

SINTEZE

ISTORIA BALCANILOR

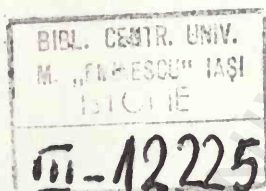
SECOLUL AL XX-LEA

Barbara Jelavich

INSTITUTUL EUROPEAN

vol. 2

Colecția

SINTEZE

38

303-316

CEUPRESS

Această ediție a fost publicată cu sprijinul Central European University Translation Project, finanțat de OSI-Zug Foundation, și contribuția Center for Publishing Development din cadrul Open Society Institute – Budapesta, precum și a Fundației pentru o Societate Deschisă România.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

JELAVICH, BARBARA

Istoria Balcanilor / Barbara Jelavich - Iași: Institutul European, 2000
2 vol.; 23,5 cm

ISBN 973-611-155-5

Vol.2: secolul al XX-lea - 2000; 432 p. Bibliogr.

ISBN 973-611-154-7

94(497)

Barbara Jelavich, *History of the Balkans*

© Cambridge University Press

© Institutul European Iași, pentru prezenta versiune în limba română

ISBN: 973-611-154-7

PRINTED IN ROMANIA

11-12.225

BARBARA JELAVICH

ISTORIA BALCANILOR

Secolul al XX-lea

VOLUMUL II

Traducere de Mihai-Eugen Avădanei

Postfață de I. Ciupercă

653829

B.C.U. IASI

INSTITUTUL EUROPEAN

2000

25.05.2010
B.D.U. „H. ERNESTU“ IASI
... ISTORIE
ACu/Be 653829

CUPRINS

Lista hărților / 5

Prefață / 9

Introducere / 11

PARTEA I. RĂZBOI ȘI CONSOLIDARE NAȚIONALĂ, 1887-1941

Capitolul 1. Monarhiile naționale balcanice / 21

Dezvoltarea economică / 23

România / 30

Serbia / 35

Munte negru / 39

Bulgaria / 42

Grecia / 45

„Europenizarea“ stilului de viață balcanic / 49

Capitolul 2. Monarhia dualistă: Austro-Ungaria din 1867 pînă în 1914 / 55

Problema națională în Austria / 57

Bosnia-Herțegovina / 62

Regatul Ungariei / 66

Concluzie: Austro-Ungaria în perioada *Ausgleich*-ului / 77

Capitolul 3. Sfîrșitul dominației otomane în Europa: chestiunile albaneză și macedoneană / 79

Imperiul Otoman / 79

Mișcarea națională albaneză / 83

Macedonia / 88

Războaiele balcanice, 1912, 1913 / 93

Independența Albaniei / 97

Moștenirea otomană / 101

Capitolul 4. Primul război mondial / 103

Sarajevo / 103

Războiul / 110

Încheierea păcii și prevederile ei / 116

Căderea Imperiului Otoman: Republica Turcă / 120

Concluzie / 126

Capitolul 5. Primul deceniu de după război / 127

Problemele postbelice imediate / 127

Problemele organizării naționale și ale dezvoltării interne / 135

Marea criză economică / 170

Viața tradițională în mediul rural / 171

Concluzie / 176

Capitolul 6. Regimurile balcanice autoritare: izbucnirea celui de-al doilea război mondial / 177

- Creșterea influenței sovietice și germane / 177
- Instituirea regimurilor balcanice autoritare / 183
- Relațiile interbalcanice / 194
- Succesele Axei: cucerirea Albaniei 195
- Izbucnirea războiului: perioada neutralității balcanice 202
- Concluzie / 217

PARTEA a II-a. AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI EVOLUȚIILE POSTBELICE

Capitolul 7. Statele balcanice în timpul celui de-al doilea război mondial / 225

- Cadrul militar / 225
- Participarea Balcanilor la război / 227
- Negocierile inter-aliatase asupra Balcanilor / 257
- Instalarea regimurilor comuniste / 260
- Războiul partizanilor / 270

Capitolul 8. Noile aranjamente din perioada postbelică: războiul civil din Grecia și conflictul sovieto-iugoslav / 273

- Destrămarea coaliției Aliaților / 273
- Războiul civil din Grecia, 1946-1949 / 277
- Evoluția Iugoslaviei / 285
- Repercusiunile înființării blocului sovietic / 297
- Schimbarea de direcție a Albaniei / 299
- Războiul rece / 301

Capitolul 9. Guvernele comuniste, 1950-1980 / 303

- Evoluția situației interne / 303
- Politica externă / 317
- Regimuri comuniste contrastante: Bulgaria, România, Albania / 328
- Varianța iugoslavă / 345
- Concluzie / 363

Capitolul 10. Alternativa greacă / 364

- Problemele economice: intervenția americanilor / 364
- Papagos și Karamanlis: guvernele grecești pînă în 1963 / 366
- Disputa în privința Ciprului / 370
- Schimbările sociale și economice / 373
- Perioada Papandreu / 375
- Dictatura militară / 382
- Revenirea lui Karamanlis / 388
- Andreas Papandreu: alegerile din octombrie 1981 / 391
- Concluzie / 392

Concluzii / 393

Bibliografie / 399

Balcanii: zonă de interes pentru istoric (Postfață) / 411

Indice / 414

Lista hărților

1. Peninsula Balcanică în 1900 / 22
2. Harta naționalităților din Austro-Ungaria / 56
3. Ținuturile slovene / 59
4. Zona contestată a Macedoniei, 1913 / 96
5. Albania în 1913/ 96
6. Statele balcanice, 1914 / 104
7. Statele balcanice după Primul Război Mondial / 118
8. Înființarea Regatului sârbilor, croaților și slovenilor / 140
9. Impărțirea României în 1940 / 207
10. Impărțirea Iugoslaviei / 239
11. Ocuparea Greciei în 1941 / 252
12. Iugoslavia postbelică: înființarea federației / 269
13. Balcanii în perioada de după război / 276
14. Controversa asupra Triestului / 287
15. Impărțirea Ciprului / 388

Prefață

Primul volum al acestei istorii a Balcanilor a prezentat principalele evenimente din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Accentul a fost pus pe mișcările naționale care au avut drept rezultat formarea statelor moderne și instituirea primelor guvernanți independente sau autonome. Deși stadiile finale nu au fost atinse decât după primul război mondial, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, toate naționalitățile, cu excepția albanezilor, făcuseră pași importanți către organizarea națională și o definire a obiectivelor lor viitoare. Problemele esențiale ale secolului al XX-lea erau deci încheierea unificării teritoriale și dezvoltarea economică și politică internă. Chestiunile amestecului marilor puteri și cele privind rivalitatea dintre națiuni au continuat să fie aceleași ca și în perioada anterioară.

Acest volum începe cu o introducere care se adresează cititorilor ale căror interese principale sunt îndreptate spre secolul prezent, cu toate că trecerea în revistă a evenimentelor din secolele precedente vor fi de folos celor care doresc să beneficieze de un rezumat și de o privire generală asupra primului volum. Materialul a fost astfel selectat ca să poată servi drept fundal pentru capitolele următoare.

Volumul de față, ca și cel precedent, a fost menit să facă parte dintr-un program organizat în 1972 de un comitet comun consacrat studierii Europei de Est al Consiliului Societăților Culturale americane și al Consiliului de Cercetare a Științelor Sociale, care a primit însărcinarea de a elabora istorii ale statelor din răsăritul vechiului continent. Profesorul Peter F. Sugar de la Universitatea din Washington a fost numit președintele comitetului special care a pus la punct propunerea originală; Profesorul Michael B. Petrovich de la Universitatea din Wisconsin a fost numit președintele comitetului de supraveghere, el răspunzând de organizarea ulterioară. Această istorie a Balcanilor a primit fonduri generoase din partea Departamentului Educației, inclusiv burse care i-au acordat autoarei timpul liber necesar terminării scrierii ei și sume destinate pregătirii volumelor pentru publicare. Dr. Gordon B. Turner, vice-președinte al ACLS (Consiliul Societăților Culturale Americane) pînă în 1980, și succesorul lui, Dr. Jason H. Parker, ne-au dat sugestii valoroase și un ajutor prețios. Autoarea îi este de asemenea profund îndatorată lui Iuliei A. Petrov de la Departamentul Educației pentru sfaturile și sprijinul ei.

După cum se afirma în proiectul original, cartea aceasta este menită să constituie o introducere la istoria Balcanilor, autoarea nepretinzînd că deține cunoștințe anterioare și neavînd idei preconcepute. Sunt incluse și evenimentele europene majore, precum și doctrinele politice, filosofice și economice necesare acestei relatări. Din cauza complexității evoluțiilor discutate, unele subiecte sunt tratate în mai multe secțiuni. Dat fiind că zona aceasta a jucat un rol important în problemele internaționale, s-a acordat atenție nu numai evenimentelor balcanice interne, ci și marilor conflicte mondiale din acest secol zbuciumat. Cartea aceasta tratează, ca atare, atît dezvoltarea Balcanilor cît și locul ocupat de peninsulă în istoria secolului al XX-lea.

Multitudinea limbilor și marea diversitate a formelor ortografice utilizate în trecut prezintă anumite dificultăți pentru istoricul care se ocupă de această regiune. În cartea de față s-a încercat adoptarea celor mai răspândite și mai familiare forme pentru cititor în transcrierea numelor de persoane și a denumirilor geografice. S-a apelat la sistemele standard ale transliterării pentru greacă și bulgară; cuvintele și numele sîrbești apar în ortografie latină, dar nu a fost posibilă menținerea unei consecvențe în această privință. În plus, numele conducătorilor și ale oamenilor de stat otomani și multe din numele de botez au fost anglicizate.

Datarea prezintă și ea unele probleme, dat fiind că locuitorii Balcanilor au utilizat trei calendare diferite pînă după primul război mondial. Musulmanii datau evenimentele începînd de la Hegira, adică din anul 622 e.n. Ortodocșii foloseau calendarul iulian, sau stilul vechi, în timp ce catolicii și protestanții îl adoptaseră pe cel gregorian, sau stilul nou. În secolul al XIX-lea, calendarul iulian era cu douăsprezece zile în urma celui gregorian; în secolul al XX-lea, această cifră a crescut la treisprezece. Toate datele din această carte sunt după stilul nou. Diferențele în privința datării provoacă dificultăți mai ales atunci cînd o anumită zi sau lună este asociată cu un eveniment anume. De exemplu, Constituția sîrbilor din 1888 a fost de fapt emisă în ianuarie 1889. Ori de cîte ori apar astfel de complicații, ele sunt explicate în text.

În cea mai mare parte, notele de subsol se limitează la identificarea surselor citatelor și la unele informații statistice. Exprimarea și ortografia utilizată în cadrul celor provenind din surse vechi au fost modificate astfel ca să corespundă stilului textului. Bibliografia are scopul de a oferi cititorului o listă de cărți referitoare la diferite aspecte ale istoriei Balcanilor. Cărțile apărute în alte limbi decît în engleză și toate articolele nu sunt incluse în ea, cu toate că, firește, ele au fost folosite extensiv în elaborarea cărții.

Autoarea le mulțumește prietenilor și colegilor ei specialiști în domeniu, care au avut amabilitatea să citească manuscrisul. Comentariile și criticile lor competente au ajutat-o foarte mult în pregătirea versiunii finale a studiului. Toate sau o mare parte a secțiunilor celor două volume au fost citite de profesorii Richard V. Burks de la Universitatea de stat Wayne, Dimitrije Djordjević de la Universitatea din California, Santa Barbara, Rufus Fears de la Universitatea din Indiana, John V. A. Fine Jr. de la Universitatea din Michigan, Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, John R. Lampe de la Universitatea din Maryland, Thomas A. Meininger de la Universitatea din York, John A. Petropoulos de la Colegiul Amherst, Michael B. Petrovich de la Universitatea din Wisconsin, Dennison I. Rusinow de la American Universities Field Staff, Traian Stoianovich de la Universitatea Rutgers și de Peter F. Sugar de la Universitatea de la Washington. În plus, lucrarea aceasta este în fond rodul colaborării autoarei cu soțul ei, Charles Jelavich, care și-a adus contribuția nu numai prin sugestii și critici, dar și prin rezultatele propriilor sale cercetări.

Autoarea ține să le mulțumească și lui Debbie Chase, care a dactilografiat varianta finală, și lui Janis Bolster, ale cărei excelentă lectură editorială și sugestii prețioase au contribuit în mare măsură la finalizarea manuscrisului. Ea a alcătuit de asemenea indexul. Hărțile au fost întocmite de William Jaber.

* În versiunea românească au fost respectate, fără a exclude eventuale inconsecvențe, normele generale de transliterare aplicate de istoricii și filologii noștri (n.tr.).

Introducere

În ciuda faptului că acest volum al istoriei Balcanilor începe practic cu anul 1900, cititorul trebuie să fie conștient de influența imensă a evenimentelor din trecut, inclusiv a celor din perioadele clasică și medievală. De pildă, mișcările naționale moderne ale grecilor și românilor s-au bazat pe rădăcinile lor din Grecia și Roma antică. Albanezii zilelor noastre pun mare preț pe originea lor iliră. Invaziile slavilor dintre secolele al VI-lea și al VIII-lea i-au adus pe aceștia în peninsulă ca locuitori permanenți. Pentru cea mai mare parte a locuitorilor balcanici, trecerea la creștinism și divizarea ulterioară a Bisericii de după 1504 au constituit atât elemente de unitate și coeziune cât și motive de neîncredere și animozitate. În Evul Mediu, imperiile bizantin, sîrb și bulgar au fost state cu o putere și un prestigiu considerabile. Civilizația de o mie de ani a Bizanțului și-a pus amprenta asupra culturilor balcanice. În această perioadă de început, sub conducerea regilor, domnitorilor și a nobililor lor au fost create, de asemenea, entități politice independente sau autonome în Croația, Bosnia, Albania, Valahia, Moldova și Transilvania. Abordînd secolul al XX-lea al istoriei Balcanilor este deci esențial să ne amintim că toate aceste popoare au rădăcini istorice adînci în perioadele antică și medievală, cînd trăiau sub conducerea propriilor lor căpetenii, chiar dacă, mai tîrziu, au fost dominați multă vreme de puteri străine.

Pentru întreaga istorie a peninsulei, poate că cea mai profundă urmă au lăsat-o cei cinci sute de ani de ocupație otomană. Spre sfîrșitul secolului al XV-lea, Imperiul Otoman dobîndise controlul asupra teritoriului deținut acum de statele moderne. În ciuda subjugării, metodele de guvernare și atitudinea cuceritorilor musulmani au dus de fapt la menținerea unui sentiment de identitate în rîndul populației creștine. Conducătorii otomani nu se considerau reprezentanți ai unei organizații naționale, ci ai uneia religioase. Convertindu-se la islamism, orice individ dintre cei cucerți putea deveni membru al părții privilegiate a societății. Este adevărat că aceia care își păstrau credința nu erau considerați egali, dar beneficiau de un grad înalt de autoguvernare prin bisericele și prin instituțiile lor de administrație locală. În cadrul sistemului *millet*, dat fiind că erau ortodocși, majoritatea locuitorilor din Balcani se aflau sub jurisdicția autorităților bisericești, dintre care cea mai importantă era Patriarhia de la Constantinopol. În general, comunitățile locale erau administrate de căpeteniile lor tradiționale. Aristocrația balcanică, existentă înaintea cuceririi, cu excepția cîtorva zone, ca Bosnia, Albania și Creta, unde o parte a ei a trecut la mahomedanism, păstrîndu-și astfel privilegiile, fusese eliminată. Oficialii otomani dețineau în peninsulă posturile guvernamentale importante, controlau poliția și, într-o oarecare măsură, sistemul juridic. Populația musulmană asigura efectivele armatei, deși, cel puțin la început, mulți dintre soldați erau de fapt creștini convertiți la islamism.

În ciuda faptului că acest sistem de administrație era în vigoare pe la începutul secolului al XVIII-lea în cea mai mare parte a peninsulei, în anumite provincii

periferice și în ținuturile ajunse sub control habsburgic existau condiții diferite. Principatele dunărene ale Valahiei și Moldovei au avut întotdeauna un statut special. Transilvania, Croația-Slavonia și Vojvodina aveau să aibă și ele parte de guvernări separate. În zonele acestea, aristocrația creștină a reușit să-și păstreze o influență dominantă, chiar dacă pe alocuri – în Transilvania, de exemplu – aceasta putea fi de altă naționalitate decât majoritatea populației.

Cea mai mare parte a locuitorilor din Balcani se întrețineau din creșterea animalelor sau cultivarea pământului. În ținuturile aflate sub directă administrație a otomanilor ei puteau fi dijmași sau lucrători cu ziua pe moșiile proprietarilor funciari musulmani sau creștini, sau puteau deține unele loturi de pământ în condiții care însemnau practic liberă proprietate. Toți erau supuși unui număr mare de taxe, ale căror cote și metode de percepere provocau nemulțumiri extrem de mari atât printre musulmani cât și printre creștini. În regiunile unde exista o aristocrație locală, situația țăranilor putea fi mai rea decât în celelalte părți. Aici, țăranii erau de obicei șerbi, deși cea mai mare parte a lor fuseseră eliberați din robie în secolul al XVIII-lea. Chestiunile proprietății asupra pământului și a sistemului de impozitare au constituit o cauză majoră a mișcărilor sociale pe tot cuprinsul teritoriilor incluse în acest studiu.

Tratatul de la Karlowitz din 1699 este un reper convenabil de unde poate începe istoria modernă a Peninsulei Balcanice. Prin acest acord, Imperiul Otoman ceda cu titlu permanent teritorii importante puterilor creștine. În perioada aceasta, Imperiul Habsburgic a anexat Transilvania, Croația, Slavonia, precum și alte ținuturi, iar Veneția a primit Dalmația și Peloponesul. Pe toată durata secolului al XVIII-lea, Imperiul Otoman a purtat mai multe războaie cu puterile europene, mai ales cu Rusia și cu monarhia habsburgică, care erau de obicei aliate. Teritoriile balcanice au fost de asemenea implicate în campaniile Revoluției franceze și în cele ale lui Napoleon. În ciuda acestor numeroase războaie, relativ puține ținuturi balcanice au trecut totuși în această perioadă sub altă stăpânire pe termen lung. În 1775, Imperiul Habsburgic a ocupat Bucovina, iar în 1797 Dalmația și Istria, anexări confirmate de acordul de la Viena din 1815. Rusia primise Basarabia prin Tratatul de la București din 1812, ceea ce a pus capăt unui secol de strădanii ale rușilor de a pune mâna pe ținuturile situate la nord de Marea Neagră. În 1815, Marea Britanie a obținut controlul asupra Insulelor Ioniene, pe care și l-a păstrat pînă în 1863.

Războaiele din secolul al XVIII-lea, cu toate că rezultatele lor au fost în general în detrimentul stăpînirii otomane, le-au adus puține avantaje popoarelor balcanice, care și-au văzut în schimb porțiuni întinse ale ținuturilor lor devastate. Pe lângă aceasta, conflictele au avut drept efect negativ implicarea marilor puteri – Marea Britanie, Franța, Rusia, Imperiul Habsburgic și, în anumite privințe, Prusia – în evenimentele din Orientul Apropiat. Această situație a apărut nu atât din cauza problemelor interne ale peninsulei, cât datorită poziției strategice extrem de avantajoase a acestor ținuturi, mai ales a Strîmtorilor turcești, în plan internațional. Nu numai Rusia și Imperiul Habsburgic, state învecinate, erau hotărîte să-și apere interesele la granițe sensibile cu Balcanii, dar și Marea Britanie și Franța, marile puteri imperiale ale timpului, erau intens preocupate de echilibrul de forțe din Mediterana, unde aveau adesea conflicte de interese. Implicate într-o arie mai întinsă, Rusia și Britania au rivalizat pe tot parcursul secolului al XIX-lea în lupta lor pentru ținuturi și influență de-a lungul unei vaste fișii de pământ care străbătea China, ținuturile de graniță din nordul Indiei, Afganistanul, Persia și Imperiul Otoman. În privința statului otoman, ca test esențial privind expansiunea Rusiei în Orientul Apropiat, guvernul britanic a încercat tot timpul să

mențină integritatea teritorială a acestuia. Imperiul Habsburgic avea o atitudine similară. În schimb, Rusia și Franța, cel puțin în cazul anumitor crize, au simpatizat amîndouă cu mișcările naționale. Problema soartei ținuturilor otomane, cunoscută la vremea aceea în diplomație sub numele de Chestiunea Orientală, a constituit poate cel mai important motiv al controversei europene cu implicații internaționale a secolului, în intervalul 1815-1914.

Date fiind divergențele dintre puterile europene, este de înțeles de ce inițiativa majoră relativ la înlăturarea controlului otoman asupra peninsulei, a aparținut, chiar populației creștine. Cu toate că liderii fiecărei mișcări naționale apelau la ajutor din afară, acțiunile lor erau bazate pe considerente interne. Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, condițiile erau favorabile activității revoluționare. Într-o perioadă de declin a centrului, autoritățile otomane pierduseră capacitatea de a controla acțiunile unei părți a autorităților provinciale. În anii aceștia și de-a lungul întregului deceniu de debut al secolului al XIX-lea, anarhia și banditismul au dominat în multe regiuni. Pentru popoarele balcanice, activitățile lui Ali Pașa de la Janina și cele ale lui Pasvanoglu de la Vidin au fost deosebit de importante. În plus, multe dintre ideile Revoluției franceze, în special liberalismul și naționalismul, pătrunseseră în acest timp în Balcani, mai întîi în rîndul grupurilor care aveau legături cu restul Europei.

Prima revoluție națională, cea a sîrbilor, din 1804, a avut drept cauză directă eșecul guvernului otoman de a ține sub control dezordinea din provincii. Sub conducerea primului ei lider, Karagheorghe, ea s-a transformat dintr-o revoltă împotriva corupției autorităților locale într-o mișcare de eliberare națională. Deși Karagheorghe a fost înfrînt, în 1815, o a doua insurecție, care l-a avut în frunte pe Miloș Obrenović, a reușit să obțină din partea guvernului otoman condiții favorabile. Serbia a dobîndit pe la 1830 un statut autonom în cadrul imperiului. Miloș a fost obligat să abdice în 1839, cînd a fost urmat de fiii lui, mai întîi de Mihail și apoi de Milan. În 1842, acesta din urmă a fost înlocuit de Alexandru Karagheorghevici, unul dintre fiii liderului revoluției. În acest timp s-a iscat o controversă îndîrjită între cele două familii privitoare la succesiunea la tron. Alexandru a fost detronat în 1858, iar Miloș a fost rechemat, domnia lui durînd de data aceasta puțină vreme. După moartea lui, el este urmat în 1860, pentru o scurtă perioadă, de Mihail. În 1868, după asasinarea acestuia din urmă, domnitor a devenit Milan.

Cea de a doua revoluție națională a fost declanșată în Grecia și a atras atenția și simpatia întregii lumi creștine. Rebeliunea a avut două centre: la început Principatele dunărene și apoi partea continentală a Greciei, în special Peloponesul și Rumelia. În ciuda faptului că revolta din ținuturile românești a fost zdrobită, liderii greci au obținut mai multe succese pe teritoriul Greciei propriu-zise. După intervenția puterilor și înfrîngerea Imperiului Otoman în războiul cu Rusia din 1830, a fost înființat un stat grecesc independent, cu toate că teritoriul alocat acestuia reprezenta doar a patra parte din ținuturile locuite de greci. Marile puteri au decis ca primul guvern să fie monarhic și l-au ales ca rege pe cel de al doilea fiu al regelui Bavariei, Othon (Otto).

Cea de a treia mișcare națională, cea a românilor din Țara Românească și Moldova, a obținut puține succese notabile pînă în a doua jumătate a secolului. În 1821, aflat în legătură cu revolta grecilor petrecută în același an, Tudor Vladimirescu a condus o insurecție, ale cărei țeluri principale erau mai mult de natură socială decît națională. În momentul în care a intrat în conflict cu conducerea mișcării grecești, el a fost asasinat, armata lui destrămîndu-se. Încercarea din 1848 a valahilor de a institui o administrație independentă, inițiată de o conducere revoluționară liberală, a fost zădărnicită de

ocupația rusă și otomană. O considerabilă îmbunătățire a poziției politice a Principatelor s-a produs abia după 1856, cînd Rusia a fost învinsă în Războiul Crimeei. După aceea, în primul rînd grație ajutorului francez, liderii români au reușit să aleagă un singur domnitor, pe Alexandru Ioan Cuza, atît în Valahia cît și în Moldova. Acesta a unit ulterior administrațiile și legislaturile celor două provincii. În timpul domniei lui Cuza au fost introduse reforme importante menite să amelioreze starea țăranilor. Domnitorul a fost răsturnat în 1866 și drept conducător al țării a fost ales Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, membru al ramurii catolice a familiei regale prusace.

Prin anii șaiszeci deci, eforturile naționale ale sîrbilor, grecilor și românilor înregistraseră în mare măsură succesele scontate. Luaseră ființă o Grece independentă, o Serbie și o Românie autonome. Pe lîngă aceasta, în zona muntoasă din vestul Balcanilor exista, condus de propriile lui căpetenii, și un alt stat, Muntenegru. Ortodocșii ca religie și sîrbi ca naționalitate, muntenegrenii se bucurau de o relativă independență, în mare parte din cauza sărăciei și a faptului că ținuturile lor se aflau departe de celelalte zone. Relațiile guvernului cu Constantinopolul au fost diferite de-a lungul anilor, dar marile puteri considerau țara ca parte integrantă a Imperiului Otoman.

Chiar dacă toate statele acestea dobîndiseră un înalt grad de separare de controlul otoman, ele au ajuns tocmai din cauza aceasta în sfera influenței crescînde a marilor puteri. Grecia independentă s-a pomenit, prin tratat, cu trei protectori – Marea Britanie, Franța și Rusia –, care puteau interveni permanent, și chiar o făceau, în afacerile ei interne. După 1856, puterile semnatare ale Tratatului de la Paris din acel an au preluat rolul de protectoare nu numai ale Serbiei și Principatelor dunărene, ci și ale creștinilor din Balcani în general.

Odată instituite, guvernele, cu excepția celui al Muntenegrului, au urmat o cale asemănătoare. După modelul instituțiilor din Europa Occidentală, toate au fost dotate cu Constituții: mai întîi Serbia, în 1838, apoi Grecia, în 1844, și România în 1866. În general, aceste documente stabileau înființarea unui executiv puternic și limitau dreptul la vot la elementele mai bogate și mai influente ale societății. Legislaturile reprezentau în primul rînd interesele acestora. Au apărut și partide politice, bazate pe combinațiile aleatorii ale persoanelor ce urmăreau aceleași țeluri. Numite de obicei „Liberale” și „Conservatoare”, acestea rivalizau în probleme ca puterea relativă a executivului sau a legislaturii, dreptul la vot și ocuparea posturilor guvernamentale. Toate aceste regimuri aveau o trăsătură comună: corupția extrem de răspîndită. În ceea ce privește organizarea internă, noii lideri naționali, admiratori ai practicilor administrative franceze, sprijineau energic sistemul centralizat. Drept urmare, puterea și influența comunităților rurale și ale liderilor locali au fost preluate de centru, în detrimentul majorității țărănești.

Confruntat cu opoziția și cu răzvrătirile interne, dar și cu atacurile și amestecul marilor puteri, guvernul otoman, numit adeseori Poarta, a depus eforturi hotărîte ca să oprească dezmembrarea imperiului. El a recunoscut, în consecință, începînd din secolul al XVIII-lea, necesitatea reformelor. Primele măsuri importante au fost luate în timpul domniei lui Mahmud al II-lea (1808-1839). Marea perioadă a reformelor, cea a Tanzimatului, a durat de la începutul domniei lui Abdul Mejid (1839) pînă în 1878, cînd Abdul Hamid al II-lea a suspendat recent introdusa Constituție și a început o domnie autocratică. Cu toate eforturile mari depuse toată această perioadă pentru îmbunătățirea eficienței administrative și a capacității militare a statului, conducerea otomană nu a reușit să oprească declinul statutului imperiului pe plan internațional sau

să-i păstreze integritatea teritorială. Ea nu a fost capabilă nici să formuleze un program care să aibă suficientă forță sau să obțină destul sprijin în vederea combaterii cu succes a propagandei naționaliste dusă de conducerea militantă a creștinilor din Balcani.

Între timp, chestiunile naționale deveniseră o problemă majoră în Imperiul Habsburgic. Prin 1815, monarhia stăpînea zone întinse populate în cea mai mare parte de români și de slavi sudici. O populație românească și vorbind firește aceeași limbă ca și locuitorii Principatelor dunărene locuia în Transilvania și în partea ocupată de habsburgi a Bucovinei. Din rîndul popoarelor slave de sud, croații, sîrbii și slovenii aveau o limbă literară comună, dar erau diferiți ca religie. Croații și slovenii, deși catolici, vorbeau limbi diferite. Slovenii, a căror mișcare națională va fi prezentată în capitolul 2, locuiau mai ales în Dalmația, Croația și Slavonia, iar sîrbii trăiau în special în Vojvodina și în zonele de la granițele de sud ale Croației și Slavoniei.

Dintre aceste popoare, croații din Croația și Slavonia se bucurau de cea mai bună poziție politică. Cu un solid fundal istoric, dacă ne gîndim la Regatul Triuniat din perioada medievală, ale cărui teritorii includeau Dalmația, o mare parte a Bosniei, precum și Croația și Slavonia, croații beneficiau de anumite drepturi de autonomie, chiar dacă definirea lor constituia un motiv de permanente controverse atît cu autoritățile habsburgice cît și cu cele maghiare. Relațiile dintre croații catolici și sîrbii ortodocși, care alcătuiau aproximativ un sfert din populația regiunilor respective, aveau și ele să devină, după cum vom vedea mai încolo, o problemă majoră.

Situația din Transilvania era cu totul diferită. Aici, românii, majoritatea ortodoxă a populației, nu aveau efectiv nici un drept politic. Controlul asupra provinciei se afla în mîinile ungarilor, în cele ale secuilor, înrudiți cu ungurii și vorbind o limbă asemănătoare, și în cele ale germanilor, cunoscuți sub numele de sași, descendenți ai imigranților din secolul al XII-lea. Erau recunoscute bisericile catolică, luterană, calvină și uniată, dar nu și cea ortodoxă. În secolul al optsprezecelea a fost înființată o biserică unită, care i-a atras pe unii dintre români și a jucat un rol cultural cu totul aparte. Biserica ortodoxă și capii ei, în primul rînd episcopul Andrei Șaguna, exercitau o influență tot mai mare asupra mișcării românilor din provincie.

În 1866, Imperiul Habsburgic s-a confruntat cu o gravă criză internă: înfrîngerea în fața Prusiei l-a exclus din postura de a juca un rol major în problemele germane și a dus totodată la pierderea Venetiei, ultima lui posesiune importantă din peninsula italică. Presată de revendicările tot mai insistente ale minorităților naționale, autoritățile centrale au căzut la înțelegere cu cea mai puternică și mai vehementă dintre naționalități, ungurii. Prin *Ausgleich*-ul (compromisul) din 1867, imperiul era divizat în două părți, numite ulterior Austria, cu centrul la Viena, și Ungaria, cu capitala la Budapesta. Dintre regiunile de care ne ocupăm în mod special, ținuturile dalmate, bucovinene și slovene au trecut sub autoritate austriacă; Croația, Slavonia, Vojvodina și Transilvania au fost atribuite Ungariei. Franz Joseph se afla în fruntea ambelor părți, dar ca împărat al Austriei și rege al Ungariei. Exista o autoritate centrală la Viena, dar îndatoririle ei se rezumau la afacerile externe, la armată și la finanțe (acestea din urmă avînd jurisdicție doar asupra primelor două). Problemele majore ale imperiului pînă în 1914 s-au concentrat asupra dificultăților cauzate de acest nou aranjament politic.

Pe la 1870, monarhia habsburgică suferise deci o reorganizare radicală, iar Imperiul Otoman, cu toate numeroasele lui eforturi de introducere a reformelor, pierduse controlul efectiv al celei mai mari părți a Peninsulei Balcanice. În plus, o mișcare națională bulgară luase ființă cam în același an. Primul obiectiv al conducerii acesteia fusese înlăturarea dominației culturale și politice a grecilor. Avuseseră loc și o

serie de revolte locale. Poziția bulgară a fost întărită în 1870, când a fost înființată o Exarhie separată de Patriarhia controlată de greci ca să reprezinte interesele religioase ale bulgarilor. A urmat o luptă înverșunată între cele două organizații ecleziastice pentru atragerea cât mai multor membri. Cea mai importantă răscoală bulgară a izbucnit în 1876, centrul ei fiind în Munții Balcani. Deși revolta a fost înăbușită cu pierderi enorme de vieți omenești, o mare parte a țelurilor ei vor fi atinse în următorii doi ani drept rezultat al altor evenimente.

În 1875 s-a declanșat o revoltă în Bosnia-Herțegovina. Cauza acesteia au fost plîngerile țăranilor împotriva moșierilor lor, care erau musulmani, dar de limbă și naționalitate sîrbo-croată. În ciuda strădaniilor guvernului otoman și ale marilor puteri, această rebeliune nu a putut fi suprimată. Profitînd de situația tulbure, în vara anului 1876 Serbia și Muntenegru au declarat război Imperiului Otoman. A izbucnit o criză internațională majoră, care a atins punctul culminant în aprilie 1877, când Rusia a declarat și ea război. În martie 1878, după victoria asupra armatelor otomane, guvernul rus a reușit să impună încheierea Tratatului de la San Stefano. Acordul acesta, care a stricat echilibrul de forțe din peninsulă atît între statele balcanice cît și între marile puteri, avea drept scop principal crearea unui mare stat bulgar, al cărui teritoriu includea Macedonia și Tracia, precum și pe cel al Bulgariei din zilele noastre. Reacția puterilor, mai ales cea a Marii Britanii și a Austro-Ungariei, a fost atît de energică, încît Rusia a fost nevoită să fie de acord cu un nou aranjament, decis de Congresul de la Berlin, care a avut loc în iunie și iulie 1878.

Congresul de la Berlin constituie un reper important în formarea statelor naționale balcanice. Tratatul elaborat în momentul acesta este poate cel mai important document pentru mișcările de eliberare națională. Trei state, România, Serbia și Muntenegru, s-au alăturat Greciei ca națiuni independente. A fost de asemenea instituită o Bulgarie autonomă, dar cu un teritoriu mult mai puțin întins. Statul prevăzut prin Tratatul de la San Stefano a fost împărțit în trei: o Bulgarie autonomă la nord de Munții Balcani, o provincie semi-autonomă, Rumelia Orientală, la sud de aceștia, iar Macedonia a fost redată stăpînirii otomane. Atît Serbia cît și Muntenegru au anexat cîteva teritorii. În 1881, ca parte a aranjamentului general, Grecia a primit Tesalia și o parte a Epirului.

Marile puteri și-au primit și ele răsplata. Austro-Ungariei i-a fost acordat dreptul de a administra și a ocupa Bosnia și Herțegovina și de a ocupa sangeacul Novi Pazar, o fișie de pămînt dintre Serbia și Muntenegru. Rusia a luat înapoi cele trei județe românești din sudul Basarabiei pierdute în 1856; în compensație, România a primit sudul Dobrogei. Printr-un acord separat, Marea Britanie a obligat Imperiul Otoman să fie de acord cu ocuparea de către ea a Ciprului.

Pe lîngă aceasta, înfrîngerea otomanilor și termenii aranjamentului i-au forțat pe albanezi să se organizeze și să examineze relațiile lor cu Imperiul Otoman. În majoritate musulmani și separați de celelalte popoare balcanice prin originea lor etnică și prin limbă, albanezii luptaseră pînă atunci pentru autonomie locală, dar, cel puțin în perioada modernă, nu sfîdaseră în mod serios suveranitatea otomană. Atunci cînd congresul a atribuit Muntenegrului ținuturi locuite de albanezi, a fost fondată Liga de la Prizren, care avea scopul de a-i apăra pe aceștia. Începînd din acest moment, marile puteri și celelalte state balcanice au fost nevoite să țină seama de revendicările albaneze.

Nici un stat din Balcani nu era mulțumit de aranjamentele stabilite la Berlin. Mai ales liderii bulgari erau profund dezamăgiți de dezmembrarea statului în urma

tratatului de la San Stefano. Cu toate acestea, ei s-au dedicat, în primii ani de după intrarea în vigoare a tratatului înființării instituțiilor de stat. Dat fiind că Rusia fusese tacit acceptată de marile puteri ca protectoare a bulgarilor, oficialii ruși au jucat un rol major în îndeplinirea acestei sarcini. Puterile au numit un prinț, Alexandru de Battenberg, și a fost adoptată o Constituție. Revolta din Rumelia Orientală din 1885 a dus la unificarea acestei provincii cu Bulgaria. Evenimentul a provocat o criză internațională și a dus la o ruptură între guvernul bulgar și patronul lui rus. În 1886, Alexandru a fost obligat să abdice și a fost ales un nou prinț, Ferdinand de Saxa-Coburg. El a domnit inițial în colaborare cu influentul său ministru Ștefan Stambulov, dar după asasinarea acestuia, Ferdinand a jucat rolul principal în afacerile statului, reușind după puțină vreme să restabilească bunele relații cu Rusia.

Cu toate că suferise mari pierderi, sub domnia lui Abdul Hamid al II-lea, Imperiul Otoman deținea încă după 1876 o serie de ținuturi din Macedonia, Tracia, Albania și insula Creta. Mai mult, el era, cel puțin teoretic, suveran asupra Bulgariei autonome și asupra Bosniei și Herțegovinei ocupate de habsburgici. Nici unul dintre guvernele balcanice nu se aștepta ca situația aceasta să dureze: toate aveau pretenții asupra acestor zone. Grecia era nerăbdătoare să anexeze Macedonia, Tracia și tot Epirul; Serbia era și ea interesată de Macedonia situată la sud de ea. În plus, cea mai mare parte a sîrbilor erau ferm convinși că Bosnia și Herțegovina le aparțineau de drept. Pentru Bulgaria, granițele de la San Stefano marcau frontierele corecte ale statului. Liderii albanezi sperau de asemenea într-un viitor în care să poată uni regiunile ocupate de conaționalii lor. Deși România nu avea nici o pretenție serioasă asupra teritoriilor otomane, naționaliștii ei nădăjduiau că Transilvania și Basarabia, ambele aflate în stăpînirea marilor puteri, se vor uni cîndva cu națiunea lor.

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, așa cum am văzut, marile puteri au acordat o foarte mare atenție evenimentelor din Balcani. Cu toate acestea, după 1887 ele au fost preocupate de alte zone; o criză balcanică majoră nu avea să se mai producă pînă în 1908. În 1887, în mare parte ca rezultat al problemelor din Bulgaria, Alianța Celor Trei Împărați, alcătuită din Germania, Rusia și Austro-Ungaria, s-a destrămat. Spre sfîrșitul secolului, continentul european era divizat în două sisteme majore de alianțe: Tripla Alianță, adică Germania, Austro-Ungaria și Italia, și alianța ruso-franceză. În perioada aceasta, nici una dintre aceste puteri nu dorea o altă criză în Balcani, toate fiind implicate în expansiuni imperiale sau în rezolvarea problemelor lor interne. Peninsula Balcanică a ieșit o vreme din zona urmărită atent de reflectoarele scenei internaționale.

În ciuda faptului că toate statele balcanice aveau obiective teritoriale, chestiunile lor urgente de primă importanță erau legate de necesitatea dezvoltării economice și de îmbunătățirea condițiilor de trai ale locuitorilor lor. Liderii lor naționali erau pe deplin conștienți de înapoierea economică a regiunii și de faptul că trebuiau realizate progrese radicale atît în privința bunăstării cît și a apărării populației. Atenția era deci îndreptată tot mai mult către problemele sociale și economice, care fuseseră mult neglijate în perioada în care urma să fie dobîndită eliberarea națională și apoi organizate noi instituții politice independente sau autonome.

Memoriile naționale balcanice

PARTEA I

Război și consolidare națională, 1887-1941

Monarhiile naționale balcanice

Țelul major al mișcărilor de eliberare națională din Balcani a fost în mare parte atins pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. O mare parte a peninsulei se afla sub controlul guvernelor autohtone (vezi harta 1). Stăpînirea otomană se rezuma la Tracia, Macedonia, Epir și Albania. Deși Bosnia, Herțegovina și Bulgaria erau încă, teoretic, posesiuni otomane, Imperiul Otoman nu avea nici o influență asupra administrației lor. Sfârșitul epocii revoluționare și instituirea regimurilor naționale nu conduseseră însă la diminuarea gravității problemelor vieții sociale și economice balcanice.

Într-adevăr, dificultățile libertății naționale le umbreau în unele zone pe cele ale dependenței de Imperiul Otoman. O chestiune majoră era cea financiară. Statele independente erau nevoite să suporte întreaga povară a cheltuielilor necesare apărării, administrației interne și reprezentanțelor diplomatice, care constituiseră pînă atunci, cel puțin parțial, grija Porții. Pe măsură ce secolul înainta și revoluția industrială producea o schimbare radicală a standardelor de viață europene, la fel de importantă se dovedea și revizuirea de către conducările balcanice a obiectivelor lor. Luînd ca model cele mai avansate părți ale lumii din punct de vedere tehnologic, mai multe guverne balcanice și membrii mai bogați ai societăților acestora au încercat să introducă în aceste ținuturi înapoiate cele mai moderne realizări ale Europei. Pentru perioada aceasta, construirea de căi ferate și achiziționarea de echipament militar avea să constituie prima prioritate în majoritatea țărilor.

Din nefericire, nici un stat nu posedă o bază economică pentru atingerea acestor scopuri. În primul și în primul rînd, exista puțin capital intern care să fie investit în noile întreprinderi. Întreaga peninsulă era extrem de săracă. În trecut, cei bogați preferau să-și plaseze cîștigurile în pămînt sau în cumpărarea posturilor oficiale, cum era monopolul perceperii impozitelor. De un prestigiu mai mare se bucurau mai curînd deținerea de pămînturi și posturile oficiale decît afacerile comerciale. În această situație, erau disponibile numai două surse de fonduri: impozitele și împrumuturile străine. Cu o majoritate țărănească sărăcită, mare parte a guvernelor erau confruntate cu limitări foarte mari ale sumelor care puteau fi adunate din taxe. Soarta statelor care se bazeau pe împrumuturi din afară avea să fie ilustrată de dezastrele economice ale otomanilor și grecilor.

Harta 1. Peninsula Balcanică în 1900

Slăbiciunea economică și cheltuielile uriașe cărora trebuiau să le facă față regimurile independente le-au obligat să rezolve pe loc problema implicării statului în viața economică a țării. Trebuiau luate hotărâri în ceea ce privește rolul pe care urma să și-l asume guvernul central în cadrul dezvoltării naționale și direcția în care aveau să fie depuse principalele eforturi. Situația era complicată de moștenirea corupției în domeniul politicii. Membrii influenți ai guvernului erau foarte tentați să profite de pozițiile lor ca să obțină câștiguri economice. Tendința tuturor statelor de a plasa pregătirile militare și expansiunea națională mai presus de evoluția internă va avea și aceasta un efect extraordinar asupra sănătății economice a regiunii. La fel de important era și faptul că nici un guvern nu a reușit să acorde o atenție corespunzătoare preocupărilor și intereselor țăranimii sau să ajute așa cum trebuie sectorul agricol.¹

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Baza agricolă

În anii dinaintea primului război mondial, condițiile din agricultură nu au putut fi îmbunătățite într-o măsură satisfăcătoare. Populația urbană a fost, în schimb, beneficiara principală a tuturor progreselor economice, în timp ce țăranul era supus unor noi sacrificii. Situația aceasta se datora în mare parte factorilor aflați dincolo de controlul guvernelor naționale și al populației. După cum am scos deja în evidență acestea erau societăți agrare: în Serbia și Bulgaria, 80 % din populație era angajată la vremea aceea în agricultură; pentru România, cifra era de 75 %, iar pentru Grecia de 60 %. Orice șansă de ameliorare a condițiilor de trai ale acestor oameni era anihilată de creșterea rapidă a populației din perioada aceasta. Din anii șaizeci pînă în primul deceniu al secolului următor, numărul acesteia a crescut de mai mult de două ori. De pildă, Serbia avea în 1878 o populație de 1,7 milioane de locuitori, cifră care s-a ridicat prin 1910 la 2,9 milioane. Bulgaria și Rumelia Orientală aveau 2,8 milioane în 1881 și 4,3 milioane în 1910. Ținuturile românești aveau circa 1,5 milioane în 1815 și 6,9 milioane în 1910. Cifrele pentru celelalte zone au crescut proporțional. Creșterea pare să se fi datorat parțial unei reduceri a ratei mortalității, în vreme ce aceea a natalității a rămas ridicată. A existat și o imigrație masivă din teritoriile învecinate Imperiului Otoman.

Creșterea aceasta însemna desigur că pămîntul cultivat trebuia să întrețină mai mulți oameni. Viața țăranului s-a înrăutățit și datorită altei evoluții contemporane. Odată cu construirea de căi ferate în vestul Statelor Unite, grîul din preerii a început să-și facă apariția pe piețele europene. Grînele rusești erau cumpărate în Germania, în timp ce Australia devenea și ea o sursă de aprovizionare. Odată cu apariția facilităților de transport ieftin și cu îmbunătățirea metodelor de producție, produsele agricole au devenit mai abundente pe piețele internaționale, iar prețurile au scăzut. Din cauza

¹ În privința situației economice din această perioadă, cititorul ar trebui să consulte lucrarea lui Iván T. Berend și György Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Columbia University Press, New York, 1974, și pe cea a lui John R. Lampe și Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

întinderii de pământ tot mai mici, stăpînită de fiecare individ și a intensificării concurenței străine, țăranul din Balcani era confruntat cu o situație tot mai grea.

Probleme similare existaseră, firește, și în alte părți ale lumii. Fuseseră de obicei adoptate trei soluții: modernizarea metodelor de cultivare astfel ca produsele oferite să fie mai competitive, industrializarea țării, care putea asigura angajarea surplusului populației agricole, sau emigrarea în masă în alte ținuturi. Înaintea Primului Război Mondial, cea de-a treia variantă era deosebit de răspîndită în multe din regiunile balcanice și habsburgice de care ne ocupăm. Cu începere din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, zonele acestea – Grecia și ținuturile croate din Imperiul Habsburgic, de exemplu – au furnizat sute de mii de noi cetățeni părților mai puțin populate ale lumii, în special celor din Statele Unite.

În pofida acestei rezolvări parțiale a problemei, guvernele balcanice întâmpinau dificultăți. Chiar dacă aveau o serie de greutăți comune, ele alegeau metode diferite de a ține pasul cu acestea. Deosebit de important era faptul că pământul era împărțit în mod diferit în fiecare țară. Marile moșii lucrate de dijmași predominau în România, în timp ce micile gospodării țărănești erau caracteristice Serbiei și Bulgariei. Deținînd puțin pământ arabil, Muntenegru și Grecia au fost nevoite fie să importe produse alimentare, fie să exporte oameni. O examinare mai amănunțită a condițiilor din aceste zone va ilustra felul în care au tratat fiecare guvern și fiecare societate permanenta criză din agricultură.

În România, în ciuda măsurilor luate în timpul domniei lui Cuza, menite să împroprietărească pe fiecare țăran cu un lot de pământ, aristocrația funciară reușise să-și mențină poziția dominantă atît în domeniul economic cît și în viața politică a țării. Odată cu creșterea populației rurale, fenomen însoțit de inevitabila subîmpărțire a loturilor și de pierderea gospodăriilor de către membrii mai săraci ai acesteia, a apărut situația în care 85% dintre țărani nu aveau deloc pământ sau atît de puțin încît erau obligați să închirieze loturi în plus sau să lucreze în altă parte. Moșiile mai mari de 247 de acri (100 de hectare) constituiau peste 55% din pământul cultivat, cinci mii de moșii întinse cuprinzînd jumătate din terenul arabil al țării.

În alte state europene, concentrarea proprietății asupra pământului dusesese în general la modernizarea metodelor de cultivare. Fermele mari erau mai potrivite introducerii noilor și scumpele mașini agricole și a metodelor științifice. Astfel de posibile avantaje erau însă rareori valorificate în România. În schimb, cea mai mare parte a proprietarilor funciari preferau să-și arendeze pămînturile unor agenți sau arendași, care, la rîndul lor, le subînchiriau țăranilor pe baza unor aranjamente în sistemul dijmelor. S-a apreciat că la răscrucea veacului, circa 60% din moșiile de mai mult de 100 de hectare (247 de acri) erau cultivate prin metoda aceasta. Sistemul nu ducea la o folosire rațională a pămîntului sau la instalarea armoniei sociale. Bineînțeles că arendașul era interesat în primul rînd să obțină un profit rapid și mare din investiția lui. El nu se alegea cu nimic din introducerea unor îmbunătățiri pe termen lung. Ca și în trecut, țăranul dijmaș furniza uneltele primitive și animalele utilizate la cultivarea solului. În România, relațiile dintre țărani și arendași erau complicate de faptul că mulți dintre aceștia din urmă erau evrei, element care implica o tentă religioasă și națională într-o situație deja tensionată.

Chiar în aceste condiții, România furniza totuși o recoltă bogată pentru export. La începutul secolului al XIX-lea, Principatele puseseră accentul mai ales pe creșterea animalelor, care pășteau în zonele de deal și de munte sau pe pășunile obștești ale moșiilor. Odată cu creșterea cererii pe piețele Occidentului aflate în curs de indus-

trializare, lucrurile s-au schimbat treptat. După 1870, nu mai era disponibil nici un petec de pământ necultivat, iar terenurile trecuseră în mare parte în mâinile particularilor. Suprafața cultivată cu grâne s-a dublat între 1860 și 1900, ulterior creșterea animalelor înregistrând o cădere bruscă. Grâul și porumbul asigurau 80% din cerealele cultivate, aproximativ jumătate din cantitatea de grâu și 40% din aceea de porumb fiind exportată. Porumbul a devenit baza regimului alimentar al țăranului, ceea ce a dus la scăderea nivelului general al sănătății.

În Serbia și Bulgaria exista practic o situație inversă. Moșiile de peste 100 de hectare constituiau 5% din suprafața arabilă totală. O fermă de aproape 5 acri era considerată drept minimul necesar întreținerii unei familii; 70% din gospodării dețineau cel puțin suprafața aceasta. Cu toată această divizare uniformă a pământului, sărăcia domnea în mediul rural. Atât în Serbia cât și în Bulgaria, legile moștenirii prevedeau împărțirea pământului în mod egal între toți copiii, ceea ce a făcut ca loturile mici să predomine. Țăranul își vedea rezolvată problema prin cumpărarea a tot mai mult pământ. Trăind în sărăcie, familiile de țărani nu-și puteau permite decât uneltele cele mai primitive. În Bulgaria, de pildă, numai 10% din țărani foloseau pe la 1900 plugul de fier. Au fost făcute, de asemenea, puține încercări de educare a țăranului pentru ca acesta să-și îmbunătățească metodele de cultivare: statele naționale independente urmau să adopte programe vaste de ameliorare a situației din agricultură abia după primul război mondial.

Cu toate că Serbia și Bulgaria aveau sisteme de posesiune a pământului asemănătoare, ele se deosebeau în privința unora dintre problemele cu care se confruntau. Achiziționând pământurile stăpânite cândva de musulmani, țăranului bulgar i se cerea să plătească o taxă de despăgubire. Guvernul sîrb le-a preluat însă pur și simplu. Fiecare familie de țărani din ambele state se putea întreține în mare măsură singură, dar avea nevoie și de produse pentru piață, ca să obțină banii necesari achitării taxelor și cumpărării de bunuri coloniale și manufacturiere necesare. Produsele lor erau vândute pe piața locală și constituiau baza comerțului exterior al acestei țări. În secolul al XIX-lea, exportul de vite, mai ales de porci, constituia cel mai important articol al comerțului Serbiei, piața principală de desfacere fiind monarhia habsburgică. Deși porcii erau la început exportați în viu, mai târziu a fost acordată o mai mare atenție prelucrării carniilor, în special producției de slănină și costiță. Țăranii sîrbi aveau piață și pentru prunele lor uscate, în Germania și în Imperiul Habsburgic. În schimb, Bulgaria, cu o poziție geografică mai puțin favorabilă, exporta în primul rînd grâu.

Situația grecilor era deosebit de dificilă. Doar 20 % din teritoriul lor fiind pământ arabil, populația tot mai numeroasă era foarte greu de întreținut. În 1881, odată cu anexarea Tesaliei, Grecia a dobîndit o veritabilă regiune agricolă bogată. Zonă caracterizată prin existența unor domenii întinse aflate odinioară sub controlul musulmanilor, pământurile ei au trecut în general în mâinile marilor proprietari funciari greci. Ele erau lucrate de țărani mai ales în sistemul dijmei care cedau de la o treime pînă la jumătate din produsele lor. Celelalte regiuni ale Greciei dispuneau în primul rînd de gospodării mici care asigurau subzistența familiilor respective, dar nimic mai mult. Lipsa de pământ bun forța Grecia să importe grâu pentru a-și hrăni locuitorii. Problema producerii de recolte destinate exportului rămînea nerezolvată. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, unicul articol abundent la export erau stafidele. Tutunul ajunge să ocupe o poziție tot mai importantă cu puțin înainte de primul război mondial.

Date fiind aceste condiții, putem înțelege de ce situația generală a populației rurale de pe tot cuprinsul Balcanilor era realmente foarte grea. În toate zonele acestea,

famiiliile țărănești obișnuite reușeau să producă doar puțin mai mult decît era necesar, întreținerii lor și un mic surplus pentru achitarea taxelor cuvenite statului și cumpărarea unui număr redus de articole pe care nu le puteau produce în gospodărie. Normal că înapoierea economică a mediului rural limita serios activitățile și puterea guvernelor naționale, care depindeau de această populație sătească săracă în privința încasării impozitelor și a recrutării unor soldați sănătoși pentru armatele lor tot mai mari. În timpul perioadei otomane, principalele plîngerî împotriva guvernului avuseseră drept motiv nivelul ridicat al impozitelor și mijloacele de percepere a lor. Sub administrațiile independente, taxele nu au făcut altceva decît să crească. Metodele de strîngere a acestora erau de asemenea mai eficiente și adesea mai brutale ca înainte. Cotele impozitelor erau foarte ridicate. De exemplu, s-a apreciat că țăranul bulgar plătea între 1879 și 1911 sub formă de taxe între 15 și 20% din cîștigul lui, ceea ce constituia o povară extrem de mare pentru o populație care trăia aproape de nivelul subzistenței.

Contribuabilul rural primea în schimb foarte puțin de la guvernul central. Se poate firește argumenta că o armată puternică constituia un avantaj, de serviciile ei beneficiind fiecare cetățean. În ciuda acestui fapt, dincolo de asigurarea funcționarilor din administrația locală și din poliție, regimurile centralizate manifestau un interes concret redus față de problemele fundamentale ale țăranului. Trebuie să subliniem totuși în această privință că elaborarea unui plan național în domeniul agriculturii sau asigurarea de servicii speciale pentru uzul țăranilor nu constituiau o trăsătură obișnuită a nici unei națiuni la vremea aceea. Nici unul din guvernele occidentale, pe care regimurile balcanice le copiau, nu asigura programe extinse de acest fel. Cu toate că era evident că țăranii din Balcani ar fi avut de cîștigat de pe urma unor servicii agricole ample, sprijinite și finanțate de guverne, cum ar fi irigațiile, proiectele de controlare a apelor și ajutorul financiar general, puțini lideri balcanici ar fi considerat asemenea activități ca intrînd în sfera obligatorie a îndatoririlor statului lor. Statele acestea nu dispuneau nici de resursele financiare necesare unei intervenții cu adevărat eficiente în viața populației de la sate.

Astfel, concomitent cu creșterea populației și repetatele subîmpărțiri ale loturilor de pămînt, țăranul din Balcani avea în față un viitor sumbru. El nu putea face mare lucru ca să se ajute singur. Creditele agricole cu dobîndă mică i-ar fi putut permite să-și amelioreze pămîntul, să cumpere unelte mai bune și să-și sporească producția. Din nefericire, împrumuturile cu termene rezonabile nu erau ușor de obținut. Îndatorarea țărănimii era o problemă la ordinea zilei pe tot cuprinsul peninsulei. Împrumuturile erau de obicei făcute pur și simplu pentru ca familia respectivă să o poată duce pînă la următoarea recoltă. Ele nu erau deci folosite pentru îmbunătățirea gospodăriilor, ci pentru a face față achitării taxelor și altor cheltuieli vitale. Din cauză că erau de obicei contractate în condiții cămătărești, plățile puteau face ca o familie să fie permanent îndatorată. În absența unor bănci agricole centrale, țăranii se împrumutau în general de la negustorii locali, de la moșierii bogați și de la notabilii satului. Vulnerabilitatea țăranilor în fața abuzurilor financiare este evidentă, avînd în vedere faptul că oamenii aceștia dominau sistemul politic local.

Evident, lipsa puterii politice sau a reprezentării reale în guvern era motivul fundamental al decăderii poziției țăranilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Unul dintre rezultatele majore ale formării guvernelor naționale fusese distrugerea autoguvernației locale și crearea unei clase de birocrați care s-a dovedit extrem de nepăsătoare față de problemele zonelor rurale din care proveneau famiiliile lor. Sub regimurile naționale, țăranii erau efectiv controlați prin dreptul la vot discriminator sau prin intervenția

poliției în alegeri. Numai două dintre partidele politice importante, Partidul Radical Sîrb și Uniunea Agrară Bulgară, ambele avînd o conducere alcătuită din politicieni și intelectuali burghezi, încercau, cel puțin teoretic, să vorbească în numele țăranilor.

Pe tot cuprinsul Balcanilor, nici chiar țăranii înșiși nu puteau oferi decît o singură soluție problemelor lor: mai mult pămînt. Acolo unde existau moșii mari și pămînturi întinse aparținînd statului, ei reclamau împărțirea acestora. Idealul era înființarea peste tot a micilor ferme individuale de familie. Chestiunile legate de cifrele reflectînd creșterea populației, de metodele primitive de cultivare și de lipsa piețelor corespunzătoare, chiar dacă producția ar fi crescut, erau pur și simplu neînțelese în mediul rural. Mai mult, ca grup, țăranii s-au dovedit incapabili să se organizeze din punct de vedere politic pentru a deveni efectiv o forță în guvern. Nu reușeau nici măcar să ducă pînă la capăt eforturile minime în vederea organizării unor răscoale. Cu toate că au existat numeroase demonstrații și tulburări în lumea satelor, acestea nu au înregistrat succese importante. Singura revoltă țărănească cu adevărat importantă, cea din 1907 din România, a fost zdrobită. Poliția și armata regimurilor naționale s-au dovedit mai eficiente decît fuseseră autoritățile otomane în înăbușirea și descurajarea răscoalelor țărănești.

Dezvoltarea industrială

Industrializarea se confruntase cu problemele suprapopulării și ale insuficienței pămîntului și în alte părți, nu numai în Balcani. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Peninsula Balcanică era lipsită de unele dintre cele mai importante atribute necesare unui efort major de industrializare. În primul rînd, noile state naționale nu prea dispuneau de unele materii prime, în special de cărbune și fier, care asiguraseră baza dezvoltării industriei grele din țări ca Marea Britanie, Germania și Statele Unite. În al doilea rînd, lipsa capitalului intern, care a fost deja menționată. Sumele uriașe necesare puteau fi obținute doar din împrumuturi externe, dar Balcanii nu constituiau la vremea aceea o regiune atrăgătoare pentru investiții. Se puteau contracta împrumuturi, dar termenii nu erau avantajoși (cu excepția anumitor cazuri – de exemplu atunci cînd guvernele intenționau să folosească banii pentru a cumpăra arme europene sau pentru construirea de căi ferate). Un al treilea obstacol în calea dezvoltării industriale era piața internă slabă. Populația urbană alcătuiă mai puțin de 20 % din locuitorii României, Bulgariei și Serbiei și 30% din cei ai Greciei. Marea majoritate țărănească cumpăra puține bunuri de manufactură; cea mai mare parte a articolelor puteau fi încă produse de industria casnică sau de meșteșugarii locali. Un al patrulea motiv, poate cel mai important, era lipsa de calificare a populației. Deși am văzut că multe popoare balcanice participau la comerțul intern și extern, nu exista totuși o categorie numeroasă a populației cu pregătirea tehnică necesară organizării de întreprinderi moderne. Societățile otomane nu puneau preț pe ele și nici nu încurajau astfel de ocupații. Și mai gravă era penuria de meșteșugari calificați care să stăpînească deprinderile tehnice de care era nevoie în noile tehnologii industriale. Experiența și educația în acest domeniu nu fuseseră disponibile în Balcani. Atunci cînd au fost abordate noi proiecte, cum ar fi construirea căilor ferate, statele din regiune au fost obligate să apeleze la experți, șefi de șantier, ba chiar și la muncitori străini.

La început, noile întreprinderi balcanice s-au confruntat cu problema concurenței străine. Din cauza tratatelor dintre Imperiul Otoman și marile puteri europene,

guvernele autonome erau nevoite să respecte aceste acorduri prohibitive și să-și limiteze tarifele. În aceste condiții, industria autohtonă, mai ales cea textilă, nu putea face față concurenței. Unul dintre primele obiective ale regimurilor independente sau pe deplin autonome, cum era România în anii optzeci, era negocierea noilor aranjamente. Tarifele constituiau în continuare problema majoră a relațiilor dintre statele balcanice și guvernele europene, provocând mai multe crize. Chestiunea nivelului protecției ce urma să fie stabilit pentru bunurile manufacturiere nu a fost ușor de rezolvat. Națiunile balcanice aveau nevoie să-și exporte surplusul agricol și erau adeseori obligate pentru a asigura funcționarea în continuare a piețelor lor să accepte condiții dezavantajoase pentru dezvoltarea industrială internă.

În ciuda situației dificile, unele industrii au cunoscut o reală evoluție, în primul rând în zonele care ofereau produse rezultate din prelucrarea alimentelor, produse textile și materiale de construcție. Prelucrarea alimentelor era desigur vitală pentru această regiune agricolă. Au fost înființate mori pentru făină și fabrici de bere; fabricile de ambalare a cărnii, mai ales cele specializate în produsele din carne de porc, erau, de asemenea, importante. Industria zahărului bazată pe culturile de sfeclă de zahăr s-a dezvoltat în toate statele, cu excepția Greciei. Extinsele construcții imobiliare, în primul rând cele din noile orașe-capitală, au dus la o creștere a cererii de materiale de construcție, mai ales de ciment, sticlă și cherestea.

Soarta manufacturilor care fabricau produse textile a variat de-a lungul secolului. La mijlocul secolului exista o importantă industrie indigenă a stofelor bazată pe industria casnică din Munții Balcani. Materialele bulgărești serviseră la confecționarea uniformelor armatei otomane. Într-o anumită perioadă, Grecia exporta și ea mătase și țesături din bumbac. Aceste centre nu puteau însă ține piept concurenței străine, în special textilelor produse de mașinile britanice și austriece, dar, cu toate condițiile dificile, industriile de stoffe și de confecții continuau să existe.

Dintre toate statele balcanice, România a realizat cele mai mari progrese. Industria principală era cea a prelucrării alimentelor, accentul fiind pus pe făină și pe zahăr. La începutul secolului al XX-lea începe să fie exploatată regiunea petroliferă de la Ploiești. În ciuda acestui fapt, țara rămânea predominant agricolă. În 1914, doar 1,5% din venitul național provenea din industrie, în timp ce producția agricolă constituia 75,7% din exporturi. Bulgaria, Serbia și Grecia își mențineau, firește, structurile puternic agrare.

Acțiunile guvernelor

Guvernele balcanice erau profund interesate de dezvoltarea economică. Ele înțelegeau foarte bine importanța acesteia pentru asigurarea puterii militare și a prestigiului lor național și voiau să obțină avantajele unei societăți industriale. Marea problemă era cum putea fi realizat acest lucru cât mai bine posibil. Nici unul dintre guvernele timpului nu gândea în termenii unei economii conduse de la centru. Calificările, resursele și statisticile asupra unor astfel de activități nu erau disponibile și era cu siguranță foarte puțin probabil ca orice sector al populației să fi tolerat o intervenție masivă a statului în viața economică, cum a fost cea care a avut loc după 1945. Nici unui țaran din vreuna din aceste țări nu-i plăceau controalele administrative. Cu toate acestea, guvernele au luat unele măsuri. Au fost stabilite tarife și a fost acordat un oarecare ajutor industriei. Au apărut îmbunătățiri pe plan intern, în

privața aceasta atenția principală fiind acordată construirii de căi ferate, o activitate de asemenea încurajată de marile puteri din propriile lor motive economice și strategice.

Din cauza stării proaste a drumurilor și a căilor navigabile din Balcani, căile ferate ar fi putut juca un rol important în dezvoltarea economiei. Construirea lor a început însă târziu; prin anii șaizeci, când au fost declanșate marile eforturi balcanice în domeniul acesta, în Europa Occidentală fuseseră deja terminate liniile importante. Primele căi ferate, cele de la Constanța la Cernavodă și de la Varna la Ruse, legau orașele de pe țărmul Mării Negre cu porturile dunărene. Ele au fost construite de companii britanice pentru facilitarea intereselor lor comerciale. Efortul major a fost inițiat în 1868, când guvernul otoman a acordat concesionarea construirii unei linii care avea în cele din urmă să lege Constantinopolul de orașele Plovdiv, Sofia, Niș și Belgrad și apoi de Viena, urmînd deci vechiul drum istoric. Legătura dintre Constantinopol și Europa Occidentală a fost stabilită abia în 1888.

Deși toate guvernele balcanice erau entuziaste în privința căilor ferate, ele au întâmpinat dificultăți foarte mari în finanțarea și construirea lor. Ajutorul străin era esențial în ambele privințe. Cei care investeau în această întreprindere erau firește interesați în primul rînd de realizarea unui profit. Guvernele străine implicate doreau deci să se asigure că liniile vor urma rutele care le slujeau interesele economice și strategice. De fapt, odată înființate, căile ferate serveau aducerii bunurilor manufacturiere europene, care aveau să elimine de pe piața internă produsele meșteșugărești locale. Ca și în alte aspecte ale vieții statelor din Balcani, construirea căilor ferate a devenit cauza a numeroase scandaluri. Există multă corupție atît în finanțarea cît și în construirea acestora. Deși căile ferate fuseseră construite de antreprenori străini, ele au devenit proprietatea statelor respective. În Bulgaria nu a existat nici o linie particulară pînă după 1885, iar în România pînă după 1888; în Serbia, pînă după 1892.

În afară de preocuparea față de construirea de căi ferate, statele din această regiune acordau un oarecare sprijin și dezvoltării industriei. Negocierea tratatelor comerciale și chestiunea limitelor tarifare au devenit o parte esențială a relațiilor internaționale dintre toate guvernele. Era acordat ajutor anumitor industrii sub forma reducerilor de impozit și a importului de mașini, materii prime și combustibili fără taxe vamale. Statele balcanice stabileau de asemenea prețuri scăzute pe căile ferate, acordau gratuit terenuri pentru fabrici și ofereau contracte guvernamentale în termeni avantajoși. În general, sprijinul acordat era pe scară mică și era menit să creeze o atmosferă favorabilă pentru atragerea investitorilor interni și străini. România, al cărei Partid Liberal pune accentul în programul lui politic pe dezvoltarea industrială a țării, a mers cel mai departe dintre toate statele din Balcani în susținerea unor astfel de întreprinderi.

Data fiind absența capitalului și a experților autohtoni, participarea bancherilor, a oamenilor de afaceri și a tehnicienilor străini era vitală pentru progresul economic. Activitatea acestora avea să fie însă aspru criticată ulterior. O mare parte a istoriografiei balcanice contemporane dă vina pe influențele din afară pentru înapoierea de aici, considerînd stăpînirea otomană drept cauza fundamentală a lipsei de dezvoltare și explicînd eșecul înregistrării de progrese, odată cu dobîndirea independenței, prin așa-zisa exploatare străină și imperialistă din anii dinaintea primului război mondial. Chiar dacă producția indigenă a avut într-adevăr mult de pierdut din cauza concurenței străine, tabloul general nu trebuie prezentat ca fiind mai întunecat decît era în realitate. Întreprinderile balcanice nu au atras practic investiții masive din afară; în comparație cu celelalte posibilități oferite în anii aceștia,

peninsula nu constituia un loc sigur pentru obținerea unui profit garantat. A existat în mod cert, o mare participare a străinilor la noile întreprinderi, dar acești oameni veneau adesea în calitate de experți pentru a ocupa posturi de conducere în domeniile unde locuitorii Balcanilor nu aveau specialiști; mulți rămâneau permanent în regiune și deveneau cetățeni ai diverselor țări. Firește, alții veneau în Balcani ca să obțină profituri și să-și câștige existența. Deși pot fi date multe exemple izolate de exploatare și corupție, imaginea de ansamblu aduce dovezi în favoarea contribuțiilor pozitive ale acestor întreprinzători la prosperitatea și dezvoltarea Balcanilor.

Domeniul economiilor naționale supus cel mai mult unei mari influențe străine era cel al împrumuturilor de stat. Toate noile guverne naționale au urmat exemplul Imperiului Otoman, contractând datorii uriașe care depășeau capacitatea lor de plată, ceea ce a dus la un fel de supraveghere străină a finanțelor lor. După câștigarea autonomiei sau a independenței, liderii naționali au descoperit curînd că resursele lor financiare interne nu erau în măsură să acopere cheltuielile considerate de ei ca fiind necesare statului. Costurile administrației au crescut repede, adăugîndu-se faptul că era nevoie de fonduri pentru armatele cu efective mari și pentru îmbunătățirea situației interne, dar și pentru căile ferate. Pe la 1914, împrumuturile guvernamentale contractate de toate aceste state atinseseră niveluri cu totul disproporționate față de bogăția lor: Bulgaria datora 850 de milioane, Serbia 903 milioane, România 1,7 miliarde, iar Grecia 1,25 miliarde de franci. Plățile implicate de aceste datorii au absorbit imediat o mare parte a veniturilor naționale respective. În Grecia și Bulgaria, dobînzile se ridicau la 30 % din venitul guvernelor lor. Împrumuturile erau adeseori însoțite de aspecte politice, iar puterile europene profitau de ele pentru atingerea obiectivelor politicii lor externe.

Chestiunile economice au jucat un rol major în viața politică a tuturor statelor balcanice. În paginile următoare sunt prezentate evoluțiile politice, sociale și economice ale fiecărei națiuni și problemele de politică externă care implică interesele statului respectiv. Grație hotărîrii marilor puteri de a împiedica apariția unei crize orientale și a concentrării lor asupra altor regiuni ale lumii, peninsula balcanică a beneficiat totuși, între războiul sîrbo-bulgar din 1895 și 1912, de o veritabilă perioadă de relativă liniște. Este adevărat că au existat momente de criză, ca războiul greco-turc din 1897, tulburările din Macedonia și anexarea în 1908 a Bosniei și Herțegovinei de către habsburgii, dar toate acestea nu au generat conflicte majore. În general, toate guvernele balcanice din perioada aceasta au avut posibilitatea să-și îndrepte atenția în primul rînd asupra politicii interne și a problemelor lor economice.

ROMÂNIA

În anii dinaintea primului război mondial, România era cea mai avansată din toate statele balcanice. Cu toate că era încă o țară eminentemente agricolă, ea a făcut pași importanți în direcția unei economii industriale moderne. Situația politică era și ea stabilă. Prințul Carol avea să se dovedească a fi unul dintre cei mai capabili monarhi europeni. Extrem de activ în conducerea țării, el era preocupat de evoluția economică. În timpul crizei din 1875-1878, domnitorul fusese un supporter entuziast al intereselor naționale și al dobîndirii independenței. În 1881, cu consimțămîntul Camerei și aprobarea Puterilor, România a devenit regat, iar Carol și-a luat titlul de rege. Întrucît nu avea copii în viață – unica lui fiică murise în copilărie –, el l-a numit ca moștenitor al

tronului pe nepotul său, Ferdinand de Hohenzollern. Acesta s-a căsătorit cu prințesa Maria de Edinburgh, nepoata lui Alexandru al II-lea și a reginei Victoria, care erau bunicii ei.

România era o monarhie constituțională. Cele două partide politice, Liberal și Conservator, au continuat să preia pe rând puterea. Ambele erau în esență grupări de oameni cu interese comune și dominați de dorința de a deține puterea în guvern. Conservatorii erau considerați în general ca fiind partidul marilor moșieri, iar liberalii reprezentau profesiunile și clasa birocraților. Se pare totuși că boierii aveau reprezentanți în amândouă aceste partide. Bineînțeles, concepțiile de bază ale celor două grupuri nu erau radical diferite, cu toate că ele nu erau de acord în unele privințe. Dreptul la vot extrem de restrâns făcea ca puterea și controlul politic să rămână în mâinile unei mici minorități și ca marea masă a populației rurale să fie exclusă de la viața politică.

După obținerea independenței, Carol a continuat să guverneze în colaborare cu Ion Brătianu și cu Partidul Liberal. În ciuda frecventelor conflicte dintre ei, cei doi cooperaseră o lungă perioadă pînă atunci. Brătianu a fost principalul responsabil pentru aducerea lui Carol pe tron și va rămîne cel mai important om de stat român pînă în 1888, cînd este înlocuit. În perioada aceasta, conservatorii au rămas tot timpul în opoziție. O facțiune cunoscută sub numele de Junimiști, după mișcarea literară *Junimea*, s-a desprins din acest partid. Din acest grup făceau parte lideri politici influenți ca Petre Carp, Titu Maiorescu, Teodor Rosetti și Alexandru Marghiloman, care vor juca cu toții roluri importante în politica României.

În 1884, la inițiativa liberalilor, a fost aprobat un amendament la legea electorală. Deși dreptul la vot a fost lărgit, sistemul de votare prin colegii electorale, care avea drept scop înlăturarea majorității populației de la exercitarea unei influențe politice reale, a fost menținut. Pe lîngă aceasta, ca și mai înainte, guvernul aflat la putere putea controla alegerile prin intermediul patronajului și al poliției. Regele avea posibilitatea de a numi un prim-ministru după bunul lui plac, putînd apoi dizolva Parlamentul și organiza alegeri noi. Guvernul care deținea puterea își putea asigura victoria în alegeri apelînd la sistemul administrativ centralizat și asigurîndu-și astfel un sprijin suficient în cadrul camerei. Această procedură îi conferea regelui rolul unui pivot între cele două partide.

În 1888, odată cu numirea în martie a unui guvern junimist, lunga perioadă a domniei liberalilor a luat sfîrșit, conservatorii rămînînd la putere pînă în 1895, cînd liberalii au preluat din nou controlul. Atît Brătianu cît și Mihail Kogălniceanu, un alt om de stat influent, au murit în 1891, iar conducerea partidului i-a fost încredințată lui Dimitrie A. Sturdza. Partidele amintite s-au perindat la putere pînă la primul război mondial: conservatorii în intervalele 1899-1901, 1905-1907 și 1911-1914, iar liberalii între 1901 și 1905, 1907 și 1911 și din nou începînd din 1914. Ambele partide sprijineau cu fermitate guvernarea și sistemul social și economic existent.

În ciuda faptului că partidele Liberal și Conservator aveau multe idei comune, ele se deosebeau cu adevărat în privința rolului guvernului în dezvoltarea industriei și a protecției ce trebuia asigurată împotriva concurenței străine. În anii '80, în perioada controlului liberalilor, întreaga chestiune a devenit o problemă de dezbateri intense. Aspectul referitor la tarife va fi discutat mai jos în legătură cu disputele cu monarhia habsburgică. În privința ajutorului acordat direct industriei au fost emise o serie de legi, dintre care cea mai importantă a fost cea din mai 1887. Întreprinderile care aveau

douăzeci și cinci sau mai mulți angajați erau scutite de taxele de import și de unele taxe către stat și aveau permisiunea de a se folosi de terenurile aflate în posesia acestuia. Nici o lege asemănătoare nu a fost instituită în alte state, acțiunea aceasta fiind un indiciu al încercării guvernului român de a încuraja dezvoltarea industriei. Perioada marchează și începutul exploatarei zăcămintelor de petrol de la Ploiești, care aveau să devină foarte importante în viitor. Investițiile străine de aici – în special cele germane, habsburgice, olandeze, britanice, franceze, belgiene și americane – vor juca un rol important.

În timp ce atenția principală era acordată chestiunilor industrializării, situația din agricultură se înrăutățea. În ciuda faptului că țărănimea nu avea nici un rol politic direct, nemulțumirea și agitația din mediul sătesc erau cunoscute. Majoritatea liderilor români dețineau o serie de proprietăți rurale și aveau legături strânse cu problemele din agricultură. Anumite grupuri, cum era cel al junimiștilor, erau aparent preocupate de starea țărănimii. Guvernul a luat în acest sens unele măsuri referitoare la reglementarea contractelor agricole și au fost vândute o serie de terenuri aflate în posesia statului, dar nu a fost făcut nici un efort hotărât în direcția rezolvării dificultăților fundamentale. Răscoalele țărănești fuseseră ceva obișnuit în trecut. O altă răscoală a izbucnit în 1888, dar nici una dintre ele nu se poate compara cu marea mișcare a țăranilor din 1907.

Cu toate că existaseră numeroase semnale anterioare privind plîngerile țărănimii, revolta din 1907 pare să fi constituit o surpriză pentru guvern. Mișcarea a început în martie 1907 în Moldova și s-a răspândit în toată țara. Ca și pe vremea lui Tudor Vladimirescu, țăranii au dat foc la conace și hambare. Violența lor era îndreptată atît împotriva arendașilor cît și a moșierilor înșiși, și din cauză că mulți dintre cei dinții erau evrei, acțiunile țăranilor au avut o puternică tentă antisemită. Revolta era atît de întinsă și la ea participau un număr atît de mare de oameni, încît forțele polițienești locale nu puteau face față. Guvernul a apelat deci la armata regulată, aflată sub comanda generalului Alexandru Averescu. Acesta a înăbușit mișcarea cu o violență ieșită din comun, ștergînd sate întregi de pe fața pămîntului și ucigînd cel puțin 10 000 de țărani. Pentru suprimarea răscoalei a fost nevoie de circa 120 000 de soldați.

Deși revolta în sine eșuase, ea a reușit totuși să atragă atenția asupra condițiilor dezastruoase de trai ale țăranilor. Camera a aprobat o serie de legi menite să amelioreze situația țăranilor. Acestea îmbrăcau însă tot forma unor reglementări ale contractelor agricole și ale punerii la dispoziție a mai multor pămînturi ale statului, dar problema esențială rămînînd în continuare nerezolvată. Cu toate acestea, în preajma izbucnirii primului război mondial exista o tot mai mare recunoaștere a necesității împărțirii marilor domenii și a faptului că guvernul avea realmente răspunderi față de populația rurală. Această atitudine va deschide calea adoptării măsurilor concrete luate în deceniul al treilea al secolului al XX-lea.

România nu s-a confruntat pînă în 1913 cu nici o criză majoră în relațiile ei externe. Ca și mai devreme, o politică externă activă nu era practică, dat fiind că irendenții români – cei din Transilvania, Bucovina și Basarabia – erau în continuare sub stăpînirea marilor puteri. După cum era de așteptat, reacția față de aranjamentul de la Berlin a fost extrem de negativă. Cele trei județe din sudul Basarabiei fuseseră pierdute, iar granița trasată în Dobrogea nu corespundea revendicărilor românilor. Chiar dacă independența României era stabilită în articolul XLIV al Tratatului de la Berlin, o stipulare a acestuia cerea guvernului român să accepte condiția ca „deosebirile

de credințe și confesiuni religioase“ să nu constituie motiv de excludere a nimănui de la „beneficierea de drepturi civile și politice, de la ocuparea posturilor, funcțiilor și de la acordarea onorurilor publice, sau de la exercitarea diverselor profesii și meserii indiferent în ce localitate.“² Prevederi similare fuseseră incluse și în secțiunile tratatului referitoare la Serbia și la Rumelia Orientală, unde ele îi protejau în special pe locuitorii musulmani ai acestor regiuni. În România, aceste reglementări afectau în primul rând statutul evreilor.

La începutul secolului al XIX-lea, Principatele dunărene nu aveau astfel de probleme cu minoritățile. Populația lor era într-o majoritate covârșitoare alcătuită din români ca naționalitate și ortodocși ca religie. Situația s-a schimbat însă în a doua jumătate a secolului, când evreii ruși s-au mutat într-un număr tot mai mare în Imperiul Habsburgic și în Principate. În 1859, aproximativ 118 000 de evrei trăiau în Moldova și 9 200 în Valahia. Pe la 1899, cifra crescuse la 210 000 în Moldova și la 68 000 în Valahia. Ei formau deci o minoritate de aproape un sfert de milion dintr-o populație de 6 milioane de locuitori. Constituția din 1866 stabilea că numai străinii de credință creștină puteau deveni cetățeni ai țării. Evreilor le era de asemenea interzis să cumpere proprietăți rurale. Datorită acestor restricții, ei aveau tendința de a se stabili în marile orașe, mai ales la București și Iași, unde se ocupau de negustorie și de mici meșteșuguri. În mediul rural puteau fi înțilniți ca arendași pe moșiile întinse, ca hangii, vânzând în special băuturi alcoolice, și cămătari – ocupații care îi puneau în conflict cu populația satelor. Prevederile Tratatului de la Berlin, care contraveneau celor ale Constituției, necesitau o hotărâre specială a Camerei. Cea mai mare parte a liderilor români considerau măsura drept un amestec inadvertent în afacerile interne ale țării, domeniu în care ei erau deosebit de sensibili. Practic, guvernul nu s-a supus niciodată în întregime intenției tratatului. Din cauza marilor presiuni, în 1879 s-a căzut de acord ca evreii să poată deveni cetățeni naturalizați, dar trebuia să fie inițiată o acțiune specială în fiecare caz. Chestiunea evreiască avea să rămână controversată și să provoace multe dificultăți pe viitor.

Nemulțumirea românilor față de aranjamentul de la Berlin includea și alte aspecte. Unul dintre principalele efecte ale crizei balcanice din 1875-1878 a fost îndepărtarea ulterioară a României de Rusia. Aceasta din urmă nu numai că îi răpise celei dintii o parte din teritoriu, sudul Basarabiei, care era privită atât din punct de vedere național cât și istoric ca aparținând României, dar acțiunile rușilor provocaseră temeri ca nu cumva să apară posibilitatea reinstaurării fostului protectorat. Înființarea statului bulgar, care părea inițial că se află sub dominație rusească, a dus la nașterea unor noi temeri. Pe lângă aceasta, România nu avea în acest moment nici un aliat sau un prieten adevărat printre marile puteri. Odată cu obținerea independenței, fostele garanții din partea marilor puteri dispăruseră. Nici guvernul otoman nu mai avea obligații față de fosta lui vasală. Era foarte clar că țara nu putea rămâne izolată, dar alegerea unui partener de alianță nu era ușoară.

Guvernul român ar fi preferat o înțelegere cu Germania, dar cancelarul german, Otto von Bismarck, insista asupra necesității stabilirii unei legături cu Viena. În această privință, dificultatea consta în desele fricțiuni dintre România și monarhia austro-ungară. După *Ausgleich*, situația românilor din Transilvania se înrăutățise, ceea ce nu putea să nu afecteze relațiile dintre cele două state. Existau de

² Textul Tratatului de la Berlin este reprodus în W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, Methuen, London, 1938, pp. 409-419.

asemenea conflicte permanente în domeniul relațiilor comerciale și în privința reglementării navigației pe Dunăre. În ciuda acestui fapt, dat fiind că nici o altă alternativă nu părea realizabilă, guvernul român a semnat în octombrie 1883, un tratat defensiv cu Austro-Ungaria împotriva Rusiei. Germania a aderat imediat, iar Italia li s-a alăturat în 1888. Termenii acordului îi obligau pe aliații României să intre în război în cazul unui atac din partea rușilor, dar România era obligată să lupte numai dacă Rusia sau Serbia ar fi atacat Imperiul Habsburgic și nu dacă un asemenea conflict s-ar fi declanșat doar între Rusia și Germania. Tratatul a fost ținut în mare secret, fiind cunoscut numai de rege și de câțiva dintre principalii lui miniștri. El nu a fost adus la cunoștința Parlamentului și nici nu a fost făcut public. Reînnoit cu regularitate, tratatul acesta a rămas în vigoare pînă la declanșarea războiului din 1914.

După ruptura dintre Bulgaria și Rusia din 1885, poziția românilor s-a îmbunătățit cu toate că relațiile cu vecina de la sud nu au devenit niciodată strînse. În anii următori, cele mai mari dificultăți ale românilor vor fi legate de Austro-Ungaria. Prima neînțelegere importantă a apărut în legătură cu relațiile comerciale. În primul rînd din rațiuni politice, România semnase în 1875 o convenție dezavantajoasă. Acest acord permitea importul de bunuri manufacturiere habsburgice în condiții foarte favorabile – de fapt, intrarea aproape liberă a acestora pe piața românească. În schimb, produsele agricole românești erau taxate de monarhie pentru apărarea intereselor ungarilor. Nereușind să obțină o revizuire a acestor aranjamente, în iunie 1885 guvernul român l-a denunțat. Această acțiune însemna intrarea în vigoare a tarifelor ridicate adoptate în 1874. O nouă lege a tarifelor, cu intenții protecționiste, a fost emisă în mai 1886. Măsura aceasta a fost luată abia după dezbateri îndelungate ale reprezentanților liberali și conservatori, care aveau păreri diferite mai ales în privința gradului de protecție care trebuia acordat produselor românești. Să ne amintim că în perioada aceasta au fost instituite și legi menite să sprijine dezvoltarea industriei României.

Legislația românească din domeniul tarifelor a dus la declanșarea unui război vamal care a durat din mai 1886 pînă în decembrie 1893. Drept răzbunare, guvernul habsburgic a interzis importul de vite românești și a mărit tarifele produselor importate din România. Acest conflict comercial a adus daune anumitor interese agricole și a dus la o modificare a sistemelor comerciale românești. Chiar și după rezolvarea lui, relațiile comerciale nu au revenit la situația anterioară. Germania a luat locul Austro-Ungariei ca sursă principală de bunuri industriale; produsele agricole românești erau destinate mai mult Belgiei, Germaniei, Marii Britanii și Franței decît monarhiei habsburgice. Un alt tarif protecționist a fost introdus în 1904. Nu trebuie să uităm că vecinii României și asociații ei cei mai apropiați, Rusia, Austro-Ungaria și Germania, aplicau politici protecționiste, Bucureștiul nefăcînd altceva decît să le urmeze exemplul.

Cu toate aceste controverse și în ciuda răscoalei țărănilor, afacerile interne și externe românești au urmat un curs mai lin decît în alte state balcanice. Țara nu a suferit de pe urma nici unei crize interne grave sau a aventurilor externe în care au intrat Serbia, Bulgaria sau Grecia, toate acestea urmînd să fie implicate în conflicte unele împotriva celorlalte și cu Imperiul Otoman.

SERBIA

Dacă guvernul român era dezamăgit de rezultatele Congresului de la Berlin, aranjamentul acesta i-a pus pe liderii sârbi în fața unei veritabile catastrofe. Pentru Serbia, caracteristicile perioadei dintre 1875 și 1878 fuseseră ezitarea, dezbinarea internă și înfrângerea militară. Revolta din 1875 din Bosnia și Herțegovina stîmase mare agitație în țară. Bosnia era un ținut pe care majoritatea sîrbilor îl considerau ca parte a moștenirii lor naționale. Deși guvernul rus se declarase oficial împotriva intervenției, o influență contrară venea din partea reprezentanților Societății Slave de Întrajutorare, ai cărei membri proveneau din rîndurile celor mai influente cercuri ale societății ruse. Revolta din Bulgaria și rebeliunea de la Constantinopol din mai 1876 au dus la întărirea poziției celor ca vedeau în această criză o oportunitate pentru progresul național. Războiul izbucnit în iulie 1876 a fost purtat împotriva voinței lui Milan și a Partidului Conservator, dar s-a bucurat de sprijinul entuziast al opiniei publice sîrbe. Conducerea războiului a fost asumată de guvernul liberal condus de Jovan Ristić și Jevrem Grujić. Liderii sârbi au intrat în luptă plini de optimism. Ei sperau în declanșarea unei noi răscoale în Bulgaria și credeau că vor putea învinge forțele otomane. Sîrbii beneficiau de ajutorul a circa cinci mii de voluntari ruși. În plus, generalul M. G. Cerniaev, care cîștigase o mare reputație în Asia Centrală, a venit în Serbia să preia comanda armatei. Din nefericire, nici una dintre așteptările lor nu s-a realizat. Țăranii-soldați sârbi nu puteau ține piept celor otomani mai bine instruiți, echipați și conduși. Nu a existat nici o a doua răscoală în Bulgaria. S-a dovedit că printre voluntarii ruși se aflau numeroși beți și incompetenți, aceștia constituind o povară și o sursă de fricțiuni cu Rusia. Războiul a fost pînă la urmă, atît din punct de vedere militar cît și psihologic, un dezastru. Înainte ca pacea să fie în sfîrșit semnată, în martie 1877, țara suferise pierderi de aproape cincisprezece mii de vieți omenești.

Războiul declarat de Rusia la 24 aprilie 1877 nu a întîmpinat la început nici o dificultate; guvernul rus nu dorea să se alieze cu nici un stat din Balcani. Abia după ce armata rusă a întîmpinat mari dificultăți la Plevna s-a apelat la ajutorul sîrbilor. Întrucît conflictul dinainte epuizase complet resursele Serbiei, Milan a cerut bani, provizii și asigurări precise în privința teritoriului ce urma să-l primească ulterior. Negocierile s-au prelungit, Serbia intrînd în război abia la 13 decembrie, la trei zile după căderea Plevnei. Guvernul sîrb spera să obțină prin tratatul de pace teritoriul de la sud din cadrul „Vechii Serbii“, inclusiv vilaietul Kosovo și sangeacul Novi Pazar, pînă la riul Lim. Avînd în vedere aceste așteptări, Tratatul de la San Stefano a fost un adevărat șoc pentru Serbia. Ei i s-au dat două sute de mile pătrate (aproximativ 520 kilometri pătrați – n.t.), inclusiv orașele Niș, Pirot și Vranje, în total mai puțin teritoriu decît cel atribuit Muntenegrului. Un și mai mare dezastru în ochii sîrbilor era crearea unui stat bulgar întins, care, incluzînd și Macedonia, făcea din acesta puterea dominantă din peninsula. Liderii sârbi vedeau în acest lucru o amenințare clară la adresa viitorului lor și erau numulțumiți văzînd cum un popor, considerat de ei ca avînd în trecut o atitudine pasivă, dobîndise cîștiguri atît de mari, în vreme ce sîrbii, care luptaseră secole la rînd se aleseseră cu atît de puțin.

Cu toate că Bulgaria Mare a fost divizată la Congresul de la Berlin, noul tratat conținea și el prevederi la fel de dezastruoase. Austro-Ungariei i se acordase controlul asupra Bosniei, Herțegovinei și asupra sangeacului Novi Pazar, teritorii rîvnite de naționaliștii sârbi. Acordul îi dădea monarhiei doar dreptul de ocupare și administrare a acestor teritorii, dar probabilitatea ca ele să ajungă vreodată în mîinile sîrbilor nu era

prea mare. Pe lângă aceasta, în cadrul negocierilor care au precedat deschiderea lucrărilor congresului, guvernul rus dăduse clar de înțeles că va susține interesele bulgarilor și că Serbia va trebui să apeleze la sprijinul Vienei. Atitudinea rușilor se înscria pe linia împărțirii Balcanilor în sfere de influență, linie stabilită în acordurile anterioare războiului încheiate cu Imperiul Habsburgic. Deținând o poziție dominantă în vestul Balcanilor, habsburgii urmau să preia rolul de patron al sîrbilor.

În anii următori, relațiile cu Austro-Ungaria au devenit principalul aspect al politicii externe a Serbiei. Au fost încheiate acorduri economice, dar și politice. Conform dorinței monarhiei, guvernul sîrb a aprobat extinderea liniilor ferate de la Belgrad prin Niș și Vranje și a fost semnat o nouă convenție comercială. Ca și în cazul negocierilor cu Bucureștiul, diplomații habsburgici au căutat să încheie un acord cu termeni favorabili pentru bunurile lor manufacturiere. În ciuda posibilelor lor efecte negative asupra dezvoltării industriale a Serbiei, cererile acestea au fost onorate. Piața habsburgică era esențială pentru țaranul sîrb; țara avea mai ales produse agricole la vînzare și existau puține bunuri de manufactură care ar fi trebuit să fie protejate. Cu toate acestea, problema aceasta a provocat o dezbinare în cadrul guvernului: miniștrii liberali au demisionat, iar Cabinetul progresist condus de Milan Piroćanac și de Ćedomil Mijatović a semnat pactul.

Și mai important a fost tratatul politic semnat în iunie 1881. Prin clauzele acestuia, ambele state se obligau să rămînă neutre în cazul în care unul dintre ele era implicat într-un război. Imperiul Habsburgic era de acord să sprijine Serbia să se extindă spre sud în caz că s-ar fi ivit o ocazie propice. Guvernul Serbiei dădea la rîndul lui două asigurări extrem de importante. Prima declara că statul sîrb nu va tolera pe teritoriul lui sau pe cel al Bosniei-Herțegovina nici o „intrigă politică, religioasă sau de orice altă natură” îndreptată împotriva Austro-Ungariei. Cea de-a doua, și mai controversată, afirma că „fără o înțelegere prealabilă cu Austro-Ungaria, Serbia nu va negocia și nici nu va încheia vreun tratat politic cu alt guvern și nu va permite accesul nici unei forțe armate străine pe teritoriul ei, fie acestea regulate, neregulate sau chiar sub formă de voluntari.”³ Această afirmație, care demonstra extrem de clar poziția de satelit a Serbiei, a provocat o criză ministerială. Milan Piroćanac a fost pe punctul de a demisiona, dar a primit asigurări din partea guvernului habsburgic că această stipulație nu va împiedica asupra libertății statului sîrb de a negocia tratate cu alte puteri. Cu toate acestea, fără știrea miniștrilor săi, Milan a trimis Vienei o notă secretă în care declara că nu va semna nici un tratat fără aprobarea habsburgilor. După încheierea acestor acorduri, el a primit sprijinul habsburgic pentru împlinirea dorinței lui de a ridica Serbia la rangul de regat, fapt realizat în martie 1882, cînd Milan a fost declarat rege.

Partidul Progresist, care se afla acum la guvernare și avea să rămînă pe poziții timp de șapte ani, constituia unul dintre noile alinamente politice. Desprins din aripa stîngă a conservatorilor, el avea un program liberal standard. Membrii lui erau mari admiratori ai Europei Occidentale și doreau ca Serbia să adopte instituțiile acesteia. Celălalt partid, al radicalilor, era mai democrat și cu orientare socialistă, avînd mai multe în comun cu partidele populiste, socialiste și anarhiste ale vremii. Acesta sprijinea introducerea dreptului la vot universal pentru bărbați, impozitarea directă și dominarea guvernului de către legislativ, și a fost primul partid sîrb care a încercat să implice țărănimca în viața politică. Liderul lui, Nikola Pašić, avea să joace de acum înainte un

³ Acordul acesta poate fi găsit în Alfred F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879-1914*, Harvard University Press, Cambridge, 1920, I, pp. 51-55.

rol de frunte în politica Serbiei și mai târziu în formarea Iugoslaviei. În perioada de guvernare progresistă, în conformitate cu programul liberal al partidului, au fost introduse o serie de reforme referitoare la libertatea presei, la învățământul general obligatoriu și la independența judiciarului, fiind totodată luate măsuri destinate sporirii creșterii economice. În ianuarie 1883, a fost fondată o Bancă Națională. Guvernarea Partidului Progresist a fost totuși tulburată de mai multe scandaluri, dintre care cele mai mari erau legate de construirea căilor ferate.

Pe lângă aceasta, progresiștii nu beneficiau de un sprijin politic solid. În alegerile din septembrie 1883 radicalii au câștigat cu o mare majoritate, dar Milan nu era dispus să accepte un cabinet radical. El i-a rechemat în schimb la putere pe conservatori, iar nou aleasa adunare a fost dizolvată. Guvernul a încercat apoi să confiscă armele aflate în posesia persoanelor particulare, acțiune care a întâmpinat rezistență în răsăritul Serbiei. Rebeliunea din regiunea Timocului izbucnită la vremea aceea a fost provocată atât de condițiile economice proaste din perioada respectivă cât și de agitația Partidului Radical. Fiind cea mai mare răscoală țărănească a sîrbilor din tot secolul, ea a demonstrat că această pătură a populației era în continuare nemulțumită de situația sa, chiar dacă țara era condusă de un guvern național independent. Revolta a fost zdrobită de armată, iar capii ei au fost fie executați, fie întemnițați. În 1884, Milan le-a dat înapoi progresiștilor puterea. Următoarea criză majoră a afectat politica externă.

Deși Bulgaria Mare de la San Stefano fusese divizată, iar relațiile lui Milan cu Alexandru de Battenberg erau bune, cele două guverne erau separate de foarte multe resentimente. Prima dispută a fost declanșată de chestiunile legate de granițe. Atunci cînd rîul Timoc, care constituia o parte a graniței lor comune, și-a mutat cursul, au izbucnit neînțelegeri între cele două țări în privința teritoriului implicat. Cel mai important conflict s-a declanșat în 1885, în perioada unirii Rumeliei Orientale cu Bulgaria. Dat fiind că statul bulgar unificat era mai mare și avea o populație mai numeroasă decît Serbia, Milan a considerat că avea dreptul la o compensație, astfel că în noiembrie 1885 a lansat un atac. Cu toată convingerea generală că, lipsită de înalții ei ofițeri în urma retragerii rușilor, armata bulgară era o victimă sigură, aceasta i-a învins pe invadatori. Imperiul Habsburgic a fost nevoit să intervină ca să-l salveze pe Milan. Pacea a fost încheiată pe baza menținerii vechilor granițe, iar Serbia a trebuit să accepte unificarea bulgară. Întregul episod a constituit o lovitură puternică dată prestigiului regelui.

Milan se confrunta în acest moment cu o serie de probleme serioase. Dinastia Obrenović era în primejdie. Anii anteriori nu aduseseră nici un câștig național spectaculos, iar regele era un conducător slab. Amenințarea reprezentată de rivalul lui, Petru Karagheorgevici, cel de al treilea fiu al lui Alexandru și nepotul liderului revoluționar, plutea în aer. Acesta avea mulți suporteri în Serbia. El luptase în Bulgaria în timpul conflictului din anii șaptezeci și era foarte activ din punct de vedere politic. În 1883, s-a căsătorit cu Zorka, fiica prințului Nicolae al Muntenegrului. Petru părea pentru multă lume o alternativă mult mai bună decît Milan, a cărui viață personală devenise un scandal notoriu. Soția sa, Natalia, dezaproba politica soțului, cuplul certîndu-se în public. Problema unui eventual divorț a dezbinat țara. În 1887, Natalia a plecat din Serbia, luîndu-l cu ea pe Alexandru, moștenitorul tronului.

Situația a devenit atât de dificilă, încît Milan, descurajat și dezonorat, s-a hotărît să abdice. El a convocat mai întîi o adunare constituțională. Aceasta s-a întrunit în decembrie 1888 și a fost dominată de Partidul Radical, care a câștigat cincizeci și șase

de locuri; toate celelalte au fost obținute de liberali. Constituția elaborată acum era mai democratică decât actul pe care îl înlocuia. Adunării i se dădea mai multă putere, iar administrația locală fusese întărită. Alegerile erau secrete și toți cei care plăteau impozite aveau drept de vot. Odată terminată această acțiune, Milan a abdicat în favoarea fiului său în vîrstă de treisprezece ani, care urma să domnească sub egida unei regențe conduse de Jovan Ristić.

După cum era de așteptat, domnia lui Alexandru Obrenović a constituit încă o perioadă de guvernare slabă. Copilăria regelui a fost otrăvită de certurile dintre părinții lui, de o educație strictă și de responsabilitatea asumată la o vîrstă fragedă. Guvernul se afla sub controlul Partidului Radical. Deși puterea lui se biza pe votul țăranilor, conducerea era în mîinile politicianilor și ale intelectualilor burghezi. Au fost luate unele măsuri reformatoare, dar sistemul nu a suferit nici o schimbare radicală. Ca și în trecut, partidul victorios își numea suporterii în posturile oficiale și în cele din serviciile publice. În 1892, radicalii au fost înlocuiți de un cabinet liberal. Peste un an, regele, atunci în vîrstă de șaisprezece ani, a luat, cu sprijinul armatei, o măsură foarte importantă, reînstituind Constituția din 1869, care dădea puteri sporite executivului. Radicalii au rămas partidul cel mai puternic, dar Alexandru s-a dovedit a fi adeptul instigării facțiunilor politice una împotriva celeilalte. Alegerile erau controlate prin intermediul poliției și al administrației centrale. În aprilie 1901, regele a efectuat o altă modificare constituțională, de data aceasta referitor la propria lui autoritate. A fost emis un nou document care stabilea instituirea unei legislaturi bicamerale. Adunarea era aleasă, dar Alexandru putea numi trei cincimi dintre membrii Camerei superioare.

Firește că asemenea metode au întîmpinat opoziție. Pe lîngă aceasta, ca și tatăl lui, Alexandru avea necazuri familiale. Ambii părinți se luptaseră între ei ca să dobîndească influență asupra lui. O problemă mult mai serioasă era însă cea a căsătoriei lui. Alexandru a cunoscut și s-a îndrăgostit pînă peste cap de o văduvă, Draga Mašina, care era cu peste zece ani mai în vîrstă decât el și se bucura de o reputație extrem de scandaloasă. Se credea că nu putea face copii, ceea ce constituia o dificultate importantă într-o căsnicie regală. Regele și-a făcut-o amantă și apoi s-a căsătorit cu ea. Căsătoria aceasta era extrem de nepopulară în rîndul populației sîrbe în general. Ulterior, rudele reginei s-au implicat în afaceri publice, ceea ce a dus la mărirea numărului dușmanilor dinastiei. Toate aceste evenimente, plus evidenta slăbiciune a lui Alexandru ca lider național, au întărit hotărîrea celor care doreau înlăturarea de la putere a familiei Obrenović. În iunie 1903 a fost organizată o lovitură militară, încununată de succes, în care erau implicați 120 de oameni. Conspiratorii

i-au ucis pe regină, pe rege, pe ministrul de război și pe ambii frați ai reginei în împrejurări care au șocat opinia publică europeană. Răsturnarea dinastiei s-a bucurat însă de aprobarea populației și a provocat puține tulburări interne.

După asasinarea regelui din dinastia Obrenović, exista o singură alternativă evidentă în privința unui candidat – Petru Karageorghević. Noul rege avea aproape șaiszeci de ani în momentul urcării pe tron; el își petrecuse viața în exil și nu era prea familiarizat cu situația internă a Serbiei. Educat la Paris și la Geneva, el se simțea strîns legat de Franța. Pe viitor, guvernul său avea să aibă legături mai curînd cu Franța și Rusia, care erau aliante, decât cu puterile Europei Centrale. Domnia lui va duce deci la o schimbare radicală a politicii externe a Serbiei. A guvernat la început cu două partide, Radicalii și Radicalii Independenți, amîndouă desprinse din Partidul Radical originar. Radicalii au cîștigat alegerile din 1906 și au rămas la putere pe toată durata primului război mondial. Acest cabinet, avîndu-l în frunte pe Nikola Pašić, va

lua deci hotărârile importante din 1912, 1913 și 1914, care au dus la intrarea țării în război.

Era de așteptat ca noul regim să fie inacceptabil pentru monarhia habsburgică. Au apărut imediat controverse privitoare la chestiuni precum căile ferate, împrumuturile și achiziționarea de echipament militar. Conflictele comerciale erau și mai serioase. În 1905, Serbia și Bulgaria au încheiat un acord care prevedea o posibilă uniune economică, treptată, pînă în 1917. Considerînd că această combinație ar fi în detrimentul intereselor lui economice și politice, guvernul habsburgic a întrerupt discuțiile cu Belgradul privind semnarea unui tratat comercial și alte aspecte comune și a făcut apoi presiuni asupra Serbiei ca să o determine să rupă pactul cu Bulgaria. Cea mai importantă acțiune a fost embargoul impus transportului de vite din Serbia pe teritoriul monarhiei.

Acest conflict, cunoscut sub numele de „Războiul Porcilor“, a avut consecințe foarte serioase pentru Serbia. Piețele alternative erau greu de găsit, dar au fost înregistrate totuși unele succese. Germania, de pildă, a făcut achiziții importante. Mai mult, embargoul i-a încurajat pe sîrbi să-și realizeze singuri prelucrarea cărnii. Acest război comercial a durat din 1906 pînă în 1911, desfășurîndu-se paralel cu fricțiunile dintre cele două țări în legătură cu anexarea în 1908 a Bosniei-Herțegovina de către habsburgi, criză care va fi prezentată amănunțit în continuare. În loc să intimideze guvernul sîrb, presiunile nu au făcut altceva decît să-l încurajeze să se bazeze și mai mult pe Franța și pe Rusia. Nu echipamentul militar german sau austriac era cumpărat acum, ci acela francez. În 1905, după terminarea dezastruosului război dintre Rusia și Japonia, guvernul rus era în mai mare măsură dispus să ofere sprijin.

Serbia a reușit astfel să aibă un guvern național puternic. Noul regim se îndepărtase efectiv de Viena și se apropiase de Paris și de Sankt Petersburg. Odată eliminată influența restrictivă a Austro-Ungariei, interesul față de problemele expansiunii naționale și față de achiziționarea teritoriului aflat încă sub stăpînire otomană a început să se manifeste din nou. Aveau să reapară curînd ideile cooperării balcanice, vehiculate în timpul domniei lui Mihail, ceea ce va duce la inițierea negocierilor între statele din peninsula.

MUNTENEGRU

După 1860, viața politică a Muntenegrului a fost dominată de puternica personalitate a prințului Nicolae. Starea țării rămînea extrem de primitivă. Principala problemă a guvernului central era deținerea și menținerea controlului asupra clanurilor din munți. În ceea ce privește relațiile cu statele vecine, predominau două considerente. În primul rînd, Muntenegru se afla permanent în stare de alertă din cauza vecinătății teritoriilor otomane. Poarta a revendicat jurisdicția asupra acestui ținut pînă în 1878, iar Nicolae a suferit o înfrîngere militară în 1862, chiar la începutul domniei. Un pașă ambițios, albanez sau bosniac, sau guvernul otoman ar fi putut lansa din nou o ofensivă. Cel de-al doilea considerent era, dimpotrivă, faptul evident că Muntenegru avea nevoie de mai mult pămînt agricol. Tentația de a exploata nemulțumirea țăranilor din provinciile otomane învecinate era deci mare.

În ciuda întinderii mici și a sărăciei lui, Muntenegru a continuat să joace un rol proeminent în relațiile internaționale. Statul oscilase o vreme între Rusia și monarhia

habsburgică. Începînd din secolul al XVIII-lea, mai mulți conducători reușiseră să obțină mari sume de bani de la guvernul rus, iar politica aceasta va continua. În relațiile lui cu guvernul sîrb, Muntenegru adoptase atît atitudini prietenoase cît și competitive. În timpul domniei lui Mihail, Nicolae și domnitorul sîrb au cooperat. Amîndoi erau patrioți sîrbi și aveau interesul comun de a-i învinge pe otomani. Cu toate că Nicolae era dispus în perioada aceasta să-l recunoască pe Mihail drept conducător în cazul unirii celor două state, o rivalitate dinastică fundamentală influența puternic relațiile dintre ei. După moartea lui Mihail, aspectul acesta avea să capete o importanță și mai mare.

În 1875 și 1876, Muntenegru s-a aflat firește în centrul evenimentelor. Refugiații din Herțegovina au trecut granița, iar voluntarii muntenegreni au părăsit teritoriul otoman ca să se alătore rebelilor. Societățile panslave acordau o foarte mare atenție protejatei Rusiei. Tentația de a intra în război era extrem de puternică. Obținerea unei victorii părea posibilă, iar statul avea un țel clar, adică anexarea Herțegovinei și a altor teritorii otomane. Lupta a început totuși după încheierea unui acord cu Serbia, dar lucrurile nu s-au desfășurat chiar atît de lin. Armata otomană reorganizată avea trupe mai bine instruite și un echipament net superior decît trupele dispartate ale Muntenegrului, care sufereau de lipsa munițiilor și a proviziilor. Pe lîngă aceasta, luptătorii muntenegreni nu erau nici antrenați pentru luptele moderne. Ei au reputat cu toate acestea o serie de succese, deoarece terenul lor muntos le oferea o foarte mare protecție naturală, iar forțele otomane erau concentrate în alte zone, în primul rînd împotriva sîrbilor și după aceea, cînd a început războiul cu Rusia, împotriva principalului lor inamic.

În martie 1877, cînd Serbia a făcut pace, Muntenegru a rămas în stare de război cu Imperiul Otoman, astfel încît în aprilie, cînd a intrat și Rusia în conflict, cele două state luptau împotriva unui dușman comun. După eșuarea tentativei otomanilor de a cuceri Muntenegru, forțele muntenegrene au reușit să preia inițiativa ofensivei și să intre în posesia unei fișii de pe coastă care constituise anterior un obiectiv major al politicii lor externe. În cadrul negocierilor de pace, guvernul rus a depus un efort deosebit pentru întărirea statului Muntenegru. Tratatul de la San Stefano alocînd statului un teritoriu care ar fi dus la mărirea de 3,5 ori a suprafeței lui. Chiar dacă o parte a acestuia a fost pierdut prin Tratatul de la Berlin, Muntenegru își dubla totuși teritoriul. Rîvnita ieșire la mare era de asemenea realizată odată cu anexarea teritoriului de la Marea Adriatică, ce includea și portul Ulcinj. În schimb, Muntenegru trebuia însă să accepte o oarecare supraveghere habsburgică. Guvernul monarhiei era intens preocupat de faptul că orice concesie acordată Muntenegrului ca teritoriu de coastă ar fi însemnat pur și simplu dobîndirea de către Rusia a unui port la Marea Adriatică. Practic, toate puterile erau îngrijorate de pătrunderea Rusiei ca forță navală în Marea Mediterană. Posibilitatea această era exclusă în tratat prin clauza potrivit căreia apele Muntenegrului erau închise pentru navele de război ale tuturor națiunilor. Muntenegru nu urma să aibă o flotă, iar Austro-Ungariei îi era încredințată stabilirea politicii țărmurilor. Această prevedere îi acorda Imperiului Habsburgic un fel de protectorat naval asupra regiunii.

Între 1881 și 1913, Muntenegru s-a bucurat inevitabil de o perioadă de relații internaționale pașnice. Înconjurat din trei părți de posesiuni habsburgice sau ocupate de monarhie – Dalmația, Bosnia, Herțegovina și sangeacul Novi Pazar – Nicolae nu putea face mare lucru. Au fost introduse în acest interval unele schimbări administrative

pentru ca guvernul să semene mai mult cu cele ale celorlalte state europene. Prințul era, firește, un conducător autocrat. Principalii lui consilieri erau cei doisprezece senatori aleși de el și care erau de obicei căpeteniile triburilor importante. Senatul avea și funcția unei Curți supreme de justiție. În 1879, Nicolae și-a reorganizat statul. El a numit membrii unui Consiliu de stat, care acționa ca un corp legislativ. De asemenea mai existau un consiliu de miniștri și o înaltă curte de justiție. Țara a fost împărțită în douăsprezece provincii, subdivizate în districte conduse de căpitani, care aveau atât autoritate administrativă cât și juridică. Un nou cod de legi a fost instituit în 1888. Prințul și-a reorganizat totodată armata după modelul celei rusești.

Cu toate câștigurile teritoriale de după război, problema esențială a statului rămânea aceeași: faptul că pământul nu putea pur și simplu asigura întreținerea populației. Baza economiei era creșterea vitelor, două treimi din exporturi constituind-o animalele sau produsele animaliere. Grâul și textilele trebuia să fie importate. Cu alte cuvinte, populația nu putea fi hrănită și îmbrăcată în mod corespunzător apelând doar la produsele ținutului. Cea mai mare parte a oamenilor trăiau într-o sărăcie lucie. Întrucât nu exista nici o posibilitate de industrializare sau de expansiune teritorială, unica soluție era emigrarea pe scară largă. S-a apreciat că o treime sau chiar mai mult dintre bărbații apti de muncă au fost nevoiți, în 1912, să se angajeze cu ziua în alte părți sau să emigreze definitiv, în general în Statele Unite. Sumele de bani expediate de aceștia familiilor lor ajutau foarte mult statul. Muntenegru nu avea deci baza economică pentru a putea prezenta atributele esențiale ale unui stat modern.

Din cauza acestei situații, Muntenegru supraviețuia doar datorită împrumuturilor și subvențiilor. Prințul Nicolae a preluat controlul absolut și asupra acestor probleme. El a stabilit cu regularitate bugete anuale abia după 1907. Baza financiară a statului era subvenția din Rusia, care acoperea jumătate din buget și asigura deci cele mai multe dintre cheltuielile militare și administrative. În 1910, suma a fost ridicată de la 800 000 la 1,6 milioane de coroane.⁴ Guvernul rus trimitea de asemenea grâu. În ciuda acestei subvenții, relațiile cu Sankt Petersburg nu au fost întotdeauna calme. Conducător independent și excentric, Nicolae nu se lăsa dominat de nici o putere străină; el a împrumutat bani și de la monarhia habsburgică, încurajând totodată investițiile oamenilor de afaceri italieni.

În ciuda relativului succes al prințului, domnia sa autocrată a dat desigur naștere la o amplă opoziție și nemulțumire, în special în rândul generației tinere, din care o parte studiasse peste hotare. Mulți studenți au plecat la Belgrad, unde au venit în contact cu ideile politice generale ale epocii, care puteau fi bineînțelese aplicate doar în mică măsură în regimul patriarhal al prințului Nicolae. Acești tineri susțineau în consecință introducerea unor reforme liberale și instituirea unui guvern constituțional. În 1905, Nicolae a proclamat într-adevăr o Constituție. Intenția lui era modificarea imaginii aparente a guvernului său, ca să poată atrage mai ușor împrumuturile externe; el nu avea în nici un caz de gând să renunțe la puterile sale autocrate, declarând limpede că nu vrea nici un partid politic și că nu va tolera nici un fel de opoziție. Documentul emis de el impunea controlul statului. Conform acestei Constituții, prințul trebuia să aprobe toate legile, putea elabora legislația, numea miniștrii și putea da și decrete. O parte din reprezentanții adunării erau aleși de conducătorul statului, iar ceilalți erau aleși

⁴ Iu, V. Bromlei et al., editori, *Istoriia Iugoslavii*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscow, 1963, I, p. 526.

prin vot deschis. Organismul acesta avea puterea de a dezbate și a elabora legi, precum și de a revizui bugetul.

Cu toate aceste precauții, adunarea aleasă în 1906 chiar a încercat să limiteze puterile prințului, opoziția fiind organizată de Clubul Național. Nicolae a desființat grupul și a dizolvat adunarea în 1907, după care și-a adunat partizanii în cadrul așa-zisului Partid „Național Adevărat” înființat de el. Liberalii din opoziție au boicotat alegerile următoare. Deși prințul a reușit să domine situația, exista prea multă opoziție clandestină împotriva politicii sale. Aceste acțiuni au dus la încordarea relațiilor lui cu Belgradul, din cauză că Nicolae credea că oponenții lui erau sprijiniți de aici.

În ciuda faptului că nu reușise să obțină nici un progres important, el a continuat să ducă o politică externă activă, reușind să aranjeze căsătorii avantajoase pentru fiicele lui: două dintre ele s-au măritat cu mari duci ruși, jucând ulterior un rol important la curtea imperială a Rusiei, a treia a devenit soția lui Petru Karagheorghevici, dar a murit în 1890, înainte ca acesta să devină regele Serbiei, iar a patra s-a măritat cu Victor Emanuel al III-lea și a ajuns regina Italiei. În 1910, prințul a proclamat Muntenegru regat și a devenit și el rege.

Pe toată durata acestei perioade, Rusia a rămas principala protectoare a statului. Imperiul Habsburgic continua totuși să acapareze piața vitelor din Muntenegru, iar influența italiană se dovedea tot mai puternică. Întreprinderile italiene au obținut dreptul de a extinde portul Bar; ele aveau de asemenea monopolul tutunului și concesiunea construirii unei căi ferate cu linie îngustă între Bar și Virpazar. Linia aceasta, unica din țară, a fost inaugurată în 1909.

La începutul secolului al XX-lea, Muntenegru era deci o țară extrem de săracă, având puține speranțe de dezvoltare în cadrul granițelor stabilite pentru ea. Ea depindea de subvențiile Rusiei, dar puterea aceasta era atât de departe încât îi putea acorda un ajutor nesemnificativ în timp de război sau în caz de criză internă. Vecinele ei imediate, Austro-Ungaria și Italia, considerau țara ca o posibilă regiune de exploatat și erau decise să nu permită ca Muntenegru să aibă vreo influență de orice fel în Marea Adriatică. Ele priveau cu neîncredere și legăturile muntenegrenilor cu sîrbii din Bosnia și Herțegovina și cu cei din regatul sîrb. Ținînd seama de ocuparea Bosniei-Herțegovina și a sangeacului Novi Pazar de către Imperiul Habsburgic, singura direcție în care Muntenegru se putea extinde erau teritoriile de la sud locuite de albanezi. Și aici se aflau într-adevăr speranțele muntenegrenilor, așa cum vor demonstra evenimentele din 1912.

BULGARIA

După demiterea și asasinarea lui Ștefan Stambolov, Ferdinand a reușit să preia controlul asupra întregului sistem politic bulgar. Nici o persoană sau partid nu au fost în stare să-i conteste poziția. El a fost extrem de mult ajutat de divizarea în 1914 a partidelor originare, Liberal și Conservator, în nouă facțiuni politice rivale. În ciuda faptului că existau unele deosebiri între ele în privința politicii externe și interne, acestea aveau același țel principal: cîștigarea alegerilor, urmată de împărțirea posturilor. Ferdinand a fost în măsură să instige aceste partide unul împotriva celuilalt în propriul său avantaj.

În 1894, Constantin Stoilov a format un guvern al Partidului Național, fost Conservator, care a rămas la putere pînă în 1899. În această perioadă a fost realizată o

apropiere de Rusia. S-a manifestat de asemenea un interes față de modernizarea țării, deși nu a apărut nici un sector industrial semnificativ. Au fost mărite tarifele, dar bunurile străine continuau să fie importate în detrimentul produselor locale, mai ales a celor textile. În 1894 a fost emisă o lege menită să sprijine ramurile industriei indigene: urmau să fie acordate împrumuturi firmelor care aveau un capital mai mare de 25000 de leva și cel puțin douăzeci de angajați. A fost de asemenea aprobată construirea de căi ferate. Principala linie, care pornea de la Constantinopol spre vest fusese deja terminată în 1888, astfel că Bulgaria era legată de Europa Occidentală. În ciuda acestui fapt, țara era confruntată cu aceleași dificultăți ca și țările învecinate: cheltuielile destinate construirii căilor ferate erau foarte mari, iar acestea nu contribuiau în mod semnificativ la prosperitatea țării.

Datorită unui scandal de corupție din domeniul căilor ferate, Stoilov a fost obligat să demisioneze în 1899. Au venit la putere liberalii conduși de Vasil Radoslavov, care au guvernat din 1899 pînă în 1901. Acest Cabinet a trebuit să rezolve o problemă majoră din mediul rural. Faptul că marea majoritate a țăranilor bulgari aveau propriile lor ferme nu determinase în mod automat scăderea sărăciei de la sate. Celor care luaseră în stăpînire pămînturile foștilor proprietari musulmani li se ceruse să plătească despăgubiri. Ulterior, țărănimea a fost obligată să suporte cheltuielile necesare administrației naționale, armatei, achitării împrumuturilor externe și îmbunătățirilor interne, cum erau căile ferate. Și ei simțiseră efectele creșterii populației și ale subîmpărțirii loturilor familiale pe care le-am întîlnit și în alte părți. În 1897 și 1899, vremea rea a dus la recolte dezastruoase, astfel că țăranii nu puteau în nici un caz accepta noua taxă pe care guvernul a încercat să o perceapă în 1899. Aceasta se ridica la 10% din producția lor și trebuia plătită în natură. Atunci cînd au avut loc demonstrații de protest în masă, guvernul a răspuns prin forță. Capii mișcării țăranilor au fost arestați și au fost cîteva cazuri de pierderi de vieți omenești. Opoziția era însă atît de puternică, încît Ferdinand a numit în 1901 un nou cabinet sub conducerea lui Petko Karavelov, care a anulat taxa.

Această tulburare și nemulțumirea generală au constituit fundalul întemeierii uneia dintre puținele organizații autentice țărănești din Balcani din perioada antebelică – Uniunea Agrară. După cum am menționat deja, cu toată majoritatea covârșitoare pe care o alcătuia populația rurală, participarea țăranilor la viața politică balcanică era aproape total absentă. Partidul Radical Sîrb, care se străduise să apeleze la acest grup, devenise prin 1914 o organizație tipic burgheză. Primii pași spre fondarea Uniunii Agrare nu au fost făcuți de țărani, ci de intelectuali. Un rol deosebit de activ l-au jucat profesorii bulgari, în număr de șase mii la sfîrșitul secolului.⁵ Numiți adesea în zonele rurale, aceștia veneau în contact direct cu viața mizeră de la sate. Ei erau sprijiniți de alte categorii defavorizate ale societății bulgare, ca scriitorii, ziariștii, micii funcționari publici, doctorii și preoții, care nu făceau parte din clientela regimului lui Ferdinand, beneficiara celor mai mari avantaje.

Uniunea Agrară era la început o asocierie de diverse grupuri și persoane, neavînd deci o ideologie unică sau un program comun. Mulți dintre membrii ei erau puternic influențați de doctrina populistă a vremii, în special de opiniile radicalilor ruși. Ei credeau că sarcina lor era ridicarea nivelului intelectual și moral al țăranilor, punînd deci un mare accent pe educație. Alții considerau că prima necesitate

⁵ Vezi John D. Bell, *The Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1977, p. 17.

erau acțiunile concrete, cum ar fi măsurile de îmbunătățire a productivității agricole și găsirea unei soluții pentru povara datoriilor țărănimii, aceasta din urmă constituind o problemă extrem de urgentă. Mulți țărani ajunseseră înglodați în datorii la cămătarii care cereau dobânzi exorbitante aflându-se adeseori în poziția în care nu și-ar fi putut achita niciodată împrumuturile.

La primul congres al Uniunii Agrare, care a avut loc în decembrie 1899, au participat în jur de opt sute de delegați. Problema de bază era taxa recent impusă. Scopurile declarate ale acestei întruniri a organizației erau reforma sistemului de impozitare, garantarea disponibilității creditelor ieftine, educarea țărănimii și o studiere mai amănunțită a problemelor mediului rural. Au existat divergențe asupra chestiunii dacă Uniunea trebuia să constituie un partid politic și să intre în alegeri. Această decizie a fost luată abia în 1901, când numele organizației a devenit Uniunea Națională Agrară din Bulgaria (UNAB).

Deși nu avea un program unic, Uniunea Agrară s-a opus realmente încă de la început guvernului și a susținut introducerea anumitor reforme. Mișcarea nu a înregistrat însă succese decât după 1906, când Alexandru Stamboliski a preluat conducerea ei, impunând o organizare mai strictă și o ideologie mai clară. Sprijinind interesele proprietarilor de gospodării țărănești mici, partidul a adoptat un program care prevedea ajutor din partea guvernului acordat agriculturii, facilități educaționale sporite și împrumuturi de stat. S-a sugerat ca banii rezultați din taxe să fie folosiți mai degrabă pentru dezvoltarea economică decât pentru întărirea capacității militare. Stamboliski nu a ezitat deloc să-l atace personal pe rege și să critice situația politică din țară. UNAB a reputat, în mai 1908, o victorie importantă. În ciuda corupției din sistemul electoral, ea a obținut 100 000 de voturi, devenind astfel cel mai puternic partid al opoziției. Victoriile ei majore aveau să fie obținute după încheierea primului război mondial.

Era normal ca afacerile externe să constituie principala preocupare a guvernului. Cu toate că era doar autonom, statul funcționa de parcă ar fi fost pe deplin independent. Au fost stabilite relații diplomatice cu alte guverne, iar Poarta nu era în stare să exercite vreo influență nici asupra politicii externe, nici asupra celei interne a Bulgariei. Firește că prințul și partidele voiau independența completă și continuau să susțină idealul granițelor de la San Stefano. Cea mai mare atenție era îndreptată tot spre Macedonia. Totuși, în primul deceniu al secolului al XX-lea existau puține speranțe de expansiune teritorială. Atât Austro-Ungaria cât și Rusia erau hotărâte să mențină *statu-quo-ul* în Balcani. Pe lângă aceasta, Bulgaria s-a confruntat după 1878 cu problema neîncrederii în privința intențiilor dușmănoase ale vecinilor ei. În primul rînd Grecia și Serbia se temeau de influența bulgară asupra ținuturilor macedonene, care constituiau și obiectivul ambițiilor lor. Guvernul român se opunea de asemenea formării unui stat bulgar întins.

Conducătorii Bulgariei au reușit, cu toate acestea, să realizeze un progres național foarte important în perioada aceasta. În 1908, o revoltă din Imperiul Otoman a adus la putere un guvern revoluționar. Profitînd de această ocazie convenabilă, Bulgaria și Austro-Ungaria au întreprins o serie de acțiuni care au dus la slăbirea și mai mult a poziției otomane în peninsula. Imperiul Habsburgic a anexat Bosnia-Herțegovina, iar Ferdinand a declarat independența Bulgariei, luîndu-și totodată titlul de țar, evocînd astfel amintirea imperiilor bulgare medievale. Guvernul otoman a putut lua puține măsuri ca să răstoarne situația. După încheierea negocierilor, s-a convenit ca Bulgaria

să plătească o compensație, din care o parte avea să provină dintr-un împrumut din Rusia.

Bulgaria a intrat astfel în rîndul statelor balcanice independente. După desprinderea completă de Imperiul Otoman, guvernul și-a putut îndrepta întreaga atenție asupra disputei macedonene, problemă care a dominat ulterior politica internă și externă a națiunii. Conflictul macedonean, problema majoră din Balcani din perioada imediat anterioară izbucnirii primului război mondial, va fi discutată amănunțit în capitolul următor.

GRECIA

Ca și Serbia și România, Grecia a fost și ea profund afectată de Tratatul de la San Stefano și de instituirea unui stat bulgar autonom. Ulterior, Bulgaria a fost în măsură să conteste pretențiile Greciei asupra teritoriului pe care cea mai mare parte a grecilor îl considerau drept parte a posesiunilor lor istorice. Exarhia bulgară deținea și ea o poziție mai bună ca să nege autoritatea Patriarhiei de la Constantinopol asupra ținuturilor aflate încă sub control otoman. Înainte de anii șaptezeci, oamenii de stat greci speraseră că la un moment, în viitor, vor anexa nu numai Tesalia și Creta, ci și Epirul, Tracia și Macedonia. Acum apăruseră însă mișcările naționale bulgară și albaneză care amenințau poziția grecilor în aceste regiuni. După 1878 a izbucnit o succesiune de crize în legătură cu Creta. Cu toate că a fost acordată o mare atenție evenimentelor de acolo, interesul grecilor era concentrat în primul rînd asupra Macedoniei. Creta urma inevitabil să ajungă cîndva sub controlul Atenei, dat fiind că nu exista nici un alt pretendent asupra acestei insule grecești. În Macedonia, în schimb, trebuia să fie combătute rivalitățile bulgară, sîrbă, albaneză, ba chiar și românească.

Înainte de 1914, problema fundamentală a Greciei era cea obișnuit întîlnită și în alte părți. Liderilor greci le-ar fi plăcut să ducă o politică externă activă și expansionistă și să instituie în același timp un program puternic de dezvoltare internă. În general săracă, națiunea greacă nu avea resurse pentru rezolvarea cu succes a ambelor aspecte. Începînd din perioada revoluției, țara fusese copleșită de probleme financiare evident de nerezolvat. Statul întîmpinase întotdeauna mari dificultăți în strîngerea banilor. El a apelat la zeciuiala asupra produselor agricole, la taxe indirecte asupra bunurilor de consum și la impozitele pe venit, extrem de nepopulare în rîndul populației. Guvernul a continuat totodată să contracteze împrumuturi masive; între 1879 și 1890, cota datoriilor externe a crescut la 630 de milioane de franci aur. Dobînzile acestei datorii, împreună cu plățile pentru unele împrumuturi anterioare, absorbeau o mare parte a bugetului național. Întrucît veniturile statului trebuia să acopere și cheltuielile administrației, ale armatei, pensiilor, educației și ale altor servicii esențiale, nu mai rămînea mare lucru pentru îmbunătățirile interne.

După jumătatea secolului, partidele politice grecești erau constituite în primul rînd din grupuri de persoane care sprijineau un lider. Scopul lor era să dețină controlul serviciilor publice și să obțină beneficiile ce decurgeau din sistemul de împărțire a posturilor. În general, acestea nu reprezentau un anumit punct de vedere politic și nici nu aveau o bază socială distinctă. În 1875, regele Ghiorgios a fost de acord să-și numească echipa ministerială din rîndurile partidului care avea majoritatea în Parlament, fapt ce a dus mai tîrziu la instaurarea unei situații mai stabile. În locul unui sistem pluripartit, s-au format două blocuri în jurul personalităților rivale ale lui

Charilaos Trikoupis și Theodoros Deligiannis. Dându-și seama că Grecia nu putea adopta o politică puternică atât pe plan extern cât și pe cel intern, ei aveau opinii opuse în privința căii pe care trebuia să o urmeze statul lor.

Trikoupis a fost la putere din martie 1882 pînă în aprilie 1885 și din mai 1886 pînă în noiembrie 1890. El propunea aplicarea unui program de dezvoltare internă și amînarea oricărei aventuri externe pînă cînd țara nu va fi mai bine pregătită atât militar cât și economic. Cabinetele lui au beneficiat de sprijinul guvernului britanic, care descuraja permanent orice acțiune care ar fi readus în actualitate Chestiunea Orientală. În anii cît a guvernat, Trikoupis a reorganizat poliția, armata și marina și a pus în aplicare un puternic program de construcții de drumuri, căi ferate și portuare. Principala lui realizare a fost construirea canalului Corintului, care făcea legătura între Marea Ionică și Marea Egee. Marea dificultate cu care au fost confruntate cabinetele lui erau costurile ridicate ale acestor proiecte. Banii trebuia să provină din încasarea impozitelor de la țărani și de la păturile mai sărace ale populației, care nu se puteau bucura de nici un avantaj de pe urma acestor îmbunătățiri. Ei suportau în schimb taxele mari pe care erau nevoiți să le plătească pentru articole de uz curent, ca tutunul și chibriturile. Pe lîngă aceasta, nu s-a făcut nici un progres în politica externă. În 1895, Trikoupis s-a retras în cele din urmă din politică.

Rivalul lui, Deligiannis, a guvernat de mai multe ori începînd din 1885 pînă în 1905, cînd a fost asasinat. El avea să exploateze sensibilitatea privind chestiunile naționale și entuziasmul general privitor la expansiune. Opiniile lui au cîștigat popularitate în momentul cînd s-au ivit o serie de crize care au incitat puternicele pasiuni naționale ale grecilor. Toate acestea erau legate de chestiunile privind Creta și Macedonia, două probleme extrem de importante pentru opinia publică din Grecia. Pretențiile asupra insulei Creta implicau mai ales relațiile grecești cu Constantinopolul, în timp ce lupta pentru Macedonia afecta interesele tuturor statelor balcanice.

Ca și guvernul sîrb, acela grec fusese tulburat de unirea Bulgariei cu Rumelia Orientală. Fusese creat un stat de o mărime și o populație considerabile. În general, liderii greci întîmpinau mari greutăți în a ajunge la înțelegere cu această națiune. Provocarea bulgarilor la adresa poziției grecilor era ceva relativ nou; în secolele anterioare, Patriarhia formată în mare parte de greci și fanarioții îi dominaseră pe bulgari, iar atitudinea grecilor fusese determinată de aceste relații. Poporul grec era influențat de „tabloul inferiorității și al înapoierii bulgarilor. Seduși de propria lor oratorie, majoritatea grecilor nu puteau înțelege cum era posibil ca Europa civilizată să-i privească cu simpatie pe acești «sălbatici».”⁶ În noiembrie 1885, cînd Serbia a intrat în război, în Grecia era un entuziasm extraordinar pentru o acțiune similară. Compensația dorită era restul Epirului, adică ținuturi locuite de foarte mulți albanezi. Aflat atunci la putere, Deligiannis a mobilizat armata, dar marile puteri, care se temeau de o altă criză serioasă, au instituit în mai 1886 o blocadă navală. Drept urmare, Deligiannis a fost forțat să demisioneze. El nu realizase nimic, iar mobilizarea necesitase mari cheltuieli.

Soarta Cretei rămăsese o problemă aproape continuă începînd din 1840, cînd insula trecuse de sub control egiptean din nou în stăpînirea Imperiului Otoman. Liderii cretani și majoritatea populației doreau bineînțeles să se unească cu statul grec. Insula prezenta unele condiții asemănătoare celor din Bosnia. După cucerirea otomană,

⁶ D. George Kousoulas, *Modern Greece: Profile of a Nation*, Scribner's, New York, 1974, p. 72.

aproape o cincime din locuitori trecuseră la islamism; ulterior, acești oameni au intrat în posesia marile moșii, ocupînd și cele mai bune posturi din administrația locală. Repetatele răscoale care au izbucnit pe durata secolului aveau puternice conotații sociale, dar și naționale. Principalele nemulțumiri ale rebelilor erau îndreptate împotriva proprietarilor funciari și a administratorilor musulmani, care puteau fi greci ca origine etnică și ca limbă. Sub puternica presiune a marilor puteri, guvernul otoman a încercat să introducă anumite reforme. Cea mai importantă dintre acestea era inclusă în Pactul Halepa, din octombrie 1878, încheiat după o insurecție care durase trei ani. Prin acest acord, Poarta ceda administrația insulei majorității creștine. Urma să fie aleasă o adunare în condițiile garantării controlului creștinilor, iar sultanul era obligat să aleagă un guvernator creștin. Concesiile acestea nu au adus pacea în Creta. Populația greacă era împărțită în facțiuni conservatoare și liberale care luptau pentru puterea politică; liberalul Eleftherios Venizelos se număra printre cei mai proeminenți politicieni cretani. Permanentele tulburări din insulă au determinat Poarta să rupă Pactul Halepa. Au fost numiți guvernatori musulmani, iar adunarea nu s-a mai întrunit.

Nici guvernul grec, nici locuitorii ortodocși ai Cretei nu puteau permite ca situația aceasta să se perpetueze. Ambele părți au adoptat așa-numita politică de *enosis*, adică unirea cu Grecia. În 1849 a fost organizată *Ethniki Etairia* (Societatea Națională), al cărei scop era promovarea năzuințelor grecilor. Trei sferturi dintre ofițerii armatei grecești erau membri ai acestei societăți. Extrem de activă, ea era răspunzătoare de trimiterea de arme și voluntari întru sprijinirea luptei pentru redobîndirea teritoriilor naționale. Atît Creta, cît și Macedonia, erau centre ale activității ei. Focarul din Creta a reizbucnit în 1897. În februarie, capii unei noi revolte au declarat unirea insulei cu Grecia. Actul acesta a fost pregătit de guvernul condus de Deligiannis. În ciuda repetatelor avertismente ale marilor puteri, a fost mobilizată armata. Unitățile navale grecești comandate de prințul Ghiorgios, cel de-al doilea fiu al regelui, au intrat în luptă, o mie cinci sute de oameni fiind debarcați în insulă. Concomitent, armata greacă, condusă de prințul Constantin, moștenitorul tronului, a declanșat operațiunile pe continent.

Campania militară îndreptată împotriva ținuturilor otomane adiacente a fost un dezastru total. Luptele au durat aproape o lună. Armata otomană a învins curînd forțele grecești și a pătruns pe teritoriul Greciei, dar intervenția marilor puteri i-a împiedicat pe otomani să-și continue înaintarea. Deși războiul în sine a constituit un eșec umilitor, termenii păcii echivalau cu o victorie grecească în privința Cretei. Sub presiunea marilor puteri, guvernul otoman a fost forțat să acorde insulei un statut autonom; prințul Ghiorgios a devenit guvernator. Au rămas unele vestigii ale stăpînirii otomane, dar Poarta nu putea percepe un tribut sau numi un guvernator. Guvernul Greciei a fost totuși obligat să plătească o despăgubire și să cedeze cîteva puncte de la frontiera cu Imperiul Otoman.

Cu toate că războiul adusese Creta cu un pas mai aproape de o unire cu Grecia, el contribuise la ivirea unor grave probleme economice pentru stat. Datoriile, la care se adăuga și despăgubirea, crescuseră în așa măsură, încît guvernul a trebuit să accepte controlul străin asupra finanțelor. Unei Comisii Financiare Internaționale, din care făceau parte reprezentanți ai deținătorilor de obligațiuni, bonuri și titluri de rentă din cele șase mari puteri, i s-a acordat autoritate asupra anumitor fonduri. Creditorii străini erau astfel protejați. S-a pus astfel o oarecare ordine în finanțele statului grecesc. Acțiunea a fost însă considerată drept o umilință națională, dat fiind că implica o

limitare drastică a suveranității fiscale a Greciei. Ca și mai înainte, opinia publică și politicienii greci au făcut din conducător țapul ispășitor. Atât regele cât și prințul moștenitor au fost aspru criticați, în special în privința rolului jucat de ei în problemele militare.

Între timp, însuși sistemul politic grec a fost puternic atacat, mai ales de către observatorii străini, și pe bună dreptate. Lipsită de oameni de talia lui Trikoupis, țara nu avea o direcție fermă, partidele venind pur și simplu la putere pe rînd. Reprezentantul britanic din Comisia Financiară Internațională comenta astfel atmosfera: „Nici o diferență de principii nu separă un partid de altul; unele grupuri mai mici au o oarecare orientare antidinastică vag perceptibilă, dar altfel diferențele constau în oameni, nu în măsuri – dulceața guvernării în comparație cu umbrele reci ale opoziției.”⁷ Mita și corupția continuau să fie trăsăturile esențiale ale vieții politice.

Situația economică generală rămînea proastă. Impozitele, care au fost estimate la 23 % din venitul mediu, erau prea mari pentru populația aceasta sărăcită. Odată cu presiunea tot mai mare a populației față de lipsa pămîntului, emigrația, care începuse deja, a devenit un factor din ce în ce mai important în viața națiunii. Cei mai mulți emigranți s-au înregistrat după înfrîngerea din 1897. Între 1900 și 1921 au emigrat 383 993 de greci, din care marea majoritate erau bărbați între cincisprezece și cincizeci și cinci de ani, cea mai activă și mai productivă parte a populației. Grecia avea cea mai ridicată proporție de emigranți din toate țările balcanice. Deși banii trimiși de aceștia erau de foarte mare folos economiei grecești, mișcarea în masă a dus la slăbirea statului și era desigur în detrimentul forțelor militare, deoarece, teoretic, cei care plecau erau oamenii cei mai tineri și mai puternici.

Nemulțumirea era deosebit de mare în rîndurile armatei. Aceasta nu numai că suferise o înfrîngere în războiul cu Imperiul Otoman, dar se părea că grecii pierdeau teren în Macedonia. Perioada aceasta a marcat apariția unui val de violențe în această regiune. Cu toate că au fost introduse unele reforme, starea financiară proastă constituia un obstacol în calea întăririi armatei, care era mai slabă decît cele ale Serbiei sau Bulgariei. Situația aceasta putea fi periculoasă pe viitor. Agitația din armată s-a intensificat și mai mult odată cu îndepărtarea evidentă de obiectivele naționale ale Greciei survenită în 1908, cînd, așa cum am văzut, Bulgaria și-a declarat independența. A fost imediat ridicată chestiunea compensației cuvenite grecilor. În același timp, cretanii au proclamat unirea cu Grecia. Încă o dată și tot sub controlul strict al marilor puteri, guvernul grec nu a putut face nici o mișcare. Întregul episod a făcut și mai evidentă slăbiciunea sistemului politic.

În august 1909, armata, profund tulburată de aceste evenimente, a recurs la o lovitură ca să îndrepte ceea ce ea considera a fi o situație politică imposibilă. În fruntea a trei mii de oameni din garnizoana Atenei, colonelul N. K. Zorbas a organizat o demonstrație împotriva guvernului. El reprezenta o nouă organizație, Liga Militară, care fusese fondată de tinerii ofițeri extrem de nemulțumiți de politica Greciei. Cu toate că lovitură a reușit, Liga nu avea un candidat la conducerea guvernului și nici un program politic propriu, așa că a apelat la Venizelos.

Eleftherios Venizelos, unul dintre cei mai reprezentativi oameni de stat greci ai epocii moderne, cîștigase experiență politică în Creta. El intrase acolo în conflict cu

⁷ Citat din S. Victor Papacosma, *The Military in Greek Politics: The 1909 Coup d'état*, Kent State University Press, Kent, Ohio, 1977, pp. 16-17.

guvernatorul, prințul Ghiorgios, iar în 1905 condusesse o revoltă care-l obligase pe prinț să se întoarcă la Atena. Venizelos a acceptat în 1910 invitația Ligii și a revenit la Atena în calitate de consilier politic al acesteia. Dându-și seama de necesitatea reformelor, el a susținut ideea convocării unei adunări naționale speciale care să modifice Constituția, dar era totuși îngrijorat de influența militară asupra politicii. Atunci când regele a aprobat întrunirea adunării, Venizelos a convins Liga să accepte condiția dizolvării și a retragerii ei din politică.

Primele alegeri ținute pentru adunare au avut drept rezultat victoria vechilor partide, care nu erau adevărate ale reformelor. Un al doilea tur, organizat în decembrie 1910, a dus la revenirea reprezentanților care aveau să coopereze cu Venizelos. Acesta avea acum o poziție puternică, beneficiind de sprijinul regelui și al adunării și era foarte popular. Sub conducerea lui a fost efectuată o revizuire a Constituției din 1864. Obiectivul era păstrarea sistemului existent, astfel că nu au fost făcute schimbări fundamentale. Regele deținea în continuare puteri considerabile. Cele cincizeci și trei de amendamente aveau drept scop principal introducerea câtorva reforme necesare și îmbunătățirea funcționării administrației. De exemplu, a fost întărită poziția funcționarilor guvernamentali, a fost înființat un minister al agriculturii, iar învățământul elementar a devenit obligatoriu. Modificările aduse Constituției și reformele introduse prin legislația în vigoare plasau Grecia într-o postură mult mai bună, fiind aptă să facă față marii perioade de criză care o aștepta. În ciuda faptului că, odată la putere, Partidul Liberal nu s-a dat înapoi de la împărțirea posturilor, el avea o conducere cu adevărat puternică. Venizelos avea să joace un rol predominant, dar adesea controversat, în viața politică greacă până la moarte, adică până în 1936.

„EUROPENIZAREA“ STILULUI DE VIAȚĂ BALCANIC

S-a discutat mult în acest capitol despre slăbiciunile noilor state naționale – despre deficiențele lor economice, despre instabilitatea unora dintre guvernele lor și despre corupția din multe domenii ale vieții lor naționale. Comparațiile implică în general situația din Balcani față de cea din Europa Occidentală și Centrală, unde standardele erau într-adevăr mai ridicate. Pus față în față cu cel al altor regiuni, ca Asia, Africa, America de Sud și Rusia, tabloul Balcanilor nu este chiar atât de întunecat. Chiar dacă regimurile balcanice nu funcționau întotdeauna eficient, fuseseră cel puțin introduse instituții guvernamentale progresiste care puteau servi drept bază îmbunătățirii viitoare a situației. Existau sisteme administrative naționale care acopereau aria întregii națiuni și asigurau servicii polițienești și de siguranță. Analfabetismul era foarte răspândit, deși fuseseră deschise școli primare și secundare, chiar și în zonele îndepărtate, și fusese măcar acceptat idealul unui învățământ general. Grecia, de pildă, instituisese un sistem educațional care putea fi comparat avantajos cu cele ale unor state europene mai mari și mai bogate și care era remarcabil dacă ținem seama de resursele interne limitate ale țării.

În plus, după 1878, desigur, cea mai mare parte a statelor balcanice au beneficiat realmente de multă libertate de acțiune. Cu toate că, atunci când erau unite, marile puteri le puteau încă forța să se supună dictatelor lor, națiunile mici au reușit uneori să profite de rivalitățile și de invidiile reciproce dintre guvernele europene. Erau exercitate mari presiuni economice, în special în ceea ce privește

împrumuturile, dar conflictele dintre marile puteri au împiedicat stabilirea oricărei dominații economice de durată din partea unui singur stat. Am văzut cum Austro-Ungaria a eșuat în foarte mare parte în încercările ei de a forța România și Serbia în legătură cu acordurile comerciale. Cu toată dependența ei de piața vitelor din monarhie, Serbia a fost în stare să reziste cu succes pe durata Războiului Porcilor, chiar dacă, la început, cu un preț mare. Imperialismul marilor puteri avea o existență reală, dar conținea atât de multe contradicții interne și era slăbit de rivalități atât de înverșunate, încât nu a dus la subjugarea politică sau economică a peninsulei.

Pe lângă instituirea regimurilor independente, statele balcanice au realizat marea tranziție de la ceea ce era un sistem de viață oriental sau otoman la unul bazat pe modelele europene. Efectele acestei schimbări pot fi supraapreciate; este adevărat că această schimbare se aplica mai ales la nivelurile superioare ale vieții naționale, modificând radical de-a lungul secolului în special aspectul orașelor balcanice mai mari. După cum am văzut, conducătorii statelor din Balcani erau familiarizați cu Europa Occidentală. Unii dintre ei călătoriseră foarte mult, iar alții își făcuseră studiile în străinătate. Ei acceptau nu numai ideologia și instituțiile politice ale Occidentului, ci și stilurile acestuia. Această atitudine era însoțită de o mare doză de dispreț față de vechile modele de viață, considerate drept „orientale”, înapoiate și barbare.

Mai ales elita voia ca orașele lor capitală să semene cu Parisul, Viena, Londra și München, dar erau foarte multe de făcut. La începutul secolului al XIX-lea, Atena, Bucureștiul, Sofia și Belgradul erau orașe de provincie; marile centre balcanice erau Constantinopolul și Salonicul. Aveau să fie totuși făcute schimbări nu după multă vreme. După întemeierea unui stat național, noul guvern avea nevoie de un sediu. Națiunile trebuiau să asigure palate pentru prinții lor, birouri pentru aparatul birocratic și clădiri încăpătoare pentru adunările naționale. Au fost construite curînd după aceea centre culturale – biblioteci, opere, teatre, muzee și universități. Noile biserici și catedrale erau și ele expresia mîndriei naționale. După stabilirea relațiilor diplomatice oficiale, puterile s-au întrecut în general să înalțe ambasade și clădiri consulare impresionante. Au fost ridicate hoteluri pentru cazarea numărului tot mai ridicat de vizitatori străini. Întreprinderile comerciale locale și străine, mai ales băncile, au construit birouri mari. Liderii civici de pretutindeni voiau să scape de străzile înguste, de casele mici și de cartierele înghesuite de pe vremea otomanilor și să le înlocuiască cu bulevarde largi și clădiri înalte. Exista o mare admirație pentru schimbările făcute la Paris în timpul lui Napoleon al III-lea. Nu au fost introduse doar stilurile arhitectonice europene, dar arhitecții înșiși erau adesea străini.

Primul oraș reconstruit după un plan avea să fie Atena. Aleasă drept capitală națională din cauza asocierii ei cu antichitatea clasică, orașul era în anii treizeci ceva mai mare decît un mic oraș otoman, încununat de ruinele impresionante ale Parthenonului. Regenții bavarezi filoeleni au pus firește accentul mai curînd pe moștenirea clasică a statului decît pe cea bizantină. Nestîinjenți de construcțiile anterioare, ei au putut înălța un oraș cu străzi drepte și piețe ordonate, preferînd o formă a arhitecturii neoclase reflectată și în unele clădiri contemporane din München și adoptînd deci un stil arhitectonic care nu era nici otoman, nici bizantin, dar cel puțin nu tipic european.

Bucureștiul era deja un oraș mare încă înainte de unirea Principatelor. Deoarece fusese multă vreme capitala Valahiei, el avea multe biserici, mînăstiri și reședințe boierești impresionante. După 1862, cînd a devenit capitala României, a

fost nevoie să fie înălțate clădiri guvernamentale, o reședință pentru domnitor și lăcașuri culturale și de învățămînt. A fost acordată o foarte mare atenție planului orașului și prevederii de porțiuni întinse de teren pentru parcuri. Din cauza legăturilor strinse cu Franța lui Napoleon al III-lea, arhitecții români au fost foarte mult influențați de ideile aplicate în Parisul acelei vremi. Marile bulevarde ale Bucureștiului modern au fost construite după modelul francez.

Sofia suferea de pe urma faptului că nu fusese în trecutul recent un oraș la fel de important ca Plovdiv sau Varna. Capitală logică a Bulgariei de la San Stefano, dar nu și a statului stabilit în cele din urmă, Sofia avea doar circa douăsprezece mii de locuitori în momentul cînd Alexandru de Battenberg a devenit prinț. Orașul a crescut repede, și din nou, și aici, amprenta europeană era de neconfundat. Un observator contemporan a descris în termeni favorabili „palatul, care este o superbă exemplificare a Renașterii franceze moderneș...”, semănînd pe alocuri cu Luvrul și cu palatul Tuileries.⁸ Deși Sofia va dobîndi curînd atributele unui oraș modern, același observator se plîngea de situația din anii optzeci: „Nu există nici un teatru, nici un concert, după cît am aflat, nici o conferință sau distracții sistematice de vreun fel oarecare, cu excepția unei fanfare militare, care cîntă foarte bine, și vreo două *cafés chantants* șcabarete.”⁸

Belgradul, care fusese multă vreme un centru militar și administrativ otoman, a suferit multe modificări după 1867, cînd au fost înlăturate ultimele vestigii ale autorității otomane. Marea fortăreață, Kalemegdan, a rămas și a fost mai tîrziu transformată într-un parc. Dat fiind că orașul era construit pe dealurile ce dădeau spre Dunăre, el prezenta neajunsul de a avea puține străzi largi sau drepte. Primul bulevard modern, Terazija, a fost terminat abia în 1911. Toate clădirile guvernamentale importante au fost construite ulterior după modele europene; bisericile au rămas bineînțelese în stil bizantin.

Preferința pentru stilurile occidentale din construcții s-a reflectat și în alte forme exterioare de viață. Membrii bogați și influenți ai societății balcanice își importau mobilele, trăsurile și hainele din Occident, de preferat de la Paris sau Viena. Ei erau la curent cu curentele din moda acestor centre și cu arta și literatura europeană. Nu numai intelectualii, ci și majoritatea celor care aveau putere politică și economică doreau ca țara lor să achiziționeze ceea ce ei considerau a fi cele mai mari realizări ale civilizației mondiale, atît în domeniul cultural cît și în cele politic și economic.

Capitalele balcanice, chiar dacă majoritatea populației trăia în zonele rurale, au devenit centrele vieții naționale. Ele erau sediile administrației centralizate și ale tuturor universităților și instituțiilor de învățămînt superior. Locuitorii lor aveau un nivel de știință de carte mult deasupra mediei naționale. Cea mai mare parte a cărților, ziarelor și revistelor erau publicate aici; de exemplu, jumătate din ziarele din Bulgaria apăreau la Sofia și aproape toate cele ale Serbiei la Belgrad. Locuitorii lor beneficiau de asemenea de un nivel de viață mult mai ridicat decît majoritatea restului țării respective.

Cînd au devenit disponibile facilitățile moderne ale vieții urbane, marile orașe din Balcani nu erau prea departe în urma Europei Occidentale. Aceste îmbunătățiri includeau alimentarea cu apă purificată, sistemele de canalizare, poliția și protecția împotriva incendiilor, mijloace mai bune de comunicație, drumuri pavate și tramvaie și, în sfîrșit, iluminatul cu gaz și iluminatul electric. Bucureștiul avea,

⁸ James Samuelson, *Bulgaria, Past and Present*, Trübner, London, 1888, pp. 117, 118.

prin anii optzeci, canalizare și apă curentă, iar Belgradul și Sofia prin primul deceniu al secolului al XX-lea. Bucureștiul a achiziționat primele tramvaie în 1871, mai întâi trase de cai, apoi, în 1894, electrice. O companie belgiană a construit linii similare la Belgrad și la Sofia. Pe la 1914, toate aceste orașe aveau lumină electrică.

Toate aceste inovații aplicate pe scară largă erau finanțate de stat sau de municipalități, de obicei din fonduri împrumutate din străinătate. Costurile erau însă ridicate. Pe lângă aceasta, povara taxelor pentru orice îmbunătățire cădea adeseori pe umerii celor care nu erau în măsură să le aprecieze beneficiile. De multe dintre aceste avantaje se bucurau aproape exclusiv categoriile privilegiate ale societății. De pildă, biletele de tramvai erau atât de scumpe la București și la Sofia, încât un muncitor putea apela la ele doar din când în când.⁹ Iluminatul stradal din centrul unui oraș era de asemenea o facilitate de care beneficia o relativă minoritate.

Odată cu aceste schimbări ale stilului de viață, diferența dintre orașe și sate a devenit tot mai pronunțată. Populația urbană, care deținea puterea politică și beneficia de avantajele economice, trăia, se îmbrăca, vorbea și gîndea altfel decît țărănimea majoritară, dar tot mai aproape de clasele sociale similare din Europa Occidentală. Sistemul administrației centralizate și folosirea poliției pentru controlarea alegerilor garantau dominarea mediului rural de cel urban. Politicienii și birocrații, ei înșiși săteni cu o generație sau eventual două în urmă, aveau tendința să-i privească de sus și să-i disprețuiască pe țărani.

Între timp, după cum am menționat deja, viața satelor nu se îmbunătățea. Nu se făcuse nici un progres semnificativ în privința alimentației, a condițiilor de locuit sau a educației. Persoanele individuale, chiar și acolo unde aveau drept de vot, erau împiedicate să-l folosească liber din cauza corupției de la centru și a folosirii în mod greșit a poliției. Deși răspundea încă la apelurile patriotice ale vremii în momente de criză, țăranul era în general suspicios și neîncrezător în cei aflați la putere. Așa cum scria un om de cultură:

Practic, singurul contact pe care o avea țărănimea cu statul era atunci cînd își plătea impozitele și amenzile, cînd își satisfăcea stagiul militar și presta *corvezi* în diverse scopuri publice. Statul nu era o instituție pe care țărănimea, adică majoritatea covârșitoare a populației, o considera ca fiind a lor, rămînînd pentru ea o organizație străină, de care se temea și pe care adesea o ura. Minia încercată de țărănime vreme de secole la rînd împotriva clasei feudale era transferată acum înspre birocrația statului și reprezentanții noii ordini socio-economice de la oraș... Erau puține motive pentru ca țăranii să privească la nou întemeiatul stat al secolului al XIX-lea cu încredere sau bunăvoință.¹⁰

Situația grea de la sate îi îngrijora cel puțin pe o parte a liderilor balcanici. Ea a devenit și subiect de dezbatere în unele cercuri intelectuale. Mulți scriitori, profesori și ziariști, mai ales cei care nu aveau putere politică, erau preocupați de efectele instituirii sistemului statului centralizat și de ruperea ulterioară a masei populației de conducerea politică. Aspectele inerente dominației birocrației erau și ele criticate. O și mai mare dezamăgire a fost evidentă către sfîrșitul secolului, cînd a devenit limpede că

⁹ În privința dezvoltării Belgradului, Bucureștiului și Sofiei, vezi John R. Lampe, „Modernization and Social Structure: The Case of the Pre-1914 Balkan Capitals”, *Southeastern Europe* 5, no. 2 (1978): pp. 11-32.

¹⁰ Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1955, p. 144.

independența și guvernul constituțional nu duseseră la obținerea rezultatelor scontate. O serie de scriitori și ziariști, din rîndul cărora unii aveau să aibă mai târziu un rol politic activ, și-au concentrat atacurile asupra structurii guvernamentale, în primul rînd a birocrăției centralizate, în care ei vedeau o instituție importată, fundamental străină propriului lor popor. În statele slave, mișcarea aceasta făcea parte din curentul panslavo-filoslav, dar ea avea echivalente atît în România cît și în Grecia. Majoritatea acestor scriitori acordau o atenție deosebită stării țăranilor și sărăciei și ignoranței existente în zonele rurale. Ei evocau nostalgice viața patriarhală a satelor și deplîngeau decăderea industriilor casnice. Desființarea vechii administrații comunale și înlocuirea acesteia cu noul aparat birocratic erau de asemenea aspru criticate.

O parte a acestor critici – scriitori sît din partea dreaptă cît și din cea stîngă a spectrului politic – considerau că soluția salvatoare pentru țara lor era revenirea la instituțiile din timpul stăpînirii otomane. Svetozar Marković, principalul lider al mișcării socialiste sîrbe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cerea de exemplu reorganizarea statului său „pe baza comunității indivizilor cu aceleași drepturi legale. Forma statului este *opština* școmunaț, iar statul este considerat ca o adunare a *opštinelor* libere.”¹¹ În Grecia, politicianul conservator și scriitorul Ion Dragoumis, extrem de dezamăgit de societatea greacă a timpului său, sprijinea și el restabilirea autorității comunale, în care vedea forma de guvernare firească pentru poporul lui. „Elenismul“, scria el, „este o familie a comunităților grecești.”¹² Opinii similare erau exprimate și de scriitorii poporaniști bulgari, care criticau „sărăcia și ignoranța țăranilor bulgari, declinul vieții rurale patriarhale, dispariția industriilor casnice locale și răspîndirea carierismului și a corupției în cadrul noilor servicii publice.”¹³

Preocuparea față de soarta țăranului ocupa un loc central în programul cercului junimist din România, a cărui figură de frunte era Mihai Eminescu, cel mai mare poet român. Un alt membru al cercului, istoricul literar Titu Maiorescu, a jucat un rol activ în politica țării. El era convins că sistemul politic adoptat de Partidul Liberal și stabilit prin Constituția din 1866 era bazat pe idei care nu corespundeau situației românilor. Eminescu susținea de asemenea un punct de vedere conservator. Considerînd țăranii drept baza statului, drept adevărații români, el reclama introducerea unor instituții care să le servească interesele și era adeptul instituirii unei monarhii autocratice și al abolirii sistemului partinic. Cel mai cunoscut teoretician marxist român, Constantin Dobrogeanu-Gherea, punea un accent similar pe situația țăranimii.

Cea mai mare parte a soluțiilor oferite de aceși scriitori erau total inaplicabile în condițiile existente la vremea aceea și erau expresia unui sentiment de nostalgie pentru o lume care nu existase niciodată. O revenire la sistemul comunal, deși idilic în principiu, nu ar fi putut rezolva problemele societăților balcanice moderne și ale sistemului competitiv internațional. În ciuda acestui fapt, îndoielile acestea exprimau într-adevăr nemulțumirea multora, nu numai în rîndul țăranilor, față de calea urmată de evoluția vieții generale a națiunii. Criticile acestea se vor dovedi importante pe viitor. Scriitorii atacau principiile fundamentale pe care erau bazate instituțiile

¹¹ Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1964, p. 130.

¹² Citat din Gerasimos Augustinos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*, East European Quarterly, Boulder, Colo., 1977, p. 101.

¹³ Vivian Pinto, „The Civic and Aesthetic Ideals of Bulgarian Narodnik Writers“, *Slavonic Review*, London, 32 (iunie 1954), p. 356.

politice ale noilor națiuni – liberalismul și naționalismul occidental. Eșecul regimurilor independente de a împlini năzuințele și aspirațiile intelectualilor, țăranilor și ale altor grupuri defavorizate lăsa drum deschis altor influențe ideologice. Doctrinile socialiste, comuniste, anarhiste, populiste și, în cele din urmă, fasciste aveau să ofere soluții alternative problemelor existenței moderne.

Monarhia dualistă: Austro-Ungaria din 1867 pînă în 1914

Analizînd istoria Imperiului Habsburgic de după 1867, este important să scoatem în evidență faptul că statul avea de fapt trei guverne. În frunte se afla administrația austro-ungară, cu ministerele afacerilor externe, apărării și finanțelor comune. Pe lîngă aceasta, existau guverne separate pentru Austria și pentru Ungaria. Figura majoră care reprezenta elementul unificator al acestui aranjament era Franz Joseph, care era împăratul Austriei și regele Ungariei. Monarh constituțional al tuturor teritoriilor lui, el avea cu toate acestea puteri diferite în fiecare dintre cele două jumătăți. Practic, influența lui era puternică în domeniul militar și în cel al politicii externe, dar nu putea controla efectiv evenimentele interne din nici o parte a domeniului său. Un alt element unificator era oferit de faptul că delegațiile formate din cîte șaizeci de membri fiecare, cea a *Reichsrat*-ului austriac și cea a Parlamentului ungar, se întruneau pe rînd la Viena și la Budapesta ca să ia hotărîri asupra anumitor probleme comune. Pentru majoritatea populației habsburgice, deciziile celor două guverne, cel austriac și cel maghiar, erau însă mai importante decît lucrările instituțiilor comune. Să ne amintim că Austriei îi fuseseră atribuite Bucovina, Dalmația și ținuturile slovene; marea majoritate a croaților, sîrbilor și românilor din cadrul imperiului trăiau totuși în ținuturile coroanei ungare (vezi harta 2).

În ciuda faptului că studiul de față se ocupă în primul rînd cu slavii de sud și cu populațiile românești, problemele specifice acestora nu dominau viața politică a monarhiei. În ceea ce privește preocupările interne, pînă în 1914, problema esențială era constituită de îndoielile referitoare la puterea și durabilitatea *Ausgleich*-ului (*Compromisul* – n.t.). Într-un anumit sens, pactul originar se bazase pe o neînțelegere. Franz Joseph și consilierii lui acceptaseră termenii drept limita maximă pînă la care erau pregătiți să cedeze, considerînd deci înțelegerea ca fiind finală. Guvernul maghiar a continuat însă să încerce să negocieze îmbunătățiri suplimentare ale poziției lui. Ungaria avea deja o influență extrem de mare în întreaga țară și putea împiedica efectuarea schimbărilor din cadrul structurii politice a partenerului ei austriac. Dacă liderii unguri considerau că interesele lor erau amenințate de vreo acțiune a Vienei, ei puteau controla situația, ba chiar o și făceau, amenințînd pur și simplu că, în caz că nu le erau îndeplinite dorințele, vor relua discutarea întregului aranjament. Ei nu ar fi permis în ruptul capului o întărire a instituțiilor centrale. Nici un partid maghiar nu ar fi acceptat vreo modificare a relațiilor decît dacă aceasta ar fi acordat o și mai mare libertate de acțiune Budapestei.

Harta 2. Harta naționalităților din Austro-Ungaria

Se afirmă adesea că *Ausgleich*-ul a lăsat în mâinile germanilor controlul asupra Austriei și într-ale maghiarilor pe cel asupra ținuturilor coroanei ungare. Această afirmație este de fapt o simplificare exagerată, în special în ceea ce privește zonele austriece. Germanii din Austria nu au avut niciodată aceeași poziție ca aceea a ungarilor în teritoriile lor. Ei nu erau ferm uniți din punct de vedere național; numai unele grupuri erau în favoarea instituirii la Viena a unei administrații centralizate, dominate de germani. Cert este că acestea nu au fost niciodată în măsură să exercite un control deplin asupra sistemului educațional sau să ducă o politică deschisă de transformare a celorlalte naționalități în germani. Deși vor apărea partide naționaliste militante, spre sfârșitul secolului populația germană era în mod esențial în defensivă. La începutul anilor șaizeci, germanii fusesse realmente cea mai favorizată dintre toate populațiile. Germana era limba oficială a statului; opoziția maghiară nu-și revenise din șocul suferit în

1849. În momentul acela, germanii din toate partidele presupuneau că situația aceasta va continua. Victoriile prusacilor și unificarea Germaniei le-a conferit un prestigiu în plus. Obiectivul lor era însă doar păstrarea a ceea ce aveau. Ungaria a fost pierdută în 1867, iar poziția germanilor în teritoriile austriece a început să decadă față de celelalte naționalități, tendință care avea să se manifeste permanent pînă în 1914. Provocarea nu venea din partea slavilor sudici – aceștia constituiau doar 7,3% din populația Austriei –, ci mai curînd din partea cehilor, a polonezilor și a italienilor.

Franz Joseph ar fi trebuit să încerce să rămînă deasupra luptelor naționale și să-i trateze în mod egal pe toți locuitorii din ambele părți ale imperiului său. Fiind un conducător extrem de conștiincios, împăratul puna accentul principal pe politica externă și pe chestiunile militare, dar era totodată profund implicat în controversele interne, străduindu-se să mențină tradițiile și instituțiile istorice și avînd tot timpul grijă de prestigiul dinastiei habsburgice. Presiunile interne erau însă adesea prea mari pentru el. În cele din urmă, în cadrul discuțiilor cu guvernul de la Budapesta, el cedează de mai multe ori în fața revendicărilor naționale ale ungarilor, părăsindu-și astfel supușii care nu erau maghiari. În Austria în schimb, privilegiile germane nu erau susținute cu aceeași perseverență. După cum vom vedea, Franz Joseph a fost de acord cu numirea de miniștri care se bazau pe electorate non-germane. Întreaga chestiune națională era desigur strîns legată de problemele sociale și economice ale epocii.

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN AUSTRIA

În 1868, Austria avea un Parlament central bicameral și toate cele șaptesprezece provincii își alegeau propriile lor diete. Împăratul avea puteri întinse care includeau numirea și demiterea miniștrilor, dar, teoretic, cabinetul era răspunzător în fața Camerei inferioare. Cel mai puternic partid politic era cel al liberalilor germani. Cu toate că nu erau adepții unui drept de vot democratic, ei puneau în schimb accentul pe libertățile civile. Controlul politic în stat rămînea în mîinile aristocrației și ale celor bogați. În privința naționalităților, guvernul era sprijinit de liderii polonezi, cărora li s-a dat autoritate deplină în Galiția. Nu s-a ajuns la o înțelegere asemănătoare cu partidele cehe, care erau nemulțumite de poziția lor. Germana rămînea limba principală folosită în administrație, dar aparatul birocratic era multinațional. Funcționarii polonezi și cehi deveneau ceva tot mai obișnuit pe tot cuprinsul ținuturilor austriece și în Bosnia-Herțegovina.

Anii șaiszeci, o perioadă de prosperitate economică, marchează debutul dezvoltării industriale a monarhiei. Boemia a devenit cea mai importantă regiune industrială, cu accent pus pe textile, articole din piele, pantofi, mărgelile și bijuterii. Viena era în perioada aceasta un centru bancar și financiar foarte puternic. În 1873, un crah urmat de o depresiune au avut repercusiuni atît politice cît și economice. În 1878 a apărut însă problema ocupării Bosniei și a Herțegovinei, care a declanșat criza politică ce a dus la sfîrșitul dominării germanilor liberali. Opunîndu-se foarte energic includerii în imperiu a încă unor

popoare slave, acest partid a refuzat să voteze fondurile necesare ocupării acestor teritorii.

Conservator în chestiunile politice, Franz Joseph nu-i simpatizase niciodată personal pe liberali, dar tolerase guvernarea lor atît timp cît îl lăsau să ia singur hotărîrile legate de politica externă. Atunci însă cînd aceștia i s-au opus, el le-a oferit prompt guvernarea inamicilor lor. Deși semnase Alianța Dualistă cu Germania, împăratul ducea o politică internă nefavorabilă supușilor lui germani. El l-a numit ca șef al guvernului, bazat pe conservatori, pe unele grupuri clericale și pe anumite partide slave, mai ales din rîndul cehilor și polonezilor, pe prietenul său, contele Eduard von Taaffe. Guvernul, cunoscut sub numele de *Inelul de Fier*, a stat la putere din 1879 pînă în 1893. Din el făceau parte și germani, dar aceștia proveneau din regiuni conservatoare ca Stiria și Tirol.

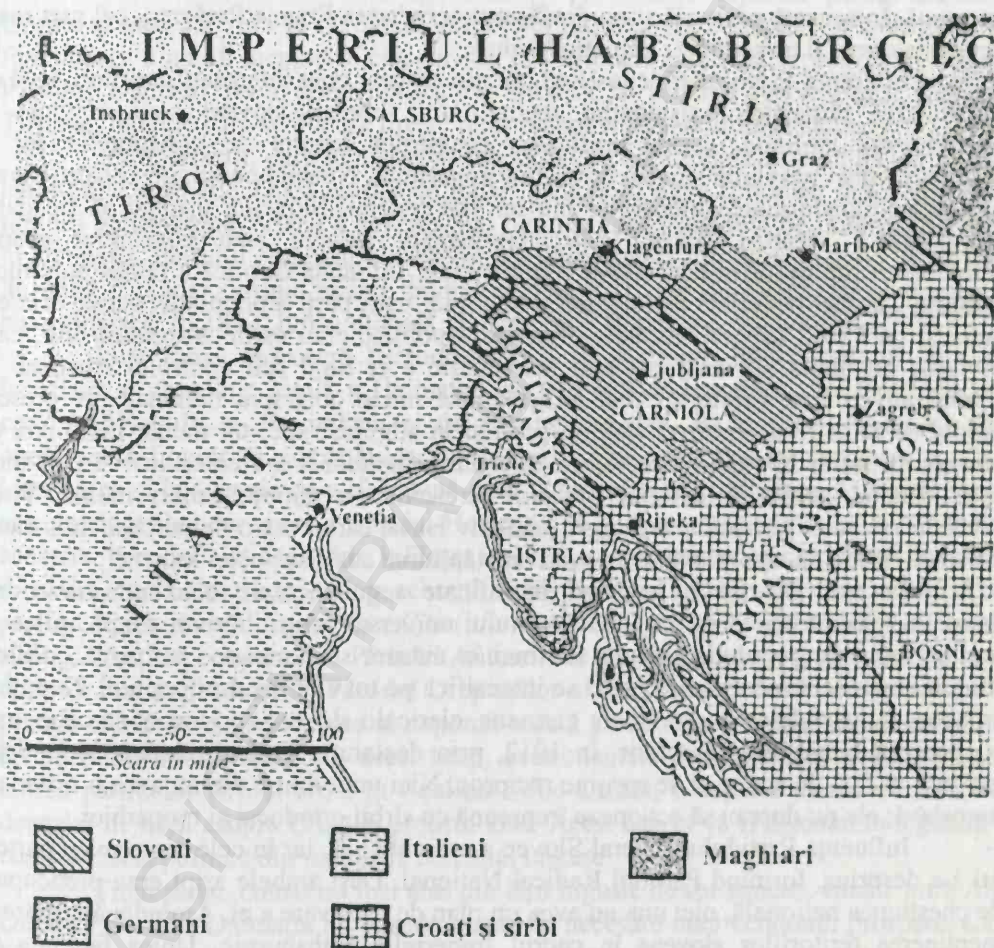
Principala problemă internă a acestei perioade a fost statutul cehilor în cadrul populației generale. Revendicările lor au adus în discuție problema mai largă a poziției slavilor în imperiu în comparație cu cea a germanilor și a ungarilor, o chestiune care avea să constituie ulterior subiectul unor numeroase și înverșunate dezbateri. Liderii cehi nu cereau nimic de genul solidarității slave, dar luptau în schimb pentru atingerea obiectivelor specific cehe. Practic, programul lor avea multe elemente comune cu atitudinea ungarilor față de ținuturile coroanei Sfîntului Ștefan. Naționaliștii cehi voiau să obțină controlul asupra teritoriilor coroanei boeme, care erau alcătuite din Boemia, Moravia și o parte a Sileziei, unde cehii formau aproape 60% din totalul populației. Ei nu urmăreau o divizare după criteriul naționalității și se opuneau, bineînțeles, atît germanilor cît și polonezilor. Centrul atacului cehilor avea să fie problema folosirii limbii germane în administrație.

Puși în fața acestei provocări, germanii au intrat și ei într-o perioadă de reînviere a entuziasmului național. Asemeni popoarelor slave și ungarilor, ei erau forțați să-și definească țelurile și să-și prezinte programele naționale, trebuind să țină cont și de relațiile lor cu Imperiul German. În privința aceasta, germanii nu alcătuiau un bloc unic, ci erau împărțiți pe considerente de clasă, religioase și ideologice. Deosebit de importanți vor fi în perioada următoare Socialiștii Creștini, care erau conservatori, clericali și loiali dinastiei, Social-Democrații, un partid marxist, și membrii micului grup al Pangermanilor, care voiau desprinderea de imperiu și unirea ținuturilor austriece și boeme cu statul german.

După 1893, politica Austriei a fost dominată de chestiunile naționale și sociale. În 1907, Franz Joseph a luat măsura radicală de a fi de acord cu introducerea dreptului de vot universal pentru bărbați în Austria; măsura aceasta nu a fost niciodată aplicată în Ungaria. Această mișcare a rezolvat o mică parte a problemelor. În 1911, în ultimele alegeri dinainte de război, peste cincizeci de partide au intrat în lupta pentru ocuparea a 516 locuri. Toate evenimentele acestea s-au reflectat în ținuturile slavilor de sud care făceau parte din Austria, în regiunile slovene, în Dalmația, precum și în Bucovina.

Activitatea politică în rîndul slovenilor era într-o măsură oarecare împiedicată de faptul că, în ciuda faptului că trăiau într-un grup destul de compact, teritoriile lor nu alcătuiseră niciodată o provincie istorică. Ei dețineau o majoritate de mai mult de 90% în provincia centrală Carniola, dar locuiau și în Stiria, Carintia, Istria, Gorizia și Gradisca (vezi harta 3). Populație rurală puternic atașată de biserica catolică, slovenii

erau conservatori din punct de vedere politic și nu organizaseră niciodată vreo mișcare revoluționară importantă. În ciuda faptului că regiunea lor nu făcea parte dintre cele mai prospere ale imperiului, țărani avea în general propriile lor gospodării și nu sufereau de pe urma situației grele de la sate pe care am observat-o în alte zone ale Balcanilor. De fapt, țăranul sloven de rînd o ducea mult mai bine decît omologul lui din orice altă parte a Europei de Est. Iată ce nota o autoritate în acest domeniu: „Prin 1914, slovenii erau de departe cea mai avansată națiune sud slavă din punct de vedere cultural și economic.”¹ Dacă un sloven se îmbogățea și avansa pe scara socială, el avea tendința să se asimileze populației germane. Combinația de conservatorism politic, puternica influență catolică și relativa prosperitate explică de ce activitatea politică a slovenilor avea un caracter limitat și moderat.

Harta 3. Ținuturile slovene

¹ Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1955, p. 130.

Slovenii

Începînd din secolul al XVIII-lea, s-a dezvoltat totuși o mișcare culturală națională. Obiectivul acesteia era folosirea pe scară tot mai largă a limbii slovene în educație, literatură și administrație. Cînd a fost introdus în ținuturile austriece învățămîntul primar obligatoriu, guvernul a furnizat fie manuale bilingve, adică în germană și slovenă, fie numai în slovenă. Cu toate că limba națională era deci folosită la nivel elementar, germana era limba învățămîntului superior și a administrației de stat. În prima parte a secolului al XIX-lea, scriitorii sloveni erau preocupați de propria lor istorie și de slavi în general. Anton Linhart a scris o istorie a Carintiei în limba germană. În această perioadă și-au desfășurat activitatea France Prešeren, cel mai mare scriitor sloven, și un alt poet, Valentin Vodnik.

În timpul Revoluției de la 1848, țărani sloveni erau interesați în primul rînd de desființarea rămășițelor sistemului feudal. Unii liberali sloveni s-au implicat în evenimentele politice, cerînd unificarea ținuturilor locuite de conaționali lor și înființarea unei provincii slovene în cadrul imperiului. Nutrind convingeri austro-slave, ei doreau transformarea monarhiei într-un stat federal, Slovenia urmînd să fie parte integrantă a acestuia. După 1849, naționaliștii sloveni s-au concentrat asupra introducerii limbii lor în educație și administrație. Influența catolică a rămas puternică. Partidul Clerical beneficia de loialitatea celei mai mari părți a populației rurale, dar era activ și un Partid Liberal. Ambele organizații politice erau ostile *Ausgleich*-ului, care divizase populația slovenă, cea mai mare parte a ei fiind sub controlul Austriei. În timpul guvernului Taaffe au fost totuși atinse unele obiective naționale. A crescut gradul de folosire a limbii slovene în școli și în administrație; un număr mai mare de sloveni au intrat în rîndul birocrăției. Chestiunea națională s-a complicat și mai mult spre sfîrșitul secolului datorită presiunii crescînde a naționalismului italian. Italia revendicase acest teritoriu habsburgic, inclusiv Istria, care avea o numeroasă minoritate slovenă. Avînd de ales, slovenii au preferat stăpînirea austriacă celei italiene.

În anii '80 și '90 au fost modificate regulamentele electorale austriece, culminînd cu introducerea, în 1907, a votului universal pentru bărbați. După aplicarea acestei reforme, populația slovenă era mai în măsură să exercite o influență politică. Manifestarea sentimentului național se intensifica pe tot cuprinsul imperiului. Neputînd colabora cu partidele conservatoare germane, clericali sloveni au început să coopereze cu Partidul Croat al Drepturilor. În 1912, prin declarația de la Ljubljana, cele două grupuri au fost de acord să se sprijine reciproc. Nici unul dintre ele nu avea o orientare iugoslavă; ele nu doreau să acționeze împreună cu sîrbii ortodocși ai monarhiei.

Influența Partidului Liberal Sloven a crescut și ea, iar în cele din urmă o parte a lui s-a desprins, formînd Partidul Radical Național. Deși ambele aripi erau preocupate de chestiunea națională, nici una nu avea un plan de rezolvare a ei. Amîndouă urmăreau menținerea teritoriilor slovene în cadrul Imperiului Habsburgic. Unica facțiune cu adevărat radicală era grupul de tineri *Preporod* (*Renășterea*), care cerea dizolvarea imperiului și unirea Sloveniei, Croației și a Serbiei într-un stat iugoslav. Această organizație reprezenta însă doar o minoritate a populației rurale catolice și conservatoare. Înainte de 1914, nu a existat nici o mișcare slovenă semnificativă care să sprijine dezmembrarea Imperiului Habsburgic și întemeierea Iugoslaviei.

Dalmația

După anexarea Dalmației, Imperiul Habsburgic a luat puține măsuri care să tulbure ordinea socială și politică existentă. Principala influență politică a rămas deci în mâinile italienilor și ale slavilor, vorbitori de limbă italiană, care locuiau în orașele de pe coastă. Numărul celor cu drept de vot le garanta o poziție dominantă. În Dieta întrunită în 1861, italofonii, al căror număr se ridica la 15 672, au ales douăzeci și nouă de deputați, iar cei peste 400 000 de croați și sârbi doar doisprezece. Controversa fundamentală a timpului avea drept obiect viitorul politic al regiunii. Partidul Autonomist susținea instituirea unei administrații provinciale separate pentru Dalmația. Grupul acesta, care era în favoarea dominației italiene, era constituit în mare parte din funcționari, din unii membri ai categoriilor profesionale și din marii proprietari funciari. Partidul Național rival dorea unirea cu Croația în vederea reconstituirii Regatului Triuniat, intenție care se bucura firește de sprijinul entuziast al Zagrebului.

Autonomiștii, care luptau pentru o astfel de anexare, au fost inițial sprijiniți de autoritățile austriece. După unificarea Italiei, când noul stat a continuat să revendice alte ținuturi habsburgice, Viena a devenit mai puțin binevoitoare față de dominația italiană în Dalmația. Partidul Național a dobândit deci mai multă influență în anii '70. În Dieta întrunită la Zadar, grupul acesta deținea douăzeci și șase de locuri, iar adversarii lui cincisprezece. În 1883, limba oficială, italiana până atunci, a devenit sârbo-croata.

Între timp, apăruseră fricțiuni între sârbi și croați. Recensământul din 1910 înregistra o populație totală a Dalmației de 634 855 de locuitori, din care 82% erau croați, 16% sârbi și 2% italieni și de alte naționalități. În anii '60, croații și sârbii cooperaseră împotriva autorităților habsburgice. Curînd însă s-au declanșat conflicte între ei, ca și în Croația de altfel, după cum vom vedea în continuare. Motivul esențial al neînțelegerilor era viitorul Bosniei-Herțegovina și chestiunea compoziției naționale a acesteia. Partidul Național Sârb, înființat în 1879, se opunea energic propunerilor croate de unire cu Dalmația și a nou achiziționatei Bosnia-Herțegovina cu Croația. Acest partid edita o revistă, *Srpski List* (*Știri din Serbia*). Datorită dezașcordurilor cu croații, sârbii dalmațieni cooperau cu Partidul Autonomist. În același timp, croații din Dalmația erau tot mai mult atrași de Partidul Drepturilor al lui Ante Starčević; ei simpatizau cu poziția clericală, conservatoare și național-croată a acestuia. Situația s-a schimbat însă la începutul noului secol. În acest timp, evenimentele din Dalmația evoluaseră spre unirea partidelor sârb și croat în Coaliția Sârbo-Croată, o acțiune care va avea efecte deosebit de mari asupra Croației propriu-zise. Acest aspect va fi discutat în legătură cu controversele politice din ținuturile coroanei ungare.

Ținut sărac, constituit mai ales din fișii înguste de sol stîncos, situate între Alpii Dinarici și mare, Dalmația nu poseda resursele necesare unei economii prospere. Ca și Muntenegru, pămîntul nu putea întreține populația, astfel că a existat o emigrație masivă din zona aceasta. Pe lîngă faptul că progresul economic era foarte mic, chiar și industria existentă era în declin. Construcția de nave, care fusese o ocupație majoră în trecut, decăzuse în scurt timp după apariția vaselor cu aburi, din cauză că regiunea nu avea resursele sau calificările cerute de construirea acestora. Producția de vinuri și struguri era afectată de filoxeră și de concurența produselor italiene, mai ieftine. În 1891 a

fost construită o linie ferată îngustă între Metković și Sarajevo, dar ea a adus puține avantaje economice. Atât Bosnia cât și Dalmația erau, așadar, înapoiate și sărace.

Bucovina

Bucovina era posesiunea austriacă cea mai amestecată din punct de vedere etnic. Conform recensământului din 1910, aici trăiau 305 000 ucraineni, 273 000 români, 168 000 germani și 102 000 evrei, alături de un număr destul de mare de polonezi și unguri. În 1775, în momentul în care regiunea a fost anexată de către imperiu, ea a fost unită cu Galiția, fiind dominată de o administrație poloneză. Conducerea locală s-a opus vehement acestei asocieri, cererile de separare făcând în 1848 parte din programul revoluției. Provincia a dobândit în 1853 dreptul de a avea propria ei Dietă și o organizare separată. Româna și ucraineană erau amândouă recunoscute drept limbi oficiale în cadrul provinciei, germana rămînd bineînțeles limba administrației imperiale și a învățămîntului superior.

Însăși complexitatea structurii naționale forța practic populația să adopte o atitudine moderată. Pe la începutul secolului al XX-lea, fusese instituit un sistem de administrație locală pe bază națională, care funcționa mulțumitor. Era clar în acest moment că populația ucraineană era în creștere, în vreme ce numărul românilor scădea. Faptul că regiunea aceasta era relativ îndepărtată de centrul statului austriac pare să fi fost un avantaj; ea nu a fost niciodată scena unor conflicte naționale înverșunate, așa cum era cazul în alte zone.

BOSNIA-HERȚEGOVINA

După 1878, Bosnia și Herțegovina au fost obiectul unor dispute vehemente între guvernele austriac și maghiar, ca și între liderii naționali sîrbi și croați. Așa cum am văzut, după Congresul de la Berlin, Austro-Ungaria a primit dreptul de a ocupa ambele regiuni; sangeacul Novi Pazar a trecut de asemenea sub control austriac. Monarhia a unit cele două provincii într-un district administrativ unic, Bosnia-Herțegovina. Să menționăm că, în ciuda faptului că fusese acordat numai dreptul de ocupație, guvernul habsburgic trata zona ca și cum ar fi fost o posesiune cu titlu permanent, iar prevederile administrative erau elaborate pe termen lung.

Imperiul Habsburgic își exprimase pretențiile asupra regiunii în cadrul negocierilor cu Rusia, care au avut drept rezultat semnarea în 1876 a acordului Reichstadt, și al celor două înțelegeri din ianuarie și martie 1877. Provinciile urmau să constituie compensația habsburgilor pentru cîștigurile Rusiei prin reanexarea sudului Basarabiei și întemeierea statului bulgar. Acțiunea a fost sprijinită mai ales de Franz Joseph, care vedea în achiziționarea acestor teritorii o recompensă pentru cedarea Lombardiei și Venetiei în momentul unificării Italiei și de armată, care dorea să anexeze regiunea terestră a Dalmației. În schimb, liberalii germani și o mare parte a ungarilor s-au opus energic ocupării, deoarece nu voiau includerea în imperiu a încă unor populații slave. Conducătorii unguri se confruntau însă cu o alternativă neplăcută. Era evident că dacă monarhia nu-și asuma responsabilitatea Bosniei și

Herțegovinei, provinciile ar fi putut în cele din urmă ajunge în stăpânirea Serbiei. Acest teritoriu suplimentar ar fi făcut din Serbia o mare putere în regiune și ar fi constituit un punct de atracție formidabil pentru slavii sudici din cadrul Imperiului Habsburgic. Ținând seama de aceste considerente, guvernul maghiar a fost de acord cu achiziționarea regiunii de către imperiu, dar cu foarte mari ezitări. Tocmai din cauza delicateții subiectului în afacerile interne, reprezentanții habsburgici la Congresul de la Berlin au cerut doar ocuparea, nu anexarea.

Ocuparea propriu-zisă a provinciilor s-a făcut cu mare dificultate. La Congresul de la Berlin, Poarta a protestat vehement împotriva cedării controlului unei puteri străine. În momentul în care au intrat pe teritoriul provinciilor, autoritățile habsburgice au întâmpinat o opoziție la fel de violentă din partea musulmanilor bosniaci și a sîrbilor. Armata a trebuit să-și croiască drum literalmente prin luptă, operațiune care s-a dovedit costisitoare atît în vieți omenești cît și bănește. Guvernul a fost obligat să folosească o sumă de 60 de milioane de florini, care fusese votată pentru apărare în timpul crizei declanșate după încheierea Tratatului de la San Stefano. După restabilirea ordinii în regiune, a apărut problema modului în care trebuia ea administrată în perioada imediat următoare.

Ocuparea militară a fost efectuată de diviziile celui de-al treisprezecelea Corp de armată croat cantonat în Croația, sub comanda generalului Josip Filipović. Acesta a instalat un guvern provizoriu, format în mare parte din funcționari civili croați și au fost introduse legile și sistemul juridic în vigoare în Croația. După cum era de așteptat, opinia publică croată era deosebit de entuziastă în această privință. Existau speranțe că teritoriul provinciilor se va uni cu cel al Croației, acțiune esențială pentru obiectivele naționale croate. Atît adunarea croată, *saborul*, cît și *banul* (guvernatorul), Ivan Mažuranić, susțineau unirea. Puncte de vedere similare erau exprimate și în Slovenia. Creșterea populației sud slave a imperiului era sprijinită de sloveni și croați din motive politice, ceea ce i-a determinat pe germani și unguri să adopte direcția opusă: într-o epocă în care pasiunile naționale erau tot mai intense, iar dreptul la vot devenea mai democratic, numărul avea o mare importanță în lupta pentru dominație.

Guvernul maghiar era desigur inflexibil față de chestiunea unirii Bosniei-Herțegovina cu Croația; actul acesta ar fi întărit prea mult poziția națională a croaților. S-au ridicat obiecții asemănătoare și în privința plasării teritoriului sub administrație austriacă. Practic, anexarea regiunii la oricare dintre cele două jumătăți ale Monarhiei dualiste ar fi stricat echilibrul dintre Viena și Budapesta. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis. Ținuturile au fost plasate sub egida coroanei și sub autoritatea directă a ministrului comun de finanțe. Acest înalt funcționar avea de fapt puține îndatoriri, dar se părea că nu exista un alt aranjament posibil. A fost elaborat un sistem de administrație în care ministrului îi erau acordate, de fapt, puteri dictatoriale. Șeful guvernului provinciei era generalul aflat la comanda corpului de armată staționat aici. El era totuși dublat de un funcționar civil, care exercita autoritatea reală. Guvernul habsburgic a menținut împărțirea administrativă otomană, dîndu-le pur și simplu denumiri germane. Ordinea socială și economică fundamentală a fost de asemenea păstrată.

Benjámín Kállay, ministrul comun de finanțe, s-a aflat în fruntea administrației Bosniei-Herțegovina din iunie 1882 pînă la moarte, douăzeci și unu de ani mai tîrziu. Bun cunoscător al Balcanilor, el fusese consul-general la Belgrad și scrisese o istorie a Serbiei. Fiind un administrator competent, el a organizat un sistem

birocratic similar celui din restul monarhiei. Dat fiind că Bosnia era o zonă extrem de înapoiată, ministrul avea mari dificultăți în atragerea de oameni capabili, iar unii dintre funcționarii lui nu aveau pregătirea necesară pentru a se ocupa de grelele probleme ale regiunii. Introducerea instituțiilor habsburgice a creat și ea o creștere bruscă a numărului de angajați ai statului. Sub stăpânirea otomană, Bosnia fusese guvernată de 120 de oficiali; cifra aceasta a crescut în 1881 la 600, iar în 1908 la 9533.² Acest aparat birocratic era alcătuit din oameni de pe tot cuprinsul imperiului. În 1907, din cei 9106 de membri ai acestuia, numai 2493 erau din partea locului. Totuși, la nivelul administrativ aflat în legătură nemijlocită cu populația, majoritatea funcționarilor erau de origine slavă. Croații ocupau aproximativ jumătate din posturi, dar erau și mulți cehi, polonezi și sloveni.

Motivele de bază ale răscoalei din 1875 fuseseră sistemul deficitar al deținerii pământului și nemulțumirea țăranilor, numiți *kmeți*, care munciau pe marile moșii. Autoritățile habsburgice au făcut puțin pentru remedierea acestei situații. Agalele și beii musulmani proprietari de pământuri, care erau în mare parte sîrbo-croați ca limbă și naționalitate, constituiau elementul politic dominant în provincie. Autoritățile austriece au menținut regulamentul otoman privind proprietatea asupra pământului din 1859, care era în favoarea acestui grup. Au fost luate o serie de măsuri ca să-i ajute pe *kmeți* să cumpere pământ, dar prin 1914 existau încă 93 368 de familii de *kmeți* ortodocși, care lucrau o treime din pământul cultivat. S-a apreciat că în momentul ocupării erau circa 85 000 de familii de *kmeți*, din care 60 000 erau ortodoxe, 23 000 catolice și doar câteva musulmane. Țăranii trudeau pe pământurile a 6 000-7 000 de agale și bei.³

Mulți erau firește foarte dezamăgiți de atitudinea habsburgilor; se sperase că sub administrația habsburgică vor fi introduse schimbări majore. Au fost într-adevăr făcute unele eforturi ne semnificative pentru sprijinirea agriculturii și au fost elaborate unele proiecte, cum ar fi cel de reîmpădurire, dar problema fundamentală a împărțirii pământului a rămas nerezolvată. Marile domenii nu erau cultivate unitar. Ca și în România, pământurile erau împărțite între *kmeți* și alți arendași, care își lucrau loturile folosind aceleași metode ineficiente ca și în trecut.

În justificarea pretențiilor lui asupra regiunii, guvernul habsburgic invocase condițiile ei înapoiate și, în ciuda eșecului în rezolvarea problemelor agriculturii, autoritățile austriece au încercat realmente să aducă îmbunătățiri în alte domenii. Marele obstacol al reformelor, atât aici cît și în alte părți, era chestiunea sursei fondurilor pentru modernizarea acestei regiuni primitive. La începutul ocupației, fusese luată decizia ca Bosnia-Herțegovina să se întrețină din resurse proprii. Această acțiune nu numai că a diminuat foarte mult șansele realizării a ceea ce se putea face, dar a și dus inevitabil la mărirea taxelor locale. Au fost introduse noi impozite, cotele celor vechi au crescut, iar metodele de percepere au devenit mai eficiente. S-a estimat că taxele plătite de un individ s-au mărit de cinci ori în timpul administrației Kállay.⁴ În schimb, populația a primit într-adevăr o administrație mai bună și a fost instituit un sistem modern de învățămînt. Guvernul a încurajat exploatarea resurselor minerale și

² Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1963, p. 29.

³ Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change*, p. 108.

⁴ C. A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1969, p. 745.

forestiere. Au fost construite căi ferate finanțate de habsburgi și din împrumuturile externe. Aici, problema era asemănătoare celei pe care am întâlnit-o și în alte regiuni: îmbunătățirile efectuate nu aveau nici o valoare directă pentru contribuabilul din mediul rural. Pe lângă aceasta, era criticat faptul că în construirea drumurilor și a căilor ferate, considerentele militare habsburgice și interesele economice maghiare primeau de obicei asupra nevoilor populației locale.

Cel mai controversat aspect al politicii habsburgice din timpul administrației Kállay a fost tratamentul aplicat chestiunii naționale. Anexarea Bosniei-Herțegovina deținea un loc prioritar în programul guvernului sîrb și în cel al liderilor naționaliști croați de la Zagreb. Guvernul maghiar, în schimb, nu putea permite realizarea nici uneia dintre soluții. Sub stăpînirea otomană, oamenii erau categorisiți numai după afilierea lor religioasă, adică ortodocși, catolici sau musulmani. Odată cu accentul tot mai mare pus pe originea națională, marea problemă a politicii bosniace era naționalitatea musulmanilor, care erau slavi și vorbeau sîrbo-croata. Atît sîrbii cît și croații îi revendicau vehement pe aceștia. Loialitatea lor era esențială pentru ambele părți, întrucît fiecare din ele avea nevoie de acest grup ca să poată pretinde că dețin majoritatea populației. Kállay a reușit să exploateze această rivalitate în interesul guvernului. El a încercat de asemenea să promoveze ideea unui naționalism bosniac separat, dar, cu toate că acest concept a găsit ecou în rîndul unei părți a musulmanilor, el nu prezenta interes pentru marea majoritate a populației.

Deoarece amenințarea sîrbă era considerată ca fiind cea mai primejdioasă, autoritățile austriece favorizau în general interesele croaților. În plus, dat fiind faptul că cea mai mare parte a supușilor habsburgici erau catolici, autoritățile imperiale acordau desigur privilegii speciale Bisericii catolice și îi preferau pe catolici cînd era vorba de solicitarea ocupării unui post oficial. Construirea de biserici și înființarea unui număr mai mare de instituții de învățămînt catolice au cunoscut un mare avînt. În 1882, Dr. Josip Stadler a devenit arhiepiscop de Sarajevo. Lider activ și militant, el voia să contracareze influența dominantă a franciscanilor asupra catolicilor bosniaci și a adus în acest scop clerici croați din Croația. Perioada aceasta a fost deci martora unei creșteri a influenței croate și a unei intensificări a entuziasmului pentru sprijinirea unirii Dalmației, Bosniei, Croației și Slavoniei. Opoziția sîrbilor față de ideea aceasta a devenit, așa cum am văzut, o problemă pentru politica dalmată. Ea avea să joace un rol și mai mare în Croația.

Mulți oficiali habsburgici doriseră anexarea Bosniei-Herțegovina după 1878. Caracterul temporar al autorității lor însemna un regres în multe privințe. Principalul obstacol rămas nu era atît opoziția marilor puteri cît puternicele obiecții ale liderilor unguri, căroră li se alăturaseră mulți dintre germani, față de includerea a și mai multor slavi în monarhie. Ungaria a fost de acord în 1908 cu anexarea doar după ce i se promisese că regiunea nu se va uni cu Croația. Actul final decis în acest an a dus la declanșarea unei crize cu Serbia, care va fi analizată în capitolul următor. În Bosnia-Herțegovina au fost apoi instituite o organizare provincială și o dietă proprie. Legile care reglementau afacerile ei au fost emise în 1910 și s-au ținut alegeri. Dreptul de vot favoriza foarte mult elementele mai bogate și conservatoare ale populației. A fost introdus un sistem curia, care le dădea marilor proprietari de pămînt dreptul la un reprezentant la 80 de votanți; locuitorii orașelor aveau dreptul la un reprezentant la fiecare 2300, iar țărani la unul la fiecare 10 000 de votanți. Dieta avea prerogative legislative limitate. Legilor emise de ea li se putea opune vetoul ministrului comun de finanțe, sub controlul căruia rămînea provincia, și cel al Parlamentelor Austriei și

Ungariei. Musulmanii și croații din dietă aveau tendința să coopereze, lăsându-i pe sîrbi în minoritate. După cum vom vedea, zona a devenit centrul unor violente pasiuni ale sîrbilor și focarul atenției statului sîrb.

REGATUL UNGARIEI

Pînă în 1914, principalele controverse din partea maghiară a monarhiei dualiste au continuat să se concentreze asupra chestiunii naționale și a relațiilor cu Viena, pe de o parte, și cu celelalte grupuri naționale din ținuturile coroanei Sfîntului Ștefan, pe de alta. Secolul al XIX-lea fusese martorul a două mari unificări naționale – a Germaniei și a Italiei. În cadrul acestor mișcări au fost unite teritorii în care marea majoritate a populației aparținea unei singure naționalități. Mișcarea maghiară fusese de asemenea singura care avusese succes, dar conducerea ei încerca să realizeze o sarcină aproape imposibilă în lumea modernă. Obiectivul ei rămînea cel din 1848-1849: ea voia să instituie un stat național maghiar unitar în ținuturi unde populația maghiară nu era majoritară și unde celelalte naționalități aveau o tradiție istorică de rezistență în fața dominației Budapestei. Încercarea concomitentă a ungarilor de a slăbi legăturile cu Viena conținea și alte pericole; dacă Ungaria s-ar fi desprins de monarhie, chiar avînd control deplin asupra ținuturilor coroanei ungare, statul ar fi fost prea slab și prea mic ca să reziste fără un aliat puternic. Căutînd să slăbească legăturile cu Viena și să micșoreze astfel puterea și prestigiul monarhiei ca un tot, regatul ungar acționa în direcția propriei lui distrugerii. Cu toate acestea, conducerea se încăpățîna să continue lupta națională la aceste două niveluri.

Trebuie să subliniem cu putere că politica maghiară era decisă doar de o mică proporție a întregii populații. Conform prevederilor dreptului de vot în vigoare în 1874, numai 5,9 % din populație vota. Controlul politic se afla deci în mîinile marilor moșieri unguri. S-a apreciat că trei mii de persoane sau instituții stăpîneau jumătate din pămînt.⁵ Întrucît prosperitatea lor se baza pe agricultură, ei exercitau o puternică influență asupra politicii comerciale a întregului imperiu; presiunea acestui grup a fost cea care provocase greutățile din cadrul negocierii tratatelor comerciale cu România și cu Serbia. O mică minoritate a cetățenilor unguri dispunea astfel de o influență economică și politică disproporționată. Țăranii unguri, precum și celelalte grupuri naționale, aveau o poziție subordonată în stat.

După semnarea *Ausgleich*-ului, Ferenc Déak și Gyula Andrassy, care fuseseră artizanii înțelegerii, au rămas la putere. Ei au fost curînd contestați de către alții, cărora nu le plăcea tratatul și cereau și mai multe avantaje pentru Ungaria sau chiar o separare completă de Viena. Un grup condus de Kálmán Tisza susținea stabilirea unui tratat prin care unica legătură să fie persoana conducătorului, cu o armată și un serviciu diplomatic maghiare separate. Părerile lui Tisza s-au schimbat însă atunci cînd a ajuns prim-ministru, post pe care l-a ocupat din 1875 pînă în 1890. În intervalul acesta, Partidul Liberal, care era de acord cu *Ausgleich*-ul, a dominat guvernul, fiind cel mai puternic partid maghiar.

⁵ Robert A. Kann, *A History of the Habsburgic Empire, 1526-1918*, University of California Press, Berkeley, 1974, p. 463.

Cu toate că succesorii lui Tisza au dus, după 1890, aceeași politică generală, opoziția a crescut. Centrul principal al acesteia era Partidul Independenței, al cărui program era bazat pe idealurile bătrînului revoluționar Lajos Kossuth, care trăia încă în exil. Obiectivul lui prioritar era slăbirea legăturii cu Viena. În 1895, după moartea lui Kossuth, survenită cu un an înainte, fiul acestuia, Ferenc s-a întors în țară și s-a instalat la conducerea partidului. Avînd o fire mult mai slabă, mai tînărul Kossuth nu era de talia tatălui său. Criza majoră a relațiilor dintre Austria și Ungaria a izbucnit în 1902, cînd a fost introdusă în Dietă o lege a armatei. Preluînd poziția naționaliștilor neînduplecați, Partidul Independenței a refuzat să o accepte, punînd condiția ca regimentele recrutate în regat să fie conduse de ofițeri unguri, să arboreze propriile lor steaguri, iar limba de comandă să fie maghiara. Cererile acestea făcuseră și în trecut parte din programul partidului. În afară de afirmarea independenței față de Viena, aceste măsuri ar fi prezentat avantajul de a contribui la maghiarizarea recruților, care proveneau firește din regiunile slave și românești, ca și din districtele maghiarofone. Nu ar fi constituit bineînțeles nici un avantaj pentru un soldat român sau croat să primească ordine în maghiară în loc de germană.

Deși Franz Joseph acordase Ungariei o autonomie internă aproape totală, el era inflexibil în chestiuni legate de autoritatea lui în problemele militare, astfel că și-a exercitat puterile de rege al Ungariei. El l-a numit prim-ministru pe István Tisza, fiul fostului premier și partizan al dualismului, iar legea armatei a trecut forțat prin Parlament. Problema nu era totuși rezolvată definitiv. Alegerile din 1905 au dus la victoria opoziției. Franz Joseph a replicat acestei provocări amenințînd că va introduce votul universal pentru bărbați și votul secret, măsuri care aveau să fie aplicate în Austria în 1907. În caz că ar fi fost introdus în Ungaria, un asemenea act ar fi pus capăt atît dominației naționale a ungarilor, cît și celei a clasei proprietarilor funciari. În fața acestei amenințări, opoziția a dat înapoi, iar *Ausgleich*-ul a rămas nemodificat. Cu toate că problema a rămas deschisă, nu va mai exista nici o criză importantă în relațiile politice dintre statele partenere.

În acest timp, conflictul cu celelalte naționalități continua. Obiectivul ungarilor rămînea înființarea unui veritabil stat național. Erau depuse toate eforturile pentru a aduna mai mulți membri în comunitatea maghiară. După cum am văzut, originea națională nu era o piedică în calea obținerii cetățeniei maghiare dacă individul respectiv renunța la trecutul lui și adopta limba, inclusiv folosirea unei forme maghiarizate a numelui său. În aceste împrejurări el se putea bucura de toate privilegiile unui cetățean cu drepturi civile depline.

Școlile aveau să devină principalul mijloc al maghiarizării. Legea Naționalităților din 1868, introdusă după *Ausgleich*, era moderată și liberală din punct de vedere al concepției. Teoretic, ea garanta oricărei naționalități dreptul de a-și folosi limba în viața ei politică și culturală. Limba de predare în școlile primare și secundare urma să fie limba maternă a elevilor respectivi. Tribunalele locale și nivelurile inferioare ale administrației aveau să respecte reguli asemănătoare. Acest regulament nu a fost însă niciodată transpus cu adevărat în viață. Pe la răscrucea veacului, sentimentele naționale se intensificaseră pe tot cuprinsul regatului. Liderii politici ai tuturor grupurilor considerau fie că țelurile lor nu fuseseră atinse, fie că ele erau slăbite și compromise. O mare nemulțumire era resimțită față de măsurile luate de guvernul maghiar pentru influențarea naționalităților, în special împotriva celor care implicau folosirea limbii în învățămînt și accentul pus pe însuflarea patriotismului maghiar în școli. Acțiunile acestea loveau direct în eforturile liderilor populațiilor

nemaghiare de a dezvolta conștiința de sine și mândria națională în rîndul propriilor lor conaționali.

Atitudinea față de naționalități întîrzia extrem de mult evoluția politică a înseși națiunii maghiare. Nu putea fi introdusă o reformă a dreptului de vot, din cauză că ea ar fi dus la creșterea influenței grupurilor naționale. Un mic procentaj al locuitorilor unguri limita deci oportunitățile tuturor populațiilor din regat, inclusiv pe cele ale celei mai mari părți a ungarilor. Această politică nu avea șanse de reușită. Prin 1914 nu se produsese nici o modificare semnificativă în echilibrul etnic al ținuturilor. Se manifestase totuși o intensificare a dezamăgirii resimțite de principalele populații nemaghiare din regat – croații, românii, sîrbii și slovaci – față de Budapesta. Acest aspect îl vom prezenta, deoarece îi afecta pe croații și pe sîrbii din Croația ca și pe românii din Transilvania.

Croația

În ciuda hotărîrii ungarilor de a domina celelalte naționalități, guvernul a acordat totuși o veritabilă poziție specială Croației, al cărei teritoriu includea și Slavonia. Conform *Nagodbei* (acord, compromis) din 1868, statul avea propria lui dietă, iar limba administrației locale era croată. În ciuda acestui fapt, Budapesta putea menține un control ferm prin intermediul banului, care era numit de guvern, și al presiunii exercitate asupra finanțelor. Ca și în Ungaria, în Croația puterea politică se afla în mîinile unei minorități. Dreptul de vot era limitat la cei care plăteau 60 de coroane prin taxe directe în zonele rurale și 30 de coroane în orașe. Pînă în 1910, numai 2% din locuitori aveau drept de vot, cifră care a fost ridicată la 8,8% chiar în acel an. Politica statului croat urma deci să fie o preocupare doar pentru o mică parte a populației, constituită mai ales din burghezia orășenească, membrii profesiilor și moșierii bogați.

Pînă în 1914, viața politică a Croației a fost dominată nu numai de conflictul cu autoritățile centrale maghiare, ci și de relațiile cînd prietenești, cînd antagonice dintre croați și sîrbi, care erau complicate de dezacordul în privința Bosniei-Herțegovina. Atît programul național croat cît și cel iugoslav cîștigaseră pînă atunci adepți în Croația. Dintre naționaliști, cel mai popular era Ante Starčević, șeful Partidului Drepturilor, ale cărui doctrine aveau un pronunțat caracter anti-sîrbesc. Cu toate că fusese de multe ori criticat pentru opiniile lui extremiste, atitudinea lui față de sîrbi nu era mai violentă decît cea a unora dintre partidele maghiare față de celelalte naționalități ale statului, decît a grecilor față de cetățenii lor slavofoni, decît cea a sîrbilor față de albanezi sau a rușilor panslaviști față de polonezi.

Obiectivul central al naționalistului croat era instituirea unui stat croat, fie în cadrul imperiului, fie ca unitate statală independentă. Înainte ca acesta să poată fi atins, trebuia să fie rezolvate însă anumite probleme foarte dificile. Deosebit de serios era faptul că populația croată avea cea mai grea situație geopolitică, comparativ cu orice altă naționalitate est-europeană importantă. Croații locuiau preponderent în Dalmația, Croația și Slavonia, provincii care formau un semicerc în jurul Bosniei-Herțegovina. Chiar și în cadrul acestor ținuturi putea fi găsit un procentaj ridicat de sîrbi, mai ales în zona Frontierei Militare. În Croația-Slavonia, populația era constituită din 62,5% croați și 24,6 sîrbi. Statul croat ideal pentru naționaliști ar fi

inclus teritoriile Regatului Triuniat, plus Bosnia-Herțegovina, care, desigur, era acum sub stăpânire habsburgică. Având aceste granițe, Croația ar fi fost o putere est-europeană respectabilă, cu o suprafață îndestulătoare și frontiere raționale. Principalul obstacol în calea anexării Bosniei, din punct de vedere național, era faptul că partea catolică, adică croată, a populației era de numai 20 de procente în comparație cu cele 43 ale sîrbilor ortodocși. Afilierea națională a treimii musulmane a locuitorilor constituia deci o chestiune vitală. Chiar dacă acest aspect ar fi fost rezolvat, rămînea problema populației sîrbești. Starčević și cei care aveau opinii similare îi priveau pe sîrbi drept croați de mîna a doua care puteau fi „croatizați“, exact așa cum ungurii încercau să-și maghiarizeze minoritățile. Întreaga situație era complicată și mai mult de marea atracție pe care o prezenta regatul Serbiei pentru sîrbii bosniaci. Majoritatea acestora, ca și sîrbii din Serbia propriu-zisă, considerau că Bosnia-Herțegovina erau moștenirea lor și că trebuia să fie unite într-un mare stat sîrb.

Chestiunea anexării de către Croația a Bosniei-Herțegovina a fost pusă imediat după ce regiunea a devenit posesiune habsburgică. Ban era în momentul acela Ivan Mažuranić, care a deținut acest post între 1873 și 1880. Răscoala din Bosnia și Herțegovina fusese urmărită cu mare interes în Croația. După ce s-a aflat de ocupația habsburgică, saborul a trimis o adresă lui Franz Joseph, cerînd unirea provinciilor cu Croația, Slavonia și Dalmația. Desființarea Frontierei Militare, o regiune aflată sub controlul direct al Vienei, și atribuirea portului Rijeka acestui stat erau de asemenea dorite. Reacția maghiară față de o astfel de propunere era de prevăzut. O asemenea acțiune ar fi implicat o redistribuire majoră a elementelor constituente ale echilibrului politic și național din cadrul Imperiului Habsburgic și ar fi întîmpinat o opoziție energetică din partea germanilor. Frontiera Militară a fost unificată cu Croația în 1881, dar guvernul imperial nu a mai făcut nici un alt pas spre îndeplinirea dorințelor croaților.

Din 1883 pînă în 1903, ban al Croației a fost contele Károly Khuen-Héderváry. Acest moșier ungur a reușit să mențină un control efectiv asupra țării. Dreptul de vot, extrem de limitat, i-a permis să obțină alegerea unui savor cooperant. Asemeni Dietei Transilvaniei, acest organism includea o serie de membri ale căror locuri se datorau nașterii sau poziției lor, cum erau arhiepiscopul Zagrebului și marea nobilime, care sprijineau de obicei guvernul. Khuen-Héderváry era ajutat de faptul că unioniștii, partidul care era în favoarea cooperării cu Budapesta, au fuzionat în perioada aceasta cu o parte a Partidului Național, al cărui program pusese anterior accentul pe ideea iliră sau pe ideea iugoslavă. Beneficiind de această susținere suplimentară, regimul dominat de unguri a raportat mai multe victorii succesive în alegerile din 1884, 1887 și 1892.

Administrația Khuen-Héderváry a fost întărită și mai mult grație abilității de a profita de antagonismul apărut între sîrbi și croați. În timp ce guvernele de pînă atunci îi favorizaseră pe croați, regimul acesta a inversat situația. Odată cu încorporarea în stat a Frontierei Militare, numărul sîrbilor crescuse. Ei erau încurajați să intre în serviciile publice și în cadrul profesiilor. Cea mai importantă organizație politică a sîrbilor era Partidul Independent Sîrb; el publica un ziar, *Srbobran* (Apărătorul Serbiei) și avea o orientare anti-croată. Să ne amintim că Serbia independentă era strîns legată, sau, mai bine zis, devenise în perioada aceasta dependentă de monarhia dualistă. Politica imperiului de cooperare cu sîrbii corespundea deci relațiilor prietenești stabilite cu Belgradul.

După cum era de așteptat, naționaliștii croați au replicat. Starčević, liderul lor cel mai popular, a rămas extrem de influent pînă la moarte, adică pînă în 1896. Țelurile partidului său, Partidul Drepturilor, erau crearea unui stat croat independent și respingerea cooperării atît cu Viena cît și cu Budapesta. El continua să-i considere pe sîrbi drept croați ortodocși și se referea la sloveni ca la „croaii din munți“. În 1894 însă, partidul lui Starčević s-a divizat în două grupuri. Noul aliniament, numit Partidul Pur al Drepturilor, era condus de Josip Frank. Deși partidul acesta era și mai pornit împotriva sîrbilor decît organizația-mamă, atitudinea lui era mai favorabilă față de Imperiul Habsburgic. Partidul lui Frank cerea instituirea unui stat croat care să cuprindă atît Regatul Triuniat cît și Bosnia-Herțegovina. Croația urma să rămînă în cadrul imperiului, dar cu același statut ca și cel al Austriei și Ungariei. Această soluție trialistă prevedea un loc pentru slovenii catolici, dar nu și pentru sîrbii ortodocși. Cererea de creare a unui regat autonom al Croației era de asemenea susținută de Partidul Social Democrat Croat, înființat în 1894, și de Partidul Țărănesc, fondat în 1904. Accentul pus pe drepturile politice ale croaiilor a fost însoțit, spre sfîrșitul secolului, de intensificarea animozității dintre sîrbi și croați. Au izbucnit tulburări, iar presa ambelor tabere a făcut schimb de acuzații violente. Principala țintă a nemulțumirii sîrbilor și croaiilor o constituia fiecare din cele două părți și nu sistemul dualist.

Anul 1903 a adus mari schimbări în ținuturile sud slave. Să ținem cont de faptul că tocmai în perioada aceasta a fost răsturnată la Belgrad dinastia Obrenović. Drept urmare, relațiile dintre Serbia și Imperiul Habsburgic s-au deteriorat. Moartea lui Kállay a pus în același timp capăt lungii lui stăpîniri în Bosnia-Herțegovina, iar Khuen-Hérdeváry a părăsit Zagrebul ca să devină prim-ministru al Ungariei. O nouă generație a ajuns totodată să influențeze politica Croației. Doi foști lideri, Franjo Rački și episcopul Strossmayer, au murit în 1894 și, respectiv, în 1905, dar orientarea lor iugoslavă avea să fie susținută de alții, care și-au dat seama de pericolele și de inutilitatea perpetuării conflictului sîrbo-croat. Aceste convingeri erau nutrite în special de intelectualii sîrbi și croați și de studenți, din care o parte studiaseră la Praga cu Thomas G. Masaryk, un partizan înflăcărat al unității slave. Acești tineri fuseseră martori nemijlociți ai înverșunatului conflict germano-ceh în legătură cu controlul asupra Boemiei și criticau foarte aspru multe dintre aspectele guvernului habsburgic.

Primul pas important spre reconcilierea cel puțin a unei părți a sîrbilor și croaiilor a fost făcut în Dalmația. Cu toate că antagonismul sîrb și croat apăruse într-o oarecare măsură aici, acesta nu a atins niciodată nivelurile la care s-a ajuns în Croația. În 1905, liderii politici sud slavi din Dalmația au decis să încerce să profite de criza declanșată la Budapesta asupra chestiunii armatei, astfel că s-au oferit să sprijine Partidul Maghiar al Independenței în acțiunea lui de sfidare a guvernului imperial. În schimb, ei voiau ca autoritățile maghiare să facă unele modificări în *Nagodba* în avantajul croaiilor și să fie de acord cu refacerea Regatului Triuniat. Partidele croate erau încă o dată dispuse să aprobe rezistența ungarilor în fața Vienei în schimbul unor asigurări politice. În ciuda faptului că nu cîștigau nimic direct prin adoptarea acestei tactici, acțiunea a avut efectul important de a duce la cooperarea dintre sîrbi și croați, mai întîi în Dalmația și apoi în Croația.

În octombrie 1905, reprezentanții cîtorva partide croate s-au întîlnit la Rijeka, unde au adoptat o rezoluție care susținea poziția opoziției maghiare. În același timp, ei urmăreau incorporarea Dalmației în Croația și o întărire a poziției autonome a acestui stat. O întrunire similară au organizat și grupurile sîrbești din Zadar. Ele au aprobat

același program și au fost de acord cu Croația în schimbul acordării unor drepturi politice egale, exprimându-și deci disponibilitatea de a deveni parte integrantă a Regatului Triuniat reconstituit. O serie de evenimente asemănătoare au urmat în decembrie în Croația. Mai multe partide croate și sîrbe s-au unit, formînd Coaliția Croato-Sîrbă. Obiectivul major era asigurarea unirii Croației și Dalmației; problema viitorului Bosniei-Herțegovina a fost evitată.

Extrem de importantă pentru viitor era orientarea iugoslavă a programului Coaliției. Atît Partidul Independent Sîrb cît și Partidul Croat al Drepturilor, ca să cităm cele două exemple mai importante, scosese în evidență diferențele dintre cele două popoare sud-slave. Implicit, conflictele se puteau sfîrși prin victoria uneia din cele două părți din cadrul ținuturilor habsburgice asupra celeilalte. Coaliția croato-sîrbă a revenit în schimb la ideile inițiale ale mișcării ilire și ale unor oameni ca Strossmayer, susținînd că atît sîrbii cît și croații formau naționalitatea iugoslavă. Programul Coaliției dalmate stabilea:

Ambele părți pornesc de la premisa că atît croații cît și sîrbii constituie un singur popor, că ei sunt egali în relațiile lor reciproce și că... trebuie să-și întărească puterea și forțele naționale pentru ca întîmplările să nu-i găsească nepregătiți.

Drept urmare, croații și sîrbii din Dalmația vor lupta umăr la umăr, ca frați de sînge, în problemele de politică națională și se vor strădui fiecare în parte și cu forțe unite să realizeze cît mai curînd posibil unirea Dalmației cu Croația și Slavonia ca principală condiție a asigurării unui viitor comun mai bun pentru noi... În ceea ce privește denumirea și limba, care pentru croați și sîrbi este una și aceeași, croații și sîrbii vor adera întru totul la decizia saborului dalmat din 21 iulie 1883, conform căruia limba noastră comună se numește croată sau sîrbă...

În privința școlilor publice din Dalmația, ambele părți vor insista asupra faptului șîn scopul ca numele Croației și Serbiei să ocupe o poziție de onoare, ca istoria croată și sîrbă să fie luată în seamă în cărțile de școală, ca elevii croați și sîrbi să poată studia principalele evenimente ale istoriei fiecăra din ei și ca atît scrierea latină cît și cea chirilică să fie predate și învățate, pentru ca elevii să fie familiarizați cu citirea și scrierea alfabetului fiecăruia din ei.⁶

În mai 1906, Coaliția a raportat o victorie importantă obținînd optzeci și opt de locuri în saborul croat. Obiectivul original al partidelor dalmate, de cooperare cu ungurii, a dispărut desigur atunci cînd rezistența acestora în chestiunile legate de armată a fost abandonată. Guvernul budapestan nu numai că a refuzat să acorde concesiuni Croației, dar a încercat să limiteze și mai mult drepturile pe care aceasta le avea deja, adoptînd, de pildă, o lege referitoare la folosirea limbii maghiare în domeniul căilor ferate ale statului, ceea ce contravenea prevederilor *Nagodbei*.

Cu tot acest eșec în privința realizării unui progres imediat, Coaliția croato-sîrbă a devenit principalul bloc politic în politica croată. În anii ce vor urma, ea a urmat un curs de acțiune extrem de oportunistic. Dat fiind că era o coaliție, ea includea partide și persoane cu programe diferite. O parte dintre membrii ei mai radicali au mers pînă la a cere reorganizarea totală, ba chiar dezmembrarea imperiului, în vreme ce aripa mai moderată voia doar o autonomie mai mare a Croației. Partidele politice majore au rămas în afara coaliției. Bineînțeles că Partidul Național, care sprijinea regimul dominat de

⁶ Viktor Novak, *Antologija Jugoslovenske Misli i Narodnog Jedinstva, 1390-1930*; Ștampa Državne Štamparije, Belgrad, 1930, pp. 515-517.

unguri, nu i s-a alăturat. Fapt și mai semnificativ, ambele facțiuni ale Partidului Drepturilor au adoptat o poziție independentă.

Forța și popularitatea Coaliției, ca și unele puncte din programul ei, îngrijorau foarte mult autoritățile habsburgice. O criză a apărut în momentul anexării Bosniei-Herțegovina, Coaliția fiind total împotriva acestei acțiuni. În 1909 au fost intentate două acțiuni judecătorești împotriva membrilor Coaliției, procesele Agram (Zagreb) și Friedjung, într-o încercare de dovedire a legăturilor de natură trădătoare ale acestora cu statul sârb. Ambele au constituit dezastre propagandistice pentru oficialii guvernului, care, ca să obțină condamnarea acuzaților, au prezentat documente falsificate și probe nerelevante. În loc să aducă daune sau să distrugă Coaliția, procesele i-au unit și mai mult pe membri.

În anii care au precedat izbucnirea primului război mondial, Coaliția și guvernul și-au schimbat atitudinea una față de celălalt. Cu toate că partidul lui Frank nu a renunțat niciodată să se opună aranjamentelor stabilite prin *Nagodba*, Coaliția a ajuns în 1910 la un veritabil acord cu guvernul. A fost emisă o nouă lege electorală, care a dus la creșterea numărului votanților de la 49 796 la 190 096. În alegeri, Coaliția a obținut treizeci și șapte de locuri, partidele care sprijineau guvernul – optsprezece, cele două ramuri ale Partidului Drepturilor – douăzeci și patru, iar Partidul Țărănesc Croat nouă. Deși Coaliția nu a sprijinit întotdeauna guvernul, el a activat efectiv în sistemul dualist dinainte de război. Obiectivul ei imediat era lărgirea drepturilor autonome ale croaților, mai ales în domeniul finanțelor, dar în cadrul ordinii politice existente.

Firește că politica moderată a Coaliției a provocat multe critici. Acțiunile teroriste au devenit pentru prima dată parte integrantă a scenei politice croate în 1912. Ban era atunci Slavko Čuvaj; cea mai mare parte a saborului, inclusiv Coaliția, era împotriva guvernului. Čuvaj a dizolvat adunarea, iar după ce a fost numit comisar regal a instituit un regim dictatorial. Pe tot parcursul aceluși an au fost mai multe tentative de asasinare a banului. Tentative avînd același scop au existat și împotriva altor oficiali, fiind organizate de mici grupuri de tineri care susțineau aplicarea unor soluții mai radicale pentru rezolvarea problemei slavilor de sud și dezaprobau compromisurile făcute de politicieni.

Se poate observa deci că, în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial, cel mai puternic grup politic, Coaliția croato-sîrbă, acționa între limitele stabilite prin *Nagodba* și nu încerca efectiv să rupă legăturile cu Budapesta. Marea contribuție a acestui grup a fost încercarea de a pune capăt neînțelegerilor dintre sîrbi și croați, evidente în perioadele anterioare. El a sprijinit energic cooperarea tuturor slavilor de sud din cadrul imperiului. În ciuda faptului că unele elemente din Coaliție aveau legături strînse cu Serbia și visau la un viitor stat iugoslav independent, majoritatea erau moderați și urmăreau obiective limitate. În opoziție cu această atitudine, o altă parte a croaților cereau o reorganizare radicală a imperiului. Așa cum am menționat, cele două ramuri ale Partidului Drepturilor se opuneau cooperării cu Ungaria și propuneau înființarea unei Croații Mari, care urma să includă Bosnia-Herțegovina și ținuturile slovene. Partidul Țărănesc Croat dorea de asemenea unirea tuturor acestor regiuni într-un regat al Croației. Aceste partide erau deci în favoarea unei soluții trialiste a chestiunii naționalităților habsburgice, constînd în crearea unui stat croat sau sud-slav drept contrabalansare față de Austria și Ungaria. Opușe programului Coaliției, planurile

acestea nu prevedeau pentru sîrbii ortodocși o poziție egală cu cea a croaților și slovenilor catolici.

În anii dinaintea războiului, Croația era o zonă relativ prosperă din punct de vedere economic. Agricultură rămînea principalul ei domeniu, regiunea aceasta nefiind industrializată, cum era cazul Boemiei sau al Austriei Superioare. În 1910, nu mai puțin de 78,4% din populație era angajată în agricultură și numai 9,6% în manufacturi, în rîndul cărora rolul principal era deținut de mici întreprinderi meșteșugărești. Toate ținuturile croate, în special Dalmația, sufereau din cauza problemelor legate de creșterea numărului locuitorilor și de subîmpărțirea pămînturilor. Drept urmare, în anii dinaintea războiului a existat o mare emigrație. Cu toate acestea, condițiile generale de trai erau superioare celor din Serbia și mult mai bune decît cele din Bosnia-Herțegovina.

Transilvania

Situația politică din Transilvania contrasta dramatic cu cea din Croația. Deși ambele regiuni făceau parte din ținuturile coroanei Sfîntului Ștefan, guvernul maghiar îi acordase Croației o autonomie limitată. Aceasta avea o Dietă, precum și reprezentanți simbolici în Parlamentul maghiar. Sîrbo-croata era limba administrației locale și a învățămîntului elementar și fusese înființat un sistem de școli cu această limbă de predare. După cum am văzut, se dezvoltase o viață politică activă și fuseseră fondate multe partide cu opinii diverse. Existau deci instituții naționale care puteau reprezenta părerea națiunii, chiar dacă erau impuse restricții în unele sfere ale activității politice. O situație asemănătoare se instituise și în Dalmația și Bucovina, care aveau și ele Diete și reprezentare națională.

În schimb, după *Ausgleich*, Transilvania a devenit parte integrantă a Ungariei. Nu numai românii, ci și sașii și secuii și-au pierdut drepturile provinciale și nu mai aveau decît o reprezentare limitată în legislativul de la Budapesta. Franz Joseph cedase în 1865 în fața cererilor ungarilor. În Transilvania fusese reintroduse vechile drepturi de vot, ceea ce a dus la alegerea unei diete în care ungurii, cu 29% din populație, alegeau optzeci și nouă de delegați, în timp ce românii majoritari erau reprezentați doar de treisprezece. Așa cum era de așteptat, această adunare a votat unirea cu Ungaria, act aprobat ulterior atît de Budapesta cît și de Franz Joseph. Anexarea aceasta afecta profund poziția românilor. Cu toate că alcătuiau o majoritate în Transilvania, ei constituiau doar 15% din populația totală a regatului Ungariei. Influența sașilor și a secuilor era și ea diminuată.

După unire, Transilvania a fost împărțită în districte conduse de prefecți și subprefecți. Acești oficiali ai sistemului centralizat reprezentau bineînțeles interesele guvernului budapestan și de multe ori nici nu cunoșteau limba regiunii respective. În 1874, o nouă lege electorală stabilea condiții atît de stricte pentru dobîndirea dreptului de vot, încît cea mai mare parte a populației românești era efectiv exclusă. Prevederile acesteia acordau, de asemenea, drept de vot celor care posedau o diplomă de școală sau erau funcționari și îi elimina pe analfabeți. Aceste măsuri erau clar în detrimentul țărânului român, care nu avea venitul sau posibilitatea de a face studii, nici măcar elementare, ca să poată participa la activitățile politice ale regiunii sale. El nu avea deci nici o instituție de stat prin intermediul căreia să-și facă cunoscute cererile sau să-și

exprime nemulțumirile. Acțiunea politică trebuia prin urmare organizată altfel și, ca și în trecut, avea să ia forma convocării de adunări speciale și a apelurilor către împărat.

Pînă în 1914, majoritatea activităților românilor au avut un caracter defensiv și urmăreau combaterea tot mai intensei presiuni de maghiarizare a Budapestei. Cea mai puternică influență a ungarilor era exercitată prin intermediul școlii. În Legea Naționalităților din 1868 fuseseră incluse prevederi referitoare la folosirea limbilor locale. Ungaria era declarat stat unitar, dar era recunoscută existența mai multor naționalități pe baza limbilor vorbite de acestea. Cu alte cuvinte, românii erau considerați drept cetățeni maghiari vorbitori de limbă română. Maghiara era limba oficială a guvernului, dar, în anumite condiții, era permisă folosirea celorlalte limbi în educație, cultură și în administrația locală. Puteau fi deschise școli religioase sau laice particulare, dar programele lor trebuiau aprobate de Ministerul Educației. Un grad similar de control al statului era manifestat și în legile privitoare la presă și publicații. Chiar dacă formularea acestora lăsa mult loc dezvoltării culturilor și limbilor naționale, ele erau aplicate într-o manieră și mai opresivă. Scopul administrației maghiare era atragerea de partea ei a cît mai multor indivizi posibil. Sistemul școlar era considerat ca fiind cel mai eficient mijloc de transformare a naționalităților nemaghiare în cetățeni maghiari.

Acțiunea de maghiarizare s-a intensificat după 1875, cînd au venit la putere Kálmán Tisza și Partidul Liberal. Noua lege a educației, emisă în 1879, institua predarea limbii maghiare în toate școlile primare. Profesorilor li se cerea să vorbească fluent această limbă. S-au făcut totodată presiuni pentru traducerea însemnelor publice și a numelor de localități în limba oficială a statului. Familiile erau încurajate să adopte o formă maghiarizată a numelor lor. Încercările de maghiarizare prin intermediul educației au continuat odată cu adoptarea în 1907 a Legii Apponyi, care întărea obligația de folosire a limbii maghiare atît de către elevi cît și de profesori. Primilor le era acordat un termen de patru ani pentru stăpînirea limbii, în caz contrar profesorii lor urmînd să fie destituiți. Au fost luate măsuri și împotriva școlilor particulare, unde predarea în alte limbi era mai răspîndită. Nivelul fixat al salariilor profesorilor era atît de ridicat încît unele instituții bisericești nu le puteau plăti și erau obligate să-și închidă porțile. Alte măsuri au urmat în anii următori. Pe la 1914, în toate instituțiile de învățămînt de nivel superior și mediu ale statului se predă în maghiară. Bisericele ortodoxă și unită aveau totuși școli superioare unde limba de predare era română.

Aceste legi aveau un efect extrem de nociv asupra nivelului de educație al populației românești. S-a apreciat că existau în 1880 un număr de 2756 de școli elementare românești, dar prin 1914 doar 2170. Nu mai puțin de 53% dintre unguri știau să citească și să scrie în perioada aceasta, dar dintre români numai 14%.⁷ Dacă un tînar român voia să-și continue studiile în altă limbă decît maghiara, el era nevoit să plece în România sau la o universitate europeană.

Una dintre marile limitări impuse activității politice a românilor din Transilvania era, ca și mai înainte, structura socială a populației, marea majoritate a ei fiind alcătuită din țărani. În ciuda faptului că mulți aveau propriile lor gospodării, un mare număr dintre ei trudeau pe moșiile marilor proprietari funciari unguri. Există deci un dublu antagonism: cel social și cel național. După cum am văzut, țăranii

⁷ Constantin Daicoviciu și Miron Constantinescu, editori, *Brève histoire de la Transylvanie*, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucharest, 1965, p. 331.

nu au jucat un rol politic important în nici o parte a ținuturilor care constituie tema acestui studiu. După datele recensământului din 1910, populația totală a Transilvaniei era de 5257249 de locuitori, din care 53,8% erau români, 28,6% unguri și 10,8% germani. Cifrele acestea demonstrează că românii dețineau o majoritate clară, dar cea mai mare parte a lor nu puteau vota în condițiile dreptului de vot în vigoare în Ungaria. Pericolul prezentat de amenințarea lui Franz Joseph, de a introduce în 1905 votul universal pentru bărbați, este reflectat de aceste cifre: o asemenea măsură ar fi acordat control politic naționalităților și țărănimii nemaghiare, iar rolul partidelor oficiale ar fi fost anihilat.

Ca și înainte, conducerea națională a românilor rămânea în mâinile părții educate a societății, formată în primul rând din intelectuali burghezi și din capii Bisericii. *Ausgleich*-ul îi dezamăgise pe cea mai mare parte a celor care nutriseră speranțe în privința progresului național prin cooperarea cu Viena, dar mai trebuiau încă făcute multe în direcția aceasta. Se părea că nu exista altă alternativă. Spre deosebire de slavi, românii nu puteau avea vreo iluzie romantică relativ la ajutorul din afară al unei mari puteri. Mai mult, puține lucruri erau de așteptat din partea României, dat fiind că statul acesta era din 1883 aliat cu Viena. Și mai important era faptul că România nu era un stat puternic; în mod evident, ea nu poseda capacitatea politică sau militară de a se opune Austro-Ungariei. Ministerul de externe habsburgic era totuși foarte preocupat de influența românilor în Transilvania și urmărea cu atenție aceste relații. El înțelegea atracția pe care o putea exercita regatul independent al României asupra populației românești din Imperiul Habsburgic.

Până în 1914, conducerea națională transilvană a adoptat un program bazat în special pe o atitudine defensivă și, asemeni opoziției croate, nu a apelat la mijloace revoluționare, ci la cele legale, pentru atingerea țelurilor ei. Obiectivele majore erau revenirea la situația politică din perioada când Transilvania fusese autonomă și la modificarea dreptului de vot, astfel ca majoritatea românească să se reflecte în rezultatele alegerilor. Ca atare, naționaliștii au denunțat *Ausgleich*-ul și unirea cu Ungaria, cerind în schimb un statut echivalent cu cel al Croației în cadrul regatului Ungariei. Era urmărită și aplicarea legilor votate de dieta de la Sibiu în 1863-1864. Liderii români puneau de asemenea sub semnul întrebării dreptul Parlamentului de la Budapesta de a emite legi pentru Transilvania.

Cu toate că după 1865 a existat un acord comun destul de consistent în privința unui program național, existau dezacorduri asupra tacticii ce urma să fie aleasă. Unii erau în favoarea unei politici active, alții optau pentru una pasivă. Episcopul Șaguna era în fruntea celor care considerau că, în ciuda condițiilor extrem de nefavorabile, românii trebuiau să participe la viața politică a statului. Alții, în schimb, cum erau George Barițiu și Ioan Rațiu, susțineau adoptarea unei atitudini de pasivitate și de refuz de a participa la activități de felul alegerilor pentru Parlamentul de la Budapesta. Grupul acesta din urmă avea să fie mai influent decât primul. În cadrul a două întruniri ținute de reprezentanții români în 1869, una la Timișoara și cealaltă la Miercurea-Ciuc, a fost pusă în discuție politica generală și a fost aprobat pasivismul. Participanții și-au exprimat îndoiala față de eficiența petițiilor adresate împăratului sau neîncrederea în ajutorul Vienei.

În mai 1881, după ani de zile în care se acționase prea puțin, a fost făcut un pas important spre revenirea la o atitudine activă. În acest timp, 153 de delegați s-au întâlnit la Sibiu și au fondat primul partid politic al românilor din Transilvania, Partidul Național. Conferința a fost condusă mai mult de intelectualii laici decât de clerici;

George Barițiu, Vincențiu Babeș și Ioan Rațiu au devenit președinții acestei noi organizații. Programul ei reformula năzuințele fundamentale ale românilor: autonomie provincială, folosirea limbii române în școli, administrație și tribunale în zonele unde românii alcătuiau majoritatea populației, obligația ca funcționarii să cunoască limba regiunii în care erau numiți și lărgirea dreptului de vot. Asupra chestiunii tacticii ce trebuia urmată pentru atingerea acestor obiective existau încă dezacorduri între partizanii activismului și cei ai pasivismului, așa încât nu a fost adoptată o politică unitară. Să observăm că accentul principal era pus pe chestiunea națională. Starea țăranilor și problemele sociale și economice ale Transilvaniei nu au constituit subiecte de dezbatere.

Liderii români erau perfect conștienți de valoarea publicității și a propagandei. Ca și liderii altor mișcări naționale, ei voiau să atragă atenția opiniei publice europene asupra problemelor lor și să facă din situația politică din Transilvania o chestiune de interes internațional. S-a decis deci să fie elaborată o declarație generală a nemulțumirilor românilor în acest sens, așa că Barițiu a scris o relatare a abuzurilor administrației din Transilvania, document care a fost publicat în limbile română, maghiară, franceză și germană.

O altă conferință a Partidului Național a avut loc la Sibiu în 1887. Aici a fost reconfirmată politica de pasivitate, dar s-a hotărât totodată să fie trimisă o nouă petiție lui Franz Joseph. Dezbinarea din cadrul partidului a dus la întârzierea acțiunii, dar documentul a fost în cele din urmă redactat în formă finală în 1892. Era de așteptat ca acest memorandum să fie respins, dar scopul lui era pur și simplu acela de a prezenta încă o dată cazul românilor. El a fost dus la Viena în mai 1892 de o delegație formată din trei sute de membri în frunte cu Ioan Rațiu. Franz Joseph a refuzat să-l accepte din motive constituționale și l-a înaintat autorităților ungare, care l-au tratat drept o activitate ilegală și i-au arestat pe semnatari. După un proces care a avut loc în mai 1894 și care a durat optsprezece zile, aceștia au primit condamnări de pînă la cinci ani de temniță. Acest protest al transilvănenilor s-a desfășurat paralel cu acțiuni similare organizate în România. În 1891, un grup de studenți și cadre didactice universitare din București au fondat Liga pentru Unitate Culturală. Grupul acesta a întocmit un memorandum în care se atrăgea atenția asupra condițiilor din Transilvania. Atît asociațiile studenților unguri cît și cele ale studenților români din Imperiul Habsburgic au răspuns acuzațiilor cuprinse în el. Au fost organizate din nou acțiuni polițienești împotriva românilor. Măsurile represive luate de unguri nu au realizat mare lucru, confirmînd de fapt multe dintre plîngerile românilor privind tratamentul nedrept la care erau supuși. Deși Partidul Național a fost dizolvat temporar și mulți dintre liderii lui au fost întemnițați, obiectivul evidențial, de atragere a atenției Europei asupra Transilvaniei, fusese atins. Conducerea românilor a făcut totodată o serie de pași în direcția cooperării cu organizațiile naționale care îi reprezentau pe sîrbi și pe slovaci, naționalități care aveau în cadrul statului ungar același statut ca și cel al românilor.

În 1905, Partidul Național și-a schimbat tactica și a început să ducă o politică de participare activă în cadrul sistemului. În alegerile din 1906, cincisprezece delegați români au devenit membri ai Parlamentului de la Budapesta, unde cooperau cu reprezentanții sîrbi și slovaci. Nu s-au realizat prea multe. Practic, presiunea asupra naționalităților a devenit și mai intensă.

Între timp, intelectualii erau la fel de activi atît în sfera culturală cît și în cea politică. În 1861 a fost înființată Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), al cărei scop era sprijinirea educării românilor și a

apariției publicațiilor în limba română. Primul ei președinte a fost Șaguna, iar programul a fost formulat de Barițiu. Organizația oferea burse, publica manuale școlare și încuraja cercetarea folclorului, istoriei și etnografiei românești. Revista asociației, *Transilvania*, a apărut din 1868 până în 1945. Populația românească avea și alte reviste și ziare în limba ei. Primul cotidian, *Tribuna*, care avea un standard literar ridicat și publica operele celor mai importanți scriitori români, a apărut la Sibiu între 1884 și 1903. În paginile lui erau abordate teme economice, politice și culturale, toate avînd ca element comun problema națională. Scriitorii și ziariștii transilvăneni aveau legături cu confrății lor din România și erau la curent cu evenimentele culturale și politice de acolo.

În ciuda tuturor acestor eforturi, mișcarea națională română ajunsese prin 1914 într-un impas. Existase o mare intensificare a conștiinței naționale de sine, în special în rîndul intelectualilor, dar nu fusese realizat nici un progres concret. Unii oameni de stat unguri dăduseră asigurări privind posibile schimbări în viitor, dar politica de maghiarizare continua. În perioada dinaintea primului război mondial, mai multe proiecte diverse de reînnoire a Imperiului Habsburgic constituiau o preocupare comună atît a politicianilor cît și a intelectualilor din interiorul și din afara monarhiei. Majoritatea planurilor prevedeau acordarea unei poziții mai bune naționalităților nemaghiare. Nici unul din ele nu avea însă șanse de a fi pus în aplicare imediat. Conducerea românilor și Partidul Național își stabiliseră și ele obiectivele. Țelul lor era crearea unei Transilvanii autonome cu propria ei dietă aleasă pe baza unui drept de vot lărgit. Măsura aceasta le-ar fi asigurat desigur românilor o poziție dominantă în provincie, dar obiectivele lor erau în fond moderate. Programele insistau pe necesitatea introducerii reformelor între granițele statului maghiar. Date fiind condițiile timpului, existau puține speranțe ca măcar aceste obiective limitate să poată fi atinse pe cale pașnică și prin acorduri cu Budapesta.

Spre deosebire de Croația, unde o serie de partide, cum era cel al lui Starčević, aveau programe radicale îndreptate atît împotriva controlului Vienei cît și a celui al Budapestei, în Transilvania nu exista nici un grup care să susțină formarea unui stat independent sau unirea cu România. Din cauza situației internaționale din perioada aceasta, o astfel de politică nu era practică. România, aliată în 1914 cu Germania și cu Austro-Ungaria, nu era dispusă și nici în stare să sprijine naționalismul românilor din Transilvania. Nici o putere, inclusiv România, nu dorea și nici măcar nu prefigura destrămarea Imperiului Habsburgic. Monarhia era considerată de cea mai mare parte a oamenilor de stat ca fiind necesară echilibrului de pe continent. Cu toate că unii români, atît din Transilvania cît și din regatul independent al României, sperau în realizarea unirii într-un viitor îndepărtat, puțini credeau că aceasta constituia o posibilitate ce avea să devină realitate peste doar cîțiva ani.

CONCLUZIE: AUSTRO-UNGARIA ÎN PERIOADA AUSGLEICH-ULUI

După cum am văzut, *Ausgleich*-ul fusese acceptat, de împărat și de oamenii de stat habsburgi, după o importantă înfrîngere militară drept cea mai bună alternativă practică posibilă în momentul acela. El nu dusesse la instalarea unei situații stabile. Nu

numai că generații succesive de lideri ai ungarilor încercaseră să modifice acest tratat în propriul lor interes, dar toate celelalte naționalități refuzară totodată să ocupe permanent o poziție politică secundară. Practic, *Ausgleich*-ul nu a făcut deci decât să contribuie la intensificarea conflictelor naționale din cadrul monarhiei și să aibă drept rezultat deșteptarea conștiinței naționale de sine a cetățenilor pînă atunci pasivi. Pe la 1914, aceste controverse dominau viața internă a imperiului și îi slăbeau poziția pe plan internațional.

Deși chestiunea generală a luptelor naționale din cadrul Austro-Ungariei nu constituie subiectul acestei relatări, trebuie să scoatem în evidență faptul că marea majoritate a partidelor politice susțineau ideea reformelor și a reorganizării imperiului în cadrul granițelor existente. O parte a liderilor naționali și a intelectualilor erau într-adevăr în favoarea divizării statului în componentele lui naționale. Patrioții polonezi, de pildă, visau la o perioadă cînd ținuturile istorice ale țării lor aflate sub stăpînire rusească, germană și habsburgică s-ar putea uni într-un mare stat polonez. Cu toate acestea, un asemenea act, care implica învingerea pe cîmpul de luptă a trei puteri, părea realmente îndepărtat. Anexarea Transilvaniei și a Basarabiei de către România părea și ea imposibilă. În condițiile acestea, conducerile naționale trebuiau să se concentreze asupra chestiunilor imediate ale momentului. Cea mai mare parte a acestora se refereau la aspecte politice ca dreptul de vot și limba administrației și a educației. Astfel, cu toate că existau multe nemulțumiri față de dominația habsburgică, naționalitățile își îndreptau atenția în primul rînd spre problemele care le afectau direct viața de zi cu zi. Nici un lider sau partid important nu cerea distrugerea monarhiei.

Chestiunea naționalităților din cadrul Imperiului Habsburgic, ca și aceea din ținuturile otomane, era extrem de complexă. Așa cum am menționat, obținerea autonomiei sau a independenței statelor naționale din Peninsula Balcanică a fost însoțită de intensificarea animozității și a fricțiunilor dintre acestea. O situație nu mult diferită exista și în monarhie. Două relații majore aveau să aibă pe viitor o semnificație aparte: cea dintre ungurii și românii din Transilvania și cea dintre sîrbii și croații din Croația și Dalmația. În Transilvania, ungurii și secuii erau uniți împotriva românilor, care erau de obicei sprijiniți de germani. Aceste dezbinări naționale nu s-au atenuat niciodată. Problema sîrbilor și croaților era de departe mai dificilă din cauza similarității, dacă nu a identității celor două populații. În secolul al XIX-lea, după cum am văzut, erau exprimate două puncte de vedere în acest domeniu. Majoritatea partidelor politice erau organizate pe o bază națională separată. Mișcarea iliră avansase totuși ideea existenței probabile a naționalității iugoslave, din care făceau parte sîrbii, croații și slovenii. Partidul Național din Croația și Coaliția Croato-Sîrbă sprijineau conceptul cooperării și unele aspecte ale doctrinelor ilire. Dacă sîrbii și croații erau două naționalități distincte sau una singură divizată în două avea să rămînă o problemă politică extrem de controversată.

Este greu de înțeles natura evoluțiilor naționale care a dus la faptul ca, în regatul Ungariei, majoritatea locuitorilor să fie excluși din viața politică printr-un drept de vot restrictiv. Purtătorii de cuvînt ai tuturor mișcărilor naționale și, firește, cei ai guvernului maghiar, proveneau dintr-un mic procentaj al populației totale. Ei pretindeau că vorbesc în numele „națiunii” sau al „poporului”, dar, de fapt, erau adeseori la fel de rupți, ca indivizi, de țărani proprii lor naționalități ca și de cei de altă origine etnică. Ceea ce gîndea poporul cu adevărat nu a putut fi determinat decât după război, cînd partidele țărănești au ajuns în sfîrșit la putere.

Sfârșitul dominației otomane în Europa: chestiunile albaneză și macedoneană

IMPERIUL OTOMAN

Deciziile Congresului de la Berlin au redus foarte mult întinderea teritoriilor otomane din Peninsula Balcanică. Cu toate că Poarta pierduse de mult controlul asupra politicii interne a României, Serbiei și Muntenegrului, faptul că aceste state făceau încă parte din imperiu îi confereau acestuia prestigiu, precum și unele avantaje concrete în relațiile externe. Pe lângă aceasta, Tesalia, o parte a Epirului și ținuturile de la granița cu Serbia și Muntenegru fuseseră cedate. Bulgaria, Rumelia Orientală, Bosnia, Herțegovina și sangeacul Novi Pazar, încă sub suzeranitate otomană, nu mai erau sub autoritatea directă a Constantinopolului. În ciuda serioaselor lui pierderi, imperiul deținea totuși teritorii întinse în Macedonia și Albania, cea mai mare parte a Epirului și Tracia. Nu fusese abandonată nici speranța ca ocuparea Bosniei-Herțegovina de către habsburgici să poată lua sfârșit cândva și ca aceste provincii să fie redobândite. Chestiunea cu care se confrunta acum guvernul otoman era cum să fie administrate și apărate cel mai bine posesiunile rămase, atât împotriva pretențiilor altor popoare balcanice cât și ale marilor puteri.

Sultanul din perioada aceasta, Abdul Hamid al II-lea, se urcase pe tron în 1876, la vârsta de treizeci și patru de ani, într-o epocă de revoluție și război. El îi văzuse pe doi dintre predecesorii lui înlăturați în urma unor revolte de palat și fusese nevoit să poarte război cu statele balcanice și cu Rusia în timpul primului an de la preluarea puterii. Evident, aceste evenimente au influențat profund atitudinea lui față de puteri și față de cei din jur. La începutul domniei sale, sultanul dăduse semne de teamă și de suspiciune în relațiile cu sfetnicii lui și cu reprezentanții străini. În momentul urcării pe tron, Abdul promisese să instituie un guvern constituțional, dar, personal, nu avea încredere în acest sistem. Imediat după ce și-a asigurat poziția, el a dizolvat adunarea și i-a exilat pe principalii reformatori. Ulterior, sultanul și-a restabilit puterile autocrate și a reinstituie guvernul centralizat, pe care îl considera drept cea mai bună soluție pentru rezolvarea problemelor imperiului. Conform propriei lui declarații: „Am făcut o greșală vrînd să-l imit pe tatăl meu, Abdul-Mecit, care a încercat să introducă reformele apelînd la metoda convingerii și prin intermediul instituțiilor liberale. Voi merge pe calea

adoptată de bunicul meu, sultanul Mahmud. Ca și el, înțeleg acum că numai cu forța pot fi puși în mișcare oamenii a căror apărare mi-a fost încredințată de Dumnezeu.”¹

Centrul autorității era acum palatul, nu aparatul birocratic. Sultanul a preluat personal controlul și conducerea afacerilor statului. El citea majoritatea rapoartelor oficialilor săi și lua cele mai importante decizii. De fapt, domnia lui a fost mai autocratică decât cele ale înaintașilor săi. Abdul Hamid al II-lea a impus un puternic control politic; cei suspectați de opoziție erau arestați, înmormântați sau chiar executați. Nu numai că era interzisă critica la adresa sultanului, dar și literatura era atent urmărită: „Scrierile unor autori «tendențioși» erau interzise..., ca și cele ale unor scriitori europeni, ca Racine, Rousseau, Voltaire, Hugo și Zola. Anumite cuvinte sugestive, cum erau «anarhie», «libertate», «grevă», «constituție», «asasinat», «socialism», «dinamită» și «Murat», nu puteau fi folosite. Ziarele și publicațiile erau amendate și/sau suspendate ori de câte ori încălcau legea.”² Sultanul îi încuraja pe oficialii lui să-i comunice informații despre activitățile celorlalți și îi învrăjbea pe unii împotriva altora. El își folosea rețeaua de spioni ca să-și doboare adversarii.

În ciuda acestor metode, Abdul Hamid al II-lea a fost un reformator hotărât. El a acordat o foarte mare atenție administrării ținuturilor lui și voia instituirea unui control centralizat eficient. Asemeni monarhilor din statele balcanice vecine, sultanul întâmpina dificultăți financiare enorme. Plata salariilor funcționarilor săi rămânea de multe ori mult în urmă. Slăbiciunea aceasta constituia un obstacol și în calea posibilei introduceri a unor îmbunătățiri interne. Abdul era deosebit de interesat de comunicații mai bune, mai ales de construirea de căi ferate; prin 1908, imperiul avea 5883 de kilometri de linii. Sistemul rutier rămânea totuși primitiv. Deși existau câteva șosele pavate, cea mai mare parte a drumurilor erau ceva mai mult decât niște ulițe murdare.

Imperiul rămânea un stat predominant agricol, depinzând de Europa pentru bunurile manufacturiere. Pe toată durata secolului al XIX-lea, cel care convinsese Poarta să mențină politica comerțului liber fusese în primul rând guvernul britanic. Tratatelor comerciale prevedeau tarife scăzute. Țara avea deci un comerț activ, dar bazat pe produse agricole și materii prime în schimbul bunurilor de manufactură și al produselor coloniale. Astfel, erau exportate articole ca struguri, smochine, ulei de măsline, opiu, mătase și minereuri și erau importate confecții, textile, materiale medicale și zahăr.

Cu toate serioasele pierderi teritoriale, în special în Europa, la răscrucea veacului, Imperiul Otoman era încă o putere importantă. Incluzându-i pe locuitorii tuturor ținuturilor dependente, populația lui se ridica în 1897 la 39 096 294. Dacă erau luați în considerație doar cei aflați sub controlul direct al guvernului care plăteau taxe, numărul acestora era de 19 050 307.³ După 1878, statul întâmpina încă probleme în privința întreținerii refugiaților musulmani, cei mai mulți dintre ei obligați să-și părăsească fostele cămine din cauza înaintării națiunilor creștine. Între 1878 și 1884, guvernul a fost nevoit să aibă grijă de 812 193 de oameni din această categorie; în intervalul 1884-1897, cifra aceasta era de 202 822. Colonizarea acestor familii în tot mai restrânsele teritorii otomane era dificilă. Majoritatea acestora soseau într-o stare deplorabilă și deci fără mijloace de a-și reface viețile.

¹ Citat din Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 2 volume, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, 1977, II, p. 213.

² Shaw, *History of the Ottoman Empire*, II, p. 251.

³ Shaw, *History of the Ottoman Empire*, II, p. 238.

Constantinopol era încă centrul guvernului otoman și al imperiului. În 1844, populația lui era de 391 000 de locuitori, dar prin 1913, după Războaiele Balcanice, numărul ajunsese la 909 978. Ca și marile orașe din Balcani, capitala otomană dobândise atributele unei metropole moderne, cu străzi pavate, iluminat cu gaz și tramvaie trase de cai. După unificarea Bulgariei, orașul era într-o postură extrem de vulnerabilă, granița cu potențialul stat inamic aflându-se la mică distanță.

Întreaga domnie a lui Abdul Hamid a fost marcată de o serie de dezastre militare și diplomatice. Extrem de conștient de pericolele care îi amenințau statul, sultanul era foarte preocupat de întărirea armatei otomane. El prefera să se bazeze pe consilierii militari germani deoarece aceștia păreau mai dezinteresați, cel puțin la începutul domniei lui, astfel că a achiziționat armament din Germania. În 1885 și 1888 au fost obținute tunuri Krupp pentru apărarea Strîmtorilor, fapt care limita în primul rînd capacitatea britanicilor de a influența guvernul de la Constantinopol. Slăbiciunea financiară extrem de mare a țării bloca reformele efective din cadrul armatei. Forțele armate nu erau în măsură să apere în mod corespunzător teritoriile otomane. Date fiind aceste împrejurări, nu este deloc surprinzător faptul că Tratatul de la Berlin și acordurile asociate cu el nu au marcat sfârșitul retragerii otomane. În 1882, Marea Britanie a pus practic stăpînire pe Egipt; în 1885 s-au unit Bulgaria și Rumelia Orientală. În anii '90, o criză legată de populația armenescă a imperiului a atras atenția cercurilor internaționale. Nodul gordian a fost înfrîngerea armatei grecești din 1897, dar Poarta a fost împiedicată de marile puteri să profite de această victorie. Oricum ar fi fost, Creta era practic pierdută. Spre sfârșitul secolului al XX-lea, situația din ținuturile albaneze și macedonene era din ce în ce mai instabilă. Anarhia din Macedonia avea să ducă la o intervenție diplomatică a Imperiului Habsburgic și a Rusiei.

Pe tot parcursul acestei perioade a crescut deci presiunea din partea marilor puteri și a naționalităților balcanice. Imperiul Otoman nu mai putea conta pe sprijinul britanic, cum făcuse în trecut. Odată cu achiziționarea Egiptului, centrul politicii Marii Britanii au devenit mai curînd zona aceasta și Canalul de Suez decît Constantinopolul. Cu toate acestea, Poarta era ajutată de aversiunea marilor puteri față de resuscitarea Chestiunii Orientale. Participînd activ la marea expansiune imperială a epocii, ele și-au concentrat atenția asupra Africii și a Orientului Îndepărtat și a rivalităților reciproce din aceste regiuni, nerenunțînd însă la intenția de a interveni în afacerile otomane în momente de criză. Renașterea interesului pentru cuceririle imperiale făcea mai imporant controlul căilor maritime mediteraneene. Conflictul cu implicații internaționale dintre Marea Britanie și Rusia menținea importanța statutului Strîmtorilor.

Însuși Abdul Hamid al II-lea era extrem de suspicios în privința activităților marilor puteri și ale naționalităților nemusulmane din imperiul lui. Încercînd să creeze o bază politică solidă a statului, sultanul a revenit la idealurile islamice și panislamiste. Au fost restaurate mai multe monumente și moschei; el manifesta, de asemenea, un mare interes față de problemele altor națiuni islamice și încuraja vizitele conducătorilor acestora. În anii '70 și '80, lumea islamică a fost ținta atacurilor majorității marilor puteri creștine. O mare importanță a avut pătrunderea rușilor în Asia Centrală, care a culminat cu căderea citadelei Geok Tepe în 1881 și cu cucerirea Marv-ului, în apropiere de granița afgană, în 1884. Așa cum am văzut, un mare număr de refugiați musulmani și-au găsit adăpost în Imperiul Otoman din cauza cuceririlor rusești.

În afacerile interne, accentul era pus tot pe otomanism și pe ideea cetățeniei egale pe tot cuprinsul imperiului. În ciuda acestui fapt, exista un interes tot mai mare pentru problemele specifice turcești. Dat fiind că acest curent era în contradicție atît cu ideile otomanismului cît și cu cele ale panislamismului, el nu beneficia de sprijin oficial, reprezentînd totuși echivalentul turcesc al tipului de naționalism existent în Balcani și avînd totodată o semnificație internațională. Panturanismul, concepția unității tuturor populațiilor turcece, putea influența evenimentele din Rusia, unde trăiau numeroase grupuri ale acestora.

Domnia autocratică a lui Abdul Hamid al II-lea, precum și declinul continuu al imperiului, au dat desigur naștere unei opoziții destul de îndrîjite, în primul rînd în cadrul păturilor intelectuale și educate ale populației. Profesorii, studenții, funcționarii guvernamentali și ofițerii din armată erau cu toții perfect conștienți de greutățile interne și la curent cu gîndirea politică și socială europeană. Deși oamenii aceștia aveau opinii extrem de diferite referitor la ceea ce trebuia făcut, ei nu erau de acord cu părerea majorității reformatorilor *Tanzimat* din intervalul 1838-1876, conform căreia schimbarea și modernizarea puteau reuși doar dacă erau introduse de sus în jos. Ei voiau deci restabilirea Constituției din 1876 și abolirea autocrației. Cea mai mare parte a lor doreau din tot sufletul menținerea integrității teritoriale a imperiului așa că nu aveau o atitudine favorabilă față de revendicările naționalităților balcanice.

Mulți intelectuali și politicieni fuseseră forțați să emigreze din cauza măsurilor represive luate în timpul domniei lui Abdul Hamid. Trăind în centre ca Paris, Londra, Geneva, București și în Egiptul aflat sub administrație britanică, ei rămîneau în legătură unii cu alții, organizau întîlniri și publicau ziare. La sfîrșitul secolului, grupurile aflate în opoziție s-au unit, formînd Comitetul pentru Unire și Progres (CUP), un partid cunoscut în general sub numele de *Junii Turci*. Programul acestuia reclama reinstituirea guvernului constituțional, la nevoie printr-o revoluție. Abdul Hamid trebuia destituit și înlocuit cu un alt membru al familiei lui. Statul urma deci să devină o monarhie constituțională.

Cererile opoziției au reușit să obțină un mare sprijin în cadrul armatei. Permanentele eșecuri ale politicii externe și intervenția puterilor în problema Macedoniei au dus la creșterea nemulțumirii față de guvern mai ales în rîndurile corpului ofițeresc. Ca și omologii lor greci din Liga Militară, ei au ajuns să considere că politicienii puneau în pericol siguranța și progresul țării lor. Nemulțumirile se manifestau mai ales în Armata a III-a din Macedonia, care asistase direct la eșecul guvernului de a calma situația și era ostilă prezenței inspectorilor străini sosiți după 1903. Ofițerii nu voiau să declanșeze o revoltă violentă, ci să-l oblige doar pe sultan să reinstituie Constituția. Evenimentele i-au obligat însă să acționeze în altă direcție.

Rapoartele asupra conspirațiilor din Macedonia au ajuns curînd în mîinile sultanului. Cînd acesta și-a trimis agenții ca să investigheze veridicitatea zvonurilor, o parte a lor au fost uciși. În iunie și iulie 1908 au izbucnit răscoale spontane. Trupele loiale guvernului nu erau destul de puternice ca să înăbușe mișcarea, astfel că Abdul Hamid al II-lea a fost de acord, în iulie, cu cererile CUP-ului și cu cele ale armatei din Macedonia privitoare la restabilirea Constituției. Revoluția *Junii Turci* își atinsese țelul: sultanul a rămas pe tron, dar ei dețineau puterea reală.

Regimul revoluționar s-a confruntat cu mari dificultăți încă de la început. Cu toate că era mult entuziasm în tot imperiul, acesta era bazat în mare parte pe înțelegerea greșită a obiectivelor noilor lideri. Membrii CUP-ului credeau în otomanism și doreau susținerea imperiului. Ei ofereau tuturor cetățenilor imperiului o

poziție egală, dar nu erau pregătiți să facă anumite concesii naționalităților pe bază individuală. Atitudinea aceasta îi afecta în primul rând pe albanezi, dintre care mulți cooperaseră în cadrul revoltei, sperînd că cererile lor vor fi îndeplinite. O altă slăbiciune a mișcării era eșecul ei de a numi un lider unic respectat și de a formula un program revoluționar clar. Participanții erau divizați între ei în privința scopurilor urmărite. Mai mult, conducerea mișcării nu acționa cu hotărîre. Cartierul general a rămas la Salonic, CUP-ul rezumîndu-se să trimită la Constantinopol șapte din membrii lui în calitate de consilieri. Administrarea statului rămînea astfel în mîinile foștilor oficiali, iar comitetul avea o influență redusă asupra activității reale a guvernului.

Revoluția a fost contracarată și de acțiunea puterilor. După cum am menționat deja, Imperiul Habsburgic a anexat, în octombrie, Bosnia-Herțegovina, iar Bulgaria și-a proclamat independența. Deși sangeacul Novi Pazar a revenit sub autoritate otomană, recuperarea lui constituia o compensație minoră față de pierderea în cele din urmă a altor provincii. Cu toate acestea, au fost organizate alegeri pentru o adunare generală. În urma votării, care, evident, nu a fost scutită de presiunea partidului victorios, Comitetul pentru Unire și Progres a obținut toate locurile cu excepția unuia singur. În ceea ce privește distribuirea națională, adunarea urma să fie alcătuită din 147 turci, 60 arabi, 27 albanezi, 26 greci, 14 armeni, 10 slavi și 4 evrei.

Abdul Hamid al II-lea nu era totuși lipsit de sprijin, așa că în 1909 a avut loc la Constantinopol o contrarevoluție. Baza acesteia era populația musulmană a capitalei, inclusiv o serie de negustori, meșteșugari, țărani și alți membri ai claselor mai sărace. Aceștia au organizat demonstrații și și-au prezentat doleanțele, pe care sultanul le-a acceptat. A intrat apoi în acțiune armata din Macedonia, care a înăbușit revolta. Abdul Hamid al II-lea a fost detronat și înlocuit cu Mehmed al V-lea.

CUP nu avea încă un control deplin asupra statului. Armata nu a intervenit direct în activitatea guvernului, deși influența ei era evidentă. La început, noul regim a făcut din adunare centrul autorității, iar sistemul administrativ central a fost menținut. Bineînțeles, revoluția avea încă multe de făcut în domeniul relațiilor externe și al tulburărilor din interiorul imperiului. Nu peste mult timp avea să se ivească o serie de noi crize, începînd cu atacul italienilor asupra regiunii Tripoli, care în 1911 era vasală otomană. Învinsă și în acest război, puterea de la Constantinopol a fost nevoită să fie de acord cu cedarea provinciei africane și cu ocuparea de către Italia a Insulelor Dodecanese locuite de greci. Pericole și mai mari vor apărea în Albania și în Macedonia.

MIȘCAREA NAȚIONALĂ ALBANEZĂ

În trecut, regiunea albaneză fusese de multe ori centrul unei rezistențe energice împotriva autorității otomane. Pașalele otomane care căutau să întemeieze unități politice autonome sub conducerea lor nu erau însă reprezentanții unei mișcări naționale albaneze comparabile cu cele ale națiunilor creștine din zonele învecinate. Cu toate că existau o dorință puternică de instituire a autoguvernării locale și o mare rezistență față de impozitarea de către Poartă, populația, care era musulmană în proporție de 70%, era în marea sa majoritate în favoarea rămîinerii în cadrul Imperiului Otoman, firește, cu condiția ca drepturile și privilegiile

tradiționale să fie menținute. Liga de la Prizren din 1878 fusese fondată în primul rînd în scopul împiedicării violării de către puterile străine a ținuturilor naționale albaneze; scopul ei nu fusese crearea unei Albanii independente.

Odată cu decăderea evidentă a Imperiului Otoman și cu dobîndirea independenței de către statele creștine, unii lideri ai conducerii albaneze au elaborat veritabile programe axate mai cu seamă pe linia naționalismului european al vremii. Scoțînd în evidență mai mult unitatea culturală și lingvistică decît diferențele religioase, acestea cereau crearea unui stat albanez format din patru vilaiete: Janina, Kosovo, Bitola și Shkodër. Limba administrației și a educației urma să fie albaneza. Un asemenea plan era foarte greu de pus în practică. Evident, zonele în chestiune nu erau nicidecum pur albaneze; grecii și slavii aveau serioase pretenții istorice și etnice asupra a cel puțin unei părți a acestor teritorii. Mai mult, se spera ca atît Poarta cît și Patriarhia să se împotrivescă acestor măsuri care le diminuau influența și autoritatea. Chestiunea limbii avea să fie deosebit de dificilă. În perioada reformelor *Tanzimatului*, principiul de bază fusese recunoașterea dreptului ca educația elementară să fie făcută în limba naționalității respective. În zonele locuite de albanezi a fost totuși păstrată baza religioasă a *milletului*. Musulmanii erau astfel educați în instituțiile turco-islamice, iar ortodocșii în școlile grecești, în vreme ce catolicii erau instruiți în limba italiană, dar cu unele clase în care limba de predare era albaneza. Firește, acest sistem convenea în egală măsură autorităților catolice, musulmane și ortodoxe, cît și conducerii otomane.

Nu era deci deloc ușor de organizat o renaștere națională albaneză. Populația nu avea un centru religios sau geografic comun; ea fusese divizată, istoricește vorbind, în diferite districte administrative otomane. Nu a existat nici o conducere națională recunoscută după desființarea Ligii de la Prizren. Marele element unificator era limba vorbită, dar aceasta era lipsită de o formă literară standard și nu avea nici măcar un alfabet acceptat de toată lumea. Alegerea care urma să fie făcută în această privință va avea mari implicații pe viitor: diversele scrieri, cea latină, cea chirilică și cea arabă, reprezentau orientări politice diferite.

Ca și în cazul celorlalte renașteri naționale din Balcani, mișcarea culturală albaneză a precedat și a fost însoțită de lupte politice. În secolul al XIX-lea Albania suscitase o mare curiozitate în rîndul intelectualilor europeni, care o priveau ca pe o regiune exotică și romantică. Savantul austriac J. G. von Hahn a publicat o gramatică, un vocabular și o culegere de folclor. Un mare interes pentru istoria Albaniei se manifesta în special în cadrul coloniilor albaneze de peste hotare. Istoricii europeni ajunseseră între timp la concluzia că albanezii erau urmașii direcți ai ilirilor, cei mai vechi locuitori cunoscuți ai Balcanilor. Asemeni grecilor și românilor, naționaliștii albanezi puteau fi mîndri de originea și moștenirea lor străveche.

După desființarea Ligii de la Prizren, activitatea națională a trebuit să fie direcționată mai curînd spre domeniul cultural decît spre cel politic. Accentul era pus pe dezvoltarea limbii și pe asigurarea folosirii ei în educație, dar mai era mult pînă acolo. În 1878, în cele mai avansate sangeacuri – Girokastër, Berat și Vlorë – erau 80 de școli turcești, 163 de școli grecești și în nici una dintre acestea nu existau clase în care limba de predare să fie albaneza. În cele două instituții catolice de la Shkodër se predă în albaneză, dar limba era italiana. Dezvoltarea culturală a albanezilor a făcut un mare pas înainte în 1879, odată cu înființarea la Constantinopol a Societății pentru Tipărirea Scrierilor Albaneze. Ca și societățile balcanice similare, scopul acesteia era publicarea de cărți, reviste și ziare în limba națională și traducerea operelor străine.

Președintele societății era Sami Frashëri. Fratele acestuia, Naim Frashëri, cel mai mare poet albanez, a jucat un rol important în organizație și a pregătit pentru tipar manuale școlare. Mișcarea culturală a beneficiat în continuare de sprijinul albanezilor din Italia, Egipt, România, Bulgaria, Constantinopol și Statele Unite. Erau tipărite cărți, iar mândria și conștiința națională s-au intensificat. S-au înregistrat însă puține progrese în Albania propriu-zisă. Au fost înființate câteva școli clandestine. În 1887 la Korçë și-a deschis porțile o școală particulară, prima instituție autorizată oficial, dar în 1902 și aceasta a fost închisă.

Preferința arătată de Abdul Hamid al II-lea pentru administrația centralizată a întâmpinat o opoziție fermă în ținuturile albaneze, atât din partea celor cu orientare națională cât și a clanurilor din munți, care erau obișnuite să-și administreze singure afacerile. Acestea din urmă se împotriveau mai ales reformelor care prevedeau perceperea cu regularitate a impozitelor sau eficientizarea recrutării în armată. Rezistența aceasta era sprijinită atât de musulmani cât și de creștini, nici unul dintre aceste grupuri nevoind să fie dominat de Constantinopol. În primele trei decenii de după Congresul de la Berlin, Poarta și-a continuat eforturile de a controla situația politică din regiune. Ea a desființat organizațiile provinciale ale Ligii de la Prizren și a făcut arestări printre agitatorii naționaliști suspecți. Conducerii otomane îi era totuși teamă să întindă prea mult coarda; ea era pe bună dreptate îngrijorată că ar fi putut provoca o revoltă. Autoritățile au făcut în 1885 câteva concesii: au fost eliberați deținuții politici și au fost suspendate o serie de reforme în zonele de munte. După cum am văzut, folosirea limbii albaneze a fost autorizată în câteva școli. Multe din aceste măsuri au fost însă anulate către sfârșitul secolului, în timpul unei perioade de reacție adversă a Constantinopolului.

Urmărind permanenta competiție dintre sîrbi, bulgari, muntenegreni și greci în privința a ceea ce mai rămăsese din posesiunile Imperiului Otoman în Europa, liderii albanezi aveau motive întemeiate să se teamă că ținuturile lor naționale puteau fi în pericol, urmînd să fie împărțite între acești competitori. Era posibil să se repete situația în care se aflaseră acestea în timpul Congresului de la Berlin. Lipsa unei unități politice albaneze era deosebit de primejdioasă. Dorința de unire a celor patru vilaiete era astfel expresia unei necesități naționale. Văzînd că Poarta nu dă nici un răspuns, albanezii au început să se organizeze din nou singuri. Întruniri ale reprezentanților lor au avut loc la Pejë în noiembrie 1897 și în ianuarie 1899. Nu exista încă un acord general asupra programului ce urma să fie adoptat. O mare parte dintre ei erau tot loialiști și acceptau poziția guvernului. Printre partizanii schimbării predominau două curente generale de opinie. Primul, mai moderat, voia ca toate cele cinci vilaiete (adică inclusiv Salonicul) locuite de albanezi să se unească într-o singură provincie. În școli urma să se predea atât în albaneză cât și în turcă, dar aceasta din urmă rămînea limba oficială. Acest plan era susținut de conservatori. Grupările mai radicale doreau unirea doar a patru vilayete, dar cu o administrație complet autonomă. Albaneza urma să fie limba guvernului și a educației. Programul acesta a primit acordul majorității liderilor albanezi. Principalul lui susținător, Haxhi Mulla Zeka, a devenit președintele noii Ligi Albaneze. Această organizație a avut o existență scurtă. Conducerea otomană a luat prompt măsuri împotriva opoziției naționale, iar în 1902 Haxhi Mulla Zeka a fost executat.

Naționalismul albanez a cunoscut un nou avînt în 1903, în urma răscoalei izbucnite în acel an în Macedonia și a intensificării antagonismului din această

zonă. În acest moment, populația albaneză a simțit că se afla realmente în pericol. Ca musulmani, albanezii erau tot timpul ținta atacurilor grupurilor de teroriști bulgari, sârbi și greci. Permanentă agitație și intervenția marilor puteri au dus la apariția amenințării ca albanezii macedoneni să devină cetățeni ai diferitelor state balcanice în cadrul unui alt plan de împărțire. Fiind nevoiți să se apere, albanezii și-au format propriile lor detașamente înarmate. Apăruse totodată în prim-plan o nouă generație, care avea multe elemente comune cu contemporanii săi din alte ținuturi ale Balcanilor. Un grup de tineri intelectuali au înființat în noiembrie 1905 la Bitola o societate secretă, cu ramificații pe tot cuprinsul ținuturilor albaneze, numită Comitetul pentru Eliberarea Albaniei. În ianuarie 1906, Bajo Topulli a organizat unități de gherilă, care erau instruite cum să lupte atît cu armata otomană cît și cu teroriștii creștini. În septembrie 1906, această organizație a pus la cale asasinarea mitropolitului grec de la Korçë, ale cărui acțiuni îi înfuriaseră pe naționaliștii albanezi.

Mișcarea Junilor Turci s-a bucurat de la bun început de sprijinul cîtorva membri ai conducerii albaneze. Ca și membrii ei de origine turcă, acești albanezi erau dezgustați de regimul lui Abdul Hamid al II-lea, care nu numai că nu se sinchisea de revendicările albanezilor, dar era și evident incapabil să rezolve situația anarhică din Macedonia. Cooperarea era bazată pe o neînțelegere fundamentală. Liderii albanezii se așteptau ca, după ce cauza lor avea să fie victorioasă, CUP-ul să fie de acord cu autonomia lor. În iulie 1908, cînd revolta a reușit, au fost organizate demonstrații de sprijin și existau mari speranțe de viitor. Într-adevăr, inițial au apărut o serie de îmbunătățiri. O parte din emigranți s-au întors și au fost publicate ziare în limba albaneză. Așteptările mergeau pînă la credința în crearea unui stat albanez autonom și unit.

Așa cum am menționat înșă, mișcarea Junilor Turci își îndrepta eforturile în direcția consolidării și nu în cea a continuării dezmembrării Imperiului; liderii ei sprijineau otomanismul, nu drepturile naționalităților. Cu siguranță că ei nu intenționau să întemeieze o organizație federală. În relațiile lor cu liderii albanezi, Junii Turci erau puși în fața unor delimitări. Întrucît și ei reprezentau o mișcare laică, nu le venea ușor să apeleze la sprijinul albanezilor pe baza unității de religie. Contrarevoluția din 1909 exprima de fapt nemulțumirea musulmanilor față de principiile CUP-ului; totuși, principala legătură a albanezilor cu Constantinopolul era islamul. Dominația religioasă fusese acceptabilă, dar nu și cea politică. Declanșarea unui conflict între CUP și naționaliștii albanezi era inevitabilă. Practic, curînd după victoria obținută, guvernul Junilor Turci a preluat multe din atitudinile predecesorului său. Activitatea politică națională a fost interzisă, iar candidații Junilor Turci beneficiau de sprijinul poliției în alegerile pentru adunarea convocată la Constantinopol. În ciuda acestor greutăți, cel mai important lider albanez, Ismail Kemal Vlora, a fost ales delegat.

Între timp, atît activitățile culturale cît și cele politice continuau. În noiembrie 1908, reprezentanții albanezi s-au întîlnit la Bitola, unde au adoptat oficial alfabetul latin ca formă standard. Au fost totodată continuate discuțiile politice, fiind reafirmată dorința unității politice și culturale. Opoziția albaneză a căpătat o pondere și mai mare atunci cînd regimul Junilor Turci a preluat multe din practicile care provocaseră în trecut atîtea controverse. Au fost mărite taxele și s-au făcut din nou încercări de a controla zonele muntoase și de efectuare de recrutări aici. Au fost de asemenea emise legi împotriva organizării de detașamente de gherilă și de societăți naționale.

Era astfel pregătit terenul pentru izbucnirea unei revolte majore împotriva Constantinopolului. În primăvara anului 1909 au apărut semne că la nivelul comunităților locale se făceau pregătiri în vederea unei răscoale armate. Liderii albanezi erau dezamăgiți de noul regim și foarte îngrijorați de intențiile vecinilor lor. Să nu uităm că Bulgaria se declarase de puțin timp independentă, iar Austro-Ungaria anexase Bosnia-Herțegovina. Conducerea otomană s-a dovedit încă o dată incapabil să facă față unui atac care îi amenința integritatea teritorială și poziția pe plan internațional. Cu tot amestecul marilor puteri, situația din Macedonia rămânea la fel de precară.

În septembrie 1909, liderii albanezi au organizat o nouă întâlnire, de data aceasta la Elbasan. Opțiunea pentru alfabetul latin a fost reconfirmată; au fost stabilite măsuri de înființare a unei școli pentru pregătirea profesorilor, care și-a deschis porțile chiar în anul respectiv. Clanurile din munți au fost și ele organizate ca să reziste conducerii centrale. Deși fusese avertizată, conducerea otomană și-a menținut atitudinea inflexibilă. Ea se aștepta la loialitate și se opunea alfabetului latin, preferind adoptarea scrierii arabe. În cele din urmă, în martie 1910 a izbucnit o revoltă la Priștina, care s-a răspândit curînd în tot vilaietul Kosovo. Ea a fost înăbușită după trei luni de lupte. Acest eveniment a avut repercusiuni asupra tuturor ținuturilor albaneze. După încetarea revoltei, conducerea otomană a închis organizațiile și școlile naționale albaneze și a interzis apariția publicațiilor. Liderii au fost întemnițați. Cei din zonele muntoase, un grup pe care Poarta nu reușise niciodată să-l controleze, au rămas însă rebeli.

Conducerea otomană nu era în măsură să țină piept opoziției albaneze prin forță. Confruntată cu probleme pe tot cuprinsul Imperiului, ea a făcut o încercare de a-i împăca pe acești oameni, care, la urma urmei, erau în majoritate musulmani și urmăreau dobîndirea autonomiei, nu a independenței. În iunie 1911, însuși sultanul a făcut o vizită în zona Kosovo. Au fost totodată oferite concesiuni în domeniul educației și au fost luate măsuri de reducere a taxelor. S-a căzut de asemenea de acord ca recruții din partea locului să presteze serviciul militar numai în provinciile albaneze și ca oficialii numiți în aceste regiuni să cunoască limba. Deși măsurile acestea au fost la început aplicate doar în nord, ele s-au extins curînd și în sud. Poarta acordase deci concesiuni importante referitor la școli, la limba albaneză, la recruți și la impozitare. Alfabetul latin a fost și el acceptat. Conducerea otomană nu a cedat în schimb în problema unirii celor patru vilaiete.

În septembrie 1911, cînd a izbucnit războiul dintre Italia și Imperiul Otoman, posibilitatea obținerii unor cîștiguri suplimentare părea aproape sigură. Mișcarea națională albaneză suferea încă de pe urma faptului că nu avea o conducere centrală cu autoritate reală și cu capacitatea de a dirija activitatea din toate teritoriile albaneze. Regimul Junilor Turci a dizolvat în ianuarie 1912 adunarea și a anunțat organizarea de noi alegeri, care au fost însoțite din nou de fraudă și violență. În aprilie au izbucnit revolte în cîteva regiuni ale ținuturilor albaneze; prin iunie ele se răspîndiseră în numeroase zone. În această perioadă conducerea otomană pierduse controlul efectiv asupra regiunii. Cu toate acestea, exista încă o dezbinare profundă în rîndul liderilor albanezi în privința obiectivelor naționale; unii urmăreau aproape exclusiv înlăturarea regimului Junilor Turci, în timp ce alții cereau unirea celor patru vilaiete în regim de autonomie administrativă deplină. În august 1912, rebelii au cucerit Skopje, acțiune care a șocat Poarta. Ea a acceptat în septembrie unele dintre cererile insurgenților, dar în octombrie, înainte de a se ajunge la un acord final, a început Primul Război Balcanic. Evenimentul acesta avea să ducă la instaurarea unei situații de urgență pentru liderii albanezi. Ținuturile lor naționale erau iarăși în mare pericol de a fi împărțite între statele balcanice creștine.

MACEDONIA

Soarta ținuturilor macedonene nu va constitui doar o problemă majoră la sfârșitul secolului al XIX-lea, ci avea totodată să constituie pe viitor principalul element de contradicție între statele balcanice. Macedonia, o regiune cu o suprafață de 25 000 de mile pătrate (64 000 de kilometri pătrați – n.t.) și 2 milioane de locuitori, nu avea granițe politice clare, fiind împărțită între trei vilaiete: Selanik, Kosovo și Bitola. Ea este în general considerată ca fiind mărginită la nord de Munții Șar, la est de Munții Rodopi, la sud de Marea Egee, Muntele Olimp și lanțul Munților Pindului, iar la vest de lacul Ohrida. Divizarea ei etnică nu poate fi stabilită cu un oarecare grad de exactitate. După Congresul de la Berlin, când situația acestei zone a devenit subiectul unei preocupări majore, au fost întocmite multe statistici, ale căror rezultate reflectau în general interesul autorilor lor. Cel puțin opt populații diferite locuiau în Macedonia: turci, bulgari, greci, sârbi, albanezi, vlahi, evrei și țigani. Pe lângă acestea, fără îndoială că unii dintre locuitori se considerau în primul rând macedoneni. Elementul musulman, din care făceau parte turcii, albanezii și slavii sudici din Bosnia și din Herțegovina, era numeros, formând probabil jumătate din populația totală. Musulmanii alungați din Rusia sau din statele balcanice se mutaseră aici, iar cea mai mare parte a populației albaneze era predominant islamică.

Marea importanță a zonei consta în poziția ei strategică. Ea era inima peninsulei și includea văile Vardarului și Strumei. Cel mai mare și mai important port după Constantinopol era Salonicul, care era totodată centrul economic al Macedoniei. Prin 1888, o linie ferată lega acest oraș cu Belgradul. Austro-Ungaria, care ocupa Bosnia-Herțegovina și sangeacul Novi Pazar, avea aceleași interese în ținuturile sudice dinspre Marea Egee pe care le avea și Rusia în Bulgaria. Rusia și Marea Britanie erau extrem de preocupate de soarta regiunii din cauza apropierei ei de Strimtori și a rolului ei în ceea ce privește echilibrul de forțe din Balcani. Pentru națiunile balcanice, problema era și mai urgentă și vitală: oricine ar fi deținut Macedonia ar fi avut o poziție strategică dominantă în peninsulă. Să ne amintim că principala obiecție față de Bulgaria Mare de la San Stefano fusese aceea că granițele stabilite, care încorporau Macedonia, ar fi făcut din ea cel mai puternic stat din Balcani și, dată fiind situația din acel moment, era de așteptat ca el să acționeze ca un fel de surogat al Rusiei.

Macedonia nu era o zonă productivă din punct de vedere economic. Proprietarii numeroaselor ei moșii din sistemul chitlikurilor, de obicei musulmani, locuiau în mare parte la Constantinopol sau Salonic, lăsând administrarea pământurilor lor pe mâna vechililor, obicei care a dus la apariția abuzurilor întâlnite și în alte părți. Țăranii își lucrau loturile în mare parte în condiții asemănătoare cu cele ale *kmetilor* din Bosnia. Ei erau obligați să cedeze de la o treime pînă la jumătate din produsele lor și să presteze corvezi, putînd fi proprietarii caselor și grădinilor lor sau trăind în satele puse la dispoziție de moșier. O parte din ei își închiriau pămîntul și plăteau în bani sau în natură. Erau și muncitori agricoli care nu aveau nici un petec de pămînt. Înainte de 1914, chitlikurile erau pe cale de desființare, suprafețe mai mari trecînd în mîinile țăranilor. În plus, existaseră întotdeauna țărani liberi, mulți dintre ei musulmani de origine turcă, albaneză sau slavă, care aveau propriile lor gospodării. Colonizarea refugiaților musulmani din Bosnia, Herțegovina și Bulgaria a dus la mărirea numărului acestora.

Produsele principale ale zonei erau grâul, orzul, porumbul, secara, tutunul, macul din care se putea extrage opiul, bumbacul și orezul; erau de asemenea crescute vite, oi și capre. Slaba productivitate a pământului și tăierea masivă a pădurilor practică în trecut făceau ca nici regiunea aceasta să nu-și poată întreține populația ei tot mai numeroasă. Sărăcia și problemele funciare erau dovada faptului că tulburările sociale și economice, precum și rivalitățile naționale și religioase, contribuiau la dificultățile din întreaga zonă. La sfârșitul secolului al XIX-lea patru state aveau pretenții declarate asupra Macedoniei – Bulgaria, Grecia, Serbia și România. În afară de aceasta, liderii naționali albanezi, și nu numai ei, voiau ca vilaietele Bitola și Kosovo să facă parte din viitoarea lor regiune autonomă. Ca și în trecut, argumentele erau bazate pe trei principii fundamentale: fundalul istoric, compoziția etnică a populației și necesitatea menținerii echilibrului de forțe. Cel de-al treilea considerent implica ideea compensației: dacă un stat obținea o mărire a teritoriului său, atunci vecinii lui trebuia să primească suprafețe echivalente. Dacă se apela la istorie ca bază a dreptului modern asupra unui teritoriu, atunci cei avantajați erau grecii. Ținuturile erau privite prin prisma situației din perioada Greciei vechi și a Bizanțului, care fuseseră sub jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol, practic o organizație națională grecească. Bulgarii și sîrbii aveau și ei firește revendicări istorice datînd din perioada pre-otomană.

Chestiunea cu adevărat dificilă era stabilirea compartimentelor naționale ale populației. Recensămîntul otoman din 1906, bazat pe milleturi, avusese următoarele rezultate: 1145849 musulmani, 623197 greci ortodocși aflați sub jurisdicția Patriarhiei și 626715 bulgari ortodocși, adică membri ai Exarhiei.⁴ Cifrele referitoare la musulmani îi includeau bineînțeles și pe albanezi. Cele referitoare la Patriarhie și Exarhie erau și ele eronate. Neavînd o organizație națională puternică, sîrbii se puteau declara ca aparținînd oricăreia dintre cele două religii; bulgarii puteau fi considerați drept greci ortodocși dacă locuiau într-o zonă situată în afara jurisdicției Exarhiei.

Problema esențială a trasării frontierelor naționale nu era separarea albanezilor, grecilor și turcilor, care puteau fi diferențiați prin limbă, ci distincția dintre slavi. Macedonia era o zonă de tranziție între Bulgaria propriu-zisă și regatul sîrb. Cea mai mare parte a creștinilor Macedoniei erau într-adevăr slavi sudici, dar ei vorbeau mai multe dialecte și aveau obiceiuri și tradiții împrumutate de la sau comune cu fiecare dintre vecinii lor. Populația era în mare parte analfabetă, astfel încît nu exista o limbă scrisă care să ajute la stabilirea naționalității. Deoarece nu existase în trecut nici un stat slav macedonean, nu se putea apela la documente istorice pentru găsirea unui răspuns corect. Așa cum am văzut, regiunea aceasta fusese parte integrantă a imperiilor medievale sîrb, bulgar și grec. Pretențiile de odinioară și-au făcut așadar din nou apariția pe scena modernă.

Din cauza acestei situații confuze, era totodată posibil să fie invocat argumentul că slavii din Macedonia nu erau nici sîrbi, nici bulgari, formînd o naționalitate aparte. Problema aceasta avea să aibă o mare importanță după cel de-al doilea război mondial. Totuși, termenul de *macedonean* era folosit în secolul al XIX-lea aproape exclusiv cu referire la regiunea geografică; în general, macedonenii nu erau priviți ca o naționalitate diferită de bulgari, greci, sîrbi sau albanezi. Documentele diplomatice ale perioadei nu fac nici o mențiune clară în legătură cu o națiune macedoneană distinctă. În timpul conferinței de la Constantinopol din 1876 și al Congresului de la Berlin, după

⁴ Shaw, *History of the Ottoman Empire*, II 208.

cum am menționat deja, reprezentanții marilor puteri considerau regiunea ca avînd o compoziție etnică extrem de eterogenă, dar predominant bulgară. Cea de a doua pretendentă majoră era după părerea lor Grecia, Serbia ocupînd un destul de slab loc trei. La sfîrșitul secolului, guvernul român a început să manifeste un mare interes față de populația vlahă, care vorbea o limbă romanică și era răspîndită pe tot cuprinsul acestei zone. În ciuda faptului că era evident că România nu putea emite pretenții asupra teritoriului macedonean, era posibil ca această chestiune să fie folosită pentru obținerea unei compensații în altă parte. Problema albanezilor beneficia de foarte puțină atenție din partea puterilor străine. Atîta timp cît statul albanez nu exista, drepturile albanezilor trebuiau să fie apărute de Imperiul Otoman, iar conducerea acestuia nu era nici capabilă, nici dispusă să-și asume o asemenea sarcină. Grecii dețineau deci avantajul principal în această regiune, urmați de bulgari și, în mai mică măsură, de sîrbi.

Liderii naționali greci sperau de mult să absoarbă în cele din urmă întreaga zonă. Argumentele lor erau bazate mai ales pe asocierea istorică a regiunii cu Grecia clasică și bizantină. Într-o perioadă anterioară apariției studiilor etnografice serioase, acești lideri puteau crede sincer că populația ei era cu adevărat grecească. Grecii și turcii musulmani formau într-adevăr majoritatea locuitorilor orașelor. Jurisdicția ecleziastică exercitată de Patriarhia de la Constantinopol, după desființarea în secolul al optsprezecelea a autonomiei religioase de la Peć și Ohrida, le oferise grecilor controlul asupra problemelor culturale și religioase. Ulterior, ei au manifestat tendința de a-i considera pe toți ortodocșii aflați sub controlul Patriarhiei drept greci. După cum am văzut, înființarea Exarhiei bulgare a fost primită cu multă amărăciune, deoarece ea puna capăt avantajelor deținute pînă atunci de bisericele grecești. Chiar și după ce a devenit evident că majoritatea populațiilor creștine erau slave, liderii greci au continuat să revendice zona din motive naționale; ei susțineau că mulți dintre locuitori erau ceea ce ei numeau greci slavofoni, adică indivizi slavi ca limbă, dar greci în privința sentimentelor naționale.

Temerile grecilor cu privire la Exarhie aveau să fie curînd pe deplin justificate. Oriunde două treimi din populația unui district vota pentru ea, ortodocșii puteau deveni membri ai acestei organizații. Desigur, posibilitatea aceasta a găsit ecou în rîndul multor vorbitori de limbi slave, pentru care atracția exercitată de o slujbă în slavonă era mult mai mare decît aceea a uneia ținute în grecește. Zonele aflate sub jurisdicția Exarhiei s-au extins deci cu rapiditate; granițele stabilite la San Stefano nu erau cu mult diferite de limitele acestei autorități religioase. În anii nouăzeci, Exarhia a reușit să-și aproprieze mai multe districte. La sfîrșitul secolului, dacă naționalitatea urma să fie folosită drept bază a stabilirii apartenenței unui teritoriu, Bulgaria se afla în avantaj. Cea mai mare parte a liderilor bulgari și întregul popor bulgar erau profund convinși că Macedonia era cu adevărat și de drept a lor.

Printre rivalele importante, Serbia ocupa poziția cea mai slabă. Pînă în 1878, atenția sa fusese îndreptată mai ales spre Bosnia, Herțegovina și spre Vechea Serbie, care acoperea parțial vilaietul Kosovo. După ocuparea de către habsburgi a celor două provincii, Serbia se putea extinde doar în sud. În acordul cu Viena din 1881, Milan primise asigurări de sprijinire a unei asemenea acțiuni, astfel încît Serbia a intrat cu entuziasm în lupta pentru dobîndirea ținuturilor macedonene și a depus mari eforturi pentru a demonstra că slavii macedoneni erau sîrbi. Au fost efectuate studii asupra limbilor și obiceiurilor locale și întocmite statistici. Serbia a deschis consulate la Salonic și la Skopje și peste puțin timp și la Bitola și Priștina. A fost lansată o

masivă campanie de propagandă în Macedonia. Rezultatul scontat al eforturilor sîrbilor a fost de la bun început atenuat de lipsa unei organizații ecleziastice echivalente cu Patriarhia sau cu Exarhia. Ei au realizat totuși progrese considerabile înainte de 1912.

Tragedia Macedoniei consta în faptul că problemele fundamentale aveau un caracter atât de grav, încît puteau realmente duce la declanșarea unui război între națiunile din Balcani. Indiferent de structura națională sau de dorințele populației, nici Grecia, nici Serbia nu puteau permite Bulgariei să anexeze acest teritoriu. Românii aveau interese asemănătoare. Întreaga chestiune era și mai mult complicată nu numai de controversele privind împărțirea populației, ci și de faptul că naționalitățile nu locuiau în districte compacte, așa cum ar fi fost convenabil. Cu toată evidenta concentrare a grecilor în partea de sud, celelalte grupuri erau complet amestecate. Dată fiind situația aceasta, este limpede de ce le venea greu statelor balcanice și marilor puteri să rezolve chestiunea și de ce soarta regiunii a fost în cele din urmă stabilită prin violență.

În încercările lor de a obține supremația, naționalitățile rivale se bazeau pe organizațiile care operau pe teritoriul Macedoniei. Activitățile acestora erau de două feluri: prima categorie era concentrată asupra abordării culturale și era bazată pe propagandă și pe îndoctrinare în vederea obținerii succeselor; cea de a doua avea caracter militar. Au fost organizate mici cete înarmate pe tot cuprinsul Macedoniei, alcătuite mai ales din luptători de gherilă care apelau la forță și la teroare. Ei atacau atât forțele otomane, cît și pe rivalii lor din cadrul celorlalte organizații naționale. La răscrucea veacului, situația din Macedonia era pur și simplu haotică. Toate taberele dispuneau de detașamente înarmate, cu excepția turcilor musulmani, care contau pe tot mai ineficienta armată otomană.

Prima organizație importantă pune accent pe propaganda culturală. Bulgarii au înființat în 1884 Societatea *Chiril și Metodii*; sîrbii le-au urmat exemplul în 1886, fondind Societatea *Sf. Sava*. Societatea Națională Grecească a fost deja menționată. Mult mai eficiente decît acestea aveau să fie însă organizațiile militare, alcătuite de obicei din fanatici devotați cauzei, care apelau la metode directe și violente. Comitetul pentru Eliberarea Albaniei a fost prezentat în rîndurile de mai sus. Cu toate acestea, cea mai cunoscută era Organizația Revoluționară Macedoneană Internă (ORMI), fondată în 1893 la Salonic. Membrii de frunte ai acesteia proveneau din rîndul grupurilor pe care le-am văzut jucînd un rol important în mișcările revoluționare din alte zone; aceștia erau mici negustori, meșteșugari, profesori și membri ai altor categorii profesionale.

La început, ORMI a sprijinit instituirea unei federații slave de sud, în care urma să fie inclusă și Macedonia. În ciuda faptului că motoul organizației era „Macedonia pentru macedoneni”, unii dintre membrii ei au avut uneori legături strînse cu bulgarii. ORMI era extrem de eficientă în ceea ce privește recrutarea de noi aderenți. Activitatea de bază era pregătirea unei mari rebeliuni macedonene, organizația fiind un fel de stat în cadrul statului macedonean. Guvernul bulgar nu putea controla efectiv activitățile ei, din cauză că în mișcare erau implicați foarte mulți cetățeni. Aceștia influențau guvernul și sprijineau conspirațiile din Macedonia. Unele detașamente înarmate foloseau teritoriul bulgar drept bază a operațiunilor lor de pe teritoriul macedonean.

Principala rivală a ORMI era Organizația Macedoneană Externă, cunoscută și sub numele de Comitetul Suprem, sau *Supremii*, care a fost organizată în 1895. Societatea aceasta era deschis și pe față în favoarea anexării Macedoniei la Bulgaria. Printre membrii ei se numărau mulți refugiați macedoneni, ea beneficiind și de sprijinul

armatei și al guvernului bulgar. Chestiunea macedoneană a constituit principala problemă a politicii Bulgariei înaintea primului război mondial. Ea determina orientarea politicii externe și influența profund conflictele interne.

Situația haotică și violentă provocată de acțiunile bandelor și de tulburările din rîndul populației depășea capacitatea de control a otomanilor. Marile puteri au făcut în mod repetat presiuni asupra Porții în vederea introducerii reformelor în zonă, pornind de la premisa falsă că motivul esențial al tensiunilor erau condițiile economice și politice. Agitatorii nu urmăreau însă instituirea unei administrații mai bune; de fapt, ei aveau interesul ca situația să devină cît mai greu de stăpînit. Statele balcanice erau și ele deranjate de cursul evenimentelor. Evident, guvernul bulgar beneficia de anumite avantaje în această competiție pentru obținerea supremației. Văzînd în Sofia cel mai redutabil inamic, guvernele sîrb și grec au încercat în anii '90 să ajungă la o înțelegere. Incapacitatea lor de a împărți între ele teritoriile respective a făcut la vremea aceea imposibilă ajungerea la un consens.

Din rîndul marilor puteri, Rusia și Austro-Ungaria erau cel mai direct implicate în regiune. Deși Alianța Celor Trei Împărați se dezmembrase în 1887 după disputa asupra Bulgariei, nici una dintre aceste puteri nu dorea izbucnirea unei crize balcanice. Monarhia habsburgică era ocupată cu problemele ei interne, iar atenția rușilor era îndreptată tot mai mult spre Orientul Îndepărtat. Astfel că Franz Joseph și Nicolae al II-lea au căzut de acord în aprilie 1897 în privința problemelor din Balcani. Ambele guverne erau extrem de interesate în menținerea *statu-quo*-ului în regiunea aceasta. Înțelegerea referitoare la unirea eforturilor în această direcție a împiedicat exploatarea chestiunii macedonene de către unul dintre state și periclitarea astfel a păcii generale.

Între timp, ORMI și-a continuat pregătirile în vederea unei revolte generale. Ţelul acesteia era fie scoaterea regiunii de sub control otoman, fie cel puțin provocarea unei intervenții străine. Întreaga acțiune a fost extrem de prost organizată. Cel mai capabil lider al ORMI, Goțe Delcev, a fost prins și executat înainte de declanșarea rebeliunii. Cu toate acestea, organizația a reușit să provoace în august 1903 o revoltă masivă. Revolta de Ilinden (ziua Sfîntului Ilie) a obținut inițial unele succese. Cea mai mare parte a vilaietului Bitola se va afla peste puțin timp sub controlul revoluționarilor. După aceea situația s-a inversat, iar prin decembrie armata otomană a înăbușit mișcarea. O parte dintre lideri interpretaseră în mod greșit situația internațională și nu prevăzuseră ezitarea marilor puteri de a se implica. Guvernul bulgar fusese și el luat pe neașteptate, nefiind gata să acționeze. După acest eșec, ORMI s-a divizat în două facțiuni rivale.

Speranța ORMI într-o intervenție din afară avea să se îplinească totuși într-o oarecare măsură. Franz Joseph și Nicolae al II-lea s-au întîlnit la Mürzsteg în octombrie 1903 și au aprobat un program pentru Macedonia, care, pe lîngă alte reforme, prevedea apelarea la consilieri străini și instituirea unei jandarmerii aflate sub controlul marilor puteri. El conținea de asemenea o clauză care stabilea ca Macedonia să fie împărțită în districte pe criterii etnice. Această stipulare a dus la alte conflicte între grupările armate, fiecare din ele încercînd să obțină controlul asupra unei anumite zone. Cu mari ezitări, Poarta a fost de acord în 1905 cu instituirea unei supravegheri internaționale a finanțelor Macedoniei.

Așa cum am subliniat, reforma nu constituia o rezolvare a problemei, ca și represiunea armată. Prin 1908, guvernul otoman își concentrase majoritatea forțelor în regiune. Eșecul lui de a controla situația le demonstrase ofițerilor din armată evidența

incapacitate a guvernului lui Abdul Hamid. După cum am văzut, revolta Junilor Turci a avut drept centru Salonicul și a fost dusă la bun sfârșit de Armata a Treia Macedoneană.

RĂZBOAIELE BALCANICE, 1912, 1913

Pe la începutul secolului al XX-lea, fuseseră formate două alinamente diplomatice majore. Primul, Tripla Alianță, era alcătuit din Germania, Austro-Ungaria și Italia, iar cel de al doilea le unea pe două foste inamice, Rusia și Franța. Acordurile pe care erau bazate acestea aveau caracter defensiv. În ciuda existenței acestor combinații, nu însemna că Europa era împărțită în două tabere armate. Între partenerii alianțelor existau adesea dezacorduri în anumite privințe. Înțelegerea din 1897 dintre Rusia și Imperiul Habsburgic referitoare la păstrarea *statu-quo*-ului în Balcani demonstra că membrii unor sisteme divergente puteau încheia acorduri politice importante. Permanentă cooperare a statelor în privința chestiunii macedonene a fost de asemenea discutată.

O singură mare putere, Marea Britanie, refuzase pe toată durata secolului al XIX-lea să semneze alianțe generale. Atitudinea ei avea să se modifice în secolul următor. În cadrul unor acorduri separate încheiate cu Franța și Rusia în 1904 și 1907, Britania a rezolvat marile dispute coloniale cu principalii ei rivali în această chestiune. Aceste înțelegeri – alianța ruso-franceză și tratatele coloniale dintre Marea Britanie, Franța și Rusia – au format baza combinației diplomatice cunoscute sub numele de Tripla Antantă. Cu toate că Britania nu era legată de Franța sau de Rusia prin alianțe propriu-zise, guvernul ei a manifestat începând cu această perioadă tendința de a colabora cu guvernele acestora în problemele internaționale.

Între 1878 și 1908, *statu quo*-ul a fost menținut cu succes în Orientul Apropiat, în mare parte datorită cooperării puterilor pentru calmarea crizei declanșate în legătură cu evenimente ca răscoalele din Creta și războiul greco-turc din 1897. În 1908, când Austro-Ungaria a anexat Bosnia-Herțegovina în împrejurări care au produs o mare nemulțumire atât la Sankt Petersburg cât și la Belgrad, acest acord internațional s-a destrămat. Înainte de aceasta, relațiile dintre ruși și habsburgici fuseseră bune. Ambele state aveau miniștri de Externe ambițioși. Atât omul de stat rus Alexandru Izvolsky, cât și omologul său habsburgic, Alois von Aehrenthal, voiau să obțină cîștiguri pentru țările lor și să reușească în propriile lor cariere. Ei s-au întâlnit la Buchlau, în Moravia, în septembrie 1908. Tocmai izbucnise revoluția Junilor Turci, astfel că discuțiile au avut ca subiect statutul teritoriilor otomane din Balcani. Cei doi diplomați au încheiat un tîrg: Rusia sprijinea anexarea Bosniei-Herțegovina de către habsburgi în schimbul ajutorului acordat de aceștia în vederea deschiderii Strîmtorilor pentru navele de război rusești. Au existat ulterior multe controverse în legătură cu această înțelegere, în special referitor la sincronizarea acțiunilor. Izvolsky a fost extrem de surprins să afle la 6 octombrie că monarhia anunțase anexarea teritoriului otoman. A fost proclamată în același timp independența Bulgariei.

Anexarea a constituit o lovitură puternică pentru Serbia, care, de la urcarea pe tron a lui Petru Karagheorghevici, nu mai avea legături strînse cu Viena. Cu toate că guvernul habsburgic preluase administrarea Bosniei-Herțegovina, naționaliștii sîrbi

aveau încă speranțe că într-un viitor oarecare vor reuși cumva să dobândească ceea ce ei considerau drept ținuturile lor naționale. Anexarea îndepărta și mai mult posibilitatea aceasta. S-a declanșat o veritabilă criză. Liderii sârbi au apelat la sprijinul Rusiei, în vreme ce Imperiul Habsburgic spera în ajutorul Berlinului. Guvernul rus nu era însă în măsură în perioada aceasta să-și susțină prietena balcanică. Înfrângerea din 1905 în fața Japoniei și problemele interne cauzate de revoluția din același an slăbiseră statul pe plan internațional. Confruntată cu un ultimatum, Serbia a fost obligată să-și schimbe poziția inițială față de anexare și să dea asigurări că țara își „va modifica cursul politicii actuale în privința Austro-Ungariei și... va trăi de acum înainte în bună vecinătate cu aceasta din urmă.”⁵

Episodul constituia astfel o umilire nu numai a guvernului sârb, ci și a celui rus. Politica de cooperare cu monarhia habsburgică în problemele Balcanilor a fost brusc abandonată. Pe viitor, Rusia a preferat să încheie acorduri și să ducă o politică ce implica practic redeschiderea Chestiunii Orientale. În octombrie 1909, Nicolae al II-lea și regele Victor Emanuel al III-lea al Italiei, însoțiți de miniștrii lor de Externe, s-au întâlnit la Racconigi și au ajuns la un acord privind interesele lor reciproce în regiune. Această înțelegere i-a permis în 1911 Italiei să intre în război cu Imperiul Otoman în chestiunea controlului asupra zonei Tripoli. Mult mai serioasă era încurajarea statelor balcanice de către Rusia de a începe negocierile pentru formarea unei alianțe generale între ele. Obiectivul rușilor era instituirea unui front împotriva monarhiei habsburgice, nu pregătirea unui război sau împărțirea definitivă a teritoriilor otomane din Europa.

Cu toate acestea, cu sprijinul activ al agenților diplomatici ruși, guvernele balcanice au încheiat o serie de acorduri, care erau de fapt alianțe războinice îndreptate împotriva Imperiului Otoman. Negocierile urmau deci o cale aflată dincolo de capacitatea de control a guvernului rus. Primul acord a fost semnat între Bulgaria și Serbia în martie 1912. Relațiile dintre cele două guverne se îmbunătățiseră după 1903, dar acestora le era totuși foarte greu să ajungă la o înțelegere referitor la împărțirea teritorială a Macedoniei. Reprezentanții bulgari la aceste negocieri susțineau înțelegerea unui stat macedonean autonom, sperând că acesta se va uni în cele din urmă cu Bulgaria. În schimb, Serbia voia stabilirea unui aranjament în privința împărțirii. Tratatul semnat în acest moment era aparent un pact defensiv mutual; o serie de clauze secrete prevedeau însă o împărțire a teritoriului respectiv. S-a căzut de acord ca ținutul situat la nord de Munții Šar să fie atribuit Serbiei, iar regiunea de la est de fluviul Struma și de Munții Rodopi, Bulgariei. O mare parte a Macedoniei rămânea astfel neîmpărțită (vezi harta 4). Cele două guverne au fost de acord ca, în caz că nu puteau ajunge la o înțelegere în privința acestei regiuni, mediatorul să fie țarul. S-a stabilit totodată ca, în cadrul viitorului război cu Imperiul Otoman, Bulgaria să participe cu un efectiv de 200 000, iar Serbia cu unul de 150 000 de soldați.

Grecia și Bulgaria au încheiat în mai 1912 un pact similar, deși nu era inclusă nici o prevedere teritorială. În octombrie, Muntenegru a semnat acorduri cu Serbia și Bulgaria. Statele balcanice nu erau pregătite de război. Negocierile acestea, chiar dacă nu și detaliile lor exacte, erau cunoscute de marile puteri, toate fiind tot mai îngrijorate în privința lor. Ele nu doreau o altă criză răsăriteană. La 8 octombrie, Rusia și

⁵ Barbara Jelavich, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Indiana University Press, Bloomington, 1974, p. 266; vezi și p.265.

monarhia habsburgică au trimis un avertisment statelor balcanice în numele tuturor puterilor, dar intervenția lor era tardivă. În aceeași zi, Muntenegru lansează un atac împotriva Imperiului Otoman, căruia i s-au alăturat imediat aliații săi din Balcani. Grecia, Bulgaria, Serbia și Muntenegru erau astfel pentru prima oară unite printr-o alianță balcanică și luptau umăr la umăr împotriva Imperiului Otoman.

Victoria asupra armatei otomane s-a dovedit destul de ușor de obținut. Forțele balcanice numărau 700 000 de oameni, față de cei 320 000 ai inamicului lor. Puterea militară otomană fusese slăbită de problemele financiare, care făcuseră ca armata să fie lipsită de echipament modern. În plus, flota grecească a deținut controlul mărilor pe toată durata războiului; trupele puteau fi deci transportate cu ușurință din Anatolia în Macedonia pe cea mai rapidă și mai directă rută. Guvernul otoman se temuse de declanșarea unui astfel de conflict și, ca să preîntâmpine pericolul, făcuse în septembrie o înțelegere cu albanezii, iar în octombrie una cu Italia. Nu numai că guvernul italian obținea Tripoli și Cirenaica, dar el s-a folosit de prilejul oferit de Războaiele Balcanice pentru a rămâne în posesia Insulelor Dodecanese ocupate anterior. În ciuda acestor acțiuni, regimul Junilor Turci nu era nici el gata să intre într-un conflict armat. Cu toate că în anii anteriori armatele otomane reușiseră de obicei să învingă forțele militare balcanice, de data aceasta combinația era prea puternică.

De partea statelor balcanice, cele mai importante lupte au fost purtate de armata bulgară, care era nevoită să țină piept principalelor forțe otomane din Tracia. Comandamentul militar bulgar a fost obligat să-și concentreze trupele și eforturile aici. Între timp, aliații sârbi și greci înaintau în controversatele teritorii albaneze și macedonene. Muntenegru avea drept țintă orașul Shkodër, în timp ce armata grecească încerca să cucerească Janina. Armatele grecească și bulgară au pornit apoi în marș forțat spre Salonic, dar grecii au ajuns primii, în ziua de 8 noiembrie, privindu-i astfel pe bulgari de ocuparea celui mai mare oraș al Macedoniei.

După această prăbușire evidentă a stăpînirii otomane, marile puteri europene s-au grăbit să intervină. Ele i-au forțat în mai 1913 pe beligeranți să pună capăt luptelor și să accepte termenii Tratatului de la Londra. Conform acestui acord, limita posesiunilor otomane europene era linia Enos-Media, ele fiind reduse la Constantinopol și la un oarecare teritoriu din jurul capitalei. Bulgariei i se acorda Adrianopolul, iar Creta era în sfârșit cedată Greciei. Dar marea problemă a împărțirii Macedoniei rămânea în picioare. Referitor la acest punct a apărut o chestiune care nu fusese prevăzută de aliații balcanici. În cadrul înțelegerilor încheiate, aceștia porniseră de la presupunerea că vor împărți între ei teritoriile albaneze. Spre surprinderea lor, marile puteri au insistat însă asupra instituirii unui stat albanez.

Cele mai importante susținătoare ale unei Albanii independente erau Italia și Austro-Ungaria; în schimb, Rusia sprijinea pretențiile statelor balcanice. Unul dintre obiectivele majore ale sârbilor la intrarea în război fusese obținerea unui port la Marea Adriatică, de preferat Durrës. Ca și mai înainte, Imperiul Habsburgic, secondat de Italia, s-a opus oricărei extinderi a Serbiei spre Adriatica. Ambele puteri erau decise să asigure întemeierea unei Albanii cu granițe naționale ferme, care putea servi drept bază de supraveghere a statelor slave învecinate. Dat fiind că acest act ar fi privat Serbia și Grecia de teritoriul pe care speraseră să-l anexeze, ele au căutat să obțină o compensație din acela atribuit Bulgariei sau din acela rămas neîmpărțit în Macedonia. Problema nu era caracterul național al ținuturilor respective, ci echilibrul de forțe dintre aliații balcanici. Temîndu-se de Bulgaria ca principală competitoră, Serbia și Grecia au

ajuns iar la o înțelegere secretă asupra împărțirii acestei zone și a ajutorului reciproc în caz de război. Aceste două guverne erau în legătură și cu România, Muntenegru, ba chiar și cu Imperiul Otoman.

Harta 4. Zona contestată a Macedoniei, 1913

În acest timp, pericolele determinate de aceste evenimente erau tot mai evidente la Sofia. Nu numai că Bulgaria provocase gelozia și dușmănia foștilor ei aliați, dar ea nu avea nici suporteri în rîndul marilor puteri. Judecînd greșit situația și convins că va obține o victorie militară, guvernul bulgar a ordonat în noaptea de 29/30 iunie declanșarea unui atac asupra Greciei și a Serbiei. Acțiunea a constituit o greșală dezastruoasă. Trupele române, muntenegrene și otomane s-au alăturat grecilor și sîrbilor în lupta împotriva armatei bulgare. Cel de-al doilea război balcanic a avut drept rezultat înfrîngerea completă a Bulgariei; la 31 iulie a fost semnat un armistițiu.

Tratatul de la București din august 1913 a stabilit împărțirea Macedoniei și instituirea unei Albanii independente. Marii învingători erau Serbia și Grecia. După anexarea teritoriului macedonean, Serbia aproape că și-a dublat suprafața. Muntenegru și Serbia au împărțit între ele sangeacul Novi Pazar, pe care monarhia habsburgică îl retrocedase după anexarea Bosniei-Herțegovina, cele două state avînd astfel o graniță comună. Grecia a dobîndit sudul Macedoniei și o parte a Epirului, care cuprindea și orașul Janina. Granița Greciei se întindea la est pînă la Kavalla, inclusiv. În ciuda înfrîngerii, Bulgaria a primit teritoriul văii fluviului Struma și un sector de optzeci de mile (aproximativ 135 de kilometri – n.t.) de-a lungul coastei Mării Egee, în care intra și portul Dedeagaç (Alexandroupolis). Atît Imperiul Otoman cît și România au avut de cîștigat: Poarta a primit înapoi Adrianopol, iar România a anexat sudul Dobrogei. Acordul final constituia evident un regres extrem de mare pentru Bulgaria și pentru Imperiul Otoman.

Cele două războaie balcanice au pus deci capăt stăpînirii otomane în peninsula, cu excepția unei fișii din Tracia și a Constantinopolului. Regimul Junilor Turci fusese incapabil să stopeze declinul continuu al Imperiului. Acesta deținea totuși în continuare controlul asupra guvernului. Deși fusese sfîdat de partidele din opoziție între 1909 și 1911, el a raportat o victorie decisivă în iunie 1913 și a instaurat dictatura. Celelalte partide au fost interzise.

INDEPENDENȚA ALBANIEI

Imediat după izbucnirea primului război balcanic, liderii albanezi și-au dat seama de pericolul situației create. La început ei au adoptat o atitudine neutră, dar armata otomană a fost învinsă mai repede decît anticipaseră ei, iar armatele balcanice au ocupat teritoriul albanez. În vederea apărării poziției Albaniei, conducerea a fost încredințată lui Ismail Kemal, pe care istoriografia albaneză actuală îl consideră părintele independenței albaneze.⁶ La începutul războiului, el a părăsit Constantinopolul și a plecat mai întîi în România ca să obțină sprijinul influentei colonii albaneze de aici. Și-a continuat apoi călătoria ajungînd la Viena, unde a discutat cu ministrul de Externe habsburgic, Leopold von Berchtold, și cu ambasadorii Marii Britanii și Italiei. Habsburgii și-au oferit sprijinul mai curînd în privința dobîndirii autonomiei decît a independenței Albaniei. Ismail Kemal s-a întors în Albania trecînd prin porturile Triest și Durrës, de unde s-a îndreptat spre Vlorë, care a devenit cartierul general al albanezilor. Aici și-a deschis lucrările la 28 noiembrie 1912 o adunare națională la care au participat optzeci și trei de delegați musulmani și creștini veniți din toate regiunile albaneze. Kemal a devenit președintele unui guvern provizoriu, membrii cabinetului acestuia fiind atît musulmani cît și creștini. Situația era precară. Armatele balcanice înaintau, iar guvernul provizoriu nu era reprezentat în toate zonele țării. Liderii albanezi erau perfect conștienți și de faptul că marile puteri vor lua deciziile finale cu privire la statutul lor și la granițele oricărui viitor stat. Teamă lor cea mai mare era că Grecia și

⁶ Stefanaq Pollo și Arben Puto, *Histoire de l'Albanie des origines à nos jours*, Éditions Horvath, Roanne, n. d., pp. 172, 173.

Serbia vor împărți țara pe cursul râului Shkumbî. Guvernul a rămas deci în legătură cu marile puteri și cu statele balcanice, încercînd să obțină recunoașterea autorității sale. Ca să fie sigur că poziția albanezilor era înțeleasă, Kemal a plecat la Londra pentru a negocia direct cu reprezentanții europeni. În privința războiului a fost menținută o atitudine neutră.

Cele mai importante decizii referitoare la Albania au fost luate în cadrul unei conferințe a ambasadorilor, prezidate de secretarul britanic al Afacerilor Externe, Sir Edward Grey, conferință care și-a deschis lucrările la Londra în decembrie 1912. Așa cum am văzut, Austro-Ungaria și Italia erau partizanele declarate ale instituirii unui stat albanez cu granițe etnice. Rusia sprijinea cererile Serbiei și Muntenegrului, care doreau să-și extindă teritoriile cît mai mult posibil în detrimentul albanezilor. Marea Britanie și Germania au rămas neutre. Inițial, reprezentanții au decis instituirea unei Albanii autonome tot sub control otoman, dar sub protectoratul a șase puteri. Această decizia a trebuit să fie schimbată în primăvara anului 1913, cînd a devenit evident că Imperiul Otoman avea să piardă toată Macedonia și prin urmare legăturile teritoriale cu Albania. Ca atare, conferința a ajuns în iulie 1913 la concluzia că era necesară declararea independenței. Albania urma să fie un stat neutru aflat sub protecția marilor puteri. Forma de guvernămînt avea să fie monarhia constituțională.

Cu toate că exista un guvern provizoriu sub conducerea lui Kemal, marile puteri au refuzat să-l recunoască. Ele au înființat în schimb o Comisie Internațională de Control formată din reprezentanți ai marilor puteri și dintr-un albanez. Jandarmeria a fost pusă sub control olandez. Așa cum era de așteptat, stabilirea frontierelor naționale a provocat mari dificultăți. Prin aranjamentul final, statul era privat de zonele cu mare majoritate albaneză, mai ales de regiunea Kosovo, al cărei centru era Priștina, care fusese un punct focal național major (vezi harta 5). Puterile au obligat totuși Muntenegru să evacueze Shkodërul ocupat de trupele sale. Așa cum era constituit în formă finală, statul avea circa 11 000 de mile pătrate (aproximativ 28 000 de kilometri pătrați – n.t.), cu o populație de 800 000 de oameni.

Două autorități au revendicat în acest moment jurisdicția asupra noului stat: regimul Kemal și Comisia Internațională, ambele cu sediul la Vlorë. Comisia Internațională a început treptat să preia tot mai mult controlul și să înlocuiască autoritățile provizorii. În plus, un centru albanez rival a fost format de Esad Toptani, fost ministru de Interne în guvernul lui Kemal, care era sprijinit de marii proprietari funciari. În lupta politică declanșată ulterior, aștî Kemal cît și Toptani au fost nevoiți să se retragă. Mai tîrziu, Kemal a părăsit țara și a murit la Nisa; Toptani a rămas în politică și a făcut parte din comitetul trimis să-l întîmpine pe prințul ales de marile puteri.

După dobîndirea controlului asupra țării, Comisia Internațională a început să facă pregătiri în vederea elaborării unei constituții. Aceasta prevedea înființarea unei adunări naționale alcătuite din cîte trei reprezentanți ai celor șapte districte administrative, aleși prin vot direct din rîndul unor notabili ca, de exemplu, capii celor trei biserici, și zece numiți de prinț. Adunarea urma să aibă o legislatură de patru ani. Miniștrii, numiți de către prinț, erau subordonați direct acestuia.

Șeful statului ales de marile puteri era prințul Wilhelm de Wied, căpitan în armata germană, în vîrstă de treizeci și cinci de ani. O delegație albaneză a fost trimisă ca să-i ofere coroana. Întrucît împăratul Germaniei, Wilhelm al II-lea, nu era prea entuziasmat de idee, prințul a ezitat și el înainte de a accepta în cele din urmă. I s-a

acordat un împrumut de 75 de milioane de franci garantat de puteri pentru finanțarea noului său guvern. Sosit la Durrës în martie 1914, el s-a confruntat cu o situație complicată. Toptani, care avea dubla calitate de ministru al Apărării și de Interne, domina guvernul albanez proaspăt instalat. Prințul trebuia să colaboreze și cu membrii Comisiei Internaționale și cu o serie de consilieri străini rămași în țară, care aveau foarte multă autoritate. Reprezentanții italieni și habsburgici în Albania luptau și aceștia între ei pentru dobândirea unei mai mari influențe.

Noul regim a trebuit de la bun început să țină piept unei puternice opoziții în mai multe zone ale țării. Guvernul grec nu era mulțumit de ceea ce obținuse în Epir; el voia un teritoriu mai mare, astfel încât încuraja rezistența declanșată împotriva guvernului în districtele din sudul Albaniei. Zonei respective i s-a acordat în cele din urmă o administrație specială. Probleme și mai serioase puneau revoltele, a căror cauză erau condițiile economice grele.

Într-adevăr, țăranul albanez avea multe lucruri de care să se plîngă. Jumătate din pământul arabil făcea parte din marile moșii. Pe lângă aceasta, majoritatea țăranilor erau musulmani credincioși, profund atașați credinței și liderilor lor religioși. Ei erau deci receptivi la propaganda otomană care ataca noul regim, considerându-l drept o unealtă a beilor și a puterilor creștine. Guvernul va fi confruntat curînd cu o revoltă țărănească majoră. Reprezentanții Italiei și cei ai Austro-Ungariei au jucat și ei un anumit rol în acest eveniment, iar Toptani a participat în mod direct la răscoală. În momentul cînd a fost prins, el a fost deportat în Italia, unde a fost primit ca un erou. Totuși, revolta țăranilor a continuat. Ea nu avea o organizare sau un program bine precizat și nici un centru de coordonare. Mișcarea îi reunea pur și simplu pe toți cei care se opuneau noii organizări politice, precum și pe cei care rămăseseră pro-otomani. Atacurile ei erau îndreptate în special împotriva prințului și a Comisiei Internaționale.

În 1914, situația era deci extrem de nefavorabilă intereselor naționale ale albanezilor. Guvernului central i se împotriveau puternice grupuri de rebeli. În sud activau detașamente sprijinite de greci. Susținătorii austriecilor și cei ai italienilor se războiau între ei pentru obținerea poziției dominante în țară. Lipsit de experiență în privința problemelor albaneze, prințul nu putea face față situației. El a pierdut curînd controlul asupra mediului rural, guvernul lui administrînd practic o regiune ceva mai mult decît orașele Durrës și Vlorë. În cele din urmă, lipsit de sprijinul guvernului habsburgic și al majorității liderilor albanezi, Wilhelm a părăsit țara în septembrie 1914, după doar șase luni de domnie.

În timpul primelor luni ale primului război mondial, Albania era deci redusă la situația unui teritoriu dominat de anarhia politică, care avea să se mențină pe toată durata războiului. În ciuda acestor condiții periculoase, mișcarea națională albaneză înregistrase succese importante. Puterile luaseră decizia de instituire a statului național, și cea mai mare parte a teritoriilor importante ale acestuia nu fuseseră împărțite între statele balcanice vecine. Fuseseră cel puțin puse temeliile viitorului. Decizia finală avea să fie luată însă abia în perioada postbelică.

Harta 5. Albania în 1913

MOȘTENIREA OTOMANĂ

Prin 1914, posesiunile otomane din Balcani fuseseră deci reduse la orașul Constantinopol și la hinterlandul Traciei. Țelul mișcărilor naționale revoluționare balcanice fusese atins: Imperiul Otoman fusese izgonit din peninsula. Într-un anumit sens, totuși, nu se schimbaseră prea multe lucruri. Locuitorii Peninsulei Balcanice trăiseră timp de cinci sute de ani sub aceeași flamură. Ei aparținuseră aceleiași lumi și se influențaseră unii pe alții. Împărtășiseră cu toții elementele unei civilizații otomane destul de diferite de Rusia ortodoxă sau de Austria catolică teritorii învecinate. Cu toate permanentele critici ale intelectualilor balcanici referitoare la „jugul otoman“, Imperiul era deținătorul unei culturi cu multe trăsături pozitive, dar și negative. Ceea ce vrem să prezentăm în continuare aici este o încercare de sinteză succintă a câtorva dintre aspectele acestei civilizații care au devenit parte integrantă a moștenirii balcanice.

Indiferent de cât de naționaliste se voiau statele balcanice, moștenirea stăpînirii otomane constituia o latură profundă a vieții fiecărui individ, care nu putea fi înlăturată cu ușurință. Multe cuvinte turcești, de pildă, intraseră în vocabularul tuturor naționalităților. În 1966 a fost publicat la Sarajevo un dicționar de 657 de pagini cuprinzînd cuvintele de origine turcă din limba sîrbo-croată.⁷ Celelalte limbi au fost și ele influențate. Am văzut în volumul I în ce fel cucerirea otomană și bătăliile ulterioare dintre creștini și musulmani au constituit marile teme ale literaturii balcanice, de la ciclul Kosovo și baladele despre *klefți* și haiduci pînă în epoca modernă. În mod asemănător, termenii culinari conțin similarități cu cei ai altor țări din Orientul Apropiat și diferă de, să spunem, cei folosiți în Rusia, Italia sau Austria.

Cetățeanul din Balcani a beneficiat și de faptul că multe dintre aspectele vieții otomane erau splendide. Arhitectura otomană, atît aceea a clădirilor publice, ca moscheile, podurile, hanurile și birourile administrației, cît și aceea a caselor particulare era net superioară oricărei alteia din zonele dominate. Cultura otomană pune de asemenea un accent deosebit pe grădini și pe cadrul natural, mai ales pe riuri și pe apa curgătoare. Călătorii europeni erau foarte impresionați de frumusețea romantică a peisajului din Balcani. Iată un fragment dintr-o celebră relatare a uneia dintre aceste călătorii: „Un oraș turcesc are un farmec aparte indiferent de locul unde este situat și privit din orice punct. Credincios instinctelor pastorale ale strămoșilor săi, turcul caută întotdeauna să învâluie orașul prozaic cu poezia naturii; el multiplică spiralele ca să compenseze acoperișurile și oriunde înalță o casă sădește și un copac.“⁸

Deși arhitectura modernă este destul de diferită – și, de fapt, adesea monotona și urîtă –, comparativ cu cea a timpurilor trecute, s-au făcut eforturi pentru păstrarea a ceea ce mai rămăsese din trecutul otoman. Să nu uităm că, în ciuda înlăturării dominației otomane, rămînea o numeroasă populație musulmană, inclusiv circa un milion de albanezi și un număr tot atît de mare de slavi. În regiuni ca Bosnia, unde musulmanii

⁷ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom Jeziku*, șTurkisms in the Serbo-Croatian language, „Svetlost“ Izdavačko Preduzeće, Sarajevo, 1966.

⁸ G. Muir Mackenzie și A. P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, Alexander Strahan, London, 1866, p. 5.

aveau o poziție politică puternică, tradițiile otomane erau considerate drept parte a moștenirii naționale.

În afară de aceste aspecte pozitive ale vieții, locuitorii din Balcani dobândiseră anumite trăsături care constituiau un mare obstacol în calea adoptării instituțiilor moderne:

Sistemul social otoman a promovat multe obiceiuri nedorite..., care au dăinuit și după prăbușirea Imperiului. Secolele de robie feudală au contribuit la instalarea *yavashlik*-ului, o stare de spirit caracterizată prin letargie, indiferență, lipsă de hotărâre și tendință spre supunere izvorâtă din nevoia de a supraviețui. Acest lucru poate fi dedus cu ușurință din atitudinea față de autoritate — teamă și totodată umilință și acceptare. Servilismul este însoțit de istețime, manifestată în încercările de a ocoli obstacolele, apelând la mijloace nu prea ortodoxe... sau chiar ilegale. Persistă ideea că este perfect normal să înșeli guvernul sau să-l furi... Dat fiind faptul că viitorul era nesigur, supușii Imperiului Otoman au adoptat o atitudine oarecum hedonistă față de viață și au dovedit o mare înclinație către lenevie. Munca propriu-zisă era în general puțin prețuită... Mulți autori consideră că fatalismul (*kismet*), profund înrădăcinat în modul de viață al creștinilor din Balcani, este un produs al influenței islamice. Fatalismul derivă din doctrina predestinării, care afirma că totul a fost rânduit de Alah sau de Dumnezeu și că nici un muritor nu-și poate schimba destinul. Creștinii, ca și vecinii lor musulmani, acceptau ideea că ce ți-e scris în frunte ți-i pus!⁹

Atât aspectele pozitive, cât și cele negative ale moștenirii otomane se vor reflecta în anii următori în istoria tuturor statelor. Faptul că ele au beneficiat de o cultură comună avea să constituie principala legătură dintre Albania, Grecia și România, cărora li s-au alăturat după război Turcia și Iugoslavia.

⁹ Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Van Nostrand, Princeton, N.J., 1965, pp. 120-121.

Primul război mondial

SARAJEVO

Primul război mondial, un eveniment care avea să ducă la încheierea procesului de unificare a statelor balcanice, și-a găsit cauzele imediate într-un incident strâns legat de controversile naționale și internaționale examinate anterior. La începutul anului 1914 nu exista nici un indiciu referitor la faptul că anul se va termina printr-un dezastru fără precedent. De fapt, scena Balcanilor era relativ calmă; după doi ani de conflicte, nici una dintre puteri – victorioasă sau învinsă – nu era în măsură să facă față unei noi perioade de război. Situația diplomatică generală nu era nici ea neobișnuit de agitată. Două sisteme de alianțe, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere șAntantaș, existau încă, dar acestea erau tratate esențial defensive, menite să mențină status quo-ul pe continent. Ele nu-i împiedicaseră în trecut pe membrii lor să coopereze strâns cu statele din tabăra adversă în unele probleme specifice. În cadrul Triplei Alianțe, loialitatea Italiei era tot mai îndoielnică. Puterile Antantei erau slăbite de conflictul din ce în ce mai înverșunat dintre Marea Britanie și Rusia privind controlul asupra Persiei, cu tot acordul anterior referitor la sferele de influență. Germania era cea mai redutabilă putere militară unitară de pe continent, dar era împiedecă Britania și Franța dominau în domeniul imperial mondial. Prima dintre acestea era încă stăpîna mărilor. Cu toate că destul de multe divergențe minore înveninau relațiile dintre marile puteri, nici una nu avea capacitatea de a se implica într-un război major.

Dată fiind situația generală, ne putem întreba desigur care dintre problemele balcanice putea precipita declanșarea unui conflict devastator, care avea să se sfîrșească prin dezmembrarea definitivă a Imperiilor Habsburgic și Otoman, prăbușirea regimului țarist din Rusia și prin deteriorarea relațiilor internaționale în așa măsură, încît un al doilea, și mai distrugător, avea să urmeze destul de curînd. Focarele periculoase din Peninsula Balcanică erau tot chestiunile naționale nerezolvate încă și luptele politice interne, care aveau drept rezultat o mare instabilitate. În ceea ce privește prima problemă, după împărțirea Macedoniei și Traciei și întemeierea Albaniei, naționalitățile balcanice răsturnaseră în sfîrșit stăpînirea otomană (vezi harta 6). Celelalte revendicări naționale nu se puteau referi decît la teritoriul habsburgic sau, în cazul României, la Basarabia, aflată sub stăpînirea Rusiei. Existau puține șanse ca guvernul român să-și afișeze cu prea multă insistență pretențiile față de oricare dintre aceste două mari vecine ale sale. În Transilvania, Bucovina și Basarabia trăiau foarte mulți români. România era însă aliată cu Austro-Ungaria, și nu putea interveni în mod activ în vreuna din aceste regiuni. Atitudinea guvernului sîrb față de slavii de sud din cadrul monarhiei habsburgice era în schimb mult mai complicată.

Harta 6. Statele balcanice, 1914

După izgonirea Imperiului Otoman din Europa, următoarea problemă națională urgentă era aceea a slavilor sudici din cadrul teritoriului habsburgic, croații și slovenii, și în primul rînd aceea a relațiilor acestora cu statul sîrbesc și cu autoritățile centrale ale Monarhiei dualiste. Fuseseră deja observate două orientări în rîndul acestor populații. Unii puneau accent pe interesele naționale ale fiecărei națiuni în parte – de exemplu, partidele croate ale lui Starčević și Frank, amîndouă susținînd unificarea a ceea ce ele considerau drept ținuturi croate, adică Croația, Slavonia, Dalmația și Bosnia-Herțegovina. Obiectivul lor era formarea unui stat național croat cu statut federal, dar pe perfect picior de egalitate cu Austria și Ungaria. Biserica Catolică urma să joace aici un rol important. Acești naționaliști croați aveau o atitudine dușmănoasă față de sîrbii ortodocși, pe care unii îi considerau pur și simplu drept croați renegați. Superioritatea civilizației habsburgice față de aceea a Serbiei ortodoxe, fostă posesiune otomană, era de asemenea scoasă în evidență.

Cea de a doua orientare era reprezentată de Coaliția croato-sîrbă, care, după cum am văzut, era extrem de activă în politica croată în această perioadă. Fiind o combinație de partide, această formațiune nu avea un program unitar, dar grupările din componența sa aveau totuși în comun convingerea fundamentală că sîrbii și croații din cadrul Imperiului trebuiau să acționeze împreună și să nu permită Vienei sau Budapestei să-i învrăjbească, așa cum se întîmplase adeseori în trecut. Coaliția era realmente cea mai puternică organizație politică unită, dar influența ei pe tot cuprinsul țării nu poate fi estimată din cauza dreptului de vot limitat din Croația. Este foarte important să observăm că ea era în favoarea cooperării în cadrul monarhiei. Unii dintre studenți și intelectuali puteau într-adevăr să fi prevăzut un moment cînd slavii de sud habsburgici se vor uni cu Serbia, dar cu siguranță că acest obiectiv nu era susținut de majoritatea lor.

Opțiunile sîrbilor din regatul Serbiei și ale celor de pe teritoriul habsburgic erau mai largi. Sîrbii habsburgici puteau evident să colaboreze cu partidele iugoslave care urmăreau instituirea unei unități sud slave separate în cadrul Imperiului, sau să pună accentul pe țelurile specifice ale sîrbilor și să sprijine o unire în cele din urmă cu Serbia. Guvernul sîrb avea și mai multe soluții. În primul rînd, el putea continua eforturile din trecut, militînd pentru înființarea unei Serbii Mari. Această politică avea drept obiectiv național anexarea ținuturilor habsburgice considerate ca fiind sîrbești, în special a Bosniei, Herțegovinei, Vojvodinei și a unor părți ale Croației, Dalmației și Slavoniei populate de sîrbi. În al doilea rînd, proiectul unei federații balcanice constituia de multă vreme o țintă standard a programelor revoluționare și naționale. O astfel de organizație putea uni Serbia cu Bulgaria, Muntenegru și cu slavii din Austro-Ungaria, în cazul în care acest stat s-ar fi dezmembrat. O uniune mai vastă ar fi putut include Grecia și România. În al treilea rînd, liderii sîrbi aveau posibilitatea de a adopta un program iugoslav, adică unirea tuturor sîrbilor, croaților și slovenilor într-o singură națiune. Să observăm în acest context că i s-a acordat o atenție foarte mică problemei absolut vitale a alternativei federalizării sau centralizării acestui stat.

Dintre cele trei căi, aceea referitoare la federația balcanică avea cele mai puține șanse de reușită. Imposibilitatea punerii ei în practică fusese demonstrată în repetate rînduri, cel mai recent de conflictele și geloziile dintre aceste state în perioada războaielor Balcanice. Ruperea completă a relațiilor și profunda animozitate dintre Serbia și Bulgaria excludeau în acest moment orice posibilitate de unire. Ideea iugoslavă a beneficiat însă și în perioada premergătoare războiului de un foarte mare

sprijin din partea unor anumite sectoare ale societății sîrbești, mai ales a intelectualilor și a studenților. O mare atracție era reprezentată de faptul că programul era atît idealist cît și practic. Dacă Belgradul reușea să unească toate ținuturile slavilor de sud, națiunea care ar fi rezultat ar fi avut potențialul de a deveni o mare putere. Pe lîngă aceasta, ea ar fi constituit cu siguranță forța dominantă din Balcani. Această doctrină constituia totodată o armă în mîinile guvernului sîrb. După 1903, el a făcut tot posibilul să încurajeze și să atragă sprijinul slavilor sudici din Monarhia dualistă. Deoarece agitația politică devenise periculoasă după criza din 1909, s-a pus accentul pe activitățile culturale. Belgradul a devenit centrul expozițiilor și al întîlnirilor artiștilor, savanților și scriitorilor. S-au stabilit legături strînse cu grupurile din cadrul monarhiei care susțineau programe iugoslave. Există deci în Serbia un oarecare sprijin în vederea creării unui mare stat slav de sud, concept care implica bineînțeles dizolvarea monarhiei. Reprezentînd opinia a doar unui mic procentaj al populației, în mare parte minoritatea educată, partizanii unei Iugoslavii nu au rezolvat niciodată în mod adecvat problema fundamentului pe care urma să fie realizată unirea. Această lacună va avea consecințe dezastruoase în perioada postbelică.

Cu toate că unii dintre ei erau atrași de un concept mai vast, marea majoritate a sîrbilor gîndeau în termenii naționalismului tradițional. Această atitudine era foarte firească. Serbia era un stat independent, cu vechi tradiții istorice și religioase neîmpărțite de croați sau de sloveni. După 1870, cea mai mare parte a mișcărilor naționale au urmat exemplele anterioare ale italienilor și germanilor. Naționaliștii sîrbi doreau astfel ca regatul lor să fie „Piemontul Balcanilor“, o expresie care putea avea mai multe înțelesuri. Pe tot parcursul secolului al XIX-lea, obiectivul lor major fusese unificarea teritoriilor considerate de ei ca fiind sîrbești, în care intrau Bosnia, Herțegovina, Vechea Serbie, Macedonia și ținuturile din Imperiul Habsburgic locuite de sîrbi. Ei urmăreau și o unire cu Muntenegru – un obiectiv practic, dată fiind convingerea majorității muntenegrenilor că erau într-adevăr sîrbi. O serie de grupuri, echivalentele partidelor croate mai numeroase din cadrul monarhiei, doreau obținerea tuturor ținuturilor slavilor sudici, inclusiv a regiunilor croate. Mulți dintre membrii acestora aveau atitudini similare cu acelea ale omologilor lor din rîndul naționaliștilor croați: ei îi considerau pe croați drept sîrbi renegați.

Obiectivul *Serbiei Mari*, ca și *Marea Idee* a grecilor, era deci un stat bazat nu pe principii strict etnice, ci pe anexarea ținuturilor asociate istoric sau care fuseseră într-o anumită perioadă sub jurisdicția bisericii ortodoxe sîrbe. Idealul era teritoriul inclus în imperiul lui Ștefan Dușan, cel mai mare dintre conducătorii medievali ai Serbiei. Naționaliștii erau încurajați de progresele înregistrate în ultimul timp de Serbia. Ca urmare a războaielor balcanice, populația regatului crescuse de la 2,9 milioane la 4,4 milioane. Astfel, în ciuda mării dezamăgiri provocate de anexarea Bosniei-Herțegovina de către habsburgi, fuseseră realizate multe în secolul trecut.

Așa cum am văzut, aproape toate mișcările naționale din Balcani implicaseră o serie de elemente conspirativ-revoluționare. Violența și teroarea, justificate printr-o retorică extrem-romantică, au jucat un rol foarte important în atingerea obiectivelor propuse. Existau de asemenea foarte multe societăți secrete, care aveau simboluri, stindarde și jurăminte distincte, precum și ceremonii sofisticate. Unele dintre acestea, cum erau *Filiki Etairia*, comitetele bulgare și ORMI, fuseseră extrem de active în organizarea unor conspirații încununate de succes, care au avut consecințe importante

pentru mișcările naționale din zonele respective. Această tradiție dăinuia încă și era foarte răspândită în Balcani la sfârșitul secolului.

Mai mult, tineretul intelectual balcanic era adesea atras de doctrinele sociale și politice mai radicale ale zilei. Asemeni omologilor lor din alte părți, acești tineri nu numai că erau naționaliști, dar atacau și instituțiile create de generațiile anterioare. Un autor bosniac spunea: „Părinții noștri, tiranii noștri, au creat lumea aceasta după modelul lor și ne obligă acum pe noi să trăim în ea.”¹ Facțiunile extremiste puneau un accent deosebit pe implicarea personală și considerau asasinările și teroarea expresii ale creativității și libertății. Între 1910 și 1914, membrii acestor grupuri din cadrul monarhiei au fost răspunzători de un număr impresionant de acte de violență împotriva oficialilor habsburgici. Acțiunile lor au inclus și o încercare de asasinare a împăratului Franz Joseph în timpul vizitei acestuia în Bosnia din mai 1910. Ulterior,

în ziua de 8 iunie 1912, un student bosniac, Luka Jukić, a tras asupra banului Croației, Slavko Čuvaj, ucigînd un înalt funcționar și un polițist și rănindu-i pe alți doi; un student din Zagreb, Ivan Planinščak, a încercat să-l omoare pe banul Čuvaj la Zagreb, pe 13 octombrie 1912; un tânăr croat, Stjepan Dojčić, care emigrase în Statele Unite ale Americii, s-a întors în țară ca să-l ucidă pe Čuvaj. Între timp, ban al Croației devenise Ivo Škerlec; Dojčić a încercat să-l asasineze în ziua de 18 august 1913, dar nu a reușit decît să-l rănească la mînă. La 15 mai, un alt student din Zagreb, Jakov Šefer, a făcut o tentativă de asasinare a arhiducelui Salvador și a banului Škerlec în timp ce aceștia părăseau clădirea Teatrului Național din Zagreb.²

Pe lîngă această mare disponibilitate a tinerilor fanatici, condițiile politice instabile din Serbia contribuiau și ele la tensionarea situației. După războaiele balcanice s-a declanșat un conflict major între militarii sîrbi și guvernul condus de Nikola Pašić. După cum era de așteptat, armata constituia centrul unui puternic entuziasm național; starea ei de spirit era foarte bună în urma victoriilor repurtate nu cu multă vreme în urmă. Nutrind sentimente asemănătoare cu acelea ale contemporanilor lor greci care se alăturaseră Ligii Militare sau ale acelor din Imperiul Otoman care îi sprijiniseră pe Junii Turci, unii ofițeri sîrbi considerau că guvernul civil trăgea înapoi națiunea. Ei acuzau în primul rînd Partidul Radical, care era după părerea lor un grup de politicieni corupți, care puneau statul în primejdie. În 1914, problema imediată era administrarea teritoriilor macedonene nou anexate, asupra cărora armata voia să-și mențină jurisdicția. În iunie, regele Petru a fost nevoit să predea autoritatea celui de al doilea fiu al său, Alexandru, care a devenit regent. Astfel, în primăvara și vara anului 1914, Serbia s-a confruntat astfel cu o criză internă, al cărei element major era capacitatea guvernului de a-i controla pe militari.

Intensificarea sentimentului național al sîrbilor înainte de primul război mondial duse la formarea a două societăți. Prima dintre acestea, *Narodna Odbrana* (Apărarea Națională), a fost fondată în decembrie 1908, în timpul crizei provocate de anexarea Bosniei-Herțegovina. Ea a organizat o rețea de agenți în ținuturile slavilor de sud. Cea de a doua, *Ujedinjenje ili Smrt* (Unire sau moarte), cunoscută mai mult sub numele de *Mina Neagră*, a apărut în 1911. Avînd o conducere preponderent militară, ea îl avea în frunte pe colonelul Dragutin Dimitrijević, al cărui nume conspirativ era Apis. Acesta fusese unul dintre participanții la revoluția din 1903 și era în 1913 șeful

¹ Citat din Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, trad. de Kordija Kveder, McGraw-Hill, New York, 1974, p. 464.

² Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, pp. 465-466.

serviciului secret al Marelui Stat Major al armatei sîrbe. Personal, el nu avea încredere în liderii civili. Ca și *Narodna Odbrana*, *Mîna Neagră* avea un program pan-sîrb. După cum se afirma în actul de constituire, țelul societății era: „unificarea sîrbimii; toți sîrbi, indiferent de sex, religie sau locul unde s-au născut, pot deveni membri, ca și oricine altcineva care e gata să slujească cu credință acest ideal.” Ea intenționa să folosească „mai curînd acțiunea revoluționară decît cea culturală”, și trebuia deci să rămînă secretă. Sofisticata ei ceremonie de inițiere era însoțită de lumînări, pumnale, revolve și chipuri ascunse sub glugi. Asemeni *Eteriei* din secolul anterior, inițiații trebuiau să depună un jurămînt, care, dacă era luat în serios, implica angajamente ce acopereau domenii vaste:

Devenind membru al organizației *Ujedinjenje ili Smrt*, jur pe soarele care strălucește deasupra capului meu, pe pămîntul care mă hrănește, pe Dumnezeu, pe sîngele strămoșilor mei, pe onoarea și viața mea că, din acest moment și pînă ce voi muri, voi sluji cu credință cauza acestei organizații și voi fi oricînd gata să fac orice sacrificiu pentru ea. Jur pe Dumnezeu, pe onoarea și pe viața mea că voi îndeplini toate ordinele și însărcinările fără nici un murmur. Jur pe Dumnezeu, pe onoarea și pe viața mea că voi duce în mormînt toate secretele acestei organizații. Fie ca Dumnezeu și tovarășii mei din această organizație să mă judece dacă, intenționat sau fără voie, voi încălca sau nu voi fi în stare să respect acest jurămînt de supunere.³

Cele două societăți aveau mulți membri comuni, iar *Mîna Neagră* putea apela la agenții organizației *Narodna Odbrana* din Bosnia-Herțegovina.

Incidentul care a dus la precipitarea lanțului de evenimente care au provocat izbucnirea primului război mondial a fost relatat de foarte multe ori. La 28 iunie 1914, Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, și soția au fost asasinați la Sarajevo. Vizita fusese prost organizată, nefiind luate măsuri corespunzătoare pentru protecția oaspeților. Data respectivă reprezenta aniversarea bătăliei de la Kosovo, sărbătoarea națională a Serbiei. Fuseseră primite multe avertismente asupra pericolelor unei astfel de vizite. Arhiducele era evident o țintă pentru cei șase tineri care au reușit să-l ucidă. Asasinarea propriu-zisă a fost opera lui Gavrilo Princip, în multe privințe un reprezentant tipic al tineretului revoluționar bosniac. Acesta citise foarte multă literatură radicală, și îl admira în special pe Bogdan Žerajić, care se sinucisese după ce nu reușise să-l omoare pe un oficial habsburgic. Amîndoi erau naționaliști sîrbi înflăcărați și obsedați de istoria sîrbilor. Atunci cînd unul dintre conspiratori a fost arestat, el a declarat: „Sunt un erou sîrb.”⁴ Ei luaseră hotărîrea de a ucide pe arhiduce pentru că îl asociau cu programul Trialismului, care ar fi însemnat unirea Bosniei cu celelalte teritorii ale slavilor sudici într-un stat autonom separat în cadrul monarhiei. Anexarea acestei provincii de către Serbia era astfel încă o dată împiedicată.

Studentii fuseseră ajutați în pregătirile lor de Dimitrijević și primiseră arme din arsenalul guvernului sîrb. Deși nu toate amănuntele sunt clare, se pare că tinerii bosniaci îl abordaseră pe Dimitrijević, în mai la Belgrad. Acesta le-a făcut rost de pistoale și bombe și i-a trecut clandestin înapoi în teritoriul habsburgic. Cînd a aflat despre această acțiune, comitetul central al *Mîinii Negre* a încercat să intervină, dar era prea tîrziu. Și Pašić a primit rapoarte în care era informat că niște tineri

³ Citat din Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo*, Simon & Schuster, New York, 1966, pp. 374, 375.

⁴ Citat din Dedijer, *The Road to Sarajevo*, p. 319.

bosniaci aveau de gînd să atenteze la viața arhiducelui și că fuseseră ajutați de unii oficiali sîrbi să treacă ilegal granița, dar nu a fost luată nici o măsură oficială concretă. Reprezentantul sîrb la Viena l-a avertizat într-un mod indirect pe ministrul de Finanțe comun, care, să nu uităm, era în perioada aceea răspunzător de Bosnia-Herțegovina, dar cuvintele lui nu au fost interpretate corect.

Guvernul habsburgic fusese întotdeauna extrem de sensibil față de influențele exercitate naționalităților din afară. În anii '50 și '60 el se opusese unirii Principatelor și urcării pe tron a unui domnitor străin din cauza efectului pe care un stat românesc consolidat l-ar fi putut avea asupra Transilvaniei. În anii '70 protestase vehement împotriva creării unui mare stat slav în Balcani de teama influenței pe care acesta ar fi putut-o exercita asupra slavilor sudici din cadrul monarhiei. În anii de dinaintea asasinatului fuseseră descoperite dovezi privind legăturile dintre Serbia și unele elemente ale populației slave de pe cuprinsul monarhiei și erau cunoscute măsurile luate de Belgrad pentru sprijinirea acestora. Conducătorii habsburgici erau convinși că asasinatul fusese pus la cale în cadrul guvernului sîrb și că vor trebui să acționeze energic. Ministrul de Externe habsburgic, Berchtold, și șeful Marelui Stat Major, Conrad von Hötendorf, au fost primii care au considerat că era necesar să se declare război Serbiei, convingîndu-i apoi de acest fapt pe Franz Joseph și pe contele István Tisza, premierul Ungariei. Acesta din urmă a fost de acord cu luarea unor măsuri extreme doar atunci cînd a devenit sigur de faptul că nici o parte a teritoriului sîrbesc nu va fi anexată la Imperiu. Înainte de a declanșa o acțiune decisivă, oficialii habsburgici au încercat să stabilească o legătură directă între guvernul sîrb și asasinat, ceea ce nu au reușit să facă. Ei s-au consultat și cu aliatul lor german.

După ce au luat decizia de a declara război Serbiei, liderii habsburgici au efectuat pregătirile diplomatice într-un mod cu totul inadecvat. Asasinarea arhiducelui îi șocase și dezgustase pe toți oamenii de stat europeni. Dacă guvernul habsburgic ar fi acționat imediat, ar fi putut exploata repulsia generală față de acest act de violență. Însă în loc să facă acest lucru, ei au tîrăgănat luarea unei măsuri de la 28 iunie pînă la 23 iulie, cînd a fost în sfîrșit trimis un ultimatum Belgradului. Acest interval nu a fost folosit pentru pregătirea corespunzătoare a terenului. Evident, era în interesul habsburgicilor ca războiul să fie unul de proporții locale. Punctul periculos îl reprezenta posibila intervenție a rușilor în sprijinul sîrbilor. După 1903, relațiile dintre cele două state slave fuseseră extrem de cordiale, așa că era de așteptat ca Rusia să reacționeze într-un fel oarecare la amenințarea Belgradului de către habsburgici. În politica lor din trecut în privința Balcanilor, guvernele rus și habsburgic respectaseră în general principiile echilibrului de forțe: atunci cînd unul dintre ele obținea cîștiguri importante, celălalt trebuia să primească unele compensații. În 1877, înainte de a intra în război împotriva Imperiului Otoman, Rusia negociase o serie de tratate secrete care dădeau asigurări Vienei referitor la înaintarea trupelor în vestul Balcanilor. În 1908, anterior anexării Bosniei-Herțegovina, Aehrenthal încercase să facă o înțelegere asemănătoare cu Izvolsky. O înfrîngere a austrieicilor în fața Serbiei în 1914 ar fi distrus complet echilibrul diplomatic din regiune. România era legată în continuare de Puterile Centrale, iar după războaiele balcanice Bulgaria se alăturase și ea acestor state. Regimul Junilor Turci de la Constantinopol era pe punctul de a semna o alianță cu Germania. Dacă Serbia ar fi fost forțată să devină vasală Vienei, influența Rusiei în peninsula ar fi dispărut. Dacă liderii habsburgici considerau că nu mai pot tolera ceea ce ei luau drept provocări din partea sîrbilor, atunci nu era de așteptat ca guvernul țarist să accepte o

înfrângere umilitoare într-o regiune unde irosise atîta sînge și cheltuisese atîția bani în trecut.

Pe lîngă faptul că monarhia nu a reușit să ajungă la o înțelegere cu Rusia, și mai grav a fost că, deși avea obligații stabilite prin tratat față de Italia, ea nu și-a consultat nici aliata. În 1887, la reînnoirea Triplei Alianțe, cele două puteri căzuseră de acord ca, în caz că menținerea *statu quo*-ului în Orientul Apropiat s-ar fi dovedit imposibilă, să facă schimbări numai după consultări și pe baza compensațiilor reciproce. Din acest aranjament era exclusă doar anexarea Bosniei-Herțegovina. Guvernul habsburgic nu a comunicat Romei intențiile sale în legătură cu Serbia deoarece se temea că Italia va cere unele compensații. Încălcarea tratatului avea să constituie unul dintre motivele pentru care Italia a putut rămîne neutră după declanșarea conflictului.

Măsurile care se cereau luate nu au fost nici ele discutate la Berlin într-un mod adecvat situației. Wilhelm al II-lea și cancelarul său, Theobald von Bethmann-Hollweg, au asigurat guvernul habsburgic că Germania îl va susține indiferent ce decizie va lua în privința Serbiei. Acest „cec în alb” îi permitea Vienei să hotărască asupra politicii ambilor parteneri aliți. Metodele alese au fost cele adoptate împotriva Serbiei în 1909: în ziua de 23 iulie a fost trimis un ultimatum. Cu toate acestea, întrucît obiectivul acestuia era războiul, și nu o serie de negocieri, documentul a fost astfel întocmit încît să nu poată fi acceptat. El pretindea inițierea unor acțiuni energice împotriva activităților anti-habsburgice din Serbia și participarea oficialilor habsburgici la investigarea asasinatului. În răspunsul dat, guvernul sîrb accepta toți termenii cu excepția ultimului punct. Drept replică, guvernul habsburgic a rupt relațiile, iar la 28 iulie a izbucnit războiul dintre cele două țări. Rămînea de văzut dacă acest conflict avea să fie local sau dacă avea să implice toate puterile.

După intrarea Serbiei în război, statul care trebuia să ia o decizie imediată era Rusia. După multe ezitări, țarul a ordonat la 29 iulie mobilizarea trupelor. Dat fiind faptul că succesul planurilor său depindea de o victorie rapidă în fața Franței, înainte ca armatele rusești să fie gata de luptă, guvernul german a răspuns la mobilizarea rușilor printr-o declarație de război împotriva celor două puteri. Marea Britanie a intrat în conflict în ajutorul aliaților ei la 4 august. În august 1914, Europa era astfel tîrîtă, în cele din urmă, într-un război de mare anvergură datorat problemelor strîns legate de Chestiunea Orientală și de mișcările de unificare națională din Balcani. Speculațiile asupra chestiunii „vinii pentru declanșarea războiului” constituie un exercițiu inutil. În 1914 fiecare stat a acționat în cadrul crizei după cum considera el că era cel mai bine pentru interesele proprii. Un lanț de evenimente cu consecințe fatale i-a implicat pe toți beligeranții într-un tip de conflict armat neașteptat și pentru care nu erau pregătiți din punct de vedere militar, economic sau psihologic.

RĂZBOIUL

Luptele cele mai importante din primul război mondial au fost purtate în nordul Franței și de-a lungul întinsului front răsăritean. Deciziile militare majore aveau să fie luate mai curînd aici decît în Balcani, unde campaniile reprezentau mai mult aspecte secundare față de conflictele majore desfășurate în alte părți. Secțiunea aceasta pune deci accentul mai mult pe negocierile diplomatice decît pe planurile militare ale bătăliilor propriu-zise. În ciuda faptului că victoria finală depindea de armatele marilor puteri, guvernele s-au străduit pe toată durata războiului să obțină sprijinul micilor aliați, în special atunci cînd a devenit evident

faptul că războiul avea să fie de lungă durată. La începutul conflictului, statele majore ale puterilor planificaseră o serie de campanii de scurtă durată și decisive. Pe la sfârșitul anului 1915, când acestea eșuaseră și când frontul de vest ajunsese la stadiul unui război de uzură, în tranșee, liderii ambelor tabere au apelat la ajutorul țărilor balcanice, care dețineau poziții strategice și armate cu efective considerabile. Guvernele din Balcani, cu excepția celui din Serbia, care era deja în stare de război, s-au pomenit deci curtate de forțele beligerante și au profitat de ocazie pentru a obține cât mai multe avantaje. Totodată, fiecare națiune voia să fie sigură că va alege tabăra victorioasă.

La începutul războiului, Serbia se afla într-o postură foarte primejdioasă, atât din punct de vedere militar cât și politic. Cu toate că guvernul sperase să evite un conflict, acest stat, care avea 4,5 milioane de locuitori, s-a trezit luptând cu un imperiu însumând 50 de milioane de oameni. Sîrbii aveau aliați puternici, dar aceștia erau foarte departe și preocupați în primul rînd de apărarea propriilor lor frontiere împotriva atacurilor germane, neavînd trupe sau arme de rezervă pe care să le poată trimite în Serbia. În general, toată lumea se aștepta ca armata habsburgică să obțină o victorie rapidă și ușoară, dar primele succese au fost realizate de sîrbi. Armata acestora a reușit practic să respingă două atacuri în 1914, ba chiar să continue ofensiva și să pătrundă pe teritoriul habsburgic. Întărirea rușilor în Galiția a forțat monarhia să transfere o parte din trupe în zona aceasta. În plus, soldații sîrbi dobîndiseră experiență în timpul războaielor balcanice și erau foarte eficienți în luptă. La începutul lui decembrie s-a produs însă o răsturnare de situație, Belgradul fiind ocupat. Sîrbii au raportat apoi o victorie majoră de-a lungul cursului Kolubarei și au recucerit capitala la mijlocul lunii decembrie. Pierderile lor erau extrem de mari. Guvernul nu dispunea de nici o posibilitate de a înlocui oamenii sau de a obține mai mult echipament militar. Pe lângă aceste pierderi imense suferite de armată pe cîmpul de luptă, o gravă epidemie de tifos exantematic a afectat țara. Cu toate reușitele militare, viitorul era destul de sumbru.

Îndoielile anterioare ale habsburgilor referitoare la loialitatea grupurilor naționale în război s-au dovedit curînd nefondate. Slavii de sud, precum și majoritatea naționalităților, luptau cu curaj. Au fost luate bineînțelese măsuri de control și represiune pe teritoriul monarhiei, ca și pe cel al tuturor statelor beligerante. Au fost interzise ziarele, iar cei suspecti de trădare erau întemnițați. Au existat și unele acte de rezistență, dar nimic nu s-a comparat cu revolta din cadrul armatei franceze din 1917 sau cu dezertările în masă din rîndul forțelor rusești în timpul revoluției. Imperiul și-a menținut integritatea pînă în ultimele luni ale războiului. De fapt, unele partide, cum erau conservatorii și partidele clericale din Croația și Slovenia, sprijineau un război împotriva sîrbilor ortodocși. Chiar și detașamentele sîrbești din armata habsburgică au rămas loiale tradițiilor Frontierei Militare. Printre trupele care au lansat atacul împotriva Serbiei în august 1914, existau corpuri de armată formate din 20-25 % sîrbi și 50 % croați. Iată relatarea unui istoric iugoslav contemporan:

În bătălia de la Mačkov din septembrie 1914 luptau pe de o parte Regimentul 4 de la Užice șsîrbesce, iar pe de alta un regiment de la Lika, din care făceau parte un mare număr de sîrbi ai căror strămoși fuseseră vreme de secole cei mai credincioși soldați ai împăraților habsburgici. Comandantul Purić din regimentul Užice și-a condus oamenii în paisprezece atacuri, la care cei de la Lika au replicat prin contraatacuri fulgerătoare. În timpul unuia dintre acestea, Purić i-a apostrofat: „Predați-vă, de ce să muriți prostește?”, la care ei au răspuns: „Ai pomenit vreodată ca sîrbii să se predea?”⁵

⁵ Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, p. 480.

După începerea războiului, primul stat care a ajuns la o concluzie în legătură cu loialitatea a fost Imperiul Otoman. Sub presiunea lui Enver Pașa, ministrul de Război pro-german și unul dintre cei mai influenți lideri ai Junilor Turci, guvernul a semnat o alianță secretă cu Germania la 2 august 1914, cu o zi înainte ca Germania să declare război Franței. Deși Poarta nu a intrat imediat în luptă, ea a oferit un adăpost celor două nave de război germane, *Goeben* și *Breslau*, pe care a pretins că le cumpărase. În noiembrie, Imperiul se afla oficial în stare de război cu Aliații. După închiderea Strîmtorilor pentru navele aliate, comunicațiile maritime dintre Rusia și partenerii ei occidentali erau efectiv foarte reduse. Într-un efort de remediere a acestei situații și de îmbunătățire a poziției militare a Aliaților în Orientul Apropiat, guvernul britanic a elaborat un plan controversat de forțare a deschiderii Strîmtorilor. Responsabilitatea acestei acțiuni s-a aflat în mare parte în mâinile lui Winston Churchill, la vremea aceea lord al Amiralității. Campaniile din Dardanele și de la Gallipoli au constituit veritabile dezaastre militare și au adus daune însemnate carierei acestui politician. În cadrul primei acțiuni, efectuată în februarie 1915, o escadrilă alcătuită din optsprezece nave de război britanice a încercat să forțeze intrarea în Strîmtori. După pierderea a patru nave, comandantul a ordonat retragerea. Practic, dacă ar fi continuat lupta ar fi putut obține o victorie, întrucît forțele otomane rămăseseră fără muniții. Campania de la Gallipoli a avut rezultate și mai dezastruoase. Obiectivul ei era asigurarea unei baze terestre, de unde ar fi putut fi lansate atacuri asupra Imperiului Otoman. Trupele aliate au reușit să ocupe un cap de pod pe țărmul mării, pe care l-au deținut din aprilie 1915 pînă în ianuarie 1916. Forțele otomane au rămas la adăpost pe înălțimi, dominîndu-i pe soldații aliați, ale căror pierderi, mai ales în rîndul regimentelor australiene și neozeelandeze, au fost imense.

Eșecul Aliaților în regiunea Strîmtorilor a fost contracarat în mai 1915 de intrarea în război a Italiei. Cu toate că aceasta făcuse parte din Tripla Alianță, termenii acestui tratat erau defensivi. Acest fapt, la care se adăuga acela că Imperiul Habsburgic nu informase Roma asupra intenției sale de a ataca Serbia, i-a oferit Italiei justificări serioase pentru a rămîne neutră. Ea putea deci să negocieze cu ambele tabere și să-și vîndă sprijinul aceleia dintre ele care dădea mai mult. Obiectivele naționale ale Italiei erau destul de extinse; ele includeau sudul Tirolului, Trentino, Triestul, Gorizia, Gradisca, Istria, cea mai mare parte a Dalmației și o parte din teritoriul albanez, în primul rînd insula Saseno (Sazan) și portul Vlorë. Nu mai este nevoie să precizăm că aceste ținuturi aveau o populație majoritară albaneză, sud-slavă și germană. În cadrul negocierilor, Aliații aveau un mare avantaj prin faptul că puteau folosi liber teritoriul habsburgic pentru satisfacerea cererilor italienilor. Reprezentanții habsburgici nu puteau oferi în schimbul neutralității decît Trentino. Guvernele aliate erau însă stînjinite într-o oarecare măsură de problema teritoriului slavilor de sud. La prima vedere, războiul începuse pentru salvarea Serbiei. Dacă Italia primea coasta dalmatăă, Serbia nu ar fi obținut ieșirea la mare, care constituia pentru ea un obiectiv major al războiului. În schimb, dacă Italia dobîndea Dalmația și Istria, ea ar fi avut controlul asupra a circa 700 000 de slavi sudici. Astfel de probleme au provocat dificultăți mai ales în Marea Britanie, unde propaganda de război avea un tonus foarte ridicat.

Totuși, în primăvara anului 1915, Aliații au considerat că aveau nevoie de sprijinul Italiei. În ciuda faptului că guvernul rus nu prea era dispus să facă vreo concesie în detrimentul Serbiei, necesitățile războiului aveau prioritate, așa că i s-a promis Italiei aproape tot ce pretindea. Acordul era secret, iar termenii lui au fost dați publicității abia în 1917, după ce regimul bolșevic a venit la putere în Rusia. Tratatul de

la Londra din aprilie 1915 stabilea ca Italia să intre în război într-un interval de treizeci de zile de la semnarea lui. În schimbul participării, ea urma să primească Tirolul de Sud, Trentino, Gorizia, Triestul, Istria, o parte a Dalmației, plus insula Saseno și portul Vlorë de la Albania. Ea putea păstra de asemenea Insulele Dodecanese, ocupate în 1911, promițându-i-se și o parte din oricare dintre ținuturile turcești sau coloniile germane care urmau să fie împărțite. În mai 1915, Italia a declarat război Austro-Ungariei, dar a amînat să facă o declarație similară Germaniei pînă în august 1916.

Următorul stat care a intrat în război a fost Bulgaria. Ca și în trecut, țelul ei rămînea reconstituirea statului în granițele stabilite prin tratatul de la San Stefano. Obiectivul principal era deci anexarea teritoriilor macedonene aflate sub stăpînirea Greciei și a Serbiei și a părții de sud a Dobrogei, ocupată de România în 1913. Decizia bulgarilor avea o mare importanță pentru ambele părți, dată fiind poziția strategică a țării atît față de Strîmtori, cît și față de Serbia, care nu fusese cucerită încă. Acțiunea Bulgariei va avea o mare influență și asupra Greciei și României, a cărei loialitate era pusă la îndoială pînă la proba contrarie. În cadrul acestor negocieri, Puterile Centrale dețineau principalele atuuri, deoarece puteau oferi teritoriul macedonean deținut de Serbia. Aliații nu aveau nici un cuvînt de spus în această privință și nici nu puteau oferi drept compensație vreun teritoriu aflat în posesia Greciei sau a României.

În Bulgaria, părerile asupra intrării în război erau împărțite. Un conflict dezastruos luase sfîrșit destul de recent. Țara nu era pregătită să intre iar în luptă atît de curînd. Atît Uniunea Agrară cît și socialiștii erau împotriva implicării. În schimb, regele Ferdinand și primul-ministru, Vasil Radoslavov, înclinau în favoarea Puterilor Centrale, iar dorința de a anexa Macedonia era foarte puternică. Evident, Aliații nu aveau nimic de oferit. Era destul de limpede că Rusia avea să ajute pe viitor Serbia. În aceste împrejurări, guvernul a luat hotărîrea de a trece de partea Puterilor Centrale. Bulgaria a semnat în septembrie 1915 un acord prin care i se promitea Macedonia și i se dădeau totodată asigurări și în legătură cu alte achiziții teritoriale în caz că Grecia și România se alăturau Aliaților. Această acțiune avea să pecetluiească soarta Serbiei. În octombrie, armatele germană, habsburgică și bulgară au lansat o ofensivă decisivă. În aceeași lună, cu aprobarea premierului Venizelos, dar nu și a regelui Constantin, Aliații au debarcat patru divizii la Salonic, care nu au reușit însă să înainteze spre nord.

Prinsă între forțele invadatoare, armata sîrbă avea puține șanse de victorie. Bătălia a durat aproximativ șase săptămîni. Depășită mult numeric, armata sîrbă a încercat să se retragă peste graniță, în nordul Albaniei. Mărșăluind pe timp de iarnă într-un mediu rural ostil și lipsite de proviziile absolut necesare, trupele au suferit pierderi uriașe. Ajunse la Marea Adriatică, ele au fost evacuate de vasele aliate pe insula Corfu, unde fusese instituit un guvern sîrb în exil condus de prințul regent Alexandru și de Nikola Pašić. Muntenegru a avut o soartă asemănătoare. O armată habsburgică a cucerit țara în ianuarie 1916, iar Nicolae a fugit în Italia. În aceeași lună Aliații au fost nevoiți să se retragă din Gallipoli. Puterile Centrale dobîndiseră deci o poziție avantajoasă în Balcani. Bulgaria și Imperiul Otoman erau de partea lor, iar Serbia fusese înfrîntă. O armată aliată puțin numeroasă era cantonată la Salonic, dar aceasta nu putea face mare lucru. În aceste circumstanțe, loialitatea României și a Greciei a dobîndit o importanță deosebită pentru Aliați.

Ca și Italia, România era în 1914 aliată cu Puterile Centrale printr-un tratat defensiv. Acesta fusese reînnoit de cinci ori, cel mai recent în 1913. Regele Carol era în favoarea onorării legămîntului făcut, dar părerea lui nu era împărțită de Ion C.

Brătianu, fiul marelui ministru din secolul al XIX-lea și cel mai influent om de stat român al timpului. Avînd convingeri filo-franceze, acesta voia să profite de situație pentru a obține cîștiguri pentru țara sa. În perioada imediat premergătoare războiului, relațiile dintre România și Austro-Ungaria se înrăutățiseră, mai ales din cauza situației din Transilvania, în timp ce legăturile celei dintîi cu Rusia se amelioraseră. Nicolae al II-lea vizitase țara în iunie 1914. Guvernul român putea negocia cu ambele tabere și avea multe de oferit. Se considera că armata română era puternică, iar petrolul și grîul românesc aveau mare căutare în toate taberele beligerante.

Reprezentanții români dețineau de fapt o poziție excelentă în ceea ce privește negocierile. La sfîrșitul lunii iulie 1914, fără să-și consulte aliații, Rusia i-a oferit României Transilvania în schimbul menținerii neutralității. În același timp, Germania i-a promis anexarea Basarabiei în aceleași condiții. În cadrul unei întruniri care a avut loc la 3 august 1914, doar regele și un singur ministru au optat pentru alăturarea de Germania, ceilalți sprijinind o politică de neutralitate. Țara era deci într-o situație avantajoasă, avînd asigurări privind obținerea fie a Basarabiei, fie a Transilvaniei, în funcție de cei care cîștigau războiul, fără să facă nimic în schimb. Acceptînd principalele cereri ale românilor, nici una dintre tabere nu avea prea multe de negociat. Evident, Rusia nu ar fi cedat Basarabia, nici monarhia austro-ungară Transilvania. Cu toate acestea, în timpul lunilor următoare, guvernul român s-a apropiat oarecum de Aliați. În octombrie 1914 a fost încheiat un acord cu Rusia, care permitea trecerea proviziilor rusești spre Serbia; livrările germane similare spre Imperiul Otoman au fost blocate. În schimb, Rusia acorda românilor Transilvania și teritoriile locuite de români din Bucovina. Au continuat și negocierile cu Puterile Centrale, care rămîneau clienți buni pentru grîul și petrolul românesc. Regele Carol a murit în octombrie 1914 și a fost urmat la tron de nepotul său, Ferdinand. Acest eveniment a facilitat intrarea României în război de partea Aliaților.

Românii au luat totuși această decizie abia în 1916. În iunie, armata rusă a făcut ultimul efort decisiv pentru obținerea victoriei, ofensiva de la Brusilov. Inițial, acțiunea a fost reușită, încît Brătianu a început să se teamă că, neîntrînd în război, România va fi dezavantajată la tratativele de pace. El nu a făcut însă nici o mișcare înainte de a fi sigur de obținerea cît mai multor beneficii. Puterile aliate, care aveau nevoie de ajutorul României, au fost de acord cu mărirea pretențiilor sale, inclusiv cu anexarea Transilvaniei și a Banatului pînă la rîul Tisa și Szeged, zonă care depășea granițele etnice și includea o mare porțiune a Ungariei zilelor noastre. României i s-au dat de asemenea asigurări referitoare la primirea unei părți a Bucovinei și la participarea pe picior de egalitate la viitoarea conferință de pace. Bazîndu-se pe aceste promisiuni, țara a intrat în august în conflict. Armata ei opera în Transilvania, neexistînd nici o coordonare cu comandamentul rusesc. Dar abia intraseră în acțiune aceste trupe, că situația întregului front de răsărit s-a schimbat radical. Ofensiva rușilor a eșuat, iar armata lor a început să se retragă. Forțele române din Transilvania și Dobrogea au fost și ele înfrînte. În decembrie, Bucureștiul a căzut în mîinile Puterilor Centrale, iar guvernul român s-a mutat la Iași.

Întregul teatru de război din răsărit era profund afectat de evenimentele din Rusia. Prima revoluție a izbucnit în martie 1917; în noiembrie, victoria bolșevicilor a dus la retragerea Rusiei din război. În decembrie au început negocierile cu Germania, iar în martie 1918 a fost încheiat Tratatul de la Brest Litovsk. Prăbușirea aliatului ei rus făcea imposibilă poziția României. În februarie 1918, Brătianu a fost înlocuit mai întîi cu generalul Alexandru Averescu, apoi cu Alexandru Marghiloman. În mai, guvernul a semnat Tratatul de la București. Deși a obținut

Basarabia, el a fost obligat să cedeze Dobrogea și unele regiuni din Carpați. Germania a dobândit control deplin asupra producției de petrol. România, ca și Rusia, făcuse pace la începutul anului 1918 și ieșise din conflict.

Intrarea Greciei în război avea să provoace cele mai multe controverse și să fie cel mai mult amînată. Dezbinarea din cadrul guvernului grec va avea pe viitor consecințe mai serioase decît în alte părți. Constantin I, care urcase pe tron în 1913, era cumnatul lui Wilhelm II și, ca și Carol, sprijinea o politică pro-germană. Regele era susținut de cei care simpatizau cu Puterile Centrale sau care considerau că acestea vor fi victorioase. Acest grup era în favoarea păstrării unei neutralități stricte. Grecia nu era suficient de puternică pentru a ține piept puterii maritime a Marii Britanii sau a Franței în Mediterana, astfel că un ajutor pe față din partea Germaniei nu era posibil. Venizelos, în schimb, încă principalul ministru, era convins de victoria Aliaților. Ca și Brătianu, el voia să profite de ocazie ca să obțină cîștiguri teritoriale. În ciuda aceloră dobîndite în 1912 și 1913, Grecia avea încă revendicări în privința Epirului, a Traciei, a părții de apus a Anatoliei, a anumitor insule din Marea Egee, în special a celor Dodecanese, și a Ciprului. Discuțiile asupra acestor probleme aveau să se extindă pe un interval de peste trei ani.

După ce Imperiul Otoman a intrat în război, Aliații era foarte dornici să obțină sprijinul Greciei. În timpul negocierilor cu Bulgaria, ei au încercat să se folosească de susținerea grecilor în scopul influențării guvernului acesteia, sfătuiindu-i să facă unele concesii bulgarilor în schimbul teritoriului ce urma să fie preluat ulterior de la Imperiul Otoman. Venizelos era dispus să cedeze zona Drama-Kavalla, dar numai dacă primea asigurări că Greciei îi va fi anexată regiunea Izmir (Smirna) din Anatolia, care avea o populație de circa 800 000 de greci. Dobîndirea acestui teritoriu ar fi făcut ca Grecia să dețină efectiv controlul asupra Mării Egee. Venizelos voia de asemenea ca țara lui să participe la campaniile din Dardanele și Gallipoli, dar regele și șeful Marelui Stat Major s-au opus. Venizelos a demisionat în martie 1915, pentru a-și recupa postul în urma unei victorii majore în alegeri.

După intrarea Bulgariei în război, Aliații au exercitat mari presiuni asupra guvernului grec pentru ca acesta să-i ajute pe sirbi. Grecia avea realmente obligații față de aceștia conform unui tratat semnat în 1913. După cum am văzut, trupele aliate au debarcat la Salonic în octombrie 1915, aparent pentru a-i sprijini pe sirbi. Între timp, tensiunea dintre cele două facțiuni de la Atena crescuse, așa că Venizelos a demisionat din nou. În octombrie 1916 țara trecea printr-o gravă criză internă. Venizelos a format la Salonic un guvern separat, susținut de forțele aliate de aici; în decembrie, Britania a recunoscut acest guvern drept autoritatea legitimă a Greciei. Între timp, așa cum se întîmplase deseori în trecut, o flotă britanică și franceză fusese concentrată în portul Pireu. În iunie 1917, Constantin a abdicat în favoarea celui de al doilea fiu al său, Alexandru, iar Venizelos s-a întors triumfător la Atena. Grecia a intrat în război în aceeași lună. Cu toate acestea, spre deosebire de celelalte state, guvernul grec nu primise nici o asigurare în legătură cu viitoarele cîștiguri. Evenimentele din această perioadă și intervenția flagrantă a Aliaților în afacerile interne ale Greciei vor avea efecte pe termen lung asupra politicii acestei țări.

Între timp, campaniile militare decisive erau purtate în nordul Franței. Sosirea unui număr tot mai mare de trupe americane, precum și eșecul ofensivei germane din vara anului 1918, au inversat cursul războiului. În septembrie 1918, armata aliată de la Salonic a intrat în sfîrșit în acțiune. Din cele douăzeci și opt de divizii ale acestei forțe,

nouă erau grecești, iar șase sârbești. Acestea aveau să întâmpine o slabă rezistență. Victoria fusese deja reputată; Puterile Centrale nu mai puteau opune o rezistență eficientă. Firește, moralul bulgarilor era extrem de scăzut. Între 1912 și 1918, armata lor suferise pierderi enorme – 160 000 de morți și 300 000 de răniți la o populație de 5 milioane. La 29 septembrie, guvernul bulgar a capitulat; restul trupelor germane și habsburgice s-au retras cât au putut de repede spre nord. Belgradul a fost cucerit în noiembrie, iar trupele sârbești au ocupat Bosnia-Herțegovina și Voivodina. România a reintrat în război la 10 noiembrie, trupele ei pătrunzând în teritoriile revendicate de ea.

Sfârșitul luptelor era aproape. Supus unor presiuni extrem de mari, Imperiul Habsburgic s-a dezmembrat în componentele lui naționale. La 13 noiembrie a fost instituită o Republică Austriacă, iar o Republică Ungară a fost proclamată trei zile mai târziu. La 1 decembrie a luat ființă Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Imperiul Otoman capitulase deja la 30 octombrie. Războiul a luat deci sfârșit prin deplina victorie a puterilor aliate, dintre care făceau parte și trei state balcanice – România, Serbia și Grecia. Bulgaria și Imperiul Otoman se aflau printre învinși. Albania suferise un eșec lamentabil în prima parte a războiului, iar teritoriile sale erau sub ocupație străină. Dacă acest stat urma să fie reconstituit sau nu avea să se stabilească în timpul negocierilor de pace.

ÎNCHEIEREA PĂCII ȘI PREVEDERILE EI

Odată cu terminarea războiului, soarta Peninsulei Balcanice intra din nou în mâinile marilor puteri victorioase. Tratatul de pace aveau să fie opera reprezentanților Marii Britanii, Franței, Italiei și ai Statelor Unite, nou apărute pe scena europeană. În cadrul unei rupturi radicale față de tradiția de pînă atunci, statele învinse – Germania, Imperiul Otoman, Bulgaria și statele succesoare ale Imperiului Habsburgic, Austria și Ungaria – au fost excluse de la deliberări. Pe lângă faptul că Rusia, unde fusese instaurat un nou regim revoluționar, nu a participat la negocieri, unele porțiuni ale teritoriului ei erau ocupate de forțele aliate. Obiectivul lor era răsturnarea regimului bolșevic. Deși delegații guvernelor învingătoare din Balcani – Grecia, România și statul iugoslav recent instituit – au participat într-adevăr la o serie de întâlniri, deciziile majore au fost luate, ca și în trecut, de marile puteri.

Națiunile victorioase aveau două căi de încheiere a păcii. În cadrul celei dintîi, ele își puteau fundamenta termenii tratatelor pe principiile idealiste enunțate în timpul războiului de partidele socialiste, de guvernul bolșevic și de Woodrow Wilson în celebrele sale *Paisprezece Puncte*. Scopul era semnarea unei păci juste, bazată pe autodeterminare și conciliere între învingători și învinși. După încetarea luptelor, principalele susținătoare ai acestui tip de aranjament erau statele învinse și Rusia Sovietică. Aceste principii apărau teritoriile respective de ocuparea sau anexarea lor de către o putere străină. Cea de a doua alternativă, aproape opusă ca obiectiv, prevedea aplicarea clauzelor tratatelor secrete și impunerea unei păci punitive guvernelor perdante. La urma urmei, nici un stat din oricare dintre tabere nu se arătase deosebit de interesat de autodeterminare în formularea obiectivelor sale în timpul războiului decît dacă principiul ducea la promovarea propriilor pretenții. Un astfel de aranjament ar fi marcat totodată continuarea politicilor imperiale adoptate anterior de puteri în Asia și Africa. Acordurile secrete prevedeau împărțirea

fostelor teritorii otomane și a coloniilor germane în sfere de influență. În ceea ce privește Balcanii, regiunea în care cele două principii referitoare la încheierea păcii intrau cel mai mult în contradicție era reprezentată de ținuturile albaneze și sud-slave care, conform Tratatului de la Londra, urmau să fie atribuite Italiei. După cum vom vedea, tratatele de pace au preferat în general, cea de a doua soluție – adică statele victorioase urmau să ia caimacul –, dar cu stipulări înveșmîntate adesea în terminologia idealistă a autodeterminării și echității naționale. Înșiși termenii și justificările care îi însoțeau aveau să provoace o mare parte a tulburărilor și încrîncenărilor extreme din perioada interbelică.

Dintre statele balcanice, învingătoarea incontestabilă la masa tratativelor era România (vezi harta 7). Guvernul ei, condus de inteligentul Brătianu, era hotărît să obțină cât mai multe cîștiguri posibil. Statul român reintrase în război la 10 noiembrie, cu o săptămînă înainte de capitularea Imperiului Habsburgic și cu o zi înainte de aceea a Germaniei. Pe baza acestei acțiuni, reprezentanții români au pretins teritoriile promise prin acordul cu Aliații din 1916, cu toate că guvernul încheiase ulterior o pace separată cu Germania. Armata română ocupa cea mai mare parte a ținuturilor respective, inclusiv Basarabia. În aprilie 1919, forțele românești au pătruns pe teritoriul Ungariei și au lansat o acțiune împotriva regimului comunist al lui Béla Kun, ocupînd curînd după aceea Budapesta.

Conform acordului final, Tratatul de la Trianon din iunie 1921, România primea Transilvania, Basarabia, Crișana și Bucovina. Banatul era împărțit, o parte fiind atribuită României, iar cealaltă noului stat iugoslav. Trasarea graniței cu Ungaria a provocat un conflict major în cadrul conferinței de pace. Brătianu voia ca frontiera să fie riul Tisa, ceea ce ar fi însemnat anexarea unui vast teritoriu din Ungaria. În ciuda faptului că românii nu au obținut satisfacerea tuturor revendicărilor lor, tratatul a dus practic la încorporarea în România a 1,7 milioane de unguri. Războiul le-a acordat deci naționaliștilor români aproape tot ce-și puteau dori aceștia – Transilvania, Basarabia, Bucovina și o parte a Banatului. Dezavantajul acestui aranjament era faptul că minoritățile constituiau acum 28 % din populația totală a României, aspect care va complica pe viitor politica ei internă.

Fazele prin care a trecut Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor, pe care, cu toate că această titulatură a devenit oficială abia în 1929, îl vom numi Iugoslavia, pentru a lua ființă sunt analizate mai jos în amănunt. Să menționăm totuși pe scurt că, la începutul războiului, obiectivele sîrbilor nu erau clar definite, dar includeau cel puțin dobîndirea Bosniei-Herțegovinei și a unei ieșiri la Marea Adriatică; guvernul dorea de asemenea o serie de teritorii habsburgice. Deși monarhia nu a opus deloc o rezistență majoră în timpul războiului, unii lideri politici croați, ca Ante Trumbić și Frano Supilo, care fuseseră extrem de activi în cadrul Coaliției Croato-Sîrbe, emigraseră. Ei au jucat un rol important în formarea Comitetului Iugoslav, care își avea cartierul general la Londra și care urmărea unirea tuturor slavilor de sud într-un singur stat. Primele experiențe ale emigranților politici nu au fost deloc încurajatoare: ei auziseră unele zvonuri despre negocierile care au dus la încheierea Tratatului de la Londra, dar li s-a acordat puțin sprijin din partea guvernelor aliate, care nu erau de acord la vremea aceea cu dizolvarea Imperiului Habsburgic.

Harta 7. Statele balcanice după primul război mondial

Inițial, guvernul sîrb nu a acceptat Comitetul Iugoslav ca reprezentant al slavilor sudici din cadrul monarhiei. Liderii sîrbi ar fi preferat desigur să fie ei înșiși purtătorii de cuvînt ai tuturor popoarelor iugoslave. Însă, după înfrîngere și retragerea în Corfu, oficialii sîrbi au început să negocieze cu Comitetul. În 1917 s-a ajuns la un acord, conform căruia slavii de sud de pe teritoriul habsburgic urmau să se unească cu sîrbii spre a forma un stat condus de dinastia Karagheorghevici. Nu a fost luată nici o hotărîre în privința organizării politice a acestuia, adică a problemei cruciale referitoare la alternativa administrației federale sau centralizate. Viitoarea constituție urma să fie elaborată de o adunare pe baza votului secret universal pentru bărbați prin vot. Acest pact era sprijinit de un comitet muntenegrean instituit la Paris și format tot din emigranți. Pe toată durata discuțiilor, îngrijorarea determinată de pretențiile Italiei asupra teritoriilor slavilor sudici a constituit un important factor încurajator pentru ca reprezentanții sîrbi, croați și sloveni să ajungă la o înțelegere.

În octombrie 1918, chiar înainte de prăbușirea habsburgilor, liderii de la Zagreb au fondat un Consiliu Național al slovenilor, croaților și sîrbilor, care a votat ulterior în favoarea unirii cu Serbia și Muntenegru. Primul pas spre unire a fost făcut la 1 decembrie, cînd prințul-regent Alexandru a acceptat propunerea Consiliului Național. Cu toată opoziția regelui Nicolae, care nu voia să-și piardă regatul, acțiuni similare au urmat și în Muntenegru. Înaintea începerii conferinței de pace, comitetele locale declanșaseră deci acțiunea de punere a temeliiilor unei Iugoslavii. Trebuie să subliniem mai ales faptul că asupra slavilor de sud din monarhie era exercitată o presiune extrem de mare, aceștia neavînd nici o altă alternativă concretă. Supușii austrieci germani și unguri se aflau în plin proces de organizare a unor republici pe baze naționale. Cadrul imperial nu mai exista. Soluțiile realiste păreau a fi ori întemeierea unui stat al slavilor sudici, ori o posibilă împărțire a ținuturilor croate și slovene între Italia, Serbia și poate chiar și între Austria și Ungaria.

Aranjamentul albanez era strîns legat de chestiunea iugoslavă. În timpul războiului, guvernul central se prăbușise complet, fiecare regiune fiind nevoită să se apere singură. Teritoriul a fost ocupat de trupe străine pe toată durata războiului. Firește că Grecia, Serbia și Muntenegru intenționau să păstreze pămîntul pe care puseseră stăpînire. Italia ocupase insula Saseno și portul Vlorë ca o anticipare a îndeplinirii pretențiilor ei, incluse în Tratatul de la Londra. La conferința de pace, principalul pericol pentru Albania era reprezentat de italieni. După multe controverse, guvernul italian a fost de acord cu restabilirea granițelor din 1913 în schimbul cedării portului Rijeka. Deocamdată, problema constituirii unui guvern național albanez stabil rămînea nerezolvată.

Ca putere învinsă, Bulgaria nu se putea desigur aștepta decît să piardă o serie de teritorii. În octombrie 1918, Ferdinand a abdicat în favoarea fiului său, Boris al III-lea. A fost apoi formată o coaliție guvernamentală. În august 1919, Uniunea Agrară a obținut majoritatea voturilor în alegeri, iar Alexandru Stamboliski a devenit premier. În noiembrie 1919, guvernul său a semnat Tratatul de la Neuilly. Documentul acesta prevedea cedarea teritoriilor din vestul Traciei obținute în urma războaielor balcanice Greciei și a patru regiuni militare locuite în mare parte de bulgari Serbiei. Statul trebuia să plătească și o despăgubire de 450 de milioane de dolari și să accepte limitarea efectivelor armatei, poliției și gărzilor de frontieră la 33 000 de oameni.

În ciuda faptului că Grecia se afla în tabăra învingătorilor, soarta ei va fi strîns legată de evenimentele din Anatolia. Prin Tratatul de la Neuilly, statul grec primea de la Bulgaria un teritoriu din Tracia. Prin cel de la Sèvres, el dobîndea de la

Imperiul Otoman insulele strategice Imbros și Tenedos, plus, printr-o prevedere deosebit de controversată, dreptul de a ocupa o regiune din împrejurimile Izmirului. Cu excepția Traciei, câștigurile obținute prin acest aranjament aveau să fie anulate în urma unei campanii militare din Anatolia. Istoria postbelică a Greciei va fi deci puternic influențată de neînțelegerile dintre marile puteri în privința Asiei Mici și mai ales de instituirea Republicii Turce.

CĂDEREA IMPERIULUI OTOMAN: REPUBLICA TURCĂ

Un rezultat esențial al primului război mondial a fost prăbușirea definitivă a Imperiului Otoman, condus de un sultan din casa lui Osman și bazat pe principiile Islamului, și înlocuirea lui cu Republica Turcă, stat național laic. După cel de al doilea război balcanic, regimul Junilor Turci rămăsese la putere; alierea cu tabăra victorioasă și redobândirea Adrianopolului îi conferea acestuia un plus de prestigiu. Guvernul funcționa ca o dictatură partinică. Cel mai puternic lider al CUP-ului era Enver Pașa, ministrul de Război. Ofițer de carieră, acesta luptase în Macedonia și la Tripoli împotriva invaziei italiene; tot el fusese comandantul trupelor care recuceriseră Adrianopolul în 1913. Alți trei oameni de stat erau de asemenea deosebit de importanți: Jemal, ministrul Marinei, Talat, ministrul de Interne, și Said Halim, marele vizir.

După pierderea în 1912-1913 a teritoriilor creștinilor din Balcani, echilibrul religios se modificase radical. Cu toate că în cadrul lui existau numeroase minorități creștine, în primul rând armenii, Imperiul era preponderent islamic. Cu toate acestea, în politica internă, accentul s-a mutat de pe otomanism, care se stinsese, nu pe islamism sau pe doctrinele pan-islamice, ci pe naționalismul turc. Acest curent s-a manifestat și în practicile religioase, unde exista o tendință de înlocuire a limbii arabe în rugăciuni și de predare a Coranului în limba turcă. Au fost luate de asemenea măsuri de laicizare a instituțiilor musulmane și de diminuare a influenței religioase; efectele lor s-au manifestat extrem de evident în justiție și educație. Grupurile musulmane tradiționale s-au opus firește acestei tendințe, dar aceasta reprezenta un pas important spre instituirea unui stat modern. Naționaliștii turci urmau deci aceeași cale ca și omologii lor balcanici. Ca în cazul majorității guvernelor din Balcani, reformele regimului Junilor Turci erau copiate după cele occidentale; la urma urmei, acestea erau singurele sisteme progresiste care puteau fi imitate. S-a apelat de asemenea în foarte mare măsură la experți străini.

Extinderea influenței străine și prezența consilierilor europeni constituiau cele mai importante probleme pentru guvern, nu numai din cauza amestecului străin în afacerile statului care rezulta din acest fapt, ci și datorită intensei invidii existente între marile puteri. Au fost făcute încercări de menținere a echilibrului între acestea. Reformele din cadrul armatei reprezentau o problemă deosebit de delicată. Poarta prefera să se bazeze pe consilierii germani, deoarece, în comparație cu Rusia, Marea Britanie și Franța, Germania nu amenința direct integritatea teritorială a Imperiului. Berlinul avea totodată o putere economică cu o influență nemijlocită mai mică. Franța deținea o poziție dominantă în cadrul Comisiei Datoriilor Publice, care administra o mare parte a finanțelor otomane, în timp ce Britania avea o influență foarte

mare asupra Băncii Otomane, singura împrumutătoare să bată monedă. Puterile îi supravegheau foarte atent pe consilierii militari germani. O criză majoră s-a declanșat la sfârșitul anului 1913, când generalul Liman von Sanders a fost numit comandant al Primului Corp de Armată al Imperiului Otoman de la Constantinopol, forța care apăra Strimtorile; acesta a fost nevoit să accepte un post inferior. Consilierii britanici erau folosiți în cadrul forțelor navale otomane.

Enver Pașa era principalul partizan al politicii de aliere cu Germania în război. Studiile militare pe care le urmărea în Germania îl făceau să simpatizeze cu această putere. Atitudinea lui era totuși influențată în ceea ce privește teritoriul otoman, mai ales de posibila amenințare a Rusiei. Întrucât rușii erau aliați cu francezii și britanicii, el nu se putea aștepta la vreun ajutor din partea puterilor Antantei împotriva acestui pericol tradițional. Situația din Crimeea nu avea să se repete. În vara lui 1914, Enver i-a abordat pe germani. La vremea aceea, Franța și Marea Britanie urmăreau obiective coloniale în Egipt și în Mesopotamia; Rusia și Marea Britanie încheiaseră un acord privind împărțirea Persiei în sfere de influență. Datorită faptului că nici Germania, nici Austro-Ungaria nu erau implicate în aceste acțiuni, ele păreau aliatele cele mai sigure. Negocierile cu Germania au fost păstrate sub șapte chei și șapte lacăte. La 2 august 1914 a fost semnată o alianță directă îndreptată împotriva Rusiei. Cabinetul nu a fost informat despre acest lucru decât după încheierea acesteia; sultanul suspendase lucrările adunării, astfel că negocierile nu urmau să fie prezentate oficial.

În ciuda acestui acord, guvernul a amânat intrarea în război. Existau încă multe divergențe în legătură cu această chestiune, și au fost exprimate îndoieli față de capacitatea statului de a intra într-un nou conflict. Au fost totuși luate unele măsuri pentru sprijinirea Puterilor Centrale. În august, deși tratatele interziceau acest lucru, căile maritime fiind închise atât timp cât Imperiul se afla în timp de pace, două nave de război germane, *Goeben* și *Breslau*, au intrat în Strimtori. Oficialii otomani au răspuns obiecțiilor Aliatilor, pretinzând că guvernul lor cumpărase navele. Marinarii și ofițerii germani au rămas la datorie, dar purtau fesuri turcești. În septembrie, în cadrul unei acțiuni serioase îndreptate împotriva Aliatilor din Occident, Poarta a desființat capitulațiile. Presat permanent de germani, Enver a declanșat în cele din urmă în octombrie, o acțiune decisivă: flotei otomane i s-a ordonat să bombardeze porturile rusești de la Marea Neagră. În noiembrie, Marea Britanie și Franța au declarat război Imperiului Otoman.

În timpul războiului, forțele otomane au adoptat în general o atitudine defensivă și nu prea au înregistrat succese. Ca și ceilalți beligeranți, guvernul turc avea anumite obiective de război. Majoritatea acestora ținteau la răsturnarea situației la care se ajunsese după înfrîngerile suferite anterior în fața statelor balcanice și a puterilor imperiale europene. Poarta voia deci să recucerească Macedonia, Tracia și Caucazul, și să recapete controlul deplin asupra Egiptului și a Cretei. Ea avea de gând totodată să pună capăt dominației economice a Europei. Enver avea și unele planuri pan-turaniene cu privire la populațiile turcești din Caucaz și din Asia Centrală, aflate sub stăpânire rusească. După ce Bulgaria a devenit aliata lor, obiectivele otomanilor în spațiul european au trebuit se să restrângă destul de mult; statul acesta urma să primească mult-doritele ținuturi macedonene. Participarea bulgarilor excludea de asemenea o campanie otomană în Balcani.

Ca și în războiul anterior cu Rusia, pe frontul otoman de răsărit au avut loc lupte grele. Scena acestui teatru s-a caracterizat pînă în 1917 prin victoriile rușilor.

Dezastre și mai mari s-au produs în ținuturile arabe. La începutul războiului, sultanul a proclamat *jihad*-ul, adică Războiul Sfânt, dar arabii musulmani nu au răspuns acestui apel religios, mai mult, liderii celor mai importante triburi au sprijinit conspirațiile britanicilor îndreptate împotriva Constantinopolului. Singura victorie militară importantă a otomanilor a fost cea reputată asupra forțelor britanice în Dardanele. Liman von Sanders, din nou comandant al Primului Corp de Armată, a condus defensivă otomană împreună cu Mustafa Kemal, a cărui ascensiune rapidă a început în aceste împrejurări, la momentul respectiv fiind colonel al forțelor turcești.

Revoluția rusă din 1917 și încetarea luptelor pe frontul de răsărit au diminuat în mare parte presiunile asupra Porții. Când regimul bolșevic a publicat tratatele secrete, guvernul otoman a fost clar informat asupra aranjamentelor Alianțelor privind împărțirea teritoriilor sale. Cu toate acestea, Imperiul era în plin proces de descompunere. Armata lui lupta neîntrerupt din 1911. Epidemiile de tifos și repetatele lipsuri de alimente și de echipament militar slăbiseră capacitatea de rezistență a acesteia. O armată britanică înainta în ținuturile arabe, iar o forță aliată era cantonată la Salonic. Alianții germani și habsburgici se aflau evident în fața unei înfringeri. Pusă într-o situație imposibilă, în octombrie 1918 armata otomană s-a predat. Trupele aliate staționate la Salonic au traversat în marș Tracia și au intrat în Constantinopol. Orașul a fost apoi ocupat de trupele comune ale Marii Britanii, Franței, Italiei și Statelor Unite. Astfel, după secole de conflicte dintre Europa creștină și Imperiul Otoman musulman, nu armata Rusiei, ci puterile occidentale au fost cele care au ocupat primele capitale.

Odată încheiate luptele, Alianții au întâmpinat dificultăți în găsirea unui guvern cu care să trateze termenii armistițiului. Cabinetul aflat la putere demisionase, iar un succesor al acestuia era greu de găsit. În cele din urmă, Ahmed Izzet Pașa și-a asumat răspunderea și au fost inițiate negocierile privind încetarea luptelor. Încheiat la 30 octombrie, acest acord era practic echivalent cu o capitulare necondiționată. Conform prevederilor sale, forțele aliate erau libere să opereze pe tot cuprinsul țării; Strîmtorile erau deschise trecerii navelor de război, astfel încât puteau fi trimise expediții împotriva forțelor bolșevice din Rusia. Guvernele aliate au ocupat după aceea zonele din Anatolia pe care le revendicaseră prin acordurile secrete din timpul războiului. Pretențiile rușilor asupra Constantinopolului și a Strîmtorilor, recunoscute prin aceste tratate, fuseseră anulate de revoluția bolșevică. O flotă aliată a sosit în Strîmtori la 13 noiembrie. Aflat sub ocupația Alianților, Constantinopolul era guvernat de o Înalță Comisie, ai cărei membri erau britanici, francezi și italieni; predomina totuși influența britanică. După preluarea controlului, autoritățile aliate au reconfirmat toate instrumentele referitoare la o intervenție internațională. Capitulațiile au fost reinstituite, iar Comisia Otomană a Datoriilor Publice și-a reluat activitatea.

Între timp, forțele britanice, italiene și franceze își preluseră îndatoririle de ocupante. Ținuturile arabe au fost scoase de sub administrația otomană și trecute sub control francez și britanic. Cu toate protestele italienilor, Grecia a primit o zonă din regiunea Izmir și a ocupat toată Tracia. Liderii armenilor și ai kurzilor din Anatolia răsăriteană erau foarte activi, pregătind organizarea unor state autonome sau independente. Dacă toate planurile acestea ar fi fost puse în practică, zona controlată de turci ar fi acoperit numai o mică regiune din Anatolia central-nordică.

Puși în fața acestor cereri catastrofale, liderii otomani trebuiau să decidă ce poziție să adopte. În iulie 1918 a urcat pe tron un nou sultan, Mehmed al VI-lea Vahiddedin. Atît el cît și marele vizir, Tevfik Pașa, erau convinși că unica soluție era

cooperarea cu Aliții, adică practic cu britanicii. Puterile ocupante, cu setea de răzbunare și miopia pe care le demonstraseră și în alte părți, susțineau o politică de persecutare a membrilor fostului guvern al Junilor Turci. CUP-ul a fost dizolvat, iar liderii lui arestați. Deși utilizase metode dictatoriale, acesta fusese totuși partidul reformelor. Multe dintre schimbările introduse de el au fost acum anulate. A fost restabilită autoritatea religioasă în instituții precum tribunalele, de unde fusese înlăturată anterior. A urmat o perioadă de reacțiune însoțită de o creștere dramatică a impozitelor. Sultanul a dizolvat parlamentul, domnind prin intermediul decretelor. Astfel de măsuri nu puteau aduce popularitate nici guvernului, nici puterilor occidentale victorioase.

Politica Aliților mersese deci prea departe; naționaliștii turci nu aveau multe de pierdut. Teritoriul fusese împărțit, iar un guvern tot mai nepopular și incompetent conducea țara sub evidentă supraveghere a Marii Britanii. În plus, mișcarea națională avea un nou și talentat lider. Mustafa Kemal fusese singurul comandant otoman care raportase succese în timpul războiului; el a dovedit acum că avea și o mare abilitate politică. Kemal a reușit să reconcilieze facțiunile disidente și să găsească o bază de cooperare comună. În primăvara anului 1919, el a fost numit inspector militar guvernamental al Anatoliei răsăritene. Sosind la Samsun în mai 1919, noul inspector a încercat să unească forțele opoziției și detașamentele turcești de gherilă formate în această regiune. Guvernul britanic, care era la curent cu activitățile lui, i-a cerut în iunie guvernului să-l demită. Kemal și-a dat demisia, dar a continuat să țină legătura cu o serie de oficiali de la Constantinopol care îl simpatizau.

Adoptînd un punct de vedere realist, naționaliștii turci nu considerau pierderea ținuturilor arabe o chestiune vitală, concentrîndu-se în schimb asupra păstrării teritoriului Anatoliei. Sarcina majoră era blocarea formării unui stat armean sau kurd și împiedicarea tentativei Greciei de a anexa zona Izmir. Problema armenilor a fost în cele din urmă rezolvată prin negocieri cu guvernul sovietic, care avea o atitudine prietenoasă față de mișcarea naționalistă turcă. Lipsiți de suporteri străini influenți care să le susțină cauza, kurzii au fost mai ușor de supus. Cea mai mare dificultate o punea împiedicarea expansiunii grecești în Anatolia. Trupele grecești, pe care Aliții, care nu posedau destulă forță de luptă, sperau să le folosească ca să impună Imperiului Otoman termenii păcii și să învingă opoziția turcă, au fost transportate de nave de război britanice, franceze și americane. Într-un anumit sens, sosirea forțelor grecești i-a ajutat pe naționaliști: noua amenințare venită din partea unui stat străin creștin și inamic a dus la unirea tuturor facțiunilor și la întărirea sentimentului național.

Asemeni grupurilor balcanice similare, naționaliștii turci și-au prezentat programele și și-au organizat primul guvern în cadrul unor adunări speciale, două dintre acestea avînd loc în 1919. Prima și-a deschis lucrările la Erzurum în iulie 1919. Alcătuită din delegați proveniți din provinciile estice ale Anatoliei, ea a avut ca scop principal stoparea pretențiilor teritoriale ale armenilor și grecilor. Congresul acesta nu a avut o atitudine ostilă față de guvernul sultanului. O a doua conferință, și mai importantă, a fost convocată la Sivas în septembrie, la ea participînd reprezentanți de pe tot cuprinsul Anatoliei. Aceasta a adoptat un program care cerea apărarea integrității teritoriale a statului și eliberarea totală de sub dominația străină. Rolul deținut de sultan era încă acceptat. Mustafa Kemal și-a stabilit din acest moment centrul operațiunilor la Ankara.

În acest timp, autoritățile ocupante acceptaseră organizarea de alegeri pentru un nou parlament în toamna lui 1919, în urma cărora candidații naționaliști

au obținut majoritatea locurilor. Drept urmare, în ianuarie 1920, la deschiderea adunării, planurile lor au beneficiat de sprijinul general al membrilor parlamentului. Delegații naționaliști au cerut și au obținut acceptarea programului de la Sivas, numit Pactul Național, care revendica integritatea teritorială și independența. Guvernele aliate nu puteau permite o asemenea atitudine sfidătoare. Ele au obligat guvernul să-i aresteze pe liderii naționaliști, la Constantinopol a fost instituită legea marțială, iar în martie adunarea a fost dizolvată. Administrația centrală și sultanul se aflau deci sub controlul deplin al Aliatilor. Puterile ocupante erau decise să suprimă complet opoziția.

Ankara devenise între timp capitala naționaliștilor. Cu toate că autoritatea sultanului era recunoscută, liderii de aici au declarat că ei constituiau guvernul turc. Mulți dintre deputații adunării dizolvate s-au strâns în acest oraș. În aprilie 1920 a fost convocată o Mare Adunare Națională, formată din 100 dintre deputații care fuseseră aleși în adunarea de la Constantinopol și din 190 de reprezentanți de pe tot cuprinsul țării. Mustafa Kemal a fost ales președinte, iar Ismet Pașa (care și-a luat ulterior numele de Ismet İnönü) a devenit comandantul armatei. În ianuarie 1921, adunarea a proclamat o constituție. Regimul de la Ankara avea totuși o cale lungă de străbătut. Constantinopolul era sub controlul unui guvern sprijinit de puterile străine. Acesta a reacționat energic la evenimentele de la Ankara: Kemal și o mare parte dintre partizanii săi au fost condamnați la moarte.

În august 1920 a fost în sfârșit semnat un acord de pace cu Imperiul Otoman, Tratatul de la Sèvres. Acceptarea de către sultan a termenilor lui duri avea să pecetluiească soarta guvernului de la Constantinopol. Tratatul stabilea dezmembrarea Imperiului Otoman în favoarea populațiilor creștine și arabe și a marilor puteri imperiale. El nu ținea practic seama de interesele sau de „autodeterminarea” musulmanilor turci. Nu numai că ținuturile arabe erau desprinse din imperiu în beneficiul puterilor imperiale occidentale, dar și o mare parte a Anatoliei era împărțită între învingători. În partea de răsărit a acesteia fuseseră instituite un stat armean independent și unul autonom sub numele de Kurdistan. Grecia urma să primească un teritoriu în Tracia și dreptul de a ocupa Izmirul și o parte a hinterlandului acestuia. După cinci ani, un plebiscit ale cărui rezultate erau previzibile va determina soarta acestui ținut. Constantinopolul rămânea în posesia turcilor, dar Strâmtoarele erau internaționalizate. Erau restabilite toate capitulațiile, iar Aliții dețineau în continuare controlul finanțelor. Britanicii și francezii au căzut de asemenea de acord în privința sferelor lor de influență. Acești termeni prevedeau ca o mică parte a Anatoliei să rămână sub deplina autoritate a turcilor. Italia păstra și ea Insulele Dodecanese. Aliții aplicaseră deci ținuturilor otomane aceleași principii și metode utilizate și în cazul împărțirii Africii.

În acest moment de criză, forțele naționaliste turcești s-au confruntat cu o nouă amenințare din partea grecilor. Cu acordul Aliatilor, armata greacă din Anatolia a început în martie 1921 să-și mărească sfera de control, lansând totodată ceea ce avea să devină o ofensivă decisivă asupra noii capitale turcești. Trupele naționaliste au fost nevoite să se retragă în interiorul țării până când, în septembrie, s-a ajuns la un echilibru de forțe pe cursul râului Sakarya, ultima barieră naturală înainte de Ankara. Bătălia a durat trei săptămâni și a avut drept rezultat o victorie majoră a turcilor și retragerea armatei grecești spre apus. Armata lui Kemal nu era în acel moment destul de puternică pentru a profita de situație și a porni în urmărirea grecilor; a fost nevoie de încă un an de pregătiri înainte ca o asemenea acțiune să poată fi inițiată.

Regimul lui Kemal a fost în foarte mare măsură ajutat de schimbările suferite de situația diplomatică. Kemal a semnat în martie 1921 un tratat de prietenie cu guvernul sovietic. Reprezentanții ruși au fost de acord să nu recunoască aranjamentul de la Sèvres, declarând nule și neavenite orice acorduri semnate între guvernul țarist și Imperiul Otoman. Rusia păstra Batumi, dar ceda Karsul și Ardahanul, anexate în 1878. Acest pact punea capăt amenințării armene și stabiliza frontiera de răsărit a Turciei. În anii care au urmat, guvernul sovietic a continuat să-i aprovizioneze pe naționaliști cu arme și muniții. Din cauză că forțele aliate luptau pe pământ rusesc împotriva regimului bolșevic, opoziția turcească era sprijinită foarte mult de Moscova.

În afară de valorosul sprijin al rușilor, Kemal a fost poate ajutat într-o măsură și mai mare de divergențele apărute în tabăra Aliaților. În lupta pentru dobândirea controlului, era inevitabil ca puterile imperiale să intre în conflict în privința împărțirii acestuia. Prin octombrie 1921, în cadrul unei acțiuni îndreptate împotriva Marii Britanii, Franța și Italia recunoscuseră guvernul de la Ankara, retrăgându-și astfel trupele din Anatolia. Britania și Grecia erau singurele rămase să apere guvernul sultanului și nepracticul și nepopularul tratat de pace.

În acest timp, Kemal era șeful guvernului, dar nu deținea puteri dictatoriale. Deși existau dezacorduri între lideri referitoare la politica ce trebuia urmată, prezența militară a grecilor a contribuit la realizarea unității naționale. Noul regim era confruntat cu dificila sarcină a organizării unei administrații într-un oraș care nu dispunea de facilitățile unei capitale. Ankara nu avea clădiri oficiale corespunzătoare, nici un sistem adecvat de comunicații cu restul Anatoliei. Efortul principal al guvernului trebuia direcționat spre pregătirea unei ofensive care să ducă la alungarea forțelor grecești din Anatolia. Aceste acțiuni au continuat și în vara anului 1922. În cele din urmă, campania a fost declanșată în august, iar în prima parte a lunii septembrie obiectivul principal, Izmirul, fusese atins. Armata grecească avea puține șanse de reușită. Ea apelase zadarnic la ajutorul britanicilor, care, la rîndul lor, îl ceruse pe cel al guvernelor franceze și italian. După victoria turcilor, soldații greci, însoțiți de mii de civili de aceeași naționalitate care locuiau de mult timp la Izmir și în alte orașe din Anatolia, au fost nevoiți să se retragă în grabă spre mare.

După cucerirea Anatoliei, armata turcească și-a continuat marșul victorios spre Tracia. Forțele britanice erau concentrate în zona Strîmtorilor și la Constantinopol. Ambele părți au avut grijă să nu provoace ostilități. Date fiind repetatele victorii turcești, în octombrie 1922 a fost semnat la Mudanya un armistițiu; negocierile au fost purtate între Kemal și reprezentanții britanici și greci. Armata greacă se retrăsese în acest timp dincolo de fluviul Marița. Cuceririle turcilor asigurau menținerea regimului de la Ankara ca guvern legal al Turciei și revizuirea Tratatului de la Sèvres.

În ciuda faptului că majoritatea marilor puteri acceptaseră autoritatea lui Kemal, la Constantinopol funcționa încă un guvern condus de sultan. În noiembrie 1922, Adunarea Națională de la Ankara a votat mai întâi separarea funcției de sultan de cea de calif, adică de conducător religios, și apoi desființarea sultanatului. Între timp, la Constantinopol, marele vizir Tevfik a demisionat, nefiind înlocuit: Mehmed al VI-lea a fugit la bordul unei nave de război britanice. Drept urmare, adunarea l-a ales în funcția de calif pe Abdul-Medjid al II-lea, un fiu al lui Abdul Aziz. Revoluția repurtase deci o victorie deplină. Fostul guvern otoman se prăbușise, iar regimul național fusese recunoscut de puterile străine. Republica Turcă a fost proclamată oficial în octombrie 1923. A fost apoi emisă o nouă constituție; Mustafa Kemal rămânea președintele țării,

avîndu-l pe Ismet Inönü ca prim-ministru. În martie 1924, rupîndu-se definitiv de trecut, adunarea a abolit și califatul.

Între timp fusese încheiat noul tratat de pace. Negocierile au debutat în noiembrie 1922 la Lausanne. Ismet Inönü, care s-a dovedit un negociator foarte încapățînat și abil, a obținut împlinirea a aproape tuturor obiectivelor majore ale turcilor în pofida reprezentanților Aliaților, care nu dispuneau nici de voința de a-și realiza dorințele, nici de mijloacele necesare pentru a face acest lucru. Tratatul de la Lausanne a fost semnat în iulie 1923. Reprezentanții turci nu au făcut nici o încercare de a-și menține stăpînirea asupra Siriei, Mesopotamiei sau Egiptului, pe care le pierduseră la Sèvres, dar au reușit să-și apere teritoriile din Anatolia și Tracia. Ei au obținut de asemenea desființarea capitulațiilor și, deși fuseseră de partea Germaniei în timpul războiului, nu au plătit nici o despăgubire. Au fost stabiliți noi termeni pentru plata datoriilor otomane. Stipulări referitoare la Strîmtori au rămas la fel cu acelea din tratatul anterior: căile maritime erau demilitarizate și puse sub controlul unei comisii internaționale, al cărei președinte era un reprezentant al Turciei. Prevederile acestea aveau să rămînă în vigoare pînă în 1936, cînd, prin Tratatul de la Montreux, Turcia avea să redobîndească suveranitatea asupra Strîmtorilor.

CONCLUZIE

Consecințele războiului și ale aranjamentelor referitoare la statele din Balcani făcute prin tratatele de pace vor fi prezentate pe larg în paginile următoare. Două imperii, cel otoman și cel habsburgic, deveniseră deja subiecte de analiză istorică. Din rîndul statelor succesoare ale acestora, Turcia, Austria, Ungaria și Cehoslovacia vor juca de acum înainte doar un rol periferic în cadrul studiului de față. În schimb, evenimentele din fostele regiuni habsburgice, Transilvania și Bucovina (care s-au unit cu România), și din Dalmația, Croația și Slovenia (care au devenit părți integrante ale Iugoslaviei) vor fi urmărite pas cu pas. Conflictele apărute aici prezintă un interes aparte, deoarece ele explică multe dintre problemele inerente aplicării principiului național în Europa de Est. După primul război mondial, acest ideal repurtase o victorie clară în Balcani. Cu toate că cele două mari imperii multinaționale fuseseră desființate, se menținea totuși întrebarea dacă statele balcanice își puteau regla relațiile dintre ele și rezolva dificultățile interne, care deveniseră și mai acute din cauza anilor de război și a privațiunilor.

Primul deceniu de după război

PROBLEMELE POSTBELICE IMEDIATE

Intervalul dintre cele două mari războaie mondiale a constituit o perioadă de criză permanentă, atât în Europa cât și în Balcani. De fapt, locuitorilor balcanici le-a fost dat să se bucure numai de câțiva ani de relativă liniște și prosperitate, între 1918 și 1940, când regiunea a devenit iar scena unor campanii militare majore. Conflictele dintre state și tensiunile sociale, politice, economice și naționale din plan intern se vor intensifica la sfârșitul anilor '20 din cauza efectelor Marii Depresiuni, cea mai gravă criză economică a lumii occidentale.

În perioada imediat următoare războiului, toate statele din Balcani au fost nevoite să facă față unui număr de nu mai puțin de patru probleme fundamentale: (1) continuarea luptelor naționale atât în cadrul națiunilor cât și între acestea, (2) noile dificultăți economice provocate parțial de război și de situația din agricultură, (3) revoluția bolșevică și efectele ei asupra relațiilor internaționale și a politicii interne a statelor și (4) necesitatea reajustării relațiilor internaționale ca rezultat al înlăturării influenței marilor puteri otomano-turcești, germane, rusești și habsburgice. După o succintă trecere în revistă a acestor aspecte, vom putea reveni la o discuție asupra evenimentelor din fiecare stat în deceniul de după război.

Problemele naționale

Prevederile tratatelor de pace nu au rezolvat absolut deloc conflictele naționale din Europa de Răsărit; practic, acestea aveau să devină în multe privințe mai tensionate și mai înverșunate. Deși unele aspecte au fost într-adevăr soluționate, altele și mai problematice vor apărea în locul lor. Era firește imposibil de elaborat un acord care să-i împartă în mod echitabil pe locuitorii Balcanilor conform unor criterii pur naționale; zonele de graniță se intersectau prea mult din acest punct de vedere. În ciuda acestui fapt, cu tot accentul pus pe autodeterminare, tratatele de pace erau la urma urmei fondate mai mult pe revendicările istorice și strategice ale învingătorilor decât pe principiul național. Statele învinse apelasera la doctrina autodeterminării pentru a se apăra de pierderi mai mari, în timp ce tabăra celor învingătoare se concentrase asupra împărțirii prăzilor de război. Prin urmare, chestiunile naționale ale perioadei postbelice aveau să fie deosebit de acute în cele două state care raportaseră cele mai mari succese la masa tratativelor și includeau deci cel mai mare

număr de minorități etnice: Iugoslavia și România. Afacerile interne iugoslave vor fi dominate mai ales de aceste chestiuni rămase nerezolvate.

Conflictele cele mai importante din Iugoslavia aveau să fie cele dintre grupurile dominante, sîrbii, croații, slovenii și musulmanii bosniaci. În plus, regimul dominat de sîrbi încerca să-și mențină controlul asupra districtului Kosovo, care era în marea sa majoritate locuit de albanezi, a Vojvodinei, care avea o populație eterogenă, și a Macedoniei, a cărei loialitate națională era îndoielnică. Statul iugoslav avea pretenții și față de Italia și Austria, ambele deținînd regiuni locuite de slavi sudici, sloveni sau croați. Guvernul român era confruntat cu probleme asemănătoare. După război, peste 5 milioane dintr-o populație totală de 18 milioane nu erau români. Principala zonă de fricțiune era Transilvania, unde o minoritate maghiară compactă trăia în partea centrală a provinciei. Existau de asemenea probleme în Dobrogea de Sud, care deținea un procentaj ridicat de bulgari, și în Basarabia și Bucovina, cu numeroasa lor populație ucraineană. Organizarea politico-administrativă anterioară războiului, cunoscută sub numele de Regatul României, fusese predominant românească; noua Românie Mare nu avea să-și rezolve niciodată problema națională fundamentală.

Întreaga chestiune națională era complicată de atitudinea extrem de dură adoptată de fiecare guvern balcanic față de cetățenii de alte naționalități, sau, în cazul Iugoslaviei, față de grupurile care nu erau de acord cu regimul central. Acestea erau în general considerate drept o sursă de slăbiciune și de lipsă de loialitate, ceea ce de altfel erau adeseori forțate să devină. După cum am văzut, secolul al XIX-lea fusese martorul organizării unor mișcări naționale încununate de succes în rîndul grecilor, bulgarilor, sîrbilor, albanezilor, românilor și al populațiilor sud-slave din cadrul Imperiului Habsburgic. În timpul perioadei de renaștere națională, liderii din Balcani atacaseră permanent Imperiile Habsburgic și Otoman pentru pretinsa lor oprimare a minorităților naționale. Totuși, ambele imperii, nici unul dintre ele nefiind organizat conform principiului național, acordau cetățenilor lor un rol în cadrul vieții statului. Sistemul *millet* și administrațiile de la nivelul comunităților permiteau locuitorilor balcanici aflați sub stăpînire otomană să-și desfășoare propriile afaceri la nivel personal și local; dacă un individ dorea să treacă la islamism, el putea ajunge să ocupe cele mai înalte posturi. În cadrul Imperiului Habsburgic, statutul era adeseori determinat mai mult de starea socială decît de naționalitate. Mica nobilime croată se afla pe picior de egalitate cu cea maghiară, germană sau cu oricare alta. Chiar și populațiile românești și sîrbești care, fiind alcătuite majoritar din țărani, aveau evident o poziție mai slabă, dispuneau de instituții religioase naționale și acces la învățămînt în limbile lor naționale. Nu mai este nevoie să spunem că tratamentul aplicat tuturor minorităților nu era ideal, însă tabloul general nu era chiar atît de sumbru.

Noile regimuri naționale vor adopta un punct de vedere mult mai neconciliant. Poziția unui membru al unei minorități putea fi mult mai defavorizată sub dominația lor decît sub cea a vechilor imperii. În general, orice acțiune îndreptată împotriva regimului central sau care sprijinea o modificare a statutului putea fi considerată drept act de trădare. Vom vedea în paginile următoare cum membrii Partidului Țărănesc Croat au fost întemnițați pentru că sprijineau un program care nu urmărea o dezmembrare a statului, ci o revizuire a constituției centraliste iugoslave. Erau luate măsuri energice de represiune polițienească împotriva oricărei manifestări a sentimentului național albanez sau macedonean. Conducerile naționale de pe tot cuprinsul peninsulei obișnuiau să folosească termenul de *străini* pentru a-i desemna pe

cetățenii care aparțineau minorităților, chiar și atunci când familiile lor locuiau de secole în regiunea respectivă. Naționaliștii unguri, turci, germani, albanezi și italieni din Iugoslavia erau de cele mai multe ori priviți în această lumină; ungurii, germanii, ucrainenii și evreii erau supuși aceluiași tratament și în România.

Perioada postbelică a fost și martora a ceea ce a însemnat poate cea mai nefericită soluție a acestei probleme: expulzarea sau pur și simplu exterminarea grupurilor naționale. Schimbul obligatoriu de populații, efectuat mai întâi între Grecia și Turcia și extins apoi pe bază voluntară în cazul problemei bulgaro-grecești, a constituit o acțiune cu potențiale consecințe dezastruoase pe viitor. Cu toate că schimbările acestea puteau avea drept rezultat populații mai omogene și diminuarea tensiunilor interne, în multe situații totala nepăsare față de drepturile personale și de proprietate ale individului putea fi tragică pentru cei implicați. Sistemul permitea de exemplu transferarea forțată a unor negustori și meșteșugari greci prosperi din teritoriul otoman într-un stat grec unde sfârșeau de multe ori ca țărani muritori de foame pe un teren agricol nefertil din Macedonia sau ca locuitori ai mahalalelor sărace ale Atenei sau Pireului.

Prevederile tratatelor de pace nu au însemnat cine știe ce nici în privința atenuării tensiunilor internaționale. Bulgaria sau Ungaria nu puteau accepta un tratat conform căruia un mare număr de conaționali de-ai lor ajungeau sub stăpânire străină. Cea mai mare parte a bulgarilor considerau încă granițele stabilite la San Stefano drept adevăratele granițe ale statului lor. Italia, Grecia și Iugoslavia continuau să fie cu ochii pe ținuturile albaneze. Guvernul român se confrunta cu o situație dificilă, făcând eforturi pentru a păstra toate teritoriile, a căror dobândire stârnise mari nemulțumiri în rîndul sovieticilor, ungurilor și bulgarilor. Toți vecinii Iugoslaviei aveau pretenții asupra anumitor părți ale teritoriului ei.

Problemele economice și sociale

Sărăcia și înapoierea economică a societăților balcanice au fost de multe ori scoase în evidență în acest studiu. Desigur, războiul a înrăutățit și mai mult această situație. Multă lume se aștepta în septembrie 1914 ca războiul să se termine înainte de Crăciun. La urma urmei, Europa nu mai fusese implicată într-un conflict major de pe vremea lui Napoleon. Nici un stat, și cu atât mai puțin guvernele din Balcani, nu era pregătit să suporte consecințele militare și economice ale unei lupte de lungă durată. Pagubele materiale erau imense, mai ales în Serbia, Albania și România, care constituiseră scena unor lupte crîncene. Pierderile de vieți omenești erau și ele enorme. Serbia a pierdut 275 000 de oameni, aproape 40 % din numărul celor mobilizați. Bulgaria a suferit 300 000 de pierderi, din care 100 000 de morți. Să ne amintim că perioada conflictelor armate a început pentru statele din Balcani în 1912. Grecia a luptat pînă în 1922.

Înainte de război, guvernele balcanice aveau datorii foarte mari; la acestea s-au adăugat costurile războiului, care au fost suportate cu prețul unor noi împrumuturi. Aceste sume nu numai că trebuiau achitate, dar Bulgariei, ca țară învinsă, i-a fost impusă o notă de plată sub formă de despăgubiri perfect lipsită de sens. Pe lîngă aceasta, aranjamentele din timpul războiului și cele de după încheierea păcii contraveneau vechilor reguli comerciale. De pildă, înaintea războiului, Germania și Imperiul Habsburgic, cu toate fricțiunile existente între ele, fuseseră principalii

parteneri comerciali ai României și Serbiei. Acum trebuiau găsite piețe alternative în locul acestora; ca state învinse, Germania, Austria și Ungaria nu erau deocamdată în măsură să constituie debușeuri comerciale adecvate. Un obstacol major în calea comerțului, atât a celui internațional cât și a celui interbalcanic, avea să fie hotărârea regimurilor naționale de a-și dezvolta industria, drept pentru care toate au impus tarife ridicate pentru bunurile manufacturiere și au adoptat politici economice care puneau piedici în calea activităților comerciale care nu contribuiau la atingerea obiectivelor interne. Perioada interbelică a fost deci o epocă de intens naționalism economic, dar și politic.

Cea mai importantă chestiune economică de după război era însă cea a împărțirii teritoriului. În timpul bătăliilor și imediat după încheierea păcii, era limpede că cererea soldaților țărani referitoare la necesitatea reformelor agrare trebuia să fie îndeplinită. Guvernele erau de asemenea îngrijorate de influența revoluției bolșevice asupra popoarelor lor, fiind nevoite, fără excepție, să ia măsuri de contracarare a efectelor propagandei comuniste. Reforme agrare au fost introduse în toate statele, cu excepția Albaniei. Anii de după război au marcat și o tot mai intensă dominare a scenei politice de către partidele bazate pe sprijinul masei țărănești. Uniunea Agrară a lui Stamboliski a fost singura formațiune care a reușit să prezinte un program pozitiv, dar Partidul Țărănesc Croat al lui Ștefan Radić și Partidul Țărănesc român au jucat și ele roluri majore în viața politică a țărilor lor. Activitățile lor sunt prezentate mai amănunțit într-o secțiune ulterioară a acestui capitol.

Revoluția rusă și partidele comuniste din Balcani

Victoria bolșevicilor din noiembrie 1917 și retragerea ulterioară a rușilor din conflict au avut un efect zguduitor asupra cursului războiului și a tratatelor de pace de după acesta. Pentru guvernele balcanice, existența în perioada interbelică a unei mari puteri care susținea o revizuire radicală a organizării politice, economice și sociale a statelor europene avea să fie și mai deranjantă. Liderii bolșevici se așteptaseră ca un val revoluționar să cuprindă întreaga Europă la sfârșitul războiului. De fapt, doar Ungaria a avut parte de un astfel de eveniment. Națiunea maghiară se afla în 1919 într-o situație disperată; ea se confrunța cu o serie de cereri de despăgubiri imposibil de satisfăcut din partea Aliatilor și cu grave pierderi teritoriale. După prăbușirea Imperiului Habsburgic, la Budapesta a venit inițial la putere un guvern republican moderat; acesta a fost urmat de o coaliție formată din comuniști și social-democrați. În martie 1919, Béla Kun prezida singurul guvern comunist instituit în această perioadă în afara teritoriului sovietic. Guvernul român s-a folosit de prilej pentru a-și consolida poziția și a trimis în aprilie o armată în Ungaria. Ca urmare a acestei intervenții, guvernul radical a fost răsturnat, iar Kun a fugit peste hotare.

În ciuda eșecului partidelor comuniste de a repurta o victorie și în alt stat, guvernele balcanice au continuat să fie profund îngrijorate de mișcarea ca atare și de Rusia Sovietică. Atitudinea lor, ca și aceea a marilor puteri, semăna în multe privințe cu aceea a Europei monarhice față de Revoluția Franceză. În ambele cazuri, mișcarea revoluționară era văzută ca o amenințare la adresa ordinii sociale existente și a echilibrului de forțe în relațiile internaționale. Nici unul dintre guvernele din Balcani nu a recunoscut Uniunea Sovietică pînă în deceniul al patrulea al secolului XX. Temerile păreau justificate, dat fiind că partidele comuniste organizate pe baza partidelor

socialist-marxiste și social-democrate antebelice au obținut victorii surprinzătoare în alegeri atât în Iugoslavia cât și în Bulgaria.

Organizațiile socialiste cu programe marxiste au apărut mai ales în Bulgaria și în România. Este interesant să observăm că în Bulgaria, țara cu cea mai modestă bază industrială, se va dezvolta cea mai puternică mișcare socialistă. În 1891, Dimităr Blagoev a fondat Partidul Social Democrat Bulgar. Organizația s-a scindat curînd din motive doctrinare. Una dintre secții, condusă de Ianko Sakazov și cunoscută sub numele de „Cei cu vederi largi“, se concentra asupra obținerii reformelor pentru muncitori, ca reducerea zilei de muncă și creșterea salariilor, și voia să coopereze cu țărani. Blagoev, care se afla în fruntea „Celor cu vederi înguste“, credea că partidul trebuie să se bazeze numai pe muncitori și susținea un program mai radical, în care era inclusă confiscarea proprietății private. Partidele socialiste, a căror forță depindea în fond de voturile țăranilor, au reușit să aibă membri aleși în adunarea bulgară. Poziția lor era slăbită de Uniunea Agrară, care îi priva de o parte a sprijinului țărănimii. În 1913, „Cei cu vederi largi“ și „Cei cu vederi înguste“ au câștigat totuși împreună treizeci și șapte de locuri în adunare. Victoria lor exprima nemulțumirea electoratului față de felul în care fusese purtat războiul recent încheiat. Ambele partide socialiste erau active în cadrul organizațiilor muncitorești și avea fiecare propriul său sindicat.

În 1893 a fost fondat și la București un Partid Social-Democrat. Acesta s-a scindat și el la sfîrșitul secolului tot din motive de doctrină, mulți dintre membrii lui alăturîndu-se liberalilor. După o perioadă de absență, partidul a fost reînființat în 1910 sub conducerea lui Cristian Racovski. A fost de asemenea organizat în 1903 un Partid Social Democrat în Serbia, care s-a implicat ulterior în organizarea muncitorilor și în declanșarea grevelor acestora. Mișcarea social-democrată era relativ puternică în Imperiul Habsburgic, fiind înființate atât partide croate cât și slovene. În cadrul tuturor acestora existau frecvente dezacorduri privind probleme cum erau cooperarea cu partidele burgheze, activitatea sindicatelor muncitorești, reformele sociale și atitudinea față de țărănime. Grecia nu a avut pînă după război o mișcare socialistă importantă, dar organizațiile muncitorești au apărut încă din anii '80 ai secolului al XIX-lea.

După revoluția bolșevică, partidele social-democrate trebuiau să adopte o poziție față de guvernul sovietic și față de programul său ideologic. Datorită acestui fapt, ele s-au împărțit ulterior în două facțiuni, cele extremiste luîndu-și numele de *comuniste*, iar restul păstrîndu-și denumirile inițiale. Astfel, în Bulgaria, „Cei cu vederi înguste“ au devenit în 1919 partid comunist. În același an, aripa stîngă a socialiștilor sîrbi s-a unificat, formînd Partidul Muncitoresc din Iugoslavia, care a aderat ulterior la Internaționala Comunistă. Atît partidele socialiste cât și cele comuniste erau nevoite să se rezume la anumite probleme fundamentale. Din cauza nivelului scăzut de industrializare din Balcani, nu putea fi fondat un partid muncitoresc puternic. Există într-adevăr o clasă muncitoare industrială, dar ea nu era numeroasă și era încă strîns legată de mentalitatea țărănească. „Masele“ din toate țările acestea erau formate din țărani, iar marxiștii au avut întotdeauna foarte multe și serioase probleme cu populația din mediul rural. Partidele aveau deci conducători și membri aleși preponderent din rîndul intelectualilor. În perioada interbelică, ele s-au aflat în cea mai mare parte a timpului în ilegalitate. Existența lor, pe față sau clandestină, servea adesea drept scuză pentru recurgerea la măsuri polițienești represive și pentru abolirea drepturilor civile, constituind astfel o justificare convenabilă pentru luarea unor măsuri anticonstituționale de către guvernele de dreapta aflate la putere.

Mișcarea comunistă din Balcani, ca și aceea din toată Europa, era extrem de mult slăbită de evidenta punere în prim-plan a intereselor proprii de către o putere străină. Aceste partide aparțineau în mod direct și erau dominate de guvernul sovietic. O mare parte a acțiunilor organizației internaționale a partidelor comuniste, Kominternul, erau extrem de dăunătoare grupărilor locale. Cea mai puternică lovitură a fost dată de Komintern în 1924, când cel de-al cincilea congres al său a adoptat o poziție radicală față de chestiunea națională și a cerut autodeterminarea „popoarelor oprite” din Macedonia, Tracia, Croația, Slovenia, Transilvania, Dobrogea, Basarabia și Bucovina. Basarabia și Bucovina trebuiau restituite Uniunii Sovietice, iar restul teritoriilor urmau să fie organizate în state separate și să devină părți componente ale unei federații comuniste aflate firește sub dominație sovietică. Unui comunist român, de exemplu, îi venea foarte greu să accepte revenirea țării sale la granițele de dinainte de război, iar un program avînd acest obiectiv nu putea duce în nici un caz la mărirea numărului membrilor sau al suporterilor partidului său. Poziția grecilor și a iugoslavilor în privința Macedoniei, care se bucura de un larg sprijin intern, garanta de asemenea faptul că astfel de propuneri ar fi stîrnit teamă și ostilitate.

Noile sisteme de alianțe: Franța și Italia

Odată cu slăbirea temporară a puterii Germaniei și Uniunii Sovietice din anii '20, se deschisese larg calea exercitării influenței altor guverne. Franța a devenit principala mare putere care și-a propus să pună în aplicare un program diplomatic. Țelul major al politicii franceze de după război era menținerea *statu-quo*-ului stabilit prin tratatele de pace. Problema esențială era împiedicarea reconstrucției Germaniei, care avea o populație mult mai mare decît Franța și un potențial economic net superior. Impunerea de despăgubiri, care s-au dovedit imposibil de achitat atît pentru capacitatea Germaniei cît și pentru cea a sistemului financiar european, și alcătuirea unui cerc de alianțe al statelor învingătoare se aflau printre mijloacele utilizate pentru atingerea acestui obiectiv. Tratatele prevedeau și o limitare strictă a înarmării Germaniei și demilitarizarea zonei germane a Rinului. Dată fiind strictețea termenilor și a măsurilor stabilite împotriva învinșilor, acordurile diplomatice impuse de Paris au marcat un nou punct de plecare în relațiile internaționale. Aranjamentele făcute între marile puteri în secolele anterioare fuseseră îndreptate în direcția reînstituirii unor relații stabile. Termenii fuseseră în general moderați. În 1815, Franța participase pe picior de egalitate la masa tratativelor de pace; Tratatul de la Paris din 1856, în afara chestiunii legate de prestigiu, nu provocase nici o daună gravă Rusiei. Pacea încheiată în 1871 între Prusia și Franța implica în primul rînd recunoașterea unificării Germaniei; cifra despăgubirilor a fost stabilită la o sumă care putea fi plătită în zece ani, iar controversata anexare a Alsaciei și Lorenei se referea la o regiune mixtă, dar avînd o compoziție națională majoritar germană. În ciuda faptului că marile puteri fuseseră de foarte multe ori destul de nemiloase în tratamentul aplicat statelor mai mici, fapt demonstrat de împărțirea Poloniei în secolul al optsprezecelea, ele erau mai atente atunci cînd era vorba de atitudinea lor una față de alta. Aranjamentele de pace din 1919-1920 au dus însă la crearea a două tabere: cea a învingătorilor, care urmărea păstrarea cîștigurilor obținute, și cea a statelor grav afectate de tratate sau care considerau că fuseseră private de teritorii ce le aparțineau de drept. După retragerea Statelor Unite din zona problemelor

europene, singurele state rămase să apere prevederile acordurilor de pace împotriva Germaniei și a Uniunii Sovietice erau Marea Britanie și Franța, lor alăturându-li-se curînd și Italia. Cu toate că aceste puteri nu au acționat de la început conform unui plan comun, profundele dezacorduri dintre ele au constituit o cauză importantă a permanentelor neînțelegeri din cadrul relațiilor diplomatice în primele două decenii de după război.

Fiind cea mai puternică putere de pe continent în perioada imediat următoare războiului, Franța a preluat în mod firesc inițiativa organizării diplomatice a Europei. Politica ei urmărea unirea într-o alianță fermă a tuturor statelor beneficiare de pe urma tratatelor de pace, în detrimentul acelor care s-ar fi putut aștepta la revizuirea aranjamentelor. Patru state din Europa de Est erau evident considerate ca aflîndu-se printre aliații de nădejde – Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia. Toate se numărau printre învingători, dar aveau totodată mari probleme cu minoritățile. Polonia reapăruse pe harta Europei, recuperînd teritoriile răpite prin împărțirea țării în secolul al optsprezecelea între Prusia, Rusia și Imperiul Habsburgic. Așa cum fuseseră trasate, granițele ei includeau o numeroasă minoritate ucraineană și rusească în răsărit și o considerabilă populație germană la frontiera de apus. Cehoslovacia îi cuprindea pe cehii din Austria și pe slovaci din Ungaria, alături de o minoritate germană compactă la granița de vest și de o populație ucraineană la cea estică. Pe viitor, cehii vor urma în mare parte aceeași politică ca și sîrbii din Iugoslavia, creînd același tip de conflicte naționale în cadrul statului lor. Problemele naționale ale Iugoslaviei și României vor fi discutate amănunțit în secțiunile următoare. Este necesar să menționăm aici doar faptul că toate aceste state erau vulnerabile din punct de vedere al chestiunilor naționale.

Ca și cel francez, aceste guverne și-au dat imediat seama de necesitatea formării unui front comun pentru a-și apăra cîștigurile. Cehoslovacia și Iugoslavia au semnat în august 1920 o alianță îndreptată în primul rînd împotriva Ungariei. După încercarea din 1921 a lui Karl, ultimul împărat habsburgic, de a recîștiga tronul Ungariei, statele au încheiat și alte acorduri. În aprilie 1921, Cehoslovacia și România au semnat un acord, urmat în iunie de unul similar dintre Iugoslavia și România. Pacturile acestea erau mai ales alianțe defensive îndreptate împotriva Ungariei și Bulgariei; ele constituiau baza așa-numitei *Mica Antantă*. Acest aliniament beneficia de sprijinul ferm al Franței, care a semnat tratate separate cu fiecare dintre aceste țări: în 1921 cu Polonia, în 1924 cu Cehoslovacia, în 1926 cu România și în 1927 cu Iugoslavia. Întregul sistem se aseamăna izbitor cu politica Barierei Răsăritene din secolele anterioare, fiind îndreptat atît împotriva Uniunii Sovietice cît și a Germaniei. Liga Națiunilor servea și ea drept sprijin poziției franceze. Deși Liga fusese inițial concepută de Woodrow Wilson, partizanul ei cel mai înfocat, cel puțin ca intenții, ca o instituție capabilă să rezolve probleme internaționale și să evite războiul, ea a devenit în mod esențial un instrument de menținere a *statu-quo*-ului stabilit prin tratatele de la Paris.

Era normal ca solidaritatea dintre învingători să ducă la crearea unei contraalianțe. Trebuie să notăm mai întîi că, după încheierea păcii, interesele britanicilor și ale francezilor s-au împărțit; Marea Britanie intrase la început în război în scopul păstrării echilibrului de forțe pe continent. Acest stat nu avea nici un interes să înlocuiască supremația franceză cu cea germană. Cele două puteri avuseseră divergențe în privința împărțirii prăzilor de război și în ceea ce privește presiunile coloniale; un exemplu al acestei rivalități a fost deja prezentat în legătură cu evenimentele din Anatolia. Britania nu a acordat deci un sprijin total eforturilor diplomatice depuse de

Franța pe continent. Din rîndul statelor revizioniste, cel mai periculos era practic Uniunea Sovietică, deoarece conducerea acesteia nu se opunea doar aranjamentului teritorial, ci și ordinii politice și sociale din Europa. Cea de a doua putere care producea îngrijorare, Germania, urmărea și ea modificarea prevederilor teritoriale, economice și militare din tratate, dar guvernul ei nu era bineînțeles în favoarea unei politici de revoluție socială. Apelînd la argumentul autodeterminării, naționaliștii germani criticau acordurile prin care un mare număr de germani ajunseseră sub controlul polonez sau ceh și sprijineau o unire cu Austria, a cărei populație vedea la vremea aceea cu ochi buni o astfel de acțiune. În Europa de Est, Austria, Ungaria și Bulgaria erau state revizioniste. În Iugoslavia, majoritatea croaților erau de asemenea nemulțumiți de poziția lor. Pe lângă aceasta, Grecia și Albania nu erau satisfăcute nici de granițele, nici de poziția lor generală pe plan internațional. Era deci evident că exista un foarte mare potențial de apariție a complicațiilor. Întrucît nici Germania, nici Uniunea Sovietică nu erau în măsură să profite de situație, conducerile celor nemulțumiți au căzut inițial sub influența Italiei, cea mai slabă dintre marile puteri.

În ciuda faptului că, tehnic, făcea parte dintre învingători, guvernul italian nu era mulțumit de aranjamentul stabilit prin tratatul de pace. În vreme ce Marea Britanie și Franța obținuseră recompense imense în domeniul imperial, Italia părea să fi fost lăsată la o parte. Ca și mai înainte, obiectivul nu era „autodeterminarea” sau uniunea națională, care fuseseră deja realizate, ci constituirea unui imperiu mediteranean, care ar fi fost o provocare și în același timp o emulație pentru dominația imperială a Britaniei și Franței. În ceea ce privește Europa de Răsărit, politica aceasta includea dominarea Adriaticii și exercitarea unei influențe majore în Peninsula Balcanică. În anii '20, relațiile cu Iugoslavia și Grecia erau proaste, Italia avînd neînțelegeri cu aceste țări încă din timpul negocierilor de pace.

Tensiunea era deosebit de ridicată la Belgrad. Prin Tratatul de la Londra din 1915, guvernului italian i se promisese zone întinse locuite de slavii de sud. El obținuse Istria, dar nu și Dalmația. Ulterior, s-a declanșat un conflict în legătură cu portul Rijeka. În noiembrie 1920, guvernele italian și iugoslav au semnat Tratatul de la Rapallo, care avea drept scop rezolvarea problemelor lor de frontieră. Italia primea portul Zadar, iar Rijeka urma să fie independent. În 1922, portul Rijeka a fost cucerit de un detașament condus de poetul italian Gabriele D'Annunzio, care a instalat după aceea un regim demn de o operă bufă. Ulterior, trupele italiene au ocupat orașul, iar în ianuarie 1924 guvernul iugoslav a recunoscut această anexare.

Politica expansionistă a italienilor a fost și mai mult stimulată de venirea la putere în octombrie 1922 a lui Benito Mussolini. Regimul fascist al acestuia a adoptat imediat un program de cucerire fățiș și fără nici un echivoc, al cărui obiectiv final era instituirea unui nou imperiu roman în zona Mării Mediterane. Franța a fost principala putere care s-a opus expansiunii italiene. Politica previzibilă pe care o putea adopta Italia era organizarea și încurajarea statelor aflate în afara sistemului de alianțe francez: Austria, Ungaria și Bulgaria. În plus, erau sprijinite grupurile de emigranți croați și macedoneni care se opuneau guvernului iugoslav. A fost prompt aplicată o politică activă. În august 1923, unii dintre membrii delegației italiene care făceau parte dintr-o comisie însărcinată cu delimitarea graniței greco-albaneze au fost uciși. Drept răzbunare, guvernul italian a trimis un ultimatum Greciei și a ocupat insula Corfu. După ce Grecia a apelat la Liga Națiunilor, s-a ajuns la o înțelegere care prevedea evacuarea insulei de către italieni.

Principalele eforturi ale Italiei erau însă îndreptate nu împotriva Iugoslaviei sau a Greciei, ci a Albaniei. Cu toate că doar insula Saseno fusese atribuită Italiei prin tratate, puterile recunoscuseră poziția specială a statului peninsular în problemele albanezilor, ceea ce însemna de fapt recunoașterea protectoratului italian asupra țării. Istoria interbelică a Albaniei, care va fi analizată mai jos, avea să aibă ca temă dominantă pătrunderea și apoi ocuparea teritoriilor sale de către Italia.

Paralel cu politica din Adriatică, guvernul italian intenționa stabilirea unor legături strânse cu celelalte state revizioniste. În aprilie 1927 a fost semnat un tratat cu Ungaria, urmat în 1930 de încheierea unui acord cu Austria. În același an, regele Boris al Bulgariei s-a căsătorit cu prințesa Giovanna din casa italiană de Savoy. Sistemul de alianțe avea să fie reluat și întărit în anii '30, când Italia a devenit parteneră a Germaniei naziste.

PROBLEMELE ORGANIZĂRII NAȚIONALE ȘI ALE DEZVOLTĂRII INTERNE

În ciuda politicii diplomatice active a Franței și Italiei, nici o criză internațională majoră nu a apărut în Balcani în primul deceniu de după război. Practic, pentru o scurtă perioadă, peninsula a rămas în afara zonelor importante de conflict ale marilor puteri. Statele din regiune au beneficiat deci de un scurt răgaz în care și-au putut consacra eforturile soluționării problemelor interne apărute atât ca urmare a prevederilor tratatelor de pace, cât și datorită dificultăților sociale și economice ale epocii. Atenția tuturor guvernelor era îndreptată mai curînd spre aspectele interne decît spre cele internaționale. Au fost făcute și încercări de introducere a unor măsuri menite să facă tratatele să funcționeze și de adaptare la noua situație.

Iugoslavia

Iugoslavia avea în acest moment cea mai complexă istorie internă dintre toate națiunile balcanice, problemele ei ilustrînd multe din dificultățile și contradicțiile fundamentale din sînul mișcărilor naționale. Întrucît pașii cei mai importanți către organizarea statului fuseseră făcuți în timpul războiului și în luna de după încheierea armistițiului, este necesară o examinare mai amănunțită a evenimentelor de dinainte de 1 Decembrie 1918, o atenție aparte revenind rolului jucat de cele trei organizații care au fost cele mai active în cadrul lor: guvernul sîrb, Comitetul Iugoslav și Consiliul Național de la Zagreb.

După înfrîngerea suferită în fața armatei habsburgice și marșul aducător de moarte de-a curmezișul Albaniei, un guvern sîrb în exil condus de prințul-regent Alexandru și avîndu-l tot pe Nikola Pašić ca prim-ministru și-a stabilit reședința în insula Corfu. Conducătorii sîrbi se aflau într-o poziție extrem de precară. Armata fusese învinsă și nu aveau nici o asigurare din partea aliaților lor în privința viitorului. Termenii Tratatului de la Londra erau cunoscuți. Obiectivele sîrbilor rămăseseră în mare parte cele anterioare războiului. Pašić și majoritatea colaboratorilor lui urmăreau în primul rînd continuarea eforturilor în vederea realizării unității naționale. Scopul

imediat era dobândirea Bosniei-Herțegovina și a ieșirii la Adriatică. Ei doreau eventual să obțină teritoriile locuite de sârbi aflate sub stăpânire habsburgică, în special Vojvodina. Serbia postbelică rămânea deci un stat ortodox centralizat, condus de dinastia Karagheorghevici. După cum am menționat, existase în trecut un oarecare entuziasm față de cooperarea sau chiar unirea cu alte popoare sud slave. Înainte de război, intelectualii și studenții se aflaseră în fruntea celor care susțineau programul iugoslav. Cu toate acestea, Serbia nu avea nevoie de un stat iugoslav; guvernul ei controla un teritoriu național compact și avea aliați străini puternici.

Liderii naționali croați și sloveni din Imperiul Habsburgic aveau o poziție diferită. În perioada războiului, cea mai mare parte a slavilor de sud au rămas loiali monarhiei; ofițerii croați s-au distins prin fapte vitejești pe câmpul de luptă. Deși au existat și dezertări, în special atunci când înfringerea părea inevitabilă, soldații și marinarii sud-slavi și-au făcut în general datoria. Liderii politici au continuat de asemenea să-și îndeplinească funcțiile. În cadrul monarhiei, efortul principal era îndreptat spre realizarea unei reorganizări pe baza Trialismului. Partidul Popular Sloven condus de Dr. Anton Korošec era activ în *Reichsrat*-ul austriac. Unor astfel de strădanii li se opuneau desigur energic oamenii de stat unguri, care nici măcar în timpul războiului nu au renunțat la încercările de a slăbi și mai mult „lanțurile” *Ausgleich*-ului, care le impunea anumite obligații. Ei nu aveau bineînțeles nici o intenție de a renunța la ținuturile românești sau la cele slave.

Unele persoane de vază au ales totuși calea emigrației. Cel mai important grup de emigranți pentru viitoarea organizare a Iugoslaviei era format din membrii Comitetului Iugoslav, în frunte cu Ante Trumbić și Frano Supilo, ambii dalmațieni, care jucaseră anterior un rol major în fondarea Coaliției Croato-Sârbești. Cartierul general al Comitetului a fost stabilit inițial în Italia, apoi la Londra. Acesta nu avea un caracter oficial, rezumându-se aproape exclusiv la opiniile și influența membrilor săi, dar ținea legătura cu unele persoane de pe cuprinsul monarhiei și cu o serie de politicieni croați și sloveni. Comitetul Iugoslav avea contacte și cu numeroasele grupuri de emigranți din Europa și America. Sarcina lui esențială era organizarea unei campanii de propagandă în scopul informării Aliatilor asupra poziției slavilor de sud din cadrul Imperiului și a agitației în favoarea unificării acestora. Membrii Comitetului acționau pornind de la prezumția victoriei Aliatilor. Teama lor cea mai mare se referea la amenințarea din partea Italiei în privința teritoriului iugoslav. După încheierea Tratatului de la Londra, ai cărui termeni confirmau aceste temeri, acțiunile Comitetului Iugoslav au fost motivate de necesitatea combaterii expansiunii Italiei în Marea Adriatică.

Era normal ca relațiile dintre Comitet și guvernul Pašić să fie tensionate. Așa cum am văzut, Pašić ar fi preferat să dețină rolul de purtător de cuvânt al slavilor de sud. El nu avea nici un motiv imediat ca să recunoască Comitetul Iugoslav, care nu beneficia nici de un statut oficial, nici de sprijin internațional. Unii dintre liderii sârbi vorbisera totuși în termeni generali, după izbucnirea războiului, despre necesitatea eliberării slavilor sudici de sub stăpânirea Imperiului Habsburgic; fuseseră pomeniți atât sîrbii, cât și croații și slovenii. Fusesse deci pusă problema unei viitoare uniri. Pašić considera orice acțiune de acest fel drept ceva mai mult decât o simplă extindere a sistemului administrativ sîrbesc asupra unui teritoriu mai întins.

În schimb, în ciuda numeroaselor lor probleme divergente, liderii croați și sloveni erau uniți prin dorința de a crea mai întâi o unitate politică alcătuită din slavii sudici de pe teritoriul habsburgic. Odată instituită, această autoritate putea ajunge la o

înțelegere cu guvernul sîrb. Admițînd ipoteza că Imperiul Habsburgic s-ar fi menținut, iar separarea s-ar fi dovedit a fi imposibilă, urma să fie adoptat un curs de acțiune asemănător în relațiile cu monarhia, politica de bază fiind Trialismul. În mai 1917, cei treizeci și trei de membri sud-slavi ai parlamentului austriac au format o coaliție, iar președintele lor a făcut următoarea declarație:

Subsemnații deputați naționali, uniți în cadrul grupului parlamentar iugoslav, declară că, în baza principiului național și a drepturilor statului croat, cer unificarea tuturor ținuturilor Monarhiei locuite de sloveni, croați și sîrbi într-un organism politic unic și autonom, nedominat de către un popor străin și instituit pe principii democratice, sub sceptrul dinastiei habsburgic-lotharingiene, și că nu vor precupeți nici un efort în vederea împlinirii acestei cereri a poporului lor unit.¹

În ciuda numeroaselor lor atitudini contradictorii în ceea ce privește unificarea, evenimentele i-au forțat pe Pašić și Comitetul Iugoslav să ajungă la un acord. Guvernul sîrb din insula Corfu era și el copleșit de probleme serioase. Prințul Alexandru întîmpina greutăți în controlarea conducerii lui militare, mai ales a colonelului Dimitrijević și a *Mîinii Negre*. Într-un efort de contracarare a acestei amenințări, regentul a înființat o organizație proprie, *Mîna Albă*. În 1917 el deținea o poziție suficient de puternică ca să-l acuze pe colonel de trădare, răzvrătire și atentat la persoana lui. În iunie 1917, în cadrul unui exemplu splendid de crimă juridică, Dimitrijević și doi dintre camarazii acestuia au fost judecați, condamnați și executați. Alți aproape două sute au fost întemnițați.

Pe lîngă aceasta, Pašić și Alexandru se confruntau și cu probleme legate de relațiile externe. Regele Nicolae nu numai că nu se arăta deloc dispus să accepte tutela Serbiei, dar a prezentat și unele pretenții ale Muntenegrului asupra teritoriului revendicat și de Belgrad. Și chestiunea macedoneană dădea semne de reactualizare. Deosebit de periculoasă s-a dovedit însă căderea în martie 1917 a regimului țarist. Guvernul rus fusese pînă atunci cel mai puternic susținător al Serbiei; fără acest patronaj al unei mari puteri, poziția sîrbilor în relațiile internaționale era extrem de mult afectată. Ținînd seama de aceste considerente, Pašić a intrat în martie în legătură cu Trumbić și a propus ca acesta și alți reprezentanți ai Comitetului Iugoslav să vină în insula Corfu. Trumbić și colegii lui au purtat discuții cu liderii sîrbi între 15 iunie și 20 iulie. Problema fundamentală era întemeierea unui viitor stat, și se punea întrebarea dacă acesta trebuia organizat pe o bază centralizată sau federală. În cadrul tratativelor Pašić avea o poziție mai puternică, dat fiind că Trumbić și tovarășii lui nu sprijineau cu convingere opțiunea pentru soluția federală. Rezultatele acestor negocieri au fost incluse în Declarația din insula Corfu, proclamată în iulie 1917. În aceasta se stabilea că guvernul sîrb și Comitetul Iugoslav vor coopera în vederea instituirii unui stat iugoslav, care urma să fie o monarhie constituțională sub conducerea dinastiei Karagheorghevici. Constituția avea să fie elaborată de o adunare constituantă aleasă pe baza votului universal pentru bărbați. Dat fiind faptul că deciziile trebuiau luate prin majoritate de voturi, sîrbii, fiind mai numeroși, erau avantajați. Preambulul declarației stipula că atît croații, cît și sîrbii și slovenii constituie toți un singur popor:

¹ Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 volume, Hartcourt Brace Jovanovich, New York, 1976, II, p. 642.

„același prin sînge și prin limba vorbită și scrisă.”² Să observăm că documentul avea în vedere doar aceste trei popoare; macedonenii, muntenegrenii, albanezii și musulmanii bosniaci nu erau tratați separat. Acest act nu era altceva decît o declarație de intenții, neavînd nici o autoritate legală. Într-un fel, el lega totuși moral guvernul sîrb de o soluție iugoslavă în caz că războiul ar fi dus la dezmembrarea Imperiului Habsburgic – o chestiune deschisă la momentul respectiv.

Pe parcursul anului care s-a scurs după încheierea acestui acord nu a existat nici un indiciu privind intenția marilor puteri aliate de a distruge monarhia. Liderii sîrbi erau în continuare preocupați în primul rînd de asigurarea, după încheierea păcii, a unei compensații teritoriale corespunzătoare. Pașić ar fi preferat și acum să dirijeze singur problemele slavilor de sud. Evenimentele finale au fost precipitate mai mult de acțiunile organizațiilor naționale de pe teritoriul habsburgic decît de deciziile Comitetului sau ale conducerii sîrbești. În ultimele săptămîni ale războiului, monarhia s-a destrămat într-adevăr în componentele ei naționale. Străduindu-se să-și mențină teritoriile în vechiul cadru, împăratul Karl, care îi succedase lui Franz Joseph în noiembrie 1916, a declarat în octombrie 1918 că Austria va fi reorganizată ca stat federal. În aceeași lună, organizațiile naționale cehe de la Praga au lansat o declarație de independență. Acțiuni similare au fost întreprinse în noiembrie și de conducerile revoluționare din Austria și Ungaria, unde au fost instituite guverne republicane. În fond, Imperiul se dizolvase de la sine. O soluție în cadrul comunității habsburgice nu mai era astfel o alternativă practică pentru nici o naționalitate.

Într-o acțiune desfășurată paralel cu celelalte asociații naționale, în octombrie 1918 a fost format la Zagreb un Consiliu Național al slovenilor, croaților și sîrbilor. Această organizație și-a declarat sprijinul în vederea întemeierii pe baze democratice a unui stat al slavilor de sud de pe cuprinsul monarhiei. Liderul religios sloven, Korošec, a devenit președintele Consiliului, vicepreședinți fiind un sîrb și un croat. În același timp, *saborul* croat a proclamat independența Croației, care a aderat apoi la uniunea creată de Consiliul Național. Acest grup a autorizat Comitetul Iugoslav să acționeze ca reprezentant al său în relațiile internaționale, conferind deci pentru prima oară acestui organism o autoritate reală. Acțiuni asemănătoare au avut loc și în Slovenia și Bosnia-Herțegovina. Pînă în ziua de 3 noiembrie, cînd a fost semnat un armistițiu între reprezentanții habsburgici și Aliați, slavii sudici din monarhie instituiseră o organizare politică care deținea efectiv controlul asupra teritoriilor naționale. Consiliul a trimis de asemenea o notă Aliaților, în care era exprimată dorința de unire cu Serbia și Muntenegru.

Era necesar în acest moment să se facă o opțiune referitoare la direcția care trebuia urmată. Perioada era caracterizată printr-un mare zbucium și o mare confuzie. Toți liderii slavilor de sud erau îngrijorați de intențiile italienilor; ei doreau să blocheze ocuparea de către Italia a oricărei părți a teritoriului lor. Era deci necesară stabilirea cît mai curînd posibil a statutului politic al acestor ținuturi. La Zagreb, exista totuși o divergență de opinii. Trumbić considera că ar fi fost mai bine să fie stabilită o uniune fermă a fostelor ținuturi habsburgice, după care să fie inițiate negocieri cu Belgradul pe picior de egalitate. Un alt grup, condus de Svetozar Pribićević, șeful Partidului Independent Sîrb, cerea unirea imediată. La întrunirea Consiliului Național, care a acceptat ultimul punct de vedere, o singură

² Petrovich, *History of Modern Serbia*, II, p. 644.

persoană, Ștefan Radić, s-a opus vehement acestei decizii. Consiliul a numit apoi o delegație, care urma să plece la Belgrad pentru a negocia unificarea.

Acceptarea propunerilor Consiliului cădea în sarcina prințului Alexandru, care era regent în locul regelui Petru. Pašić nu se afla la Belgrad, iar membrii adunării Serbiei erau răspândiți în toată țara. Ajunși în capitala sîrbească, reprezentanții Consiliului Național i-au prezentat regentului declarația oficială; la rîndul său, acesta a acceptat-o. Ziua de 1 Decembrie 1918 a marcat astfel nașterea oficială a Regatului Sîrbilor, Croaților și Slovenilor, care, după cum am menționat deja, a fost denumirea oficială a statului iugoslav pînă în 1929 (vezi harta 8). Aceste acțiuni ale liderilor croați, sîrbi și sloveni au beneficiat de sprijinul organizațiilor revoluționare naționale din Muntenegru și Vojvodina. În noiembrie, o adunare națională ținută la Cetinje a proclamat detronarea lui Nicolae și unirea cu Serbia, evenimente similare avînd loc și în Vojvodina. Organizarea statului iugoslav a fost deci în primul rînd opera comitetelor naționale, inițiativa aparținînd slavilor de sud de pe teritoriul habsburgic.

În cei doi ani care au urmat unificării, țara a fost guvernată de la Belgrad conform unei metode ce reprezenta practic o extindere a sistemului administrativ sîrb. Armata sîrbă era singura apărătoare a ținutului. Unitățile croate din armata habsburgică au fost demobilizate, iar foștii lor ofițeri nu au primit posturi de comandă în cadrul forțelor militare naționale. În ianuarie 1919, Stojan Protić din Partidul Radical Sîrb a devenit prim-ministru, Korošec fiind vicepremier, iar Trumbić ministru de Externe. A fost numită o adunare provizorie, ai cărei membri proveneau din adunarea sîrbă, din Consiliul Național de la Zagreb și din alte organisme reprezentînd naționalitățile. Cea mai importantă sarcină a acestui regim de tranziție era pregătirea adunării constituante.

Firește, au apărut imediat conflicte. Fuziunea a două sisteme politice diferite este dificilă, chiar și în cele mai favorabile împrejurări. S-au iscat certuri în privința stabilirii circumscripțiilor electorale și a bazei de reprezentare. O mare parte a vechilor partide politice existau încă, dar apăruseră și altele noi. La alegeri urmau să participe patruzeci de organizații politice, dintre care numai cele mai importante sunt prezentate aici.

După cum era de așteptat, cel mai influent partid politic din Iugoslavia postbelică era cel al radicalilor sîrbi conduși de Pašić. Cu toate că se bazase cîndva pe țărănime, el era acum dominat de reprezentanții intereselor burgheziei sîrbești, din care făceau parte oameni de afaceri, negustori, birocrați, profesii liberale, militari și magistrați. În ciuda acestui fapt, el atrăgea încă voturile marii majorități a țărănilor sîrbi, din cauză că susținea ferm ideea națională a sîrbilor. În 1919, o facțiune a aripii stîngi s-a desprins de acest partid, formînd Partidul Democrat aflat sub conducerea lui Ljubomir Davidović și Svetozar Pribićević; aceștia jucaseră anterior un rol major în organizația politică a sîrbilor din monarhia habsburgică cunoscută și acum sub numele de *prečani*. Partidul acesta unea deci Serbia de fostele ținuturi habsburgice. Intrucît Partidul Radical și democrații sprijineau ideea unui guvern centralizat, aceste două formațiuni au putut coopera.

În Croația, Coaliția Croato-Sîrbă a dispărut de pe scena politică. Grupul care a preluat rolul dominant a fost Partidul Țărănesc Croat, fondat în 1904 de frații Ante și Ștefan Radić. Din cauza dreptului de vot extrem de limitat din această perioadă, doar cîțiva reprezentanți ai partidului au reușit să devină membri ai *saborului*. Situația avea să se schimbe radical după război, odată cu introducerea votului universal pentru

bărbați. În februarie 1919, după moartea fratelui său, Ștefan Radić a devenit liderul necontestat al partidului. Un om dificil și încăpăținat, acesta a reușit să obțină sprijinul mării majorități a țăranilor croați. Atitudinea lui față de unirea cu Serbia este indicată de faptul că el a fost singurul membru al Consiliului Național care s-a opus acțiunilor ce au dus la unirea din decembrie 1918.

Harta 8. Iniințarea Regatului sîrbilor, croaților și slovenilor

În lunile care au urmat, Radić și Partidul Țărănesc și-au menținut poziția de opoziție îndârjită. În februarie 1919 a avut loc la Zagreb o întrunire a partidului, în cadrul căreia a fost susținută ideea creării unei Republici țărănești a Croației. În vederea prezentării chestiunii la Conferința de Pace de la Paris, a fost întocmită o petiție, care a fost semnată de 200 000 de oameni. În martie, Radić a fost arestat; el a rămas în închisoare aproape fără întrerupere pînă la alegerile din noiembrie 1920, alți lideri ai partidului fiind supuși și ei unui tratament asemănător. Întemnițarea din motive cu

adevărat dubioase a celui mai popular lider politic din Croația, care avea o influență puternică asupra țărănimii, nu constituia un început favorabil pentru statul iugoslav. Partizanatul lui Radić pentru organizarea autonomă a Croației era desigur sprijinit de cele două ramuri ale Partidului Croat al Drepturilor, care mai exista încă. Să menționăm că, deși nu era un partid pur croat, acesta accepta o organizare centralizată a statului.

Exploatarea pozițiilor antagoniste ale sârbilor și croaților, slovenii și musulmanii bosniaci au reușit să-și întărească influența în sistemul politic. Interesele slovenilor continuau să fie reprezentate în primul rînd de Partidul Popular, aflat încă sub conducerea lui Korošec. Conservator, clerical și foarte oportunista, el a reușit să cîștige suportul solid al electoratului sloven. O poziție puternică era deținută în stat de Organizația Musulmanilor Iugoslavi, care îi reprezenta mai ales pe musulmanii bosniaci, care, să ne amintim, au dominat întotdeauna viața politică a provinciei lor.

În afară de Partidul Țărănesc Croat, o altă organizație, Partidul Comunist, a ocupat un loc destul de important pe scena politică imediat după război. Înființat în 1919, el a jucat un rol major în organizarea grevelor și a agitației muncitorești din momentul respectiv. Temîndu-se de continuarea activităților revoluționare, guvernul a încercat în decembrie 1920 să dizolve organizațiile comuniste și să interzică publicațiile acestora. Cu toate acestea, în alegerile pentru adunarea constituantă partidul a obținut locul al treilea. El era sprijinit în special de cei nemulțumiți de sistemul politic și social, și se bucura deci de o popularitate deosebit de mare în zonele înapoiate, ca Macedonia sau Muntenegru, unde a obținut două cincimi din voturile exprimate. Regiunea nu avea, firește, un proletariat industrial, clasa socială pe care se baza teoretic partidul. Comuniștii aveau puține șanse de a acționa pe față sau de a avea un statut legal. În 1921 a avut loc un atentat la viața prințului Alexandru; în același an a fost asasinat ministrul de Interne. În iulie 1921, după emiterea unei Legi de Apărare a Statului extrem de dure, organizațiile partidului au fost desființate sau obligate să treacă în clandestinitate. Printr-o majoritate de voturi în cadrul adunării, delegații comuniști și-au pierdut locurile. Ulterior, partidul a funcționat ilegal sau sub acoperirea unor organizații avînd aparent alte scopuri.

Alegerile pentru adunarea constituantă au avut loc în noiembrie 1920. Dreptul de vot a fost acordat tuturor, cu excepția celor de origine germană sau maghiară, pe baza votului universal pentru bărbați. Nu a existat nici un amestec al poliției, 65% din cei cu drept de vot prezentîndu-se la urne. Din cele 419 locuri ale adunării, 94 au fost obținute de democrații sârbi, 89 de radicalii sârbi, 58 de Partidul Comunist, 50 de Partidul Țărănesc Croat, 27 de partidele clericale slovene și croate, 24 de musulmanii bosniaci și 10 de social-democrați.³ Locurile rămase libere au fost ocupate de reprezentanții altor partide mai mici. Date fiind aceste rezultate, democrații și radicalii sârbi au format un nou guvern, prim-ministru fiind Nikola Pašić. Sarcina cea mai importantă a acestuia avea să fie supravegherea elaborării constituției.

După alegeri, delegații Partidului Țărănesc Croat s-au întîlnit la Zagreb și au hotărît să boicoteze adunarea. Așa cum am văzut, Partidul Comunist fusese exclus printr-un vot al adunării înseși. Un sfert din reprezentanții aleși nu participau deci la lucrările acesteia. În aceste circumstanțe, centraliștii sârbi aveau cale liberă, iar

³ Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, vol. IX din Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, editori, *A History of East Central Europe*, University of Washington Press, Seattle, 1974, p. 215.

constituția, care a fost finalizată în iunie 1921, exprima clar interesele acestora. Chiar și în aceste condiții, guvernul a avut mari dificultăți în a asigura aprobarea ei. Pentru a se întruni majoritatea, a fost nevoie să li se facă promisiuni speciale delegaților musulmani pentru a le obține sprijinul. La votul final au fost prezenți doar 258 de reprezentanți din totalul de 419. Constituția a fost acceptată cu o marjă de 223 la 35. Toate partidele croate, Partidul Comunist și delegații sloveni s-au opus acestei decizii.

În acest moment, guvernul a instituit o monarhie constituțională, care conferea o mare autoritate regelui. Adunarea Națională unicamerală urma să fie alcătuită din 315 delegați, aleși pe o perioadă de patru ani prin vot direct și secret. Cu toate că dădea asigurările cerute în privința libertăților civile, guvernul își rezerva posibilitatea de a limita exercitarea acestora dacă ele se dovedeau inconveniente. Alexandru a jurat să respecte constituția la 28 iunie 1921, în ziua aniversării bătăliei de la Kosovo, dată importantă în istoria sârbilor. Noul stat iugoslav era organizat după un model asemănător cu acela al Serbiei antebelice. Puterea urma să fie centralizată la Belgrad și să rămână în mare parte în mâinile liderilor politici sârbi.

Legea promulgată în aprilie 1922 privind administrația țării a confirmat această tendință. Teritoriul era împărțit în treizeci și trei de departamente, administrate de prefecții numiți de rege. Deși se acorda o autonomie limitată nivelurilor administrative inferioare, deciziile importante erau luate de prefecți. Provinciile istorice au fost desființate. Croația și Slavonia erau împărțite în patru județe, iar Dalmația în două.

Prin urmare, centralismul sârb triumfase, dar cu un preț foarte mare. Un procentaj foarte ridicat al populației iugoslave nu a acceptat niciodată acest aranjament. În ciuda faptului că o opoziție extrem de înverșunată va proveni de la Zagreb și din partea Partidului Țărănesc Croat, multe grupuri slovene, musulmane, muntene, macedonene și albaneze erau la fel de nemulțumite de structura unitară. Din nefericire, ca să-și apere poziția, conducerea sârbă avea tendința de a trata orice critică la adresa constituției drept „trădare“, chiar și atunci când aceasta urmărea restructurarea și nu distrugerea statului. Opoziția legală devenea astfel foarte dificilă. În același timp, autoritățile centrale erau obligate să apeleze tot mai mult la forță pentru controlarea situației. Măsurile represive care au fost luate și suprimarea generală a libertăților civile afectau desigur populația sârbă aproape la fel de mult ca și pe celelalte naționalități, dar ea avea măcar avantajul de a face parte din naționalitatea dominantă.

Problema fundamentală a statului consta în aceea că, în ciuda speranțelor nutrite de unii intelectuali și lideri politici înainte de 1914, nu a luat naștere o naționalitate iugoslavă. În momentul acesta, echilibrul național aproximativ era următorul: sârbii reprezentau 43 %, croații 23 %, slovenii 8,5 %, musulmanii bosniaci 6 %, slavii macedoneni 5 %, iar albanezii 3,6 %, restul de 14 % fiind format din minorități formate din germani, unguri, vlahi, evrei și țigani.⁴ Cu toată consistenta retorică anterioară, oamenii aceștia nu s-au considerat niciodată ca alcătuiind o națiune unică. Cea mai crâncenă luptă națională a fost aceea care a izbucnit între sârbi și croați, și care avea să paralizeze statul. În perioada aceasta au devenit evidente piedicile aproape de netrecut aflate în calea unirii a două popoare cu origini istorice și religioase diferite. Până atunci, cea mai mare parte a croaților trăiseră sub o administrație autonomă, având propria lor adunare și proprii lor lideri locali. Ei aparținuseră de Imperiul Habsburgic, care reprezenta o civilizație superioară față de

⁴ Rothschild, *East Central Europe*, pp. 202, 203.

aceea a Serbiei, fapt pe care ei îl repetau tot timpul sîrbilor. Obiecțiile lor față de stăpînirea habsburgică se refereau la numeroasele încercări atît ale Vîenei cît și ale Budapestei de a anula independența care le rămăsese. După ce luptaseră efectiv vreme de secole pentru a dobîndi o administrație autonomă, nu aveau acum de gînd să renunțe la acest statut de dragul Belgradului. Aceste sentimente erau împărtășite de mulți dintre preșanii sîrbi, cărora nu le convenea deloc poziția pe care o ocupau în cadrul statului unificat.

Majoritatea liderilor sîrbi erau profund nemulțumiți de obstrucția croaților. Ei se considerau eliberatorii slavilor de sud de sub ocupația străină, atît otomană cît și habsburgică; ideea aceasta făcea parte din mitologia lor națională. Acești liderii erau convinși totodată de faptul că sîrbii suferiseră mai mult decît celelalte naționalități în timpul războiului și doreau să fie recompensați cel puțin parțial pentru grelele lor pierderi. Ei erau ferm solidari în convingerile lor naționale și creștin-ortodoxe. Mulți dintre lideri erau extrem de neîncrezători față de croați din cauza credinței catolice a acestora și a vechii lor asocieri cu habsburgicii. Era firesc să apară sentimentul că toți croații erau într-o oarecare măsură trădători. În orice caz, conducerea sîrbă a depus un efort hotărît și care a fost încununat de succes de a controla guvernul. D dominația lor ulterioară asupra vieții naționale iugoslave poate fi dedusă din următoarea descriere:

Un singur guvern interbelic a fost condus de un prim-ministru care nu era sîrb, iar în cea mai mare parte a timpului sîrbii au deținut în mod exclusiv portofoliile-cheie din guvern (adică ministerele Afacerilor Externe, de Interne, al Armatei și Marinei). Toți cei șapte prim-miniștri ai celor douăzeci și patru de cabinete care au deținut puterea între decembrie 1918 și ianuarie 1929, perioada democrației parlamentare, erau sîrbi. În perioada ulterioară, din ianuarie 1929 pînă în martie 1941, au existat cincisprezece cabinete diferite, trei cincimi (73) dintre miniștrii acestora, dintr-un total de 121, fiind sîrbi. Slovenul Anton Korošec a fost prim-ministru de la 27 iulie 1928 pînă la 6 ianuarie 1929. Doar în șase cabinete din perioada care a urmat imediat după război (20 decembrie 1918 – 1 ianuarie 1929) postul de ministru al Afacerilor Externe a fost deținut de un nesîrb (croatul Ante Trumbić). Korošec a fost singurul nesîrb care a fost ministru de Interne (de două ori: 27 iulie 1928 – 6 ianuarie 1929 și 24 iunie 1935 – 21 decembrie 1938). În toate cele treizeci și nouă de cabinete, ministrul Armatei și Marinei a fost tot timpul un general sîrb din cadrele active. De asemenea, în 1938, dintre cei 165 de generali, numai doi erau croați, iar doi sloveni; toți ceilalți erau sîrbi.⁵

În cadrul acestei organizații unitare, atît slovenii cît și musulmanii bosniaci au reușit să-și găsească un loc confortabil, în mare parte datorită faptului că sprijinul lor continua să fie necesar menținerii poziției sîrbilor. Liderii sloveni erau politicieni iscusiți grație experienței acumulate în parlamentul austriac. Dat fiind că limba lor era clar diferită de cea sîrbo-croată, acestora nu le era teamă de imixtiunea unor administratori din afară, beneficiind efectiv de autonomie locală. Grație faptului că stăpîneau limba oficială, ei au reușit să ocupe mai multe posturi în aparatul birocratic al statului decît le-ar fi revenit proporțional cu numărul lor. Cu toate că și ei se opuneau centralismului, slovenii cîștigaseră mult sub noul regim. Atitudinea lor a fost excelent

⁵ Wayne S. Vucinich, „Interwar Yugoslavia“, în Wayne S. Vucinich, editor, *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, University of California Press, Berkeley, 1969, pp. 10-11.

rezumată de Korošec în cadrul unei conversații purtate cu un membru proeminent al Partidului Țărănesc Croat în 1924:

Îi înțeleg și îi respect pe croați. Teritoriile Croației și Slavoniei erau recunoscute sub monarhia austro-ungară ca reprezentând o națiune politică, acestea reușind să-și păstreze autonomia într-o măsură considerabilă. Prin urmare, croații au pierdut atât de mult în cadrul noului stat, încât opoziția lor îndârjită față de acesta este perfect firească. Dar trebuie să ne înțelegeți și pe noi. Noi nu am pierdut nimic, dimpotrivă, am realizat cîștiguri remarcabile în cadrul noii ordini. Sub dominația austro-ungară, noi, slovenii, nu aveam propriile noastre școli superioare, iar o universitate slovenă părea un vis utopic. Croații aveau propriile lor școli, de la nivelul primar pînă la cel universitar, iar croata era limba oficială în teritoriilor croate. În provinciile slovene ne era impusă germana. În noul stat, slovenii au primit tot ceea ce le lipsise anterior: școli înalte și o utilă universitate. În măsura în care partidul meu este reprezentat în guvern, Belgradul ne va permite să administrăm Slovenia după placul nostru. Cu toate că îmi dau seama că acest sistem centralizator nu se poate menține mult timp, cred că ar fi înțelept să profităm de împrejurările existente și să obținem cîteva avantaje din acest tîrg.⁶

Korošec a recunoscut de asemenea că numai o Iugoslavie unită ar fi putut scoate o jumătate de milion de sloveni de sub controlul italienilor.

Liderii musulmani și-au oferit într-un mod asemănător sprijinul în schimbul unor avantaje politice, în special cu privire la reforma pămîntului și la privilegiile culturale și religioase. Să menționăm că în perioada interbelică chestiunea statutului muntenegrenilor, macedonenilor și albanezilor nu a constituit o problemă importantă a politicii interne. Muntenegrenii erau considerați ca fiind sîrbi, iar Macedonia era numită „Serbia de Sud.” Delicata chestiune albaneză juca un anumit rol în relațiile externe, dar nu și în cele interne.

În ciuda gravelor crize politice care aveau să tulbure ulterior scena politică, una dintre problemele importante, cea a reformei agrare, a fost rezolvată. În Serbia și Muntenegru nu a fost întreprinsă nici o acțiune, deoarece pămînturile de aici erau deja ocupate de gospodăriile țărănești. Atenția principală era acordată fostelor teritorii habsburgice și otomane. Aici predominau încă marile moșii, deținute în special de musulmani, germani sau unguri. În februarie 1919, o lege fundamentală a instituit principiul abolirii obligațiilor țăranilor, al exproprierii moșiilor mari și al despăgubirii proprietarilor funciari. În general, obiectivul era asigurarea că pămîntul aparține celor care îl cultivau. A fost nevoie de mult timp pentru introducerea reformei agrare; unele măsuri nu fuseseră aplicate în întregime nici măcar în preajma celui de-al doilea război mondial. Împărțirea pămîntului nu mai constituia totuși o problemă politică delicată.

Condițiile deținerii pămîntului erau diferite în vechile zone otomane și habsburgice, astfel încît nu puteau fi aplicate aceleași metode peste tot. Să ne amintim că în Bosnia-Herțegovina nu se produsese în timpul administrației imperiale habsburgice nici o modificare a relațiilor dintre moșieri, care erau de obicei musulmani și kmeți, aceștia fiind în majoritate creștini. Povara obligațiilor fusese extrem de grea aici. Întrucît domeniile nu fuseseră cultivate ca unități, ci mai curînd sub forma loturilor individuale deținute de arendași, împărțirea pămîntului a provocat puține probleme. Era de asemenea posibilă transferarea dreptului de proprietate și pur și

⁶ Citat din Vladko Maček, *In The Struggle for Freedom*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1957, pp. 93-94.

simplu anularea plăților. Proprietarii erau despăgubiți. După cum am văzut, partidul musulmanilor din Bosnia a reușit să beneficieze de o atenție specială în această privință în schimbul sprijinului politic de care guvernul avea nevoie.

Reforma agrară fusese promisă în ținuturile habsburgice încă înainte de unificare. În noiembrie 1918, Consiliul Național de la Zagreb s-a declarat în favoarea exproprierii moșilor prin acordarea de despăgubiri. Această acțiune a fost facilitată de faptul că o mare parte a pământurilor respective se aflau în posesia proprietarilor de origine germană sau maghiară; depozedarea „străinilor” nu a fost deloc greu de realizat.

În cele din urmă s-a produs un masiv transfer de proprietate. Rezultatele acestuia au fost descrise în felul următor:

Un total de poate 500 000 de familii de țărani (pînă prin 1935), sau mai mult decît una din patru din acestea, au beneficiat de reforma agrară în detrimentul a circa 10 000 – 20 000 de proprietari și al diverselor instituții deținătoare de pămînturi. Suprafața de pămînt implicată în această reformă, inclusiv aceea stabilită după ureche pe la mijlocul anilor '30, trecea de două milioane de hectare, fără a mai pune la socoteală pădurile. Ceea ce reprezenta în 1938 aproximativ un sfert din totalul pămîntului arabil.⁷

Odată îndeplinite cele mai urgente cerințe ale reformei agrare, problemele politice majore nu mai erau reprezentate de aspectele economice. Toate partidele se concentraseră asupra chestiunii naționale. Din 1921 pînă în 1928, perioadă în care țara a avut un regim constituțional, viața politică a fost dominată de tema rivalității sîrbo-croate. Opoziția față de întregul sistem politic își avea centrul la Zagreb, fiind constituită din Partidul Țărănesc, Partidul Drepturilor și alte grupuri purtătoare de cuvînt ale celor care erau în favoarea unei structuri federale a statului. În martie 1923 au avut loc din nou alegeri. Cei mai puternici naționaliști din ambele tabere, Radić în Croația și Pašić în Serbia, au obținut victoria. Ca și mai înainte, partidele și candidații care sprijineau instituirea unui guvern centralizat au obținut aproape jumătate din locurile adunării. Delegații Partidului Țărănesc au continuat să refuze să participe la sesiunile acesteia.

În iulie 1923, Radić a plecat din țară, încercînd să obțină sprijin străin în favoarea instituirii unui statut federal pentru Croația. În călătoriile sale el a vizitat în 1924 Uniunea Sovietică, participînd la al cincilea congres al Kominternului. La Moscova, el a aranjat afilierea Partidului Țărănesc la Internaționala Comunistă a țăranilor, sau Krestintern, care avea legături strînse cu Kominternul. Să nu uităm că Iugoslavia nu recunoscuse la vremea aceea guvernul sovietic, iar Partidul Comunist fusese declarat ilegal. În august 1924, Radić s-a întors în țară și a început imediat să ducă o politică activă. Au fost organizate întruniri publice, în cadrul cărora regimul de la Belgrad a fost aspru criticat. Cabinetul Pašić demisionase cu o lună în urmă, fiind înlocuit cu un guvern al Partidului Democrat condus de Ljubomir Davidović, dar Pašić a revenit la putere în noiembrie. În aceste condiții, el s-a decis să ia măsuri energice împotriva Partidului Țărănesc. Acesta a fost scos în afara legii în decembrie, iar Radić și principalul lui colaborator, Vladko Maček, s-au întors la închisoare. Guvernul a recurs la prevederea neconcludentă a Legii pentru Apărarea

⁷ Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1955, pp. 368-369.

Statului împotriva oponentilor. Măsura fusese îndreptată contra comuniștilor, iar acuzațiile aduse Partidului Țărănesc și liderilor lui se refereau la cooperarea acestora cu Kominternul.

Alegerile din februarie 1925 au avut deci loc în condițiile în care principalul partid croat fusese trecut în ilegalitate, iar liderii lui, care se bucurau de o mare popularitate, erau în închisoare. Cu toate acestea, rezultatele voturilor au rămas neschimbate. Trebuie să subliniem că scoaterea în afara legii a unui partid nu însemna neapărat că membrii și susținătorii acestuia nu puteau vota. Electoratul cunoștea orientările politice ale candidaților și putea vota pe baza acestora. Rezultatele acestor alegeri au menținut proporția în privința reprezentanților partidelor majoritare. Totuși, Radić a luat hotărârea să-și schimbe tactica. Curînd după alegeri, în martie 1925, Pavle Radić, nepotul liderului Partidului Țărănesc, a anunțat că unchiul lui acceptă constituția și că va activa în cadrul sistemului politic existent. S-a produs atunci o răsturnare totală a situației. Liderii Partidului Țărănesc au ieșit din închisoare, iar delegații acestuia și-au ocupat locurile în adunare. Și mai important era faptul că partidul sprijinea guvernul Pašić. Patru dintre membrii săi au devenit membri ai cabinetului, iar Radić a devenit ministrul Educației.

Această nouă cooperare nu era oricum, lipsită de divergențe. Plin de temperament, Radić avea obiceiul să-și trateze adversarii drept „porci“, „trișori“, „gangsteri“, „tirani“ și „agenți străini“.⁸ Prin aprilie 1926, el se retrăsese din guvern. În același timp, marele lui rival, Pašić, a fost nevoit să demisioneze din cauza acuzațiilor de corupție aduse fiului său. Liderul sîrb a murit în decembrie 1926. Prin februarie 1927, cooperarea dintre partidele Radical și Țărănesc se destrămase. Au urmat alegerile din septembrie 1927. S-a produs atunci o nouă răsturnare a situației politice, de data aceasta în tabăra Partidului Democrat, cînd Pribičević, politicianul *prečani* sîrb, a rupt relațiile cu Davidović și a adoptat o poziție federalistă. După aceea, radicalii au continuat să dețină controlul asupra guvernului, bazîndu-se pe sprijinul democraților care nu părăsiseră blocul guvernamental și pe acela al musulmanilor bosniaci. Opoziția era formată în primul rînd din Partidul Țărănesc și din democrații care îl sprijineau pe Pribičević, grupuri care au adoptat acum o tactică obstrucționistă. Echilibrul politic al Iugoslaviei era deci deosebit de fragil. Dispute separatiste au apărut chiar și în sînul partidelor pur sîrbești.

Întreaga situație a dus la declanșarea unei crize în iunie 1928, cînd un delegat al Partidului Radical din Muntenegru a împușcat cinci reprezentanți ai Partidului Țărănesc Croat, printre care și pe Ștefan Radić, în timpul unei sesiuni a adunării. Doi oameni, dintre care unul era Pavle Radić, au murit pe loc. Inițial, Ștefan Radić părea să-și fi revinit, dar și el a murit în cele din urmă la 8 august ca urmare a răniilor suferite. Dat fiind că reprezentanții croați erau aproape convinși de o complicitate în privința acestui asasinat, evenimentul a pus capăt colaborării lor cu guvernul. Ei s-au retras din nou din adunare. În iulie a fost format un cabinet condus de slovenul Korošec – singura excepție de la regula generală care cerea ca primul-ministru să fie un sîrb din Serbia. Cea de a zecea aniversare a întemeierii statului din decembrie a fost marcată la Zagreb de tulburări și demonstrații.

În această perioadă de extremă tensiune, conducerea a fost preluată de Alexandru, care devenise rege în 1921, deși el exercita de mult atribuțiile acestui rang

⁸ Rothschild, *East Central Europe*, p. 226.

Alternativa era clară: sistemul constituțional se prăbușea, așa încît trebuia adoptat un alt sistem. Opoziția, reprezentată de Partidul Țărănesc condus de succesorul lui Radić, Maček, și de democrații avîndu-l în frunte pe Pribićević, cerea o remaniere totală a guvernului. Ea propunea un sistem federal bazat pe provinciile istorice, cărora urma să le fie acordată o autonomie aproape completă. Conform acestui plan, care semăna foarte mult cu *Ausgleich*-ul habsburgic, administrațiile locale urmau să fie subordonate autorității centrale doar în ceea ce privește politica externă, apărarea, cutuma și valuta. Forțele militare urmau să fie organizate pe criteriul provinciilor și al entităților naționale. Ca și în cadrul sistemului anterior al monarhiei habsburgice, persoana regelui constituia simbolul principal al unității. Firește că o asemenea soluție ar fi pus capăt dominației sîrbilor și ar fi modificat din temelii echilibrul forțelor naționale. La 6 ianuarie 1929, Alexandru a rezolvat această dilema printr-o acțiune radicală. El a desființat regimul constituțional, a interzis partidele politice și a dizolvat adunarea, inaugurînd o dictatură personală care avea să dureze pînă în 1934, cînd a fost asasinat.

Conflictele naționale au dus astfel la prăbușirea guvernului constituțional din Iugoslavia. În acest deceniu, atenția națională se concentrase în special asupra acestor antagonisme violente. Problemele politicii externe, care vor fi discutate în continuare, implicau relații cu Italia, Bulgaria, Grecia și Albania. Au apărut unele dispute, dar ele au fost rezolvate fără conflicte sau crize importante. Odată instituită dictatura regală, rămînea de văzut dacă un monarh capabil și experimentat putea crea o națiune iugoslavă acolo unde un regim parlamentar eșuase.

România

Imensul succes pe care l-a avut Ion C. Brătianu la Conferința de Pace de la Paris în obținerea recunoașterii maximumului de cîștiguri naționale ale țării sale a fost deja relatat. Mai mult, demersul său diplomatic a fost însoțit de o serie de evenimente desfășurate în Transilvania și Basarabia, evenimente care demonstau dorința populației românești locale de a se uni cu vechiul regat, Valahia și Moldova, numite și Regatul. În timpul războiului, obiectivul prioritar al conducerii române fusese achiziționarea Transilvaniei. Guvernul de la București avea aici un aliat puternic, Partidul Național din Transilvania, cel care condusese lupta românilor împotriva dominației maghiare. Pe perioada războiului, atitudinea românilor fusese asemănătoare cu aceea a celorlalte naționalități. Și ei purtaseră negocieri cu guvernul habsburgic și întîmpinaseră o intransigență similară din partea ungarilor. Așa cum am văzut, naționaliștii unguri urmăreau slăbirea legăturilor cu Viena, dar menținerea unei dominații ferme asupra posesiunilor coroanei Sfîntului Ștefan. La încetarea luptelor, după prăbușirea imperiului, populația românească a fost pusă în fața alternativei strict limitate de a continua anexată la Ungaria sau de a se uni cu Regatul. Dată fiind această alternativă, existau puține îndoieli în privința deciziei care urma să fie luată.

În decembrie 1918 a avut loc la Alba Iulia o Mare Adunare Națională sub egida Partidului Național. La întrunirea aceasta au participat delegați aleși din diferite județe și reprezentanți ai bisericilor ortodoxă și unită și ai altor organizații naționale. Dintre cele 1228 de persoane prezente, unele veniseră din județele Crișanei și Maramureșului, din Transilvania propriu-zisă. Se urmărea o participare largă, și aproximativ 100 000 de români s-au adunat în cadrul unei demonstrații de solidaritate națională. Adunarea a luat

hotărîrea unirii cu Regatul, dar erau deosebit de importante condițiile incluse în ea: autonomia Transilvaniei urma să fie respectată, iar unirea trebuia să fie bazată pe un guvern reprezentativ, pe dreptul de vot universal pentru bărbați și pe garantarea libertăților civile. În plus, minorităților aveau să le fie asigurate drepturile politice și culturale și urmau să fie luate măsuri în beneficiul țăranilor și muncitorilor. A fost apoi format un guvern provizoriu avînd în frunte un consiliu aflat sub conducerea lui Iuliu Maniu, liderul Partidului Național. A fost de asemenea instituit un Mare Consiliu Național alcătuit din 150 de membri. Decizia de unire într-o Românie Mare era susținută de germanii transilvăneni, care preferau stăpînirea românească celei maghiare. Unirea beneficia deci de sprijinul majorității clare a locuitorilor, deși minoritatea maghiară i s-a opus cu îndrîjire.

Evenimentele vor fi complicate și mai mult de controversa asupra Basarabiei. Această provincie avea o populație de circa 3 milioane de oameni, din care românii reprezentau 60 %. Ei locuiau mai ales în partea centrală a țării, ucrainenii fiind concentrați în nord, iar bulgarii și tătarii în sud. Cu cea mai mare parte a teritoriului ei aflat sub stăpînire rusească începînd din 1812, Basarabia nu avusese o veritabilă mișcare națională. Datorită politicii dure de rusificare duse înainte de război, nu existau școli sau organizații culturale românești, nici posibilități de a publica materiale în limba română. Ca și regatul român, Basarabia era dominată de moșii întinse lucrate de muncitori agricoli. Ca atare, românii nu aveau prejudecăți, existînd mari moșieri atît români cît și ruși. Nemulțumirea generală avea în vedere mai mult aspectul economic și cel social decît cel național. Poziția țăranilor era stabilită de legile rusești de emancipare din anii '60 ai secolului al XIX-lea și de măsurile reformatoare ulterioare, dar, ca și în alte părți ale Rusiei, acestea nu rezolvaseră problemele fundamentale din agricultură. Întrucît situația era în mare măsură aceeași și în Regat, România independentă nu prezenta o atracție prea mare pentru majoritatea țărănească. Principala revendicare a tuturor țăranilor era desființarea marilor moșii și împărțirea pămînturilor acestora. Basarabia era deci o zonă înapoiată și săracă; ea nu poseda tipul de conducere românească religioasă și intelectuală pe care am întîlnit-o în Transilvania.

Din cauza acestor condiții, revoluțiile ruse din martie și noiembrie 1917 aveau toate șansele să aibă un mare efect. Ele i-au influențat nu numai pe țăranii nemulțumiți, dar și pe numeroșii soldați din provincie care dezertaseră din armata rusă aflată într-un proces rapid de dezintegrare. După căderea regimului țarist au apărut două tipuri de activitate politică. Mai întîi, ca și în Rusia, au fost înființate soviete (consilii) ale muncitorilor, țăranilor și soldaților; în al doilea rînd, majoritatea românească s-a organizat. Țăranii au început să ia în stăpînire pămîntul încă din iulie 1917; spre sfîrșitul anului, ei își apropiaseră circa două treimi din acesta.

În octombrie 1917 a fost instituit un guvern provizoriu al Basarabiei cu centrul la Chișinău. Ulterior a fost înființat un Consiliu Național, *Sfatul Țării*, care urma să guverneze provincia pînă la convocarea unei adunări constituționale. Acest consiliu avea 120 de membri, majoritatea lor reprezentîndu-i pe țăranii și pe soldații români; președintele lui era Ion Inculeț. Acest guvern a rămas la cîrma provinciei din noiembrie 1917 pînă în noiembrie 1918. În decembrie 1917 el a proclamat Republica Democrată Moldovenească și și-a exprimat dorința de a se uni cu o republică federativă sovietică.

Cea mai dificilă problemă pentru acest nou guvern moldovenesc era extrema lui slăbiciune în fața presiunii din afară. Principala amenințare venea din partea Ucrainei, unde își desfășura activitatea o mișcare autonomă similară. Exista o mare îngrijorare ca nu cumva acest regim să ocupe nordul Basarabiei, care deținea o ma-

joritate ucraineană. Exact așa cum temerile în privința intențiilor italienilor influențaseră acțiunile croaților și slovenilor, incertitudinea în ceea ce privește atitudinea ucrainenilor i-a determinat pe liderii moldoveni să ia decizii mai radicale. Când Ucraina s-a declarat independentă, Basarabia a fost izolată de Rusia, iar poziția ei a devenit și mai periclitată. În ianuarie 1918 guvernul moldovean a proclamat și el independența provinciei.

Între timp, învins de armata germană, guvernul român purta negocieri pentru încheierea unei păci separate. Premierul Alexandru Marghiloman spera să poată profita de ocazie ca să obțină acceptul Germaniei în ceea ce privește anexarea Basarabiei de către români. Conform termenilor Tratatului de la București din mai 1918, României i s-a permis să ocupe teritoriul acesteia. Armata română și un corp administrativ au intrat în acțiune. În aprilie 1918, Consiliul Național a aprobat prin vot deschis unirea; au fost optzeci și șase de voturi pentru, trei împotrivă și treizeci și șase de abțineri. Totuși, ca și în cazul Transilvaniei, unirea era condiționată de anumite clauze: Basarabia urma să aibă o administrație autonomă, Consiliul rămânea la putere, erau protejate libertățile și drepturile civile ale minorităților și avea să fie introdusă o reformă agrară. În noiembrie 1918, după ce armata română preluase controlul deplin asupra ținutului, Consiliul și-a retras condițiile. Generalul aflat la comanda trupelor de ocupație a dizolvat apoi acest organism, astfel încât administrația basarabeană autonomă a dispărut.

Măsurile care au dus la unire au fost ulterior energic contestate de guvernul sovietic. În 1924 a fost înființată pe pământ rusesc o Republică Populară Moldovenească, aceasta pretinzând că reprezenta autoritatea legitimă din Basarabia. Argumentul ei era că nu Consiliul Național, ci sovietele reprezentau populația provinciei. După cum se vede, Consiliul a funcționat totuși efectiv într-o manieră foarte asemănătoare aceleia a adunărilor similare din alte teritorii. Toate organizațiile naționale ale perioadei erau într-un anumit sens autonome. În caz de război ar fi fost imposibil ca în oricare regiune să fie instituite guverne provizorii bazate pe alegeri deschise și care să reprezinte clar voința populației respective. Trebuie să menționăm că Bucovina s-a unit cu România printr-un proces asemănător. În noiembrie 1918 a avut loc un congres care a votat în favoarea unirii.

Cu toate că programul național fusese astfel realizat, după război România avea o populație din care 28 % reprezenta procentajul deținut de minorități. Recensământul din 1930 a dat următoarele rezultate: 71,9 % erau români, 7,9 % unguri, 4,1 % germani, 4% evrei, 3,2 % ucraineni, 2,3 % ruși și 2 % bulgari.⁹ În ciuda acestor cifre, guvernul român nu s-a confruntat niciodată cu probleme de intensitatea și gravitatea celor din Iugoslavia. Românii alcătuiau majoritatea clară a populației; minoritățile erau dispersate, fiecare în parte constituind o mică parte din numărul total. Dintre cele trei grupuri mai puternice, ungurii, germanii și evreii, germanii au creat cele mai puține probleme cel puțin înainte de ascensiunea național-socialismului în Germania. Cea mai mare parte a evreilor erau și ei mulțumiți de situația lor, mai ales datorită stării lor economice favorabile.

În pofida tensiunilor intense provocate de imigrația evreiască în secolul al XIX-lea, acești oameni dobândiseră o poziție-cheie în anumite domenii ale vieții economice românești. Aversiunea boierilor români și chiar și a multora dintre

⁹ Rothschild, *East Central Europe*, p. 284.

membrii clasei burgheze educate față de afaceri lăsase acest sector deschis în mod tradițional străinilor. Rolul jucat anterior de greci, germani și alte naționalități a fost deja prezentat. Principalul element „străin” din economia României devenise pe la începutul secolului al XX-lea cel evreiesc. Iată cum descrie situația o autoritate în materie:

Pe la mijlocul perioadei interbelice, evreii controlau cea mai mare parte a capitalului privat din export, transporturi, asigurări, textile, pielărie, articole electrotehnice, chimicale, locuințe, tipografii și din industria tipăriturilor. Deși accesul lor în universități era restrâns prin limitări statutare și violențe extralegale, ei erau puternic reprezentați și în profesiile legate de magistratură, medicină, stomatologie, jurnalistică și în sectorul bancar. Cu toate că reprezentau doar 4,2 % din populație, ei alcătuiau 30,1 %, 27 % și, respectiv, 23,6 % din populația urbană a Bucovinei, Basarabiei și Moldovei și 14,3 % din întreaga populație urbană a țării. În orașe ca, de exemplu, Chișinăul și Cernăuțiul, ... unde evreii ajungeau pînă la 52,6 și 44,9 % din populație, majoritatea firmelor magazinelor erau scrise cu litere ebraice.¹⁰

În ciuda faptului că germanii și evreii își acceptaseră poziția în cadrul statului național român, acest lucru nu a fost niciodată valabil și pentru populația maghiară. Înainte de război, ei reprezentaseră naționalitatea conducătoare în Transilvania, acum fiind supuși unei administrații care nu numai că era românească, ci considerată totodată de ei net inferioară aceleia de care beneficiaseră pînă atunci. Concentrați în centrul Transilvaniei și separați de Ungaria propriu-zisă prin teritorii întinse locuite în mare parte de români, ungurii aveau puține speranțe că problemele lor vor fi rezolvate printr-un viitor transfer de teritorii. Nu exista nici o metodă logică de împărțire a provinciei după criterii naționale. Ungurii rămîneau un grup nemulțumit și înstrăinat, și în general pe drept cuvînt. Tratatamentul aplicat minorităților a constituit o problemă a tuturor guvernelor României care au urmat. Așa cum partidele din Iugoslavia aveau să-i considere ulterior pe germanii, ungurii și italienii care locuiau în ținuturile lor drept străini, autoritățile române au extins această atitudine asupra celei mai mari părți a populației de altă origine decît română. Apelînd la argumentele istorice bazate pe controversa originii daco-romane a poporului lor, ele aveau tendința să-i privească pe oricare dintre coloniștii veniți mai tîrziu ca intruși pe teritoriile lor naționale.

După realizarea unirii, sarcina națională majoră era integrarea noilor provincii în vechiul regat. În deceniul următor, politica României avea să fie dominată de activitățile a trei partide; pe două dintre acestea, Partidul Liberal și Partidul Național din Transilvania, le-am prezentat deja. Cel de-al treilea, Partidul Țărănesc din Regat, asemeni Partidului Țărănesc din Croația, a căpătat pondere după introducerea votului universal. Conducerea acestui partid era în mîinile intelectualilor, dar baza o constituie majoritatea țărănească. Ion Mihalache, profesor de origine țărănească, și Nicolae Lupu, medic, au jucat roluri importante în organizarea partidului. Programul lui sprijinea principiul că țăranul trebuie să posede pămîntul pe care îl lucra și că temelia sistemului agrar trebuie să fie constituită de mica gospodărie țărănească. În cadrul luptelor politice ale momentului, Partidul Țărănesc a reușit să colaboreze bine cu Partidul Național din Transilvania. Să nu uităm că acesta din urmă, în ciuda conducerii și a membrilor lui aparținînd burgheziei, reprezentase și interesele țăranilor români împotriva autorităților

¹⁰ Rothschild, *East Central Europe*, p. 289.

maghiare. Partidul Conservator, care jucase anterior un rol atât de important în politica românească, a dispărut după război de pe scena politică. El fusese compromis de faptul că susținuse alierea cu Germania. Pe lângă aceasta, din rîndurile lui făcuseră parte mulți mari proprietari funciari, clasă a cărei influență a scăzut odată cu împărțirea moșiilor.

Ca și în Iugoslavia, anii care au urmat imediat după război au fost martorii reluării mișcărilor muncitorești și ai înființării Partidului Comunist. Acesta se bucura de puțin succes în rîndul muncitorilor și practic de nici un sprijin din partea țăranilor. Mai mult, el a devenit imediat obiectul atenției guvernului. Să ne amintim că guvernul român își trimisese armata împotriva regimului comunist maghiar al lui Béla Kun; ulterior, liderii români s-au mîndrit cu faptul că fuseseră un „bastion” împotriva comunismului. După ce Kominternul a cerut separarea Transilvaniei, Dobrogei, Basarabiei și Bucovinei, partidul a devenit ținta atacurilor înverșunate ale naționaliștilor români. Pe viitor, conducerea Partidului Comunist avea să fie recrutată nu dintre români, ci din rîndul minorităților maghiară, bulgară și evreiască, ai căror reprezentanți erau extrem de nemulțumiți de poziția lor în stat.

În noiembrie 1918, cînd victoria Aliaților devenise clară, Ion C. Brătianu l-a înlocuit pe Alexandru Marghiloman în postul de prim-ministru. În septembrie 1919 el a demisionat, iar un guvern de tranziție a organizat în noiembrie unul dintre puținele scrutinuri cinstite din perioada postbelică. Rezultatul a marcat o victorie clară a Partidului Național și a Partidului Țărănesc. A fost apoi instituită o coaliție guvernamentală cu Partidul Național ca lider, Alexandru Vaida-Voievod ca premier și Ion Mihalache ca ministru al Agriculturii. Regimul acesta, care avea un program mai radical decît acela al Partid Liberal învins, sprijinea introducerea unei reforme agrare și a unei administrații naționale descentralizate. Chiar dacă măsurile propuse erau relativ moderate, vechea conducere politică a Regatului era profund tulburată. Acționînd în interesul acesteia, regele Ferdinand a destituit cabinetul național-țărănist și l-a numit prim-ministru pe generalul Alexandru Averescu. Acest ofițer, care se făcuse răspunzător de înăbușirea răscoalei țăărănești din 1907, fusese totuși un general de nădejde și popular în timpul războiului. După cum era obiceiul în România, premierul a organizat noi alegeri, ale căror rezultate au fost în totală contradicție cu cele anterioare. Partidul Poporului, o organizație personală a generalului recent formată, a obținut victoria. Deși mult mai conservator ca orientare, noul regim a luat realmente măsuri în vederea unei reforme agrare. Mișcarea muncitorească socialistă a fost însă reprimată, iar liderii ei arestați.

Redistribuirea radicală a pămîntului devenise o necesitate absolută către sfîrșitul războiului. În aprilie 1917, ca să-i determine pe soldații țărani să lupte mai departe Ferdinand promisese că va fi inițiată o asemenea acțiune; o nouă asigurare a fost dată în decembrie 1918. Conducătorii României erau convinși de faptul că trebuia făcut ceva pentru a-i împiedica pe țărani să cedeze atracției comunismului. De fapt, obiectivul major al reformelor era îndepărtarea țăărănimii de radicalismul politic, nu asigurarea unui progres social și economic. Evenimentele din Basarabia, unde țăranii puseseră stăpînire pe pămînt, făceau ca acțiunea să fie și mai imperativă. În decembrie 1918 au fost luate primele măsuri; pămîntul aflat în proprietatea statului și cel al proprietarilor străini sau plecați din țară a fost împărțit. În plus, a fost luată hotărîrea ca domeniile marilor proprietari să fie expropriate, dar cu compensații. În iulie 1921 au fost aduse unele modificări legilor, dar principiile au rămas neschimbate. Reforma agrară românească avea să fie cea mai radicală din Europa, alături de aceea din Rusia.

Aproape 14,8 milioane de acri (6 milioane de hectare) au fost expropriate; din acestea, o suprafață de 9,6 milioane de acri a fost împărțită unui număr de 1,4 milioane de țărani. Restul de 5,2 milioane de acri era format din pășuni și păduri aflate în stăpânirea obștilor.¹¹ Suprafața de pământ expropriat și plățile făcute erau diferite în diversele părți ale țării. În general, măsurile au fost mai radicale în Basarabia și Transilvania, unde multe dintre moșiile întinse aparținuseră unor proprietari de altă origine. Compensițiile se făceau pe baze diferite, iar sumele plătite de țărani erau eșalonate pe o perioadă de douăzeci de ani.

Reforma pământului a satisfăcut principală cerere a țăranilor, care formau o majoritate de 72,3 % din populația țării. După luarea acestor măsuri, guvernul nu a mai făcut mare lucru în interesul acestui important grup social. Producția agricolă era cam aceeași, din cauză că moșiile fuseseră întotdeauna cultivate pe bază individuală de arendașii țărani. Continuau să fie folosite vechile metode de cultivare; fișiile de pământ dispersate nu erau consolidate. Familiile de țărani nu aveau mijloacele financiare sau cunoștințele necesare introducerii metodelor agricole moderne. Pe lângă aceasta, clasa lor era lipsită de putere politică. Chiar și ostentativul Partid Țărănesc avea o conducere burgheză, în mare parte transilvăneană, și va reprezenta în cele din urmă în primul rînd interesele acestei părți a societății.

În ianuarie 1922 a revenit la putere un guvern liberal, prim-ministru fiind tot Ion C. Brătianu. Cu excepția unui scurt interval, din martie 1926 pînă în iunie 1927, Partidul Liberal va rămîne la putere pînă în 1928. Conform obiceiului, noul cabinet a organizat alegeri. În martie 1922, ca urmare a unor proceduri evident corupte, el a raportat o mare victorie, obținînd 260 de locuri, față de cele 17 cîștigate la alegerile precedente. În acest moment, liberalii erau în postura de a-și pune în aplicare politica; membrii și susținătorii acestui partid au ocupat principalele posturi administrative, dominînd efectiv sistemul politic. Noua constituție, finalizată în martie 1923, exprima deci dorința liberală de instituire a unui stat național unitar. Bazat pe constituția din 1866, acest document acorda puteri foarte mari regelui și prevedea reintroducerea unei legislaturi bicamerale. Camera inferioară urma să fie aleasă prin vot universal pentru bărbați, noi alegeri fiind organizate din patru în patru ani. Senatul era format atît din delegați aleși cît și numiți, printre aceștia din urmă numărîndu-se moștenitorul tronului, demnitari ai bisericii, ofițeri din armată și alte persoane de vază. Constituția aceasta, care, evident, nu corespundea dorințelor nou anexatelor teritorii de a avea autonomie locală, a fost trecută prin parlament doar în urma unei opoziții înverșunate.

Tendința de centralizare era foarte evidentă și din regulamentele emise în iunie 1925 privind administrația statului. Țara era împărțită în 71 de prefecturi, care urmau să aibă personal numit de la București. Funcționarii din Regat controlau astfel întreaga națiune. Mai puțin competenți decît predecesorii lor habsburgici și adesea corupți, ei constituiau sursa unor mari nemulțumiri și obiectul unor critici aspre. Să menționăm că situația era foarte asemănătoare cu aceea din Iugoslavia, unde sîrbii din Serbia controlau practic statul. În România, birocrații care reprezentau guvernul central dețineau de asemenea posturi pe tot cuprinsul țării. Chiar dacă nu exista în fond nici un conflict național, acțiunile lor deranjau adeseori sensibilitățile locale.

Ca și înainte de război, Partidul Liberal era preocupat de progresul economic. Programul său reflecta dorințele celor interesați de domeniile comercial, industrial și

¹¹ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart, New York, 1958, p. 691.

bancar, care reprezentau principala influență în cadrul partidului. Acești oameni sperau ca guvernul să le ofere sprijin și posturi de conducere și să adopte o politică de naționalism economic. Cu toate că voiau ca România să urmeze exemplul Occidentului industrializat, ei erau deosebit de preocupați ca interesele din afara țării să nu ocupe o poziție dominantă în economia românească. Investițiile străine și asistența tehnică erau acceptate, dar în anumite limite. Au fost deci introduse măsuri de interdicție: capitalul străin nu putea depăși 40 % în nici un domeniu, restul trebuind să fie românesc, fie de stat, fie privat. În plus, cel puțin trei sferturi din personalul și două treimi dintre directorii oricărei întreprinderi urmau să fie români. Într-un efort suplimentar de a împiedica dominația străină, constituția cuprindea o prevedere prin care resursele naționale ale țării erau declarate proprietatea statului; această stipulație permitea guvernului să controleze concesiunile din domeniile minier și petrolier.

Decizia de a evita dependența economică de investitorii străini a avut un efect direct asupra bunăstării țăranilor. Odată cu refuzarea acceptării pe scară largă a asistenței din afară, industrializarea urma să fie efectuată obligatoriu pe seama țăranului. Ca să-i protejeze pe manufacturierii autohtoni, guvernul a ridicat tarifele vamale, iar noile rate au dus la creșterea prețurilor unor articole ca uneltele agricole și articolele textile cumpărate de țărani. Și mai serioasă era problema taxelor de export pentru produsele agricole românești, care a avut drept rezultat urcarea prețurilor acestora pe piața mondială. Această măsură asigura un venit mai mare statului și o sursă ieftină de alimente pentru muncitori. În schimbul acestor sacrificii, țăranii nu primeau practic nimic de la guvern. Au fost emise unele legi menite să împiedice fragmentarea proprietății țărănești, dar nimic altceva.

Controlul Partidului Liberal asupra statului a fost întărit și mai mult printr-o lege promulgată în martie 1926, care stabilea că un partid care obținea 40 % din voturi urma să dețină jumătate din locuri plus un procentaj din celelalte. Folosirea poliției și apelarea la o serie de alte măsuri de represiune acordau o mai mare siguranță în privința victoriilor în alegeri. Liberalii erau ajutați și de faptul că liderii lor colaborau bine cu regele. Existau totuși probleme dinastice. Carol, moștenitorul tronului, avea o viață particulară dezordonată și stabilise ceea ce avea să fie o relație remarcabil de durabilă cu o femeie, Magda Lupescu, care era sursa unor permanente controverse. Din cauza acestei situații, în ianuarie 1926 a fost desemnat ca moștenitor al tronului Mihai, tânărul fiu al lui Carol; ulterior, acesta din urmă a părăsit țara și a trăit peste hotare.

Politica liberală și corupția din cadrul guvernului au provocat desigur proteste violente. În octombrie 1922 Ferdinand a fost încoronat ca rege al României Mari la Alba Iulia, acțiune care trebuia să simbolizeze unitatea țării. Partidul Național și liderii transilvăneni care fuseseră deosebit de activi în lupta pentru apărarea cauzei naționale au boicotat ceremonia. În octombrie 1926, Partidul Național a fuzionat cu Partidul Țărănesc din Regat pentru a putea organiza o opoziție mai eficientă. Poziția Partidului Național țărănist a devenit mai puternică în iulie 1927, după moartea regelui Ferdinand, urmată de aceea a lui Ion C. Brătianu. Partidul Liberal îl pierdea astfel pe liderul său cel mai capabil, Vintilă, fratele acestuia, nefiind un înlocuitor de talia lui.

Dat fiind că Mihai, moștenitorul tronului, avea doar cinci ani, a fost numită o regență. Opoziția față de regimul liberalilor s-a manifestat vehement pe tot cuprinsul țării; în unele zone au existat demonstrații ale țăranilor. În noiembrie 1928, când Vintilă Brătianu a demisionat, formarea noului guvern i-a fost încredințată lui Iuliu Maniu. Alegerile au avut loc în decembrie, de data aceasta fără intervenția oficialităților. Instalarea noului regim a fost întâmpinată cu mult entuziasm. Maniu a dat

asigurări că țăranii vor fi ajutați, că va fi acordată o mai mare autonomie administrațiilor locale, că guvernul va fi realmente reprezentativ și că se va produce o schimbare în politica economică generală. În cadrul alegerilor, Partidul Național Țărănesc, care conducea o coaliție din care mai făceau parte Partidul Germanilor din Transilvania și social-democrații, a obținut 349 de locuri, iar Partidul Liberal numai 13. Guvernul național-țărănist a rămas la putere din noiembrie 1928 pînă în octombrie 1930. El a reprezentat ceea ce a fost incontestabil cea mai bună ocazie pentru România de a institui un veritabil sistem constituțional; la putere se afla un partid reformator, iar regele era minor.

Cu toate că avea o conducere formată din reprezentanți ai burgheziei, Partidul Național Țărănesc a dus într-adevăr o politică economică oarecum opusă predecesorului său. El a manifestat fără îndoială un interes mai mare față de țăranime, limitîndu-se însă la pătura înstărită a ei. Țelul său era de fapt formarea unei puternice clase de țărani mijlocași. Legile care interziceau vînzarea pămîntului, care aveau drept scop împiedicarea fragmentării și mai mari a gospodăriilor mici, au fost abrogate, astfel încît s-a mărit numărul proprietăților de vînzare. Au fost luate de asemenea măsuri de încurajare a consolidării loturilor de pămînt, de asigurare a surselor de acordare a creditelor agricole și de a oferi țăranilor un învățămînt practic adecvat. În același timp, guvernul a pus capăt taxelor mari la export pentru cereale și a redus tarifele la uneltele agricole și la alte articole cerute în mediul rural. Aceste acțiuni au îmbunătățit cu adevărat situația clasei căreia îi erau destinate, deși aceea a țăranilor cu proprietăți foarte mici sau a celor fără nici un petec de pămînt a rămas neschimbată.

O schimbare radicală s-a produs și în politica industrială. Investițiile străine erau acum binevenite. Restricțiile referitoare la procentajul acestora și la naționalitatea directorilor au fost înlăturate, dar au fost menținute limitele privind persoanele care puteau fi angajate. A fost contractat un împrumut de 102 milioane de dolari. Din nefericire, atît politica economică din agricultură, cît și cea din industrie au fost afectate dramatic de efectele Marii Depresiuni de la începutul anilor '30. Ca și toate celelalte state balcanice, România a avut de suferit de pe urma crizei economice mondiale.

Conform asigurărilor anterioare, guvernul Maniu s-a străduit să instituie un veritabil guvern parlamentar și să pună capăt controlului poliției și cenzurii. Au fost depuse eforturi în vederea ameliorării administrației naționale și a acordării unei mai mari libertăți de acțiune autorităților locale. În ciuda numeroaselor măsuri reformatoare, regimul național-țărănist se va prăbuși din cauza unui aspect relativ banal legat de familia regală. În iunie 1930, Carol al II-lea a revenit în țară și și-a preluat prerogativele de monarh. Acțiunea s-a desfășurat cu aprobarea lui Maniu și a beneficiat probabil de un larg sprijin popular. Acceptînd pretențiile la tron ale lui Carol, premierul pusese însă condiția ca acesta să nu-și aducă înapoi amanta. Atunci cînd Magda Lupescu a revenit totuși în România, Maniu a demisionat din postul de prim-ministru. Această demisie nechibzuită pricinuită de un motiv care nu avea o importanță deosebită pentru societatea românească, ai cărei membri privilegiați nu respectaseră niciodată un standard strict în privința moralității sexuale, a dus la încheierea perioadei de guvernare a partidului care reprezentase cel mai bine opinia majorității electoratului român.

A urmat o dominare a politicii românești de către Carol al II-lea. Conducător abil și inteligent, acesta a reușit să manipuleze partidele politice și pe liderii lor în propriul lui interes. Ca și în Iugoslavia în timpul domniei lui Alexandru, curtea a devenit centrul guvernului. Deși o veritabilă dictatură regală a fost instituită abia în 1938, începînd din acest moment, regele a deținut controlul deplin asupra politicienilor.

Bulgaria

Fiind singurul stat balcanic care sprijinise Puterile Centrale învinse, Bulgaria nu a fost confruntată cu nici o problemă cauzată de integrarea noilor teritorii. Să ne amintim că după cel de al doilea război balcanic sudul Dobrogei fusese cedat României, iar majoritatea teritoriilor macedonene fuseseră împărțite între Grecia și Serbia. Mai târziu, prin Tratatul de la Neuilly din 1919, Bulgaria fusese obligată să cedeze patru districte de graniță Iugoslaviei și vestul Traciei Greciei. Cu toate că pierduse teritoriul de pe coasta Mării Egee, pactul prevedea purtarea de negocieri cu Grecia referitor la ieșirea la mare a Bulgariei. Mai mult, Aliții stabiliseră o despăgubire în valoare de 450 de milioane de dolari, sumă echivalentă cu un sfert din bogăția națională a țării, plus plăți în natură în care intrau 13 500 de vaci, 125 tauri, 12 500 de cai și 2 500 de cățiri.¹² Erau totodată impuse restricții privind numărul de oameni carea vea să intre în efectivele armatei sau poliției.

Era evident că obligațiile acestea nu puteau fi îndeplinite de o națiune complet epuizată de lungul șir de ani în care fusese implicată în războaie. Spre sfârșitul războiului, guvernul nu reușise să asigure trupelor suficiente alimente, muniții, medicamente și materiale sanitare. Producția de cereale scăzuse cu 47 % în comparație cu media antebelică, din cauză că tinerii erau în armată. La sfârșitul acestui interval fuseseră mobilizați 900 000 de oameni, adică 40 % din populația de sex masculin a țării. Enorme pierderi de vieți omenești au fost deja menționate; pe lângă costurile necesare îngrijirii răniților, statul a fost nevoit să aibă grijă și de 200 000 de refugiați forțați să fugă din teritoriile aflate sub controlul Greciei sau Serbiei.

Consecințele grelei poveri a războiului asupra vieții națiunii și suferințele îndurate în acești ani s-au reflectat în Bulgaria, ca și în celelalte state, printr-o creștere masivă a sprijinului popular acordat partidelor de stînga. Atît Uniunea Agrară a lui Alexandru Stamboliski cît și noul Partid Comunist aveau să joace de acum înainte un rol important în viața politică a Bulgariei. Schimbări majore au apărut imediat după încheierea războiului. În mai 1918, guvernul Radoslavov fusese înlocuit de un alt cabinet, condus de Alexandru Malinov. Prin septembrie era limpede că Puterile Centrale vor pierde războiul; pe măsură ce armata aliată înainta dinspre Salonic, armata bulgară s-a dispersat. În ciuda faptului că revoltele și dezertările îi diminuaseră capacitatea de luptă, ea a devenit un real pericol pentru guvern. La 29 septembrie a fost semnat un armistițiu, iar la 4 octombrie Ferdinand a abdicat în favoarea fiului său, care a devenit Boris al III-lea, cifră care implica o legătură directă cu conducătorii imperiilor bulgărești medievale.

Deși fusese încheiat un armistițiu și pe tron se afla un nou monarh, tulburările interne au continuat. O revoltă a forțelor militare a provocat o mare îngrijorare. În aceste împrejurări, guvernul a apelat la ajutorul lui Alexandru Stamboliski, care se aflase pe toată durata războiului în închisoare din cauza împotrivirii lui energice față de intrarea Bulgariei în război. Acesta a fost eliberat, iar unii reprezentanți ai Uniunii Agrare au devenit membri ai cabinetului. Stamboliski a făcut parte din delegația care a plecat la Paris la negocierile de pace. În timp ce era plecat, noile alegeri

¹² John D. Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1977, pp. 188, 194.

din august 1919 au înregistrat o victorie clară a partidelor de stînga: Uniunea Agrară a obținut 28 % din voturi, Partidul Comunist 18 %, iar socialiștii 13 %. Stamboliski a ajuns astfel în fruntea coaliției guvernamentale care a semnat tratatul de pace.

Partidul Comunist Bulgar, care, așa cum știm deja, a fost constituit în 1919 din facțiunea *Celor cu vederi înguste* a socialiștilor, nu numai că a refuzat să participe la guvernare, dar a intrat curînd în conflict cu Uniunea Agrară. Liderii comuniști erau foarte activi în organizarea mișcărilor muncitorești și a grevelor, dintre care cea mai importantă a fost greva generală din decembrie 1919. Stamboliski s-a opus extrem de energetic acestor acțiuni. Partidul lui a organizat *Garda Portocalie*, alcătuită mai ales din țărani înarmați cu bîte, pe care îi folosea împotriva grevelor conduse de comuniști și ca să împrăstie demonstrațiile acestora. Armata dirija transporturile și telecomunicațiile atunci cînd acțiunile greviste le afectau. După arestarea liderilor, grevele au încetat.

În martie 1920, Stamboliski a organizat noi alegeri, sperînd să obțină o majoritate absolută, ca să poată guverna fără să fie obligat să se bizuie pe o coaliție. În urma acestora, Uniunea Agrară a obținut 110 locuri din totalul de 229, iar comuniștii 50. Din cauză că îi lipsea puțin ca să obțină majoritatea, Stamboliski a invalidat cîteva mandate, printre care nouă ale unor delegați comuniști, putînd deci forma în mai un cabinet integral agrarian bazat pe un plus de patru locuri în adunare. Beneficiind de acest sprijin, el a inițiat implementarea programului său politic. Ceea ce spera Stamboliski este poate cel mai bine ilustrat într-un articol scris de el în martie 1922, în care făcea previziuni asupra situației Bulgariei după douăzeci de ani de guvernare agrariană:

Bulgaria va fi un „stat agrar model“, ale cărui orașe și sate nu vor mai avea străzi întortocheate pline de noroi și lipitori umane. Ele vor fi dotate cu apă potabilă purificată, parcuri împădurite, îngrășăminte moderne, telegraf, telefon și lumină electrică. Ele vor beneficia de asemenea de organizații cooperatiste foarte eficiente și va exista o rețea extinsă de căi ferate, fiecare stație avînd facilități de depozitare a cerealelor și tutunului. Fiecare sat va avea un „Cămin al democrației agrariene“ unde vor fi organizate conferințe, spectacole teatrale și cinematografice și unde țăranii vor putea asculta înregistrări ale „celor mai frumoase cuvîntări ale celor mai buni oratori.“¹³

Lăsînd la o parte dorințele firești legate de o îmbunătățire extraordinară a vieții de zi cu zi a bulgarilor, ideile lui Stamboliski erau în multe privințe radicale. El personal, prefera o republică monarhiei, prefigurînd desființarea partidelor politice și înlocuirea lor printr-o „coaliție reprezentată de Uniunea Agrară, care îi va uni pe toți țăranii în cea mai mare grupare politică din țară, o organizație a proletarilor, scutită de controlul avocaților și al altor intelectuali, și totodată a meșteșugarilor.“¹⁴ Toate planurile lui se bazau pe presupunerea că Bulgaria va rămîne un stat agrar. Stamboliski ura orașul și nu era deci interesat de progresul industrial sau de bunăstarea muncitorului.

În ciuda eșecului înregistrat în atingerea obiectivele mai radicale, Stamboliski a reușit în perioada cît s-a aflat la guvernare să aplice măsuri importante, cum ar fi reforma pămîntului, organizarea prestării obligațiilor sub formă de muncă și

¹³ Bell, *Peasants in Power*, p. 160.

¹⁴ Bell, *Peasants in Power*, p. 160.

îmbunătățirea educației la nivel rural. Întrucât Bulgaria avea deja cel mai echitabil sistem funciar din Balcani, nu a fost nevoie de nici o măsură radicală sau de exproprieri. Cu toate acestea, guvernul a împărțit pământul de care putea dispune, inclusiv proprietățile aflate în posesia statului, a mănăstirilor și a obștilor sătești. A fost stabilită o limită de aproximativ 74 de acri (30 de hectare) a suprafeței de pământ pe care o putea deține un individ. Era încurajată consolidarea fișiilor de pământ. Obiectivul guvernului era asigurarea eficienței și prosperității gospodăriilor mici și mijlocii. Au fost luate măsuri și pentru acordarea de facilități mai mari în privința creditelor agricole și pentru ajutorarea cooperativelor. A fost introdusă o taxă pe venit progresivă pentru ca impozitele pe pământ să poată fi reduse.

Principala preocupare a lui Stamboliski față de comunitatea sătească s-a reflectat de asemenea în reformele legate de obligațiile sub formă de muncă și de educație. În iunie 1920 a fost luată o măsură potrivit căreia toți bărbații trebuiau să efectueze obligații sub formă de muncă timp de un an la vârsta de douăzeci de ani; obligația pentru femei era de șase luni la vârsta de șaisprezece ani. Ei urmau să locuiască la țară în corturi și să muncească la lucrări cum ar fi construcția de drumuri, căi ferate și clădiri publice. Intenția era intrarea tinerilor în contact cu pământul și amalgamarea claselor sociale. Prima formulare a acestui plan a trebuit modificată atunci când guvernele aliate au obiectat că aceste măsuri contraveneau interdicțiilor referitoare la serviciul militar prevăzute în tratate. Unele modificări ulterioare permiteau scutirea de serviciul militar în schimbul unor anumite sume de bani.

După cum era de așteptat, în privința reformei învățământului regimul Stamboliski era interesat în primul rând de îmbunătățirea situației din școlile rurale. Universităților și instituțiilor de învățământ superior le era acordată o atenție mai mică. Celor patru ani de învățământ de bază accesibili elevilor de la sate li s-au adăugat încă trei, accentul fiind pus pe activitățile practice. Exista și o preocupare referitoare la posibila influență comunistă: profesorii erau subordonați controlului autorităților locale, care îi puteau împiedica pe aceștia să răspîndească doctrinele comuniste.

În relațiile sale externe, guvernul agrarian ducea o politică relativ unitară. Aici, Stamboliski a intrat în conflict atât cu partidele mai vechi, cât și cu comuniștii. El sprijinea în general, în măsura în care o permiteau tratatele de pace, o politică de împlinire a năzuințelor țării, încercînd să negocieze unele concesii. Bulgaria a fost prima dintre națiunile învinse care a intrat în Liga Națiunilor. În această privință, Stamboliski nu avea nici o altă soluție concretă. Statul nu deținea nici putere militară, nici sprijin extern ca să-i sfideze pe învingători. În alte două domenii, cel al susținerii unei organizații agrariene internaționale și cel al încheierii unui acord cu Iugoslavia, guvernul a urmat o cale mai originală.

Cît timp a fost la putere, Stamboliski a acordat un ajutor substanțial Biroului Internațional pentru Agricultură care-și avea sediul la Praga. Țelul acestuia era unirea partidelor țărăniste din Europa în vederea formării unui front atât împotriva Internaționalei Roșii a bolșevicilor cât și a Internaționalei Albe a „reacționarilor”. Partidul Național Țărănesc din România și Partidul Țărănesc Croat, ca și alte partide, s-au unit în cele din urmă. Au existat un oarecare schimb de informații și întâlniri ale liderilor, dar organizația nu a funcționat niciodată efectiv. Așa cum am văzut, partidele țărăniste nu au reușit să se mențină la putere în nici un stat.

Date fiind relațiile din trecut dintre Bulgaria și Serbia, mai controversat era faptul că Stamboliski pune accent pe îmbunătățirea relațiilor cu Iugoslavia, domeniu în

care au apărut însă obstacole majore. În perioada aceasta, guvernul Pašić nu era la fel de înclinat spre conciliere. Pe lângă aceasta, extrem de spinoasă problemă a Macedoniei și ORMI continuau să constituie o barieră între cele două țări. Politica de asimilare a guvernului de la Belgrad din ținuturile macedonene aflate sub controlul lui și insistența asupra caracterului sîrbesc al populației înflăcăra și mai mult opinia publică bulgară. Chestiunea nu era ușor de rezolvat; în anii de după război, ca și în cei de dinaintea lui, macedonenii au avut o influență foarte mare asupra Bulgariei. Practica organizării de raiduri de pe teritoriul Bulgariei a continuat, deși ținta atacurilor era acum teritoriul iugoslav, nu cel otoman. Evident, problema aceasta trebuia lămurită înainte ca relațiile dintre cele două țări să poată fi îmbunătățite. În martie 1923, guvernele au semnat Tratatul de la Niș, prin care se declarau de acord ca ambele părți ale graniței lor comune să fie curățate de tufișuri și arbuști pe o distanță de 109 yarzi (circa 100 de metri – n.t.) și să fie depuse eforturi serioase de împiedicare a trecerii frontierei de către bandele înarmate. După semnarea acestui pact, Stamboliski și-a atras ura neîmpăcată a ORMI, ceea ce a dus la creșterea numărului adversarilor lui, care era deja considerabil.

Nu s-a putut ajunge la o înțelegere similară în privința înverșunatelor conflicte cu Grecia. Chestiunea cea mai importantă era dorința Bulgariei de a obține o ieșire la Marea Egee, conform prevederii tratatului de pace. Oferta grecilor de instituire a unor zone libere în porturile Dedeagaç și Salonic a fost refuzată. Guvernul bulgar insistă asupra creării unui coridor spre mare care să se afle sub controlul său. Diferențele în privința aceasta nu au fost depășite niciodată.

În acest timp, opoziția față de politica Uniunii Agrare și față de Stamboliski personal continua să crească. Caracterul autoritar și intransigent al premierului, și atitudinea lui doctrinară i-au adus mulți dușmani. În plus, mulți membri ai Uniunii Agrare nu erau pregătiți să-și îndeplinească sarcinile în cadrul guvernului. Ca partid nou înființat bazat pe țărănime, agrarienii nu aveau la dispoziție o rezervă de administratori instruiți și capabili. Mulți dintre adepții lor abuzau de pozițiile lor și erau la fel de corupți ca și funcționarii oricărui regim precedent. Programul agrarian avea și el oponenti influenți, din rîndul cărora făceau parte atît militarii cît și membrii Partidului Comunist. În aprilie 1923 au fost din nou organizate alegeri. Conducerea agrariană nu a ezitat să apeleze la metode represive pentru a rămîne la putere. Comuniștii și alți lideri ai opoziției au fost aruncați în pușcărie, iar Stamboliski a recurs chiar la epurarea unora dintre moderații propriului său partid. Rezultatul voturilor a dat cîștig de cauză Uniunii Agrare, care a obținut 53 % din ele, față de cele 18,9 % ale comuniștilor.

În 1922, partidele de opoziție de centru și dreapta au format Alianța Națională. Ca și anterior în Grecia și Serbia, fusese înființată o Ligă Militară alcătuită din ofițeri. La fel de influentă era Uniunea Ofițerilor de Rezervă, ai cărei membri erau mai ales ofițerii care își pierduseră posturile din cauza restricțiilor referitoare la efectivele armatei bulgare impuse prin tratatele de pace. În iunie 1923, aceste grupuri au organizat o lovitură militară; armata a ocupat Sofia. Boris III, ale cărui relații cu Stamboliski erau încordate, a acceptat situația în momentul în care devenise clar că lovitura de stat reușise. Acțiunea a fost rapidă și aproape lipsită de vărsare de sînge. O parte a poliției și a Gărzilor Portocalii a încercat să reziste, dar a fost repede înfrîntă. Liderii Uniunii Agrare au fost arestați.

În acest timp, Stamboliski se afla la Bazargic. Liderii revoltei știau cît de mari erau temerile lui, astfel că el nu putea constitui un centru de rezistență. El a fost prins și torturat de un detașament al ORMI. I-a fost tăiată mîna dreaptă, cea cu care semnase

Tratatul de la Niș, și a fost înjunghiat de șase ori. Atît el cît și fratele lui au fost decapitați înainte de a fi înmormîntați.

Deținînd controlul deplin, conspiratorii au format după aceea un guvern al cărui premier era Alexandru Tankov. Sprijinul necesar era asigurat de un bloc de partide numit Convenția Democrată, din care Uniunea Agrară nu făcea firește parte. Rebeliunea fusese un dezastru nu numai pentru agrarieni, ci și pentru comuniști. Deoarece nu aveau nici un motiv de a-l susține pe Stamboliski din cauza măsurilor luate anterior de acesta împotriva lor, ei adoptaseră o atitudine neutră în timpul loviturii și a suprimării ulterioare a Uniunii Agrare. Atitudinea lor a fost însă condamnată de conducerea sovietică și de aceea a Kominternului, care au ordonat tardiv organizarea unei rebeliuni. Cu toate că Partidul Comunist s-a supus, membrii lui erau conștienți de faptul că nu aveau nici o șansă de reușită. Guvernul și-a dat imediat seama de intențiile lor. Revolta din septembrie 1923 a fost prost organizată și suprimată prompt. În aprilie 1924 partidul a fost scos în afara legii, dar a continuat să funcționeze prin intermediul unor organizații care aveau aparent alte destinații.

În noiembrie 1923 au fost organizate alegeri noi, coaliția de partide a lui Tankov obținînd victoria. Au existat tentative de reinstituire a guvernului parlamentar. În ciuda eșecului revoltei, activitatea comuniștilor continua să constituie o problemă. În aprilie 1925, o bombă care a explodat în catedrala de la Sofia a provocat moartea a 128 de persoane; de acest măcel au fost acuzați doi membri ai Partidului Comunist. Ulterior, guvernul a depus un efort susținut ca să distrugă mișcarea, făcînd arestări în masă.

Principala influență turbulentă în afacerile interne rămîneau totuși activitățile ORMI. Organizația aceasta era divizată în federaliști, care voiau o Macedonie autonomă în cadrul unei federații balcanice, și centraliștii conduși de Ivan Mihailov, care doreau anexarea la Bulgaria. Sprijinul oficial era bineînțeles acordat lui Mihailov. Cele două facțiuni luptau una împotriva celeilalte și continuau să-i terorizeze pe oficialii guvernamentali. Macedonenii controlau districtul Petrici și constituiau un element important al populației Sofiei. Activitățile organizației tulburau în primul rînd relațiile cu Iugoslavia. Bulgaria era în acest moment izolată diplomatic, toți vecinii fiindu-i ostili.

În ianuarie 1926, Andrei Liapcev l-a înlocuit pe Tankov în funcția de prim-ministru. În urma alegerilor din mai 1927, Convenția Democrată a reușit să mențină controlul, dar în iunie 1931 a fost învinsă de o coaliție a partidelor de stînga, numită Blocul Popular, din care făceau parte și agrarieni. Noul guvern a fost format de Alexandru Malinov, înlocuit în octombrie de Nikola Mușanov. Această coaliție avea să dețină puterea timp de aproape trei ani de zile. Ea a trebuit să facă față problemelor legate de Marea Depresiune, însă nici ea nu i-a putut stăpîni pe membrii ORMI, fiind confruntată și cu o recrudescență a provocărilor venite din partea susținătorilor comuniștilor. După ce partidul fusese scos în ilegalitate în 1924, unii dintre membrii săi emigraseră, iar alții se alăturaseră unei organizații de acoperire, Partidul Muncitoresc Bulgar, fondat în 1927. Comuniștii au continuat să aibă propriile lor sindicate. În alegerile din 1931, din rîndul Partidului Muncitoresc au fost aleși treizeci și unu de deputați, iar în 1932 acesta a obținut majoritatea în alegerile municipale ale capitalei. Ulterior, guvernul a luat atitudine, declarînd nule locurile ocupate de reprezentanții Partidului Muncitoresc în adunare. Ca și alte partide comuniste, partidul bulgar își extrăgea forța din rîndul nemulțumiților din zonele rurale; conducerea lui era asigurată de intelectuali. Muncitorii jucau un rol relativ mic în activitățile partidului.

Alegerile din 1931 au fost ultimele în care electoratul și-a putut exprima liber voturile în favoarea candidaților preferați. Amalgamul de probleme politice, economice și sociale de care era copleșită națiunea avea să ducă la lovitura militară din mai 1934, iar în 1935 la instalarea unui regim totalitarist sub conducerea regelui Boris III.

Grecia

Deși din punct de vedere tehnic putere victorioasă, Grecia mai mult pierduse decât câștigase în timpul războiului. În deceniul ce a urmat, politica grecească a fost dominată de problemele apărute în timpul și imediat după conflict și care provocaseră dezbinări grave și profunde în țară. Prima dintre acestea se referea la controversa dintre Venizelos și regele Constantin I privind participarea la război. Să ne amintim că Grecia a renunțat la politica de neutralitate numai după ce guvernele britanic și francez au intervenit în sprijinul lui Venizelos. Această acțiune a stîrnit nemulțumirea grecilor care erau de partea regelui exilat, Constantin, sau care erau împotriva continuării dictatului impus de străini.

Cea de-a doua, mult mai serioasă, legată de diferențele de opinii, s-a ivit în momentul în care guvernul Venizelos a adoptat o politică riscantă de obținere de câștiguri teritoriale în Anatolia. Adept al *Marii Idei*, primul-ministru visa la o Grece stăpîină pe „două continente și cinci mări”. Posibilitatea realizării acestor țeluri părea iminentă imediat după terminarea războiului. Pe lîngă aceasta, Aliații păreau să încurajeze expansiunea grecească. Întrucît nu dispuneau de trupe la fața locului care să poată impune guvernului otoman decizia lor, au fost mulțumiți de intervenția grecilor. Forțele grecești au fost debarcate în Anatolia de nave britanice, franceze și americane. Pînă la dezastrul final, guvernul grec a crezut în permanență că va fi sprijinit pînă la capăt de Marea Britanie.

La început, Venizelos a avut multe reușite. El a condus personal negocierile de la Paris, iar prin Tratatul de la Sèvres din 1920 și-a atins majoritatea obiectivelor. Grecia a primit Tracia, aflată chiar la porțile Constantinopolului, insule importante din Marea Egee și dreptul de a administra Izmirul și hinterlandul acestuia pe o perioadă de cinci ani. După trecerea acestui interval urma să fie organizat un plebiscit, ale cărui rezultate puteau fi asigurate din timp. Venizelos fusese norocos în contactele cu oamenii de stat aliați, mai ales în cadrul discuțiilor purtate cu David Lloyd George, primul-ministru britanic. Ca să obțină favorurile Occidentului, trupele grecești s-au implicat în intervenția Aliaților împotriva bolșevicilor.

După ce fusese plecat din țară timp de aproape doi ani fără întrerupere, Venizelos s-a întors de la Paris cu ceea ce părea a fi o pace avantajoasă. S-a stabilit ca alegerile să aibă loc în noiembrie 1920, curînd după revenirea lui, iar el avea toate motivele să se aștepte la o victorie clară. O foarte decisă opoziție apăruse însă în țară în absența acestuia. Existau multe resentimente în urma evenimentelor din timpul războiului. În plus, o armată de 300 000 de soldați rămînea mobilizată pentru a asigura punerea în aplicare a prevederilor tratatelor de pace. Acest fapt nu numai că necesita mari cheltuieli, dar poporul grec era și extenuat de război. Oamenii doreau ca rudele lor să se poată întoarce acasă. Întreaga situație s-a înrăutățit și mai mult atunci cînd regele Alexandru a fost mușcat de o maimuță de casă. Rana s-a infectat, iar el a murit subit la 25 octombrie. Acest eveniment a deschis chestiunea succesiunii la tron. Alexandru

fusese cel de-al doilea fiu al lui Constantin; prințul Paul, următorul la rând, a refuzat coroana, dat fiind că tatăl și fratele lui mai mare, George, erau în viață. S-a pus problema reîntoarcerii lui Constantin, care a devenit subiectul principal de discuție. Alegerile aveau să fie o competiție între Venizelos și fostul rege.

Rezultatele au fost un șoc pentru premierul grec. Candidații regaliști au obținut 340 000 de voturi, iar Partidul Liberal al lui Venizelos doar 300 000 de voturi. Mai mult, grație sistemului de distribuire a locurilor în vigoare, liberalilor le-au fost atribuite numai 120 din cele 370 de locuri. Deoarece nu dispunea de o bază suficientă pentru formarea guvernului, Venizelos a demisionat și a plecat imediat din țară. În decembrie, un plebiscit l-a readus pe tron pe Constantin I, cu o mare majoritate.

Problema urgentă a noului guvern era poziția lui în privința situației din Anatolia. Guvernul anterior plănuise o înaintare împotriva forțelor lui Mustafa Kemal, a cărui poziție a fost descrisă într-un capitol anterior. Aspectele internaționale ale intervenției deveniseră totuși mai puțin favorabile unei astfel de acțiuni. Atât francezii, cât și italienii se aflau în plin proces de reorganizare a regimului naționalist turc, care primea deja ajutor din partea guvernului bolșevic. Cu toate acestea, liderii greci considerau că aveau încă aprobarea britanicilor. Perspectiva de a repurta o mare victorie era, de asemenea, extrem de tentantă, din cauză că o ocazie asemănătoare putea să nu se mai ivească niciodată. În plus, ei trebuiau să aibă în vedere soarta posibilă a unei numeroase populații grecești din regiunea Izmir. Intervenția se produsese deja, soldații greci aflându-se în Anatolia. Problema locuitorilor de origine greacă, în cazul în care naționaliștii turci învingeau, era serioasă. Lunga istorie a atrocităților reciproce lăsa puține speranțe ca asemenea evenimente să nu se mai repete.

Ținând cont de toate acestea, guvernul a ordonat în iulie 1921 armatei grecești cu un efectiv de 100 000 de soldați să declanșeze o campanie împotriva lui Kemal. Obiectivul era înconjurarea și apoi anihilarea trupelor inamice. Această politică s-a dovedit imposibil de pus în practică atunci când, înainte ca grecii să pornească ofensiva, forțele turcești s-au retras pur și simplu în Anatolia, astfel că armata grecească s-a aflat curînd în situația de a opera departe de bazele ei, într-un mediu rural pustiu, cu provizii insuficiente și înconjurată de o populație ostilă. Comunicatele privind victoriile clare, în urma cărora armata turcească se retrăsese, au fost primite cu mare entuziasm în Grecia. Guvernul a luat decizia ca marșul să continue, țelul lui fiind ocuparea Ankarei, cartierul general al naționaliștilor turci.

După cum am menționat mai sus, armata grecească a fost oprită la râul Sakarya; campaniei i s-a pus capăt definitiv în ziua de 5 septembrie. Grecii, care suferiseră pierderi grele, 3 897 de morți și 20 000 de răniți, s-au retras spre apus.¹⁵ Nu a fost făcută nici o încercare de retragere în Grecia a trupelor; atât guvernul, cât și opinia publică s-au opus unei astfel de acțiuni. Datorită propriei sale slăbiciuni militare, timp de un an, guvernul turc nu a reușit să întreprindă nici o acțiune. În cele din urmă, în august 1922, armata turcească a atacat. Forțele grecești au cedat repede, iar peste două săptămîni, soldații naționaliști intrau în Izmir. Trupele grecilor au fost evacuate în mare grabă și în dezordine prin toate mijloacele posibile. Locuitorii greci care au putut face rost de un mijloc de transport au fugit, de asemenea, în insulele din apropiere. Un incendiu a mistuit apoi orașul. Astfel, după 2500 de ani de ocupație, locuitorii greci ai

¹⁵ D. George Kousoulas, *Modern Greece: Profile of a Nation*, Scribner's, New York, 1974, pp. 124, 125.

Anatoliei au fost nevoiți să plece. Marea Idee adusese o nenorocire asupra lor. Un schimb de populații avea să fie inițiat mai târziu, dar soarta acestui teritoriu fusese definitiv hotărâtă. Așa cum am văzut, trupele lui Mustafa Kemal au înaintat, după obținerea victoriei, spre Strîmtori și spre Tracia.

Acest dezastru a produs inevitabil o schimbare în guvernul Greciei. A avut loc prima dintr-o întreagă serie de intervenții ale armatei în viața politică a țării, care aveau să caracterizeze perioada interbelică. Controlul a fost preluat de coloneii Nikolaos Plastiras și Stylianos Gonatas; Constantin a abdicat în favoarea fiului său, care a devenit Ghiorgios al II-lea. Noul regim nu s-a mulțumit să facă din rege un țap ispășitor, o tradiție în politica grecească, dar și-a extins răzburarea și asupra celor care păreau să fi fost principalii responsabili de catastrofă. Guvernul a judecat, condamnat și executat șase oameni, între care pe comandantul-șef al armatei învinse și pe Dimitrios Gunaris, care fusese premier în acest timp. Aceste execuții au adăugat o altă problemă controversată instabilei situații politice a Greciei.

Tratatul de la Lausanne, care l-a înlocuit pe cel de la Sèvres, priva Grecia de câștigurile ei cele mai importante, aceasta pierzînd Tracia și Izmirul. În cadrul unei înțelegeri separate, guvernele grec și turc au stabilit să facă un masiv schimb de populații. Acest acord a fost primul de acest fel și va constitui în viitor un precedent nefericit. Ca urmare a războiului și a aranjamentelor privind schimbul, 380 000 de turci și 1,3 milioane de greci au fost strămutați din casele lor unde, în multe cazuri, familiile lor trăiseră acolo de secole. Practic, drept rezultat al acestui schimb, aproape 100 000 de turci au ajuns să locuiască în Tracia, iar un număr similar de greci la Constantinopol.

Problema menținerii monarhiei nu era problema politică prioritară, Regimul militar a organizat alegeri în decembrie 1923. Partidul Populist, care îi reprezenta pe monarhiști, le-a boicotat. Suporterii lui Venizelos au obținut o victorie clară prin alegerea a 250 de reprezentanți, dar și republicanii au dovedit că aveau o forță considerabilă, avînd 120 de delegați. Venizelos a devenit prim-ministru în ianuarie 1924 și a rămas în funcția aceasta aproape trei săptămîni. El prefera menținerea unei monarhii constituționale, iar atunci cînd a devenit clar că Adunarea va vota pentru expulzarea regelui, a demisionat și s-a întors la Paris. Ulterior, Adunarea, printr-un vot de 259 la 3, a luat o decizie în favoarea republicii. Un plebiscit comparativ liber care a avut loc în aprilie 1924 a dat drept rezultat 758 000 de voturi pentru republică și 325 000 pentru regat.¹⁶

Primul an al republicii a fost marcat de o mare instabilitate. Ca și anterior, Grecia avea o mulțime de partide, în majoritate ceva mai mult decît simple facțiuni grupate în jurul unei persoane. În perioada ianuarie 1924 – iunie 1925 s-au succedat la putere nu mai puțin de șase guverne. Nici unul dintre aceste partide nu era destul de puternic pentru a dobîndi o majoritate, astfel că trebuia formată o coaliție. În această situație incertă, condițiile pentru o nouă lovitură militară au devenit extrem de favorabile. În iunie 1925, generalul Theodoros Pangalos a preluat controlul și a instituit apoi o dictatură militară. Pangalos, care reprezenta acel element al opiniei militare extrem de critic la adresa conducerii civile și a permanentelor certuri și rivalități meschine, a reușit să obțină un vot de încredere din partea Adunării cu 185 de voturi pro și 14 contra, dar cu 189 de abțineri. În ciuda faptului că generalul a păstrat formele

¹⁶ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 663.

politice aparente ale unei republici – se alesese singur președinte – guvernul lui era de fapt o dictatură.

În august 1926, Pangalos a fost răsturnat de un alt general. Învingătorul, Gheorghios Kondylis, și-a dat seama că nu beneficia de suficient sprijin personal pentru o dictatură, drept pentru care țara a revenit la sistemul legal. Alegerile au avut loc în noiembrie 1926, la care generalul nu a participat. Voturile s-au împărțit între cele acordate susținătorilor lui Venizelos și adversarilor săi. A fost apoi instalată o coaliție guvernamentală sub conducerea lui Alexandros Zaimis, care a durat pînă în iunie 1928. În 1927, în timpul unei perioade de relativ calm, a fost elaborată o nouă constituție, republicană în formă, dar președintelui, care urma să dețină postul timp de cinci ani, i se confereau aproximativ aceleași puteri acordate anterior regelui. Era instituită o legislaură bicamerală, cu un Cabinet depinzînd de majoritatea camerei inferioare.

Deși Venizelos nu era personal activ în această perioadă în politica grecească, influența lui era încă foarte mare. El rămînea cel mai important om de stat grec al timpului. Venizelos s-a întors de la Paris în aprilie 1927 și s-a stabilit în Creta; în iulie 1928, el a fost rechemat la Atena pentru a prelua puterea și a organizat imediat alegeri, partidul lui obținînd 223 din cele 250 de locuri în Adunare. Dat fiind că a rămas la putere pînă în 1933, Venizelos a dus o politică moderată. Liderul liberal devenise mai conservator după îndelungata sa experiență în politica grecească, iar principala lui preocupare era menținerea unei situații interne liniștite. Partidul său deținea o poziție puternică. Nu era confruntat cu nici o opoziție a stîngii; Partidul Comunist din Grecia va juca un rol important abia ulterior. Au fost introduse unele reforme, ca, de exemplu, un program de lucrări publice, în care erau incluse prevederi referitoare la asanarea mlaștinilor. A fost fondată o Bancă Agricolă pentru a le oferi țăranilor o sursă de credit mai bună. Numărul școlilor primare a crescut, iar muncitorii și țăranii erau încurajați să-și trimită copiii la școlile tehnice recent înființate.

Guvernul Venizelos a fost nevoit să facă față și efectelor Marii Depresiuni, care a lovit Grecia la sfîrșitul anului 1931. Întotdeauna sensibil la fluctuațiile economiei mondiale, comerțul grecesc a avut, firește, de suferit în perioada aceasta. Cererea de stafide, tutun și produse pe bază de măsline, care nu intrau în categoria necesităților de consum curent, a scăzut dramatic. Situația grea din Statele Unite a avut un efect deosebit de dăunător asupra Greciei. Sumele trimise de emigranți s-au redus foarte mult, iar încasărilor din turism s-au diminuat și ele. Împrumuturile nu puteau fi obținute, iar transportul naval de mărfuri ducea lipsă de clienți.

Singura mare problemă socială a grecilor în perioada interbelică, ajutarea și recolonizarea refugiaților din Anatolia, a fost îngreunată de declinul economic. După 1922, guvernul grec fusese obligat să facă față consecințelor unei creșteri bruște și masive a populației. Refugiații, în număr de 1,3 milioane, trebuiau integrați într-o populație care se ridica înainte de 1914 la 4,3 milioane de locuitori. Un oarecare ajutor a venit din partea agențiilor Ligii Națiunilor și ale Crucii Roșii, dar greul a fost suportat de națiune. Rezultatul a fost o tragedie națională. Problema consta în faptul că mulți dintre imigranții din Anatolia erau obișnuiți cu un standard de viață superior celui al locuitorilor Greciei propriu-zise. Printre ei se aflau mulți oameni calificați – doctori, magistrați, profesori, negustori și meșteșugari -, care nu puteau găsi nici un loc de muncă și ale căror profesii nu aveau căutare în noua lor patrie.

Guvernul a plasat cît mai mulți refugiați în zonele rurale, în special în Macedonia și Tracia. Ca urmare a acestei politici, echilibrul populației din aceste zone s-a schimbat în favoarea grecilor. Noii coloniști au primit unele loturi rezultate din

împărțirea marilor moșii, parte a programului de reformă agrară adoptat după primul război mondial. Fostele proprietăți ale bulgarilor și turcilor au fost și ele folosite. Au fost depuse eforturi pentru extinderea culturilor de tutun, un produs important cerut la export. Pe lângă cei stabiliți la țară, s-a creat o colonie numeroasă de circa 400 000 de locuitori în împrejurimile Atenei și Pireului. Aici, facilitățile privind locuințele, sistemul sanitar și sursele de apă potabilă erau cu totul necorespunzătoare; populația trăia în cocioabe și mahalale. Era totodată greu de găsit o slujbă în orașe. Cu toate că industrializarea Greciei începuse în timpul lui Trikoupis și se intensificase în perioada interbelică, ea era încă relativ limitată. În 1940, industria asigura 18 % din venitul național și doar 15 % din populație lucra în acest sector. Evident, noii imigranți nu puteau fi absorbiți de acest domeniu, dar o parte dintre ei au reușit totuși să-și folosească vechile calificări. Avantajați de abundența forței de muncă ieftine, ei au deschis mici fabrici sau ateliere. Simpatiile politice ale refugiaților erau în cea mai mare parte republicane; ei îl condamnau pe rege pentru soarta lor tristă.

Evenimentul major al politicii externe grecești de după război a fost dezastrul din Anatolia. Alte probleme au avut în comparație cu acesta o importanță minoră. În relațiile lui cu Marile Puteri, guvernul grec a intrat în conflict mai ales cu Italia, care deținea în continuare Insulele Dodecanese locuite de greci. Ocuparea în 1923 de către italieni a insulei Corfu a provocat bineînțeles multe resentimente. Nici relațiile cu Bulgaria nu erau bune. În octombrie 1925, un incident care a avut loc la graniță a dus la moartea a doi ofițeri greci. Drept răzbunare, trupele grecești au invadat Bulgaria, acțiune pentru care, ulterior, o comisie de investigații a Ligii Națiunilor a amendat Grecia cu 45 000 de lire sterline. Negocierile purtate cu Iugoslavia privind folosirea porturilor de la Marea Egee au avut rezultate mai bune. Aranjamentele i-au acordat în final Iugoslaviei folosirea unui port liber în zona Salonicului. După ce a revenit la putere, Venizelos a depus eforturi de îmbunătățire a relațiilor Greciei cu Italia, Iugoslavia și Turcia. În octombrie 1930, prin Tratatul de la Ankara, Grecia și Turcia au recunoscut aranjamentul teritorial existent și au acceptat egalitatea navală în estul Mediteranei.

Între timp, criticile nu numai la adresa lui Venizelos, ci și a regimului republican, erau tot mai aspre. Forțele monarhiste câștigau din nou popularitate. În alegerile din septembrie 1932, Partidul Liberal și Partidul Populist au obținut aproximativ același număr de voturi. Deoarece Venizelos pierduse majoritatea, a fost înlocuit pentru scurt timp cu Panagis Tsaldaris, care era monarhist. În ianuarie 1933, Venizelos a format ultimul său guvern. Situația politică din Grecia era din nou extrem de instabilă. Fuseseră create condițiile pentru o altă lovitură militară și pentru o schimbare radicală în guvern.

Albania

Deși independența Albaniei fusese recunoscută în 1931, izbucnirea războiului în 1914 a creat condiții care le-au permis statelor vecine să ocupe teritoriile dorite. Serbia și Muntenegru erau preocupate în primul rînd de apărarea propriilor lor frontiere, dar Grecia și Italia, încă neutre, erau libere să acționeze. În octombrie și noiembrie 1914, Grecia a ocupat sudul Albaniei, inclusiv Korçë și Gjirokaștër. Ulterior, în ianuarie 1916, au fost aleși deputați din aceste districte în Adunarea Greciei. În aprilie 1916, teritoriul a fost anexat printr-un decret regal. Italienii au acționat simultan. Ei au ocupat în octombrie 1914 Saseno, iar în decembrie portul

Vlorë, zone care aveau să le fie atribuite prin Tratatul de la Londra. În iunie 1915, Muntenegru a pus stăpînire pe Shkodër, în timp ce Serbia ocupa Albania centrală, inclusiv Tirana. După înfrîngerea acestor două state, locul lor a fost luat de monarhia habsburgică, care a luat în stăpînire partea de nord și centru a țării. În același timp, forțele franceze de la Salonic și-au extins jurisdicția asupra districtului Korçë. La sfîrșitul războiului, cînd trupele habsburgice s-au retras, aceste două puteri victorioase au rămas pe loc. Guvernul italian deținea cea mai bună poziție pentru a exploata situația, dar armatele franceză și sîrbă puteau să exercite o influență destul de mare.

Să nu uităm că, prin prevederile tratatelor secrete, Albania fusese împărțită între Puteri, doar o mică secțiune centrală fiind lăsată pentru crearea unui stat albanez sub protecție italiană. În ciuda faptului că majoritatea puterilor erau dispuse să accepte dezmembrarea acestui teritoriu, conflictele dintre Italia și Serbia făceau ca aranjamentul privind divizarea să fie dificil. Țelul principal al Serbiei era dobîndirea portului Durrës, dar Italia dorea să domine întreaga țară. În iulie 1919, în timpul negocierilor privind tratatele de pace, Italia a ajuns la o înțelegere cu Grecia. Statul grec era de acord să sprijine pretențiile italienilor asupra orașului Vlorë și instituirea unui protectorat italian asupra restului țării în schimbul sudului Albaniei și al întregii Tracii. Atît guvernul francez, cît și cel britanic nu erau împotrivă ca Serbia să anexeze o parte a nordului Albaniei ca urmare a unui acord teritorial în care era implicată Italia. Toate aceste înțelegeri erau însă dezaprobatate de Woodrow Wilson.

În acest timp, situația internă a Albaniei era în continuare periculoasă. Nu exista nici o autoritate unică recunoscută în toată țara și nici un guvern în exil. Coloniile albaneze de peste hotare continuau totuși să fie preocupate de aceste evenimente. O amenințare evidentă la adresa existenței lor naționale ia măsuri de apărare. După ce guvernul bolșevic a publicat tratatele secrete, liderii lor au aflat detaliile acordurilor privind împărțirea țării lor. Organizarea unei mișcări de opoziție era dificilă din cauză că armata italiană ocupa cea mai mare parte a teritoriului și orice acțiune politică majoră trebuia să fie aprobată de aceasta. Totuși, dorința italienilor de a controla întreaga i-a forțat încă o dată pe albanezi să zonă a avut de fapt efecte benefice asupra eforturilor albanezilor. Italienii au fost de acord cu convocarea unei Adunări Naționale, fiind convinși că o vor putea controla.

Primul congres postbelic, la care au participat 50 de delegați, și-a deschis lucrările la Durrës, în decembrie 1919. A fost instituit un guvern condus de Turhan Pașa, care avea în componența lui un Senat cu puteri legislative. Acest guvern a trimis o delegație la Paris pentru a apăra interesele albanezilor pe lîngă Marile Puteri. Cu toate că reprezentanții de la Durrës aveau puncte de vedere diferite în privința atitudinii față de Italia, toți erau preocupați în primul rînd de împiedicarea împărțirii ținutului lor. Erau deci dispuși să accepte protecția Italiei, ba chiar și un prinț italian drept conducător, dacă acest lucru ar fi asigurat păstrarea integrității teritoriului lor. Deși autoritățile italiene nu au încercat să influențeze congresul, ele nu au permis totuși ca acesta să-și asume funcții administrative.

Între timp, rapoartele de la Paris privind discuțiile asupra teritoriilor albaneze au produs o reacție puternică, iar opoziția față de ocupația italiană s-a intensificat și ea. Un alt congres a fost convocat în ianuarie 1920, de data aceasta la Lushnjë, întrunire care a fost mai reușită. Membrii acestuia au susținut atît menținerea integrității teritoriale albaneze, cît și încetarea prezenței italiene. Un guvern stabil a fost organizat sub conducerea lui Suleiman Delvina, care a devenit prim-ministru. A fost luată decizia ca statul să fie guvernat provizoriu de un Consiliu Suprem, format din patru membri, iar

puterile legislative să fie exercitate de un Consiliu Național alcătuit din 37 de reprezentanți. În februarie 1920, acest guvern și-a mutat sediul la Tirana, care avea să fie de acum înainte capitala națională. Consiliul Național, primul Parlament albanez, s-a întrunit acolo în martie 1920, trimițând o nouă delegație la Paris.

După instalarea administrației albaneze, următoarea problemă era obligarea italienilor să evacueze țara. Cauza albaneză a fost ajutată de grevele și demonstrațiile declanșate în Italia. În același timp, Consiliul Național i-a încurajat pe țărani să atace trupele italiene. În iunie 1920, Esad Toptani, care jucase un rol important în formarea statului și care cooperase cu Italia, a fost asasinat la Paris. Confruntat cu această presiune și cu opoziția celorlalte puteri, guvernul italian a acceptat, în septembrie, un acord referitor la revendicările asupra teritoriilor albaneze și dalmate. Acesta a renunțat la cea mai mare parte a pretențiilor, în schimbul Istriei și a orașelor Rijeka și Zadar. Forțele italiene din Albania au fost retrase, fiind păstrată numai insula Saseno. În 1920, cu toate protestele Franței, Italiei și Iugoslaviei, Albania a fost admisă în Liga Națiunilor.

În ciuda acestui acord, granițele statului nu erau încă sigure. Iugoslavia și Grecia erau în continuare nemulțumite. În cele din urmă, în noiembrie 1921 a avut loc o nouă conferință a ambasadorilor, la care au participat de data aceasta și reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei și Japoniei. Deși au fost menținute granițele din 1913 și a fost reafirmată independența Albaniei, a fost implicit recunoscut și interesul special al Italiei, dar Albania scăpase totuși de împărțire. Relațiile ei cu vecinii erau în continuare tensionate, dar aceștia nu reușiseră să ocupe părți întinse din teritoriul albanez.

Odată rezolvate aceste aspecte, liderii albanezi și-au putut îndrepta atenția spre situația internă. Cu toate că fusese un consens deplin în privința independenței naționale, existau multe divergențe referitoare la forma de guvernământ ce avea să fie stabilită. Prima sarcină care urma să fie îndeplinită erau instituirea unui cadru constituțional și instalarea unei administrații permanente. În acest moment s-au format două grupuri reprezentând opinii contrarii. Cel mai conservator era Partidul Progresist al lui Shefqet Verlaci. Acesta reprezenta interesele districtelor sudice și ale celor muntoase din nord. Beii, deținătorii proprietăților, și liderii clanurilor erau principalii lui susținători. El se opunea reformei pământului și dorea menținerea intactă a situației sociale existente. Rivalul acestuia, Partidul Popular, era deschis ideii de reformă, cu toate că și el avea membri conservatori. Printre aceștia se aflau și cei doi oameni care vor fi deosebit de influenți în viața politică a Albaniei, episcopul Fan S. Noli și Ahmed Bey Zogu (Zog).

Primul dintre ei îi reprezenta pe cei care erau de partea reformelor. El avusese o carieră interesantă. Născut în 1882 într-o familie ortodoxă din Tracia, Noli învățase la școli grecești, locuise la Atena și predase greaca într-o școală grecească din Egipt, unde a intrat în legătură cu mișcarea națională albaneză. A plecat apoi în Statele Unite, unde a obținut o diplomă la Harvard. În 1908 a devenit episcopul bisericii ortodoxe albaneze. În 1920, albanezii americani l-au ales ca reprezentant al lor în Adunarea Națională de la Lushnjë. El a venit deci în Albania având puțină experiență în privința vieții politice a țării.

Spre deosebire de Noli, Zog avea o origine tipică unui membru al clasei dominante. Născut în 1895, el era fiul șefului districtului Mati din centrul Albaniei. Familia lui era musulmană și se distinsese prin serviciile aduse otomanilor. Zog avea douăzeci și patru de ani când a participat ca delegat la congresul de la Lushnjë. El a

devenit în februarie 1920 ministru de Interne în guvernul Delvina. În maniera vechilor căpetenii de trib, Zog avea un detașament înarmat aflat în slujba lui. Era un lider puternic și hotărît și avea legături cu persoane influente.

Primele alegeri au avut loc în aprilie 1921. Începînd din acest moment pînă în 1924, țara a trecut printr-o perioadă de mare instabilitate internă, cu schimbări frecvente de guvern. Atît Noli cît și Zog au deținut poziții înalte. În regimul Partidului Popular din decembrie 1921, Zog a fost ministru de Interne, iar Noli ministru de Externe. În decembrie 1922, Zog era atît prim-ministru cît și ministru de Interne. El s-a logodit totdată cu fiica lui Shefqet Verlaci, aliindu-se astfel cu forțele conservatoare. Între timp apăruse o opoziție considerabilă față de politica lui: apelase la poliție și la măsuri violente ca să-și îplinească dorințele și era evident că legăturile lui erau cu cei din rîndul beilor și al proprietarilor funciari. Elementele progresiste ale partidului său făceau presiuni privind introducerea reformelor în agricultură și convocarea unei Adunări Constituționale. Noli, Suleiman Delvina și alți cîțiva cu opinii de stînga au părăsit Partidul Popular și au fondat o organizație de opoziție.

Alegerile ținute în decembrie 1923 nu i-au acordat lui Zog decît majoritatea voturilor. În februarie, el a demisionat în favoarea lui Verlaci. Cu toate că nu mai era prim-ministru, iar nemulțumirile față de politica lui erau tot mai mari, Zog continua să controleze guvernul. Situația a devenit extrem de tensionată atunci cînd susținătorii lui au fost bănuți de a fi autorii asasinării lui Avni Rustem, un erou național, cel care îl omorîse pe Esad Toptani. Funeraliile lui Rustem au constituit ocazia organizării de mari demonstrații. În mai, partizanii reformelor, cei care se opuneau personal lui Zog, precum și alți oponenți, ajutați de țărani, au pus la cale o rebeliune încununată de succes. Zog a fugit din țară, iar Noli a format noul guvern.

Dat fiind că administrația lui Noli a durat puțin, din iunie pînă în decembrie, el nu a avut timp destul ca să-și pună în aplicare politica, dar a încercat totuși să pună bazele unui guvern constituțional de tip occidental. Programul lui cuprindea reforma agrară, garantarea libertăților politice, asigurarea serviciilor sociale, încurajarea investițiilor din afara țării și rezistența împotriva presiunii italiene. Poziția lui era foarte dificilă. Mulți dintre cei care participaseră la revolta împotriva lui Zog nu doreau altceva decît să scape de acest conducător, nu introducerea de schimbări importante în țară. Opoziția internă l-a forțat deci pe Noli să retragă o parte din măsurile preconizate. Mai tîrziu, el însuși a spus că făcuse o greșală neadoptînd o atitudine mai fermă în legătură cu chestiunea agrară: se alesese cu neîncrederea moșierilor, dar nu obținuse sprijinul țăranilor.¹⁷ Cea mai mare greșală a lui a fost însă încercarea de a organiza o apărare militară a regimului său.

Zog nu a făcut un calcul asemănător. După ce fusese înlăturat, el a plecat în Iugoslavia și a început imediat să recruteze o armată de mercenari. Încîntat de posibilitatea de a influența afacerile Albaniei, guvernul iugoslav i-a acordat ajutor. El a reușit astfel să strîngă o mică armată, din care făceau parte 1000 de soldați și 16 ofițeri din forțele armate iugoslave precum și 40 de ofițeri ruși refugiați care luptaseră împotriva bolșevicilor sub comanda generalului Vranghel. Zog a primit de asemenea arme din arsenalele statului iugoslav.¹⁸ În decembrie, el a invadat Albania. Guvernul nu

¹⁷ Stefanq Pollo și Arben Puto, *Histoire de l'Albanie des origines à nos jours*, Éditions Horvath, Roanne, n.d., p. 227.

¹⁸ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 720.

a fost în stare să reziste acestui atac; Noli și suporterii lui au fost nevoiți să fugă din țară. În ianuarie 1925, membrii rămași din Adunare au declarat Albania republică și l-au ales pe Zog președinte pe timp de șapte ani.

Totodată, țara a primit o Constituție, dar una menită să sporească puterea lui Zog. Ca președinte, el avea autoritatea de a-i numi și a-i demite pe miniștri, drept de veto, precum și cel de a face numiri în cele mai importante posturi administrative. El numea o treime din cei 18 membri ai Senatului din parlamentul bicameral. Deși regimul lui era o dictatură, el îi oferea totuși Albaniei un guvern stabil. În anii care au urmat, națiunea a fost condusă de o administrație extrem de conservatoare, a cărei preocupare de bază era menținerea ordinii. Nu a existat nici o măsură cu caracter reformator și nici o libertate civilă, în plus a fost impusă o cenzură dură. Regimul reprezenta interesele proprietarilor funciari, ale căpeteniilor clanurilor și ale celor care urmăreau păstrarea vechiului sistem exact așa cum fusese și pînă atunci.

Revenit la putere, Zog trebuia să trateze cu două state, Iugoslavia și Italia, care fuseseră atît de periculoase pentru Albania în trecut. Ajutîndu-l, guvernul iugoslav se așteptase desigur să fie recompensat și să exercite o mare influență asupra regimului său, dar Zog a reușit în mare măsură să reziste acestei presiuni. Printr-un aranjament teritorial încheiat în iulie 1925, guvernul albanez ceda St. Naum de pe malul lacului Ohrida, disputa privind granița fiind astfel încheiată pe moment. Relațiile cu Italia implicau alte probleme. Ca oricare alt stat mic, Albania putea beneficia de sprijinul unei mari puteri, iar guvernul avea, de asemenea, nevoie de ajutor economic străin. Întrucît nu exista nici un alt stat la care să apeleze, influența italiană a trebuit să fie acceptată într-un grad foarte ridicat. În primăvara anului 1925 a fost deci adoptată o politică de cooperare cu Roma.

Ulterior, Albania a primit un ajutor economic masiv, în schimbul căruia a acceptat bineînțeles amestecul politic în afacerile ei. Bancherii italieni au fondat Banca Națională, care emitea valută. La rîndul ei, aceasta a organizat Societatea pentru Dezvoltarea Economică a Albaniei (SVEA), care acorda împrumuturi pentru finanțarea unor lucrări publice ca drumuri, poduri, porturi, precum și pentru palatul lui Zog, dar care menținea totodată în funcție administrația. Condițiile împrumuturilor erau foarte avantajoase, cu dobînzii foarte mici sau fără nici o dobîndă. Ele erau practic subvenționate de regimul lui Zog.

Creșterea economică era însoțită de creșterea dominației politice a Italiei. În noiembrie 1926, cele două state au semnat un pact de prietenie. Prin acest acord, guvernul italian se angaja să apere *statu-quo*-ul politic și teritorial al Albaniei. Poziția lui Zog era astfel practic garantată. Deoarece relațiile italo-iugoslave erau tensionate la vremea respectivă, pactul a provocat o puternică reacție a Belgradului. În noiembrie 1927, Iugoslavia a încheiat un tratat cu Franța îndreptat în parte împotriva Italiei. Drept replică, în aceeași lună a fost semnat un acord italo-albanez, o alianță defensivă încheiată pe o perioadă de 20 de ani. Albania depindea deci de Italia atît economic, cît și politic. Italia furniza, de asemenea, arme și instructori militari, iar portul Vlorë era deschis navelor italiene.

Zog mai avea o ambiție. În septembrie 1928, el a convocat o altă Adunare constituțională, care l-a proclamat rege. În decembrie a fost emisă o nouă Constituție. În ciuda faptului că guvernul era teoretic o monarhie limitată, Zog dispunea de puteri aproape absolute. Toate legile trebuiau să fie aprobate de el și tot el îi numea pe miniștri. Legislativul era unicameral și era alcătuit din 57 de membri. Întrucît Zog promisese reforme, el a adoptat într-adevăr unele măsuri în direcția aceasta. Noile

coduri civile, penale și comerciale bazate pe modele occidentale au înlocuit legile otomane. Nu a existat însă nici o reformă agrară sau vreo mișcare în direcția împărțirii moșiilor și nu a fost depus nici un efort în vederea asigurării unui sistem de învățământ corespunzător. Regele se biziua pe sprijinul marilor moșieri, pe căpeteniile clanurilor și pe conducerea politică tradițională; acești oameni nu doreau ca autoritatea lor locală să fie știrbită.

În timp ce-și consolida puterea în țară, Zog s-a confruntat cu dificultăți din ce în ce mai mari în relațiile sale cu Italia. El avea mare nevoie de sprijinul financiar italian. În 1931, regele a obținut un împrumut de 100 milioane de franci aur, care urma să fie plătit în rate a câte 10 milioane de franci pe an, în condiții extrem de avantajoase. În 1932, guvernul italian și-a prezentat nota în legătură cu această subvenție; cererile lui includeau privilegiile economice mai mari, în special o uniune vamală și măsuri care ar fi întărit dominația italiană asupra țării, ca predarea limbii italiene în școli și acceptarea de coloniști italieni. Inițial, Zog a încercat să reziste acestei presiuni. Școlile catolice italiene au fost închise, iar consilierii militari au fost demiși. Au fost încheiate acorduri comerciale cu Iugoslavia și Grecia. Zog a avut și o tentativă eșuată de a obține ajutor francez, dar condițiile cerute de Paris erau la fel de grele ca și cele impuse de Roma. În iunie 1934 flota italiană a făcut o vizită în portul Durrës. Guvernul a numit-o vizită „de curtoazie”, dar este sigur că flota nu fusese invitată. Au fost totodată făcute presiuni financiare: guvernul italian putea oricând reeșalona ratele de împrumut. În cele din urmă, Zog a fost nevoit să cedeze și au fost restabilite vechile relații. Regele a continuat să-și primească banii, dar nu a fost instituită nici o uniune vamală.

Albania rămăsese în multe privințe o țară extrem de primitivă. Zog își făcuse mulți dușmani personali, iar tradiția certurilor sîngeroase era încă ceva obișnuit, astfel că trebuia să se ferească permanent de asasinat. Exista, de asemenea, o puternică opoziție internă, iar revoltele locale erau frecvente, culminînd cu revolta de la Fieri din august 1935. În acest an Zog a dat din nou asigurări relativ la introducerea unui program de reforme. În octombrie a fost format un nou cabinet sub conducerea lui Mehdi Frashëri, cu însărcinări în acest sens. Au fost făcute o serie de concesii, cum ar fi garantarea unei mai mari libertăți a presei. Acest regim a durat un singur an; un guvern conservator condus de Koço Kota a preluat din nou controlul în noiembrie 1936. În același timp, influența italiană s-a intensificat. Consilierii italieni dețineau acum posturi în administrația civilă, precum și în sectorul militar, și un număr de coloniști italieni se stabiliseră în țară. Dominarea totală a Albaniei rămînea obiectivul final al Italiei.

Istoria interbelică a Albaniei nu poate fi comparată cu ușurință cu aceea a celorlalte națiuni balcanice. Din cauza unificării tîrzii și a primilor ani zbuciumați, acest stat se afla într-un stadiu de dezvoltare similar cu cel al Serbiei din timpul lui Miloș sau cu cel al Muntenegrului de la începutul secolului al XIX-lea. Nu existau adevărate partide politice cu programe moderne. Interesele conservatoare tradiționale erau în continuare bine protejate. Spre deosebire de statele din jur, Albania nu avea o mișcare agrariană sau comunistă. În ciuda acestui fapt, datorită evenimentelor de după 1945, trebuie să menționăm slaba activitate comunistă și socialistă și relațiile cu Uniunea Sovietică.

În anii '20, Albania era singura națiune din Balcani care nu avea un Partid Comunist. De fapt, după venirea la putere a lui Zog, nu au mai existat nici un fel de partide de opoziție. Toate acțiunile organizate împotriva regelui își aveau bazele în afara

țării. După ce Italia a devenit principalul sprijin al lui Zog, centrul cel mai important al emigranților era Austria. Comitetul de Eliberare Națională sau CONARE, avându-l ca președinte pe Noli, a fost fondat la Viena. Acest grup, care publica o revistă la Geneva, era o coaliție cu păreri foarte diferite. Existau multe disensiuni în cadrul acestuia, iar el a avut o mică influență asupra evenimentelor interne din Albania.

Asemeni celorlalte guverne balcanice, guvernul Albaniei a ezitat să recunoască regimul sovietic. În timpul primului său ministeriat, Zog a refuzat să facă acest pas deoarece se temea de reacția Marilor Puteri. Noli a fost mai curajos, guvernul lui începînd negocierile în iunie 1924. În decembrie a sosit o delegație de la Moscova, dar au urmat proteste energice din partea Marii Britanii și a Iugoslaviei, care erau îngrijorate ca nu cumva Albania să devină o bază sovietică și comunistă. Din cauza acestor presiuni, după numai două zile, Noli i-a cerut delegației să plece. Nu au existat relații oficiale în timpul perioadei Zog.

Cu toate acestea, Uniunea Sovietică și Kominternul erau preocupate de problemele Albaniei. Noli a vizitat Uniunea Sovietică în 1927 și se pare că simpatiza cu unele obiective ale sovieticilor. În 1930 însă, el s-a retras din viața politică și s-a întors în Statele Unite ca să-și reia îndatoririle religioase. Facțiunile de stînga ale CONARE mențineau cu regularitate anumite legături cu alte partide comuniste și cu Kominternul. În 1930, Kominternul l-a trimis pe Ali Kelmendi să înființeze celule de partid în zonele albaneze ale Balcanilor, unele dintre ele fiind evident instituite. Ca peste tot, conducerea și membrii partidelor comuniste proveneau mai ales din rîndul intelectualilor și al păturilor de jos ale burgheziei. Albania avea o clasă muncitoare nesemnificativă. Există o anumită activitate de organizare a muncitorilor, în special printre mineri, în care erau implicați comuniștii. În 1939, guvernul a depus un efort hotărît pentru suprimarea mișcării și arestarea liderilor săi.

MAREA CRIZĂ ECONOMICĂ

Pentru Balcani, anii '20 au constituit o perioadă de pace în comparație cu cea anterioară. Deceniul s-a încheiat însă prin catastrofa economică a Marii Depresiuni. Efectele acestei crize pot fi cu greu supraestimate; e posibil ca ea să fi avut un rol și mai mare în determinarea cursului viitor al statelor europene decît controversele naționale și internaționale descrise pînă acum. La sfîrșitul războiului, toți cei care participaseră la conflict aveau nevoie de o perioadă de liniște ca să-și revină de pe urma pierderilor imense suferite în acest dezastru, dar în 1926 majoritatea lor reveniseră la nivelul producției din anii antebelici și puteau privi cu speranță spre un viitor mai bun. Mai ales Occidentul avea o perspectivă deosebit de optimistă. Noile progrese tehnologice și sistemele mai eficiente de organizare industrială conțineau mari promisiuni pentru o viață mai bună pentru toți. Din nefericire, răgazul plin de speranțe și încredere a durat puțin. În octombrie 1929, prăbușirea bursei de valori din Statele Unite anunța începutul unei lungi perioade de criză. Situația economică din Europa s-a deteriorat continuu pînă în 1933. Procesul de normalizare a fost lent, abia în 1936 apărînd unele semne de revenire la stabilitate și la nivelul industrial din 1929.

Efectele imediate ale depresiunii s-au manifestat prin scăderea dramatică a prețurilor și prin diminuarea producției. Indicii producției industriale reflectă extinderea daunelor. Luînd ca reper cifra 100 din 1929, producția industrială scăzuse în 1932 la 84 în Marea Britanie, la 72 în Franța, la 67 în Italia și la 53 în

Germania și în Statele Unite. Rezultatul acestei catastrofe a fost un șomaj masiv, cu cele mai grave efecte în Germania, unde cifra înregistra 5-6 milioane de oameni rămași fără un loc de muncă. În aceste condiții, situația era și mai rea în regiunile dependente de agricultură. Prețurile alimentelor și cele ale materiilor prime au scăzut cu până la 50 %.¹⁹

Dat fiind că statele balcanice erau în primul rând surse de produse agricole și de materii prime, baza economiilor lor a fost profund zdruncinată. Căderea prețurilor a început în 1929. În perioada 1932-1933, prețurile celei mai mari părți a cerealelor erau între o treime și jumătate față de cele din 1929. S-a apreciat că în anii depresiunii, veniturile provenite din agricultură au ajuns la 57,6 % în România și la 51,8 % în Bulgaria.²⁰ Nivelul ridicat al datoriilor țăranimii și traiul la limita existenței a majorității populației din această categorie au fost prezentate anterior. O dată cu prăbușirea prețurilor din agricultură, țăranii nu mai puteau face față nici taxelor, nici achitării datoriilor lor. Ei erau afectați și de diferența tot mai mare dintre valorile bunurile agricole și cele ale produselor industriale. Cea mai mare parte a țăranilor din peninsula se confrunta cu o deteriorare continuă a situației.

În fața acestui dezastru, guvernele din Balcani au luat într-adevăr unele inițiative. Acțiunea lor principală a fost înființarea de agenții de stat care cumpărau cerealele țăranilor la prețuri mult mai mari decât nivelul mondial. Deși aceste măsuri au fost utile o vreme, ele nu rezolvau problemele fundamentale ale sistemului agricol din Balcani. Criza economică a reliefat enormele dificultăți cărora trebuiau să le țină piept guvernele de acum înainte. Chiar dacă fuseseră instituite regimuri naționale și un standard de viață urban satisfăcător fusese atins de către o minoritate, marea majoritate a populației a avut parte de condiții materiale relativ puțin diferite de-a lungul întregii perioade pe care o acoperă studiul de față. Înainte de a continua cu relatarea evenimentelor din anii '30 și '40, două decenii de crize și schimbări revoluționare importante, ar fi bine să revedem modelul vieții tradiționale din lumea satelor. Această societate a fost cea a cărui mod de viață avea să se schimbe radical în următoarea jumătate de secol.

VIAȚA TRADIȚIONALĂ ÎN MEDIUL RURAL

Deși poziția țăranilor a fost deja discutată, accentul a fost pus în primul rând pe marile evenimente – războaie, revoluții și catastrofe – care au schimbat radical statutul ținuturilor în care aceștia locuiau. O atenție mai mică a fost acordată aspectelor vieții lor, care erau relativ neschimbate de secole, mai ales relațiilor din cadrul satelor și celor de familie. Cu toate că descrierea unui tablou valabil pentru întreaga Peninsula Balcanică este greu de realizat, vom încerca să rezumăm aici condițiile materiale ale vieții țăranilor și să comentăm pe scurt relațiile de familie și pe cele dintre săteni.

Țăranii din Balcani trăiau în comunități rurale ale căror modele de habitat erau diferite de la o regiune la alta. În unele zone casele erau construite de-a lungul uliței principale; în altele, ele se aflau pe străzi laterale dispuse radial. Într-o serie de regiuni,

¹⁹ Vezi Raymond J. Sontag, *A Broken World, 1919-1939*, Harper & Row, New York, 1971, pp. 202, 203.

²⁰ Iván T. Berend și György Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Columbia University Press, New York, 1974, pp. 244-245.

locuințele erau împrăștiate pe o suprafață mare și înconjurată de câmpurile și livezile proprietarilor. În funcție de mărimea populației, centrul satului includea biserica, clădirile administrației și școala, precum și hanuri, cafenele, magazine și ateliere meșteșugărești. În cadrul acestei societăți sărace, magazinele aveau în general stocuri limitate și erau specializate în vânzarea produselor coloniale, ca zahărul și cafeaua, și a unui mic număr de articole pe care familiile țăranilor nu le puteau confecționa în gospodăriile lor. Meșteșugarii asigurau și ei servicii care necesitau îndemînare sau unelte pe care țăranii nu le aveau; din acest grup făceau parte croitorii, dulgherii, zidarii și fierarii.

Casele erau construite din materialele disponibile în zonă. Ele nu puteau fi construite din bușteni sau piatră, ci erau de obicei făcute din lut sau chirpici uscat la soare și apoi, eventual, vărut. Acoperișurile erau din stuf, țiglă sau piatră. Comparativ cu standardele occidentale, locuințele țăranesti erau mizere. Locuința de nivel mediu era alcătuită doar din două camere: una principală comună și una în care se gătea. Unele aveau un cerdac acoperit. O gospodărie avea firește și cîteva hambare sau grajduri pentru animale și păsări și pentru adăpostirea uneltelor agricole. O parte a membrilor familiei trăiau de asemenea în clădiri auxiliare. Un mare număr de oameni erau adăpostiți în ceea ce puteau fi considerate drept locuințe extrem de înghesuite, o situație înfîlînită foarte des, lucru pe care trebuie să-l menționăm, chiar și în cazul locuințelor burgheze de la oraș. Mobilierul era, de asemenea, primitiv, cu toate că, desigur, situația diferea foarte mult în funcție de averea familiei și de tradițiile regiunii respective. Familiile sărace puteau avea doar o masă joasă și cîteva laițe; membrii lor dormeau pe covoare puse direct pe dușumea. Vecinii lor mai bogați aveau paturi, mese și cufer obișnuite. Casele erau, de asemenea, împodobite cu covoare, perne și broderii făcute de femei. Condițiile, chiar și cele ale celor mai avuți, erau primitive – cel puțin în funcție de standardele occidentale. Scriind în anii '20, un observator descrie astfel o gospodărie relativ prosperă:

În satul Capari, lângă Bitolj, am găsit o casă de piatră nouă cu acoperiș de țiglă și cu un etaj. La parter era o bucătărie-cameră de zi cu dușumea de scîndură, mobilată cu un pat, mese, scaune și o sobă. La etaj: patru camere cu trecere dintr-una în alta dădeau spre *hodnik*, adică un coridor larg; trei dormitoare cu paturi, mese și scaune și, ca la oraș, o „cameră-slava“, adică un fel de salon select cu pereți tapetați, fotolii verzi, scaune obișnuite curbate aranjate în jurul pereților, tablouri și fotografii, o masă mare și una rotundă de ocazie acoperită cu bibelouri. Cu toate acestea, în casa aceasta „modernă“ nu era nici un *nuznik* (closet), iar aranjamentele pentru dormit erau tot primitive. Trajko (42 de ani) și soția lui, Malina (42), împreună cu cei patru fii (16-2) și cu fiica lor (9), ocupau una din camere. Fratele lui, Anamče (52), împreună cu soția lui Donka (52), cei doi fii (12 și 8) și fiica lor (10), dormeau în altă cameră.²¹

Același autor descrie și o locuință extrem de primitivă, unde țăranii și animalele locuiau în aceleași camere cu un singur pat de „24/17 sau 28/18 picioare“ (circa 7,3/5,2 m, respectiv 8,5/5,5 m – n.t.):

Într-o astfel de cameră-staul, văcarul satului, Djordje (45 de ani), soția lui, Stojanka (30), și Radislav, copilul lor de patru ani, dormeau în jurul focului, în timp ce perechea lor de boi, măgarul, porcii și găinile lor împărțeau cealaltă jumătate a încăperii. O alta oferea

²¹ Olive Lodge, *Peasants Life In Jugoslavia*, Seeley, Service, London, n.d., pp. 66-67.

adăpost unei văduve, Velika, de 75 de ani..., fiului ei, Stojan (28), unicul supraviețuitor din zece copii, soției sale Dosta (28), băiețelului lor de 5 ani, Atanas, și fetei lor în vîrstă de șase săptămîni, Cona. Bătrîna mamă dormea de o parte a focului, iar fiul ei și familia lui de cealaltă parte. Oile, caprele și găinile ocupau partea destinată staulului. Sub un alt acoperiș de acest fel se adăposteau un bărbat, Jože (65), soția lui, Menka (62), și cei doi fii ai lor care supraviețuiseră: cel mai mare, Milan (25), cu soția lui Božana (30), cei doi băieți ai lor, Aleksije și Risto (9 și 7), și Păuna, fetea lor de 2 ani, și cel mic, Marko (19), care era necăsătorit. În staul, jumătate din cele treizeci de oi zăceau pe paie, în vreme ce un bou și un măgar se odihneau în spatele unei despărțituri joase.²²

În privința alimentației, aceasta depindea de anotimp și era firește limitată foarte mult de ceea ce putea cultiva familia respectivă. Alimentele de bază pe parcursul întregului an erau pîinea, mămăliga, fasolea, ceapa, usturoiul, ardeii și varza. La acestea se adăugau produsele livezilor și grădinilor din preajmă, în care intrau diverse legume și fructe ca mere, pere, piersici, cireșe și prune. Din prune, care erau deosebit de prețuite, se făcea șliboviță, un fel de coniac tare. Carnea era relativ rar inclusă în alimentație din cauză că era scumpă. Toți creșteau păsări de curte (găini, rațe și gîște), vaci, capre, porci și oi; oile erau pentru lînă și carne. Familia obișnuită cumpăra foarte puține alimente, de obicei articole ca zahăr, cafea și sare, care nu puteau fi produse în gospodărie.

În anii '30, îmbrăcămintea a trecut printr-un proces de tranziție. Ca peste tot, majoritatea oamenilor preferau produsele de manufactură. Desigur, tradițional, hainele fuseseră confecționate în gospodării. Torsul și țeșutul lînii, al bumbacului sau al cînepii constituiseră o ocupație majoră a femeilor din fiecare familie; materialele erau apoi croite și cusute de mînă, deși unele din hainele bărbătești erau făcute de croitorul satului. Sandalele erau cumpărate din piață. Stilurile vestimentare erau tradiționale, dar pe măsură ce așa și stofele produse de manufacturi deveneau tot mai ușor de procurat și oamenii veneau tot mai mult în contact cu stilurile europene, îmbrăcămintea sătenilor s-a schimbat treptat. Acolo unde era posibil, ei adoptau ceea ce era considerat haine mai moderne, care, în general, erau totodată mai practice și mai comode.

Locuința, îmbrăcămintea și alimentația familiei obișnuite reflectau viața populației rurale, care se întreținea în mare parte singură. Aceste standarde erau impuse de venitul scăzut al populației. S-a estimat că în intervalul 1925-1930 venitul mediu anual (în dolari) era în România de 243 dolari, în Bulgaria de 284 dolari, în Iugoslavia de 330 dolari și în Grecia de 397 dolari, în timp ce în Statele Unite acesta era de 1 368 dolari. Era bineînțele nevoie de lichidități pentru taxe și alte cîteva necesități; exista un mic surplus pentru bunurile manufacturiere sau pentru alimentele care nu erau produse în gospodăria țărănească. Avînd în vedere aceste cifre, trebuie însă să nu uităm că și prețurile erau mici. În 1937, într-un sat de lingă Sofia, o pereche de oi putea fi cumpărată cu 3,60 dolari, un taur cu 25-35 dolari, o vacă cu 35-45 dolari, iar un cal cu 12 pînă la 60 dolari.²³

Aceste condiții de trai, care au rămas relativ stabile ani la rînd, însoțite de o atitudine față de lume și de o organizare socială care serveau apărării comunității în perioadele zbuciumate, au fost deja amintite. Indiferent de autoritatea aflată la putere, țaranii aveau familiile și legăturile lor cu ceilalți săteni care îi sprijineau și le apărau interesele. Pentru ei, viața se rezuma la pămînturile cultivate, la familii și la sat.

²² Lodge, *op. cit.*, pp. 67, 68.

²³ Irwin T. Sanders, *Balkan Village*, University of Kentucky Press, Lexington, 1949, p. 104.

Pământul și dreptul de proprietate asupra acestuia aveau o importanță deosebită. Prestigiul și onoarea fiecărei familii erau în mare parte determinate de acest standard. Când apăreau bani suplimentari erau cumpărate loturi în plus. Atașamentul față de pământ avea și un aspect emoțional:

Viața pe aceste câmpuri dispersate... era grea și laborioasă, dar pentru țăran, viața fără ele nu avea nici un rost, căci aceste fișii înguste de pământ erau copiii lui, pe care îi creștea cu atîta trudă și grijă. Pământul era tovarășul și prietenul lui, întrucît lui își împărțasea gîndurile și visurile în nopțile înnelate de vară, cu o manta drept pernă și roua drept pătură. Pământul însemna pentru țăran mai mult decît banii în bancă; el însemna mai mult decît mîncarea de pe masă; era însăși viața.²⁴

Am văzut în secțiunile anterioare cum atitudinea față de pământ a afectat opiniile politice și economice ale țăranului. Accentul nu era pus pe folosirea în condiții mai bune a proprietății pe care o avea, adică pe introducerea metodelor de cultivare intensivă, ci pe mărirea posesiunilor personale. În anii '30, această luptă devenise aproape disperată. Odată cu împărțirea celei mai mari părți a moșiilor întinse în urma reformelor în perioada interbelică și cu creșterea populației rurale, exista tot mai puțin pământ pentru tot mai mulți oameni.

Pentru majoritatea locuitorilor din Balcani, nu națiunea sau comunitatea, ci familia impunea cea mai puternică loialitate și devotament. În perioada interbelică, pe cuprinsul celei mai mari părți a Peninsulei, organizația de bază era gospodăria familiei, care cuprindea de obicei trei generații: bunicii, părinții și copiii. Deși puteau apărea unele variații, relațiile fundamentale erau asemănătoare peste tot. Existau o ierarhie și o diviziune a muncii recunoscute în cadrul familiei. Conform tradiției patriarhale, bărbații aveau mai multă autoritate decît femeile; în cadrul fiecărui sex, poziția era de obicei determinată de vîrstă. Părinții dețineau controlul și răspunderea deplină în privința copiilor lor. În activitățile de zi cu zi, sarcinile erau împărțite. În general, bărbații erau răspunzători de muncile grele de la cîmp și de îngrijirea animalelor mari, ca boii, caii și oile. Ei erau, de asemenea, vînători și totodată apărătorii familiei. Femeile îndeplineau sarcinile mai ușoare din gospodărie, ca, de exemplu, cultivarea cîmpurilor și îngrijirea animalelor mici, de curte. Ele aveau, de asemenea, în grijă grădina de zarzavaturi și legume, creșteau copiii și se ocupau de cei bolnavi și de vîrstnici. Sarcinile din gospodărie necesitau adesea eforturi deosebite. Nu numai că nu exista electricitate, dar și apa și lemnele de foc puteau constitui și ele o problemă majoră. Apa trebuia adusă de la o fîntînă, un izvor, un rîu sau de la altă sursă, aflate uneori la distanțe considerabile. Cu toate că femeile și copiii erau principalii cărăuși, strîngerea și tăierea lemnului de foc îi implica atît pe bărbați, cît și pe femei și copii. Viața de familie din Balcani semăna deci foarte mult cu aceea din orice regiune de graniță sau săracă. O mare parte a timpului unei familii de rînd era dedicată multiplelor sarcini, de a căror îndeplinire depindea pur și simplu existența acesteia.

În ciuda faptului că gospodăria unei familii în care trudeau un bărbat, soția lui și copiii, și din care făceau, poate, parte și un bunic sau o bunică, era ceva foarte obișnuit, existau și alte rînduieli. Există firește o populație numeroasă alcătuită din muncitori agricoli, ciobani și muncitori sezonieri, folosiți mai ales ca să aibă grijă de proprietatea altora. În ținuturile slavilor de sud, o altă instituție, *zadruga*, a fost un timp forma de organizare dominantă în agricultură. Această gospodărie țărănească extinsă

²⁴ Sanders, *Balkan Village*, p. 49.

era bazată pe principiul conform căruia membrii de sex masculin nu părăseau niciodată pământurile părinților lor. În schimb, ei și soțiile lor munceau pe proprietatea aceasta în sistem cooperatist. Cu excepția hainelor și a câtorva articole personale, nu exista proprietate particulară. Teoretic, toți bărbații aveau drepturi egale în luarea oricăror hotărâri generale referitoare la gospodărie. Principala autoritate era deținută de o persoană în vârstă aleasă de grup. Îndatoririle legate de pământ erau împărțite tot în funcție de vârstă și sex. Această organizare era foarte adecvată zonelor primitive în care viața depindea de veniturile provenite din cultivarea pământului. Către sfârșitul secolului al XIX-lea, organizațiile *zadruga* fuseseră desființate în cea mai mare parte în zonele mai prospere, dar unele din ele existau încă din anii '30.

Pretutindeni în Peninsula Balcanică, relațiile de familie, care fuseseră stabilite în vederea apărării și îngrijirii membrilor ei, erau strînse. Individul era considerat în primul rînd membru al unei familii; familia unei persoane care comitea o crimă sau suferise o rușine era și ea supusă oprobriului. Dacă cineva din afară aducea daune unei rude, onoarea obliga familia respectivă să facă totul pentru a se răzbuna. Certurile sîngeroase, obișnuite celor mai primitive zone, erau o formă extremă a acestei obligații comune. Dată fiind această situație, căsătoria era o afacere serioasă, era în general aranjată de părinți, care erau preocupați doar de interesele practice ale familiilor respective. În urma măritişului, o fată renunța practic la familia ei și intra în aceea a soțului. Condițiile de trai și obligațiile de familie tradiționale aproape identice provocau multe fricțiuni. Era recunoscut faptul că relațiile dintre tinerele soții și soacrele lor constituiau o dificultate majoră în aceste căsnicii. Legăturile strînse dintre familii și indivizi se manifestau și prin intermediul altor instituții, în primul rînd prin cea a nașilor de botez. Cea mai mare parte a copiilor din Balcani erau încredințați la naștere unor nași, care răspundeau teoretic de bunăstarea finilor lor. În unele zone, în special în Grecia, un lider local putea avea nenumărați fini și fine; familiile acestora îi sprijineau candidatura, iar el le apăra în schimb interesele pe lângă administrație. Toate aceste relații serveau bineînțeles unui scop practic și erau adoptate în vederea apărării familiei respective în vremuri pline de primejdii și împotriva tiraniei autorităților politice.

După familie, țăranul depindea de comunitatea satului său. De-a lungul istoriei Balcanilor, indiferent de autoritatea străină care stăpînea ținutul respectiv, notabilii locali au jucat un rol foarte important în administrarea districtului lor. Am văzut cît de importanți erau în cadrul sistemului otoman. După instituirea regimurilor naționale centralizate, aceștia au continuat să dețină o mare parte a prestigiului și autorității lor, ceea ce le permitea adeseori să-i apere pe locuitorii din partea locului împotriva funcționarilor rapaci ai aparatului birocratic central. În ciuda tuturor eforturilor propagandistice ale conducerii naționale, majoritatea sătenilor nutreau încă un sentiment de profundă neîncredere față de orașele mari și de reprezentanții acestora, care, în ochii lor, constituiau un mare pericol. De pildă, funcționarii guvernului cereau taxe și recruți pentru armată, dar ofereau puțin în schimbul acestor sacrificii.

Pentru populația din zonă, satul reprezenta firește centrul comunității. Inima acesteia era în general biserica. Fie că erau ortodoxe, catolice sau musulmane, rolul jucat de instituțiile religioase în aceste societăți rurale nu poate fi supraestimat. Preotul era prezent în orice moment important din viața unei persoane (nașterea, căsătoria și moartea). Calendarul agricol era marcat de zilele de sărbătoare în care erau prăznuiți sfinții. Doctrina religioasă explica viața și rolul destinat în ea fiecărui individ. Conservatoare și fatalistă, ea insufla de obicei resemnarea față de condițiile grele și rezistența împotriva modificării practicilor stabilite. Domina atitudinea că

situația existentă, oricât de rea ar fi, reprezenta voința lui Dumnezeu și că dezastrele naturale, ca bolile, moartea, războiul, inundațiile și seceta, erau într-un fel o pedeapsă dreaptă pentru păcatele oamenilor. Bisericele impuneau totodată un cod foarte strict al conduitei morale, în special în privința relațiilor sexuale și a celor din cadrul căsătoriei. Aceste reguli erau menite totodată protejării unei populații vulnerabile față de invaziile străine, de epidemiile naturale și de alte catastrofe.

Numai din această descriere superficială, cititorul ar putea obiecta că, în ciuda situației primitive a agriculturii din Balcani, aceasta era foarte asemănătoare cu cea existentă și în alte zone neindustrializate. Observatorii străini comparau adesea condițiile de trai ale țăranului balcanic cu cele ale vieții burgheziei din orașele occidentale. Așa grea cum era situația, gospodăriile țărănești din Balcani nu o duceau mai rău decât din alte zone ca, de exemplu, Irlanda, Scoția și o mare parte a regiunilor rurale din America. Pe lângă aceasta, cadrul vieții tradiționale manifestase deja slăbiciuni grave în 1930; de fapt, toate procesele care aveau să se accelereze după 1945, începuseră să influențeze încă din această perioadă societatea rurală. Deosebit de importantă era presiunea crescândă din afară asupra vieții sătești. Tinerii erau obligați să-și părăsească familiile ca să presteze serviciul militar; mulți dintre ei erau nevoiți să plece în căutare de lucru. Alții, mai ales cei din Grecia, emigrau, dar păstrau legătura cu familiile lor. În plus, guvernele naționale au început să fie preocupate în mai mare măsură de populațiile lor rurale. Firește, școala era un instrument deosebit de important pentru transmiterea ideilor și cunoștințelor despre alte locuri. Chiar dacă eforturile se vor dovedi insuficiente, statul a început să asigure servicii sociale reale. Din nefericire, situația internațională nu va oferi Peninsulei posibilitatea unei evoluții pașnice a noilor instituții și relații.

CONCLUZIE

Așa cum am văzut, în anii de după război, guvernele balcanice, cu excepția celui albanez, a cărui situație era deosebită, s-au confruntat cu multe probleme similare. Într-un fel sau altul, toate au fost forțate să rezolve probleme naționale serioase, care nu implicau doar tratamentul aplicat minorităților, ci și integrarea conaționalilor lor în noile teritorii. Chiar și Bulgaria, care pierduse o serie de teritorii prin tratatele de pace, avea probleme în Macedonia. Mai mult, fiecare stat trebuia să facă față consecințelor politice interne ale acordării dreptului de vot masei populației. Din cauza greutăților războiului și a pătrunderii tot mai puternice a ideologiilor revoluționare din această perioadă, nici un guvern nu mai putea menține dreptul de vot restrictiv. Așa cum am menționat, aceste măsuri au adus în prim-plan partidele agrariene și comuniste, care amenințau puterea deținută de grupările tradiționale, chiar dacă acestea din urmă au reușit totuși să nu o cedeze. Orientarea spre dreapta a continuat în deceniul următor.

Regimurile balcanice autoritare: izbucnirea celui de-al doilea război mondial

Cu toate eforturile depuse pentru rezolvarea uriașelor probleme provocate de primul război mondial și de controversele ulterioare, orice realizare, atît în domeniul relațiilor interne, cît și al celor externe, a fost în mare parte contracarată de repetatele crize din anii '30. Politica internă a statelor balcanice a fost profund afectată de repercusiunile Marii Depresiuni și de creșterea influenței dictaturilor europene. În relațiile externe, adoptarea de către Uniunea Sovietică a unei politici active în problemele Europei și venirea la putere a regimului național-socialist în Germania, cu programul lui revizionist agresiv, au obligat guvernele balcanice să-și adapteze atitudinea la situația creată de schimbarea relațiilor dintre Marile Puteri. În 1939, situația internațională se deteriorase atît de mult, încît fiecare stat era pus în fața probabilității ca Europa să fie din nou teatru de război, la numai două decenii după încheierea ultimei catastrofe.

CREȘTEREA INFLUENȚEI SOVIETICE ȘI GERMANE

Rolul dominant al Franței și Italiei în diplomația est-europeană din anii '20 a fost în mare măsură rezultatul situației anormale create de Revoluția din Rusia și de înfrîngerea Germaniei. După revenirea de pe urma acestor șocuri și după dezmembrarea Imperiului Habsburgic, datorită populațiilor lor numeroase și a pozițiilor lor strategice, aceste două state au fost în măsură să exercite o influență puternică asupra celor 13 state mici situate între Marea Baltică și Mediterana – Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, Albania și Turcia. Modificarea radicală a echilibrului de forțe ca rezultat al războiului și al aranjamentelor teritoriale nu era pe termen lung satisfăcătoare nici pentru Germania, nici pentru Uniunea Sovietică, dar ambele state aveau nevoie de timp ca să-și revină de pe urma marilor tulburări din trecut înainte de a putea acționa. Dat fiind că încercau să schimbe prevederile tratatelor de pace, ele aveau interese comune cu celelalte membre ale taberei revizioniste: Italia, Ungaria, Austria și Bulgaria.

Deși, teoretic, granițele postbelice au fost stabilite de doctrina autodeterminării, după cum am văzut, acest principiu a fost aplicat într-un mod foarte dubios și

în primul rînd în beneficiul puterilor victorioase. Germania și Uniunea Sovietică fuseseră într-adevăr lipsite de un teritoriu cu altă componență națională, mai ales în ceea ce privește reconstituirea statului polonez, dar ele pierduseră, de asemenea, ținuturi locuite de milioane de conaționali. Peste un milion de germani fuseseră atribuiți Poloniei; Alsacia și Lorena, care au fost date Franței, aveau în 1910 - 1 634 260 de vorbitori de limbă germană și numai 204 262 de vorbitori de limbă franceză. Puternica dorință de a se uni cu Germania exprimată de 6 milioane de germani austrieci fusese înăbușită la intervenția francezilor. În același mod, peste 3 milioane de germani boemi, foști cetățeni habsburgici, care trăiau în apropierea graniței, au fost incluși în Cehoslovacia. Uniunea Sovietică avea probleme teritoriale similare. Prin tratatul de pace, statele baltice, ținuturile poloneze și Basarabia, regiuni care aveau o minoritate de locuitori ucraineni și bieloruși, îi fuseseră luate. Pe lângă aceasta, regimul sovietic avea să adopte pe viitor o politică extrem de asemănătoare cu aceea a predecesorului său țarist: un teritoriu aflat cîndva în posesia statului rus nu trebuia să fie niciodată cedat definitiv.

Germania și Uniunea Sovietică împărtășeau o experiență similară și în alt domeniu. Conduse de Franța, puterile victorioase le trataseră ca pe niște paria și încercaseră să le excludă din relațiile internaționale. Atitudinea față de regimul bolșevic, care reprezenta un pericol atît ideologic, cît și militar, era deosebit de ostilă. Trupele aliate au rămas pînă în 1922 pe pămînt rusesc ca să sprijine forțele anti-bolșevice. Chiar și după victoria sovieticilor, toate guvernele au ezitat să stabilească relații diplomatice cu aceștia pe bază de schimb de ambasade. Dintre statele balcanice, regimul bolșevic a fost recunoscut de Bulgaria în 1934 și de Iugoslavia în 1940, dar nu și de Grecia, Albania și România. Această politică făcea parte din isteria generală anti-comunistă care a cuprins o mare parte a Europei în perioada imediat următoare primului război mondial ca urmare a apariției partidelor comuniste locale și a intensificării bruște a tulburărilor muncitorești. În anii de pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, amenințarea revoluționară bolșevică, reală, dar și imaginară, a jucat un rol vital nu numai în relațiile internaționale, ci și în politica internă a tuturor statelor.

Posibila răspîndire a mișcării comuniste, care îi înspăimînta atît de mult pe politicienii europeni, era desigur privită în cu totul altă lumină de regimul sovietic. De fapt, după 1918, liderii sovietici se așteptau ca revoluții asemănătoare să izbucnească și în alte țări. Principala lor speranță era Germania, care era cel mai avansat stat industrializat de pe continent și care, prin Partidul Social-Democrat, avea cel mai puternic partid muncitoresc din lume. Ideologia sovietică, care va fi prezentată amănunțit într-un capitol ulterior, propovăduia marxismul drept doctrina cu cele mai mari șanse de punere în aplicare în țările cu economii puternic industrializate. Așa cum am văzut, în perioada interbelică a fost instituit un regim comunist numai în Ungaria, care a rezistat însă puțină vreme. A existat o revoltă eșuată și în Bavaria. În ciuda faptului că Uniunea Sovietică avea să rămînă singurul stat comunist pînă după cel de-al doilea război mondial, încercările de a exporta revoluția în alte țări nu au fost abandonate, fiind înființată o organizație internațională care urmărea atingerea acestui obiectiv.

Internaționala I, care unea toate micile grupuri comuniste existente atunci, a fost organizată de Karl Marx în 1864 și a funcționat pînă în 1876. Internaționala a II-a, o asociere fără reguli fixe de partide socialiste, a fost fondată în 1889 și a fost dizolvată la începutul primului război mondial, atunci cînd toate partidele socialiste au adoptat o atitudine patriotică, susținîndu-și guvernele. În martie 1919, guvernul sovietic a luat

inițiativa formării Internaționalei a III-a, care avea să fie cunoscută sub numele de Komintern. La prima ei conferință au participat aproape fără excepție reprezentanți care erau rezidenți pe teritoriul statului sovietic. Cel de-al doilea congres, organizat în iulie-august 1920, a fost mai important. La el au participat 200 de delegați din 41 de țări; limba în care s-a vorbit a fost germana, întrucât era vorbită de majoritatea delegaților, ea fiind totodată și limba „părinților fondatori“, Karl Marx și Friedrich Engels. Cea mai importantă realizare a conferinței a fost adoptarea celor douăzeci și una de condiții, care stabileau cerințele fundamentale ale calității de membru al organizației. În esență opera lui Vladimir Ilici Lenin, șeful guvernului sovietic, acest program punea un accent puternic pe poziția dominantă și pe dreptul de control ale Uniunii Sovietice. Toate partidele comuniste din lume trebuiau să urmeze exemplul sovietic în privința ideologiei, organizării și a metodelor de operare; statul sovietic constituia modelul viitorului. Dat fiind că era singura putere comunistă, era de datoria partidelor comuniste de pretutindeni să fie loiale în primul rînd intereselor sovietelor. Avînd un astfel de program, Kominternul a stîrnit bineînțeles multe suspiciuni în rîndul celorlalte guverne. Liderii sovietici refuzau cu vehemență să-și asume răspunderea pentru acțiunile Kominternului, declarînd că acesta era o organizație independentă fondată întîmplător pe pămînt sovietic. Caracterul evident fals al acestor declarații nu făcea decît să mărească suspiciunile. Kominternul era programat să se întrunească anual, dar au avut loc doar șapte conferințe în total.

Cînd a devenit evident faptul că Europa nu urma să fie cuprinsă de un val revoluționar, guvernul sovietic s-a găsit pus în fața necesității stabilirii de relații firești cu alte state. Din cauză că nu fusese reprezentat la Conferința de Pace de la Paris și nu era membru al Ligii Națiunilor, el nu putea exploata greșelile aranjamentelor postbelice și animozitățile internaționale provocate de acestea. Relațiile cu Franța, partizană a sistemului internațional, nu erau foarte bune la vremea respectivă. Faptul că regimul sovietic refuzase să onoreze datoriile regimului țarist, un procentaj major din care o sumă importantă era datorată cetățenilor francezi sau guvernului francez, a dus la creșterea tensiunii dintre cele două țări. Naționalizarea proprietăților străine, măsură luată după Revoluție, implica și ea un mare număr de investitori francezi. Franța a recunoscut totuși guvernul sovietic în 1924, mișcare făcută și de Italia, în ciuda atitudinii anti-comuniste a guvernului ei fascist.

Marea Britanie și Germania aveau o poziție mai favorabilă față de Uniunea Sovietică, dar și în cazul lor existau dificultăți din cauza caracterului revoluționar al politicii sale. Cu toate că problema comuniștilor a ajuns să facă parte din politica internă britanică, în 1924 au fost stabilite relații normale, dar ele au fost apoi rupte și reluate în 1929. Negocierile cu Germania s-au încheiat mai devreme și au dus la crearea unor legături mult mai strînse. După cum am menționat, cele două puteri împărțeau anumite interese comune și sufereau de deficiențe asemănătoare. Ambele fuseseră păgubite ca rezultat al războiului și doreau să aducă schimbări extinse *statu-quo*-ului. Ele erau totodată și parteneri comerciali excelenți. Uniunea Sovietică avea nevoie de produsele industriale și de asistența tehnică germană. Nici una dintre ele nu era favorabilă noului stat polonez, fiecare avînd pretenții asupra unei părți a teritoriilor acestuia. Prin Acordul de la Rapallo din 1922 au fost stabilite relații diplomatice și consulare depline. Ulterior, armata germană a avut acces la facilitățile oferite de sovietici pentru a evita prevederile Tratatului de la Versailles privind limitarea înarmării.

Lenin a murit în ianuarie 1924, iar după o luptă pentru putere, locul lui a fost luat în 1927 de Iosif Stalin. Mai interesat de dezvoltarea economică decât de exportarea de Revoluție, Stalin a pus accentul principal pe industrializarea rapidă a țării. O dată cu eforturile depuse de el, în primul rînd în direcția îmbunătățirii situației interne, guvernul sovietic avea și un interes major în menținerea păcii în lume. Așa cum procedase și predecesorul lui țarist după războiul Crimeii, el nu voia declanșarea nici unei tulburări străine înainte de a fi în măsură să profite de ea. Drept urmare, diplomația sovietică s-a concentrat asupra reconcilierii internaționale. Maxim Litvinov, nou numitul ministru de externe, avea drept obiectiv susținerea acestei politici; diplomații sovietici au adoptat un ton mai potolit. Deși această perioadă era cea a Marii Depresiuni, guvernul sovietic nu a încercat să profite de tulburările și de mizeria economică larg răspîndite. El a stabilit relații diplomatice cu Statele Unite în 1933 și a intrat în 1934 în Liga Națiunilor.

Evenimentul dezbinator major al diplomației anilor '30 a fost, firește, renașterea Germaniei sub conducerea național-socialiștilor. Cu cea mai grea situație dintre toate puterile lovite de Marea Depresiune, Germania se putea aștepta să suporte cele mai violente consecințe politice ale dezastrului mondial. Beneficiarele cele mai mari ale dezamăgirii populare față de guvernul republican erau partidele extremiste de dreapta și de stînga. În alegerile organizate în iulie 1932, Partidul Național-Socialist a obținut 37,5 % din voturi, iar comuniștii 14,5 %. Cu alte cuvinte, majoritatea electoratului german își pierduse încrederea în regimul constituțional. Etapele prin care a ajuns Adolf Hitler la putere au fost adeseori relatate. El a devenit în ianuarie 1933 cancelar pe o cale perfect legală. După ce a preluat puterea, sprijinit de dreapta, Hitler a reușit să dobîndească de la nou aleasa Adunare puteri extraordinare pentru a rezolva criza internă. El și partidul său au trecut apoi la lichidarea atît a opoziției comuniste, cît și a celei social-democrate și la instituirea unui regim dictatorial.

Pentru statele balcanice, importanța victoriei naziste a constat în implicarea acesteia în politica externă. Ideile de bază ale lui Hitler erau prezentate în cartea lui, *Mein Kampf*, scrisă în 1924, pe vremea cînd se afla în închisoare, după o încercare nereușită de a pune mîna pe putere. Expresie a ideologiei naționaliste extremiste, această lucrare declara că popoarele nordice sau germanice erau cele mai dotate ele și numai ele fiind adevăratele creatoare și descoperitoare. Dacă dobîndeau putere destulă și resurse suficiente, aceste popoare puteau crea o civilizație – ceea ce propaganda nazistă avea să numească *Noua Ordine* – net superioară oricărei alteia. Hitler punea accent pe pămînt și pe relațiile indivizilor cu țara în care locuiau:

Să nu considerați niciodată că Reich-ul se află în siguranță atîta timp cît acesta nu este în măsură să-i dea fiecărei mlădițe naționale propria ei bucată de pămînt și teritoriu pe care să le stăpînească secole de-a rîndul. Să nu uitați niciodată că dreptul cel mai sacru din lumea aceasta este dreptul de a fi stăpîn pe pămîntul pe care un om dorește să trudească și că cel mai sfînt sacrificiu este cel al singelui pe care un om și-l varsă pentru acest pămînt.¹

Era evident că Germania anilor '30 era lipsită de o bază teritorială adecvată dezvoltării ei viitoare. Stat industrial, dependent de surse de hrană și materii prime din exterior, Germania fusese grav afectată de blocada britanică din timpul războiului. Problema era însă unde puteau fi găsite aceste ținuturi. *Mein Kampf* clarifică și

¹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Reynal & Hitchcock, New York, 1939, p. 964.

acest aspect: „Dar dacă vorbim despre pământul și teritoriul Europei zilelor noastre, ne putem gândi în primul rînd la *Rusia* și la statele vecine vasale ei.“ Acest teritoriu trebuia cucerit: „Exact așa cum strămoșii noștri nu au primit pământul pe care trăiesc astăzi ca un dar din ceruri, ci au fost nevoiți să-l cucerească cu prețul vieților lor, tot astfel, nici o grație națională, ci numai forța unei săbii triumfătoare va dobîndi pe viitor teritoriul nostru și odată cu el viața pentru națiunea noastră.“ Conform acestor doctrine, politica externă a statului german trebuia îndreptată în ultimă instanță spre atingerea unui scop unic: „stabilirea unui consens între pămînt și populație.“

Politica externă a unui stat național are drept sarcină garantarea existenței pe planeta aceasta a rasei locuitoare din acest stat prin stabilirea unei relații viabile și firești, pe de o parte între numărul și creșterea populației, iar pe de alta între mărimea și valoarea pămîntului și a teritoriului... Doar o suprafață suficient de întinsă de pe acest glob garantează unei națiuni libertatea existenței.²

În ciuda faptului că această carte s-a bucurat de o largă circulație, afirmațiile extremiste ale lui Hitler au fost de multe ori desconsiderate sau neluate în serios. Firește, Germania, dezarmată și sărăcită, nu putea lansa o ofensivă imperialistă împotriva Europei de Est. Aceste idei nu constituiau o parte importantă a campaniilor electorale germane și nu erau utilizate în negocierile diplomatice. În politica internă, liderii naziști și-au îndreptat atacurile împotriva evreilor, a comuniștilor și a Tratatului de la Versailles, pe care îi considerau responsabili de toate relele națiunii. Unele măsuri împotriva evreilor au fost luate pe loc, dar acțiunile extreme aveau să fie inițiate mai târziu. Exterminările în masă au fost declanșate abia după izbucnirea războiului. După preluarea puterii de către naziști și suprimarea ulterioară a Partidului Comunist, era greu pentru guvernele german și sovietic să păstreze fostele relații prietenești. Contactele dintre cele două regimuri nu au fost totuși niciodată întrerupte complet.

Anii 1934-1939 au constituit o perioadă de intensă activitate diplomatică. Cu toate că statele balcanice nu erau implicate direct în crizele majore, fiecare eveniment se repercuta asupra poziției lor diplomatice. Așa cum am văzut, la baza sistemului de securitate francez se aflau alianțele cu Polonia și Mica Antantă, un aliniament care putea funcționa atît împotriva Uniunii Sovietice cît și a Germaniei. Polonia a semnat în 1934 un pact de neagresiune cu Germania, ceea ce a dus la slăbirea acestui front. În acest moment, guvernul francez și-a schimbat însă atitudinea față de Uniunea Sovietică. Întrucît statul acesta nu mai era, cel puțin temporar, o putere revizionistă și deoarece atît Franța, cît și Uniunea Sovietică se simțeau periclitate de noua politică germană, aceste două guverne puteau coopera. În 1935, Uniunea Sovietică a încheiat pacte de asistență mutuală atît cu Franța cît și cu Cehoslovacia. Trebuie totuși să observăm că guvernul sovietic nu era obligat să-i ajute pe cehi decît dacă Franța acționa prima. Deși Marea Britanie nu făcea parte din această combinație, guvernul ei colabora în general cu Franța în vederea menținerii echilibrului european.

Restabilirea legăturilor franco-ruse a avut desigur efecte directe asupra relațiilor dintre cele două puteri revizioniste importante. Cu toate că regimurile lor aveau multe în comun, Hitler și Mussolini nu s-au înțeles inițial. Prima lor întîlnire din 1934 nu a fost, cu siguranță, foarte reușită în vederea punerii unei baze viitoare lor prietenii. În acel moment, Mussolini se opunea clar anexării de către

² Hitler, *op. cit.*, pp. 935-951.

germani a Austriei, cu al cărei guvern conservator se afla în termeni buni. Curînd, el a fost totuși forțat să-și modifice atitudinea. În octombrie 1935, într-o încercare de reconstituire a noului Imperiu Roman, Mussolini a atacat Etiopia. Această acțiune a provocat proteste energice din partea puterilor occidentale, cu toate că ele dețineau vaste domenii coloniale. O blocadă instituită de Liga Națiunilor, chiar dacă limitată și ineficientă, precum și opoziția celorlalte state i-au obligat pe liderii italieni să apeleze la Berlin. Începînd din acest moment, cei doi dictatori au colaborat pentru atingerea obiectivelor lor imperialiste comune.

În octombrie 1936, cele două state au înființat așa-numita *Axa* Roma-Berlin. Acest aliniament era bazat pe asigurări privind sprijinul reciproc și pe împărțirea Europei în sfere de interes. Grecia, Albania și Iugoslavia făceau parte din sectorul italian, iar Cehoslovacia și Austria din zona germană. Ulterior, Germania și-a lărgit sistemul diplomatic și a încheiat în noiembrie un pact anti-Komintern cu Japonia. Aparent, acest acord era îndreptat împotriva organizației comuniste internaționale, dar el includea și clauze secrete referitoare direct la Uniunea Sovietică. Ambele semnături erau de acord să rămînă neutre în caz că una din ele era implicată într-un război cu această putere. Italia a aderat la tratat în noiembrie 1937; Ungaria, Spania precum și satelitul Japoniei, Manchukuo (sau Manchuguo, stat alcătuit din Manciuria și cea mai mare parte a Mongoliei Inferioare – n.t.), aveau să li se alăture ulterior. Atunci cînd Uniunea Sovietică a ridicat obiecții împotriva pactului, semnăturile lui au invocat repetatele disocieri ale sovieticilor față de activitățile Kominternului.

Chiar înaintea semnării acestor acorduri, Germania făcuse pași importanți în reafirmarea poziției sale în Europa. În martie 1936, demilitarizarea regiunii Rinului a luat sfîrșit, iar țara s-a angajat într-un program masiv de reînarmare. Încălcarea Tratatului de la Versailles avea o importanță majoră pentru sistemul de alianțe francez și deci pentru securitatea membrilor Micii Antante. Franța le putea veni în ajutor aliaților ei din Răsărit doar lansînd un atac asupra frontierei de vest a Germaniei. Un Rheinland demilitarizat făcea ca o asemenea acțiune să fie posibilă; o graniță puternic fortificată schimba însă radical situația. Practic, efortul principal al Franței era îndreptat în direcția construirii Liniei Maginot; banii erau deci cheltuiți mai curînd pentru fortificații fixe și armament defensiv decît pentru cel ofensiv, ca avioane și tancuri. Această schimbare a marcat ceea ce constituise o modificare treptată a atitudinii franceze. În această perioadă, mulți lideri francezi încetaseră să încerce să susțină respectarea Tratatului de la Versailles; alții deveniseră pacifiști convinși. Liderul socialist, Léon Blum, exprima o opinie generală atunci cînd declara: „Noi nu credem – așa cum făceau înaintașii noștri în 1792 și în 1848 – că ar putea exista ceva bun într-un război, nici că războiul ar putea fi un instrument pentru dobîndirea libertății sau în folosul Revoluției.”³ Georges Bonnet, care a devenit ministru de externe în 1928, exprima o idee asemănătoare: „Să nu ne lăsăm purtați de eroism... Franța nu-și poate permite o nouă pierdere de sînge. Statisticile noastre vitale se mențin în zona nefavorabilă.”⁴

Între timp, tabăra Axei făcuse progrese remarcabile. În iulie 1936, cînd a izbucnit un război civil în Spania, cei doi dictatori i-au venit în ajutor generalului Francisco Franco. Beneficiind de sprijinul Germaniei și al voluntarilor precum și de echipament italian, în martie 1939 acesta a obținut victoria. În martie 1938, cu acordul

³ Citat din Pierre Lazareff, *Deadline*, Random House, New York, 1942, p. 130.

⁴ Citat din Lazareff, *Deadline*, p. 175.

Italiai, Germania a anexat Austria. Acest act a fost realizat cu consimțământul majorității populației și a putut fi justificat pe baza principiului autodeterminării. Apelînd tot la această doctrină, Hitler a ridicat apoi chestiunea populației germane din regiunea sudetă a Cehoslovaciei. În septembrie 1938, premierul francez, Edouard Daladier, și primul ministru britanic, Neville Chamberlain, s-au întîlnit la Munchen cu Mussolini și cu Hitler. În acest cadru, zonele disputate ale Cehoslovaciei au fost atribuite Germaniei. Ungaria și Polonia au obținut, de asemenea, unele părți ale teritoriilor revendicate de ele. Tranzacția a fost tranșată în absența reprezentanților cehi, iar ea implica teritoriul unei aliante apropiate a Franței.

Spre sfîrșitul anului 1938, statele balcanice erau astfel confruntate cu un echilibru diplomatic complet diferit față de cel existent în anii postbelici. Germania se reînarmase, în timp ce Franța investise sume mari în construirea Liniei Maginot. În ciuda unei alianțe ferme, francezii nu susținuseră interesele unei membre a Micii Antante. După anexarea teritoriului Austriei și cel al regiunii sudete, Germania deținea o poziție avantajoasă în privința dominării regiunii dunărene. Prestigiul dictaturilor atinsese și el un punct culminant. Ele raportaseră mai multe victorii în confruntările cu puterile occidentale. Toate guvernele din Balcani erau nevoite să se adapteze noii situații. Echilibrul lor politic intern, precum și politica lor externă aveau să fie profund afectate de victoriile diplomatice ale Axei.

INSTITUIREA REGIMURILOR BALCANICE AUTORITARE

Pe lîngă adaptarea politicii lor pentru a putea rezista provocărilor internaționale, statele balcanice au fost nevoite, totodată, să facă față efectelor dezastruoase ale Marii Depresiuni. Criza economică a însemnat o povară în plus pentru guvernele din Balcani, care nu fuseseră capabile să-și rezolve problemele dezvoltării interne nici măcar în perioade mai prospere. Întrebarea era dacă noile probleme economice vor constitui o presiune prea mare asupra a ceea ce mai rămăsese din sistemele parlamentare pentru ca acestea să supraviețuiască, dat fiind numeroasele lor partide, luptele dintre membrii conducerilor lor și corupții acestora. Așa cum am menționat, conflictele politice interne le permisese deja la începutul anilor '30 lui Alexandru în Iugoslavia și lui Boris în Bulgaria să-și asume roluri dominante în toate domeniile afacerilor statelor lor. Deși tendința spre un regim din ce în ce mai autoritar era evidentă, nu era clar ce sistem politic alternativ avea să fie adoptat, dacă ultimile vestigii ale guvernelor constituționale liberale dispăreau.

În trecut, conducătorii balcanici se inspiraseră din instituțiile politice ale marilor puteri europene. La vremea aceea, Uniunea Sovietică și Italia fascistă ofereau modele alternative pentru reorganizarea guvernelor și a societăților. Respin-gerea programului comunist și teama ca nu cumva ideile acestuia să se răspîndească în multe sectoare ale societății balcanice au fost deja menționate. Fascismul era altceva. După cum am văzut, Italia exercita o influență majoră asupra relațiilor externe din regiune. Pe lîngă aceasta, doctrina fascistă în variantă italiană prezenta anumite puncte de atracție. Ea era extrem de naționalistă și se baza pe menținerea structurilor sociale tradiționale. Faptul că instituțiile reprezentative și libertățile civile erau abolite nu provoca îngrijorare într-o zonă unde cea mai mare parte a populației nu beneficiase practic niciodată de avantajele unui guvern constituțional

ales prin vot universal și secret. De fapt, regimurile dictatoriale aveau pentru mulți cetățeni din Peninsula avantajul de a pune capăt neîncetatei dispute dintre niște partide care reprezentau doar o minoritate a populației. În plus, dictatura putea evident realiza coeziunea socială a tuturor elementelor societății în momente de criză. Mișcările fasciste cuprindeau totodată o întreagă serie de ceremonii, saluturi, cîntece și uniforme speciale și o ideologie naționalistă simplistă, care prezentaseră toate în trecut o mare atracție.

Cu toate acestea și în ciuda faptului că puterile Axei cîștigaseră un prestigiu considerabil datorită victoriilor obținute în politica lor externă, guvernele balcanice nu au adoptat modelul fascist italian sau cel nazist german. Doar Legiunea Arhanghelul Mihail din România, numită de obicei *Garda de Fier*, deținea atributele unui veritabil partid fascist, dar chiar și aceasta avea trăsături specific românești. În Grecia, generalul Ioannis Metaxas a fost singurul lider politic din Balcani a cărui poziție era similară cu cea a lui Franco sau Mussolini, cu toate că deosebirile față de aceștia erau poate la fel de mari ca și asemănările. Regimurile autoritare balcanice din anii '30 însemnau în schimb o revenire la secolul al XIX-lea, la epoca în care conducerea fiecărei națiuni se afla în mâinile monarhului și a consilierilor lui apropiați. Nu a existat nici o mișcare politică de masă organizată pentru susținerea acestor regimuri sau vreo încercare de schimbare a relațiilor sociale, economice sau politice tradiționale. Sarcina principală a acestor regimuri era menținerea unității statului într-o perioadă de intensificare a tensiunii internaționale. Cu excepția Greciei, guvernarea a fost preluată de rege, care hotărâra totul în privința politicii statului și îi manipula pe politicieni. Înainte de 1930 au apărut dictaturi regale în Albania sub Zog și în Iugoslavia sub Alexandru; Bulgaria și România aveau să le urmeze curînd exemplul.

Iugoslavia

Am văzut că, în loc să încerce să satisfacă cererile croaților și ale celorlalte partide de opoziție, regele Alexandru al Iugoslaviei a ales în ianuarie 1929 o schimbare radicală a direcției urmată pînă atunci, suspendînd Constituția și instituind o dictatură personală. Puterile lui erau practic nelimitate: el deținea comanda armatei și a statului și îi alegea pe toți funcționarii de rang înalt. Partidele politice sau organizațiile de tipul sindicatelor au fost desființate, iar garantarea libertăților civile a dispărut. Nu numai că a fost păstrată administrația centralizată rigidă, dar au fost, de asemenea, eliminate diviziunile istorice și asociațiile lor naționaliste. Țara a fost împărțită în nouă provincii, numite *banovine*, ale căror granițe erau trasate cu intenția de a slăbi sau distruge loialitățile tradiționale. Acestor *banovine* li s-au dat nume de râuri și alte denumiri geografice. Aflate sub un puternic control centralizat, ele nu aveau nici un drept de autonomie locală. Această acțiune a fost justificată ca fiind o încercare de a crea un sentiment supranațional sau iugoslav, de unitate, iar numele oficial al țării a fost schimbat din Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor în Iugoslavia. De fapt, odată puse în aplicare, aceste măsuri au servit la sporirea dominației sîrbești. Granițele au fost schimbate arbitrar, astfel ca sîrbii să formeze o majoritate de șase la doi croați, un sloven și nici un musulman. Posturile principale din stat erau în continuare deținute de sîrbii din Serbia, slovenii beneficiind de un număr corespunzător din acestea. Musulmanilor li se rezervau pozițiile cele mai de jos, în vreme ce croații rămîneau reprezentați necorespunzător.

În septembrie 1931 Alexandru a emis o nouă Constituție, care nu era altceva decât o acoperire a dictaturii sale. Aceasta stabilea o legislatură bicamerală, regele numind jumătate din membrii Camerei Superioare. Reprezentanții erau aleși prin ridicare de mâini, nu prin vot secret. Adunarea putea propune măsuri sau să-și exprime opoziția față de acestea, dar nu avea puterea de a emite legi în mod independent. Era permisă o oarecare activitate politică limitată, dar era strict supravegheată. Partidului care obținea majoritatea voturilor în alegeri i se atribuiau două treimi din locuri și o parte proporțională din treimea rămasă. Toate partidele naționale sau regionale au fost interzise. Pentru a funcționa, un partid trebuia să demonstreze că are un număr suficient de susținători în toate districtele. Această condiție făcea, firește, ca slovenilor, croaților și altor grupuri naționale să le fie aproape imposibil să prezinte o listă de candidați. Toate avantajele erau astfel deținute de partidul de guvernământ aflat la putere, numit Partidul Național Iugoslav. Nu este deci surprinzător că în 1931, cu sprijinul poliției, candidații guvernului au obținut 306 locuri în Adunare.

Aceste acțiuni nu puteau fi duse la bun sfârșit fără o serioasă împotrivire. Pierderea libertăților civile îi afecta în egală măsură atât pe sîrbi din Serbia, cât și pe membrii celorlalte naționalități. Guvernul supraveghea foarte atent criticile la adresa sa. Vladko Maček, liderul Partidului Țărănesc Croat, a fost acuzat în aprilie 1933 de trădare, judecat și condamnat la trei ani de închisoare. Alți oameni de stat importanți, între care Trumbić și Korošec, au trecut prin experiențe similare. Deși condițiile de detenție ale oamenilor importanți erau de obicei bune, mulți au murit în închisoare sau au fost supuși unui tratament extrem de aspru. Macedonenii, albanezii, cei suspectați că ar fi comuniști și croații au trăit o perioadă deosebit de dificilă.

Pentru a scăpa de regimul represiv, mulți lideri politici au emigrat. Pribičević, care era șeful *prečanilor* sîrbi, a fost la început întemnițat, apoi i s-a permis să plece pentru tratament medical în Cehoslovacia, unde a murit de cancer în 1936. Cel mai controversat politician croat, Ante Pavelić, membru al aripei conduse de Frank a Partidului Croat al Drepturilor, a părăsit țara în ianuarie 1929 și a organizat cu sprijinul lui Mussolini mișcarea *Ustaša* (Insurecția), al cărei centru se afla în Italia. Obiectivul acesteia era dobîndirea independenței Croației, la nevoie prin mijloace revoluționare și violente. Acest grup a reușit uneori să colaboreze cu ORMI, care avea un scop asemănător, de a răsturna dominația sîrbească în Macedonia. Ambele organizații primeau ajutor din Italia și Ungaria. Mai ales Mussolini s-a folosit de *Ustaša* ca armă a arsenalului său politic cu care putea amenința Belgradul. Atunci cînd a reușit să ajungă la o înțelegere cu guvernul iugoslav, el nu a ezitat să suprimă activitatea emigrantului croat.

Dictatura lui Alexandru beneficia de sprijinul Franței și al Micii Antante. Ca de obicei, un guvern constituțional apusean era dispus să încurajeze o dictatură dacă acest lucru îi servea interesele. Deciși să mențină sistemul stabilit prin Tratatul de la Versailles și împotrivindu-se Italiei, liderii francezi credeau că regimul centralizat al lui Alexandru contribuia la întărirea forței militare a statului aliat. În octombrie 1934, o dată cu asasinarea regelui Alexandru și a ministrului de Externe francez, Louis Barthou, această asocieră a luat sfârșit. Asasinul era un macedonean, dar actul făcea parte dintr-o conspirație care avea legături cu organizația *Ustaša* din Italia. Alexandru a fost urmat de fiul lui, Petru al II-lea, care avea doar unsprezece ani. A fost deci instituită o regență condusă de vărul lui Alexandru, prințul Paul. Prim-ministru a devenit Bogoljub Jevtić.

Noul regent nu avea o fire dictatorială. Mare admirator al instituțiilor britanice, era convins că sarcina lui de bază era apărarea unității statului pînă la majoratul lui Petru. Drept urmare, cu toate că ezita să introducă modificări constituționale majore, el nu dorea deloc să păstreze intact sistemul autoritar anterior. În plus, criticile la adresa politicii dictatoriale se intensificaseră atît de mult, încît era nevoie de o oarecare relaxare. Maček și alți deținuți politici au fost eliberați. Nu mai exista o supraveghere polițienească și o cenzură atît de stricte. Constituția a fost însă menținută, iar alegerile se desfășurau tot sub controlul autorităților. Cu toate aceste limitări, partidele politice au reușit totuși să-și reia o parte din activități. Partidul Tărănesc Croat s-a unit cu opoziția sîrbă pentru a-i contracara pe candidații guvernului în alegeri. În alegerile organizate în 1935, în ciuda amestecului poliției și a fraudelor, opoziția a reușit să obțină 37,4 % din voturi. Deși au participat la alegeri, delegații Partidului Tărănesc Croat nu și-au ocupat locurile în Adunare.

În iunie 1935 a fost format un nou guvern sub conducerea lui Milan Stojadinović, care avea să rămînă la putere timp de peste trei ani și să aducă o perioadă de relativ calm în politica internă a Iugoslaviei. Cenzura din presă a fost diminuată și au fost eliberați mulți deținuți politici. Revenind la vechiul sistem, Stojadinović și-a bazat puterea pe un partid guvernamental, Uniunea Radicală Iugoslavă, care era alcătuit din Partidul Radical Sîrb, musulmanii bosniaci și Partidul Popular Sloven. A existat o tentativă de a se ajunge la un acord cu reprezentanții croați, dar orice reconciliere s-a dovedit a fi imposibilă atît timp cît guvernul urmărea menținerea unității statului și a Constituției din 1931.

În politica externă au fost stabilite legături mai strînse cu Germania și Italia. Stojadinović a adoptat o serie de simboluri ale mișcării fasciste. El a organizat, de exemplu, grupuri de tineri îmbrăcați corespunzător în cămăși verzi. Existau în perioada aceasta și alte organizații cu orientări fasciste. Pe lîngă *Ustaša* croată deja menționată, a fost înființat sub conducerea lui Dimitrije Ljotić un grup sîrbesc, Mișcarea Națională Iugoslavă, cunoscută sub numele de *Zbor* (Regruparea). Acesta era puternic centralist și naționalist-sîrb ca ideologie, iar obiectivul său era instituirea unui regim corporatist similar celui din Italia. *Zbor* avea o organizație de tineret cunoscută sub numele de *Vulturul Alb*.

În ciuda relativei relaxări din această perioadă, conflictele naționale au continuat să domine viața politică. Sentimentul de nemulțumire față de guvern a apărut din nou atunci cînd acesta, încercînd să liniștească opinia publică din Croația, a încheiat o înțelegere cu Vaticanul, în care erau stabilite privilegiile bisericii catolice în Iugoslavia și o punea pe picior de egalitate cu cea ortodoxă. Acordul a stîrnit un val violent de proteste din partea clerului ortodox, care s-a plîns că membrii cultului catolic urmau să primească privilegii mai mari, încît a trebuit să fie retras. Ca membri ai bisericii naționale a naționalității dominante, ortodocșii nu erau dispuși să accepte o schimbare a poziției lor. Disputa dintre ortodocși și catolici manifestată în această problemă avea să se dezlănțuie cu violență în timpul celui de-al doilea război mondial.

Era evident că statul iugoslav nu-și putea permite menținerea acestor dezbinări naționale înverșunate. Situația internațională devenea tot mai primejdioasă. După martie 1938, cînd Austria s-a unit cu Germania, aceasta din urmă ajunsese să aibă graniță comună cu Iugoslavia. Acordul de la München demonstrase că nu se putea pune bază pe aliații occidentali pentru a împiedica Axa să profite de controversese naționale. Relațiile italienilor cu facțiunile croate disidente și încurajarea lor de către aceștia erau

bine cunoscute. În această situație, o soluție pentru problema croată constituia o necesitate imediată.

Poziția croaților rămăsese neschimbată și fermă. Liderii lor politici cereau instituirea unui stat federal, nu a unui centralizat. În 1937, blocul opoziției era alcătuit nu numai din Partidul Țărănesc Croat, ci și din câteva partide sîrbești, în care intrau democrații și unele secțiuni ale radicalilor. Toate revendicau organizarea unei Adunări Constituante în vederea reorganizării instituțiilor statului, acțiune pe care prințul Paul refuza să o inițieze înainte ca Petru să devină major. În decembrie 1938 au avut loc din nou alegeri, însoțite de obișnuita supraveghere a poliției. Rezultatele acestora au fost o adevărată înfrîngere pentru guvern. Cu toate procedurile ilegale, lista opoziției lui Maček a cîștigat 44,9 % din voturi, față de procentajul de 54,1% al guvernului. Stojadinović a fost demis, dar în primul rînd din rațiuni legate de politica externă, care vor fi discutate ulterior.

În februarie 1939 a fost format un nou cabinet sub conducerea lui Dragiša Cvjetković, al cărui obiectiv era să ajungă la o înțelegere cu opoziția croată. Prințul Paul a jucat un rol de frunte în cadrul acestui efort. Negocierile au început în aprilie 1939 și s-au desfășurat sub influența unei situații internaționale amenințătoare. Un acord între Maček și reprezentanții guvernului a fost în cele din urmă încheiat cu doar cîteva zile înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Conform *Sporazum*-ului (Înțelegere) din august 1939, Iugoslavia era reorganizată, Croația avînd un statut autonom în cadrul statului. Ținuturile ei cuprindeau Croația, Slavonia, Dalmația și o parte a teritoriului locuit de croați din Bosnia și Herțegovina. Regiunea autonomă avea o populație de 4,4 milioane, din care 866 000 erau sîrbi. Era deci de naționalitate croată în proporție de 77 %. Croația autonomă controla aproximativ 30 % din populația și teritoriul întregii țări, avînd o Adunare proprie, numită *sabor*, iar principalul șef al executivului, *banul*, era numit de rege. Acest funcționar era însă subordonat Adunării. Croația depindea de Belgrad în ceea ce privește afacerile externe, apărarea, transporturile și comunicațiile, dar se autoguverna în aproape toate celelalte domenii.⁵ Acest acord semăna foarte mult cu *Ausgleich*-ul încheiat între Austria și Ungaria în secolul trecut, dar și, într-o oarecare măsură, cu aranjamentele care legaseră Zagrebul de Budapesta pînă în 1918.

O dată cu încheierea acordului, Partidul Țărănesc Croat a intrat în guvern. Maček a devenit vice prim-ministru al Iugoslaviei, iar patru dintre colegii lui au devenit membri ai cabinetului. Ivan Šubašić a fost numit ban al Croației. Cu toate că problema majoră fusese astfel rezolvată, celelalte conflicte naționale rămîneau de actualitate. Slovenii, musulmanii, macedonenii și albanezii aveau nemulțumiri asemănătoare. Mai mult, așa cum era de așteptat, naționaliștii sîrbi erau profund revoltați, întrucît ei voiau un stat format din zone unde dețineau majoritatea. Izbucnirea celui de-al doilea război mondial avea să împiedice succesul altor încercări de reconciliere.

⁵ Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, în vol. IX din Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, editori, *A History of East Central Europe*, University of Washington University Press, Seattle, 1974, pp. 260, 261.

România

După demisia lui Iuliu Maniu din funcția de premier în octombrie 1930, un guvern condus de George Mironescu a deținut puterea pînă în aprilie 1931. Regele rămînea centrul puterii politice în stat. Conducător inteligent și lipsit de scrupule, Carol al II-lea a reușit să-i manipuleze pe politicieni și să domine sistemul. El își menținea controlul prin schimbări dese ale conducerii politice: între 1930 și 1940 au existat 25 de cabinete diferite, cu 18 prim-miniștri, 61 de miniștri și 31 de subsecretari diferiți. În același timp, șeful Marelui Stat Major a fost schimbat de nouă ori.⁶ Nu este nevoie să trecem amănunțit în revistă aceste administrații, întrucît ele nu au introdus modificări notabile în stat. A fost menținut sistemul conform căruia era mai întîi numit un cabinet și abia apoi erau organizate alegeri, iar facțiunea aflată la putere putea deci apela după plac la sprijinul poliției. Să nu uităm că România avea o lege electorală prin care partidul care avea majoritatea voturilor deținea și majoritatea în cameră. Guvernul cel mai stabil a fost format de Gheorghe Tătărescu, care a rămas la putere din ianuarie 1934 pînă în decembrie 1937.

În această perioadă, Garda de Fier a fost unicul partid politic din Balcani cu un program asemănător cu cel al altor mișcări fasciste europene care a reușit să beneficieze de o mare popularitate. Liderul acesteia, Corneliu Zelea-Codreanu, s-a născut în 1899 în Moldova. Tatăl lui, probabil de origine ucraineană sau poloneză, și-a schimbat numele inițial de Zelinski în Zelea, adăugîndu-și apoi numele de familie Codreanu, de la cuvîntul românesc *codru*. Fiul lui a primit o educație religioasă riguroasă și extrem de naționalistă și a intrat în politică încă din tinerețe. În 1927, el a organizat Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Lider charismatic, Codreanu nu susținea la început o anumită ideologie, punînd în schimb accentul pe regenerarea morală a individului. Programul și spiritul în care era el prezentat sunt perfect ilustrate de o cuvîntare pe care a ținut-o în decembrie 1929:

Să ne unim cu toții, bărbați și femei, și să creăm o altă soartă pentru națiunea noastră și pentru noi înșine. Ceașul renașterii și salvării României se apropie. Cel care crede, cel care va lupta și va suferi, acela va fi răsplătit și binecuvîntat de națiune. La ușile noastre bat timpuri noi. O lume cu un suflet sterp și uscat e pe moarte și o alta e pe cale să se nască: lumea celor ale căror suflete sunt pline de credință. În lumea aceasta nouă fiecare își va avea locul lui nu după pregătire, inteligență sau învățătură, ci mai presus de toate după caracterul și credința lui.

Mișcarea puna accent pe religie, fiecare întrunire deschizîndu-se cu o slujbă ortodoxă.

Doctrina lui Codreanu se bucura de o largă audiență mai ales în rîndul țăranilor și al tinerilor, care se aflau în afara sistemului politic românesc; ea îi atrăgea, de asemenea, pe muncitori, intelectuali și pe funcționarii publici. Într-o țară unde corupția politică avea rădăcini adînci, această mișcare oferea valorile alternative ale sărăciei, sacrificiului și devoțiunii. Ea prezenta totodată atracțiile ideologiilor romantice și

⁶ Rothschild, *op. cit.*, p. 305.

⁷ Citat din Eugen Weber, „Romania”, în Hans Rogger și Eugen Weber, *The European Right: A Historical Profile*, University of California Press, Berkeley, 1966, pp. 541-542.

revoluționare amintite mai sus. Dat fiind accentul pus pe acțiune și pe sacrificiu, Legiunea asigura posibilitatea îndeplinirii unor fapte idealiste și violente similare celor ale altor organizații teroriste. Marele poet român Mihai Eminescu scrisese cu ani în urmă: „O crimă politică... comisă de o persoană particulară încetează să mai fie crimă atunci când are la bază idealuri înalte și este dictată de o rațiune curată, chiar dacă greșită, menită să salveze statul.“ Adoptînd acest principiu, Legiunea „Arhanghelul Mihail“ accepta necesitatea violenței, dar numai dacă faptele erau comise pentru binele cauzei și ispășite după aceea. Au existat multe cazuri de legionari care s-au predat poliției după ce comiseseră acte de teroare. Doctrina partidului puneau de asemenea accent pe moarte și pe ideea de a muri idee neobișnuită printre doctrinele politice ale zilei. Aceste preocupări morbide erau clar exprimate în cîntecele și poeziile mișcării, după cum reiese din următoarele versuri:

Moartea, numai moartea
legionară
Ne este cea mai scumpă dintre
nunți...

.....
Cu zîmbetul pe buze,
Moartea-n față o privim.
Căci suntem Echipa Morții
Ori învingem, ori murim

Sau din *Cîntecul legionarilor căzuți*:

Bate vîntul peste ape,
Trece timpul greu...
Noi mereu te plîngem, frate,
Dar tu dormi mereu...⁸

Organizația legionară era bazată pe unități locale, numite cuiburi, fiecare din acestea fiind alcătuită din trei pînă la 13 membri. Legiunea avea și o secțiune militară, *Garda de Fier*, formată din detașamente înarmate, destinate combaterii comuniștilor și a altor dușmani; acest nume se va extinde mai tîrziu la întreaga mișcare. Detașamentele comiteau numeroase acte de violență și se sustrăgeau controlului guvernului. În decembrie 1933, după provocări repetate, poliția a inițiat o acțiune împotriva organizației. Garda a fost dizolvată și sute din membrii ei au fost întemnițați, dintre care unii au fost uciși. Legiunea a continuat totuși să funcționeze prin intermediul unei organizații numită *Totul pentru Patrie*.

Printre trăsăturile negative ale Legiunii poate fi enumerat șovinismul exagerat al programului său, ea atacînd toate elementele din statul român considerate drept străine, în special pe evrei. Așa cum am menționat deja, anti-semitismul a constituit întotdeauna o chestiune extrem de sensibilă în politica României. Principalul rival al Gărzii, Partidul Național-Creștin, avea doctrine asemănătoare, mai ales în privința problemei evreiești. Deși Carol al II-lea se opunea energic influenței legionare, el era dispus să încredințeze formarea guvernului Partidului Național-Creștin, ai cărui

⁸ Toate citatele sunt din Weber, „Romania“, pp. 522, 523 (Reproduse, pentru ediția românească, după culegerea *Cîntece legionare*, București, 1937, retipărită la München 'n 1977 – n. ed.).

conducători erau Octavian Goga și Alexandru C. Cuza. În alegerile care au avut loc în decembrie 1937, susținătorii lui Tătărescu au obținut doar 35,9 % din voturi, național-tărăniștii 20,4 %, Garda de Fier 15,5 %, iar național-creștinii 9 %. Neputînd forma o coaliție majoritară, regele i-a cerut lui Goga să formeze cabinetul; regimul lui a stat la putere numai pînă în februarie 1938.

Pînă atunci Carol exercitase o mare influență politică, dar nu-și asumase personal puteri dictatoriale. El lucrase prin intermediul sistemului corupt și al politicienilor pe care îi putea manipula. În 1938, din cauza dezordinii tot mai mari care domina situația politică internă și a creșterii pericolelor externe, Carol, așa cum procedase și Alexandru al Iugoslaviei, a preluat conducerea guvernului și a instituit o dictatură regală. Patriarhul ortodox, Miron Cristea, a devenit prim-ministru. În februarie 1938 a fost emisă o nouă Constituție care îi acorda regelui puteri depline; numai el putea aduce amendamente Constituției, putea numi și demite miniștri. Adunarea a fost organizată pe bază corporatistă, iar sistemul administrativ a fost reorganizat. Constituția a fost aprobată printr-un plebiscit cu 4 289 581 de voturi pentru și 5 483 de voturi împotriva; nu mai este nevoie să spunem că votul nu a fost secret. Printr-o reorganizare a administrației menite să slăbească autoritățile locale, cele 71 de prefecturi au fost împărțite în 10 regiuni. În decembrie 1938, regele și-a organizat propriul partid, Frontul Renașterii Naționale. Guvernul regal a adoptat totodată multe dintre temele legionarilor, ca munca, patriotismul, religia și demnitatea personală.

Între timp, acesta a luat din nou măsuri împotriva Gărzii de Fier, care redobîndise o influență considerabilă după suprimarea ei din 1933. În aprilie 1938, Codreanu a fost arestat, iar organizația lui desființată încă o dată. A urmat un proces sub acuzația de trădare. În ciuda faptului că aceasta nu a fost niciodată dovedită, Codreanu a fost condamnat la zece ani închisoare. În noiembrie 1938, el și 12 din adepții lui au fost împușcați „în timp ce încercau să evadeze.” Aceste represii violente nu au dăunat foarte mult influenței mișcării. Horia Sima i-a luat locul lui Codreanu ca lider al organizației. În septembrie 1939, o serie de membri ai Gărzii de Fier l-au asasinat pe Armand Călinescu, un colaborator foarte apropiat al regelui. Deși Carol al II-lea a deținut o vreme controlul deplin asupra guvernului, Garda de Fier avea să devină o forță politică majoră după izbucnirea războiului.

Bulgaria

Un curent conservator de dreapta, similar, s-a manifestat și în politica Bulgariei. În mai 1934, o lovitură de stat condusă de colonelul Damian Velcev a dus la preluarea controlului asupra guvernului de către Liga Militară. Această revoltă era la fel ca multe alte acțiuni din trecut în care ofițeri din armată puseseră la cale răsturnarea guvernelor civile care, după părerea lor, duceau o politică care ruina țara. Mișcarea era sprijinită de asociația civilă *Zveno* (Legătura), fondată în 1927 și era condusă de colonelul Kimon Gheorghiev, un ofițer în rezervă. Puțin numeroși, membrii acestei asociații se considerau drept un grup de elită menit să modernizeze Bulgaria prin mijlocirea unei călăuziri politice superioare. Ei erau împotriva acțiunilor de masă, rămînînd adepți ai conceptului intervenției politice directe sub conducerea unor oameni luminați. După părerea lor, parlamentarismul și rolul

partidelor politice erau pe cale de dispariție. Răul fundamental al Bulgariei nu era legat de proasta administrare a bogăției ei, ci de pauperitatea economică a țării și de subdezvoltarea resurselor economice. Singura cale pe care putea fi modernizată țara era prin intermediul unei tehnocrații eficiente. Complicatul aparat birocratic aflat în fruntea statului trebuia redus și raționalizat.⁹

Ajunși la putere, conducătorii revoltei au trecut la aplicarea programului asociației *Zveno*. Gheorghiev a devenit șeful guvernului, dar Velcev nu a primit nici un post oficial. După cum era de așteptat, noii lideri au încercat să introducă schimbări radicale în instituțiile considerate de ei ca fiind cauza multora dintre problemele națiunii. Constituția, care data din 1879, a fost abolită; partidele politice și organizațiile de tipul sindicatelor au fost interzise. Spre deosebire de liderii regimurilor similare din alte țări balcanice, Gheorghiev și Velcev nu au încercat să creeze un partid guvernamental sau o coaliție oficială. A fost convocată o Adunare, dar membrii ei erau numiți. Regimul guverna prin decrete.

Au fost introduse o serie de reforme interne, mai ales în mediul sătesc, dar realizările principale au fost cele din domeniul politicii externe. Asemeni majorității bulgarilor, membrii asociației *Zveno* erau convinși că macedonenii erau de naționalitate bulgară, dar credeau că activitățile ORMI aduseseră daune intereselor naționale atât de mari, încât acestea nu mai puteau fi lăsate să continue. Noul regim dorea să stabilească relații mai bune cu Franța, chestiune care putea fi realizată prin mijlocirea Iugoslaviei. Cu toate acestea, cooperarea cu Belgradul nu putea fi obținută atât timp cât problema Macedoniei rămânea un permanent punct dureros. Cu ajutorul armatei și a aripii moderate a ORMI, guvernul a reușit să destrame această organizație teroristă; liderul ei, Ivan Mihailov, a fugit. Acțiunea a fost dusă la bun sfârșit fără nici o repercursiune internă majoră și a făcut posibilă stringerea legăturilor cu Franța și cu Mica Antantă. În 1934 au fost stabilite relații oficiale și cu Uniunea Sovietică.

Noua conducere suferea totuși din cauză că nu dispunea de o bază solidă de sprijin și pentru că programul ei nu sse bucura de o largă aprobare populară. Nu exista nici un partid oficial sau vreo organizație națională. Pe lângă aceasta, Liga Militară nu reprezenta un punct de vedere unitar; membrii ei nu erau de acord în privința politicii care trebuia urmată. Aceste împrejurări i-au permis lui Boris al III-lea să ia măsuri împotriva unui regim pe care nu reușise niciodată să-l controleze. În ianuarie 1935, printr-o lovitură de stat sîngeroasă, el a reușit să-l îndepărteze pe Gheorghiev. În aprilie, regele a pus din nou țara sub control civil și a desființat Liga Militară. Bulgaria avea acum și ea o dictatură regală. A fost totuși aleasă o Adunare, dar aceasta avea doar puteri consultative. Alegerile au avut loc în 1938; candidații se puteau prezenta numai ca persoane individuale, nu ca membri ai unui partid, cu toate că electoratul le cunoștea firește, orientarea. Cu toată supravegherea strictă a politicii, rezultatele lor au fost următoarele: 32 de locuri pentru agrarieni, 8 pentru social-democrați și 5 pentru comuniști, care erau acum organizați în Partidul Muncitoresc Bulgar, într-o Adunare care avea 160 de locuri. Toate aceste partide erau în opoziție față de regim. Comuniștii și o parte dintre agrarieni au fost excluși. În ajunul războiului, Bulgaria avea astfel un guvern foarte asemănător cu cel al țărilor vecine.

⁹ Nissan Oren, *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973, p. 20.

Grecia

După cum am văzut, politica Greciei suferea de pe urma eșecului în găsirea unei combinații stabile de partide și a conflictului înverșunat dintre republicani și monarhiști. Venizelos, cel mai experimentat politician grec, a format ultimul lui guvern în ianuarie 1933. În alegerile organizate în martie noul guvern a suferit o înfrângere dură. Populiștii, care reprezentau cauza monarhistă, au obținut o majoritate de 135 de locuri, față de cele 96 ale liberalilor. Tsaldaris a devenit din nou prim-ministru. Aceste rezultate electorale, cu evidentele lor implicații, au constituit un șoc pentru armată și pentru corpul de ofițeri republicani. Trebuie să ne amintim că venirea unui nou guvern la putere în Grecia trăgea întotdeauna după sine o schimbare a întregului personal civil și militar guvernamental. Dacă ar fi fost reîntronat regele, ofițerii republicani din armată urmau și ei să fie înlocuiți cu monarhiști. De îndată ce a aflat de învingerea liberalilor, generalul Plastiras a organizat o revoltă și s-a proclamat dictator, dar rebeliunea a fost repede înăbușită. Cu toate că Venizelos nu participase la această acțiune, mulți l-au suspectat de complicitate. În iunie 1933, mașina lui a fost atacată de oameni înarmați cu mitraliere. Venizelos a scăpat nevătămat, dar șoferul lui a fost ucis. S-a descoperit ulterior că mașina asasinului aparținea șefului poliției din Atena.

O a doua conspirație a fost organizată de ofițerii republicani în martie 1935. De data aceasta, Venizelos era la curent cu planurile lor și le-a sprijinit. Revolta militară a eșuat însă din nou. Deși a existat un oarecare sprijin din Macedonia și din partea marinei, Atena nu a putut fi cucerită. Această acțiune a întărit considerabil poziția regaliștilor. Guvernul aflat sub conducerea lui Tsaldaris și a Partidului Populist avea acum o justificare perfectă ca să-i îndepărteze pe partizanii lui Venizelos din posturile oficiale de stat și din armată. Venizelos, care părăsise țara, a fost condamnat la moarte.

Noile alegeri au avut loc în iunie 1935. Deoarece partidul lui Venizelos nu a participat, Partidul Populist a raportat o victorie clară. Singura provocare a fost aceea a Partidului Unionist Regalist al generalului Ioannis Metaxas, care a obținut însă numai o mică parte a voturilor. Tsaldaris a vrut apoi să organizeze un plebiscit asupra chestiunii revenirii regelui. I s-au opus generalii regaliști, care voiau să realizeze restabilirea monarhiei într-un mod mai sigur; ei l-au forțat pe Tsaldaris să demisioneze și l-au numit premier pe generalul Kondylis. Acesta a impus ulterior trecerea prin Adunare, la lucrările căreia participau doar puțini din membrii ei, a unor măsuri care prevedeau abolirea republicii. Având controlul deplin al poliției și administrației, noul guvern a organizat un plebiscit ale cărui rezultate au produs o răsturnare, 97,8 % din voturi fiind pentru restaurarea monarhiei.

După revenirea sa la Atena în noiembrie 1935, Ghiorgios al II-lea a dovedit curînd că nu avea deloc intenția să devină o unealtă a facțiunii care îi redase tronul. El l-a înlocuit pe Kondylis cu Constantin Demertzis, profesor de drept la Universitatea din Atena, care a format un guvern independent. Oponenții republicani aflați în închisoare au fost amnistiați, mulți dintre ei recăpătîndu-și posturile pierdute anterior. Au fost făcute apoi pregătiri pentru organizarea unor alegeri cinstite. Rezultatele votului, care a avut loc în ianuarie 1936, reflectau situația existentă în politica Greciei. Cele patru partide monarhiste au obținut 143 de locuri, iar cele cinci republicane 141. Echilibrul era deținut de cei 15 reprezentanți comuniști. Acest partid,

care jucase pînă atunci un rol minor pe scena politică grecească, avea deci o poziție decisivă.

Cu toate că nici regaliștii, nici republicanii nu erau entuziasmați în privința cooperării cu comuniștii, nu au putut ajunge la o înțelegere între ei. Miza era controlul asupra împărțirii posturilor, inclusiv a celor din armată și din administrație. Liberalii erau conduși de Themistoklis Sofoulis, care îl înlocuise pe Venizelos, aflat tot în exil, iar Tsaldaris continua să fie în fruntea taberei monarhiștilor. În februarie, liberalii au făcut o învoială cu comuniștii, care presupunea ca aceștia din urmă să voteze în favoarea lui Sofoulis ca președinte al Camerei, liberalii urmînd în schimb să sprijine introducerea unor măsuri reformatoare moderate. Aranjamentul era secret, dar Sofoulis nu era dispus să meargă mai departe și să alcătuiască un guvern de coaliție cu comuniștii. Întrucît formarea unui cabinet cu sprijin majoritar era imposibilă, Demertzis a fost autorizat să numească un nou guvern independent. Deoarece în aprilie premierul a murit, Ghiorgghios al II-lea l-a numit drept succesor pe generalul Metaxas, care fusese ministru de război. Acest cabinet nu numai că a obținut votul de încredere al adunării, dar, cu acordul liberalilor, acest organism a aprobat întreruperea lucrărilor pe o perioadă de cinci luni, permițîndu-i în acest interval lui Metaxas să guverneze prin decrete. Adunarea a intrat apoi în vacanță parlamentară, programată să dureze toată vara, dar nu avea să se mai întrunească.

După preluarea puterii, Metaxas a inițiat prompt o serie de acțiuni rapide. A luat mai întîi măsuri împotriva sindicatelor și a liderilor acestora, grevele fiind declarate ilegale. Drept replică, Partidul Comunist și unele organizații muncitorești au încercat să organizeze o opoziție. În mai a fost declanșată o grevă generală la Salonic, dar ea a fost înăbușită de armată. O altă grevă, în toată țara de data aceasta, a fost anunțată pentru ziua de 5 august. Această amenințare i-a oferit lui Metaxas justificarea de care avea nevoie pentru a prelua controlul asupra întregii țări. Deși celelalte partide politice nu aveau nici un interes să întărească poziția generalului, ele nu au reușit să ajungă la un consens, manifestînd o lipsă totală de coeziune în acest moment de criză. Kondylis murise în ianuarie, iar Venizelos în martie 1936. În ciuda faptului că moștenise prestigiul tatălui său, Sofoklis Venizelos, fiul omului de stat liberal, nu era un înlocuitor corespunzător. La 4 august, Ghiorgghios al II-lea a fost de acord cu instituirea dictaturii lui Metaxas. A fost declarată starea de urgență, iar Adunarea a fost dizolvată. Cu toate că și Grecia era acum o dictatură, omul care deținea puterea era generalul, nu regele. Metaxas nu era numai premier, ci și ministru al Afacerilor Externe și al Apărării, iar după 1938 și al Educației Naționale.

Guvernul Metaxas a fost ulterior cunoscut sub numele de Regimul de la 4 August, după data instalării lui. Deși conducătorul lui jucase pînă atunci un rol important atît în treburile militare, cît și în cele politice, el nu se bucura personal de un sprijin numeros; partidul lui obținuse doar un mic număr de voturi în alegerile anterioare. Poziția lui depindea deci de susținerea regelui, care, la rîndul lui, se bizuia pe loialitatea armatei. Ca în toate dictaturile, acest guvern a trecut imediat la suprimarea oricărui fel de opoziție posibilă. Partidele politice au fost scoase în afara legii, iar liderii lor au fost întemnițați sau nevoiți să declare că vor sprijini noul regim. Partidul Comunist a trecut în ilegalitate. Presa era strict controlată, iar educația supravegheată îndepăroape.

Cu toate acestea, în ciuda metodelor dure adoptate împotriva stîngii, au fost totuși luate unele măsuri reformatoare. Deși grevele erau ilegale, iar sindicatele desființate, guvernul a fixat un salariu minim și a încercat să le garanteze muncitorilor

și alte beneficii, ca de pildă, un concediu anual de două săptămîni. Au existat și încercări de acordare de ajutor satelor. Deosebit de importante erau însă acțiunile întreprinse în vederea îmbunătățirii stării forțelor militare grecești. Sub conducerea generalului Alexandru Papagos a fost achiziționat armament nou pentru armată, marină și aviație, iar fortificațiile de la frontiere au fost întărite. Au fost făcute stocuri de provizii pentru o eventuală stare de război. În 1940, cînd catastrofa s-a produs în cele din urmă, Grecia a reușit să reziste cu succes invaziei italiene.

Regimul lui Metaxas semăna în multe privințe cu cele din Italia și Spania. După modelul celorlalți dictatori, generalul și-a luat titlul de *Archigos*, conducătorul. Mișcarea lui, care nu a beneficiat niciodată de un număr mare de partizani, avea de asemenea uniforme, sloganuri, saluturi și cîntece proprii. Neavînd inițial nici o ideologie precisă, mișcarea a adoptat curînd un program extrem de naționalist. Susținătorii lui declarau că existaseră trei mari perioade în istoria grecilor: clasică, bizantină și Regimul de la 4 August. Se puna un mare accent pe obișnuitele virtuți conservatoare ale familiei, pe religie, stabilitate și pe ordinea socială și politică. A fost înființată o Organizație Națională a Tineretului, menită să-i cuprindă pe copiii din diferite clase sociale, în scopul instruirii militare a băieților și al deprinderii de către fete a îndemînărilor casnice. La începutul celui de-al doilea război mondial, Grecia, ca și celelalte state balcanice, avea un puternic regim totalitar.

RELĂȚIILE INTERBALCANICE

Se poate astfel vedea că evoluția internă a statelor din Balcani în perioada interbelică a fost foarte asemănătoare. Guvernele constituționale au fost răsturnate peste tot. Un alt aspect negativ al vieții Balcanilor din această perioadă era eșuarea găsirii unei baze ferme pe care statele să poată coopera între ele și să reziste intervenției Marilor Puteri. Așa cum am văzut, unul dintre obstacolele principale în calea dezvoltării naționale din Peninsula Balcanică fusese presiunea extrem de mare exercitată asupra populațiilor ei de influențele din afară. După 1919, căderea Imperiilor țarist, habsburgic și otoman au scos din scenă trei mari puteri care fuseseră profund implicate în problemele Balcanilor. Marea Britanie a jucat și ea în perioada postbelică un rol mai puțin activ decît anterior. Cu toate strădaniile Franței și Italiei de a forma un sistem competitiv de alianțe în Europa de Est, nici una din ele nu avea puterea militară necesară ca să-și impună voința împotriva unei opoziții unite. Datorită acestei situații generale, guvernele balcanice aveau, poate, pentru prima dată prilejul să-și pună la punct relațiile reciproce și să instituie un fel de front pentru a-și apăra interesele în regiune.

În ciuda faptului că existau posibilitățile unei organizări constructive, moștenirea urii din trecut s-a dovedit a fi o pondere prea mare. Toate statele din Balcani dețineau teritorii în legătură cu jurisdicția cărora aveau conflicte cu vecinii lor, iar aceste dispute au avut prioritate față de dorințele de reconciliere. Albania avea pretenții asupra Epirului grecesc și a districtului Kosovo din Iugoslavia, unde trăia un sfert din populația albaneză. Bulgaria nu acceptase niciodată pierderea Traciei sau a sudului Dobrogei, iar cea mai mare parte a populației rămînea ferm convinsă că macedonenii erau bulgari. Grecia avea neînțelegeri nu numai cu

Bulgaria și pretenții asupra sudului Albaniei, ci și dispute cu Iugoslavia în privința folosirii portului Salonic, care era ieșirea la mare a Macedoniei. Guvernul român era permanent conștient de necesitatea apărării Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Dobrogei împotriva vecinilor săi. Iugoslavia, ale cărei probleme majore erau de natură internă, trebuia totuși să țină piept unor pretenții similare asupra teritoriilor sale, referitoare în special la regiunile cu populație albaneză, macedoneană sau maghiară.

Imediat după primul război mondial, preocuparea majoră a puterilor victorioase fusese păstrarea cîștigurilor dobîndite. Mica Antantă fusese organizată ca instrument al diplomației franceze destinat menținerii *statu-quo*-ului și era îndreptată împotriva Ungariei și a Bulgariei. Ea nu era deci potrivită pentru promovarea concilierii interbalcanice sau a celei generale est-europene. În anii '30 a fost depus totuși un efort de înființare a unei organizații în vederea stabilirii unor legături mai strînse între statele balcanice. Primul pas important în această direcție a fost făcut în octombrie 1930, cînd a avut loc la Atena prima Conferință Balcanică. La această întîlnire neoficială au participat reprezentanți ai organizațiilor culturale și profesionale și ai universităților, precum și lideri politici. Au fost instituite comisii și stabilite schimburi culturale. Antanta Balcanică, numele sub care aceasta a devenit cunoscută, era alcătuită din Grecia, Iugoslavia, România și Turcia; Albania și Bulgaria nu i s-au alăturat. Au fost depuse eforturi în vederea asigurării participării bulgarilor, dar acestea s-au dovedit zadarnice atunci cînd nici unul dintre celelalte state nu a acceptat să-i garanteze vreo concesie Bulgariei revizioniste.

Prin excluderea acestor două națiuni, aliniamentul balcanic a devenit curînd puțin mai mult decît un alt mijloc al membrilor lui de menținere a frontierelor existente împotriva protestelor Bulgariei. În februarie 1934 a fost semnat un pact de securitate și consultare reciprocă. Unul din punctele slabe ale acestei combinații era eșecul acesteia de a asigura o protecție adecvată împotriva amestecului în Peninsula al Marilor Puteri. Nici una dintre membrele Antantei Balcanice nu era dispusă să apere interesele altei membre împotriva unei mari puteri. Grecia, de exemplu, nu avea deloc intenția să fie implicată într-un conflict italo-iugoslav; Turcia nu voia să fie implicată într-un război ruso-român. În aceste împrejurări, înțelegerile nu aveau o utilitate reală. Ele puteau avea valoare doar dacă unul dintre state era atacat de Bulgaria, și era puțin probabil ca acest stat să adopte o politică ofensivă fără sprijinul unei Mari Puteri.

Statele balcanice erau deci incapabile să găsească o bază solidă de cooperare și de apărare reciprocă într-o perioadă de relativă pace și siguranță. Situația avea să devină și mai gravă odată cu ascensiunea Germaniei și Italiei și cu retragerea Franței din problemele Europei răsăritene, evenimente care le-au forțat pe toate statele mici să-și adapteze din nou politica externă. Deși Balcanii au rămas în afara centrului atenției Marilor Puteri pînă în 1940, orice modificare mai importantă a echilibrului european avea repercusiuni asupra acestei zone. Instituirea regimurilor totalitare în toate aceste state reflecta ideologia curentă din Europa Centrală. O schimbare similară va fi vizibilă și în domeniul relațiilor externe.

SUCCESELE AXEI: CUCERIREA ALBANIEI

În ultimă instanță, menținerea aranjamentului stabilit prin Pacea de la Paris depindea de voința guvernului francez de a impune respectarea prevederilor ei și de

disponibilitatea britanicilor de a susține acțiunea Franței. După cum am menționat, ambele state fuseseră dezamăgite în ceea ce privește recompensele supremației diplomatice. Opinia publică din nici una din aceste țări nu era dispusă să plătească prețul necesar menținerii nivelului militar care să le permită dominarea problemelor continentului. Drept urmare, alianța franco-răsăriteană a început să se clatine. În 1934, guvernul polonez a încheiat un pact cu Hitler. Remilitarizarea regiunii Rinului și reînarmarea Germaniei în 1936 puneau o barieră periculoasă între Franța și aliații ei din Est. O alianță franceză cu sovieticii nu se bucura de sprijin printre regimurile conservatoare aflate la putere în Europa de Răsărit. Cea mai puternică lovitură dată poziției francezilor a fost însă fără îndoială Acordul de la Munchen. El demonstra atitudinea Franței față de obligațiile ei stabilite prin tratate și a dus la destrămarea Micii Antante. Bariera răsăriteană franceză se prăbușise.

Lipsite de o orientare externă fermă, statele din Balcani au fost nevoite să-și reconsidere relațiile cu Marile Puteri și să recurgă la diverse manevre între blocurile rivale. Nici unul dintre guverne, nici măcar cele revizioniste, nu voia izbucnirea unei crize majore în regiune. Poziția lor era foarte dificilă, astfel încât ele au ales căi diferite în căutarea unor alinamente stabile și sigure. Cu toate că o parte a oamenilor de stat erau cu adevărat atașați de o mare putere – adică filobritanici, filofrancezi sau filogermani –, majoritatea erau pur și simplu patrioți care se străduiau să găsească cea mai bună politică pentru națiunile lor. Unii credeau că cel mai bine era să rămână apropiați de puterile occidentale, alții s-au orientat spre Axă. Să menționăm că Rusia sovietică nu juca nici un rol în aceste calcule. Nici un guvern est-european nu avea încredere în ruși și nici nu era tentat să colaboreze cu ei. Politica sovietică era sprijinită numai de partidele comuniste, care fuseseră trecute în ilegalitate și ai căror lideri emigraseră sau fuseseră condamnați la închisoare.

Din tabăra Axei, rolul major în politica balcanică era jucat în continuare de Mussolini. Diplomații germani afirmau tot timpul că nu aveau nici un obiectiv politic în Balcani. Până în 1940, ei au acordat într-adevăr prioritate intereselor Italiei. În plus, două alte state din afara Peninsulei, Ungaria și Turcia, vor juca un rol foarte important în regiune în anii următori. Ungaria, care ducea o politică revizionistă agresivă, colabora cu puterile Axei și, alături de Polonia, beneficiase de unele recompense în urma Pactului de la Munchen. În ciuda faptului că liderii maghiari încercau să păstreze o atitudine cât mai independentă posibil, ei voiau Transilvania și alte teritorii aflate cîndva sub controlul Budapestei. Turcia, în schimb, cel puțin la început, a optat pentru colaborarea cu puterile occidentale și a încercat să contribuie la menținerea *statu-quo*-ului. Turcia era însă preocupată mai ales de Uniunea Sovietică, nu de succesele înregistrate de Germania și Italia.

Slăbirea sistemului de alianțe francez puneau puterile Micii Antante, România și Iugoslavia, într-o postură deosebit de expusă. Amîndouă se confruntau cu pretențiile iredentiste ale vecinilor lor și nu dispuneau de nici un sprijin ferm din partea vreunei mari puteri. Dificultățile românilor aveau să se acutizeze abia după izbucnirea războiului. Puși în fața unei amenințări iminente și mai directe, guvernul iugoslav a încercat în timpul cabinetului Stojadinović să ajungă la o înțelegere cu Italia.

Persoana cea mai influentă din conducerea Iugoslaviei era prințul Paul, care, să nu uităm, a fost regent pînă la majoratul regelui Petru. Prințul era filobritanic, iar soția lui era prințesă greacă. Deși personal pro-occidental, el avea o atitudine extrem de realistă în privința politicii externe. Paul trebuia să se ocupe și de problema internă majoră a opoziției croate și a legăturilor grupurilor extremiste croate și macedonene cu

Italia. Încercînd să asigure o situație diplomatică stabilă și avînd aprobarea prințului, Stojadinović a negociat două acorduri în afara Micii Antante și a Antantei Balcanice. Guvernul iugoslav nu s-a consultat în nici unul din aceste cazuri cu aliații ei relativ la intențiile lui, iar noile pacturi contraveneau atît literei cît și spiritului înțelegerilor anterioare. Într-o primă fază, în ianuarie 1937, Stojadinović și premierul bulgar Gheorghi Kioseivanov, au negociat un tratat de prietenie care includea clauza potrivit căreia cele două state urmau să nu apeleze la forță unul față de celălalt, prevedere care contrazicea obligațiile Iugoslaviei stabilite în cadrul Antantei Balcanice. În faza a doua, în martie 1937 a fost semnat un acord și mai important de neagresiune și arbitraj cu Italia, al cărei guvern acorda concesiile minorității iugoslave din Peninsula Italică și se angaja să nu sprijine *Ustașa*; în schimb, Iugoslavia consimțea tacit la dominarea Albaniei de către italieni. În anii care au urmat, Stojadinović a avut legături strînse cu conducerea italiană, mai ales cu Mussolini și cu ginerele acestuia, contele Galeazzo Ciano, care era ministrul de Externe al Italiei. A fost pusă în discuție împărțirea Albaniei. Punerea la punct a acestor planuri a fost însă întreruptă în februarie 1939, cînd Paul și-a demis cabinetul. Cei doi oameni aveau dezacorduri personale, iar regentul nu voia ca legăturile Iugoslaviei cu Axa să devină prea strînse. Următorul premier a devenit Dragiša Cvetković, iar Alexandru Cincar-Marković, fostul ambasador la Berlin, a fost numit ministru de Externe. Noul prim-ministru a continuat politica de relații apropiate cu Axa, dar el voia să evite implicarea Iugoslaviei în crize majore. Principala sarcină a acestui guvern era stabilirea unui acord cu opoziția croată.

În timp ce Iugoslavia avea tendința de a se apropia de Axa, politica grecească a pornit în timpul lui Metaxas într-o direcție ușor diferită. După dezastrul din Anatolia, guvernul grec nu avea nici un obiectiv teritorial major. Stăpînirea de către italieni a Insulelor Dodecanese provoca multe nemulțumiri și existau încă pretenții asupra sudului Albaniei; orice acțiune în vederea anexării acestor ținuturi era însă evident imposibilă și primejdioasă. Grecia era ea însăși ținta unor atacuri din partea vecinilor ei revizionisti. Albania voia Epirul, iar Bulgaria Tracia. Pe lîngă aceasta, în ciuda faptului că Grecia era membră a Antantei Balcanice, Metaxas avea tot atît de puțină încredere în Iugoslavia, cît și în Bulgaria. Teama că aceste două state slave s-ar putea uni era de permanentă actualitate, iar tratatul de prietenie dintre ele, din 1937, era privit cu suspiciune.

Ca țară eminentamente mediteraneană, era firesc ca în secolul al XX-lea, ca și în al XIX-lea, politica externă a Greciei să fie influențată în primul rînd de cea mai mare putere maritimă din regiune, care era tot Marea Britanie, împreună cu Franța. Italia constituia evident pericolul principal. Deoarece Grecia nu-și putea permite să construiască o flotă numeroasă, conducătorii țării considerau că cea mai bună politică era să încerce să rămînă neutri în conflictele dintre Marile Puteri, dar să obțină protecția britanică împotriva oricărui atac din afară. În această perioadă, Metaxas a colaborat deosebit de strîns cu guvernul turc, condus de Mustafa Kemal, care purta atunci titlul onorific de *Atatürk* (părintele/tatăl turcilor). După moartea acestuia, Metaxas a colaborat bine și cu succesorul lui, Ismet İnönü. Cu toate că Grecia și Turcia erau membre ale Antantei Balcanice, erau în continuare ferme în refuzul lor de a se achita de obligațiile care le-ar fi putut implica într-un război cu o mare putere. De exemplu, nici una din ele nu dorea să lupte cu Rusia de dragul României, sau cu Italia de partea Iugoslaviei. Atitudinea aceasta făcea bineînțeles ca Antanta Balcanică să fie practic inutilă în ceea ce privește apărarea inter-balcanică sau ajutarea Turciei împotriva Rusiei ori a Greciei împotriva Italiei.

Bulgaria, ținta comună a Micii Antantei și a Antantei Balcanice, ducea în esență o politică negativă. Oamenii ei de stat rămăneau convinși că Tratatul de la San Stefano stabilise corect adevărata extindere a teritoriului național bulgar. În conflict cu toți vecinii ei în chestiuni teritoriale, dar prea slabă ca să acționeze, Bulgaria nu putea face mare lucru. Conducătorii ei au semnat totuși în 1937 un tratat cu Iugoslavia și au început să negocieze cu Antanta Balcanică. Evident, eșecul acestui aliniament de a include Bulgaria s-a datorat slăbiciunii organizării lui. Într-o încercare de a sprijini apărarea diplomatică a Balcanilor, puterile occidentale au făcut presiuni asupra membrilor Antantei pentru ca acestea să ajungă la o înțelegere oarecare cu Sofia. În iulie 1938, ca președinte al consiliului Antantei Balcanice, Metaxas a semnat un tratat de prietenie și neagresiune cu Bulgaria. Prin acest pact, statele membre ale Antantei recunoșteau dreptul Bulgariei de a se reînarma; Bulgaria era de acord să se supună arbitrajului lor în disputele cu vecinii. Firește, acest acord nu se referea la nici una din pretențiile teritoriale bulgare.

Deși Italia continua să ducă cea mai activă politică diplomatică în Balcani, în relațiile comerciale ale regiunii, rolul cel mai important era deținut de Germania. Una dintre cele mai mari slăbiciuni ale sistemului de alianțe cu estul Europei al Franței fusese politica ei economică. Împreună cu aliații săi nu numai că nu prea aveau ce vinde unul altuia, dar bancherii și guvernul francez erau extrem de miopi în atitudinea lor generală față de împrumuturile acordate Țărilor din Balcani și față de investițiile în această regiune. Locul prioritar al economiei germane ocupat în anii '30 era rezultatul direct al mării depresii, care a avut efecte devastatoare atât în Germania cât și în statele balcanice. Germania avea bunuri industriale pe care nu le putea vinde; țările din Balcani aveau surplusuri de produse agricole și de materii prime. Nici una din aceste părți nu dispunea de mijloace de plată pentru aceste articole atât de necesare lor. Această situație a fost exploatată abil de guvernul nazist, care a recurs pur și simplu la acorduri în sistem barter.

Privind situația economică din perspectivă politică, diplomații germani s-au folosit de acordurile comerciale pentru a-și atinge obiectivele naționale. Scopul lor nu era obținerea unui avantaj economic pe termen scurt, ci o perioadă îndelungată de dominație politică pe viitor. Dat fiind sistemul totalitarist și deținând controlul deplin al economiei, guvernul german putea oferi termeni foarte avantajoși pentru clienții lui balcanici. Problema plăților a fost rezolvată prin acordurile în sistem barter și prin intermediul conturilor blocate în valută. Toate statele considerau aceste aranjamente ca fiind avantajoase pentru ele, mai ales că nu aveau piețe alternative. Comerțurile germane erau masive, iar prețurile destul de mici. Țările din Balcani aveau nevoie de bunuri industriale și de mașini pe care Germania le putea furniza. În 1938, după anexarea Austriei și a regiunii sudete, Germania dobândise o poziție dominantă în comerțul tuturor națiunilor balcanice. În acel an, 57,9 % din importurile Bulgariei proveneau din Germania, iar pentru Grecia, Iugoslavia și România, cifrele erau de 31,1 %, 50 % și, respectiv, 48,5 %. În privința exporturilor, 63,6 % din produsele bulgare, 43,2 % din cele grecești, 49,9 % din cele iugoslave și 35,9 % din cele românești erau destinate pieței germane.¹⁰ Această situație economică influența desigur în mare măsură politica externă a fiecărui stat.

Puterile Axei reușiseră pînă în 1938 să înregistreze succese majore fără să provoace o ripostă militară din partea puterilor apusene sau a Rusiei. Anexînd Austria și

¹⁰ L. S. Stavrianos: *The Balkans since 1453*, Rinehart, New York, 1958, p. 600.

regiunea sudetă, Hitler scosese în evidență dreptul la autodeterminare al populației germane, principiu acceptat în teorie de celelalte guverne. În martie 1939, când și-a trimis armata în Cehoslovacia și a împărțit restul teritoriului ei, Hitler a ieșit din acest cadru. Dictatorul german a reușit să exploateze nemulțumirile slovacilor față de dominația cehilor, relație care semăna în anumite privințe cu aceea dintre sîrbii și croații din Iugoslavia. În acest moment a fost instituit un stat slovac independent aflat sub un strict control german; Ungaria a anexat Rutenia. Restul teritoriului a fost ocupat de Germania și organizat sub numele de Protectoratul Boemiei și Moraviei. Această acțiune a avut un efect electrizant. Ea a precipitat invazia italiană din Albania și a marcat debutul unui efort comun al puterilor occidentale de a stabili un aliniament diplomatic împotriva unor alte cuceriri germane.

Cu toate manifestările publice ostentative de stimă reciprocă, relațiile dintre Hitler și Mussolini nu fuseseră cordiale. În calitate de dictator mai în vîrstă, Mussolini era invidios pe ascensiunea rapidă și pe evidentele succese obținute cu ușurință de partenerul lui. El știa că Italia devenea repede membrul mai puțin important al Axei și că liderii germani erau perfect conștienți de acest fapt. Desființarea Cehoslovaciei fusese realizată fără consultarea Romei și cu un avertisment insignifiant înainte de aceasta. Mussolini era furios; iată reacția lui: „De fiecare dată cînd ocupă o țară, Hitler îmi trimite un mesaj.”¹¹ Drept compensație, foarte sensibil la efectul evenimentelor asupra opiniei publice italiene, Mussolini a luat hotărîrea să anexeze Albania. În ultimii ani, guvernul Italiei își manifestase adesea intenția de a acționa fie împotriva Albaniei, fie a Iugoslaviei. Așa cum am văzut, negocierile privind chestiunea împărțirii Albaniei fuseseră discutate cu Stojadinović. Următorul cabinet iugoslav, condus de Cvetković, nu fusese de acord să participe la o asemenea tranzacție; prințul Paul considera că țara lui avea deja prea mulți albanezi. Așa încît Mussolini a acționat de unul singur. El a anunțat Berlinul asupra intențiilor lui, iar guvernul german, care își asigurase în repetate rînduri aliatul că nu avea nici un interes în zonă, nu era în măsură să facă nici o obiecție. Proiectul nu beneficia de aprobarea regelui Italiei. Victor Emanuel al III-lea nu vedea rostul unui asemenea risc doar pentru „a pune stăpînire pe patru stînci.” Reacția lui l-a făcut pe Mussolini să comenteze astfel situația: „Dacă Hitler ar fi fost nevoit să trateze cu un rege lipsit de caracter, n-ar fi fost niciodată în stare să anexeze Austria și Cehoslovacia.”¹²

Cucerirea italiană s-a terminat repede. La 25 martie 1939 a fost trimis un ultimatum; termenii acestuia includeau în primul rînd cererea de acceptare a ocupării țării de către armata italiană. Regele Zog a încercat să întîrzie trecerea la fapte, dar dîndu-și seama de situația fără ieșire în care se afla, a fugit împreună cu familia sa în Grecia. El nu era dispus să devină o marionetă în mîinile italienilor. Trupele lui Mussolini au debarcat în Albania, la 7 aprilie; ele au întîmpinat o rezistență ne semnificativă și au suferit puține pierderi. Pregătirile pentru o astfel de acțiune fuseseră făcute cu ani în urmă, iar Italia avea susținători în interiorul Albaniei. La 12 aprilie a fost convocată Adunarea albaneză, care, sub supravegherea italienilor, a votat unirea cu Italia, după care a fost dizolvată. Administrația il avea acum în frunte pe Shefqet Verlaci, al cărui rol proeminent în politica albaneză a fost prezentat mai sus. Albania nu mai era un stat independent; armata și politica sa externă se aflau sub control italian. La 16 aprilie, o delegație i-a oferit coroana

¹¹ Hugh Gibson, ed., *The Ciano Diaries, 1939-1943*, Doubleday, New York, 1946, p. 43.

¹² Gibson, *op. cit.*, p. 53.

lui Victor Emanuel al

III-lea. Iată comentariul contelui Ciano asupra acestei ultime faze din cucerirea deplină a țării:

Ceremonia de oferire a Coroanei albaneze regelui Italiei are loc la Palatul regal. Albanezii, care par pierduți în sălile imense ale Quirinalului, au un aer deprimat. Mai ales Verlaci pare la pământ în timp ce pronunță cu un glas obosit și lipsit de convingere cuvintele pe care trebuie să le spună oferind Coroana. Regele răspunde cu o voce nesigură și tremurătoare; hotărât lucru, el nu este un orator care să-și impresioneze audiența, iar albanezii aceștia, care sunt munteni războinici, privesc uluiți și cu timiditate la omulețul așezat într-un scaun mare, poleit cu aur, lingă care se înalță o gigantică statuie de bronz a lui Mussolini. Ei nu pot înțelege ce înseamnă toate acestea.¹³

Ținând cont de poziția dominantă deținută de Italia în Albania până atunci, anexarea nu a produs mare agitație în cercurile internaționale. A doua serie de evenimente, provocate de ocuparea de către germani a orașului Praga, va avea însă consecințe majore asupra diplomației europene și a izbucnirii în cele din urmă a războiului. Justificarea inițială a politicii conciliant adoptate față de dictatori de statele occidentale era speranța că recunoașterea și satisfacerea nemulțumirilor lor legitime vor îmblinzi puterile Axei și vor duce în final la instaurarea păcii și a stabilității pe continent. Neville Chamberlain, primul-ministru britanic, care susținea acest program, a recunoscut de bunăvoie caracterul justițiar al unora dintre aceste pretenții. El credea că tratamentul aplicat anterior Germaniei nu fusese „nici generos, nici înțelept” și că „dacă acest popor puternic și viril nu va putea fi convins să colaboreze cu celelalte în vederea îmbunătățirii sorții tuturor, nu va exista nici pace, nici progres în Europa în privința lucrurilor care fac ca viața să merite să fie trăită.”¹⁴ Chiar și după München, Chamberlain era dispus să accepte și alte concesii, dacă acestea ar fi putut să fie făcute într-o manieră pașnică și ordonată. Căile pe care urmau să fie introduse orice alte schimbări erau de primă importanță. În septembrie 1938, primul-ministru britanic a expus o opinie care a rămas la baza politicii sale până la începutul războiului: „Dacă aș fi convins că o națiune are intenția să domine lumea recurgând la teamă sau forță, aș considera că acesteia trebuie să i se opună rezistență.”¹⁵

Distrugerea statului cehoslovac de către germani încălca toate principiile pe care se bazaseră concesiile acordate prin Pactul de la München. Puterile au trecut deci la instituirea unui bloc împotriva oricărei alte acțiuni a Germaniei. Dat fiind că era evident că pretențiile viitoare ale Germaniei aveau drept obiectiv Polonia, datorită numeroasei minorități germane, Marea Britanie a dat în martie garanții unilaterale acestui stat: „În caz că vreo acțiune ar amenința clar independența Poloniei, în fața căreia guvernul polonez va considera că este vital să ia măsuri de rezistență cu forțele sale naționale, guvernul Majestății Sale se va considera imediat obligat să acorde guvernului polonez tot sprijinul și puterea sa.”¹⁶

¹³ Gibson, *The Ciano Diaries*, pp. 66-67.

¹⁴ Keith Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, Macmillan, London, 1946, p. 392.

¹⁵ Arnold Wolfers, *Britain and France between Two Wars*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1940, p. 282.

¹⁶ Declarația lui Chamberlain din 31 martie 1939, în *Documents on International Affairs, 1939-1946*, Oxford University Press, London, 1951, I, pp. 125-126.

Declarații asemănătoare au fost făcute în aprilie în privința Greciei și a României. Guvernul francez s-a alăturat tuturor acestor declarații. Să observăm că garanțiile erau unilaterale; beneficiarilor nu li se impunea în schimb nici o obligație. Din punct de vedere tehnic, acestea nu erau deci alianțe. Poziția puterilor occidentale a fost considerabil întărită în Marea Mediterană în mai, când Marea Britanie și Turcia au semnat un pact de asistență mutuală. Un acord și mai important a fost încheiat între aceste țări în octombrie, după izbucnirea războiului. Deși Turcia era dispusă să se alăture Franței și Britaniei împotriva Axei, ea a refuzat să-și asume vreo obligație care ar fi putut-o implica într-un război cu Rusia.

O dată cu rigidizarea atitudinii puterilor occidentale, Hitler era confruntat cu posibilitatea declanșării unui război european. În aprilie 1939 au început pregătirile militare pentru o campanie împotriva Poloniei; data invaziei a fost fixată pentru 1 septembrie. În același timp, diplomații germani au încercat să stabilească legături mai strânse cu aliații lor. Ei doreau mai ales să încheie o puternică alianță militară cu Japonia. Întrucât exista probabilitatea izbucnirii unui război cu Marea Britanie și Franța, ei voiau ca termenii acordului să se aplice puterilor coloniale. Japonia refuza însă să accepte un tratat îndreptat împotriva Occidentului, fiind de acord doar cu unul împotriva Uniunii Sovietice. Negocierile cu Italia au avut rezultate mai bune. În mai, cei doi dictatori au semnat o alianță militară, numită *Pactul de Oțel*. Termenii acestuia păreau să stabilească acordarea unui sprijin necondiționat dacă una dintre semnatare ar fi fost implicată într-un război, chiar și în cazul când ea era agresoarea. Articolul III avea următoarea precizare: „Dacă, în contradicție cu dorințele și speranțele părților contractante, s-ar întâmpla ca una dintre ele să fie implicată în ostilități cu o altă putere sau cu alte puteri, cealaltă parte contractantă va trece imediat de partea ei ca aliată și o va sprijini cu toate forțele ei pe uscat, pe mare sau în aer.”¹⁷

Valoarea imediată a acestei alianțe cu Germania era totuși practic negată de faptul că Mussolini a trimis o scrisoare de acoperire lui Hitler în care afirma că Italia va fi gata de luptă abia peste trei ani. În fond, Germania nu avea efectiv nici un aliat. Dacă Hitler ataca Polonia, el nu putea conta pe nici un ajutor din afară, în cazul în care puterile occidentale își onorau garanțiile.

Ca și germanii, guvernele apusene se confruntau cu dificultăți majore în transpunerea în viață a politicii lor. Prin garanțiile date Poloniei, României și Greciei, ele își definiseră clar intenția de a reacționa, dacă aceste state ar fi devenit victimele unui atac neprovocat. Rămânea însă problema modalității de oprire a armatei germane în caz că ea declanșa o ofensivă spre răsărit. După remilitarizarea regiunii Rinului, orice forță aliată ar fi întâmpinat obstacole serioase în încercarea de a invadea teritoriul german. Nici forțele militare britanice, nici cele franceze nu erau suficient de puternice ca să împiedice Germania să învingă Polonia. În această situație, ajutorul sovietic era absolut esențial. De fapt, puterile occidentale puteau spera să pună capăt înaintării Germaniei sau să asigure o victorie în cazul izbucnirii conflictului numai dacă îl puneau pe Hitler în fața inevitabilității unui război pe două fronturi. O cooperare strânsă între sovietici și occidentali era însă împiedicată de obstacole majore. Piedica principală era îngrijorarea perfect justificată a tuturor statelor care aveau graniță comună cu Uniunea Sovietică față de intențiile puternice lor vecine. Ca să se angajeze în luptă cu armata germană, forțele

¹⁷ Text extras din Pactul de Oțel germano-italian din 22 mai 1939, în *Documents on International Affairs, 1939-1946*, I, pp. 168-170.

sovietice ar fi trebuit să străbată aceste ținuturi. Nici Finlanda, nici Polonia, nici Statele Baltice sau România nu erau dispuse să permită ca armata sovietică să treacă granițele lor. Ele se temeau că vor fi apoi supuse politic și că vor suferi pierderi teritoriale. Toate aceste state aveau în stăpânire foste ținuturi țariste, iar Stalin manifestase un remarcabil simț al istoriei. Regimurile conservatoare aflate la putere erau perfect conștiente de amenințarea pe care o reprezentau comuniștii pentru sistemele lor interne.

Cu toate aceste obstacole, Uniunea Sovietică se afla în postura avantajoasă de a avea două opțiuni. În ciuda anti-comunismului exacerbant al statelor Axei, posibilitatea ajungerii la un acord nu era niciodată total exclusă. În primăvara anului 1939, Moscova a fost abordată de ambele părți. În mai, Maxim Litvinov, ministrul de Externe sovietic, care era pro-occidental și evreu, a fost înlocuit cu Viaceslav M. Molotov. În ciuda politicii anterioare de colaborare cu Franța, pentru guvernul sovietic nu exista nici un motiv anume de a avea mai multă încredere în Occident decât în Axă. Acordul de la Munchen fusese încheiat fără participarea Rusiei. Se părea că statele occidentale încercau să împingă Germania spre Est într-un conflict cu Uniunea Sovietică. Astfel că, atunci când discuțiile cu Occidentul au ajuns într-un punct mort, liderii sovietici au apelat la alternativa germană. Aici, negocierile s-au derulat cu cea mai mare viteză. La 14 august, guvernul sovietic a acceptat propunerea germană de organizare a unei conferințe la Moscova; la 21 august, Stalin a fost de acord să-l primească pe Joachim von Ribbentrop, ministrul de Externe al Germaniei. Era deschisă calea spre o importantă revoluție diplomatică.

IZBUCNIREA RĂZBOIULUI: PERIOADA NEUTRALITĂȚII BALCANICE

Pactul germano-sovietic din august 1939 constituie, incontestabil, cel mai important acord încheiat în perioada interbelică, el pregătind terenul pentru izbucnirea celui de-al doilea război mondial oferind indicii clare în privința intențiilor de viitor ale sovieticilor și germanilor. O delegație germană condusă de Ribbentrop a sosit la Moscova în 23 august. Din partea sovietică, negocierile au fost purtate personal de Stalin. Au existat surprinzător de puține dificultăți în stabilirea termenilor, cu toate că fuseseră făcute puține pregătiri diplomatice. Au fost semnate două documente cu această ocazie: un pact de neagresiune publicat și un acord teritorial secret. Dată fiind importanța acestor înțelegeri, ele vor fi citate *in extenso*. În primul articol al pactului de neagresiune, cele două guverne „se angajau să se abțină de la orice act de violență, acțiune agresivă sau atac unul împotriva celuilalt, fie individual, fie împreună cu alte puteri.” Articolul II stabilea cadrul invaziei germane în Polonia: „În caz că una din înaltele părți contractante ar deveni obiectivul unei acțiuni beligerante din partea unei a treia puteri, cealaltă înaltă parte contractantă nu va acorda în nici un mod sprijin acestei a treia puteri.” Articolul III prevedea că semnăturile vor rămâne „în contact permanent una cu cealaltă în scopul consultării relativ la schimbul de informații asupra problemelor legate de interesele lor comune.” Articolul IV contravenea protocolului secret al Pactului anti-Komintern: „Nici una dintre cele două înalte părți contractante nu va participa la vreo grupare de putere îndreptată direct sau indirect împotriva celeilalte părți.” În sfârșit, cele două puteri erau

de acord să reglementeze orice conflict viitor dintre ele „exclusiv prin schimburi prietenești de opinii sau, la nevoie, prin instituirea unor comisii de arbitraj.”¹⁸

Prin acordul secret, Germania și Uniunea Sovietică împărțeau Polonia și Statele Baltice și stabileau revenirea Basarabiei sub control rusesc. Iată termenii exacti ai acestuia:

1. În cazul unui nou aranjament teritorial și politic în zona aparținând Statelor Baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), granița de nord a Lituaniei va reprezenta limita dintre sferele de influență ale Germaniei și U.R.S.S.-ului. În acest context, interesul Lituaniei față de zona Vilnius este recunoscut de fiecare dintre părți.
2. În cazul unui nou aranjament teritorial și politic în zonele aparținând statului polonez, sferele de influență ale Germaniei și U.R.S.S.-ului vor fi separate aproximativ de linia râurilor Narva și San, și a fluviului Vistula.
Chestiunea privind interesele ambelor părți pentru menținerea unui stat polonez independent și a modului în care ar trebui stabilite granițele unui asemenea stat va putea fi decisă definitiv doar în cursul viitoarelor evoluții politice.
Oricum, ambele guverne vor rezolva această problemă prin intermediul unui aranjament prietenesc.
3. În privința Europei de sud-est, partea sovietică atrage atenția asupra interesului ei față de Basarabia. Partea germană declară completul ei dezinteres în legătură cu această zonă.¹⁹

Aceste acorduri politice erau însoțite de o serie de aranjamente economice care îi asigurau Germaniei materiile prime de care avea nevoie pentru a porni războiul. Articolele achiziționate de germani includeau cherestea, bumbac, cereale, fosfați, platină, blănuri și petrol. În schimb, Germania trimitea mașini, instalații industriale, mașini-unelte și armament, inclusiv avioane, proiecte de tancuri, patente pentru materiale de război și alte articole similare. Întrucât industria germană era tot mai mult orientată spre producția de război, în ciuda efectului negativ al întăririi potențialului de război al Rusiei, Germaniei îi venea mai ușor să furnizeze echipament militar decât alte bunuri.

Acest pact constituia, evident, un avantaj enorm pentru o țară hotărâtă să riște declanșarea unui război european general. El asigura armata germană de faptul că, după lansarea atacului asupra Poloniei, nu va trebui să facă față unui dușman puternic pe două fronturi. Pe lângă aceasta, după semnarea lui, partidele comuniste din toată lumea și susținătorii acestora și-au încetat atacurile împotriva Axei, direcționându-le spre „imperialiștii” considerați drept cei mai importanți dușmani ai păcii. Acordul deschidea totodată mari perspective geopolitice. Așa cum scria un ziar berlinez: „Optzeci de milioane de germani și...ț și o sută optzeci de milioane de ruși. Unirea lor reprezintă o combinație care dispune de cea mai mare putere militară și industrială din lume și un imperiu care se întinde peste Europa și Asia, mult mai puternică decât cea mai mare concentrare de teritorii și...ț care a existat vreodată.”²⁰

¹⁸ Cele două tratate sunt reproduse în Raymond James Sontag și James Stuart Beddie, editori, *Nazi-Soviet Relations*, Government Printing Office, Washington D.C., 1948, pp. 76-78.

¹⁹ Sontag și Beddie, *op.cit.*, p. 78.

²⁰ Apud Grigore Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, Frederick Müller, London, 1945, p. 43.

Obiectivele guvernului sovietic nu sunt ușor de stabilit, dat fiind că nu există o documentație corespunzătoare în afara U.R.S.S.-ului. Este evident totuși faptul că Stalin nu voia să fie implicat în războaie „capitaliste” și cu siguranță nu dorea să preia povara principală de a ține piept armatei germane pe frontul polonez, situație în care ar fi putut să se afle, dacă ar fi avut un acord cu Occidentul. Firește, Uniunea Sovietică dobîndea imense avantaje teritoriale pe care nu le-ar fi putut obține niciodată de la Franța și Marea Britanie, decît dacă ar fi existat condiții similare celor apărute după 1941. Calea spre cîștiguri viitoare era, de asemenea, deschisă. Să menționăm că aranjamentele privind împărțirile teritoriale se opreau la Dunăre; soarta restului Balcanilor nu fusese decisă încă.

La 1 septembrie, armata germană a invadat Polonia. Guvernele britanic și francez și-au onorat prompt garanțiile și au declarat război Germaniei. În ziua de 17 septembrie, cînd victoriile decisive ale germanilor dădeau semne clare că luptele din Polonia se vor sfîrși curînd, forțele rusești s-au deplasat pe linia de demarcație stabilită prin tratatul secret; guvernul sovietic a declarat că apără populația din Ucraina și din Bielorusia. Națiunile occidentale nu și-au respectat garanțiile date atunci cînd rușii au ocupat o parte a teritoriului polonez. La 28 septembrie, guvernele german și rus au încheiat un nou acord care implica unele modificări privind granițele dintre sferle lor de influență. Ele au instituit apoi administrații în respectivele lor zone poloneze. Autoritățile sovietice au organizat un plebiscit, după care au anexat regiunile lor Republicilor Sovietice Ucraineană și Bielorusă. Ulterior, ele au făcut presiuni asupra Statelor Baltice și a Finlandei. La sfîrșitul lunii noiembrie, după ce guvernul finlandez a opus rezistență, armata sovietică a atacat țara. Această campanie, care s-a dovedit dificilă și costisitoare, a adus daune prestigiului forțelor militare sovietice, chiar dacă a asigurat schimbările teritoriale dorite de ruși.

După înfrîngerea Poloniei, a urmat o perioadă de inactivitate pe cîmpul de luptă. Apoi, în aprilie 1940, Germania a ocupat Danemarca și Norvegia, iar în mai a declanșat o ofensivă de mare anvergură împotriva Franței. Victoriile germane însemnau o mare povară pentru Mussolini, care era în continuare profund nemulțumit de relațiile lui de subordonare față de Berlin. El nu fusese consultat în privința pactului cu sovieticii și nu era de acord cu acesta. Invocînd scuza că Italia nu era pregătită, el nu intrase în război. Hitler era furios din cauza acestei lipse de cooperare. Mussolini era perfect conștient de slăbiciunea poziției lui. În octombrie 1939, el îi spunea lui Ciano: „Italianii ș...t, după ce m-au auzit făcînd propagandă pentru război timp de optsprezece ani, nu pot înțelege cum pot deveni susținătorul păcii tocmai acum, cînd Europa este în flăcări.”²¹ Italia nu era absolut deloc în măsură să se angajeze într-un război major după campania din Etiopia și intervenția în Războiul civil din Spania. Poziția de neutralitate nu putea fi totuși menținută, deoarece, după retragerea rapidă a armatei franceze, exista posibilitatea ca războiul să se termine peste puțin timp. Dacă Italia nu acționa, ea putea primi puțin în momentul încheierii păcii. Mussolini a intrat deci în război la 10 iunie, după ce Franța fusese definitiv înfrîntă. Soldații italieni au intrat în luptă la 21 iunie, cu o zi înainte de semnarea armistițiului. Dorind să obțină cît mai mult de la vecina ei învinsă, Mussolini a obiectat energic împotriva termenilor blînzi ai capitulării. Politica germană era mult mai înțeleaptă; pînă la încheierea efectivă a luptelor, era preferabilă ducerea unei politici conciliante.

Înfrîngerea rapidă și devastatoare a Franței a avut pentru guvernele balcanice o importanță la fel de mare ca și semnarea Pactului germano-sovietic. Ambele evenimente

²¹ Gibson, *The Ciano Diaries*, p. 157.

au schimbat radical echilibrul diplomatic și au răsturnat orientările politicilor de pînă atunci. Cu toate că Grecia avea încă speranțe că va fi sprijinită de Marea Britanie, celelalte state din Balcani nu se puteau aștepta la nici o susținere din Occident. Pe lângă aceasta, Uniunea Sovietică adoptase o politică total diferită și era aliată cu cea mai redutabilă putere militară de pe continent. Nici un stat balcanic nu putea spera să reziste combinației germano-sovietice sprijinite de Italia. După campania din Polonia, regiunea Balcanilor beneficiase de un răstimp de răgaz, în timp ce armata germană era masată în apus, iar Uniunea Sovietică era ocupată cu problemele din Finlanda, Polonia și Statele Baltice. În vara anului 1940, odată cu instalarea liniștii pe frontul de vest, Balcanii au devenit centrul atenției atît pentru Axă, cît și pentru guvernul sovietic. Statele balcanice trebuiau să decidă cum să-și apere cît mai bine interesele împotriva presiunii marilor puteri victorioase.

Primul stat care a fost afectat negativ de noile evenimente a fost România. Din decembrie 1938 pînă în mai 1940, ministrul de Externe român, Grigore Gafencu, a încercat să ducă o politică de echilibru între taberele rivale. El a acceptat garanțiile Franței și ale Marii Britanii, dar a menținut relații comerciale strînse cu Germania, cu care a semnat în martie 1939 un pact comercial pe o perioadă de cinci ani. Guvernul german era de acord să susțină extinderea pieții de desfacere a produselor agricole românești și construirea unor uzine de prelucrare a alimentelor. Printre alte articole, România urma să achiziționeze armament german. Termenii erau avantajoși pentru București, mai ales dacă ținem seama de faptul că nu exista nici o piață alternativă. Întrucît relațiile române cu Uniunea Sovietică fuseseră întotdeauna proaste, Pactul germano-sovietic constituise un șoc neplăcut. Înfrîngerea Poloniei, cu care România avea relații excelente, a fost o lovitură și mai puternică. Deși cele două state semnaseră un acord de asistență mutuală, Polonia nu a revendicat respectarea termenilor lui. Invazia sovietică și ocuparea teritoriilor poloneze au mărit temerile românilor față de intențiile sovietice. Contactele stabilite cu Londra au făcut limpede faptul că Marea Britanie își va onora garanțiile în caz că Uniunea Sovietică și nu Germania ar amenința teritoriul României doar în împrejurări speciale.

Capitularea Franței și intrarea Italiei în război periclita și mai mult poziția românilor. Era limpede că aveau să se producă modificări dramatice pe harta Europei, iar România era înconjurată de vecini care aveau pretenții asupra teritoriului ei. Prima care a acționat a fost Uniunea Sovietică, care voia compensații pentru marile cîștiguri teritoriale ale Germaniei în apusul Europei. La mijlocul lunii iunie 1940, trupele sovietice au intrat în Statele Baltice; au fost instalate regimuri marionetă, care au organizat plebiscite și au cerut apoi unirea cu Uniunea Sovietică. În același timp, guvernul sovietic a informat partea germană că va ocupa, de asemenea, Basarabia și Bucovina. Cînd Germania a protestat, invocînd faptul că Bucovina nu făcea parte din învoiala inițială, diplomații sovietici au fost de acord să-și limiteze pretențiile la partea de nord a provinciei. Anexarea a fost realizată în aceeași manieră directă și brutală folosită și de Italia în ocuparea Albaniei. La 26 iunie a fost trimis un ultimatum cu o limită de 24 de ore. Atunci cînd guvernul român a consultat Berlinul, a fost sfătuit să accepte cererile sovietice. Cu doar cîteva zile după acceptul românilor și înainte ca autoritățile să poată organiza o evacuare adecvată, trupele sovietice au intrat în Basarabia.

Această criză a determinat reorganizarea guvernului. În iulie, prim-ministru a devenit Ion Gîrguțu, iar ministru de Externe a fost numit Mihail Manoilescu. Datorită faptului că amenințarea sovietică părea mult mai serioasă, guvernul român a apelat la sprijinul Berlinului. Garanția britanică a fost denunțată, urmărindu-se înlocuirea ei cu o

asigurare din partea Germaniei. Guvernul a stabilit contacte și cu dreapta. Toate partidele politice, cu excepția Partidului Națiunii, care era oficial, au fost desființate. Într-un efort de a împăca tabăra Axei, membrii Gărzii de Fier, inclusiv liderul ei, Horia Sima, au fost eliberați din închisoare. Orientarea spre partea germană nu a pus deloc capăt pierderilor teritoriale ale României. Și-au făcut din nou apariția pretențiile ungarilor și ale bulgarilor. Guvernul român nu adoptase pînă atunci o atitudine prea fermă în privința Dobrogei, dar era pregătit să opună o rezistență îndârjită față de eventualitatea pierderii Transilvaniei.

În ciuda faptului că Ungaria nu intrase în război de partea Axei, acest stat adoptase o politică extrem de revizionistă și beneficiase de pe urma împărțirii Cehoslovaciei, iar acum voia Transilvania, mobilizîndu-și armata în scopul atingerii acestui țel. Deoarece Germania avea tot interesul să mențină cooperarea atît cu Bucureștiul, cît și cu Budapesta și să evite apariția unor noi complicații în zonă, diplomații ei au sfătuit ambele părți să negocieze. În momentul în care discuțiile au ajuns într-un impas, guvernul german a luat hotărîrea să impună la nevoie un aranjament. După ce ambele state au căzut de acord să accepte arbitrajul, în august a avut loc la Viena o conferință la care au participat miniștrii de Externe ai României, Ungariei, Germaniei și Italiei. Dictatul de la Viena, care împărțea Transilvania, a fost în primul rînd opera lui Ciano și a lui Ribbentrop. Pretențiile ungarilor au fost reduse la o treime; România păstra trei cincimi din Transilvania, dar pierdea Clujul, unul dintre cele mai importante orașe. Cele două țări au fost de acord cu un schimb de populații. Sudul Dobrogei a fost retrocedat Bulgariei în septembrie.

Aceste cedări, care implicau o mare parte a teritoriului românesc (vezi harta 9), au provocat o indignare uriașă în rîndul opiniei publice, mai ales în ținuturile transilvănene. În septembrie, Carol al II-lea a fost obligat să abdice și să părăsească țara; fiul lui, Mihai, în vîrstă de nouăsprezece ani, a devenit din nou rege. Guvernul era dominat de generalul Ión Antonescu, un lider conservator și foarte naționalist care va juca un rol major în politica României pînă la sfîrșitul războiului. Fost atașat militar la Londra, el era un admirator al instituțiilor britanice. Fusesse ministru de război între 1934 și 1938, cînd și-a dat demisia în urma unui dezacord cu regele. Rămînînd activ din punct de vedere politic, el a stabilit relații de colaborare cu Garda de Fier. Cu Antonescu ca șef al guvernului, acestui partid i s-a oferit prima lui șansă de a deține puterea politică. Din septembrie 1940 pînă în ianuarie 1941, Garda a reușit să instituie un regim „național-legionar“. Aceasta era singurul partid din stat, iar Antonescu și-a luat titlul de *Conducător*, echivalentul *Ducelui* din Italia, al *Führer*-ului din Germania sau al *Archigos*-ului din Grecia. Perioada controlului legionar a fost un dezastru pentru țară. Garda s-a angajat într-o serie de acte violente împotriva vechilor adversari și a evreilor. Au fost asasinate personalități de frunte, ca istoricul Nicolae Iorga și economistul Virgil Madgearu. În țară domnea o stare de anarhie politică.

În acest timp, Antonescu, sprijinit de armată, a acționat în direcția obținerii sprijinului german. După încheierea împărțirilor, guvernul Germaniei a garantat în sfîrșit noile granițe ale statului român. Pentru a concretiza această asigurare, precum și în vederea pregătirii unor alte acțiuni militare în Est și a protejării acestei surse vitale de grîne și petrol, trupele germane au intrat în octombrie în România; Ungaria a fost de acord cu tranzitarea teritoriului ei de către aceste forțe. În ianuarie 1941, Antonescu s-a întîlnit cu Hitler și i-a dat acestuia asigurări că, în cazul în care ar izbucni un război între Germania și Rusia, România va participa la lupte. El și-a exprimat, de asemenea, îngrijorarea față de activitățile Gărzii de Fier. Întrucît germanii nu puteau tolera starea

de conflict sau anarhia politică în această zonă strategică, l-au susținut pe Antonescu în dorința lui de a suprima Garda. În ianuarie a avut loc o revoltă legionară, care a fost zdrobită de armata română cu ajutorul forțelor germane. Antonescu a format apoi un Cabinet alcătuit din ofițeri de armată și tehnicieni. România era ferm ancorată în tabăra germană; Hitler admira „fanatismul scilipitor” al lui Antonescu.

Harta 9. Impărţirea României în 1940

Cu toată victoria spectaculoasă a Germaniei asupra Franței, luptele nu erau încă terminate. În vara anului 1940, conducerea germană a fost pusă în fața luării unor decizii foarte importante. Marea Britanie era în continuare în stare de război; cu Uniunea Sovietică în spate, o invadare a acestei insule era evident periculoasă. În ciuda alianței lor, nu exista nici o încredere reciprocă între Berlin și Moscova. Deși Italia era stat beligerant, armatele ei nu jucaseră deocamdată un rol prea mare pe câmpul de luptă. Marea Britanie fiind considerată acum drept ținta principală, Hitler voia să-l

convingă pe Franco să implice Spania în război, ca să poată astfel utiliza resursele militare ale celor doi dictatori în vederea izgonirii forțelor britanice din Mediterana și din nordul Africii. Spania urma să-l ajute în cucerirea Gibraltarului, iar Italia să avanseze spre fortărețele britanice din Africa de Nord. Întreprinderea vreunei acțiuni care ar fi dus la tulburarea *statu-quo*-ului din Balcani era ultimul lucru pe care și-l dorea comandamentul german. Relațiile cu Uniunea Sovietică începuseră să se deterioreze, iar guvernul Germaniei nu dorea alte complicații în estul Europei.

Mussolini avea însă alte intenții. Dictatorul italian era în continuare nesatisfăcut de rolul jucat în război și de lipsa de glorie a realizărilor italienilor. Îl înfuria, de asemenea, și atitudinea lui Hitler față de el. Nu numai că dictatorului mai în vîrstă nu i se solicita sfatul, dar acesta nu era nici măcar informat asupra intențiilor germanilor. Ultima lovitură a fost ocuparea militară germană a României, eveniment despre care Mussolini aflase evident de la radio. Furios la culme, el îi spunea la 12 octombrie lui Ciano:

„Hitler mă pune întotdeauna în fața unui *fait accompli*. De data aceasta am de gînd să-i plătesc cu aceeași monedă. Va afla din ziare că am ocupat Grecia. Echilibrul va fi astfel restabilit... Voi renunța la calitatea mea de italian, dacă voi întîmpina vreo obiecție din partea cuiva împotriva luptei noastre împotriva grecilor.“

După părerea lui Ciano, o asemenea acțiune ar fi fost „utilă și ușor de realizat.“²²

De la izbucnirea războiului, guvernul grec, ca și guvernele celorlalte state balcanice, încercase să ducă o politică de neutralitate. Ca și România, Grecia acceptase garanțiile Marii Britanii și Franței, dar ea avea legături comerciale strînse cu Berlinul. Ocuparea Albaniei de către italieni înrăutățise considerabil poziția strategică a grecilor; trebuiau supravegheate atît granițele cu Albania, cît și cele cu Bulgaria. După înfrîngerea francezilor, situația a devenit și mai precară. Era clar că Marea Britanie nu avea suficiente forțe militare ca să-și permită să-i vină în ajutor Greciei. Cu toate că relațiile cu Iugoslavia și Turcia erau încă satisfăcătoare, aceste state declaraseră ferm în trecut că nu-și vor asuma obligații într-un conflict cu o mare putere.

Pregătindu-se pentru atac, guvernul italian și presa au început o campanie îndreptată mai ales împotriva așa-zisului tratament nedrept aplicat de Grecia populației albaneze. Aflîndu-se în postura obiectivului acestor acuzații și al altor provocări, guvernul grec a apelat la Berlin. Drept rezultat, așa cum se întîmplase de nenumărate ori de la începutul războiului, diplomații germani i-au avertizat din nou pe italieni să nu întreprindă nici o acțiune în Balcani, dar se pare că ei considerau acest lucru ca fiind o altă măsură de precauție inutilă. Ei au fost cu siguranță surprinși de agresiunea Italiei asupra Greciei. Hitler a sosit la 28 octombrie la Florența pentru o întîlnire programată anterior, în cadrul căreia Mussolini l-a informat că atacul fusese declanșat doar cu cîteva ore mai devreme. Dictatorul italian a reușit să-și satisfacă dorința de a-l ului total pe partenerul său.

Între timp, guvernul grec luase o decizie curajoasă. Trimițînd Atenei un ultimatum înainte de a-i declara război, conducătorii Italiei se așteptaseră ca grecii să capituleze imediat sau să cedeze după un război de scurtă durată. Dar Metaxas a adoptat o poziție fermă și a respins cererile italienilor, iar grecii au opus o rezistență

²² Gibson, *The Ciano Diaries*, p. 300.

surprinzător de dîrză. Practic, la o lună după declanșarea invaziei, soldații italieni fuseseră complet izgoșiți din Grecia, iar armata grecească lupta pe teritoriul Albaniei. Militarii greci au adoptat o tactică inteligentă și au exploatat terenul aspru, muntos. Armata italiană, cu echipamentul ei mecanizat și greu, era eficientă doar în văi. Trupele grecești dominau înălțimile și aveau avantajul mobilității. Vremea era și ea neobișnuit de rea pentru acea perioadă a anului, astfel că operațiunile italienilor s-au împotmolit în ploaie, zăpadă și noroi. Armata grecească putea folosi deci cantitățile mari de material de război abandonate de inamicii săi în timp ce aceștia se retrăgeau.

În ciuda faptului că nici un alt stat balcanic nu s-a alăturat luptei grecilor, Turcia i-a acordat un adevărat sprijin diplomatic, avertizînd Sofia că dacă Bulgaria intra în război, atunci va interveni și ea. Această acțiune, care îi pune pe bulgari în situația de a nu putea acționa, însemna că Grecia avea posibilitatea să-și transfere trupele de pe frontul macedonean pe cel albanez. Mai important era însă ajutorul primit din partea Marii Britanii. Metaxas nu voia să provoace o intervenție a Germaniei; el nu dorea decît să respingă invazia italienilor, fiind conștient de faptul că în momentul în care ar sosi în Grecia o forță britanică, aceasta ar constitui un pericol serios pentru germani, astfel că a cerut doar susținere aeriană și navală, nu o forță expediționară. La 11 noiembrie, în acțiunea lor cea mai importantă de sprijinire a Greciei, avioanele britanice, operînd de pe un portavion, au reușit să scufunde jumătate din flota italiană ancorată în portul Taranto. Pe lîngă evitarea apelării la o forță britanică, Metaxas voia să evite și ajutorul acordat Albaniei. Zog se afla în acea perioadă la Londra și, cu ajutor britanic, ar fi fost posibilă organizarea unei anumite cooperări. Cu toate acestea, guvernul grec își menținea atitudinea ostilă anterioară față de obiectivele naționale ale albanezilor.

Metaxas ducea deci o politică extrem de rațională. Deși era convins că Occidentul va învinge în final și că Germania și Rusia vor lupta una împotriva alteia în cele din urmă, el încercase să evite implicarea țării lui într-un război din care putea avea foarte puțin de cîștigat. Cînd Italia a atacat, Metaxas a organizat totuși o rezistență puternică. El nu avea nici o iluzie asupra faptului că Grecia ar putea ieși învingătoare dintr-o confruntare cu Axa. Naționalist convins, el declara: „Grecia nu luptă pentru victorie. Ea luptă pentru glorie și onoare. Ea are o datorie față de ea însăși de a rămîne demnă de istoria ei... Există momente în care, dacă vrea să rămînă mare, o națiune cîștigă dovedind că este în stare să lupte, chiar dacă nu are nici o speranță să învingă.”²³

În ciuda faptului că armata grecească a reușit să-și apere propriul teritoriu, ea nu a fost în stare să-i alunge pe italieni din Albania. De-a lungul acestei întregi perioade, Metaxas a fost foarte atent la relațiile lui cu Germania; se pare că Hitler admira rezistența grecilor. În ianuarie 1941 însă, Metaxas a murit și a fost înlocuit cu Alexandru Koryzis. Pentru a-și apăra propriile interese strategice în Mediterana, guvernul britanic voia să trimită o forță expediționară, așa că i-a promis guvernului grec un ajutor mult mai mare decît putea să-i acorde în realitate. Noul premier a schimbat politica Greciei și a primit cu brațele deschise armata britanică, dar în cele din urmă au sosit numai 58 000 din cei 100 000 de soldați britanici și a fost livrat numai o parte din materialul de război promis. Din rîndul militarilor trimiși, numai 35 000 făceau parte din trupele combatante. Sosirea forței britanice avea însă o importanță crucială pentru planurile de război ale Germaniei.

²³ Apud Bobby John Macris, „The Foreign Policy of the Metaxas Regime, 1936-1941”, Indiana University, Ph.D.diss., 1979, p. 343.

Avioanele britanice puteau bombarda din Grecia terenurile petrolifere de la Ploiești și întrerupe astfel liniile de aprovizionare germane. Prezența unui bastion britanic pe continent avea mari implicații pentru strategia generală din Mediterana și Africa de Nord.

Cu toate că o aliată a Germaniei deschisese astfel un front nou, un alt partener Japonia, consimțise, în sfârșit, să intre într-o alianță. Dat fiind că cel mai important adversar era Marea Britanie, diplomații germani puteau apela la sprijinul acestei puteri împotriva Imperiului Britanic și ca amenințare la adresa Statelor Unite. Spre deosebire de atitudinea sa de până atunci, guvernul japonez era acum dispus să întreprindă acțiuni împotriva acestor state. În septembrie 1940, Germania, Italia și Japonia au semnat deci Pactul Tripartit. Prin acest acord, ele își stabileau sferele de influență, Japonia recunoscând „rolul de frunte al Germaniei și Italiei în instituirea unei noi ordini în Europa,” în timp ce aceste două puteri erau de acord să respecte rolul Japoniei în „instituirea unei noi ordini în marea Asie de Est.” Pactul era îndreptat direct împotriva Statelor Unite. Articolul III stabilea că semnatarele „se vor ajuta reciproc prin toate mijloacele politice, economice și militare atunci când una dintre cele trei puteri contractante ar fi atacată de o putere neimplicată deocamdată în războiul din Europa sau în conflictul chino-japonez,” dar articolul V excludea în mod expres Uniunea Sovietică din prevederile acestei secțiuni a tratatului.²⁴ Pactul Tripartit înlocuia deci Pactul anti-Komintern ca centru al sistemului de alianțe al Axei.

În acest timp, relațiile dintre Rusia și Germania începuseră să se deterioreze într-un mod serios. Inițial, parteneriatul funcționase bine. În februarie 1940, cele două puteri au semnat un tratat comercial prin care guvernul german își asigura împlinirea celei mai mari părți a dorințelor sale. Deosebit de avantajos era acordul reprezentanților sovietici ca livrările germane să poată fi făcute mult după cele ale lor. În primul an al celor 27 de luni cât a durat acest tratat, livrările sovietice urmau să includă, printre altele, alimente și materii prime esențiale pentru efortul de război al Germaniei, ca, de exemplu:

1 000 000 tone de furaje pentru vite și legume, în valoare de 120 milioane de mărci germane;
 900 000 tone de ulei mineral în valoare de aproximativ 115 milioane mărci germane;
 100 000 tone de bumbac în valoare de aproximativ 90 de milioane de mărci germane;
 500 000 tone de fosfați;
 100 000 tone de minereuri de crom;
 500 000 tone de minereu de fier;
 300 000 tone de deșeuri de fier și fontă;
 2 400 kilograme de platină.²⁵

Prima fricțiune notabilă a apărut în vara anului 1940. Se pare că prăbușirea bruscă a Franței a surprins guvernul sovietic, care, după cum am văzut, a acționat repede ca să obțină partea din pradă cuvenită prin învoială. Dacă Marea Britanie ar fi încheiat pacea, Uniunea Sovietică ar fi fost izolată. În plus, diplomații sovietici își

²⁴ Din textul Pactului Tripartit din 27 septembrie 1940, în *Documents on International Affairs, 1939-1946*, II, pp. 81, 82.

²⁵ Memorandum al Ministerului Afacerilor Externe semnat de Schnurre asupra acordului comercial germano-sovietic din 11 februarie 1940, în Sontag și Beddie, *op. cit.*, pp. 131-134.

exprimaseră împede interesele în zona dunăreană și în Balcani. În perioada Dictatului de la Viena, Molotov a invocat faptul că nu existase un acord anterior și a afirmat că fusese violat articolul III al Pactului. Drept replică, guvernul german a negat implicarea unei chestiuni de interes comun, argumentând că „după rezolvarea problemei Basarabiei, un interes similar pentru restul teritoriului român din partea Uniunii Sovietice nu este evident și nu a fost exprimat față de guvernul Reich-ului nici la Moscova, în momentul stabilirii aranjamentului, nici ulterior.”²⁶ Guvernul sovietic manifesta un interes asemănător și în privința administrației Dunării și a comisiilor care reglementau această cale de navigație fluvială. El a propus la început instituirea unui singur organism pentru tot fluviul, ceea ce ar fi făcut ca influența sovietică să se extindă pînă în inima Europei Centrale. După anexarea Basarabiei, granițele sovietice ajunseseră, firește, pînă la Dunăre.

Divergențele dintre poziția sovieticilor și cea a germanilor au devenit extrem de clare atunci cînd Molotov a făcut o vizită la Berlin în noiembrie 1940. Guvernul sovietic fusese deranjat de semnarea Pactului Tripartit; Moscova primise o notificare asupra acestui eveniment doar cu o zi înainte de încheierea Tratatului. Drept răspuns la obiecțiile acesteia, Hitler a propus ca Uniunea Sovietică să adere la acest acord și să participe la viitoarea împărțire a Imperiului Britanic. În scopul distragerii atenției sovieticilor de la zona Dunării și a Balcanilor, li s-a oferit o sferă de influență care se întindea spre sud în direcția Golfului Persic și a Mării Arabiei. Extrem de practic, Molotov nu s-a lăsat amăgit de visurile unui viitor imperiu. El era perfect de acord să accepte oferta germană, dar era mai interesat de lămurirea anumitor neînțelegeri. Ministrul de Externe sovietic voia astfel să fie informat asupra statutului exact al relațiilor Germaniei cu Finlanda, a semnificației Pactului Tripartit și a extinderii garanțiilor acordate României. În această ultimă chestiune, Molotov a scos în evidență faptul că Uniunea Sovietică avea încă pretenții față de sudul Bucovinei.

Din punctul de vedere al germanilor, cel mai periculos aspect al discuțiilor consta în noile propuneri ale lui Molotov în privința Balcanilor. Guvernul sovietic nu cerea numai dreptul de trecere liberă prin Strîmtorile Turcești, dar și instalarea unor baze în regiune. Pe lângă aceasta, el voia să acorde Bulgariei o garanție similară celei date României de Germania și Italia. Cu alte cuvinte, Stalin încerca să pună în practică multe dintre aspectele fundamentale ale vechii politici țariste. În ciuda faptului că nu jucaseră nici un rol important în anii '20 și '30 în problemele Balcanilor, sovieticii și-au exprimat deci clar intenția de a exercita de acum înainte o influență majoră în Peninsulă. Ei nu voiau să se lase atrași spre regiunea Oceanului Indian, insistînd să fie consultați în toate chestiunile legate de zona balcanică și de cea est-europeană.

La 26 noiembrie, Germania a primit răspunsul la propunerea ei de aderare a Uniunii Sovietice la Pactul Tripartit. Guvernul sovietic era de acord cu acest lucru dacă erau îndeplinite patru condiții principale. Prima se referea la retragerea trupelor germane aflate în acel moment în Finlanda; cea de-a doua pune problema drepturilor japonezilor asupra cărbunelui și petrolului din partea de nord a insulei Sahalin. A doua și a treia condiție stabileau că acordul va fi semnat

2. dacă în următoarele cîteva luni va fi asigurată securitatea Uniunii Sovietice în Strîmtori prin încheierea unui pact de asistență mutuală între Uniunea Sovietică și

²⁶ Ribbentrop către Schulenburg, Berlin, 3 septembrie 1940, în Sontag și Beddie, *op. cit.*, pp. 181-183.

Bulgaria, care este situată geografic în interiorul zonei de securitate a graniței Uniunii Sovietice la Marea Neagră, și prin instituirea unei baze pentru forțele terestre și navale ale U.R.S.S.-ului în zona Bosforului și Dardanelelor, printr-o concesiune pe termen lung;

3. dacă zona de la sud de Batumi și Baku în direcția generală a Golfului Persic va fi recunoscută drept centrul aspirațiilor Uniunii Sovietice.

Guvernul sovietic propunea, de asemenea, încheierea unui protocol secret care să

garanteze instituirea unei baze pentru forțele navale ușoare și terestre ale U.R.S.S.-ului în Bosfor și Dardanele printr-o concesiune pe termen lung, inclusiv – în caz că Turcia se declară dispusă să se alăture Pactului celor Patru Puteri – garantarea independenței și a integrității teritoriale a Turciei de către cele trei țări numite.

Acest protocol trebuie să asigure faptul că, în caz că Turcia refuză să se alăture celor Patru Puteri, Germania, Italia și Uniunea Sovietică să fie de acord să colaboreze și să întreprindă măsurile militare și diplomatice necesare.²⁷

Un răspuns german oficial la acest mesaj nu a fost trimis niciodată. În schimb, au fost urgentate întocmirea planurilor pentru o campanie împotriva Uniunii Sovietice și în Balcani. Hitler știa încă din vara anului 1940 că, înainte de a putea iniția invadarea Marii Britanii, va fi necesar să învingă Rusia. El voia să înceapă această acțiune în mai 1941 și se aștepta evident la o victorie în cel mult cinci luni. După eșuarea negocierilor cu Moscova și prezentarea pretențiilor sovietice, Hitler a emis două directive. Prima, purtând numărul 20 și data de 13 decembrie, numită Operațiunea Marița, prevedea invadarea Greciei. Cea de-a doua, directiva numărul 21 din 18 decembrie, punea bazele Operațiunii Barbarossa și stabilea următoarele: „Forțele armate germane trebuie să fie pregătite să zdrobească Rusia Sovietică printr-o campanie rapidă...”, chiar înainte de terminarea războiului împotriva Angliei.²⁸

După luarea acestei hotărâri, diplomații germani au început operațiunea de extindere a Pactului Tripartit și de transformare a acestuia într-o coaliție anti-sovietică, deși, așa cum am menționat, el fusese inițial destinat să fie o alianță îndreptată împotriva Marii Britanii și a Statelor Unite. Ungaria, Slovacia și România i s-au alăturat imediat. Înainte de atacarea Greciei era totuși de dorit obținerea acceptului Bulgariei, Iugoslaviei și Turciei. Atitudinea Bulgariei era deosebit de importantă, întrucât planurile germanilor implicau lansarea invaziei de pe teritoriul acestei țări. Se spera că Iugoslavia va rămâne neutră.

Reacția bulgară a fost însă puternic influențată de dezastrul suferit de trupele italiene în Grecia. La începutul războiului, Boris al III-lea adoptase o politică de neutralitate. Spre deosebire de interesele celorlalte state balcanice, cele ale bulgarilor au fost afectate pozitiv de Pactul germano-sovietic, deoarece acordul le unea pe cele două puteri care aveau o poziție foarte importantă în țară. Bulgaria luptase în ultimul război alături de Germania. Există, de asemenea, o puternică influență culturală germană; jumătate din profesorii universitari bulgari studiaseră în Germania, iar operele germane

²⁷ Schulenburg către Ministerul de Externe al Germaniei, Moscova, 26 noiembrie 1940, în Sontag și Beddie, *op. cit.*, pp. 258, 259.

²⁸ Operațiunea Barbarossa, 18 decembrie 1940, în Sontag și Beddie, *op. cit.*, pp. 260-264.

constituiau cea mai mare parte a cărților străine din biblioteca din Sofia.²⁹ Legăturile din trecut ale bulgarilor cu regimul țarist au fost deja discutate sus. Interesele sovieticilor în Bulgaria erau ajutate de existența în sistemul politic a unui puternic element comunist. Să nu uităm că după scoaterea în afara legii a Partidului Comunist, în 1924, el a reapărut sub numele de Partidul Muncitoresc Bulgar. Operînd sub stricta supraveghere a Kominternului, membrii acestui partid fuseseră șocați de Pactul germano-sovietic, dar după aceea, conform directivelor centrale, și-au concentrat atacurile principale împotriva puterilor occidentale. În această perioadă, intrarea în Bulgaria a cărților, filmelor și ziarelor sovietice a întâmpinat mai puține piedici ca înainte. Preocuparea sovieticilor față de evenimentele din Bulgaria s-a manifestat imediat după începerea războiului. În septembrie 1939, guvernul sovietic s-a oferit să încheie un pact de prietenie și asistență mutuală; Boris a refuzat, invocînd faptul că Bulgaria nu făcea parte în acea perioadă din nici un sistem diplomatic și nu semnase nici un tratat similar cu alte puteri.

În iarna 1939-1940 au avut loc alegeri noi. Ca și anterior, a existat un amestec considerabil al poliției, dar guvernul nu a obținut decît 20 de locuri în Adunare. În februarie, Bogdan Filov a devenit prim-ministru, iar Ivan Popov ministru de Externe. Fost profesor de arheologie, Filov fusese rectorul Universității din Sofia și președintele Academiei de științe a Bulgariei. Germanofil, el sprijinea cooperarea cu Axa. Boris deținea totuși în continuare controlul deplin asupra guvernului și decidea politica țării.

Atît timp cît Germania și Uniunea Sovietică acționau împreună, guvernul bulgar nu avea nici o alternativă concretă. Influența Occidentului nu fusese niciodată puternică în țară în comparație cu cea a Rusiei sau a Germaniei. Chiar și după prăbușirea Franței, situația rămînea favorabilă. Cînd Uniunea Sovietică a ocupat Basarabia, Axa a fost implicat de acord ca Bulgaria și Ungaria să ridice pretenții teritoriale asupra României. Datorită presiunilor germane, guvernul român a cedat Bulgariei sudul Dobrogei anexat după cel de-al doilea Război balcanic. Bulgaria și-a recăpătat astfel teritoriul în septembrie 1940 în urma negocierilor dintre cele două state balcanice. Anexarea era justificată prin invocarea principiului autodeterminării, în 1930 structura etnică a zonei fiind următoarea: 38 % bulgari, 21 % români și 34 % turci. Deși Axa și-a îmbunătățit imaginea în ochii opiniei publice prin această acțiune, guvernul bulgar ezita să se alăture fătîș taberei germane. În cadrul discuțiilor din noiembrie dintre Hitler și Boris referitoare la aderarea țării la Pactul Tripartit, regele a încercat să amîne luarea unei decizii. Argumentele lui erau că Bulgaria nu era pregătită de război și că se temea de reacția Turciei și a Uniunii Sovietice. Bulgaria avea să semneze adeziunea mai tîrziu. În acest moment, guvernul sovietic a început să facă din nou presiuni în privința încheierii unui tratat de asistență mutuală. Arkadie I. Sobolev a sosit în noiembrie 1940 la Sofia cu o misiune specială. În schimbul semnării acordului, diplomatul sovietic oferea Bulgariei unele ținuturi din Tracia aflate în stăpînirea Turciei și Greciei. El nu era împotriva aderării bulgarilor la Pactul Tripartit, declarînd că ar fi posibil ca și Uniunea Sovietică să-l semneze. La început, Boris a reușit să reziste atît abordării germanilor, cît și celei a sovieticilor. El își justifica refuzul de a se alătura Axei invocînd din nou posibila reacție a Turciei și a opiniei publice bulgare, dar înfrîngerea italienilor în Grecia îi influența, de asemenea, decizia.

²⁹ Marshall Lee Miller, *Bulgaria during the Second World War*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1975, p. 6.

Cu toate că Bulgaria nu a semnat Pactul Tripartit, guvernul acesteia nu s-a opus deloc intrării unui număr redus de trupe germane pe teritoriul țării; prezența acestora a fost însă negată oficial. În decembrie au sosit câteva mii de soldați, majoritatea în haine civile, cu misiunea de a pregăti atacul asupra Greciei. Desigur, guvernul sovietic a aflat imediat despre această acțiune. Această ocupare treptată a unei regiuni considerată de el ca aflându-se în cadrul sferei sale a atras după sine un protest energic. În ianuarie 1941 a fost trimisă o notă la Berlin, în care se sublinia că Bulgaria făcea parte din „zona de securitate a U.R.S.S.-ului” și că „apariția oricăror forțe armate străine pe teritoriul bulgar și în apropierea Strîmtorilor” va fi considerată drept „o încălcare a intereselor privind securitatea U.R.S.S.-ului.”³⁰ Comuniștii bulgari sprijineau acum o politică de strictă neutralitate și de evitare a războiului.

În ciuda evidentei opoziții sovietice, guvernul bulgar a continuat să-și întărească legăturile cu Axa. Ca și Ungaria, Bulgaria era o țară extrem de naționalistă. Era probabil ca modificarea frontierelor ei să se realizeze în acord cu Germania decât cu oricare alt aliat disponibil. Poziția bulgarilor s-a îmbunătățit mult în februarie 1941, când guvernul lor a semnat un pact de neagresiune cu Turcia; Bulgaria nu mai trebuia să se teamă de un atac din această direcție în cazul izbucnirii unui război cu Grecia. În aceeași lună a fost semnat un acord cu Germania privind trecerea trupelor acesteia care nu obliga Bulgaria să intre în luptă. La 1 martie a fost făcut pasul final, Bulgaria aderînd în sfîrșit la Pactul Tripartit. În schimbul semnăturii i s-a asigurat o ieșire la Marea Egee între fluviile Struma și Marița. Tratatul a fost aprobat de Adunare cu 140 de voturi pro și 20 contra, dar nu s-a manifestat absolut nici un entuziasm față de noua alianță. După cum era de așteptat, guvernul sovietic a protestat prompt. Bulgaria a rupt relațiile cu Marea Britanie în aceeași lună. Cu toate că țara sa nu intrase încă în război, Boris al III-lea alesese tabăra Axei.

În februarie 1941, după intrarea trupelor britanice în Grecia, Hitler a luat decizia finală de a pune în aplicare *Operațiunea Marița*. Înainte de lansarea acestei campanii însă, el trebuia să fie absolut sigur de atitudinea iugoslavilor. Cu toate că Iugoslavia era în sfera italiană, guvernul german a purtat povara principală a negocierilor. Prințului Paul și miniștrilor lui li s-a cerut să se alătore Pactului Tripartit și au fost informați asupra intenției de declanșare a campaniei împotriva Uniunii Sovietice și a Greciei. În schimbul semnării acordului li s-a oferit portul Salonic. Țara putea rămîne neutră; ea nu trebuia nici să intre în luptă și nici măcar să permită trecerea pe teritoriul ei a forțelor militare germane. Cererile germanilor îi puneau pe conducătorii iugoslavi într-o postură foarte dificilă. Chiar dacă aceștia aveau legături cu guvernele britanic, grec și turc, era evident că nu putea fi obținut nici un ajutor din partea lor. În 1940 fuseseră în cele din urmă stabilite relații diplomatice oficiale cu Uniunea Sovietică, dar existau puține speranțe în privința unui sprijin efectiv din partea acestui stat. Un refuz de a semna acordul ar fi dus evident la o declarație de război, iar aspectele militare ale situației erau extrem de sumbre. Iugoslavia nu putea învinge Germania de una singură; armele și munițiile ei erau de origine germană, astfel încît nu puteau fi obținute substitute. Puși în fața acestor alternative neplăcute, diplomații iugoslavi au aplicat tactica omologilor lor bulgari, încercînd să cîștige timp. Ei au propus un simplu acord de neagresiune în locul mai compromițătorului Pact Tripartit. Guvernul german a rămas însă ferm, insistînd asupra aderării necondiționate a

³⁰ Memorandum-ul trimis de Weizsäcker lui Ribbentrop, Berlin, 17 ianuarie 1941, 'n Sontag și Beddie, *op. cit.*, pp. 268, 269.

Iugoslaviei la tabăra Axei și promițind o serie de concesi. Atunci cînd au fost ridicate obiecții referitor la articolul III din Tratat, care ar fi putut obliga partea iugoslavă să lupte împotriva Statelor Unite sau poate chiar a Rusiei, germanii au fost de acord să nu insiste asupra acestei stipulații.

În cadrul întîlnirii din 21 martie, liderii iugoslavi au discutat alternativele posibile. Părea clar că țara ori semna Pactul, ori, în caz contrar, era pusă în fața unui război pe care nu-l putea câștiga. Cabinetul a supus atunci la vot acceptarea sau neacceptarea, 60 dintre membrii lui fiind pentru și 3 împotriva; Cvetković și Cincar-Marković au plecat la Viena ca să încheie acordul. Acest document, care purta data de 25 martie, conținea atît secțiuni publice, cît și prevederi secrete. În textul publicat, Iugoslavia declara aderarea ei la Pact, iar puterile Axei erau de acord să nu pretindă trecerea trupelor ei pe teritoriul Iugoslaviei. În secțiunile secrete, Germania și Italia promiteau ca, în ciuda formulării articolului III, să nu-i ceară părții iugoslave să intre în război, dîndu-i-se asigurarea că țara va primi la încheierea păcii avantaje teritoriale, adică Salonicul.

După anunțarea semnării acordului s-a produs o mare agitație în țară. Circulau zvonuri despre extinderea aranjamentelor secrete și despre obligațiile asumate. În noaptea de 27 martie, un grup de ofițeri condus de generalul Dušan Simović a preluat controlul asupra guvernului. Conspiratorii l-au declarat major pe Petru, care avea șaptesprezece ani, și au format un guvern nou. Prințul Paul se afla în momentul acela într-un tren care mergea spre nord. Cînd a aflat ce se întîmplase, el s-a întors la Belgrad și a demisionat. Generalul Simović a devenit premier, dar mulți dintre foștii miniștri, inclusiv Maček, au rămas în posturile lor. Ministru de Externe a fost numit Momčilo Ninčić, care era în favoarea încheierii unui acord cu Germania. Odată instalat la putere, noul regim a anunțat că va respecta toate obligațiile anterioare ale statului, inclusiv Pactul Tripartit.

Ca în toate coalițiile revoluționare, membrii acestui guvern nu erau de acord în privința căii care trebuia urmată. Simović, a cărui atitudine semăna în multe privințe cu cea a lui Metaxas, a ținut o cuvîntare în fața miniștrilor săi, în care „a evocat pagină cu pagină istoria sîrbilor. El a omagiat osemintele strămoșilor eroi militanți ai Serbiei, bătălia de la Kosovo, prinții legendari ai începuturilor Serbiei și lupta împotriva turcilor.“ Maček, care dorea menținerea păcii, a replicat, argumentînd că „sîrbii nu pot duce o politică națională sănătoasă prin stîrnirea unor emoții puternice.“³¹ Cea mai mare parte a miniștrilor aveau o opinie asemănătoare; ei nu voiau să provoace un atac al Germaniei.

În ciuda ezitărilor iugoslavilor, Hitler a luat o hotărîre imediat după ce a primit vești de la Belgrad. În capitala Iugoslaviei au fost organizate demonstrații îndreptate fătîș împotriva Pactului. Indiferent de politica adoptată de noul guvern, Hitler a decis invadarea țării. Planurile *Operațiunii Marița* au fost deci modificate, incluzînd și Iugoslavia, după care au început pregătirile diplomatice în vederea cuceririi țării. Au fost abordate atît guvernul Ungariei, cît și cele ale României și Bulgariei. Dat fiind că ținuturile iugoslave puteau fi acum împărțite, exista posibilitatea ca pretențiile teritoriale ale acestor state să fie satisfăcute. Bulgarilor li s-a spus, de pildă, că „*acest fapt rezolvase chestiunea Macedoniei.*“³² În timpul negocierilor cu guvernul maghiar, primul ministru, Pál Teleki, a preferat să se sinucidă decît să participe la

³¹ Dragiša N. Ristić, *Yugoslavia's Revolution of 1941*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1966, pp. 118, 119.

³² Ristić, *Yugoslavia's Revolution of 1941*, p. 123.

această acțiune; Ungaria semnase un tratat de prietenie cu Iugoslavia în decembrie 1940.

Plănuind invazia, comandamentul german se așteptase să întâmpine o rezistență puternică din partea Serbiei. Croația și Slovenia nu urmau să fie bombardate, dar s-a încercat în schimb obținerea colaborării croaților. În 3 aprilie, Maček l-a primit pe un reprezentant al lui Ribbentrop, care i-a oferit sprijin din partea Germaniei în separarea Croației de Iugoslavia. Când liderul Partidului Țărănesc a refuzat, germanii au apelat la mișcarea *Ustaša*. Într-adevăr, imediat după sosirea armatei germane la Zagreb, la 10 aprilie, a fost proclamat un stat croat independent și a fost instalat un guvern format din membrii acestei mișcări.

Campania a început la 6 aprilie, principala sarcină revenind forțelor germane și italiene. Trupele maghiare au intrat în Vojvodina, iar ulterior, după încetarea luptelor, soldații bulgari au ocupat Macedonia și Tracia. Armata iugoslavă a cedat cu o repeziciune care a uluit pînă și comandamentul german. Forțele sale principale fuseseră concentrate la graniță; după înfrîngerea acestora, existau puține posibilități de a mai opune rezistență. Planul inițial, care prevedea retragerea spre Salonic și o posibilă evacuare, așa cum se întîmplase în primul război mondial, a fost zădărnicit de faptul că principalele eforturi ale trupelor germane veneau dinspre Bulgaria, astfel încît căile de ieșire au fost tăiate. În plus, unitățile croate și slovene au opus o mică rezistență sau nici una. Serbia a plătit astfel prețul conflictelor naționale înverșunate care au continuat după 1918. La 14 și 15 aprilie, regele și majoritatea membrilor guvernului s-au refugiat în Grecia. La 17 aprilie a fost semnat la Belgrad armistițiul.

Rezistența iugoslavă slăbise practic apărarea grecilor. Neavînd banii necesari construirii unui sistem defensiv eficient, guvernul grec se concentrase asupra fortificării graniței cu Bulgaria. Valea Vardarului a fost deci lăsată neapărată, iar trupele germane au trecut fulgerător prin această poartă deschisă. Koryzis, premierul Greciei s-a sinucis la 18 aprilie și a fost urmat de Emmanuel Tsouderos, care a încercat să continue lupta. Generalul Ghiorgios Tsolakoglou a semnat totuși un armistițiu la 20 aprilie, fără autorizarea guvernului. Forța expediționară britanică a fost evacuată în grabă. În acest timp, armata bulgară intrase în acțiune. Relațiile cu Iugoslavia au fost rupte la 15 aprilie, iar Skopje a fost ocupat în ziua de 19 aprilie. După încheierea campaniei din Peninsula, trupele germane de parașutiști au cucerit în mai insula Creta.

Între timp, pregătirile pentru *Operațiunea Barbarossa* continuau. Deși relațiile dintre Berlin și Moscova erau încă aparent amicale, semnele de dezacord dintre cele două state s-au înmulțit. În ziua de 5 aprilie, după primirea veștilor despre lovitura de la Belgrad, Stalin a semnat un pact de neagresiune cu reprezentantul iugoslav la Moscova, a cărui importanță consta mai ales în afirmarea simbolică a aprecierii de către sovietici a rezistenței iugoslave. La 13 aprilie, printr-o acțiune foarte dezavantajoasă pentru Germania, Japonia și Uniunea Sovietică au semnat un pact de neagresiune. Acest document îi permitea guvernului sovietic să-și îndrepte atenția principală spre Occident, iar Japoniei să-și pună în aplicare planurile de expansiune în detrimentul Marii Britanii și al Statelor Unite.

În ciuda acestui regres, Germania asigura în continuare ajutorul acordat celorlalți aliați ai săi. În vederea invadării Uniunii Sovietice, Hitler urmărea să obțină cooperarea activă a Finlandei și României. La 12 iunie, Antonescu a fost informat asupra detaliilor acestor planuri, după care armata română a fost mobilizată. La 18 iunie, poziția germanilor în Balcani a fost întărită prin semnarea unui pact de

neagresiune cu Turcia, care se angaja să rămână și pe mai departe neutră. Participarea italienilor la atacul împotriva Rusiei nu a fost solicitat; Italia urma să-și concentreze eforturile în zona Mediteranei.

Operațiunea Barbarossa a început în 22 iunie, iar Italia și România au declarat război Uniunii Sovietice la acea dată. Slovacia li s-a alăturat a doua zi, urmată de Finlanda la 24 iunie și de Ungaria la 27 iunie. Datorită atitudinii pro-ruse a populației ei, Bulgariei nu i s-a cerut să acționeze.

În vara anului 1941, războiul cuprinsese deci întreaga Peninsulă Balcanică. Toate statele erau implicate. Albania, Grecia și Iugoslavia se aflau sub ocupație inamică. Bulgaria era în război cu Iugoslavia iar Grecia ocupase Macedonia și Tracia. România lupta alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice. Politica de neutralitate adoptată de aceste state în 1939 se dovedise deci imposibil de menținut. Ca și în etapele anterioare ale crizei europene, poziția strategică a Peninsulei făcea din dominarea ei o miză importantă în lupta dintre Marile Puteri.

CONCLUZIE

După implicarea întregii Peninsule în război, vara anului 1941 marchează sfârșitul unei epoci importante din istoria Balcanilor. Cu excepția Greciei, toate statele aveau să iasă din această nouă catastrofă cu instituții politice diferite și cu o altă orientare a politicii externe. Poate că ar fi bine să trecem acum în revistă situația acestor națiuni pînă în acest moment. Așa cum subliniam mai sus, cea mai mare parte a studiilor istorice balcanice, în primul rînd în ceea ce privește evoluția internă, sunt fără excepție critice. Aspectele negative din Balcani sunt prea des comparate cu cele pozitive din țările industrializate occidentale. Nereușitele administrației balcanice sunt puse în contrast cu așa-numitele succese ale națiunilor bogate și puternice. Bineînțeles, o comparație mai bună ar putea fi făcută cu alte regiuni similare, adică nu cu Marea Britanie, Belgia, Danemarca sau Olanda, ci cu Spania și Portugalia, care erau țări mediteraneene cu multe probleme comune cu acelea ale statelor din Balcani.

Chiar și comparativ cu Occidentul industrializat, situația internă a Balcanilor nu era atît de sumbră. În această secțiune a fost analizată problema minorităților – de exemplu, incontestabilul tratament discriminator aplicat românilor din Transilvania sub administrația habsburgică sau croaților și albanezilor într-un stat dominat de sîrbi. Totuși, într-un sens, acest model putea fi întîlnit în toată lumea. Cel britanic și cel francez din domeniile lor coloniale nu era cu siguranță mai bun. Cînd a anexat în 1918 Alsacia și Lorena, Franța a instituit principiul unei administrații centralizate și a impus legi opresive referitor la limba folosită pe care le-am văzut deja aplicate atît în Ungaria, cît și în alte părți. Într-o regiune în care majoritatea populației era vorbitoare de limbă germană, francezii au insistat ca limba educației și a administrației să fie în exclusivitate franceza. Woodrow Wilson, evident fără să-și dea seama de propria lui ipocrizie, putea acuza alte națiuni de încălcarea principiului autodeterminării, în timp ce coduri segregacioniste stricte erau aplicate chiar în statele din sud ale națiunii americane. Nu este drept să judecăm evoluția Balcanilor conform standardelor fixate de intelectualii liberali occidentali, care nu erau practic aplicate uniform în nici o regiune din lume.

După cum am văzut, în viața lor politică toate statele balcanice aveau în anii '30 regimuri autoritare. Guvernele lor încercaseră anterior să adopte instituții occidentale;

această evoluție era rezultatul unei opțiuni deliberate a liderilor naționali și a Marilor Puteri europene care au instalat primele regimuri. În secolul al XIX-lea, modelul preferat era cel al monarhiei constituționale. Au fost astfel introduse instituții reprezentative și o administrație centralizată. Partidele politice locale, numite de obicei liberale, conservatoare, radicale, progresiste și așa mai departe, erau în multe privințe asemănătoare echivalentelor lor din țările apusene. După primul război mondial, partidele comuniste și țărăniste au câpătat o importanță mai mare; ele au fost urmate în anii '30 de facțiuni cu o orientare mai conservatoare, cu toate că doar Garda de Fier avea o ideologie cu adevărat fascistă. În general, pe tot parcursul acestei perioade, indiferent de teoria politică pusă în aplicare, administrațiile și politicienii reprezentau în primul rând interesele grupului social puțin numeros care conducea statul, format din funcționari guvernamentali, ofițeri de armată, negustori, industriași, mari proprietari funciari, oameni de afaceri și profesioniști ca avocați, medici și profesori, care aveau studii superioare. Acest grup alcătuia cel mult 10 % din populație. În ciuda competiției înverșunate dintre partidele politice, cele mai multe dintre ele aveau aceeași bază; existau puține diferențe ideologice reale. Problema alegerilor era deținerea controlului guvernului, a puterii și împărțirea posturilor care decurgea din acestea. Chiar și partidele comuniste, socialiste și agrariene erau conduse de intelectuali. Partidele țărănești aveau tendința să reprezinte punctul de vedere al păturii mai bogate și nu pe cel al majorității sărace. Comuniștii respectau firește instrucțiunile și erau o unealtă a guvernului sovietic, care acționa prin intermediul Kominternului.

Cu toate că s-ar putea ca incapacitatea de a garanta libertăți civile să fi fost cel mai criticabil aspect al sistemelor politice din Balcani, poate că administrația centralizată coruptă este cea care merită să fie condamnată cel mai mult. Așa cum am menționat, un aparat birocratic centralizat era considerat în secolul al XIX-lea drept cea mai modernă și eficientă cale de conducere a unui stat. Această instituție nu era însă adecvată Balcanilor, unde fuseseră pînă atunci în vigoare o comunitate descentralizată și organizația milletului. Necesitatea de a supune toate deciziile, fie ele importante sau minore, aprobării capitalei prin intermediul funcționarilor locali numiți de aceasta și care reprezentau guvernul central a provocat multă animozitate și tensiune. Sistemul punea, de asemenea, un accent prea mare pe autoritatea centrală. Cînd aceasta slăbea sau devenea coruptă, avea de suferit întregul stat. Totodată, aceste regimuri făceau ca integrarea de noi zone cu tradiții politice diferite, cum era cea a Transilvaniei în Regat sau a Macedoniei în Grecia, să fie dificilă, iar centralizarea făcea desigur ca unirea unor regiuni dezvoltate, ca Slovenia și Croația, cu unele mai primitive, în cazul de față Serbia, să fie deosebit de complicată.

În această perioadă, Peninsula Balcanică era considerată cea mai săracă și mai înapoiată regiune din Europa, în ciuda faptului că această părere ar putea fi de fapt greșită. Problema economică fundamentală era pauperitatea țărănimii, care constituia 80 % din populația de 16 milioane a României și de 7 milioane a Bulgariei, 75 % din populația de 16 milioane a Iugoslaviei, 60 % din populația de 7 milioane a Greciei și 90 % din cea de 1 milion a Albaniei.³³ Cel mai greu o duceau micii proprietari de pămînt și cei care dețineau doar un lot foarte restrîns. S-a estimat că, în anii '30, circa 62 % din gospodăriile bulgărești, 68 % din cele iugoslave și 80 % din cele românești aveau sub 12,5 acri (5 hectare) de pămînt.³⁴ O suprafață de 5 acri de fiecare membru al unei familii era considerată drept

³³ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Norton, New York, 1978, p. 159.

³⁴ Wolff, *op. cit.*, p. 165.

strict necesară subzistenței. Situația era înrăutățită de faptul că de multe ori țărani nu lucrau o proprietate compactă, deținând fișii dispersate. Deși pământurile acestea erau greu de cultivat, sistemul fusese preferat ca formă de asigurare a recoltei și mod de împărțire destul de echitabilă.

Am precizat deja că răspunsul țăranului la problemele sale majore era achiziționarea de mai mult pământ; reforma însemnase pentru el în primul rând împărțirea marilor domenii, acțiune care a fost în mare parte realizată după primul război mondial. O dată cu creșterea populației și cu repetatele subîmpărțiri ale loturilor individuale, existau pur și simplu prea mulți oameni în raport cu pământul disponibil. În 1930, un procentaj de 61,5 % din populația rurală a Iugoslaviei, de 53 % din cea a Bulgariei, de 51,4 % din cea a României și de 50,3 % din cea a Greciei era folosit sub capacitatea sa de muncă.³⁵ Acest excedent constituia el însuși un obstacol în calea altor îmbunătățiri. Țăranii cu gospodării mici nu aveau bani ca să cumpere mașini agricole sau să introducă tehnici moderne necesare cultivării intensive; fără acestea, producția lor rămânea foarte scăzută, iar ei nu dispuneau de nici un mijloc de a-și îmbunătăți situația. Țăranul din Balcani producea alimente doar pentru 1,5 persoane, în timp ce media Europei Occidentale era de 1 la 4.

O gospodărie țărănească din Balcani nu trebuia doar să se autoîntrețină, ci să plătească și taxe și să cumpere unele articole indispensabile, precum sare, chibrituri, îmbrăcăminte și o serie de bunuri de folosință casnică care nu puteau fi produse. Tragedia acestei clase consta în faptul că, chiar dacă era nevoită să suporte cea mai mare parte a taxelor cuvenite statului și să asigure recruții din armată, primea în schimb puține beneficii. Majoritatea guvernelor balcanice ezitau să instituie impozite ridicate pe venit, plasând drept compensație taxe pe articole de consum ca încălțăminte, sarea, zahărul, tutunul, îngrășămintele, textilele și uneltele agricole importate, toate acestea fiind cumpărate de țărani. S-a apreciat că impozitul pe venit asigura între 19% și 25 % din bugetul guvernului, în timp ce taxele pe bunurile de consum menționate mai sus însumau între 55 și 65 %.³⁶

Povara exagerată pusă pe umerii țăranului era recunoscută; dată fiind situația din acea perioadă, problema era cum ar fi putut fi îmbunătățite condițiile sale de trai. Soluția țăranului fusese contractarea de împrumuturi sau trimiterea membrilor familiei să lucreze sezonier în alte părți. Întrucât creditele agricole nu erau ușor de obținut în termeni acceptabili, țăranii fuseseră victimele cămătarilor și adesea incapabili să-și plătească datoriile. Emigrarea fusese un mijloc răspîndit de diminuare a presiunii la care era supusă populația locală. După primul război mondial, această alternativă nu mai era însă la îndemîna oricui; Statele Unite, cea mai bună ieșire din impas pentru acești oameni, a instituit cote stricte de imigrație, care erau în defavoarea locuitorilor din Balcani. Dat fiind că estimările indică o cifră de 400 000 de oameni pe an, nevoiți să plece din cauza suprapopulării, emigrarea nu constituia în general o soluție practică.³⁷

În Europa Occidentală, excesul de populație agricolă asigurase muncitorii necesari economiilor industrializate. Cu toate că statele balcanice doreau să se industrializeze, această acțiune nu a fost realizată cu ușurință. Principalele probleme au fost analizate mai sus: lipsa capitalului, a resurselor naturale și a unei clase manageriale sau muncitoare calificate. Fuseseră totuși depuse eforturi în direcția aceasta, în special

³⁵ Stavrianos, *op. cit.*, p. 595.

³⁶ Stavrianos, *op. cit.*, p. 599.

³⁷ Wolff, *op. cit.*, p. 179.

în România. Trebuia pusă o mare bază pe împrumuturile și pe investițiile externe, precum și pe consilierii și tehnicienii străini. Înainte de cel de-al doilea război mondial, doar o mică parte a populației era angajată în acest sector al economiei; cifrele sunt în jur de 100 000 pentru Bulgaria, 289 000 pentru România și 385 000 pentru Iugoslavia.

Situația din mediul rural s-a înrăutățit și mai mult atunci când, ca urmare a Marii Depresiuni, prețurile produselor agricole au scăzut mult mai repede și mult mai mult decât cele ale bunurilor industriale. Guvernele nu erau pregătite să depășească această criză. Mai mult, birocrații balcanici nu erau experți în agricultură. Cea mai mare parte a celor care dețineau posturi înalte beneficiaseră de studii superioare, dar urmaseră o formație clasică. Nu agronomia, ci dreptul era privit ca domeniul potrivit pentru a face carieră în serviciile publice. Pe lângă aceasta, instituțiile guvernului reprezentativ care fuseseră adoptate în trecut nu asigurau mijloacele necesare unei intruziuni masive în viața cetățeanului de rând. Teoria liberalismului contravenea flagrant unor astfel de practici. Cu toate acestea, fără intervenția pe scară largă a statului nu puteau fi realizate multe lucruri. Țăranii cereau proiecte de irigație și facilități de transport ca să-și ducă recoltele în piețele care ofereau cele mai mari prețuri. Ei voiau ajutor financiar pentru a-și îmbunătăți metodele agricole și pentru a cumpăra mașini. În plus, ei aveau nevoie de un fel de îndrumare de la centru pentru a-și putea diversifica producția și a pune accentul pe culturile cele mai cerute pe piața externă. Au fost luate unele măsuri în acest sens atunci când comenzile și investițiile germane au încurajat culturi speciale ca floarea soarelui, tutunul, sfecla de zahăr și soia. În cele din urmă, țărănimea revendica un sistem de învățământ care să permită să intre în lumea modernă. La începutul celui de-al doilea război mondial, cifrele referitoare la analfabetism erau de 27% pentru Grecia, 32% pentru Bulgaria, 40% pentru Iugoslavia, 50% pentru România și 85% pentru Albania.³⁸

Bineînțeles, după primul război mondial, una dintre cele mai mari piedici în fața activității guvernului în vederea acordării oricărui sector al populației era nevoia permanentă de menținere a unui nivel ridicat al pregătirii militare și a unei politici externe active. Deși în anii '20 a apărut o perioadă de relativă liniște, deceniul următor a traversat crize repetate în relațiile externe. Am văzut cum dezmembrarea Imperiilor otoman și habsburgic și căderea regimului țarist din Rusia au contribuit la diminuarea tensiunilor din zonă. Sistemul de alianțe francez a perpetuat conflictele dinainte, chiar dacă sub altă formă. Ascensiunea ulterioară a Italiei fasciste, a Germaniei naziste și a Rusiei comuniste a readus în actualitate multe dintre problemele Chestiunii Orientale. Toate guvernele din Balcani trebuiau să urmărească atent aceste evenimente și, în anii care au precedat implicarea lor în cel de-al doilea război mondial, să acorde firește prioritate mai curînd problemelor externe decât interne. După cum spunea o zicală care circula la acea vreme, ele trebuiau să aleagă între tunuri și unt.

Trecînd în revistă evenimentele petrecute în Peninsula începînd din secolul al XVIII-lea, este evident că unica forță extrem de importantă în modelarea vieții politice a locuitorilor din Balcani a fost ideea națională. Către 1941, acest principiu căpătase mai curînd trăsături negative decât pozitive. Punerea acestuia în aplicare a dus într-adevăr la formarea de state naționale în Albania, Bulgaria, Grecia și România, dar și la dezbinarea Iugoslaviei. Cea mai interesantă evoluție din anii interbelici în privința

³⁸ Stavrianos, *op. cit.*, p. 606.

aceasta a fost, desigur, soarta conceptului iugoslav. Cu toate speranțele și convingerile unei generații de intelectuali și studenți – majoritatea alcătuind o mică minoritate în rîndul croaților, sîrbilor și slovenilor –, nu se constituise o națiune iugoslavă. Politica centralistă a sîrbilor a dus în schimb la apariția unor sentimente de nemulțumire și ostilitate exacerbate, care vor avea drept rezultat o serie de atrocități incredibile în timpul războiului.

Am văzut că problema locuitorilor din Balcani era implicarea în deținerea controlului asupra ținuturilor revendicate pe bază istorică sau națională. Toate statele aveau dispute teritoriale cu vecinii lor: în legătură cu Macedonia erau angajate Bulgaria, Grecia și Iugoslavia, iar în legătură cu Transilvania, poate cea mai serioasă, Ungaria și România, dar existau de asemenea conflicte în privința Traciei, Epirului, Dobrogei, Basarabiei, Bucovinei, Dalmației, Istriei, Vojvodinei și a regiunii Kosovo, precum și a Insulelor Dodecanese, a Ciprului și a altor zone mai mici. Concurența legată de aceste teritorii a contribuit atît la învrăjbirea popoarelor din Peninsulă, cît și la justificarea intervenției Marilor Puteri. Franța, Marea Britanie, Italia, Germania și Uniunea Sovietică au jucat un rol în cadrul animozităților reciproce în scopul satisfacerii propriilor lor interese. Această situație va continua pe perioada războiului și în lumea postbelică. Chestiunea națională și interferența externă aveau să rămînă problemele majore ale Balcanilor.

Statele balcanice în timpul celui de-al doilea război mondial

CADRUL MILITAR

PARTEA A II-A

Al doilea război mondial și evoluțiile postbelice

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Statele balcanice în timpul celui de-al doilea război mondial

CADRUL MILITAR

În iunie 1941, în momentul în care Germania a invadat Uniunea Sovietică, toate statele balcanice erau implicate în ostilități: România și Bulgaria erau aliate cu Axa, în timp ce Grecia, Albania și Iugoslavia erau sub ocupație germană, bulgară și italiană. Marea influență exercitată în problemele Balcanilor de forțele externe, mai ales de Pactul germano-sovietic din august 1939 și de victoriile ulterioare ale Axei, a fost deja evidențiată. Acest cadru avea să fie respectat pe toată durata războiului. Deși situația Balcanilor a constituit permanent o preocupare pentru Marile Puteri beligerante, regiunea va rămîne în timpul celui de-al doilea război mondial, ca și pe durata primului război mondial, o zonă periferică în raport cu campaniile decisive purtate în alte părți. Am văzut că primul război mondial a fost cîștigat datorită victoriilor repurtate de Aliați în nordul Franței în vara și toamna anului 1918. Cea mai mare influență asupra desfășurării celui d-al doilea război mondial a avut-o fără îndoială eșecul campaniei germane împotriva Uniunii Sovietice și capacitatea ulterioară a acestei puteri de a lansa o ofensivă de mare anvergură împotriva Europei de Răsărit și Centrale. Operațiunile britanice și americane din Africa de Nord, Sicilia și Italia și deschiderea celui de-al doilea front în Normandia au jucat un rol secundar în înfrîngerea finală a Germaniei naziste. Dat fiind că soarta statelor balcanice depindea de deciziile luate pe aceste cîmpuri de luptă, este necesar să trecem în revistă evenimentele cele mai importante atît de pe fronturile de Răsărit, cît și de pe cele din Apus. Așa cum vom menționa ulterior, evoluția acestor evenimente s-a reflectat puternic asupra situației din fiecare stat balcanic.

La invadarea Uniunii Sovietice, armatele germane erau însoțite de detașamente de italieni, unguri, finlandezi, slovaci, croați și români, precum și de voluntari spanioli. Inițial, Uniunea Sovietică era sprijinită doar de Marea Britanie, cu toate că era așteptat ajutor material și din partea Statelor Unite. Conducerea Germaniei și cea a majorității celorlalte țări se așteptau la o victorie fulger a naziștilor pe frontul de Est; toți observatorii contemporani fuseseră impresionați de ușurința neașteptată cu care se desfășurase campania din Vest. O vreme se părea într-adevăr că istoria se va repeta. Forțele germane au învins repede unitățile sovietice concentrate la graniță și au pătruns apoi pe teritoriul rusesc. Ele au reușit să ocupe aproximativ aceleași zone deținute de armata germană înaintea capitulării Rusiei din 1917. Trupele lui Hitler au ajuns la

periferiile Moscovei, dar nu au reușit să cucerească nici acest oraș, nici Leningradul. În acest moment, ele au suferit ceea ce avea să se dovedească în cele din urmă a fi un dezastru fatal. În 1941, iarna a sosit devreme. Mult prea încrezători în capacitățile lor și îmbătați de succesele de pînă atunci, liderii germani nu-și pregătiseră în mod corespunzător soldații, neținînd cont de clima Rusiei. Ei nu aveau uniforme adecvate și, mai rău, echipamentul mecanizat de care germanii depinseseră într-o mai mare măsură în trecut nu putea face față unor temperaturi atît de scăzute. Camioanele, tancurile, automobilele, artileria și toate celelalte arme ultramoderne pur și simplu nu funcționau. Învățate cu aceste condiții meteorologice și bine echipate, trupele rusești au reușit să lanseze contra-atacuri, în vreme ce inamicii lor rămîneau împotmoliți din cauza gheții și a zăpezii.

Războiul a căpătat dimensiuni cu adevărat mondiale în ziua de 7 decembrie 1941, cînd Japonia a deschis ostilitățile împotriva Statelor Unite și a Marii Britanii printr-un atac surpriză asupra portului Pearl Harbor și a bazelor din Extremul Orient. La 11 decembrie, celelalte membre importante ale Pactului Tripartit, Germania și Italia, au declarat război Statelor Unite. Aliații și sateliții Axei, România, Bulgaria, Slovacia, Ungaria și Croația le-au urmat curînd exemplul. Uniunea Sovietică și Japonia au rămas în stare de pace atît din cauza pactului de neutralitate încheiat în 1941, cît și din cauză că interesele fiecăreia erau reprezentate cel mai bine de un astfel de curs de acțiune. Chiar dacă fusese format un front alcătuit din Germania, Italia și Japonia împotriva Marii Britanii, a Statelor Unite și a Uniunii Sovietice, beligeranța japoneză avea să aibă un efect real, puțin important, asupra desfășurării războiului din Europa. Puterile occidentale acordau prioritate teatrului european, iar Japonia nu-și coordona campania cu cea a partenerilor săi din Axa. Interesele germane ar fi fost mult mai bine servite de un atac al japonezilor asupra orașelor rusești din Siberia decît de acțiunile lor spre sud și spre est.

Pe parcursul anului 1942, atenția principală a rămas îndreptată spre frontul rusesc. În vară, armata germană și aliații ei au lansat o ofensivă masivă în sud. În august a început un atac asupra orașului Stalingrad, care era plasat într-o poziție strategică, trupele ajungînd la periferiile acestuia în septembrie. Forțele sovietice au contraatacat în octombrie; în februarie 1943, operînd în condiții de iarnă, ele au reușit să încercuiască Armata a șasea Germană concentrată în oraș și au obligat-o să se predea. Deși comandamentul german a organizat în primăvară o ofensivă în altă parte, evenimentele de la Stalingrad au fost mai mult decît o înfrîngere militară. Pînă în acel moment, evidenta invincibilitate a armatei germane constituise un factor major în cadrul succesorilor diplomatice ale Axei. În vara anului 1943, eșecul german în ofensiva de la Kursk a produs o modificare a acestei opinii. După cum vom vedea, începînd din 1944, liderii balcanici, de sînga sau de dreapta, erau tot mai convinși că Puterile Aliate vor învinge pînă la urmă și că trebuiau făcute pregătiri politice în vederea acestui lucru. Era tot mai limpede că Axa nu avea rezervele necesare de forțe umane sau potențialul economic pentru a duce la victorie un conflict prelungit. Pe lîngă aceasta, avînd forțele împrăștiate în diferite zone, Germania nu avea aliați puternici și de nădejde: cel mai apropiat partener al ei avea să se retragă curînd de pe cîmpul de luptă. Practic, situația se inversase; în Europa, armatele sovietice erau acum în ofensivă.

După purtarea celor mai importante bătălii pe teritoriul sovietic, Aliații occidentali s-au concentrat asupra altor regiuni. Cu toate cererile insistente și energice ale sovieticilor de deschidere a unui al doilea front într-o zonă care ar fi dus automat la retragerea unui mare număr de trupe germane de pe frontul de Răsărit, Marea Britanie

și Statele Unite au preferat să ocupe mai întâi nordul Africii și apoi să înainteze în Sicilia. În Africa, luptele începuseră deja încă din 1940. Deși armatele Axei au reușit inițial să obțină unele victorii importante, ele au fost forțate să treacă în defensivă după declanșarea campaniei din Rusia, când nu au mai primit efective noi și provizii suficiente. În noiembrie 1942, Marea Britanie deținea controlul asupra Libiei și a Egiptului. Cairo a devenit ulterior centrul operațiunilor din Orientul Mijlociu. În aceeași lună, forțele britanice și franceze au început ocuparea coloniilor franceze Maroc și Algeria, care fuseseră pînă atunci supuse guvernului francez de la Vichy. În mai 1943, Mediterana se afla sub controlul Aliaților.

Invazia Aliaților în Sicilia avea să aibă repercusiuni majore asupra Balcanilor. Campania a început în iulie și în aceeași lună Mussolini a fost răsturnat și înlocuit cu mareșalul Pietro Badoglio. Au fost imediat inițiate negocieri pentru încheierea unui armistițiu; documentul a fost semnat în septembrie. Capitularea Italiei a avut un efect imediat asupra Peninsulei Balcanice, unde trupele italiene dețineau responsabilități extinse în administrarea și ocupația teritoriilor cucerite. În ciuda faptului că Înaltul Comandament German continua să aibă efectiv sub control aceste regiuni, el nu putea împiedica trecerea unor cantități imense de armament italian în mâinile partizanilor. Forțele germane au reușit să rămînă stăpîne pe cea mai mare parte a Italiei, inclusiv pe capitala acesteia, pînă la sfîrșitul primăverii anului 1944. Deși armatele aliate au traversat partea continentală a țării în octombrie 1943, ele au ocupat Roma abia în iunie 1944.

Invazia din Europa Occidentală a început în aceeași lună, punctul de debarcare fiind plaja Normandiei. Totodată, forțele sovietice au continuat să repurteze mari victorii în Est, slăbind permanent capacitatea de luptă a armatei germane. În august 1944, trupele sovietice au ocupat România, urmîndu-și marșul spre Bulgaria, pe teritoriul căreia au intrat în septembrie. Belgradul a fost cucerit în octombrie printr-o acțiune comună a rușilor și a partizanilor iugoslavi. În ciuda acestor mari victorii ale Aliaților, războiul din Europa nu a luat sfîrșit decît în mai 1945. Japonia era singura care mai continua să lupte. Cu toate temerile americanilor că va fi necesară o campanie lungă și costisitoare în Pacific, lansarea bombelor atomice la Hiroșima și Nagasaki la 6 și 9 august a dus la capitularea imediată a Japoniei. Armistițiul a fost semnat la 2 septembrie 1945.

PARTICIPAREA BALCANILOR LA RĂZBOI

Aceste campanii erau foarte atent urmărite în capitalele balcanice, unde guvernele luau decizii în funcție de situația militară și politică din restul Europei.

România

Ca unic stat balcanic ale cărui trupe luptau activ alături de cele ale unei puteri beligerante, România a suferit toate tragediile unei națiuni aflate în stare de război. Deciziile inițiale nu au fost lipsite de popularitate. Războiul împotriva Uniunii Sovietice

a fost purtat evident pentru recuperarea și apărarea teritoriilor naționale. Generalul Ion Antonescu, care deținea controlul deplin al guvernului, era la început convins că Germania va câștiga războiul. Pentru a participa la prada de război și a împiedica o altă împărțire a Transilvaniei, el credea că România va trebui să participe la campania Germaniei împotriva Rusiei. În iulie 1941, forțele române erau din nou stăpîne pe tot teritoriul Bucovinei și Basarabiei pierdut cu an înaintea. Deși a existat o aprobare publică generală a luptei pentru reintegrarea celor două regiuni, un mult mai mic entuziasm s-a manifestat față de continuarea războiului după atingerea acestui obiectiv. În ciuda faptului că, în caz că Germania nu ieșea victorioasă din conflict, România nu se putea aștepta să păstreze aceste ținuturi, mulți se temeau de consecințele implicării militare ulterioare.

Un considerent însemnat era totuși menținerea armatelor române pe cîmpul de bătaie. Alăturîndu-se Germaniei, guvernul român lupta de fapt pentru reîntregirea Transilvaniei. Pe durata războiului, această regiune a fost tot timpul centrul unei tensiuni extreme între București și Budapesta, ale căror guverne erau teoretic aliate. Fiecare dintre ele îl acuza pe celălalt de atrocități și de proastă administrare în sectorul deținut din provincia împărțită. Ambele s-au plîns Berlinului, autoritățile germane fiind pe post de arbitri. În această competiție, diplomații români se considerau dezavantajați. Prin Dictatul de la Viena din 1940 cel puțin o parte a pretențiilor maghiare au fost recunoscute. Reprezentanții români în Germania recunoșteau că propaganda ungarilor era foarte eficientă; accentul pus pe „nedreptatea de la Trianon” era privit cu simpatie de germani, care susțineau că și ei fuseseră tratați extrem de nedrept la Versailles. Românii se temeau deci că dacă nu vor sprijini Germania, restul Transilvaniei va fi atribuit tot Ungariei în ziua victoriei. Dimpotrivă, speranța că dacă armatele române luptau bine, Dictatul de la Viena va fi anulat, nu a fost abandonată niciodată. De fapt, în martie 1944, după o tentativă nereușită a Ungariei de a ieși din război, Hitler l-a asigurat pe Antonescu că teritoriul disputat va fi într-adevăr returnat României.

Ținînd seama de toate acestea, guvernul român și-a asumat un rol major în campania Germaniei. 30 de divizii românești au participat la invazia inițială din 1941. Principalul lor teatru de operațiuni era sudul Rusiei, unde au jucat un rol important în cucerirea Odessei și a Crimeei. Trupele române au luptat și la Stalingrad; Armata a III-a și a Armata a IV-a, precum și Prima Divizie de Tancuri Române au luat parte la acest dezastru; se apreciază că au murit circa 80 000 de oameni.

Conform acordului semnat cu Germania în august 1941, României i se acorda responsabilitatea asupra teritoriului cuprins între fluviul Nistru și riul Bug, adică a unei zone de aproximativ 10 000 de mile pătrate (peste 26 000 km² – n.t.) numită de autoritățile române *Transnistria*. A fost declanșată o masivă campanie de propagandă pentru justificarea viitoarelor pretenții ale românilor asupra acestei regiuni. Au fost emise timbre poștale și a fost făcută o încercare de a se dovedi că, din punct de vedere istoric, acest teritoriu era românesc. Cu toate că regiunea era sub administrația armatei române, Antonescu nu a recurs la o anexare oficială. Conducătorii români nu voiau să creeze o situație în care Transnistria să devină o compensație pentru pierderea teritoriului transilvănean.

În timpul războiului, relațiile dintre Germania și România au fost destul de asemănătoare cu cele dintre orice alte puteri aliate. În trecut, simpatiile românilor fuseseră îndreptate mai mult spre statele Europei Occidentale, în special spre Franța, decît spre Germania. Cea mai mare parte a lor nu se considerau în război cu Aliații

occidentali în adevăratul sens al cuvîntului. Animizitatea românilor avea drept obiectiv vecinul sovietic și își avea originea în conflictele istorice și în recenta chestiune bolșevică. Sentimentele față de Germania se situau undeva între aceste două atitudini. Armata română era perfect conștientă de slăbiciunea poziției sale militare; din păcate, ea era lipsită de echipament modern. Se exercita o presiune constantă asupra comandamentului german pentru livrarea de cantități tot mai mari de material de război. După Stalingrad, unde soldații români au luptat vitejește, spre mulțumirea germanilor, au fost într-adevăr livrate mai multe arme, dar ele nu erau niciodată suficiente. Existau, evident, unele temeri ale părții germane că armamentul livrat României sau Ungariei ar fi putut fi utilizat de cele două aliate ale Axei pentru a se război între ele în problema Transilvaniei.

Pentru Germania, importanța fundamentală a alianței cu guvernul român era garantarea dată de acesta că vor putea fi folosite vastele resurse economice ale țării. Petrolul și grîul românesc erau deosebit de importante. Cu toate acestea, pe întreaga durată a războiului au apărut tot timpul fricțiuni în privința livrărilor și mai ales a mijloacelor de plată. Întrucît ambele state luptau teoretic pentru atingerea acelorași țeluri, negociatorii germani sperau să obțină termeni favorabili, fiind permanent convinși că partea română putea contribui mai mult decît o făcea. Pe de altă parte, reprezentanții români voiau să profite de schimb și, lucru deosebit de important, să li se acorde cît mai repede posibil compensații pentru livrările lor, acceptînd plata fie în bunuri, fie în bani. Firește, economia Germaniei nu putea produce în timp de război cantitatea necesară de bunuri. În ceea ce privește banii, economiștii germani doreau să apeleze la aurul țării pentru a cumpăra materiale strategice din țările neutre. Iată cum comenta un observator român reacția germanilor:

Germania credea că la București acționa o clică de politicieni bătrîni și răuvoitori, care stăteau ca niște larve în Banca Națională și dirijau această citadelă a reacțiunii – o clică de politicieni români anti-germani (*Politikastertum*) care conducea viața economică a României și indirect și scena politică și care se străduia să saboteze eforturile românilor în lupta comună pentru obținerea victoriei.¹

Relațiile au devenit și mai tensionate după eșecurile de pe frontul sovietic, cînd Germania se aștepta ca aliata ei să facă sacrificii și mai mari. Atitudinea românilor a rămas însă aceeași: aranjamentele economice erau în timp de război afaceri comerciale. Pe lângă aceasta, guvernul român trecuse de partea germanilor pentru a-și atinge obiectivele teritoriale; nu exista nici un element ideologic real în aceste relații. Deși fuseseră făcute unele încercări de ducere a unei campanii anti-bolșevice în țară, ele nu obținuseră succesul scontat. Conducerea României nu dorea să suporte consecințele unei eventuale înfrîngerii a Germaniei. Astfel, pe măsură ce situația germanilor se înrăutățea, termenii ei au devenit tot mai duri. Într-adevăr, germanii au mărit cantitățile de material de război și ale echipamentelor de întreținere a căilor ferate, dar aceste provizii nu constituiau decît o parte din materiile prime primite de ei.

Așa cum era de așteptat, au apărut divergențe și în privința statutului sașilor din Transilvania, pe care conducerea nazistă voia să-i recruteze pentru eforturile ei militare. Dat fiind că acești oameni erau cetățeni români, ei au fost

¹ Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Kurt Vowinckel Verlag, Heidelberg, 1952, p. 211.

încorporați în armata română. Totuși, către sfârșitul războiului, un număr de circa 80 000 intraseră direct în slujba germanilor.

După începerea luptelor, Antonescu era din ce în ce mai ocupat cu problemele militare. Drept urmare, vice-premierul și ministrul de Externe, Mihai Antonescu (care nu avea nici o legătură de rudenie cu generalul), a jucat un rol extrem de important în domeniul afacerilor interne. Acesta nu a devenit o figură populară. Așa cum am văzut, România era în acea perioadă mai curînd o dictatură militară decît un stat fascist. În timpul războiului, sub presiunea extrem de puternică a naziștilor, guvernul a luat încă o serie de măsuri împotriva evreilor. Au fost instituite totuși legi speciale de protejare a evreilor din Regat, în special a celor proveniți din familii ai căror membri slujiseră în armată în războaiele anterioare. Situația din teritoriile din sudul Rusiei ocupate de români, unde exista o mare concentrație de evrei, a fost însă diferită. Aici au fost organizate transporturi de evrei spre lagărele de concentrare din Polonia și au existat atrocități în masă.

În ciuda puternicei lor poziții politice, generalul Antonescu și adepții lui erau permanent conștienți de existența unei opoziții față de guvernarea lor. Ca și anterior, acest regim permitea funcționarea unei „opoziții tolerate”. Cu toate că nici Maniu, nici Constantin Brătianu nu puteau acționa deschis ca lideri de partid, ei rămîneau activi din punct de vedere politic și își puteau face cunoscute părerile, opunîndu-se, de exemplu, continuării războiului după recîstigarea Basarabiei și Bucovinei. Deși fuseseră oficial desființate, Partidele Liberal și Național reprezentau încă opiniile majorității cetățenilor români. La stînga spectrului politic se aflau un Partid Socialist și un foarte slab Partid Comunist asociat cu alte cîteva facțiuni – organizație care va fi discutată în capitolul de față. În timpul războiului, Antonescu și conducerea partidelor tradiționale au fost în continuare în centrul scenei politice. În ciuda legăturilor sale cu Berlinul, se pare că generalul era îngrijorat în primul rînd de o posibilă recrudescență a activității Gărzii de Fier. Liderul acesteia, Horia Sima, era în acel moment în închisoare, dar în Germania. Exista oricînd posibilitatea, în caz că s-ar fi ivit un moment propice, ca guvernul german să-l poată folosi drept înlocuitor al lui Antonescu.

Pentru români, ca și pentru alți locuitori din Europa de Est, anul 1943 a marcat un punct de cotitură. După măcelul de la Stalingrad era clar că războiul ar fi putut lua sfîrșit printr-un dezastru pentru România. În august 1943 au început primele raiduri aeriene ale Aliaților asupra terenurilor petrolifere de la Ploiești. Țara fusese cruțată pînă atunci de cea mai mare parte a ororilor cîmpului de bătaie. Primele atacuri au fost urmate de altele îndreptate împotriva Bucureștiului. Nepregătită pentru astfel de evenimente, populația a fost cuprinsă de panică, iar viața de zi cu zi a fost paralizată.

În momentul cînd au apărut primele semne că înfrîngerea Axei era inevitabilă, eforturile oficiale și neoficiale de încheiere a unei păci separate cu Puterile Aliate occidentale, care începuseră mai demult, s-au intensificat. Pe toată durata războiului, unii dintre români, care, ca și omologii lor din celelalte țări din tabăra Axei, aveau legături extinse în Europa Occidentală, au încercat să aranjeze semnarea unui armistițiu, concentrîndu-și activitățile în capitalele țărilor neutre. O parte din ei nutreau speranțe nerealiste că vor putea ajunge la un acord cu Aliații care să le permită să păstreze Basarabia și Bucovina. Evenimentele războiului duseseră la mărirea temerilor și a ostilității românilor față de Uniunea Sovietică. La modul ideal, le-ar fi plăcut ca negocierile să fie însoțite de sosirea trupelor occidentale în România. Această acțiune nu numai că ar fi servit ca obstacol în calea sovieticilor, dar ar fi împiedicat și ocuparea

țării de către germani, cum se întâmplase în Italia după ce aceasta încheiase armistițiul. Puterile occidentale nu erau însă de acord cu o pace separată, informându-i pe partenerii sovietici asupra negocierilor de pace.

Prima inițiativă semnificativă a românilor a avut loc în martie 1944, cînd prințul Barbu Știrbei a plecat la Cairo. Ulterior, în iulie, Maniu l-a trimis pe Constantin Vișoianu cu o misiune similară. În aceste negocieri, cu care Uniunea Sovietică era la curent, diplomații români au fost informați clar nu numai asupra faptului că Rusia va păstra teritoriile anexate în 1941, dar și că guvernul lor va trebui să declare război Germaniei și să plătească despăgubiri în schimbul acordului de armistițiu. Li s-au dat însă speranțe în privința retrocedării nordului Transilvaniei.

La începutul lunii august 1944 era clar că România se confrunta cu posibilitatea producerii unei catastrofe. Armatele sovietice se apropiau cu repeziciune; țara avea să se transforme curînd într-un cîmp de luptă. Din cauza acestei crize, Curtea a întreprins în cele din urmă o acțiune decisivă. În timpul războiului, regele Mihai și consilierii lui nu fuseseră în relații bune cu Antonescu. Curtea și guvernul formau două cercuri diferite, regele fiind exclus de la discuțiile asupra hotărîrilor importante. În acest timp, Antonescu ajunsese și el să-și dea seama că România trebuia să iasă din război. El prefera totuși ca țara să urmeze exemplul Finlandei, care a anunțat mai întîi Germania de intențiile sale. Recunoscînd că această acțiune nu era practică, deoarece nu ar fi făcut decît să amîne luarea unei decizii și să dea trupelor germane posibilitatea de a ocupa Bucureștiul, regele a luat hotărîrea să ia măsuri.

În ziua de 23 august, regele l-a primit în audiență pe Antonescu, care tocmai se întorsese din Germania. Generalul a fost destituit, dezarmat și închis. Această lovitură de la Palat a fost dusă la bun sfîrșit cu ajutorul celor doi aghiotanți regali, baronul Ștircea-Mocsonyi și Grigore Niculescu-Buzești, iar acțiunea nu a întîmpinat nici o rezistență. Mihai I a vorbit imediat la radio, anunțînd acordul față de condițiile stabilite anterior de către Aliați. Nu s-a făcut nici o concesie specială. Dorința românilor în privința sosirii în țară a unor trupe aeriene aliate era imposibil de îndeplinit și era foarte limpede că armata sovietică va ocupa țara. Să menționăm că lovitura a fost finalizată de conducerea tradițională. Cu toate că existase o oarecare activitate a Partidului Comunist pe durata războiului, majoritatea membrilor proeminenți ai acestuia erau fie în închisoare, fie în exil. Încercarea de a organiza un Front Patriotic în 1943 a avut, de asemenea, un succes limitat.

Guvernul național format în acel moment semăna deci cu regimurile anterioare, cu excepția faptului că includea și o serie de reprezentanți ai stîngii. Generalul Constantin Sănătescu a devenit premier, alți ofițeri din armată ocupînd, de asemenea, posturi importante. Împreună cu C. Titel Constantinescu, liderul social-democraților, Brătianu și Maniu au devenit miniștri fără portofoliu. Postul de ministru al Justiției i-a fost dat lui Lucrețiu Pătrășcanu, un comunist de frunte, care nici nu fusese închis și nici nu vizitase Uniunea Sovietică. Numirea lui era o recunoaștere clară a faptului că trebuiau făcute unele aranjamente politice în vederea concilierii cu sovieticii. Noul guvern s-a confruntat apoi cu sarcina dificilă de a întoarce armele și de a negocia termenii armistițiului. În urma insistențelor Aliaților, România a declarat la 24 august război Germaniei, dar majoritatea trupelor germane erau deja izgonite din țară. Cu toate acestea, soldații români aveau în față încă multe luni de luptat în Europa Centrală, perioadă în care vor suferi încă 170 000 de pierderi de vieți omenești.

Între timp, armata sovietică intrase pe teritoriul României. La 12 septembrie a fost semnat la Moscova un armistițiu care obliga guvernul român să plătească despăgu-

biri în valoare de 300 milioane de dolari, plus întreținerea trupelor de ocupație sovietice. Deși, teoretic, țara se afla sub supravegherea Comisiei Aliate de Control, din care făceau parte atît reprezentanți americani și britanici, cît și sovietici, guvernul sovietic avea practic controlul deplin. În acest timp, Aliații occidentali căzuseră de acord asupra faptului ca România să facă parte din sfera Uniunii Sovietice. Această decizie, care va fi analizată în rîndurile care urmează, nu era cunoscută de conducătorii României.

Bulgaria

Dintre aliații Axei, Bulgaria a beneficiat poate de cea mai bună situație în timpul războiului. Spre deosebire de omologul lui român, soldatul bulgar nu a participat la campania sîngeroasă de pe teritoriul sovietic. Contribuțiile lui la eforturile războiului s-au limitat la asigurarea serviciilor de garnizoană în teritoriile cucerite de trupele germane și italiene. Bulgaria era și ea o sursă importantă de materii prime, mai ales de grîne, pentru Berlin. Ocuparea Macedoniei și Traciei de către bulgari a stîrnit un mare entuziasm la început. Naționaliștii obținuseră astfel ceea ce ei considerau drept granițele corecte ale statului lor. În mai 1941, guvernul bulgar a anexat o parte din ținuturile ocupate; germanii, care cedaseră deja Tracia, nu au ridicat nici o obiecție. Odată cu achiziționarea acestor teritorii, Bulgaria a devenit cel mai puternic stat din Balcani. Atitudinea populației a fost astfel descrisă de un politician bulgar:

Eram cu toții intoxicați de ideea că vom primi pentru prima oară în istorie ceea ce ni se cuvenea, ceea ce revendicaserăm zadarnic de atîta vreme. De fapt, aveam oarecum conștiința încărcată, din cauză că nu luptaserăm, nici nu cuceriserăm ceea ce doream, ci îl primiserăm în dar.²

Ocupația a fost inițial bine primită și de o mare parte a macedonenilor, unde fosta administrație iugoslavă dominată de sîrbi provocase o opoziție violentă. După cum comenta un locuitor mai tîrziu: „Firește, am aclamat, nu aveam cum să știm atunci că bulgarii nu vor face decît să repete toate greșelile făcute de sîrbi.”³

Într-adevăr, din nefericire pentru interesele bulgarilor, populația locală și-a pierdut repede simpatia față de forțele ocupante, ai căror lideri se purtau ca niște cuceritori și se dovedeau adesea a fi administratori corupți și incompetenți.

Din dorința de a contracara aceste reacții ostile și fiind sigur că va deține cu titlu permanent stăpînirea acestor ținuturi, guvernul bulgar a declanșat o propagandă masivă, străduindu-se să cîștige sprijinul locuitorilor lor și să-i convingă de faptul că erau de naționalitate bulgară. Au fost făcute încercări de ridicare a nivelului cultural al regiunii, care era una dintre cele mai înapoiate zone ale peninsulei. Autoritățile au înființat aproape opt sute de școli, precum și o bibliotecă, un teatru național și o universitate. Aceste instituții aveau desigur scopul de a servi drept mijloace de asigurare a bulgarizării Macedoniei și Traciei. În același timp, Sfîntul Sinod bulgar a preluat administrarea tuturor afacerilor bisericii ortodoxe.

² Marshall Lee Miller, *Bulgaria during the Second World War*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1975, p. 55.

³ C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece, 1941-1949*, Hart-Davis, MacGibbon, London, 1976, p. 8.

Fiecare soldat și fiecare funcționar bulgar, produse ale propriei lor educații naționale, era convins că locuitorii Macedoniei și Traciei, pe care ei le numeau Belomorie, erau realmente conaționali lor. Cu toate că exista o bază a acestei credințe în Macedonia iugoslavă sau în Vardar, cea mai mare parte a fostelor ținuturi aflate sub stăpânirea Atenei suferiseră în perioada interbelică o schimbare radicală a structurii naționale. Dacă în 1912 populația grecească alcătuia doar 43 % din cea a Macedoniei, iar în 1919 numai 17 % din cea a Traciei apusene, prin anii '20, în mare măsură ca urmare a recolonizării refugiaților din Asia Mică, grecii constituiau 89 % din locuitorii Macedoniei egeene și 62 % din cei ai Traciei. Chiar dacă slavofonii formau doar o minoritate relativ mică, autoritățile bulgare au depus toate eforturile ca să-și transpună în viață proiectele de naționalizare.

După ocuparea Traciei, oficialii bulgari au închis școlile și alte instituții publice grecești. Ei au pregătit totodată luarea unor măsuri de expulzare a grecilor și de aducere a unor coloniști bulgari în locul lor. Politica lor dură a dus în septembrie 1941 la izbucnirea unei revolte, care s-a răspândit în toată Tracia și în Macedonia grecească; s-a apreciat că 15 000 de greci au fost uciși în timpul înăbușirii ei.⁴ Deportarea locuitorilor greci s-a manifestat atât în Tracia cât și în Macedonia. Conform cifrelor autorităților grecești, au fost deportați 200 000 de conaționali de-ai lor; bulgarii recunoșteau doar cifra de 70 000.⁵ Acțiunile bulgarilor i-au determinat pe mulți greci să se mute în zonele aflate sub ocupație italiană sau germană, unde nu era dusă o astfel de politică. Represiunile bulgare din perioada aceasta au constituit, în bună parte, cauza tensiunii puternice dintre Bulgaria și Grecia de după război.

După cum era de așteptat, atacul german asupra Uniunii Sovietice a provocat consternare la Sofia. Așteptându-se la un război fulger, guvernul german nu a solicitat participarea trupelor bulgare. Acestea erau necesare în menținerea ordinii în Balcani, iar oficialii germani erau la curent cu simpatiile pro-ruse ale populației țării. Bineînțeles, atunci când războiul a început să se deruleze contrar așteptărilor, reprezentanții Germaniei au pretins un ajutor economic și militar tot mai mare. Berlinului îi venea însă greu să exercite o presiune eficientă asupra aliatai lui. După redobândirea sudului Dobrogei și achiziționarea Macedoniei și Traciei, Bulgaria realizase toate punctele programului ei național. Conducătorii ei aveau totodată și unele temeri justificate. Armata bulgară era prost echipată și avea puține arme moderne. Comandanții ei erau în alertă permanentă, temându-se de o invazie sovietică prin porturile Varna și Burgas de la Marea Neagră. Exista o mare îngrijorare și în privința unor posibile acțiuni ale turcilor, cu toate că semnaseră în februarie 1941 un pact de neagresiune cu aceștia. În ciuda faptului că Turcia avea în continuare relații comerciale cu Germania, statul era din punct de vedere tehnic aliat cu Marea Britanie. Cu toate temerile lui, guvernul bulgar nu a ezitat totuși să se alăture partenerilor Pactului Tripartit și, după atacul japonez de la Pearl Harbor, să declare război Statelor Unite. America era departe, iar Bulgaria era deja în război cu Marea Britanie.

Deși relațiile bulgare cu Germania au rămas bune până în septembrie 1944, exista totuși o tensiune puternică între Sofia și Roma. Așa cum am menționat, curtea bulgară avea legături strânse cu Italia. Mama lui Boris era Maria Luisa de Parma, iar soția lui era fiica lui Victor Emanuel al III-lea. Principala cauză a fricțiunii era

⁴ Miller, *Bulgaria during the Second World War*, p. 117.

⁵ Nissan Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power, 1934-1944*, Columbia University Press, New York, 1971, pp. 190, 191.

conflictul de interese legat de zonele de ocupație din teritoriul cucerit. Guvernului bulgar îi era teamă că Italia intenționa să creeze un stat albanez întins, care urma să includă mari porțiuni din Macedonia de vest revendicată de el. În august 1942 au avut loc ciocniri între trupele bulgare și soldații albanezi și italieni. O mediere germană a dat câștig de cauză pretențiilor bulgarilor. Ca și în cazul divergențelor dintre pozițiile românilor și ungarilor în problema Transilvaniei, oficialii germani au putut profita de rivalitățile asupra Macedoniei în propriul lor interes.

După Stalingrad, guvernul german a încercat să obțină un sprijin mai consistent din partea Sofiei în conflictul cu Rusia, cel puțin o rupere a relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică, dacă nu o declarație de război. Cu toate că liderii bulgari au refuzat aceste cereri, ei erau în schimb perfect de acord cu o serie de alte planuri ale germanilor. Întrucât conflictul cu rușii făcea necesar transferul unui număr mai mare de soldați germani din Balcani, iar activitatea partizanilor se intensifica în zonă, comandamentul german voia ca armata bulgară să îndeplinească mai multe sarcini legate de teritoriile ocupate din regiunea aceasta. Guvernul bulgar, care prefera să administreze doar teritoriile pe care intenționa să le anexeze, nu prea a fost de acord inițial, dar în cele din urmă și-a extins zona de ocupație.

În timpul războiului, Boris a rămas principală figură politică; prim-ministru era Bogdan Filov. În iunie 1942 guvernul a fost reorganizat: Filov a devenit atât premier cât și ministru de externe, iar generalul Nikola Mihov a fost numit ministru de război. Mai degrabă o dictatură regală decât un regim fascist, guvernarea lui Boris a urmat totuși unele modele germane. Ca și în România, au fost instituite măsuri referitoare la evrei, dar a apărut o puternică împotrivire față de impunerea lor. Cei aproximativ cincizeci de mii de evrei din țară nu constituiseră niciodată o problemă în viața națiunii; minoritățile dificile erau turcii și grecii. Grație acestei atitudini, deportarea populației evreiești organizată de germani a întâmpinat rezistență; evreii Bulgariei au fost în schimb împrăștiați prin sate. Oficialii bulgari nu au putut totuși opri transportarea evreilor din Tracia și Macedonia în lagărele de concentrare din Europa, unde au pierit aproape toți.

În general, Boris se înțelegea bine cu reprezentanții germani; Hitler îl considera inteligent. Se pare că regele era îngrijorat ca nu cumva autoritatea lui să fie contestată de cei și mai pro-germani, care erau în favoarea unei colaborări mai strânse cu Berlinul. Dintre aceștia, cel mai proeminent era Alexandru Tankov, fost prim-ministru între 1923 și 1926. Fusesse de asemenea organizată o mișcare legionară fascistă condusă de generalul Hristo Lukov. Ca și în România, în Bulgaria exista de asemenea o opoziție tolerată. Partidele politice nu-și puteau desfășura deschis activitatea, dar indivizii își puteau exprima deschis opiniile asupra politicii statului. Cu toată împotrivirea destul de mare față de domnia lui, Boris rămânea centrul vieții politice; de fapt, prezența lui era necesară pentru menținerea integrității sistemului. În august 1943, când regele a murit pe neașteptate, guvernul a intrat brusc în criză. Întors dintr-o vizită în Germania, Boris a urcat pe muntele Musala, cel mai înalt pisc din Bulgaria, și a murit peste trei zile din cauza a ceea ce a fost fără îndoială un atac de cord, deși, din cauza stării de război, au existat foarte multe zvonuri cum că ar fi fost asasinat. Se pare că opinia publică bulgară credea că regele fusese otrăvit de germani, dar moartea lui a fost o lovitură pentru influența Germaniei în țară.

Din cauză că moștenitorul tronului, Simeon, avea doar șaisprezece ani, a fost instituită o regență. Conform constituției, ar fi trebuit să fie convocată o Mare Adunare Națională pentru alegerea membrilor acesteia, dar, dată fiind situația, nu s-a recurs la această procedură. Drept urmare, Filov, Mihov și prințul Chiril, fratele lui Boris, au

devenit regenți, iar numirea lor a fost aprobată de adunarea în funcție la momentul respectiv. În septembrie 1943, fostul ministru de finanțe, Dobri Bojilov, a devenit premier. Regimul acesta trebuia să facă față unei situații militare și politice din ce în ce mai deteriorate. Până atunci, Bulgaria fusese relativ puțin afectată de război, iar starea economică a țării era bună datorită achizițiilor germane. În noiembrie 1943 însă a început bombardarea masivă a orașelor bulgare. În atacurile din ianuarie 1944 au fost uciși sau răniți mii de oameni. Nepregătiți pentru aceste evenimente, populația a reacționat prin instalarea unei panici generale.

Ca și guvernul român, cel bulgar și-a dat seama că va trebui să depună eforturi în vederea ieșirii din război, neavând deloc de gând să împărtășească soarta Germaniei. Cu toate că s-au făcut încercări de a intra în legătură cu oficialii Aliaților, conducătorii Bulgariei nu se bucurau de aceleași relații favorabile cu Occidentul ca vecinii ei de la nord. În plus, s-au ivit o serie de aspecte practice, în primul rând probabilitatea ca, dacă bulgarii încheiau pacea, țara lor să fie ocupată de germani. Pe lângă aceasta, majoritatea bulgarilor continuau să fie convingși că Tracia, Macedonia și Dobrogea le aparțineau de drept. Asemeni atitudinii conducătorilor României față de Basarabia și Bucovina, cea a liderilor bulgari era dominată de elementul național, acestora venindu-le greu să accepte cedarea unor teritorii pe care le considerau ca părți integrante ale statului lor istoric.

În perioada aceasta, Uniunea Agrară a continuat să fie cea mai puternică organizație politică din cadrul opoziției tolerate. Ea se divizase înainte de război într-o aripă dreaptă condusă de Dimităr Ghicev și una stângă sub conducerea grupului Pladne, avându-i în frunte pe Nikola Petkov și pe Dr. G. M. Dimitrov, care trăiau în Franța. Ambele secțiuni aveau o orientare politică pro-occidentală. O poziție la fel de moderată afișa și liderul democraților, Nikola Mușanov. Există de asemenea un partid comunist restrâns, care număra circa 30 000-35 000 de membri în 1934 și vreo 10 600 pe la mijlocul anului 1941. El avea și o organizație de tineret care cuprindea aproximativ 19 000 de membri.⁶

Soarta partidului nu fusese deci favorabilă în timpul războiului. După cum am văzut, în perioada pactului nazisto-sovietic, urmînd directivele Kominternului, el își concentrase toate atacurile împotriva Aliaților occidentali „imperialiști”. Firește că, după declanșarea Operațiunii Barbarossa, atitudinea aceasta s-a schimbat. Deși partidul primise directive clare de la Moscova de adoptare a unei politici active, conducerea lui se dezbinase în privința chestiunii dacă nu ar fi fost mai înțelept să se aștepte pînă cînd vor fi fost făcute pregătiri mai bune. Acțiunile sovieticilor i-au forțat însă să adopte o atitudine deschisă. În iulie și august 1941 au fost readuși în țară cu ajutorul submarinelor sau fiind parașutați o serie de comuniști bulgari care emigraseră, cu misiunea de a organiza o revoltă. Din cele cincizeci și opt de persoane implicate în această tentativă, douăzeci au fost prinse și împușcate pe loc, iar celelalte au fost și ele deconspirate nu peste multă vreme. Acțiunea aceasta, care a fost suprimată cu ușurință, a dus la masive represalii ale poliției împotriva Partidului Comunist. Cea mai mare parte a membrilor lui au fost arestați în următoarele cîteva zile. Celulele locale erau destul de numeroase, media membrilor acestora fiind în jur de douăzeci, pentru ca poliția să găsească suficient de mulți informatori ca să-i identifice pe ceilalți participanți. Prin primăvara anului 1942 existau foarte puțini comuniști în libertate. În iunie, generalul Vladimir Zaimov, care avea legături cu guvernul sovietic, a fost

⁶ Oren, *Bulgarian Communism*, pp. 167, 168.

executat sub acuzația de trădare, iar influența comunistă a atins cotele ei cele mai scăzute.

Chiar și fără acest regres, Partidul Comunist se afla într-o situație grea. Ca și membrii celorlalte partide, comuniștii bulgari erau sincer convinși că locuitorii Macedoniei erau realmente de naționalitate bulgară. Înainte de război, această convingere fusese sprijinită de Komintern, a cărui politică urmărea instituirea unui stat macedonean autonom. Un asemenea act, care ar fi dus la separarea provinciei de Iugoslavia și de Grecia, era în interesul Bulgariei. Majoritatea liderilor bulgari sperau că guvernul unei Macedonii autonome va colabora strâns cu statul bulgar sau va prefera chiar să se unească cu acesta. Convingerile acestea au dus la crearea unor conflicte directe între partidul bulgar și partidele grec și iugoslav atât înaintea cât și în timpul războiului. În cadrul acestei lupte, care va fi relatată mai detaliat ceva mai încolo, comuniștii bulgari erau tot mai dezavantajați. Către sfârșitul războiului, partizanii iugoslavi dețineau controlul regiunii și obținuseră sprijinul sovieticilor.

Unul dintre motivele relativei slăbiciuni a poziției bulgarilor era eșecul partidului, în special în comparație cu rivalul lui iugoslav, în organizarea unor mișcări de rezistență eficientă. Conducerea Bulgariei își desfășura bineînțeles activitatea în condiții foarte dificile. Bulgaria era aliata Germaniei; puținele trupe germane din țară nu produceau nici o problemă. Atâta vreme cât Axa a reputat victorii, a existat o mare satisfacție populară față de această stare de lucruri. Teritoriile istorice fuseseră ocupate; satele prosperau datorită cererii crescute de produse agricole. Mai mult, dacă ar fi fost organizate acțiuni de gherilă, acestea ar fi trebuit să fie îndreptate împotriva soldaților sau a poliștilor bulgari; nu exista nici o amenințare în privința unei ocupații străine. O relatare a unui bulgar explică cursurile diferite urmate de evenimentele din Bulgaria și Iugoslavia prin faptul că „aparatură de stat bulgar nu a fost distrus, așa cum s-a întâmplat în Iugoslavia, din cauză că armata bulgară nu fusese învinsă, iar armele ei nu trecuseră în mâinile civililor, dat fiind că germanii nu intraseră în Bulgaria ca o veritabilă forță de ocupație.”⁷

Din pricina acestei slăbiciuni de bază a programului său și deoarece cea mai mare parte a membrilor lui erau în închisoare, partidul comunist întâmpina dificultăți în îndeplinirea sarcinii trasate de sovietici în privința organizării de detașamente și a activității partizanilor. Pe lângă aceasta, majoritatea membrilor lui recunoșteau că ar fi fost mai înțelept să-și cruțe forțele pentru mai târziu. Astfel, cu toate că au fost într-adevăr formate câteva grupuri de partizani, accentul era pus pe terorismul urban, iar după februarie 1943 au apărut o serie de asasinate, ale căror victime erau personalități proeminente. Activitățile politice ale comuniștilor nu au obținut succese deosebite. Micile detașamente care operau în munți nu erau privite cu simpatie de săteni, care nu voiau să fie implicați în acte de violență împotriva bulgarilor, care ar fi dus la represalii din partea poliției bulgare. Aceste detașamente se confruntau deci cu o adevărată problemă în ceea ce privește asigurarea hranei și a combustibilului necesare menținerii lor în viață. S-a estimat că în septembrie 1944, când mișcarea a atins apogeul ei, existau între opt mii și zece mii de partizani.⁸ Germanii apreciau că numărul acestora se ridica la douăsprezece mii. În ciuda faptului că, din punct de vedere militar, contribuția acestor detașamente era mică, importanța lor politică ulterioară a fost considerabilă. Activitatea lor a devenit parte integrantă a mitologiei comuniste bulgare postbelice.

⁷ Citat din Oren, *Bulgarian Communism*, p. 196.

⁸ Oren, *Bulgarian Communism*, pp. 216-219.

În timpul războiului, guvernul sovietic a favorizat nu numai formarea organizațiilor de partizani, ci și continuarea politicii gen *front popular* și a colaborării comuniștilor cu anumite alte partide. În Bulgaria, conform acestui program, Partidul Comunist se afla în spatele organizației Frontul Patriei, care era o combinație lipsită de consistență de organizații politice rivale în trecut. Înființat în iunie 1942, Frontul era alcătuit, pe lângă membrii Partidului Comunist, din reprezentanți ai social-democraților, ai agrarienilor grupului *Pladne* și ai grupului societății *Zveno* condusă de Kimon Gheorghiev. Agrarienii lui Ghicev și democrații lui Mușanov au rămas neutri.

În primăvara lui 1944, când era clar că războiul este pierdut, liderii naționali au început să pregătească acțiunile prin care intenționau să iasă din conflict. În iunie guvernul a fost reorganizat, premier devenind agrarianul Ivan Bagrianov. Poziția bulgarilor a fost slăbită extrem de mult de lovitura din august de la București și de capitularea ulterioară a României. Pus în fața unei înfringeri sigure, Bagrianov a luat măsuri de ieșire a Bulgariei din război. La 2 septembrie cabinetul a fost din nou reorganizat și un alt agrarian, Kosta Muraviev, un colaborator de-al lui Ghicev, a devenit prim-ministru; Frontul Patriei a refuzat să coopereze la formarea cabinetului. Noul regim, care era pro-occidental, a declarat că nu mai era în război cu Marea Britanie și cu Statele Unite.

În acest timp armata sovietică ocupase la 31 august Bucureștiul. Întrucât nu era în război cu Uniunea Sovietică, era evident că guvernul bulgar nu se aștepta ca țara să fie ocupată. Liderii sovietici erau la curent cu evenimentele de la Sofia deoarece avuseseră o misiune în orașul-capitală pe toată durata războiului. La 5 septembrie sovieticii au declarat război Bulgariei, iar la 8 septembrie trupele lor au intrat în țară. Acțiunea aceasta a fost întreprinsă fără consultarea Britaniei sau a Statelor Unite, care au fost anunțate de acest lucru cu foarte puțin timp înainte. Aflată într-o situație fără ieșire, guvernul bulgar a dat instrucțiuni trupelor lui să nu opună rezistență. Relațiile cu Germania au fost rupte imediat. La 8 septembrie, războiul cu Uniunea Sovietică s-a încheiat printr-un acord de încetare a focului.

Acesta a fost momentul în care Frontul Patriei a intrat în acțiune. Au fost mai întâi organizate greve, iar în ziua de 9 septembrie organizația a preluat pur și simplu guvernarea. Nu a existat nici o opoziție; poliția și armata au cooperat total. A fost apoi format un nou consiliu de regență, din care făcea parte și comunistul Todor Pavlov. Noul guvern bulgar era bazat pe patru partide din cadrul Frontului Patriei. Colonelul Kimon Gheorghiev din societatea *Zveno* a fost numit premier, colaboratorul lui, Damian Velcev, a primit postul de ministru de Război, iar Partidul Comunist a obținut ministerele vitale de Interne și Justiție. În ciuda armistițiului, războiul nu se sfârșise pentru soldații bulgari, căroră li s-a cerut pentru prima oară să lupte efectiv. Ca și românii, ei urmau să se alăture forțelor sovietice împotriva Germaniei; circa treizeci de mii au murit în bătăliile care au urmat.

Evoluția politică a Bulgariei a fost deci complet diferită de cea a României. După moartea lui Boris, forțele politice conservatoare tradiționale s-au aflat într-o poziție tot mai vulnerabilă. Declarația de război a Uniunii Sovietice a permis unei organizații patriotice alcătuite din partide de centru și de stînga, din care făceau parte și comuniștii, să preia controlul. Trebuie să menționăm și faptul că dorința sovieticilor ca armatele română și bulgară să participe la războiul împotriva Germaniei a dus la plecarea din țările lor a unui efectiv masiv de trupe într-o perioadă crucială pentru

viitorul politic al acestor state. A fost astfel practic îndepărtat un element tradițional de sprijin al regimurilor conservatoare.

Iugoslavia

După capitularea armatei iugoslave și fuga regelui, țara a trecut sub controlul puterilor victorioase, Germania și Italia, care au împărțit între ele teritoriile cucerite în sfere de influență. Liniile de demarcație ale acestora pot fi cel mai bine înțelese din consultarea Hărții 10. La început, aliații Axei au reușit să satisfacă o parte a ambițiilor naționale din zonă. Cea mai mare parte a Macedoniei, așa cum am văzut, a trecut în stăpânirea Bulgariei. În privința părții primite de Ungaria, aceasta a pus mîna pe teritoriile stăpînite de ea înainte de 1919, Bačka și Baranja, precum și pe alte zone mai restrînse. Restul Vojvodinei și Banatul au fost atribuite minorității germane locale. Albaniei dominate de italieni i s-au dat regiunea Kosovo și o parte a ținuturilor macedonene și muntenegrene. Germania și Italia au anexat fiecare cîte o parte a Sloveniei. Cele mai mari cîștiguri ale italienilor erau coasta Dalmației și insulele din Marea Adriatică. Restul teritoriilor Iugoslaviei au fost trecute sub controlul autorităților politice sîrbe, croate și muntenegrene și sub supravegherea Germaniei și a Italiei. Să ne amintim că după dezastrul suferit de italieni în Grecia, Roma fusese desemnată conform planurilor Axei, să dețină influența dominantă în vestul Balcanilor. Acum însă guvernul german exercita cel puțin o influență la fel de mare în administrarea teritoriului cucerit. El deținea responsabilitatea asupra Serbiei și o parte a controlului asupra Croației.

Din cauza poziției ei strategice, Serbia avea o importanță deosebită pentru efortul de război german. Prima preocupare a germanilor era instalarea unui regim care să poată menține ordinea în regiune. Generalul Milan Nedić, șeful guvernului pe durata ocupației germane, considera acest fapt drept sarcina lui majoră pînă la sfîrșitul războiului și pînă în momentul posibilei reinstaurări a guvernului anterior; administrația lui nu avea deci nici o conotație ideologică. El avea la dispoziție o mică forță militară. Liderului fascist sîrb, Dimitrije Ljotić, i s-a acordat un oarecare sprijin de către puterea ocupantă și i s-a permis organizarea unui corp de aproape 3 600 de oameni.

Sub dominația italiană, Muntenegru a avut parte de o experiență mult mai tragică. Inițial, guvernul italian a încercat să înființeze un regat marionetă. Oficialii voiau să încurajeze și să obțină loialitatea unui mic grup de separatiști muntenegreni care tînjeau după zilele domniei lui Nicolae și să exploateze faptul că regina Italiei era fiica acestui conducător. Pentru italieni, idealul ar fi fost instituirea unei administrații muntenegrene autonome care să-și dirijeze propriile ei afaceri. Eforturile lor au constituit un eșec total; prin iulie 1941 țara era cuprinsă de revolte. Dat fiind că unui număr de unități muntenegrene li se dăduse voie să-și păstreze armele, rebelii erau echipați corespunzător. Cu toate acestea, cu ajutorul albanezilor, trupele italiene au reușit prin iunie 1942 să ocupe din nou regiunea. Au urmat represalii masive, zona aceasta îndepărtată și muntoasă rămînînd centrul unor frecvente tulburări și răzvrătiri.

Cel mai controversat act politic al acestei perioade a fost crearea statului independent al Croației, a cărui înființare a fost anunțată la 10 aprilie, chiar înainte de încheierea ostilităților. Teoretic, noua națiune era aliata Axei, beneficiind de același statut ca și cel al celorlalte țări est-europene, adică Bulgaria, România, Ungaria și

Slovenia. Deși cea mai mare parte a coastei Dalmatiei fusese pierdută în favoarea Italiei, teritoriile croate includeau acum Bosnia și Herțegovina, care constituiau de multă vreme obiectivul naționaliștilor. Achiziționarea acestor ținuturi complica însă structura etnică a statului. Din cei 6,5 milioane de locuitori ai lor, numai 3,4 milioane erau croați; existau și 1,9 milioane de sârbi ortodocși, 700 000 de musulmani, 150 000 de germani, 18 000 de evrei și cițiva italieni. Guvernul croat a fost recunoscut de Italia, Germania, Ungaria, Bulgaria, România, Slovenia, Finlanda, Spania, Japonia, Burma și Manchukuo; el era semnatat atât al Pactului Tripartit cât și al Pactului anti-Komintern.

Harta 10. Impărțirea Iugoslaviei

Cu toată așa-zisa lui independență, statul era divizat în două sfere de influență, linia de demarcație mergînd de la nord spre sud; Italia controla partea de apus dinspre Adriatică. Cu toate că fusese instituit un comandament german la Zagreb, Hitler l-a lăsat pe Mussolini să decidă asupra cui urma să conducă acest guvern. Profitînd de această ocazie, dictatorul italian l-a ales firește pe Ante Pavelić, conducătorul *Ustașei*, pe care îl sprijinise cu regularitate în ultimii doisprezece ani. Pavelić s-a întors în țară însoțit de cei cîteva sute de adepți ai lui care trăiau tot în Italia. Regimul avea baze foarte precare. Mișcarea *Ustașa* nu se bucurase pînă atunci de un sprijin larg în cadrul societății croate. Administrația nu dispunea de serviciile unor funcționari experimentați și ale unor ofițeri de armată bine instruiți. Caracterul ei servil a ieșit în evidență în mai 1941, cînd statul a fost proclamat monarhie, rege fiind prințul Aimone de Savoia, duce de Spoleto. Acest conducător, care și-a luat numele de Tomislav al II-lea, nu-și vizitase niciodată regatul. Regimul *Ustașei* era deci în mare parte creația Italiei fasciste. Hitler avea o părere proastă despre acest stat; el avea o simpatie mai mare pentru sîrbi și greci, care luptaseră de partea lui.

Proclamarea unei Croații independente a fost bineînțeleș salutată inițial cu mare entuziasm. După cum scria Maček mai tîrziu: „Un val de entuziasm a cuprins Zagrebul în momentul acesta, asemănător celui care se manifestase în oraș în 1918, cînd fuseseră rupte legăturile cu Ungaria.”⁹ A urmat imediat o reacție, mai ales atunci cînd s-a aflat despre anexarea Dalmației de către italieni. În perioada guvernării mișcării *Ustașa*, două forțe politice ale țării, Partidul Țărănesc Croat și biserica catolică, au rămas în mare parte pasive, cu toate că pot fi citate multe exemple atît de colaborare cît și de opoziție împotriva acestei atitudini. La început, Maček și arhiepiscopul Stepinac, cel mai înalt prelat catolic croat, au îndemnat amîndoi populația să sprijine noul regim. Ulterior Maček s-a retras la ferma lui și a fost după aceea internat într-un lagăr. Datorită faptului că liderii responsabili fuseseră în mare parte neutralizați, controlul asupra statului a încăput în mîinile unui grup de fanatici, care au dat frîu liber tuturor patimilor naționale din trecut.

Prezentînd evenimentele din regiune, trebuie să subliniem mai întîi faptul că nici forțele germane, nici cele italiene nu erau suficient de numeroase ca să poată menține ordinea peste tot. Statul croat extins conținea unele din cele mai sălbatice și mai îndepărtate zone ale Iugoslaviei, locuri unde avuseseră loc în trecut rebeliuni frecvente și unde antagonismele naționale fuseseră întotdeauna deosebit de îndîrjite. Administrația obișnuită s-a dovedit curînd inefficientă, creîndu-se condițiile instalării unei anarhii totale. Această situație s-a înrăutățit atunci cînd noua conducere croată a inițiat o politică de anihilare a treimii sîrbe a populației. Musulmanii s-au aliat cu croații împotriva sîrbilor, care erau adesea puși în fața alternativelor exterminării, expulzării sau convertirii la catolicism. Acolo unde a fost posibil, satele sîrbești au răspuns prin represalii împotriva vecinilor lor croați și musulmani, de multe ori cu ajutorul italienilor. În această stare de haos și război civil național era inevitabil ca pierderile să fie foarte mari; s-a estimat, de pildă, că au fost uciși în perioada aceasta aproximativ 350 000 de sîrbi.¹⁰

⁹ Vladko Maček, *În the Struggle for Freedom*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1957, p. 230.

¹⁰ Jozo Tomasevich, „Yugoslavia during the Second World War“, în Wayne S. Vucinich, ed., *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, University of California Press, Berkeley, 1969, p. 78.

În același timp, pe linia credinței anterioare a naționaliștilor croați că sîrbii nu erau decît croați convertiți, a fost depus un efort de impunere a „reconvertirii”. Cam 200 000-300 000 de ortodocși reprezentînd doar o mică parte din totalul populației au devenit catolici. Cînd politica aceasta nu a dat rezultatele scontate, guvernul a creat o biserică ortodoxă croată; membrii ei erau considerați drept croați veritabili, dar de altă credință.

Situația haotică provocată de masacrele și de proasta administrare a statului a dus la crearea unor condiții extrem de nefavorabile pentru puterile ocupante. Liderii Axei ar fi preferat desigur un guvern aflat sub o conducere tradițională și responsabilă. În ciuda repetatelor abordări, Maček refuza cu încăpăținare să joace un rol activ în viața politică. O diferență de opinii exista și printre oficialii germani. Comandantul forțelor de ocupație, generalul Edmund von Glaise-Horstenau, voia să pună capăt terorismului și violențelor regimului *Ustașei*, care aduceau după părerea lui prejudicii intereselor militare germane. Lui i se opunea ofițerul politic Siegfried Kasche, care avea legături strînse cu Ribbentrop și era convins că *Ustașa* era unicul grup croat pe care se putea bizui Axa.

Obiectivul major al germanilor în timpul ocupației era menținerea în stare de funcționare a mijloacelor de comunicație militare și obținerea de materii prime. Industria Germaniei avea de asemenea nevoie de mîină de lucru. O parte a acesteia era asigurată de prizonierii de război și de cei aflați pe listele de deportare; existau și voluntari. Ducînd o mare lipsă de forță umană pentru apărarea frontierelor mult mai întinse, autoritățile Axei căutau să obțină sprijinul elementelor locale de nădejde pentru menținerea ordinii în țară și anihilarea oricărei rezistențe față de dominația lor. Am menționat deja că îndatoririle de garnizoană erau îndeplinite de armata bulgară în Macedonia, Tracia și în cele din urmă și într-o parte a Serbiei. Comandamentul german era deci interesat în întărirea brațului înarmat al statului croat, Garda Casei, sau *Domobranici*. Unii dintre membrii ei au fost trimiși în Germania pentru instruire, iar pregătirile pentru alcătuirea acestei forțe de acțiune au fost accelerate. Întrucît o puternică mișcare de partizani și-a făcut apariția aproape imediat, oamenii aceștia nu au beneficiat de o instruire corespunzătoare. Regimul *Ustașa* nu avea deci un sprijin militar experimentat sau pe care să poată conta. Deoarece toți comandanții din fruntea ierarhiei militare și majoritatea ofițerilor fostei armate iugoslave fuseseră sîrbi, existau firește puțini croați cu experiență și instruire adecvate.

În Croația, ca și peste tot în Balcani, Axa a reușit să profite de nemulțumirile și de urile naționale. În 1943, după capitularea Italiei, teritoriul Dalmației care fusese ocupat de țara aceasta, a fost atribuit regimului *Ustașa*. Croația Mare din acest an era deci formată, cu excepția Istriei și a portului Rijeka, din toate ținuturile revendicate anterior de naționaliștii croați. Prin împlinirea visurilor și atingerea obiectivelor naționaliștilor de care fuseseră atît de grav frustrați pînă atunci, liderii *Ustașei* au cîștigat într-adevăr o oarecare susținere populară. Un exemplu de patimă exacerbată care putea fi stîrnită de asemenea chestiuni este dat de Maček, care relatează că una dintre gărzile lui de corp era evident un catolic fervent. Întrebat dacă nu se teme de pedeapsa lui Dumnezeu pentru crimele comise, acesta a răspuns: „Nu-mi vorbiți despre asta și...!, căci sunt perfect conștient de ceea ce îmi este hărăzit. Pentru faptele mele trecute, prezente și viitoare voi arde în iad, dar cel puțin am să ard pentru Croația.”¹¹

¹¹ Maček, *In the Struggle for Freedom*, p. 245.

Cele mai importante centre ale opoziției față de Axă și de regimurile afiliate ei erau constituite de forțele de rezistență organizate curînd pe tot cuprinsul țării. Pe lîngă aceasta, după cucerire, regele Petru și emigranții care îl însoțiseră au format la Londra un guvern iugoslav oficial în exil, care a fost recunoscut atît de puterile aliate cît și de Uniunea Sovietică. Rupti de evenimentele din Iugoslavia și păstrînd o înclinație națională sîrbească, acești oameni aveau ceea ce va deveni o viziune tot mai nerealistă asupra situației din țară. Preocuparea principală era legată de nemulțumirile din trecut și de problemele perioadei interbelice, dintre care cea mai importantă fusese constituită de controversele îndirjite dintre croați și sîrbi. Influențați de relatările privind masacrarea sîrbilor din Croația, ei nu voiau să mai respecte termenii stabiliți în 1939 la Sporazum, care îi lăsaseră pe mulți sîrbi sub administrația croată. Primul șef al guvernului în exil a fost generalul Dušan Simović, cel care organizase lovitura din 1941. În ianuarie 1942 el a fost înlocuit cu Slobodan Iovanović, un mare istoric sîrb. Colonelul Draža Mihailović a primit în acest cabinet postul de ministru al armatei, al forțelor navale și al celor aeriene. Acest ofițer, activ pe teritoriul Iugoslaviei, organizase detașamente de gherilă loiale guvernului de la Londra.

Încă din primele zile ale ocupației puterilor Axei, situația din Iugoslavia fusese aproape ideală pentru organizarea unei rezistențe armate. Însuși ritmul alert al desfășurării războiului și capitularea rapidă însemnau că țara nu a fost niciodată ocupată în întregime, iar cuceritorii nu au putut strînge de la populație și distruge toate armele. Drept urmare, după armistițiu existau mulți oameni înarmați disponibili, dar lipsiți de căpetenii. Importanța tradiției balcanice de rezistență și romanșarea rolului luptătorilor de gherilă și al bandiților au fost descrise pe tot parcursul relatării de față. După prăbușirea guvernului oficial, dat fiind că forțele germane și italiene nu au reușit să ocupe efectiv întregul teritoriu, situația generală era deosebit de favorabilă izbucnirii revoltelor. Acțiunile regimului Pavelić și declanșarea ostilităților violente între naționalități i-au determinat pe mulți să se înroleze în detașamentele înarmate ca să se apere. Situația din Iugoslavia contrasta deci puternic cu cea din România și Bulgaria, unde administrația oficială și trupele regulate ale armatei au deținut controlul pe toată durata războiului și unde nu existau trupe inamice de ocupație.

În mai 1941, imediat după capitulare, colonelul Mihailović și un grup restrîns de ofițeri sîrbi s-au retras în zonele de deal și au organizat un centru de rezistență. Mihailović și-a numit forțele Detașamentele de Cetnici ale armatei iugoslave; termenul de *cetnic* evoca numele unor grupuri similare care luptaseră împotriva stăpînirii otomane. Avînd legături strînse cu guvernul în exil al regelui Petru, organizația aceasta era alcătuită aproape exclusiv din sîrbi. Membrii ei aveau deci tendința să fie atît anti-croați, cît și anti-comuniști. Armata cetnicilor a devenit în primul rînd o asocierie de detașamente individuale conduse de căpetenii locale care își limitau activitățile la propriile lor teritorii. Datorită acestei situații se întîmpla destul de des ca Mihailović să nu aibă control deplin asupra subordonaților lui și să fie lipsit de mobilitate. Cetnicii și liderul lor au rămas loiali vechiului regim, adică regelui și Iugoslaviei anterioare dominate de sîrbi pe tot parcursul războiului. Ei sprijineau sistemul politic și social tradițional.

Cea mai importantă mișcare de rezistență, cea a partizanilor, avea un caracter cu totul diferit. Liderul ei era Iosip Broz Tito, secretarul general al Partidului Comunist Iugoslav. Deși conducerea comunistă a organizației a fost de la bun început eficientă, Tito și adepții lui au apelat la sprijinul tuturor partidelor și naționalităților. Urmînd ideea frontului popular, partizanii susțineau unirea tuturor forțelor patriotice împotriva

invadatorilor. Principalul sprijin al acestei mișcări l-a constituit la început populația țărănească din zonele de munte, unde condițiile erau cele mai grele. Aici, detașamentele de gherilă formate din țărani din partea locului puteau opera relativ liber și obține provizii, oferite de bunăvoie sau nu, de la populația locală.

Detașamentele de partizani, care nu puteau bineînțeles învinge forțele de ocupație aplicând tactici militare clasice, apelau la acțiunile de gherilă care se dovediseră atât de eficiente în Balcani în trecut. Forțele lor loveau în punctele slabe ale sistemului defensiv al Axei sau atacau detașamentele mici și izolate ale trupelor acestora și indivizii. Asemeni tuturor conflictelor armate de gherilă, aceste metode duceau la mari pierderi de vieți și la atrocități de ambele părți, dar dădeau rezultate. Mișcarea avea de asemenea avantajul că autoritatea ei centrală era strâns unită, avea o puternică bază ideologică și putea impune o disciplină strictă.

Inițial, au existat unele încercări de colaborare între partizani și cetnici; la urma urmei, ambii urmăreau izgonirea dușmanului. Unificarea și cooperarea forțelor rezistenței era dorită și de puterile occidentale, precum și de Uniunea Sovietică. S-a ivit însă curînd un dezacord fundamental în privința ducerii luptei. Să ne amintim că, după invazia germană, politica sovieticilor s-a schimbat radical. Dacă pînă atunci instrucțiunile Kominternului insistaseră asupra opoziției față de „imperialiști”, directivele Moscovei chemau acum la luptă deschisă împotriva Axei. Partidele comuniste urmau să se angajeze imediat în acțiuni menite să distragă inamicul și să-i ucidă soldații, indiferent de prețul plătit de participanții le ele. Siguranța patriei-mamă a socialismului trebuia să constituie primul obiectiv al membrului de partid loial, avînd prioritate față de propria lui viață, avere sau țară. În urma acestor ordine, partizanii au întreprins într-adevăr mai multe acțiuni împotriva puterilor ocupante, atacuri cărora atât germanilor cît și italienilor le venea greu să le țină piept. O mare parte a trupelor germane a trebuit să fie transferată pe frontul rusesc, mai ales după eșecul primei ofensive. Depășite foarte mult numeric și neobișnuite cu luptele de gherilă, armatele de ocupație, fie ele germane, italiene sau bulgare, au adoptat politica represiunilor. Conform unei directive germane din septembrie 1941, trebuiau uciși o sută de ostateci pentru fiecare soldat german ucis și cincizeci pentru fiecare soldat rănit. Măsura a fost aplicată în special în Serbia, unde a fost dat cel mai violent exemplu de transpunere în viață a acestui ordin. În octombrie 1941, la Kragujevac, au fost uciși zece germani și răniți douăzeci și șase. Drept represalii, au fost executați șapte mii de locuitori ai orașului, inclusiv copii de școală.

Cu toate că rezistența, chiar cu pierderi foarte mari, făcea parte din linia partidului comunist, implicațiile acestei politici erau greu de acceptat pentru mulți dintre liderii sîrbi. Ca și politicienii francezi înainte de război, o parte din sîrbi erau obsedați de temerile referitoare la viitorul națiunii lor. Li se părea că ei suferiseră în trecut cele mai mari pierderi dintre popoarele sud-slave. În timpul primului război mondial, națiunea sîrbă pierduse 20 % din populația ei drept urmare a pierderilor de pe cîmpul de luptă, a bolilor și a privațiunilor. În prima perioadă a ocupației puterilor Axei au existat informații despre masacrarea sîrbilor, primite nu numai din teritoriile controlate de croați, ci și din regiunea Kosovo, care era sub stăpînire albaneză și italiană. Preocupați de temerile privind o sinucidere națională, comandanții cetnicilor, care se așteptau la o victorie zdrobitoare a Aliatilor, nu vedeau rostul unor acțiuni care ar fi putut eșua și ar fi putut implica pierderi enorme, astfel încît au preferat să-și organizeze forțele și să se pregătească pentru intervenția Aliatilor, în care își puseseră atîtea speranțe. Riscul acestei politici era desigur dificultatea de a menține o

organizație de gherilă entuziastă în situația în care membrii ei aveau rareori ocazia să intre în luptă. O mare parte a forțelor lui Mihailović au fost de fapt demobilizate în vederea acțiunilor viitoare; unii dintre membrii lor au devenit susținători ai guvernului Nedić.

Și mai serioasă decât dezacordul în privința tacticii aplicate era divergența dintre cetnici și partizani referitor la viitorul Iugoslaviei. Datorită legăturilor lor strânse cu guvernul de la Londra, suporterii lui Mihailović erau loiali regelui și vechiului sistem. În ceea ce privește organizarea țării după război, ei sperau că sîrbii vor juca un rol și mai important în cadrul guvernului. Convinși că populația croată trădase Iugoslavia în 1941, ei erau în favoarea extinderii jurisdicției teritoriale a Serbiei și a dobîndirii unei poziții absolut dominante în rîndul regiunilor naționale. În ciuda faptului că un astfel de program ar fi putut fi atrăgător pentru sîrbi, el nu prezenta nici o atracție pentru croați, macedoneni, albanezi, sloveni și pentru musulmanii bosniaci, care alcătuiau la urma urmei majoritatea populației iugoslave.

În schimb, una dintre principalele atracții pentru mișcarea partizanilor era atitudinea ei față de chestiunea națională. Tito însuși, care avea o origine țărănească amestecată croato-slovenă, s-a străduit să rămînă deasupra acestor neînțelegeri. Poziția comuniștilor fusese axată pe susținerea acordării de drepturi egale tuturor naționalităților constitutive ale statului iugoslav. Primul sprijin major al partizanilor provenea din partea populației sîrbești atacată de forțele organizației *Ustaša*. Ulterior, mișcarea a recrutat suporteri din toate zonele naționale. Programul politic al partizanilor cerea reorganizarea statului pe baza unei federații a naționalităților, poziție care avea să atragă un larg sprijin popular.

Prin noiembrie 1941, eforturile depuse anterior în vederea asigurării cooperării dintre cetnici și partizani eșuaseră. A apărut o situație foarte complicată. Deși fusese instituită o ocupație germană și italiană în ținuturile iugoslave, oficialii celor două puteri nu erau întotdeauna de acord și existau diferențe de opinie asemănătoare și în privința modului în care trebuia să fie tratată țara de către guvernele acestor două state. Atît la Belgrad cît și la Zagreb erau la putere regimuri colaboraționiste, dar capacitatea lor de a controla regiunile aflate sub administrația lor era tot timpul pusă sub semnul îndoielii. În mediul rural fuseseră înființate două organizații de rezistență majore cu conduceri rivale și programe politice, naționale și sociale diferite. Trebuie să menționăm că o dezbinare asemănătoare exista și în ținuturile slovene, unde existau neînțelegeri atît în cadrul grupurilor de colaboraționiști, cît și între organizațiile de rezistență de dreapta și de stînga. Situația din Macedonia era și mai confuză din cauza rivalităților naționale și a luptei dintre partidele comuniste bulgar și iugoslav în privința controlului asupra mișcării de rezistență. Nu mai este nevoie să spunem că în această situație haotică erau posibile multe combinații, chiar și între elementele competitive. Pe măsură ce devenea tot mai evident că Axa va pierde războiul, fiecare grup se concentra în primul rînd asupra asigurării poziției lui în lumea postbelică. Au fost deci încheiate unele alianțe ciudate. Cu toate că pot fi găsite exemple de cooperare între membrii tuturor forțelor de rezistență și puterile ocupante, cea mai răspîndită colaborare și cea mai ușor de documentat a fost cea dintre cetnici și comandamentul Axei.

Așa cum am văzut, după iunie 1941, Uniunea Sovietică a sprijinit mișcărilor de rezistență puternice din toate teritoriile ocupate de Axă pentru a diminua presiunea exercitată asupra propriilor ei forțe. Înainte de capitularea finală a armatei germane, interesul sovieticilor era ca detașamentele de partizani să continue să ducă o politică activă și agresivă. Cu toate acestea, supus unor presiuni puternice în propria lui sferă de

activitate și nedisponind niciodată de un surplus de material de război, guvernul sovietic nu putea acorda un ajutor mai mare organizațiilor de gherilă. În schimb, conducătorii Marii Britanii, care aveau interese majore în controlarea pe viitor a Mediteranei și unul aparte în privința Greciei, aveau atît capacitatea cît și dorința de a coopera cu organizațiile de rezistență din Balcani. Deși au fost trimise misiuni britanice care au luat legătura atît cu partizanii lui Tito cît și cu cartierul general al cetnicilor, a devenit curînd tot mai evident că unitățile cetnicilor cooperau cu Axa și cu regimul Nedić, organizînd operațiuni împotriva lui Tito. Ca atare, guvernul britanic și-a schimbat treptat politica, pînă cînd, prin primăvara lui 1944, tot sprijinul lui a fost canalizat numai spre partizani. În ciuda acestui fapt, cu toată atitudinea aceasta față de Mihailović, britanicii au acordat în continuare ajutor regelui Petru și guvernului în exil al acestuia.

Începînd din vara anului 1941 mișcările de rezistență au constituit o problemă majoră pentru comandamentele german și italian. Deși preocuparea lor principală era, pe de o parte, menținerea liniilor de comunicație cu Grecia, iar pe de alta a celor de-a lungul Dunării, autoritățile de ocupație germane nu puteau permite ca mișcarea de partizani să dobîndească o asemenea forță încît să poată prelua literalmente controlul asupra țării. În anii războiului ele au organizat ceea ce istoricii iugoslavi de după război au numit perioada celor șapte campanii, în cadrul căroră au cooperat din cînd în cînd cu italienii, cu organizația *Ustaša*, cu forțele regimului Nedić și cu cetnicii. Scopul tuturor acestor acțiuni era încercuirea și distrugerea detașamentelor de partizani. Cu toate că le-au provocat pierderi foarte mari adversarilor lor, germanii nu și-au atins obiectivul fundamental, adică anihilarea conducerii insurgenților și capturarea lui Tito. Operînd în condiții foarte grele, Tito și colaboratorii lui apropiați au reușit să evite încercuirea și să-și mențină organizația activă.

În septembrie 1943, după capitularea Italiei, poziția germanilor a devenit și mai dificilă. Cantități enorme de arme italiene au căzut în mîinile partizanilor. Comandamentul german era tot timpul îngrijorat de eventualitatea debarcării în peninsula a unei forțe aliate și de faptul că detașamentele de gherilă vor face imediat front comun cu aceasta. Convingerea tot mai fondată că războiul va fi cîștigat de Aliați contribuia și ea ca autorităților germane să le fie tot mai dificil să beneficieze de cooperarea organizațiilor locale: toate erau preocupate de cum va fi situația lor după război.

Pe măsură ce războiul se apropia de sfîrșit, era limpede că partizanii obținuseră un avantaj asupra oricărui alt rival politic din Iugoslavia. Chiar dacă avea o poziție puternică pe plan internațional, guvernul de la Londra nu avea o structură administrativă în țară. În schimb, Tito deținea practic controlul efectiv asupra statului. Imediat după ocuparea unei regiuni, partizanii organizaseră comitete de țărani pentru administrarea afacerilor locale și respectarea legii și ordinii. Chiar și atunci cînd pierdeau controlul asupra unei zone, aceste organizații politice auxiliare alese de partizani rămîneau active. În noiembrie 1942, partizanii au ținut o conferință la Bihać, unde au instituit o autoritate centrală numită Consiliul Anti-Fascist de Eliberare Națională a Iugoslaviei, prescurtat AVNOJ. Organizația aceasta, o adunare formată din cincizeci și patru de reprezentanți din diferite părți ale țării, avea o bază politică largă, dar forța dominantă era Partidul Comunist. Programul gen *front popular* anunțat la conferință chema la instalarea după război a unui guvern ales liber și, deosebit de important, la organizarea federală a statului.

O a doua întrunire a avut loc în Bosnia, la Jajce, în noiembrie 1943. AVNOJ a fost declarat oficial drept noul guvern al Iugoslaviei; a fost numit un cabinet, iar Dr.

Ivan Ribar a devenit președintele țării. Tito a primit rangul de mareșal și a rămas comandantul forțelor armate. Deosebit de semnificativ era faptul că autoritatea guvernului în exil nu era recunoscută. Au fost organizate alegeri pentru stabilirea faptului dacă regele și miniștrii lui urmau să se întoarcă sau nu în țară, în cadrul cărora a fost încă o dată reafirmată organizarea federală.

Existau deci două autorități iugoslave separate. În ciuda faptului că Alianții continuau să recunoască guvernul de la Londra, ajutorul militar era acordat partizanilor. În mai 1944, comandamentul german a lansat un atac aerian asupra cartierului general temporar al lui Tito de la Drvar, în Bosnia, acesta reușind cu greu să scape nevătămat. El a fost ulterior evacuat în Italia, iar de aici în insula Vis ocupată de britanici. Guvernul britanic avea firește tot interesul în realizarea unei concilierii între cele două centre politice. Au fost exercitate mari presiuni asupra regelui Petru pentru ca acesta să-l repudieze pe Mihailović și să formeze un guvern care să poată ajunge la o înțelegere cu partizanii. În cele din urmă, în iunie 1944, Dr. Ivan Šubašić, reprezentant al Partidului Țărănesc Croat, a devenit premierul guvernului în exil și a plecat imediat în insula Vis ca să negocieze cu Tito. El a semnat la 16 iunie un acord care oferea cele mai mari avantaje taberei partizanilor. Termenii acestuia cereau ca guvernul de la Londra să recunoască AVNOJ ca unica autoritate politică din Iugoslavia și armata de partizani drept forța armată oficială a țării. Chestiunea monarhiei urma să fie rezolvată după război.

În vara lui 1944 era evident că luptele vor lua curînd sfîrșit în Balcani; forțele germane începuseră să se retragă. Tito s-a întîlnit în august cu Churchill la Neapole, apoi, în septembrie, în cadrul unei acțiuni-surpriză, a plecat cu avionul la Moscova fără să informeze guvernul britanic. Pînă în acest moment, el avusese cele mai strînse legături cu misiunea militară britanică. Tito a ajuns în Uniunea Sovietică la o înțelegere cu autoritățile acesteia în privința măsurilor care trebuiau luate pentru eliberarea completă a țării sale. Ajutați de sovietici, partizanii au ocupat în octombrie Belgradul. După aceea, armata sovietică a traversat nordul Iugoslaviei și a intrat în Europa Centrală. Controlînd toată țara, forțele lui Tito erau libere să-și elimine adversarii politici interni, acțiune care a fost înfăptuită cu o mare cruzime.

Cu toate că prin primăvara anului 1945 armatele inamice părăsiseră teritoriul Iugoslaviei, partizanii aveau totuși încă de furcă cu opoziția internă. Ei s-au confruntat la început cu rămășițele detașamentelor de cetnici și cu grupurile care colaboraseră cu Axa, adică cu ustașii, cu membrii Gărzii Casei croate și cu suporterii lui Nedić și ai lui Ljotić. În perioada aceasta, problemele nu erau nici simple, nici distincte. Cea mai mare parte a iugoslavilor nu erau desigur în favoarea unui guvern comunist; partidul acesta cîștigase înainte de război doar simpatia unei mici minorități a populației. Membrii lor dețineau totuși o poziție dominantă în cadrul AVNOJ și al forțelor armate; existența activă a oricărui centru politic rival nu avea nici o șansă. Liderii partizanilor au profitat de posibilitățile oferite de situația postbelică nu numai ca să se răzbune pe cei care fuseseră cu adevărat colaboraționiști, ci și ca să împiedice organizarea oricărei opoziții politice. Forțele cetnicilor, care reprezentau vechiul regim, nu prezentau nici un pericol. Spre sfîrșitul războiului, ele se redusese la 10 000-12 000 de oameni, majoritatea lor fiind apoi prinși și împușcați. Însuși Mihailović a fost capturat, judecat și executat în iulie 1946. Cel mai sîngeros episod a fost însă cel legat de soarta suporterilor croați ai regimului Pavelić.

Deși o mare parte a croaților s-au grăbit la sfîrșitul războiului să intre în rîndurile învingătorilor, alții nu au reușit să facă acest pas fie din cauză că erau

compromiși de activitățile lor din timpul războiului, cazul membrilor organizației *Ustaša* și ai Gărzii Casei, sau pentru că nu erau de acord cu poziția politică a partizanilor. Peste 100 000 dintre aceștia, însoțiți de familiile lor și de alți refugiați, au decis să fugă spre nord și să se predea armatei britanice, ceea ce avea să ducă la ultima atrocitate în masă făptuită pe teritoriul iugoslav în timpul războiului. În ziua de 15 mai, în satul Bleiburg din Austria, grupul acesta a încercat să se predea comandamentului britanic. Conform unui acord inter-aliat care stabilea că prizonierii urmau să fie predați guvernului împotriva căruia luptaseră, britanicii i-au dat pe acești oameni pe mîna partizanilor. Mulți dintre ei, printre care se aflau și un mare număr de civili, au murit pe parcursul următoarelor săptămîni. S-a apreciat că au pierit în acest masacru între 40 000 și 100 000 de oameni.

Partizanii nu numai că au triumfat asupra tuturor celorlalte elemente din regiunile Serbiei, Croației și Sloveniei, dar au reușit de asemenea să preia controlul deplin asupra a două zone ale vechiului stat iugoslav, Macedonia și Kosovo, unde politicile naționale anterioare fuseseră atacate vehement de Komintern. Partidul Comunist Iugoslav avea să se dovedească perfect capabil să apere și să extindă interesele statului chiar și atunci cînd acestea intrau în conflict cu anumite declarații anterioare ale comuniștilor. Așa cum am văzut, Kominternul insistase înainte de război asupra instituirii unei Macedonii independente sau autonome, care urma să includă nu numai Macedonia egeeană (grecească) și pe aceea a Vardarului (iugoslavă), ci și pe aceea a Pirinului (bulgară). Din rîndul tuturor partidelor politice, cel bulgar era singurul de acord cu această poziție. Deși acceptaseră pînă atunci programul Kominternului, comuniștii iugoslavi au demonstrat ulterior că aveau păreri diferite.

Atît Partidul Comunist din Bulgaria cît și cel din Iugoslavia se confruntaseră cu problema Macedoniei în primăvara anului 1941, cînd trupele bulgare au ocupat regiunea. Dacă macedonenii erau într-adevăr bulgari sau dacă reprezentau o naționalitate separată, atunci Partidul Comunist Bulgar putea spera să-și exercite autoritatea în Skopje. Metodi Șatarov, secretarul Partidului Comunist Macedonean, care era o filială a celui iugoslav, era de partea orientării bulgare. Ca să-și mențină influența, partidul iugoslav l-a trimis în mai 1941 în regiune pe Lazar Kolișevski. În ciuda faptului că partea bulgară beneficiase inițial de principalele avantaje, situația s-a schimbat atunci cînd Germania a atacat Uniunea Sovietică și cînd Kominternul a insistat asupra declanșării unor revolte armate menite să slujească interesele sovieticilor. După cum am menționat, era dificil pentru nu prea puternicul partid bulgar să organizeze acțiuni ale partizanilor îndreptate împotriva soldaților bulgari. În această situație, cei mai militanți organizatori iugoslavi au reușit să organizeze o serie de acțiuni, iar în toamna anului 1941, sub conducerea lui Kolișevski, au fost înființate primele detașamente. Eforturile acestora au eșuat însă de la bun început, rezultatele lor constituind un adevărat dezastru. Forțele de ocupație bulgare au reușit să anihileze organizațiile de partid și primele acțiuni ale partizanilor.

În 1943, partizanii iugoslavi au încercat din nou să organizeze o mișcare de rezistență în Macedonia. Ei decisese în timp că regiunea urma să constituie parte integrantă a viitorului stat federal iugoslav. Ca să-și transpună politica în viață, partizanii au trimis un organizator capabil, Svetozar Vukmanović, cunoscut și sub numele de Tempo, ca să ia legătura cu grupurile macedonene, dar și cu unitățile de partizani din Grecia și Albania. Iugoslavii dețineau deci inițiativa. În noiembrie 1943, la congresul de la Jajce, Macedonia a fost declarată ca fiind una dintre cele șase republici constituente ale Iugoslaviei. Această acțiune a determinat trecerea în defensivă a

Partidului Comunist Bulgar, dat fiind că aducea în actualitate chestiunea statutului Macedoniei Pirinului. Începînd din acest moment, influența bulgară a fost total exclusă din competiție. În 1944, după retragerea forțelor de ocupație bulgare, controlul asupra zonei a trecut în mâinile iugoslavilor. Guvernul sovietic a fost de acord cu situația aceasta.

Chestiunea regiunii Kosovo a fost decisă de acțiuni asemănătoare. În timpul războiului, regiunea fusese sub ocupație italiană și albaneză; conducerea partizanilor a rezolvat viitorul acesteia preluînd pur și simplu conducerea forțelor de rezistență din Albania.

Albania

În 1939, după cucerirea Albaniei, guvernul italian a introdus aici o administrație nouă. Ca și în Muntenegru și mai tîrziu în Croația, italienii erau în favoarea instituirii unei monarhii constituționale sub egida casei de Savoia. Armata și corpul diplomatic albanez au fost imediat amalgamate cu cele ale Italiei. Deoarece cele două țări avuseseră în trecut relații strînse, oficialilor italieni nu le-a fost greu să găsească suporteri. Inițial, Shefqet Verlaci, cel mai mare moșier din țară, a colaborat foarte bine cu ei. Curînd au apărut totuși unele fricțiuni, iar Verlaci a fost înlocuit în decembrie 1941 cu Mustafa Kruja.

Am văzut că invadarea Greciei de către italieni nu a dus la nici o colaborare între albanezi și greci, cu toate că ambii aveau un dușman comun. Practic, a devenit nu peste mult timp clar că dorința grecilor de a anexa sudul Albaniei era la fel de mare; totodată, naționaliștii albanezi continuau să revendice o parte a Epirului grecesc. În mai 1941, după ocuparea Iugoslaviei și a Greciei, Albaniei, deși, firește, încă sub stăpînire italiană, i s-a atribuit controlul asupra regiunii Kosovo. Asemeni Bulgariei și Croației, Albania a urmărit în timpul ocupației puterilor Axei realizarea cîtorva dintre principalele ei obiective naționaliste.

În ciuda acestui fapt, și aici, ca și în ținuturile grecești și iugoslave învecinate, a fost organizată o rezistență. În 1940, Abas Kupi, care reprezenta clanurile din nordul țării, înființase o serie de detașamente pentru a-l sprijini pe regele Zog. Pe viitor însă, cele mai importante grupuri au fost cele formate de Partidul Comunist și de Frontul Național, sau *Balli Kombëtar*, rivalul acestuia. Vom vedea că Partidul Comunist era în mare parte produsul inițiativelor iugoslave.

Slăbiciunea influenței comuniste din perioada antebelică a fost deja discutată. Nu exista nici o organizație oficială. Membrii partidului erau în cea mai mare parte intelectuali cu studii făcute în Occident, convingîndu-se că nu exista nici un loc pentru ei într-o societate albaneză tradițională și conservatoare. Lor li se alăturaseră unii țărani săraci și alte grupuri nemulțumite de situația din Albania. Un curent foarte important care s-a manifestat în cadrul conducerii intelectuale era tendința de divizare în facțiuni rivale și de dezbinare în privința susținerii diferitelor puncte de vedere ideologice. S-a estimat că această organizație minusculă se divizase la începutul anului 1941 în opt grupuri separate, din care două erau troțkiste, adică opuse regimului sovietic. Dîndu-și seama de confuzia existentă în tabăra comuniștilor, Tito a trimis în octombrie 1941 doi delegați personali, Dušan Mugoša și Mladen Popović. Aceștia i-au reconciliat pe liderii facțiunilor susținute de ei și a fost organizat un Partid Comunist unit. Enver Hodja a fost numit secretar al partidului și a fost ales un comitet central alcătuit din unsprezece

persoane. În noiembrie, în urma acestei întâlniri, au fost oficial primiți în partid un număr de 130 de membri.

Dominarea iugoslavilor era totală. Partidul albanez a primit instrucțiuni referitor la organizare, la recrutarea de noi membri și la modul de operare în mediul rural. A fost înființată și o organizație de tineret. De asemenea, sub îndrumarea iugoslavilor, în septembrie 1942 a fost stabilită o coaliție politică gen *front popular*, numită Mișcarea de Eliberare Națională, care avea în limba albaneză inițialele LNC. Cu toate că era dominată de comuniști, această organizație includea și unii membri care aveau alte crezuri politice. Prin martie 1943, armata ei de eliberare națională deținea autoritatea asupra majorității detașamentelor de partizani.

În octombrie 1942 a fost fondată mai sus menționata *Balli Kombëtar*, cea de a doua mișcare de rezistență. Ea îi avea în frunte pe Ali Klissura și pe Midhat Frashëri, binecunoscutul lider național al albanezilor. Membrii acesteia, care erau liberali și naționaliști, erau împotriva revenirii pe tron a lui Zog și sprijineau instituirea unei republici și un larg program de reforme interne. Spre deosebire de LNC, ei aveau o orientare pro-occidentală și anti-sovietică, dorind totodată menținerea granițelor din 1941, care includeau regiunea Kosovo. În general, LNC se concentra asupra orașelor, iar *Balli Kombëtar* asupra mediului sătesc. Ele se deosebeau și în privința metodelor utilizate. Aici, ca și în Iugoslavia, trupele de gherilă ale comuniștilor nu erau îngrijorate de represalii, fiind de fapt convinse că atrocitățile comise de ocupanți contribuiau la creșterea numărului membrilor lor. Liderii mișcării *Balli Kombëtar* preferau acțiunile mai conservatoare și erau preocupați de represaliile organizate împotriva adeptilor ei din rindul țărănimii.

Ca și în Iugoslavia și Grecia, prin intermediul misiunilor lui militare din Balcani, guvernul britanic insista asupra unirii celor două grupuri de rezistență. Înaintea invaziei din Sicilia, agenții britanici doreau să dea impresia că era în curs de elaborare un plan de debarcare a Aliaților în peninsulă. Din motive de securitate, grupurile locale de partizani trebuiau convinse de faptul că o asemenea acțiune urma să fie fără îndoială transpusă în viață. Guvernele occidentale aveau tot interesul să-și asigure sprijinul tuturor detașamentelor de partizani în campania împotriva Axei. La inițiativa Aliaților, liderii celor două organizații majore s-au întâlnit în august 1943 la Mukaj, unde au fondat Comitetul de Salvare al Albaniei. A apărut aici o divergență asupra viitorului statut al regiunii Kosovo, pe care *Balli Kombëtar* voia să o anexeze după război. Cu toate că ambele grupuri au fost de acord că va trebui organizat un plebiscit în regiune, LNC-ul, sub presiunea iugoslavilor, a denunțat curînd această înțelegere. Partizanii iugoslavi nu aveau deloc intenția să cedeze acest district, chiar dacă Partidul Comunist fusese de acord în 1940 cu acest lucru. Vukmanović-Tempo, comisarul lui Tito, a sosit în acest moment în Albania, iar ascendentul iugoslav asupra LNC a fost restabilit.

Capitularea italienilor din septembrie 1943 a avut bineînțeles repercusiuni foarte importante asupra Albaniei. Aici, ca și în alte părți, partizanii au capturat și alte arme. A fost totuși instituită ocupația germană, o divizie de parașutiști ocupînd Tirana. După aceea, autoritățile germane s-au concentrat asupra ocupării celor mai importante orașe și a coastei; forțele de rezistență controlau zona muntoasă. Interesat în primul rînd de asigurarea unei administrații stabile, guvernul german a promis că va recunoaște independența Albaniei și a numit o regență. Nu s-a manifestat nici o opoziție față de posibila revenire pe tron a lui Zog. Statul a fost declarat neutru și au fost organizate o poliție și o armată națională. Întrucît principala lor preocupare era legată de apărarea

liniilor de comunicație și de o eventuală invazie, autoritățile germane nu s-au prea amestecat în problemele administrației albaneze. Ele au acordat totuși un mare sprijin ostentativ anexării regiunii Kosovo de către statul albanez. În același timp, unele grupuri care cooperau cu forțele de ocupație, mai ales divizia S.S. *Skanderbeg*, au inițiat o campanie de expulzare și exterminare a populației sîrbești din zona disputată.

În acest timp, rezistența era în continuare divizată în grupuri rivale. După eșuarea respectării acordului de la Mukaj, membrii mișcării *Balli Kombëtar*, ca și cei ai altor organizații naționaliste, au colaborat cu guvernul de la Tirana. Abas Kupi, care cooperase anterior cu LNC, s-a rupt de acest grup și și-a fondat propria lui organizație, *Legalitatea*, opusă atît LNC-ului cît și organizației *Balli Kombëtar*. El beneficia de ajutorul clanurilor ghegilor din nord, care sprijineau revenirea pe tron a lui Zog. Cea mai puternică forță politică rămînea totuși LNC-ul dominat de comuniști. Acesta a organizat în mai 1944, la Permët, un congres, unde, urmînd tot exemplul iugoslav, reprezentanții au înființat Consiliul Anti-Fascist de Eliberare Națională, în fruntea căruia a fost numit Enver Hodja. În cadrul unei a doua întruniri, ținută la Berat în octombrie 1944, a fost format un guvern provizoriu.

Pe viitor, politica albanezilor avea să fie desigur determinată de evenimentele petrecute în alte părți. Ca și în timpul primului război mondial, poziția Albaniei era precară. Era de așteptat ca pretențiile statelor vecine asupra teritoriilor ei să fie reafirmate. Puterile aliate nu recunoscuseră niciodată un guvern albanez în exil și nici pe regele Zog. De fapt, chestiunea albaneză nu a fost discutată de oamenii de stat aliați la nici una dintre conferințele majore. Din cauza naturii relațiilor iugoslavilor cu LNC, exista o mare posibilitate ca Iugoslavia să ia locul Italiei pe postul de putere protectoare a Albaniei. În ceea ce privește situația internă, LNC deținea clar controlul asupra celei mai puternice forțe armate și autoritatea asupra unei mari părți a țării, beneficiind de asemenea de sprijinul mișcării victorioase a partizanilor iugoslavi. În noiembrie 1944, cînd forțele germane s-au retras și regimul instituit de ele la Tirana s-a prăbușit, LNC-ului i-a fost foarte ușor să-și afirme ascendența.

Grecia

În lunile scurse între atacul italienilor din octombrie 1940 și cucerirea germană din aprilie 1941 guvernul grec a continuat să-și desfășoare activitatea ca și mai înainte. După moartea lui Metaxas, următorul prim-ministru a fost Alexandru Koryzis; țara nu a revenit la regimul constituțional. Cea mai mare parte a membrilor Partidului Comunist Grec, KKE, erau în închisoare, iar principalii lideri republicani erau în exil. Pe durata perioadei anterioare de criză, națiunea fusese unită din cauza necesității de a lupta împotriva invaziei italiene, iar regele a devenit simbolul rezistenței. După capitulare, Ghiorghios II, ca și regele Petru, a fugit peste hotare și a format un guvern în exil la Londra, care a fost recunoscut de Aliați. Un al doilea centru al activității grecilor a fost stabilit la Cairo după victoriile repurtate de britanici în Africa de Nord asupra Axei. Au fost organizate aici o armată, o flotă și o forță aeriană grecească, care operau sub egida comandamentului armatei britanice.

Ca și omologii lor iugoslavi, politicienii greci din exil aveau tendința să continue controversile pe linia celor antebelice. Chestiunea națională predominase în rîndul iugoslavilor. Pentru emigranții greci, principala problemă nerezolvată rămînea obișnuitul conflict dintre republicani și monarhiști. Această dezbinare esențială slăbea și aducea

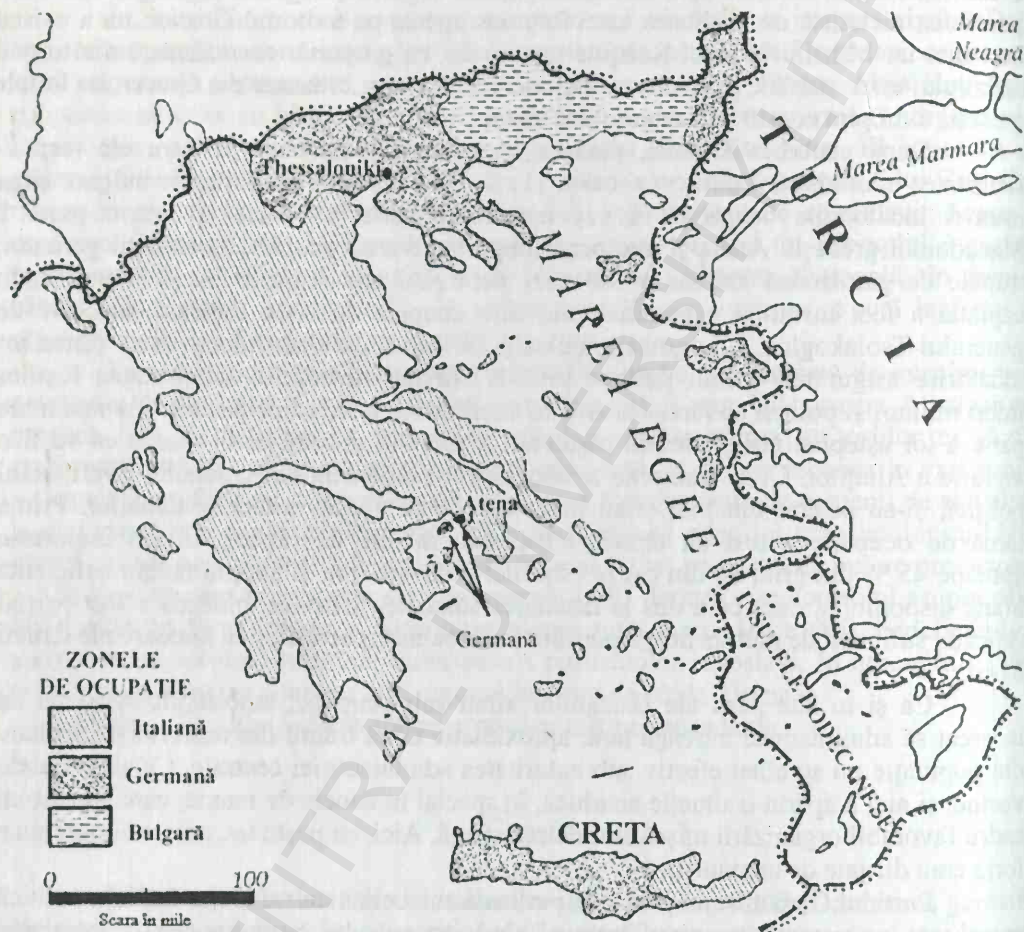
prejudicii unității grecilor aflați în exil. Primul șef al guvernului de la Londra a fost Emmanuel Tsouderos, originar din Creta și adept al convingerilor politice republicane ale lui Venizelos. Ulterior, guvernul lui și-a lărgit baza ca să includă o reprezentanță republicană mai consistentă. O mare slăbiciune a acestui guvern era izolarea lui de evenimentele din Grecia. Spre deosebire de cel iugoslav, regimul regal grecesc nu a beneficiat niciodată de loialitatea unei forțe insurgente pe teritoriul Greciei; nu a existat deci nici un Mihailović grec. Relațiile guvernului cu grupurile de rezistență din timpul războiului erau stabilite prin intermediul misiunii militare britanice din Grecia, iar forțele grecești din Egipt constituiau singurul lui braț înarmat.

După cucerirea Greciei, puterile victorioase și-au împărțit între ele responsabilitatea administrării țării (vezi harta 11). După cum am văzut, trupele bulgare și-au asumat îndatoririle ocupației în cea mai mare parte a Traciei și într-o parte a Macedoniei grecești. Atena și alte orașe importante erau ocupate de soldații germani; trupele de garnizoană italiene și albaneze controlau alte regiuni. Ca și în Serbia, în capitală a fost instituită o administrație care coopera cu Axa, condusă succesiv de generalul Tsolakoglou, I. Logothetopoulos și D. Rallis, care considerau drept prima lor îndatorire asigurarea ordinii politice pînă la sfîrșitul războiului. Majoritatea foștilor lideri militari și politici au rămas la Atena, manifestînd o atitudine pasivă. Cea mai mare parte a lor așteptau pur și simplu rezultatul războiului și ceea ce ei sperau că va fi o victorie a Aliților. Unii, cum erau arhiepiscopul Damaskinos și colonelul Evert, șeful poliției, și-au păstrat funcțiile și au putut acorda pe ascuns ajutor britanicilor. Prima iarnă de ocupație a fost un dezastru național. Înainte de război, Grecia importase aproape 45 % din grîul ei; din cauza blocadei britanice, pur și simplu nu era suficientă hrană disponibilă, ceea ce a dus la instalarea foametei. Ulterior, blocada a fost parțial ridicată, suficient de mult pentru a permite trecerea transporturilor cu ajutoare ale Crucii Roșii.

Ca și în alte părți ale Balcanilor aflați sub ocupație, autoritățile Axei nu au încercat să administreze întreaga țară: aproximativ două treimi din teritoriu și jumătate din populație nu se aflau efectiv sub autoritatea administrației centrale. Ca și în statele vecine, și aici a apărut o situație anarhică, în special în zonele de munte, care a creat un cadru favorabil organizării mișcărilor de rezistență. Aici, ca peste tot, cele mai puternice forțe erau dirijate de comuniști.

Partidul Comunist nu jucase în perioada antebelică un rol major în viața politică grecească, cu excepția scurtului interval cînd acțiunile lui contribuiseră la instalarea dictaturii lui Metaxas. Partidul ca atare nu se bucura de un sprijin larg; membrii lui proveneau din rîndul intelectualilor nemulțumiți, al clasei burgheze urbane, al minorităților nedreptățite și mai ales al refugiaților din Anatolia. Atracția oferită de el fusese grav afectată de poziția Kominternului în privința independenței Macedoniei. Cei mai importanți lideri ai momentului erau Nikos Zachariadis, care s-a aflat în fruntea partidului între 1931 și 1941 și din nou între 1945 și 1956, și Ghiorghios Siantos, care a fost principala figură în anii războiului, cînd Zachariadis era în lagărul de concentrare de la Dachau. Asemeni omologilor lor comuniști de pretutindeni, partidul grecesc fusese derutat de semnarea Pactului nazisto-sovietic din 1939 și de cooperarea ulterioară dintre Axă și Uniunea Sovietică. Conducerea din perioada aceasta și-a instruit membrii să urmeze exemplul „eroicului

popor frate al Bulgariei¹² care colabora, bineînțeles, total cu Axa. Poziția comuniștilor a fost foarte mult simplificată de atacul german împotriva Uniunii Sovietice; a putut fi adoptată astfel o puternică poziție naționalistă față de puterile ocupante, iar vechea agitație politică a continuat.

Harta 11. Ocuparea Greciei în 1941

În toamna anului 1941 au fost înființate organizații de gherilă în toate regiunile muntoase ale Greciei. În septembrie a fost fondat sub conducerea comuniștilor Frontul de Eliberare Națională, sau EAM. Membrii lui aparțineau unui spectru larg de opinii politice, nu numai de stînga, ci și din rîndul facțiunilor și al persoanelor care se opuseseră dictaturii lui Metaxas și regelui. Elementul republican era deosebit de puternic. Armata Populară de Eliberare Națională, sau ELAS, care și-a manifestat pentru prima oară prezența activă în vara lui 1942, avea legături strînse cu acest centru politic. Au apărut în aceeași perioadă și alte grupuri de rezistență. Cea mai importantă rivală a EAM/ELAS era Liga Națională Grecească Republicană, sau EDES, înființată în

¹² Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 17.

septembrie 1941 sub conducerea colonelului Napoleon Zervas. Aceasta recunoștea autoritatea generalului Plastiras, liderul republican, care era în acel moment în exil în Franța. Un al treilea grup, mai puțin numeros, cel al Eliberării Naționale și Sociale, sau EKKA, avînd în frunte pe colonelul Dimitrios Psaros, a fost organizat abia la începutul anului 1943. Avînd o orientare liberală și republicană, el a jucat un rol mai mic decît celelalte organizații de rezistență. Să remarcăm conducerea republicană și comunistă a rezistenței; nu exista nici un grup monarhist echivalent. Foștii ofițeri superiori ai armatei grecești părăsiseră țara sau se retrăseseră din viața politică.

Evenimentele din Grecia aveau să fie profund afectate de deciziile militare și politice ale Marii Britanii. Foarte interesat în menținerea poziției lui imperiale și a controlului asupra Mediteranei, guvernul britanic dorea să exercite după război o influență decisivă asupra Greciei. Statele Unite au acceptat imediat acordarea unui rol prioritar britanicilor în regiunea aceasta. Preocuparea fundamentală a Britaniei era înlăturarea posibilității ca Grecia să cadă în mîinile grupurilor de gherilă de orientare comunistă și deci probabil pro-sovietică. Deși existau multe dezacorduri în privința cursului corect care trebuia adoptat, de un sprijin consistent se bucura reinstaurea monarhiei, considerată drept cea mai bună bază pentru clădirea unui viitor sigur. Liderii britanici au încercat în același timp să se folosească de forțele de rezistență de pe teritoriul grecesc, care aveau toate conduceri republicane sau comuniste, împotriva puterilor inamice din cadrul Axei. Guvernul britanic era astfel pus în fața unei dileme: într-un anumit sens, obiectivele lui militare și politice intraseră în conflict.

În ciuda acestor dificultăți, a fost făcută o încercare de implementare a ceea ce devenise o politică duplicitară. În toamna anului 1942 armata britanică se pregătea să lanseze o campanie militară în Africa de Nord. Cele mai importante linii de aprovizionarea ale germanilor din zona aceasta treceau prin Balcani. Pentru asigurarea întreruperii principalei căi ferate pe o perioadă mai lungă, la sfîrșitul lunii septembrie 1942 au fost trimise în Grecia trupe britanice de parașutiști. Ele i-au organizat pe partizanii din zonă într-un grup de gherilă care a reușit să arunce în aer viaductul de la Gorgopotamos de pe această linie ferată vitală. Ofițerii britanici implicați în această operațiune au rămas după aceea în țară și au colaborat cu unele grupuri din rezistență. Scopul lor nu era organizarea unei armate grecești clandestine, ci înființarea unui fel de de federații a detașamentelor de gherilă sub control britanic. Astfel de acțiuni intrau însă evident în conflict cu obiectivele politice ale guvernului. Unul dintre membrii misiunii britanice din perioada aceasta, C. M. Woodhouse, comenta astfel situația dificilă a reprezentanților Marii Britanii, cărora „li se pretindea să apere poziția regelui, ceea ce putea fi realizat doar prin suprimarea oricărei rezistențe. O asemenea alternativă era practic iluzorie, dat fiind că rezistența fusese deja organizată înainte de sosirea în Grecia a ofițerilor britanici datorită în primul rînd inițiativei anti-monarhiștilor.”¹³

În vara anului 1943 Aliații aveau nevoie de cooperarea grupurilor de gherilă pentru o altă acțiune majoră. În ajunul invaziei din Sicilia, comandamentul aliat dorea să distragă atenția puterilor Axei, făcîndu-le să creadă că principala lovitură avea drept obiectiv Peninsula Balcanică. În iunie și iulie a fost astfel declanșată Operațiunea Animalele. Datorită faptului că securitatea era în Grecia mai precară decît în toate celelalte părți, liderii partizanilor greci, ca și cei ai albanezilor, trebuiau convinși că urma să aibă într-adevăr loc o debarcare în Balcani. Aici, ca și în Iugoslavia, a fost depus un efort decisiv în vederea unificării diferitelor forțe de rezistență. În iulie 1943

¹³ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 37.

strădaniile britanicilor au fost încununate de succes prin semnarea Acordului Detașamentelor Naționale, prin care grupurile de gherilă erau de acord să coopereze în lupta împotriva Axei. În scopul consolidării frontului politic, misiunea britanică a organizat transportarea pe cale aeriană a șase membri ai grupurilor de rezistență la Cairo ca să se consulte cu reprezentanții guvernului în exil. Cu toate că cea mai mare parte a acestora reprezentau interesele ELAS-ului, EDES și EKKA își aveau și ele propriii lor delegați. Ajunși în Egipt, liderii rezistenței au ridicat prompt chestiunea celor mai importante divergențe. Ei doreau instalarea unui guvern de coaliție în care să fie reprezentați și, deosebit de important, nu erau de acord cu reîntoarcerea regelui în Grecia înaintea organizării unui plebiscit în legătură cu revenirea la monarhie. După ce s-a consultat atât cu Churchill cât și cu Roosevelt, Ghiorgios al II-lea a respins această cerere. El voia să ajungă la Atena înainte de plebiscit. În urma luării acestei decizii, reprezentanții patizanilor s-au întors în Grecia fără să fi ajuns la o înțelegere.

Următorea fază importantă a intensificării crizei din Grecia s-a manifestat după răsturnarea lui Mussolini și capitularea Italiei. Detașamentele de partizani, în special cele din EAM/ELAS, aveau o poziție mult mai puternică. EAM pusese mâna pe suficient de mult echipament italian ca să-și asigure superioritatea asupra celorlalte organizații de gherilă rivale. Depinzând în mai mică măsură de aprovizionarea Aliatilor, liderii au reușit să adopte o atitudine mai independentă. Ei sperau că războiul se va sfârși curînd și erau convinși că un efectiv militar considerabil va fi trimis în Grecia. Anticipînd faptul că guvernul britanic va încerca să restabilească vechiul regim, conducerea EAM era hotărîtă să dobîndească controlul deplin asupra țării înainte de sosirea unei forțe expediționare britanice. Urmărind atingerea acestui obiectiv, ELAS a lansat în octombrie 1943 un atac împotriva detașamentelor rivale de partizani. Luna aceasta a marcat începutul primei faze a îndelungatului război civil din Grecia, care avea să dureze pînă în 1949. Obiectivul fundamental al ELAS-ului erau Zervas și echipa lui din cadrul EDES-ului. ELAS beneficia de serviciile a circa cincisprezece mii de luptători, în timp ce Zervas avea numai cinci mii de oameni. Pe lîngă aceasta, ELAS avea avantajul superiorității armamentului, datorită faptului că după capitularea italienilor pusese mâna nu numai pe armament ușor, ci și pe artilerie, mortiere și mitraliere. Cu toată superioritatea aceasta, ELAS a reușit să domine doar unitățile independente de gherilă restrînse ca număr; EDES și-a păstrat statutul independent.

Prin preajma Crăciunului devenise limpede că nu va fi nici o debarcare a Aliatilor și că EDES urma să fie și pe mai departe activă. Britanicii au mediat în februarie 1944 încheierea unui armistițiu. O altă forță armată importantă și-a făcut apariția în această perioadă. În vara anului 1943, în mare măsură ca o reacție la acțiunile violente ale partizanilor și la influența lor politică tot mai mare, o serie de personalități grecești proeminente, printre care se aflau și generalii Pangalos și Gonatas, se alăturaseră Batalioanelor de Securitate înființate în timpul regimului de sub ocupația germană. Țelurile lor erau respectarea legii și menținerea ordinii în districtele amenințate.

EAM a fondat în martie 1944 Comitetul Politic de Eliberare Națională, sau PEEA. Ca și AVNOJ, grupul acesta era o potențială autoritate rivală a guvernului în exil de la Londra. Cu toate că o mare parte a membrilor PEEA nu erau comuniști, partidul a continuat să joace un rol de frunte în mișcarea de partizani. Poziția lui a fost foarte mult afectată de evenimentele care au avut loc în acest moment în Egipt.

După cum am văzut, slăbiciunea esențială a guvernului monarhist era faptul că era lipsit de forțe armate în Grecia; avantajul lui cel mai puternic era sprijinul primit din partea guvernului britanic și mai ales din partea lui Winston Churchill personal. Evident, dacă ar fi fost posibilă instituirea unui fel de guvern unit, acest lucru ar fi constituit o mare realizare pentru britanici și pentru protejații lor. Au fost practic depuse multe eforturi în vederea stabilirii contactelor dintre reprezentanții rezistenței și guvernul din emigrație. Toate acestea au eșuat din cauza permanentelor obiecții ale partidelor de stînga împotriva revenirii imediate în țară a regelui. Poziția regalistilor a fost grav prejudiciată în aprilie 1944 în urma revoltelor izbucnite în cadrul unităților militare și navale grecești din Egipt. În ciuda multelor suspiciuni existente la vremea aceea, aceste acțiuni nu au fost organizate nici de EAM, nici de KKE, deși atît membrii Partidului Comunist cît și cei ai Partidului Republican făceau parte din conducerea lor. Existau de mai multă vreme mari nemulțumiri în rîndul trupelor. Chiar dacă răscoala a fost înăbușită de armata britanică, acest fapt însemna că guvernul monarhist s-a aflat o vreme lipsit total de sprijin militar. Era necesar să se întreprindă o epurare masivă a forțelor militare; aproape zece mii de ofițeri și alți militari au fost trimiși în lagăre de concentrare. Au fost apoi formate unități noi din rîndul celor considerați cu adevărat oameni de încredere, care să-l sprijine pe rege și să slujească deci interesele Marii Britanii în Grecia.

A fost totodată efectuată o reorganizare majoră a componenței guvernului de la Londra și s-a făcut o încercare serioasă privind reconcilierea facțiunilor rivale. După revoltă, Tsouderos a fost înlocuit cu Sofoklis Venizelos, dar acesta a demisionat curînd în favoarea lui Ghiorgios Papandreou, care avea să devină principala figură politică a vremii. În mai 1944, Papandreou, care se considera social-democrat și fusese de acord cu suprimarea răscoalei de către britanici, a organizat o întîlnire în Liban. La conferința aceasta au participat douăzeci și cinci de delegați reprezentînd toate partidele politice importante și organizațiile de rezistență, inclusiv PEEA, ELAS, EAM și EKKA. S-a decis formarea unui guvern de coaliție și ca partidelor de stînga să li se acorde posturi în cadrul cabinetului. În ciuda faptului că acest acord a fost acceptat de delegații PEEA și EAM, acțiunile lor au fost contestate după ce s-au întors acasă. Drept urmare, pozițiile alocate acestui grup nu au fost preluate imediat.

Această atitudine negativă s-a modificat însă radical. Așa cum vom vedea în secțiunea următoare, Uniunea Sovietică acceptase între timp poziția dominantă a Marii Britanii în Grecia. În iulie 1944 a sosit în țară prin Iugoslavia un emisar sovietic, colonelul Grigore Popov. Deși nu se știe precis ce le-a spus el liderilor EAM, se pare că i-a informat pe aceștia că va trebui să trateze cu britanicii, astfel că în septembrie ei și-au ocupat posturile desemnate lor în cadrul guvernului. Și mai important a fost faptul că ei au semnat în aceeași lună acordul de la Caserta, care prevedea ca toate detașamentele de partizani să treacă sub autoritatea nou instalatului Guvern Grec de Unitate Națională al lui Papandreou și în final sub comanda directă a generalului britanic, Sir Ronald Scobie. Astfel că, în ciuda poziției mai mult decît dominante deținută de EAM/ELAS, ele au fost de acord să intre într-un guvern de coaliție și să-și subordoneze forțele armate controlului britanicilor.

Trupele germane au început să se retragă din Grecia în septembrie 1944. Atena a fost evacuată în ziua de 12 octombrie, iar forța de ocupație britanică a intrat în oraș cîteva zile mai tîrziu. Comandamentul britanic era confruntat cu o situație potențial vulcanică. Intrucît nu se produsese nici o invazie în Balcani, nu exista la fața locului nici o armată aliată care să impună autoritatea guvernului grec. Marea Britanie își putea

permite doar transferarea unui mic contingent, la început nu mai mult de patru mii de oameni, majoritatea lor neantrenați pentru situațiile de luptă. În schimb, ELAS dispunea de șaptezeci de mii de oameni sub arme. Apăruse deci o situație ideală în caz că organizația de rezistență ar fi dorit să pună mîna pe putere. Dat fiind că atît oficialii britanici cît și autoritățile grecești își dădeau seama de această amenințare iminentă, au fost luate imediat măsuri de demobilizare a detașamentelor de partizani în vederea înființării unei armate naționale pentru sprijinirea poziției lor. În același timp, comandamentul britanic a adus mai multe forțe militare în țară, inclusiv trupe aeropurtate. Pe la mijlocul lui decembrie, el avea la dispoziție cincizeci de mii de soldați gata să intre în acțiune, plus unele unități grecești de nădejde programate să se întoarcă de peste hotare.

În ciuda faptului că EAM fusese de acord cu demobilizarea, pretindea ca toate formațiunile militare, inclusiv unitățile grecești organizate ca să susțină guvernul, să fie și ele desființate tot atunci. Generalul Scobie era însă hotărît să pună în aplicare planul inițial de demobilizare, care avea să fie aplicat ELAS-ului și EDES-ului în ziua de 10 decembrie. La 1 decembrie, membrii EAM s-au retras din guvern. Comitetul Central al EAM a lansat o chemare pentru organizarea unei demonstrații populare în ziua de duminică 3 decembrie, care trebuia să fie urmată de o grevă generală. Papandreou a fost de acord la început cu demonstrația, dar ulterior s-a răzgîndit. Cu toate acestea, cîteva mii de oameni s-au adunat în piața centrală a Atenei. Poliția a deschis focul asupra mulțimii, ucigînd circa cincisprezece persoane. În următoarele șase săptămîni au avut loc lupte sporadice pe tot cuprinsul Greciei, fiind atacate poliția și clădirile publice. Atît poziția forțelor britanice cît și cea a guvernului aflat la putere era foarte dificilă: forțele armate ale partizanilor controlau cea mai mare parte a mediului rural și erau bine înarmate.

Britanicii erau foarte decîși să dobîndească controlul asupra Greciei. La 5 decembrie Churchill i-a trimis o directivă lui Scobie la Atena prin care îi ordona să „nu ezitați să acționați ca și cum v-ați afla într-un oraș cucerit unde are loc o revoltă locală.”¹⁴ Au fost aduse în grabă încă o serie de trupe. În ziua de 25 decembrie, atît Churchill cît și ministrul său de externe, Anthony Eden, au venit cu avionul la Atena, unde s-au întîlnit cu liderii tuturor partidelor, inclusiv ai celor de stînga. Trebuiau făcute unele concesii politice; Ghiorgios al II-lea a fost astfel obligat să fie de acord să nu se întoarcă în Grecia înaintea organizării unui plebiscit privind chestiunea monarhiei. Arhiepiscopul Damaskinos a fost numit regent pînă la rezolvarea acestui aspect. Au fost făcute schimbări și în guvern: Papandreou a fost înlocuit cu generalul Plastiras, șeful doar cu numele al EDES, care era republican și anti-comunist.

Deși era încă stăpînă pe trei sferturi din teritoriul Greciei și nu suferise nici o înfrîngere militară importantă, ELAS nu reușise să dețină controlul capitalei. Poziția britanică devenea în schimb tot mai puternică. ELAS nu putea spera la nici un ajutor din partea Uniunii Sovietice, care numise un ambasador la Atena, acreditat pe lîngă guvernul oficial. În aceste împrejurări, EAM a acceptat încheierea unui armistițiu, care a intrat în vigoare la 15 ianuarie, și a acordului Varkiza, semnat la 12 februarie 1945. Actul acesta prevedea demobilizarea tuturor detașamentelor și predarea unei anumite cantități de arme. Drept recompensă erau acordate drepturi politice depline și o amnistiere referitoare la orice activități politice desfășurate anterior. Aceasta nu includea însă delictele de drept comun săvîrșite împotriva persoanelor și a proprietăților – o distincție care avea să provoace ulterior apariția unor probleme

¹⁴ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 128.

majore. Pacea era restabilită, dar conflictele civile costaseră unsprezece mii de vieți și daune aduse proprietăților estimate la 250 de milioane de dolari.

La încheierea celui de-al doilea război mondial, Grecia avea deci un guvern de coaliție bazat în mare parte pe partidele antebelice, care beneficia de sprijinul Marii Britanii. Vom vedea că politica britanică față de Grecia a fost diferită de cea dusă în Iugoslavia. La Atena, britanicii acordau un ajutor militar și politic total guvernului aflat la putere și erau dispuși să lupte pentru a împiedica instaurarea unui regim dominat de partizani. În privința problemelor iugoslave însă, guvernul în exil era presat să fie de acord cu un aranjament care practic îi asigura în final lui Tito controlul deplin. Atitudinea diferită față de cele două țări este ilustrată dramatic de o conversație mult citată care a avut loc între Churchill și Fitzroy Maclean, comandantul misiunii militare a Aliatilor acreditată pe lângă Tito, la sfârșitul anului 1943. Așa cum a descris ulterior episodul chiar Maclean, opinia lui exprimată cu această ocazie în cadrul discuției asupra situației din Iugoslavia era că partizanii vor constitui

factorul politic decisiv în Iugoslavia postbelică și că, în al doilea rînd, Tito și ceilalți lideri ai mișcării erau în mod deschis și declarat comuniști, iar sistemul pe care voiau să-l instituie ei se va înscrie fără nici o îndoială pe linia sovieticilor și va fi după toate probabilitățile puternic orientat spre Uniunea Sovietică.

Replica primului ministru mi-a risipit îndoielile.

„Aveți intenția,” m-a întrebat el, „să vă stabiliți în Iugoslavia după război?”

„Nu, domnule,” am răspuns eu.

„Nici eu,” a spus el. „Dată fiind situația, cu cît, dumneavoastră și eu, ne vom face mai puține probleme în privința formei de guvernămînt pe care o vor stabili ei, cu atît mai bine va fi. E treaba lor să ia o decizie referitor la aceasta. Ceea ce ne interesează pe noi este care dintre ei le produce cele mai multe pagube germanilor!”¹⁵

NEGOCIERILE INTER-ALIATE ASUPRA BALCANILOR

Atitudinea lui Churchill față de evenimentele din Balcani și incapacitatea sovieticilor de a profita de poziția comuniștilor din Grecia erau de fapt expresia înțelegerilor încheiate de cele două guverne. Viitorul peninsulei, ca și cel al restului Europei, a fost decis în cadrul negocierilor dintre Churchill, Stalin și Roosevelt, trei oameni ale căror viziuni asupra lumii postbelice erau extrem de diferite. Stalin și Churchill, ambii politicieni pragmatici, urmăreau obținerea a cît mai multe avantaje pentru țările lor și păstrarea cîștigurilor anterioare. Cu toate că limitele extinderii influenței sovietice în Europa Centrală și de sud-est nu erau clare la început, era evident că Stalin se aștepta în cel mai rău caz să rămînă stăpîn pe teritoriile anexate în urma Pactului nazisto-sovietic din 1939. Această intenție pune guvernul britanic și american în fața unor dificultăți majore, mai ales în legătură cu teritoriul polonez. Problema poloneză a avut repercusiuni imediate asupra politicii interne a SUA, iar Marea Britanie intrase la urma urmei în război ca să apere

¹⁵ Fitzroy Maclean, *Eastern Approaches*, Jonathan Cape, London, 1949, pp. 402-403. Maclean a cumpărat totuși mai tîrziu o casă la Korčula! Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 33.

integritatea teritorială a Poloniei și să mențină raportul de forțe din Europa. Ar fi fost realmente ironic dacă toate eforturile și sacrificiile ar fi avut drept rezultat dominarea sovietică nemijlocită asupra unei părți importante a Poloniei postbelice și o deteriorare totală a echilibrului politic european.

În afara diferenței fundamentale de opinii dintre puterile occidentale și Uniunea Sovietică, punctele de vedere americane și britanice erau conflictuale și în multe alte privințe. Cu excepția participării de scurtă durată a Statelor Unite la primul război mondial și a influenței exercitate ulterior de ele la conferința de la Paris, rolul americanilor în problemele estului Europei fusese până atunci oarecum periferic. Principala legătură fusese cea stabilită de valul de imigranți care veniseră în America din zona aceasta. Întrucât cea mai mare parte a acestora nu au ajuns să ocupe poziții importante în societatea americană și dat fiind că opinia publică din SUA, lăsând la o parte chestiunea imigranților, manifesta un interes minor pentru evenimentele din regiunea de unde proveneau aceștia, nu este deloc surprinzător faptul că preocuparea Statelor Unite față de problemele largii fișii de teritoriu cuprinsă între Marea Nordului și Marea Egee era atât de limitată. În timpul războiului, oficialii americani și-au exprimat clar dorința ca toate deciziile politice să fie amânate pînă la încheierea conflictului. S-a sperat apoi ca un organism internațional, ca Națiunile Unite, de exemplu, să-și asume o responsabilitate majoră. Prizonieri ai mitologiei liberale a lui Wilson în domeniul afacerilor externe, acești oficiali se opuneau în general energic trasării unor sfere de influență sau încheierii acordurilor secrete. Poziția lor era că modificările teritoriale făcute în timpul războiului pot fi ratificate doar la conferința de pace de la sfîrșitul acestuia. Relativ la cererile sovietice, era evident că anihilarea statelor baltice, cedarea unei părți a Finlandei și anexarea unei porțiuni a teritoriului Poloniei, toate acestea realizate în urma tîrgului încheiat cu Hitler, ar fi putut provoca, în ciuda atitudinii lor relativ indiferente de pînă atunci, o reacție politică puternică a minorităților din cadrul electoratului american care aveau legături strînse cu aceste regiuni.

Atitudinea britanică era mai realistă; firește, Churchill era din toate punctele de vedere un om de stat britanic tradițional și nu avea deloc de gînd să asiste pasiv la dezmembrarea Imperiului Britanic sau să pună umărul la trecerea continentului european sub controlul unei singure puteri. Primul ministru britanic admitea necesitatea unui fel de înțelegeri în privința Europei de sud-est, în special din cauza slăbiciunii poziției militare a Britaniei în zonă. El fusese în timpul războiului în favoarea unei invazii prin defileul Ljubljana, acțiune care ar fi dus armatele occidentale direct la Viena. Cu toate acestea, deoarece forțele britanice și americane nu au ocupat Peninsula Balcanică sau valea Dunării, era limpede că era de așteptat ca influența sovietică să predomine în regiunea aceasta. Extrem de sensibil la poziția britanică în zona Mediteranei, Churchill, după cum am menționat, era deosebit de preocupat de problema Greciei. Deși împiedicat de refuzul Statelor Unite de a face învoieli, el a încercat într-adevăr să ajungă la un fel de aranjament neoficial cu Stalin.

Pe măsură ce armatele sovietice se apropiau de granițele statelor sud-est europene, a devenit evidentă nevoia încheierii unei înțelegeri între Aliați asupra administrării lor după ocupația sovietică. Pînă în acest moment, Uniunea Sovietică nu făcuse nici o încercare fătîșă de a instala regimuri pur comuniste. În cadrul mișcărilor de partizani dominate de comuniști era preferată instalarea regimurilor gen *front popular*. În ciuda acestei politici a sovieticilor, guvernul britanic, mai ales Churchill, dorea să ajungă la un acord fără nici un echivoc cu Stalin, care să stabilească și eventual să limiteze viitoarea influență sovietică. În mai 1944, britanicii au propus ca în lunile

următoare responsabilitatea principală asupra României să fie atribuită Uniunii Sovietice, iar Marii Britanii asupra Greciei. În ciuda faptului că Roosevelt a acceptat acest aranjament, el nu a fost niciodată transpus în viață oficial. În octombrie 1944, când Churchill și Eden au făcut o vizită la Moscova, întâlnire la care Roosevelt nu a participat, primul ministru a făcut și alte sugestii în direcția aceasta. Cea mai controversată parte a acestor discuții era legată de așa-numitul procentaj al învoielii. În memoriile lui, Churchill a dat versiunea sa privind convorbirea avută de el cu Stalin la 9 octombrie:

Momentul era propice pentru încheierea afacerii, așa că am spus: „Hai să ne rezolvăm problemele din Balcani. Armatele dumneavoastră se află în România și Bulgaria. Noi avem aici interese, misiuni și agenți. Propun să nu ne împotmolim înobiective contradictorii pe scară mică. Până acum, în ceea ce privește influența Marii Britanii și a Rusiei, ce-ar fi ca dumneavoastră să primiți nouăzeci la sută în România, noi nouăzeci la sută în Grecia, iar în privința Iugoslaviei să împărțim pe din două?”

Churchill a scris apoi cifrele propuse de el pe o bucată de hîrtie, adăugînd 75 % ca parte a Uniunii Sovietice în Bulgaria și chiar și o împărțire în două părți egale a Ungariei.

Am împins-o spre Stalin, care ascultase între timp traducerea. A urmat o mică pauză, după care el a pus mîna pe creionul lui albastru și a bifat-o, înapoiindu-ne-o. Totul a fost stabilit într-un interval nu mai mare decît timpul necesar notării cifrelor pe ea.

Firește, am meditat îndelung și cu oarecari temeri asupra punctului nostru de vedere și am luat în calcul doar aranjamentele imediate din timpul războiului. Toate chestiunile implicînd probleme de anvergură mai mare au fost rezervate ambelor părți pentru ceea ce speram atunci că va fi o masă a păcii după cîștigarea războiului.

După aceasta s-a lăsat o lungă tăcere. Bucata de hîrtie scrisă în creion zăcea la mijlocul mesei. Într-un târziu, am spus: „N-ar putea fi considerat drept cinic dacă am da impresia că am decis asupra acestor chestiuni atît de importante pentru viitorul a milioane de oameni într-o manieră atît de nonșalantă ? Hai să ardem hîrtia !” „Nu, păstrați-o !”, a spus Stalin.¹⁶

Conversația aceasta este de foarte multe ori citată ca exemplu de cea mai rea politică dusă de marile puteri. Episodul a fost reprodus aici în extenso deoarece el este tipic în multe privințe pentru modul în care tratau oamenii de stat europeni problemele balcanice. Era vorba despre un aranjament practic menit să mențină un echilibru în domeniul sferelor de influență și să împiedice ca un singur guvern să domine întreaga zonă.

În cadrul unor convorbiri ulterioare dintre Eden și Molotov, procentajul pentru Bulgaria a fost ușor modificat la 18-20 %, dar cifrele au rămas cele de 90-10 % pentru Grecia și 50-50 % pentru Iugoslavia.¹⁷ Această împărțire a influențelor reprezenta desigur doar o manieră convenabilă de încheiere a unei înțelegeri neoficiale. Nu fusese practic semnat nici un acord. Procentajele acestea nu îngrădeau nici sferele Uniunii

¹⁶ Winston S. Churchill, *The Second World War*, Houghton Mifflin, Boston, 1953, VI, pp. 227, 228.

¹⁷ Albert Resis, „The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow, October, 1944”, *American Historical Review*, 83, no. 2 (aprilie 1978), pp. 377, 378.

Sovietice, nici pe cele ale Marii Britanii, iar Statele Unite nu erau absolut deloc implicate în astfel de tîrguri. Următoarele luni au fost însă martorele punerii parțiale în aplicare a acestor împărțeli. Așa cum am văzut, britanicii au trimis o forță militară în Grecia, iar prin februarie 1945 înăbușiseră o revoltă condusă de comuniști. Guvernul sovietic a instalat în același timp regimuri servile atît la București cît și la Sofia. Aranjamentul de 50-50 % în legătură cu Iugoslavia nu a fost niciodată transpus în viață, în primul rînd din cauză că Tito și-a exprimat curînd hotărîrea fermă de a nu accepta dominația nici unei puteri străine.

În februarie 1945 a avut loc întîlnirea de la Yalta dintre Roosevelt, Churchill și Stalin. Principalele subiecte de discuție au fost viitorul Germaniei, războiul împotriva Japoniei, organizarea Națiunilor Unite și componența guvernului polonez, chestiunea aceasta provocînd multe fricțiuni. Roosevelt a adus la conferința aceasta un document formulat de Departamentul de Stat intitulat Declarație asupra Europei Eliberate. Acceptat de Uniunea Sovietică, precum și de Marea Britanie și Statele Unite, el se referea direct la viitoarea ordine politică din Balcani. Textul proclama „dreptul tuturor oamenilor de a alege forma de guvernămînt în care urmas să trăiască” și „reînstituirea drepturilor suverane și a autoguvernării pentru popoarele care au fost private cu forța de ele.” Secțiunea cea mai importantă afirma următoarele:

Pentru a sprijini instituirea condițiilor în care popoarele eliberate să-și poată exercita aceste drepturi, cele trei guverne își vor uni eforturile ca să-i ajute pe oamenii din orice stat european eliberat sau fost stat satelit al Axei din Europa unde, după părerea lor, situația reclamă: (a) stabilirea condițiilor necesare păcii pe plan intern; (b) luarea de măsuri urgente în vederea ușurării situației popoarelor grav afectate; (c) instalarea unor autorități guvernamentale interimare care să reprezinte absolut toate elementele democrate ale populației și asigurarea cît mai curînd posibil a venirii la putere prin alegeri libere a unor guverne care să corespundă voinței populației; și (d) facilitarea la nevoie a organizării unor astfel de alegeri.¹⁸

În mai 1945, cînd războiul a luat sfîrșit în Europa, nu fusese făcut nici un alt aranjament referitor la țările balcanice. În acordurile de armistițiu încheiate cu România și Bulgaria erau incluse prevederi relativ la înființarea unor Comisii Aliate de Control la București și Sofia, alcătuite din reprezentanți americani, britanici și sovietici. Am menționat deja că influența Marii Britanii era extrem de puternică la Atena. Deși partizanii dețineau controlul militar deplin în Iugoslavia, Tito fusese de acord cu instalarea unui guvern de coaliție care urma să includă și un număr de reprezentanți ai vechilor partide. În ciuda acestui fapt, modul în care urmau să evolueze evenimentele în fiecare dintre aceste state se afla încă sub semnul incertitudinii.

INSTALAREA REGIMURILOR COMUNISTE

Pe măsură ce războiul se apropia de sfîrșit, guvernele *gen front popular* în cadrul cărora comuniștii dețineau pozițiile-cheie ajunseseră la putere în toate capitalele balcanice, cu excepția Atenei. Comuniștii au triumfat însă deplin pe tot cu-

¹⁸ Citat din Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Norton, New York, 1978, p. 265.

prinsul acestor țări abia în 1948. Dominația lor totală a fost stabilită mai întâi în Iugoslavia și Albania, asupra cărora forțele partizanilor dobândiseră controlul militar în timpul războiului. În România și Bulgaria, partidele respective s-au concentrat la început asupra preluării ministerelor vitale de Interne și Justiție, după care au trecut fie la desființarea partidelor de opoziție, fie la infiltrarea și dezbinarea lor. Procesul de instalare a unui regim pur comunist a durat cel mai mult în România.

România

După august 1944, România era în război cu Germania, iar guvernul se afla în mîinile unui cabinet condus de generalul Sănătescu și format din reprezentanți ai partidelor Țărănesc, Liberal, Social Democrat și Comunist, precum și din ofițeri de armată. Puterea reală era desigur deținută în țară de autoritățile de ocupație sovietice. În ciuda existenței Comisiei de Control, reprezentanții britanici și americani erau aproape total ignorați. Situația era deci deosebit de favorabilă intereselor comuniștilor, dar partidul nu era deloc în măsură să profite din plin de ocazie. Avînd mai puțin de două mii de membri, organizația nu beneficia nici de o conducere națională puternică. Drept urmare a represiunilor din perioada anterioară, majoritatea comuniștilor proeminenți își petrecuseră ultimii ani în închisoare sau emigraseră în Uniunea Sovietică. Aceștia din urmă, așa-numiții moscoviți, s-au întors în momentul acesta în România. Figurile de frunte erau Ana Pauker, al cărei tată era rabin în Moldova, Emil Bodnăraș, care provenea din Bucovina și era de origine ucraineană, și Vasile Luca, un secu din Transilvania. Luca se afla în Bucovina în perioada anexării acesteia de Rusia, înrolîndu-se ulterior în armata sovietică. După ce a revenit în România, el a devenit redactor-șef al ziarului partidului, *Scînteia*. Marea slăbiciune a acestui trio era originea lui neromânească într-o țară extrem de naționalistă. Așa cum am văzut, programul comuniștilor se bucurase între cele două războaie de o mare popularitate în rîndul minorităților naționale nemulțumite.

Dintre comuniștii care rămăseseră în țară pe timpul războiului, cel mai important, cu excepția lui Lucrețiu Pătrășcanu, era Gheorghe Gheorghiu-Dej, un fost muncitor la căile ferate care se remarcase în timpul grevei de la Grivița din februarie 1933 și petrecuse apoi mulți ani în închisoare. Cu toate că avea un număr limitat de membri, Partidul Comunist Român a reușit să colaboreze cu o serie de alte grupuri relativ restrînse, cum era Frontul Plugarilor condus de Dr. Petru Groza, care se bizaia pe masa țărănimii transilvănene. Inițial, această organizație reprezenta interesele țăranilor mai săraci și se opunea elementului mai prosper care forma coloana vertebrală a Partidului Național Țărănesc. Acest partid a fost ulterior infiltrat de comuniști. Pe lângă aceasta, Partidul Comunist putea coopera cu Uniunea Patriotică, o organizație ai cărei membri aparțineau categoriilor profesioniste, cu Uniunea Muncitorească Maghiară, sau MADOSZ, care îi reprezenta pe ungurii din Transilvania, cu Asociația de Stringere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, sau ARLUS, care organiza propaganda și schimburile culturale, și cu Apărarea Patriotică, care strîngea bani în scopuri caritabile.

În octombrie 1944, sub conducerea comuniștilor, a fost fondată o organizație de front, Frontul Național Democrat, sau FND. În afară de comuniști, FND era alcătuit din reprezentanți ai Frontului Plugarilor, din unele elemente ale organizațiilor sindicale,

dintr-o facțiune a Partidului Liberal condusă de Tătăărăscu și o aripă a social-democraților. Programul Frontului punea accent pe probleme populare ca împărțirea pământului, redobândirea nordului Transilvaniei și creșterea ponderii controlului muncitoresc în industrie. Partidul a inițiat în perioada aceasta o campanie de recrutare în masă sub conducerea Anei Pauker, destinată atragerii tuturor segmentelor posibile ale populației, inclusiv a foștilor membri ai Gărzii de Fier.

Primul cabinet Sănătescu, care era alcătuit în mare parte din ofițeri din armată, a rămas la putere din august pînă în noiembrie 1944. El a reinstituït constituția din 1923, care fusese suspendată în 1938. Sarcina lui principală era însă stabilirea unor relații bune cu autoritățile de ocupație sovietice. Avînd în vedere faptul că toate partidele tradiționale din România fuseseră atît antirusești cît și anticomuniste, putem estima la justa lor valoare dificultățile care trebuiau depășite. În urma unui dezacord cu autoritatea sovietică, Sănătescu și-a reorganizat în noiembrie guvernul. El a rămas prim-ministru, dar miniștrii au fost numiți din rîndul partidelor politice, inclusiv din cadrul Partidului Liberal și Național Țărănesc. Brătianu și Maniu, care au rămas lideri de partid, nu au fost numiți în nici un post. FND era reprezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și de Petru Groza. Cel mai controversat membru al acestui regim era ministrul de Interne, Nicolae Penescu, membru al Partidului Țărănesc. Postul lui, care asigura controlul asupra poliției, a miliției și a numirii prefecților și primarilor, constituia bineînțeles primul obiectiv al liderilor comuniști.

În decembrie 1944 a fost numit un alt cabinet, de data aceasta avîndu-l în frunte pe generalul Nicolae Rădescu, care era sprijinit de sovietici. Rădescu avea să rămînă la putere pînă în martie 1945. El și-a asumat personal postul dificil de ministru de Interne, dar unul dintre sub-secretarii lui era comunistul Teohari Georgescu, care acționa adesea independent de ordinele superiorului său. Guvernul central nu avea în perioada aceasta controlul deplin al teritoriului românesc: armata sovietică instituise propria ei administrație în Moldova, care nu se afla sub autoritatea Bucureștiului, o situație asemănătoare existînd și în nordul Transilvaniei, care nu fusese încă restituit jurisdicției românești.

În ianuarie 1945, Ana Pauker și Gheorghiu-Dej au plecat la Moscova, unde au fost evident instruiți să facă tot posibilul pentru instalarea unui guvern dominat total de FND. Firește, atacurile împotriva guvernului s-au intensificat în perioada aceasta. Au fost organizate demonstrații ale muncitorilor și țăranilor, iar oficialii erau hărțuiți. Programul comunist și cel al FND continuau să proclame nu instituirea unui regim revoluționar, insistînd în schimb asupra înfăptuirii reformei agrare, a prieteniei cu Uniunea Sovietică și a restituirii nordului Ardealului. Între timp, în ciuda faptului că organizația Frontului dispunea de mînă liberă pentru organizarea de campanii, activitatea celorlalte partide era strict limitată și a fost instituită o cenzură extrem de dură. Întrucît comuniștii controlau syndicatele tipografilor, ei au putut bloca apariția ziarelor partidelor Țărănesc și Liberal.

Permanentă hărțuire l-a determinat în cele din urmă pe generalul Rădescu să depășească măsura. În ziua de 24 februarie, cînd o demonstrație violentă s-a soldat cu moartea cîtorva dintre participanți, el i-a numit pe Pauker și pe Luca „hiene sîngeroase” și „străini fără nici un Dumnezeu și apatrizi”.¹⁹ Trei zile mai tîrziu a sosit la București un emisar sovietic, Andrei Vișinski, care dobîndise o reputație sinistră ca procuror în timpul proceselor de epurare sovietice din anii '30. El i-a cerut regelui Mihai să demită guvernul Rădescu, dîndu-i un ultimatum de douăzeci și patru de ore.

¹⁹ Citat din Wolff, *The Balkans in Our Time*, p. 282.

Atunci cînd Mihai I l-a numit pe Știrbei ca posibil premier, Vișinski a refuzat și a insistat ca Petru Groza să fie numit șeful unui cabinet format exclusiv din membri ai FND. Faptul că regele a acceptat aceste cereri însemna că România urma să ajungă sub controlul unei organizații de front dominată total de comuniști. Această acțiune a sovieticilor fusese întreprinsă unilateral, fără ca reprezentanții americani și britanici să fie consultați, ea încălcînd totodată înțelegerile inter-aliat.

Partidul Comunist a obținut cele două ministere mai importante în cadrul cabinetului Groza: Teohari Georgescu a devenit ministru de Interne, iar Lucrețiu Pătrășcanu ministru de Justiție. Tătărăscu, care, după cum am menționat, intrase alături de alți cîțiva liberali în rîndurile FND, a devenit ministru al Afacerilor Externe. Dat fiind că din guvern făceau parte și cîțiva liberali și național-țărăniști, el putea pretinde că era bazat pe o largă reprezentanță, beneficiind și de ocazia de a anunța revenirea nordului Transilvaniei sub jurisdicție românească și luarea primelor măsuri de redistribuire a pămîntului. Una dintre pricipalele sarcini ale acestui guvern frontist era considerată efectuarea unei epurări a aparatului birocratic și plasarea în posturile importante din cadrul serviciilor publice a suporterilor lui. Generalul Antonescu, Mihai Antonescu și alți doi generali au fost judecați în mai și executați în iunie 1945. În timpul procesului, generalul Antonescu și-a justificat sincer politica dusă în trecut, declarînd că obiectivul lui fusese apărarea României împotriva Uniunii Sovietice, care era principalul inamic al națiunii române.

Partidul Comunist a organizat în octombrie 1945 o conferință națională. Succesul realizat în domeniul recrutării de noi membri era impresionant: în scurta perioadă scursă de la sfîrșitul războiului, numărul acestora crescuse de la 2 000 la 800 000. Era evident că fuseseră aplicate criterii de selecție de orice altă natură, dar numai stricte nu. Gheorghiu-Dej a devenit secretar general al partidului, iar Pauker, Luca și Georgescu dețineau poziții influente în cadrul ierarhiei acestuia.

Interferența sovieticilor în impunerea căderii guvernului Rădescu a provocat o reacție vehementă la Londra și Washington. Deoarece numirea cabinetului Groza viola clar pricipiile stabilite la Yalta, guvernele britanic și american au refuzat să-l recunoască. Reprezentanții sovietici au replicat la toate obiecțiile lor invocînd acțiunile britanicilor de la Atena și considerînd că acestea se desfășuraseră într-un context similar. Intr-o încercare de a asigura o administrație care să fie acceptată de toate puterile aliate, regele Mihai i-a cerut lui Groza să demisioneze. În urma refuzului acestuia, regele a plecat la Sinaia, reședința lui din Carpații Meridionali. El a declarat că nu va semna nici un decret, retrăgîndu-se practic din activitatea guvernamentală. Cu tot acest regres, opoziția anticomunistă nu considera situația ca fiind fără ieșire, sperînd în continuare într-o intervenție a puterilor occidentale. În noiembrie, cu ocazia zilei de naștere a regelui, au avut loc demonstrații în sprijinul lui.

În ciuda așteptărilor generale, nici Statele Unite, nici Marea Britanie nu dispuneau nici de mijloace și nici nu intenționau să sprijine partidele de opoziție împotriva presiunii comuniste. Miniștrii de externe aliați s-au întîlnit la Moscova în decembrie 1945. În vederea rezolvării problemei României, ei au decis cooptarea în cabinet a încă doi reprezentanți ai partidelor Țărănesc și Liberal și organizarea de alegeri. Caracterul limitat al acestor sugestii constituia de fapt o victorie a sovieticilor. Existau puține șanse ca două ministere să poată influența politica unui guvern format din douăzeci de miniștri. Cu toate acestea, au fost numiți Emil Hațieganu din partea Partidului Țărănesc și Mihail Rîmniceanu din partea Partidului Liberal. Amîndoi erau

miniștri fără portofoliu, iar poziția lor era slabă. Prin luarea acestei măsuri simbolice, atît Marea Britanie cît și Statele Unite recunoșteau de fapt guvernul Groza.

Alegerile din noiembrie 1946 au avut loc într-un cadru dominat de acțiuni represive. Ziarele opoziției au fost desființate, iar hărțuirea și intimidările făceau imposibilă desfășurarea unei campanii electorale normale. Așa cum era de așteptat, în urma numărării voturilor, lista guvernului a raportat o victorie zdrobitoare. În adunarea formată din 414 membri, țărăniștii au obținut 32 de locuri, iar liberalii 3, restul fiind cîștigate de FND și de suporterii lui. Hațieganu și Rîmniceanu au demisionat, astfel că FND deținea controlul deplin asupra guvernului.

În februarie 1947, odată cu semnarea tratatului de pace final dintre Aliți și România, toate mecanismele diplomatice de controlare a activității comuniștilor au fost retrase. Partidul Comunist putea lua acum măsuri hotărîte împotriva a ceea ce mai rămăsese din opoziție. Înainte de război, principala putere politică fusese deținută de partidele Liberal și Țărănesc, iar liderii acestora puteau încă exercita o influență foarte mare. În cadrul unei acțiuni care avea drept scop distrugerea Partidului Țărănesc, guvernul i-a arestat în iulie pe Maniu și pe Mihalache; ei au fost acuzați de a fi conspirat cu agenții serviciilor secrete ale Statelor Unite în vederea înființării unor baze aeriene americane. Amîndoi au fost condamnați pe viață. Trebuie să subliniem că ținta atacului împotriva opoziției nu mai era „colaborarea cu fasciștii”, ci o presupusă legătură ce implica trădarea de patrie cu Washingtonul !

Preluarea totală a puterii de către comuniști avea să se producă curînd. În august 1947 au fost desființate oficial atît Partidul Țărănesc cît și Partidul Liberal. În septembrie, Partidul Social-Democrat a fost obligat să fuzioneze cu Partidul Comunist, formînd Partidul Muncitoresc Român. În același timp a fost epurat Ministerul de Externe, care fusese mult timp un centru al punctelor de vedere tradiționale. Tătărescu a fost înlocuit cu Pauker. Ultimul pas a fost făcut în decembrie, cînd regele Mihai a fost forțat să abdice. În martie 1948 au avut loc noi alegeri în urma cărora lista guvernului a obținut 405 din totalul de 414 locuri. Pe lîngă Partidul Muncitoresc Român, din coaliția victorioasă mai făceau parte Frontul Plugarilor, Partidul Popular Național (fosta Uniune Patriotică) și Uniunea Maghiarilor. Groza era tot în fruntea guvernului, dar comuniștii dețineau toate posturile majore: Pauker a rămas la Externe, Luca a preluat Finanțele, Georgescu Internele, Bodnăraș Apărarea, Gheorghiu-Dej Economia Națională, iar Bunaciu, care l-a înlocuit pe Pătrășcanu, Justiția.

Bulgaria

În Bulgaria, conducerea comunistă a deținut de la bun început o poziție mai puternică decît aceea din România. Ea jucase un rol important în politica bulgară interbelică și dobîndise o largă audiență în rîndul populației, beneficiind totodată și de aliați mai influenți. Frontul Patriei, deși dominat de comuniști, reprezenta o combinație de partide cu adevărat puternice, care îi includea pe social-democrați, pe agrarieni, facțiunii *Pladen* și pe membrii grupului *Zveno*, toate bucurîndu-se mult înainte de perioada aceasta de un prestigiu politic considerabil. La fel de important era faptul că exista un veritabil și destul de răspîndit sentiment filorus în țară. Forțele de ocupație sovietice contribuiau la crearea unei atmosfere generale prietenești, comportîndu-se într-un mod mai disciplinat decît în România sau în Iugoslavia. În plus, partidul era avantajat de faptul că după lovitura din septembrie pusesese mîna pe

ministerele de Interne și de Justiție. Liderii lui au putut deci lua măsuri imediate de epurare a administrației și să-și plaseze membrii și suporterii în posturi de comandă. El avea totuși un număr mic de membri. În septembrie 1944, efectivul total era sub 15 000, poate nu mai mult de 8 000 de posesori de carnete de partid, astfel că organizația era în continuare nevoită să apeleze la cooperarea cu alte elemente politice.

Cu toate dezavantajele acestea, regimul Frontului Patriei a înregistrat în perioada postbelică unul dintre cele mai proaste recorduri în privința terorii. A fost curînd depus un efort enorm în vederea eliminării oricărei opoziții posibile prin înființarea unei „miliții populare”, care a început să facă arestări în masă; suspectii erau judecați de „tribunalele poporului”. Au apărut astfel posibilități mari ca multe persoane să caute să obțină compensații pentru nemulțumirile din trecut și să se răzbune pentru nedreptățile îndurate, precum și ca să dobîndească avantaje politice. În decembrie 1944 guvernul le-a intentat un proces regenților și membrilor regimului anterior. Prințul Chiril, generalul Mihov, Filov, Bojilov, Bogrianov, douăzeci și cinci de membri ai cabinetelor din timpul războiului și șaiszeci și opt de deputați au fost toți executați. Muraviev a fost condamnat pe viață, iar democratul Mușanov și agrarianul de dreapta Ghișev au primit sentințe la mulți ani de temniță. Guvernul a admis că au fost executate 2 138 din cele 10 897 de persoane judecate, dar cifrele reale au fost incontestabil mult mai mari.²⁰ Ilegalitatea și brutalitatea acestor proceduri au avut ca efect imediat terorizarea unei mari părți a populației și încurajarea adoptării unei atitudini obediente.

Cel mai puternic adversar al preluării controlului deplin asupra guvernului de către comuniști era Uniunea Agrară, care era încă cel mai important partid popular. În ciuda cooperării grupului *Pladne* cu Frontul Patriei, o parte dintre liderii lui au încercat să blocheze procesul de dominare totală a coaliției de către Partidul Comunist. Dr. G. M. Dimitrov s-a întors în septembrie 1944 de peste hotare și a fost numit secretar al Uniunii Agrare, încercînd apoi să încurajeze ducerea de către partidul său a unei politici independente cu orientare pro-occidentală. Supus unor permanente obstrucții și hărțuiri, el a demisionat în cele din urmă în favoarea lui Nikola Petkov. Ulterior, Dimitrov s-a refugiat în clădirea misiunii americane de la Sofia, emigrînd în final în Statele Unite. La început, Petkov părea să aibă o mai bună bază de cooperare cu Partidul Comunist. El colaborase cu Frontul Patriei de la bun început și sprijinise ideea unei strînse asocieri cu Uniunea Sovietică, dar a intrat totuși curînd în conflict cu comuniștii, al căror obiectiv era distrugerea completă a influenței agrariene.

Dat fiind că liderii comuniști nu au reușit să domine direct Uniunea Agrară, ei au încercat să o dividă în facțiuni și să preia o secțiune a membrilor ei disidenți. Uniunea a ținut un congres în mai 1945, la care comuniștii au venit cu propriul lor candidat, Alexandru Obbov, la funcția de secretar al partidului. Folosindu-se de puternicia lui suporterii, acesta a reușit să-l înlăture pe Petkov și să obțină controlul asupra organizației centrale a Uniunii, astfel încît el și adepții lui reprezentau Uniunea Agrară în cadrul Frontului Patriei. O tactică similară a fost aplicată și față de social-democrați, și în rîndul acestora comuniștii găsind indivizi sau facțiuni dispuse să colaboreze cu ei. Astfel, deși atît agrarienii cît și social-democrații făceau încă parte din Frontul Patriei, ei nu mai reprezentau opinia majoritară a partidelor lor. Bineînțeles, unele grupuri socialiste și agrariene au rămas totuși în afara coaliției.

²⁰ Wolff, *The Balkans in Our Time*, p. 293.

În martie 1945, Frontul Patriei a organizat un congres la Sofia, în cadrul căruia Gheorghi Dimitrov a fost ales președintele Comitetului Central. Fost șef al Kominternului, acesta câștigase o puternică reputație în cadrul mișcării comuniste internaționale. Mult timp rezident în Uniunea Sovietică, el primise cetățenia acestui stat, la care a renunțat când și-a preluat postul în Bulgaria. După ce își petrecuse cea mai mare parte a vieții în exil, Dimitrov s-a întors abia în noiembrie 1945, la opt luni după alegerea lui. Guvernul a anunțat în vara anului 1945 organizarea de alegeri. Au apărut imediat dezacorduri în cadrul coaliției. Conducerea comunistă a Frontului Patriei dorea prezentarea unei liste unice electoratului. Grupul *Zveno* și Uniunea Agrară preferau însă să aibă propriii lor candidați. Presiunea grupurilor disidente era atât de puternică încât Petkov a apelat la puterile occidentale, invocând violarea Declarației asupra Europei Eliberate de la Yalta. Din cauza acestor proteste, guvernul a amânat alegerile cu trei luni, cu toate că acest răgaz nu avea să aibă nici un efect asupra rezultatelor lor finale.

Alegerile ținute în noiembrie 1945 au fost însoțite de un amestec masiv al poliției și de numeroase fraude electorale; Frontul Patriei a obținut o majoritate de 85 %. Valabilitatea alegerilor desfășurate în asemenea împrejurări a ajuns să fie supusă aprobării conferinței miniștrilor de externe care a avut loc în decembrie la Moscova. Ca și în cazul României, miniștrii au propus includerea în guvern a membrilor partidelor de opoziție, sfat care nu a fost urmat. Conducerea comunistă și-a continuat în schimb campania împotriva elementelor politice independente rămase, chiar și a celor care manifestaseră pînă atunci o atitudine cooperantă. În vara lui 1946, ținta a fost grupul *Zveno*. Velcev a fost înlăturat din postul de ministru de război și și-a sfârșit cariera ca reprezentant al Bulgariei în Elveția. Kimon Gheorghiev a rămas totuși prim-ministru timp de o scurtă perioadă.

În acest moment era clar că monarhia urma să fie abolită. Purtînd povara a două războaie pierdute, instituția regală devenise total lipsită de popularitate. După un plebiscit organizat în septembrie 1946, Simeon și mama lui au părăsit țara. Întrucît era necesară o modificare radicală a constituției, trebuiau aleși reprezentanți pentru o Mare Adunare Națională. Și alegerile acestea s-au caracterizat prin fraude și violență. Deși partidele din opoziție s-au prezentat pe liste separate, ele nu au putut desfășura o campanie normală. Dificultatea poziției lor era ilustrată de faptul că

în vara anului 1946, membrii Comitetului Central al Partidului Socialist, șapte din cei douăzeci și doi de membri ai „Prezidiului” Uniunii Agrare și treizeci și cinci din cei optzeci de membri ai Consiliului Suprem al Uniunii Agrare se aflau în închisoare sau în lagăre de concentrare. Un exemplu de motiv de arestare este cazul ziaristului agrarian Kunev. Acuzația oficială afirma că, într-un articol, Kunev, „într-o manieră realmente criminală, îi numise șpe membrii guvernului bulgar visători politici și economici.”²¹

În alegerile ținute în octombrie, Frontul Patriei a obținut 78 % din voturi, iar opoziția 22 %. În noul guvern, Gheorghi Dimitrov a devenit prim-ministru, iar Gheorghiev vice-premier și ministru de externe. Ales reprezentant în adunare, Petkov a adoptat o atitudine de sfidare deschisă a conducerii comuniste, acuzîndu-l pe Dimitrov că ar fi o unealtă a Uniunii Sovietice. Acestei opoziții i s-a permis să se manifeste o vreme din cauză că guvernul voia să obțină aprobarea de către Occident a tratatului de

²¹ Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, Praeger, New York, 1951, p. 216.

pace care fusese în sfârșit încheiat. În iunie 1947, a doua zi după ce Senatul Statelor Unite ratificase acordul, Petkov a fost arestat. El a fost judecat în august, condamnat la moarte și, cu toate protestele puterilor occidentale, executat prin spânzurare în septembrie. O săptămână după acest episod, Statele Unite au recunoscut oficial guvernul bulgar. După încheierea acțiunii de distrugere a opoziției agrariene, comuniștii au aplicat un procedeu asemănător și împotriva social-democraților, care încercau în continuare să mențină o poziție independentă. Pe la sfârșitul anului 1947, Bulgaria se afla total sub control comunist și avea o constituție nouă.

Iugoslavia

Regimul comunist din Iugoslavia beneficia desigur de cea mai bună poziție dintre toate guvernele socialiste din Europa de est. Forțele partizanilor, care numărau 800 000 de oameni, dețineau controlul militar total. Nu existase nici o ocupație sovietică sau aliată, astfel că nu se punea problema vreunui amestec străin. Pe lângă faptul că guvernul central se afla în mâinile AVNOJ, fusese instituită încă din timpul războiului o structură administrativă eficientă care acoperea tot teritoriul țării.

Unica limitare a puterii acestuia consta în acordul semnat între Tito și Šubašić în privința includerii în guvernul lui a câtorva membri ai guvernului în exil de la Londra. La 1 noiembrie 1944, imediat după ocuparea Belgradului, o a doua înțelegere a fost încheiată între acești doi oameni, care definea mai amănunțit viitoarele aranjamente. S-a căzut de acord ca regele Petru să nu revină în țară înainte de organizarea unui plebiscit asupra chestiunii monarhiei; pînă atunci puterea executivă avea să fie exercitată de o regență. AVNOJ urma să fie lărgit prin cooptarea unor membri ai ultimei adunări oficiale care nu colaboraseră cu forțele de ocupație germane. Acesta constituia, cel puțin temporar, organismul național legislativ. Regele Petru a protestat energic împotriva acestor termeni; el susținea că în constituția iugoslavă nu era specificată instituirea unei regente atît timp cît regele era capabil să domnească. Sub puternica presiune britanică, el a renunțat însă să mai insiste. În martie 1945 trei membri ai guvernului în exil au devenit membri ai guvernului lui Tito: Šubašić, Milan Grol, liderul Partidului Democrat Sîrb, și Juraj Šutej, colaborator apropiat al lui Šubašić și membru al Partidului Țărănesc Croat.

A fost instituită în acest moment o regență formată dintr-un sîrb, un croat și un sloven. După cum era de așteptat, ea l-a numit premier pe Tito și l-a însărcinat cu formarea unui guvern. Pe lângă funcția de prim-ministru, Tito și-a asumat-o și pe cea de ministru de război, Šubašić primind postul de ministru de externe. Dintre cele douăzeci și opt de posturi din cabinet, numai cinci nu se aflau în mâinile partizanilor. Cu toate acestea, guvernele aliate au recunoscut guvernul. Prevederile referitoare la lărgirea AVNOJ nu constituiau absolut deloc o provocare și nici nu împiedicau exercitarea controlului de către comuniști. Ultima adunarea fusese aleasă în 1938 și dizolvată în 1939; mulți dintre membrii ei decedaseră, iar alții urmau acum să fie excluși din motive politice. În cele din urmă au fost incluși în AVNOJ treizeci și nouă din foștii delegați, șaiszeci și nouă de membri ai unui număr de șase partide necomuniste și treisprezece personalități de frunte. În august 1945 acest organism a devenit adunarea națională provizorie și a început apoi pregătirile pentru organizarea alegerilor.

În ciuda poziției lui extrem de puternice, regimul partizanilor a recurs la metode de terorizare și intimidare pe care le-am văzut practicate și în alte părți. A fost înființată o poliție secretă condusă de Alexandru Ranković. Ea a fost intitulată inițial Departamentul de Apărare a Poporului (OZNA), dar numele ei a fost curînd schimbat în Serviciul de Securitate al Statului (UDBA). Presiunea poliției, spionii și informatorii erau utilizați frecvent în vederea eliminării opoziției politice, iar partidele tradiționale au descoperit nu peste multă vreme că nu-și mai puteau desfășura activitatea. Mai mult, cei trei membri ai guvernului de la Londra se aflau și ei într-o postură imposibilă: ei nu-și puteau îndeplini îndatoririle și nu erau consultați în luarea deciziilor politice. Grol a demisionat în august 1945, iar cei doi colegi ai lui i-au urmat exemplul în septembrie. Ulterior, Šubašić a fost pus sub arest la domiciliu. Împiedicate să presteze o campanie politică liberă și să-și editeze ziarele de partid, formațiunile politice din opoziție au boicotat alegerile, astfel că radicalii sîrbi, agrarienii și democrații, precum și Partidul Țărănesc Croat, s-au retras din campanie.

Alegerile au avut loc în noiembrie 1945. O parte din votanți au fost excluși din cauza activităților lor din timpul războiului. Cu toate că nu exista decît lista guvernului, exista posibilitatea exprimării dezaprobării. Votul era teoretic secret, dar fraudele electorale și violențele erau ceva obișnuit și era dificil să fie pus în urne un vot negativ. Exista de asemenea o convingere larg răspîdită că poliția știa cum vota fiecare individ. Guvernul a depus un mare efort pentru asigurarea unei mari participări la vot și a unei masive demonstrații de aprobare. Dintre cei cu drept de vot s-au prezentat la urne 88 %, din care 90 % și-au exprimat sprijinul față de guvernul lui Tito.

În noiembrie 1945 a fost convocată o nouă adunare constituțională. Monarhia a fost abolită și a fost proclamată Republica Populară Federativă Iugoslavia. După adoptarea unei noi constituții, adunarea s-a transformat într-un legislativ obișnuit. Fusese stabilit astfel controlul deplin al comuniștilor. Cu toate că membrii altor partide continuau să facă și ei parte din guvern, ei dețineau posturile ca indivizi, nu ca reprezentanți ai unor organizații politice separate. Nu exista bineînțeles nici un fel de opoziție tolerată sau loială. Tranziția fusese realizată cu o ușurință destul de mare. Ca forță victorioasă, guvernul partizanilor iugoslavi nu prea putea fi influențat de opinia occidentală; el nu era nevoit să-și facă probleme în legătură cu termenii tratatului de pace sau cu Declarația de la Yalta. În aceste condiții și în ciuda acordului cu Šubašić, existau șanse mici ca liderii partizanilor să riște revenirea la vechiul sistem pluripartit sau să organizeze alegeri cu adevărat libere.

Spre deosebire de celelalte state comuniste est-europene, Iugoslavia postbelică a fost organizată pe o bază federală (vezi harta 12). Într-o încercare de vindecare a urmărilor citorva conflicte naționale crîncene din perioada interbelică, statul a fost împărțit în șase republici: Bosnia-Herțegovina, Croația, Macedonia, Muntenegru, Serbia și Slovenia. Au fost înființate în cadrul Serbiei două provincii autonome: Kosovo, cu o majoritate albaneză, și Vojvodina, cu o populație mixtă alcătuită din unguri, români, sîrbi, croați, slovaci și ucraineni. Erau recunoscute patru limbi importante: croata, macedoneana, sîrba și slovena; albaneza și maghiara aveau un statut de limbi acceptate în regiunile autonome. Cele trei organizații religioase majore, catolică, ortodoxă și musulmană, continuau să funcționeze, dar cu limitarea activităților lor, obișnuită în statele dominate de comuniști. Iugoslavia avea deci o organizare internă mai complexă decît cea a oricăruia dintre vecinii ei.

Harta 12. Iugoslavia postbelică: înființarea federației

Albania

O situație similară cu cea din Iugoslavia exista și în Albania, unde, din noiembrie 1944, după ce forțele germane au evacuat Tirana, LNC, care avea să fie curînd rebotezată, primind numele de Frontul Democrat, deținea în întregime controlul asupra guvernului. Ca și în celelalte state, liderii comuniști, conduși de Hodja, au luat măsuri prompte de întărire a poziției lor și de eliminare a oricăror surse de opoziție posibile, fie din interiorul organizației de front, fie din partea partidelor politice. Liderii rivali și membrii fostelor guverne care ar fi putut constitui un pericol pentru poziția comuniștilor au fost judecați sub acuzația de „criminali de război”; aceste farse judiciare erau prezidate de Koci Xoxe, ministrul de interne. Aceste proceduri erau utilizate și ca ocazii de atacare a puterilor occidentale, în special a Marii Britanii, ale cărei relații cu regimul albanez erau foarte proaste în perioada aceasta.

Toți candidații pe listele electorale ale alegerilor din decembrie 1945 erau membri ai Frontului Democrat. În ciuda faptului că erau prevăzute mijloace de exprimare a opiniilor opoziției, temerile a căror existență am menționat-o și în alte părți puneau mari piedici în calea apelării la această alternativă. Conform comunicatelor oficiale au votat 92 % din electorat, 93 % din acesta acordându-și voturile listei Frontului Democrat. Noua adunare a fost convocată în ianuarie 1946, prima măsură luată de ea avînd drept obiectiv reorganizarea statului. Monarhia a fost abolită și a fost instituită o republică populară. Constituția elaborată în momentul acesta semăna foarte mult cu cele ale Iugoslaviei și Uniunii Sovietice.

Chiar dacă obținuse victoria, guvernul era într-o poziție dificilă, mai ales în privința relațiilor lui cu lumea din afară. Regimul nu era recunoscut de marile puteri, iar dominația iugoslavă constituia încă o realitate a vieții politice a țării. La fel de periculoase erau și amenințările la adresa teritoriilor naționale. Exista o mare îngrijorare asupra faptului că britanicii, care controlau guvernul de la Atena, vor sprijini revendicările grecilor privind sudul Albaniei; în iulie 1946 Senatul Statelor Unite a emis o rezoluție care susținea cererile acestora. Situația din Kosovo era și ea aproape explozivă. După retragerea nemților, partizanii iugoslavi puseseră stăpînire pe regiunea aceasta, după care sîrbii declanșaseră o campanie de masacrare a albanezilor. Cu toate că Partidul Comunist Iugoslav se declarase la întrunirile de la Dresda din 1928 și de la Zagreb din 1940 în favoarea cedării acestei zone Albaniei, era destul de evident că, din momentul în care vor pune mîna pe puterea politică de la Belgrad, regimul partizanilor va insista asupra menținerii granițelor iugoslave antebelice. Chiar dacă era dispus să acorde majorității albaneze unele drepturi în cadrul statului federal, Tito nu era în nici un caz adeptul „autodeterminării” atunci cînd era vorba de cedarea unui teritoriu iugoslav. Problema avea să rămîna un punct de fricțiune între cele două state.

RĂZBOIUL PARTIZANILOR

Așa cum am văzut, în timpul celui de-al doilea război mondial detașamentele de partizani au fost extrem de active în zonele de munte ale Albaniei, Greciei și Iugoslaviei. Dată fiind importanța lor în evoluția ulterioară a Balcanilor, trebuie să facem unele comentarii relativ la atracția pe care o prezentau și la deficiențele acestor organizații. Deși acțiunile de gherilă ale lor nu au jucat un rol vital în deciderea rezultatelor războiului, ele au asigurat, incontestabil, în special conducerea comunistă a regimului din Iugoslavia. Așa cum liderii naționaliști ai revoltelor balcanice din secolul al XIX-lea au devenit în numeroase cazuri liderii politici ai noilor state, așa-numitul *Club '41* deținea în Iugoslavia postbelică o poziție privilegiată. Mișcările de partizani erau privite cu mult respect în toate statele comuniste, încît pînă și guvernele României și Bulgariei, unde grupurile de rezistență importante nu și-au făcut apariția decît în momentul în care inamicul trecuse clar în defensivă, au considerat necesar să exagereze extinderea și semnificația acțiunilor limitate ale acestora, desfășurate pe teritoriile lor. Apăruse deci un cult al faptelor războinice și al eroismului partizanilor menit să constituie o bază pentru regimurile care aveau nevoie să-și mărească popularitatea. Un asemenea lucru nu s-a întîmplat însă și în Grecia, unde rezistența din

timpul războiului s-a identificat curînd cu Partidul Comunist și cu tabăra perdantă în urma războiului civil din 1946-1949.

Mișcările de partizani prezentau în timpul războiului o atracție foarte mare pentru tineri și pentru idealști, ca și pentru cei care nu aveau altă soluție decît să se alăture detașamentelor din munți. Nucleul comunist oferea o ideologie care promitea o societate viitoare pură și umanistă radical opusă regimurilor corupte și opresive din trecut. Mulți observatori erau impresionați de idealismul tinerilor luptători. C. M. Woodhouse, aflat în cadrul misiunii militare britanice din Grecia, scria că Partidul Comunist Grec (KKE) era „dur, disciplinat, secretos, întărit de experiență. În cea mai mare parte, rîndurile și coloanele lui nu erau formate din conspiratorii siniștri ai mitologiei populare, ci din patrioți și patriote înzestrați cu spirite superioare și însuflețiți de o idee vagă a unei Grecii noi și mai bune.”²² Fitzroy Maclean făcea observații asemănătoare referitor la partizanii iugoslavi și la mîndria acestora față de realizările lor: „Mîndria era însoțită de un spirit de devotament pe care oricui i-ar fi fost greu să nu-l admire. Viața fiecăruia dintre ei era dominată de o autodisciplină rigidă și de o austeritate totală; nici urmă de băutură, prădăciuni sau dragoste fizică. Era ca și cum făcuseră cu toții un legămînt, un legămînt atît ideologic cît și militar.”²³

Lupta de gherilă se înscrisa de asemenea pe linia tradiției regiunilor muntoase. Un istoric american care a fost în 1946 în Grecia comenta astfel rolul jucat de nevoile economice în recrutarea tinerilor săteni în EAM/ELAS; aceștia plecau de acasă atunci cînd viața

din gospodăriile lor părintești devenea insuportabilă. Fapt este că a crește fii care să trîndăvească acasă atunci cînd nu era destulă mîncare ca să o poată scoate la capăt era ceva inacceptabil atît pentru cei vîrstnici cît și pentru tineri. Era de așteptat ca tinerii să-și cîștige singuri pîinea cea de toate zilele... Intrarea în rîndurile unui detașament înarmat era practic o variantă simplă a acestei structuri sociale străvechi. Căci, în momentul în care era imposibil să găsești o muncă pașnică – cum era cu siguranță cazul în intervalul 1941-44 –, un bărbat cu o pușcă în mînă putea încă spera să facă singur rost de mîncare cerîndu-le o parte din recoltă țăranilor de la șes. Dacă avea noroc, el putea chiar să pună mîna pe o mică pradă în plus pe care să o aducă acasă. Întrucît asemenea acte erau totodată patriotice și eroice, calea aceasta de scăpare din leneveala inutilă a satelor de munte devenit irezistibilă.

Același autor a observat și similaritatea cu situația din Iugoslavia, singura cealaltă țară europeană unde activitățile partizanilor și-au făcut prompt apariția: „Iugoslavia era de asemenea singura cealaltă țară din Europa care avea sate în munți lipsite de hrană suficientă, ca și cele din Grecia, unde era foarte răspîndită aceeași tradiție eroică. În alte părți, luptătorii rezistenței au devenit activi pe cîmpul de bătaie abia cînd puterea germană era pe punctul de a se prăbuși.”²⁴

Cu toate aspectele idealiste ale acestor mișcări, ele aveau și latura lor întunecată. Accentul pus pe camaraderie, curaj, disciplină și pe alte virtuți nobile se aplicau de obicei doar la relațiile din cadrul detașamentelor și la cele dintre prieteni. Dușmanii, fie ei conaționali sau ocupanți străini, erau tratați fără milă și cu

²² Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 20.

²³ Maclean, *Eastern Approaches*, pp. 324-325.

²⁴ William H. McNeill, *The Metamorphosis of Greece since World War II*, University of Chicago Press, Chicago, 1978, pp. 66, 67.

cruzime, atitudine care avea să se perpetueze și în cadrul regimurilor postbelice și să afecteze politica acestora față de opoziția politică. Masacrarea albanezilor din Kosovo și a croaților la Bleiburg a fost descrisă mai sus. Luptele de gherilă din munți, unde nici una din părți nu lua în mod normal prizonieri și nu avea grijă nici de răniții din rândurile adversarului, erau deosebit de crâncene. Milovan Djilas, cea mai faimoasă figură literară ridicată din rândul mișcării de partizani, descrie într-una din scrierile sale tratamentul aplicat de el însuși unor germani pe care îi prinsese împreună cu un camarad de-al lui:

Mi-am scos pușca de pe umăr. Întrucît nu îndrăzneam să trag, din cauză că nemții erau la vreo cincizeci de metri deasupra noastră – îi puteam auzi strigînd –, l-am lovit pe neamț în cap.

Patul puștii s-a rupt, iar neamțul a căzut pe spate. Mi-am scos iute cuțitul și i-am spintecat gîtulejul dintr-o singură mișcare. I-am dat apoi cuțitul lui Raja Nedeljković, un funcționar de stat pe care-l cunoșteam dinaintea războiului și al cărui sat fusese masacrat de nemți în 1941. Nedeljković l-a înjunghiat pe cel de al doilea neamț, care s-a zbătut, dar curînd a rămas nemișcat.

Acest lucru a dat naștere mai tîrziu poveștii că ucisese un neamț într-o luptă cu mîinile goale. De fapt, asemeni majorității prizonierilor, nemții erau ca paralizați și nici nu se apărau, nici nu încercau să fugă.²⁵

²⁵ Milovan Djilas, *Wartime*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1977, p. 283.

Noile aranjamente din perioada postbelică: războiul civil din Grecia și conflictul sovieto-iugoslav

DESTRĂMAREA COALIȚIEI ALIAȚILOR

După cum am văzut, în perioada când războiul se apropia de sfârșit în Europa, forțele aliate nu reușiseră să încheie nici un acord preliminar în privința felului în care urma să arate viitoarea pace. Conducătorii Statelor Unite continuau să aibă o mare încredere în eficiența a ceea ce urma să fie Organizația Națiunilor Unite și în declarațiile vagi de felul celei a Europei Eliberate de la Yalta. Mult mai practic și mai experimentat, Churchill încercase să ajungă la o înțelegere asupra viitoarelor sfere de influență, cel puțin în Balcani. Din cauza lipsei oricărui aranjament anterior, structura politică a țărilor din Europa de est și Centrală avea să fie decisă de armatele de ocupație. De situația aceasta Stalin și-a dat seama destul de devreme, el exprimându-și față de Tito părerea față de „natura distinctă” a acestuia încă în aprilie 1945: „Războiul acesta se deosebește de cele din trecut; oricine ocupă un teritoriu își impune propriul lui sistem social. Oricine își impune propriul sistem cât de departe pot ajunge armatele lui. Nu se poate altfel.”¹

Cu toate acestea, multe dintre aspectele aranjamentelor viitoarei păci nu puteau fi prevăzute cu exactitate în 1945. Declinul masiv al puterii și influenței Marii Britanii și Franței și apariția Statelor Unite și a Uniunii Sovietice ca mari puteri nu erau încă pe deplin înțelese. Toate guvernele își concentraseră cea mai mare parte a atenției asupra problemelor imediate și a încheierii conflictului din Orientul Îndepărtat. Războiul fusese purtat și câștigat de o coaliție ai cărei membri nu aveau obiective similare. Ca și în cazul tuturor combinațiilor de acest fel din trecut, pe măsură ce zilele finale ale luptelor se apropiau tot mai mult, dezbinarea devenea tot mai evidentă. În timpul războiului, deciziile majore erau luate de Churchill, Roosevelt și Stalin, firește, pe baza sfaturilor date de consilierii lor. Chiar și în perioada aceasta existaseră unele diferențe clare de opinie. Stalin era furios din cauza a ceea ce considera el drept o permanentă amânare a deschiderii unui veritabil al doilea front; era firesc să apară suspiciunea că puterile occidentale sperau ca armatele germane și sovietice să se decimeze unele pe

¹ Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, Harcourt, Brace & World, New York, 1962, p.114.

altele. Guvernul Uniunii Sovietice și guvernele occidentale se temeau în egală măsură ca nu cumva tabăra cealaltă să încheie o pace separată. Pe lângă aceasta, cauzele și importanța războiului însuși erau destul de diferit interpretate. Stalin a analizat acest aspect într-o cuvîntare ținută în februarie 1946:

Ar fi greșit să credem că războiul a izbucnit întîmplător sau ca urmare a greșelii vreunui om de stat. Deși asemenea greșeli au existat cu adevărat, în realitate războiul s-a declanșat ca rezultat inevitabil al dezvoltării forțelor economice și politice mondiale pe baza monopolismului capitalist.

Marxiștii noștri declară că sistemul capitalist al economiei mondiale ascunde elemente legate de criză și de război, că evoluția capitalismului mondial nu urmează un curs ascendent perseverent și egal, ci înaintează prin crize și catastrofe. Dezvoltarea inegală a țărilor capitaliste duce cu timpul la tulburări dramatice ale relațiilor dintre ele, iar grupul de țări care se consideră inadecvat dotate cu materii prime și cu piețe de export încearcă de obicei să schimbe această situație și să modifice poziția în favoarea lor recurgînd la forțele armate.

Drept urmare a acțiunii acestor factori, lumea capitalistă este împărțită în două tabere ostile și urmează războiul.²

Cu alte cuvinte, dictatorul sovietic considera că cel de-al doilea război mondial nu izbucnise ca rezultat al atacării Poloniei de către Germania sau a hotărîrii britanicilor și francezilor de a menține echilibrul de forțe, ci ca urmare a luptei inevitabile dintre două tabere capitaliste între care diferențele ideologice erau relativ lipsite de importanță.

Cele mai importante puncte de dezacord imediat dintre puterile occidentale și Uniunea Sovietică se referă la chestiuni aflate în afara obiectului studiului de față; ele sunt legate de aranjamentul politic și teritorial în privința Poloniei și de întreaga problemă a viitorului Germaniei. Cu toate că Stalin avea să rămînă la putere încă vreme de opt ani, problemele acestea urmau să fie decise de noii lideri din Occident. Roosevelt a murit în aprilie 1945 și a fost urmat de Harry S. Truman. Alegerile ținute în Marea Britanie în iulie 1945 au dus la înfrîngerea Partidului Conservator al lui Churchill și la victoria Partidului Laburist condus de Clement Attlee, care a devenit prim-ministru; ministru de externe era Ernest Bevin. În ciuda faptului că acești oameni erau la început relativ lipsiți de experiență în tratarea problemelor curente, ei s-au dovedit mai fermi și mai duri decît predecesorii lor în atitudinea adoptată față de Uniunea Sovietică.

În iulie și august 1945, șefii de guvern s-au întîlnit din nou, de data aceasta la Potsdam. Statele Unite, care se temeau că războiul cu Japonia va mai dura încă mult timp, sperau să obțină sprijinul sovieticilor în Orientul Îndepărtat. Relațiile erau totuși încordate. Guvernul sovietic adăugase la celelalte cereri ale lui instituirea unei baze navale în Bosfor sau Dardanele și revizuirea statului Strîmtorilor. S-au exercitat în momentul acesta mari presiuni asupra Turciei. Anterior, în martie 1945, Uniunea Sovietică denunțase tratatul de prietenie și neagresiune cu Ankara și emisese pretenții asupra Karsului și a Ardahanului. Obiectivele sovietice din Orientul Apropiat rămîneau deci asemănătoare celor comunicate lui Hitler în noiembrie 1940. Pe parcursul discuțiilor din cadrul conferinței de la Potsdam, războiul din Orientul Îndepărtat se îndrepta spre un final neașteptat de rapid. În ziua de 16 iulie, la începutul

² *New York Times*, 10 februarie 1946, p. 30.

discuțiilor, Statele Unite au efectuat o testare a bombei atomice; prima a fost lansată la Hiroșima la 6 august, iar cea de a doua la Nagasaki la 9 august. Prevăzând o victorie imediată a americanilor și dorind să ocupe un loc la viitoarele negocieri de pace, la 9 august Uniunea Sovietică a declarat război Japoniei. Capitulara japonezilor a avut loc în ziua de 14 august.

La sfârșitul ostilităților din Europa și Asia, Statele Unite erau clar cea mai mare putere din lume. Ele aveau efective armate la fel de mari ca și Uniunea Sovietică și erau singurul stat care deținea arma cea mai terifiantă de pe întreaga planetă, bomba atomică, monopol pe care aveau să-l dețină pînă în 1949. Cu toate acestea, guvernul american s-a dovedit la început extrem de ezitant în exploatarea avantajelor lui militare. Opinia publică din Statele Unite exercita mari presiuni în privința întoarcerii soldaților acasă și a denunțării într-o măsură cît mai mare posibil a angajamentelor militare care implicau teritorii aflate în afara granițelor statului lor. Speranțele se bazau tot pe Națiunile Unite și pe negocierile internaționale. În perioada aceasta au făcut sovieticii pașii cei mai importanți în Europa de răsărit. Încălcînd prevederile acordurilor de la Yalta, coalițiile dominate de comuniști și sprijinite de Uniunea Sovietică au ajuns să dețină controlul total asupra Albaniei și Iugoslaviei (1945), a Poloniei (1947) și a Cehoslovaciei, Ungariei și României (1948). În fiecare din aceste cazuri dominarea comunistilor a fost realizată prin procedee electorale frauduloase și recurgerea pe față la teroarea polițienească, acțiuni ce contraveneau înțelegerilor inter-aliatelor relativ la regimurile postbelice ce urmau să fie instituite în estul Europei.

Pînă în acest moment, Uniunea Sovietică manifestase un interes minor față de soarta țărilor din această regiune, cu excepția Poloniei, a cărei comunitate de imigranți avea importanță politică. Oficialii americani se opuseseră pînă atunci stabilirii sferelor de influență, dar nu propuseseră nici o alternativă viabilă care să asigure echilibrul diplomatic în zona aceasta. Atunci cînd partidele comuniste au recurs la metode ilegale ca să pună mîna pe putere, liderii opoziției au apelat permanent la reprezentanții Statelor Unite, dorind să știe dacă intenționau să impună aplicarea Declarației de la Yalta, conform căreia guvernele interimare alese „reprezentau într-adevăr absolut toate elementele democratice ale populației și pledînd pentru instituirea cît mai curînd posibil prin alegeri libere a unor guverne care să corespundă voinței poporului respectiv.”³ Iuliu Maniu, de pildă, a cerut ca statele occidentale să-l informeze dacă Statele Unite aveau intenția să reziste dominării României de către sovietici; în caz contrar, partidul lui era nevoit să încheie cel mai bun acord posibil cu puterea ocupantă. Răspunsul dat afirma că Statele Unite erau decise să asigure menținerea unui guvern reprezentativ, în ciuda faptului că Washingtonul nu avea practic nici un plan în privința modului în care putea atinge acest obiectiv în fața obstrucției sovietice. O critică recentă referitoare la această politică afirmă că

oficialii americani nu erau îngrijorați de prăpastia dintre declarațiile ideale ale Statelor Unite și acțiunile limitate în vederea atingerii scopurilor lor și erau de fapt nepregătiți pentru acuzațiile ulterioare asupra iresponsabilității și a trădării americanilor... Oficialii Departamentului de Stat au fost surprinși cînd liderii opoziției și reprezentanții americani din țările acestea au înțeles greșit retorica Statelor Unite, luînd-o drept o intenție de luare a unor inițiative decisive pentru implementarea acestor principii... Ei nu au încercat niciodată să-i comunice Uniunii Sovietice ceea ce puteau ei tolera sau nu în legătură cu acțiunile ei din Europa de est. Acești oficiali erau în general de acord ca Uniunea

³ Citat din Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Norton, New York, 1978, p. 265.

Sovietică să exercite după război o influență „dominantă” în Europa de est și că ea avea interese „mai directe” decât Statele Unite în această parte a lumii. Cu toate acestea, ei nu au precizat niciodată ce voiau să spună prin aceste afirmații.⁴

Harta 13. Balcanii în perioada de după război

⁴ Lynn Etheridge Davis, *The Cold War Begins*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1974, pp. 390-391.

Incapacitatea de a formula și de a duce o politică limpede și coerentă în Europa răsăriteană reflecta firește lipsa de interes generală față de zonă a opiniei publice americane și a reprezentanților ei în Congres, cu excepția problemelor care le implicau direct interesele. Chestiunile legate de Europa de est erau de obicei considerate drept periferice, iar regiunea nu era privită politic sau militar ca fiind vitală pentru Statele Unite. Dată fiind această atitudine, existau puține șanse de inițiere a unei acțiuni ferme care să împiedice cucerirea capitalelor est-europene de către comuniști. Totuși, fără amenințarea implicită cu forța, e dificil să ne dăm seama cum ar fi putut puterile occidentale să împiedice evoluția politică aflată în plină desfășurare în zonă. Declarațiile grandilocvente creau pur și simplu confuzie în rîndul elementelor politice pro-occidentale.

Deși au venit la putere regimuri dominate de sovietici în Bulgaria și România și guverne comuniste în Albania și Iugoslavia, Grecia a mers spre sfîrșitul războiului pe o cale diferită. Statul grecesc fusese totuși victima unei intervenții străine. Prima fază a războiului civil s-a încheiat la începutul anului 1945, după care au început pregătirile pentru organizarea alegerilor. Conflictele interne fundamentale nu fuseseră însă rezolvate. Atît Statele Unite cît și Marea Britanie au fost curînd forțate să ia o decizie clară în privința politicii lor în Balcani și în estul Mării Mediterane. Chestiuni similare aveau să apară în 1948, cînd Iugoslavia s-a rupt de blocul sovietic, iar Peninsula Balcanică a fost iar confruntată cu o criză majoră. Marile controverse din perioada care a urmat imediat după război, cu excepția conflictului asupra Triestului, erau chestiuni mai curînd politice și ideologice decît teritoriale. Harta postbelică a Balcanilor (harta 13) nu arată nici o modificare radicală. Cu toate că pierduse Basarabia și nordul Bucovinei în favoarea Uniunii Sovietice și cedase sudul Dobrogei Bulgariei, România era stăpînă pe întreaga Transilvanie. Grecia dobîndise Insulele Dodecanese de la Italia. Așa cum vom explica în acest capitol, deși Iugoslavia obținuse cîștiguri importante în detrimentul Italiei, granițele finale nu corespundeau așteptărilor iugoslavilor.

RĂZBOIUL CIVIL DIN GRECIA, 1946-1949

În perioada în care Partidul Comunist și coalițiile dominate de comuniști puneau mîna pe putere în statele învecinate, situația politică din Grecia s-a deteriorat și ea. După cum am menționat, guvernul britanic luase în decembrie 1944 măsuri hotărîte pentru a-și păstra în continuare influența la Atena. Pe parcursul lunilor următoare s-a menținut presupunerea generală că Marea Britanie va continua să fie puterea dominantă în Marea Mediterană, cu o bază puternică în Grecia. Pe linia acestei politici, reprezentanții britanici acordau o foarte mare atenție evenimentelor politice de la Atena și depuneau eforturi în vederea facilitării reconstruirii postbelice a țării. Au sosit misiuni de la Londra pentru a da o mîna de ajutor la restabilirea instituțiilor financiare, a sistemului juridic și a poliției, precum și la implementarea proiectelor de sprijinire a economiei și a celor de înlăturare a urmelor războiului. Generalul Scobie și ambasadorul Sir R. Leeper aveau o mare influență; ei au fost consultați la alcătuirea tuturor celor opt guverne care s-au perindat între ianuarie 1945 și aprilie 1946. Un observator atent al acestor evenimente comenta astfel situația: „Pînă în 1947, guvernul

britanic l-a numit și demis pe primul ministru, acordînd o atenție pur formală prevederilor constituționale. Experții britanici dictau politica economică și financiară, cea a apărării și a afacerilor externe, a securității și justiției, precum și cea în privința sindicatelor și a șomajului.⁵

În general, consilierii britanici colaborau cu și încurajau elementele progresiste și moderate ale scenei politice grecești, cum erau partidele conduse de Papandreou, Plastiras și Sofoulis. Totodată, dreapta și regaliștii au reușit să-și întărească influența asupra poliției și a Gărzii Naționale nou înființate. Mîna fermă a Marii Britanii era marcată de intensificarea criticilor din partea stîngii și adesea a Statelor Unite, al căror guvern rămăsese în mare parte neimplicat în evenimentele din Grecia. Fondurile americane constituiau însă baza ajutoarelor masive furnizate de Administrația de Ajutorare și Reabilitare a Națiunilor Unite (UNRRA), care a salvat țara de la foamete.

Între timp, vechile coaliții politice s-au refăcut; cea mai mare influență era exercitată de populiștii lui Tsaldaris, de liberalii lui Soufoulis, de național-liberalii lui Gonatas și Zervas și de Uniunea Politică Națională alcătuită din adepții lui Papandreou, Panaghiotis Kanellopoulos și Sofoklis Venizelos. Ca și mai înainte, partidele erau grupate în jurul unor personalități puternice. Astfel de combinații erau ușor de format, dar instabilitatea lor fundamentală conferea un element de nesiguranță scenei politice.

Deși centrul și dreapta erau divizate în facțiuni, stînga prezenta o imagine și mai haotică. Prin 1945, coaliția EAM (Frontul de Eliberare Națională) slăbise. Mulți din vechii ei membri fuseseră dezamăgiți de politica dusă în războiul civil din decembrie și de atrocitățile comise în unele zone, acțiuni care includeau executarea pe scară largă a adversarilor și luarea de ostateci. Stînga republicană, care era alcătuită dintr-o serie de grupări mici, ca, de exemplu, agrarienii și socialiștii, care aveau programe contradictorii, era lipsită de un centru puternic. Principalul lor punct comun era împotrivirea față de revenirea regelui pe tron, dar aveau dezacorduri în majoritatea altor probleme. Dintre partidele de stînga, în ciuda tensiunilor lui interne, KKE (Partidul Comunist Grec) rămînea cel mai puternic.

În timpul războiului, principala figură a comuniștilor greci fusese Ghiorgios Siantos; toată puterea politică se aflase în mîinile membrilor de partid locali. Situația aceasta s-a schimbat în 1945, cînd Nikos Zachariadis s-a întors din prizonierat din Germania. Avînd legături strînse cu cercurile comuniste internaționale, noua conducere a criticat aspru politica dusă pînă atunci. Cu toate că, teoretic, era în continuare în favoarea unei politici gen *front popular* și era dispus să intre în coaliția guvernamentală, partidul a adoptat acum o poziție activă și agresivă față de situația politică a perioadei respective. Era atacat în special rolul jucat de britanici în afacerile Greciei, iar guvernul era acuzat de faptul că ar fi fost „monarho-fascist.” Erau totodată menținute relații strînse cu partidele comuniste din Albania, Bulgaria și Iugoslavia, care erau în măsură să ajute mișcarea grecească.

Ca și în vremea războiului, colaborarea cu organizațiile bulgară și iugoslavă întîmpina mari dificultăți. Partizanii greci și KKE beneficiaseră întotdeauna de un mare sprijin în Macedonia grecească. În ciuda incontestabilului caracter grec al majorității populației, macedonenii slavofoni jucaseră roluri importante în cadrul rezistenței. Cu ajutorul partizanilor iugoslavi, ei organizaseră Frontul Slavo-

⁵ C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece, 1941-1949*, Hart-Davis, MacGibbon, London, 1976, p. 149.

Macedonean de Eliberare Națională (SNOF), reorganizat mai târziu sub numele de NOF. Membrii acestuia aveau să constituie spre sfârșitul războiului civil o componentă majoră a forțelor comuniste. Chiar și înainte de izbucnirea unui nou conflict național, legăturile cu partidul iugoslav, nu numai ale acestui grup, ci și cele ale KKE, erau apropiate. Comuniștii greci puteau trece liber granița; în 1945 au fost înființate în interiorul Iugoslaviei tabere destinate adăpostirii refugiaților și asigurării unei oarecare instruiți militare a acestora. Această asociere strinsă cu vecina de la nord implica inevitabil problema Macedoniei și chestiunea viitorului statut al sectorului ei egeean. Întrucât ambele implicau o posibilă cedare a unor ținuturi grecești, ele constituiau un obstacol serios în calea încercărilor KKE de a intra în grațiile populației.

Pactul de la Varkiza din februarie 1945 nu a dus la instalarea unei situații stabile. Cu toate eforturile britanicilor, guvernul grec nu era suficient de puternic ca să țină sub control evenimentele din mediul rural. Deși ELAS (Armata Populară de Eliberare Națională) depusese armele specificate în acord, membrii ei păstrasera totuși multe arme. Au reapărut în același timp toate vechile resentimente și uri din timpul războiului. Atât comuniștii cât și regalistii, ca și alte facțiuni, organizaseră detașamente înarmate. Și-a făcut reapariția și brigandismul grecesc tradițional. Existau deci mari posibilități de răzbunări și represalii în nume personal. Avantajul era totuși de partea elementelor aripii drepte din guvern. Operațiunea de reînstituire a armatei grecești regulate, ai cărei membri erau înrolați, a fost condusă mai ales de corpul de ofițeri de dinaintea războiului, care era în mare parte format din monarhiști. Deși armata avusese anterior un numeros, adesea predominant, element republican, ofițerii aceștia fuseseră în cea mai mare parte înlăturați în 1936. Forțele polițienești erau de asemenea alcătuite în primul rând din oameni care își păstrasera posturile pe toată durata ocupației și erau anti-comuniști. În plus, dreapta putea apela la secțiunea din acordul de la Varkiza care prevedea arestarea foștilor partizani care comiseseră delikte de drept comun. Tribunalele erau mult mai vigilente în privința intentării proceselor împotriva acestora decât în aceea a judecării crimelor legate de colaborarea cu inamicul. Cele mai importante arme de represiune se aflau deci în mâinile centrului și în cele ale dreptei, grupări care se bucurau evident și de sprijinul majorității poporului grec în perioada aceasta.

Spre deosebire de situația dintr-o mare parte a restului Europei, condițiile economice din Grecia nu s-au îmbunătățit după încheierea luptelor. Slăbiciunea fundamentală a economiei grecești a fost analizată în secțiunile de mai sus; războiul a dus la intensificarea tuturor acestor probleme. Opt la sută din populație, adică 0,5 milioane din totalul de 7 milioane de oameni fuseseră uciși. Țara era afectată de o inflație uriașă, în timp ce salariile rămânea la niveluri scăzute. Există o permanentă problemă a echilibrului comercial. Grecia era încă nevoită să importe alimente pentru a împiedica instalarea foametei și nu dispunea de mijloacele de plată necesare. În ciuda faptului că proviziile erau trimise de UNRRA, o parte considerabilă a lor ajungea pe piața neagră. Corupția și setea de profit extrem de răspândite provocau mari nemulțumiri sociale. În special situația satelor și a zonelor de munte era deosebit de grea. Acestea nu aveau drumuri sau alte mijloace de comunicație necesare asigurării unei distribuiți eficiente a ajutoarelor și nici influența politică ca să fie sigure că primeau partea care li se cuvenea din alimentele și îmbrăcămintea disponibilă. Foametea, mizeria și profundele nemulțumiri din mediul sătesc constituiau un fundal propice declanșării unei revolte.

Prima chestiune politică ce trebuia rezolvată era cea a monarhiei. În ciuda protestelor sovietice și răsturnînd o decizie anterioară, guvernele occidentale au decis ca alegerile pentru legislativ să fie organizate înaintea plebiscitului privind revenirea regelui, măsură care a fost dezaprobată și de Ghiorgios al II-lea. Urmău să fie trimise misiuni britanice, franceze și americane ca să supravegheze votarea. Dat fiind că situația de la sate făcea ca partidele de stînga să întîmpine dificultăți în privința desfășurării campaniei lor electorale, acestea au cerut amînarea alegerilor. Atunci cînd cererea lor a fost refuzată, KKE și alte cîteva grupuri, inclusiv o serie dintre cele de centru, nu au participat la vot. Această acțiunea avea să fie ulterior extrem de dăunătoare pentru interesele acestora. Din cauza refuzului lor de a participa la campanie și de a-și prezenta candidații, ele urmau să nu aibă nici un reprezentant în adunare pe perioada următorilor patru ani. Partidul Comunist era astfel privat de influența politică pe care ar fi putut-o exercita pe calea aceasta.

Ținute conform programării în martie 1946, alegerile au fost cîștigate cu o majoritate absolută de Partidul Populist al lui Tsaldaris, care sprijinea reinstaurarea monarhiei. În urma acestei răsturnări a situației, rezultatul plebiscitului referitor la revenirea regelui era previzibil. În septembrie, așa cum era de așteptat, Ghiorgios al II-lea a obținut aprobarea a 68 % din electorat. Ambele acțiuni electorale au dat totuși naștere unor serii de controverse. Stînga invocă argumentul că un număr foarte mare din alegătorii ei nu participaseră la vot, astfel că rezultatele nu reflectau adevărata voință a poporului grec. Acuzațiile ei relativ la amestecul masiv al poliției erau incontestabil justificate. Desigur, este imposibil să stabilim cu precizie care ar fi fost rezultatul dacă KKE și restul stîngii ar fi intrat în competiție.

În acest timp situația din mediul rural se înrăutățise. În 1946 au fost comunicate un număr mai mare de incidente politice violente: „Cifrele adunate de un observator britanic arătau că din crimele comise în Macedonia într-o singură săptămînă a lunii iulie două puteau fi atribuite detașamentelor stîngii, șase celor ale dreptei, iar cinci aveau autori nesiguri; într-o altă săptămînă, cifrele pentru întreaga țară au fost de douăzeci și trei pentru dreapta, șaisprezece pentru stînga și două nesigure.”⁶

Data fiind atmosfera aceasta haotică, este imposibil să stabilim exact data începerii noului război civil. Detașamente înarmate reprezentînd întregul spectru politic rămăseseră active încă de la începutul războiului; acțiunile lor nu au făcut decît să se intensifice pur și simplu acum, iar incidentele dintre suporterii guvernului și cei ai stîngii s-au înmulțit. Forțele KKE, cunoscute sub numele de Armata Democrată a Greciei, erau sub comanda lui Markos Vafiadis. Zachariadis se afla la Atena, unde centrul comuniștilor era și acum intact iar presa acestuia continua să funcționeze, rămînînd pe baricade pînă în octombrie 1947. Adevărata putere a KKE era însă constituită de detașamentele din munți; recruții care le alcătuiau erau în cea mai mare parte țărani. În schimb, mișcarea nu era sprijinită de muncitorii din mediul urban, cel puțin nu pe față sau eficient. Guvernul și armata regulată au deținut controlul asupra marilor orașe, inclusiv a Atenei, Pireului și Salonicului pe tot parcursul crizei. Numărul celor din fiecare tabără este dificil de estimat, dar în vara anului 1946 se pare că rebelii totalizau între 1 500 și 2 700 de oameni, cifră care a crescut la între 8 000 și 13 500 de oameni spre sfîrșitul războiului. Forțele guvernamentale opuse lor constau din armata

⁶ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 180.

de 90 000 și din poliția de 30 000 de oameni⁷ care aveau și avantajul înzestrării cu echipament militar greu, în care intrau mitraliere, mașini blindate și tancuri. Forțele navale și aeriene, ca și armata terestră, au rămas loiale guvernului.

Cu toată diferența aceasta de efective și dotare cu armament, rebelii erau stăpîni prin primăvara lui 1947 pe o mare parte a țării. Asemeni forțelor de partizani din alte părți, ei dețineau anumite avantaje. Aplicînd tactica lovește-și-fugi, ei se foloseau din plin de mobilitatea lor superioară. Armata nu putea apela la echipamentul ei greu în zonele de munte primitive unde erau purtate o mare parte a luptelor. Deși numărul luptătorilor activi era relativ mic, rebelii erau ajutați de o armată clandestină de simpatizanți din sate și orașe. Spre deosebire de armata regulată, detașamentele insurgenților nu erau îngreuiate de necesitatea menținerii unor unități de sprijin numeroase; ei locuiau în afara satelor. În plus, întrucît controlau regiunile muntoase, ei aveau avantajul liniilor de comunicație interne. Guvernul era în schimb stăpîn pe cele mai importante orașe, pe zonele de coastă și pe drumurile principale. În anumite privințe, situația era deci asemănătoare celei din anii '20 ai secolului trecut, cînd armata otomană nu i-a putut disloca din adăposturile lor fortificate pe luptătorii de gherilă.

O altă problemă majoră cu care se confrunta guvernul era moralul scăzut al trupelor lui, care nu au luptat eficient la început. Misiunea militară britanică îi instruia pe soldați conform principiilor care duseseră la cîștigarea războiului împotriva Germaniei; acești ofițeri nu dispuneau de cunoștințele necesare predării tacticilor de gherilă. Soldații greci nu erau deci pregătiți să facă față adversarilor lor. Ei erau de asemenea foarte dispersați, armata trebuind să păzească frontierele, să supravegheze liniile de comunicație și să apere satele loiale. Pe lîngă aceasta, eficiența lor era afectată și de numeroasele amestecuri de natură politică în chestiuni legate de stabilirea strategiei și de numirea comandanților. Moralul soldatului de rînd era totodată influențat negativ de faptul că fiii celor bogați puteau să-și cumpere scutirea de serviciul militar și de incapacitatea statului de a avea grijă în mod corespunzător de soldat și de familia lui și de a asigura aprovizionarea adecvată a lor.

Era firesc ca faptul că rebelii controlau o mare parte a Greciei să devină o chestiune de interes internațional, ținînd cont mai ales de victoriile obținute de comuniști în alte părți și de presiunea exercitată concomitent de Uniunea Sovietică asupra Iranului și Turciei. Se părea că guvernul sovietic depunea un efort decisiv ca să dobîndească o poziție puternică în regiunea Mării Egee și în estul Mediteranei. Stalin își exprimase la conferința de la Potsdam dorința de a institui o bază navală în zona Egeei. Presa sovietică a vremii lansase o campanie înverșunată împotriva guvernului „monarho-fascist” de la Atena. Era de asemenea limpede că Partidul Comunist Grec primea ajutor din partea Iugoslaviei, Albaniei și Bulgariei. Statele occidentale presupuneau firește că asemenea acțiuni nu puteau fi realizate decît în urma aprobării sau chiar datorită inițiativei sovieticilor.

Guvernul grec întîmpina între timp dificultăți tot mai mari. Era evident că nu cei aflați la putere aveau să cîștige războiul civil, ei putîndu-se în cel mai bun caz menține în defensivă. Dat fiind că britanicii s-au aflat curînd într-o postură în care le era imposibil să-i mai acorde sprijin, guvernul a apelat la Statele Unite. Profunda implicare a americanilor în afacerile grecești care a urmat s-a produs în faze treptate. A fost inițial intensificat ajutorul economic. Guvernul american a început să considere evenimentele

⁷ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 186.

Greciei drept un exemplu a ceea ce părea să fie un model al agresiunii sovietice împotriva regiunilor slabe și vulnerabile; reflectînd această opinie, Lincoln MacVeagh, ambasadorul Statelor Unite la Atena, scria în februarie 1947 Departamentului de Stat: „Dacă Grecia cade pradă comunismului, întregul Orient Apropiat ca și o parte a Africii de Nord vor trece cu siguranță sub influența sovietică.”⁸

Turnura decisivă a politicii americane a avut loc în martie 1947. În februarie guvernul Marii Britanii a informat Statele Unite că nu mai putea face față responsabilităților lui în privința Greciei. Drept urmare, președintele Truman a cerut Congresului acordarea unui ajutor în valoare de 400 de milioane de dolari destinat atât Greciei cît și Turciei. Iată ce declara el într-o cuvîntare ținută în ziua de 12 martie: „Însăși existența statului grec este astăzi amenințată de activitățile teroriste ale cîtorva mii de oameni înarmați conduși de comuniști, care sfidează autoritatea guvernului... Grecia trebuie ajutată dacă ea urmează să devină o democrație de sine stătătoare și demnă de propriul ei respect.” Pentru a obține aprobarea Congresului și a opiniei publice americane, președintele și-a justificat inițiativa printr-o afirmație generală, care a devenit cunoscută ulterior sub numele de *Doctrina Truman*: „Cred că este necesar ca politica Statelor Unite să fie cea de sprijinire a popoarelor libere care se opun încercărilor de a fi subjugate de către unele minorități înarmate sau presiunilor externe.”⁹ Implicarea aceasta directă într-o zonă în care influența americană nu se exercitase pînă atunci a marcat un punct major de plecare în politica externă a Statelor Unite. Ea era o completare a Planului Marshall de ajutorare economică a Europei lansat în iunie 1947, care includea și Grecia.

Guvernul american l-a înlocuit astfel pe cel britanic ca influență străină majoră la Atena. Misiunile și consilierii Statelor Unite îndeplineau aceleași sarcini ca și predecesorii lor. Așa cum fusese cazul și cu alți protectori anteriori ai grecilor, intervenția americană a provocat multe fricțiuni și avea să fie mai tîrziu atacată violent de mulți politicieni greci. Prezența americanilor a introdus un nou stil și o nouă manieră; s-a comentat că grecii își considerau noii patroni „mai inflexibili, mai puțin adaptabili, mai puțin dispuși să facă excepții, mai înclinați să impună aplicarea metodelor americane, indiferent de caracteristicile naționale... Erau viguroși, plini de resurse și extraordinar de eficienți.”¹⁰ În ciuda asigurărilor în privința ajutorului american, era clar că urma să mai treacă ceva timp pînă la sosirea proviziilor și a echipamentului militar promis. În acest timp, în aprilie 1947, regele Ghiorgios al II-lea a murit, fiind urmat de fratele lui Pavel.

Anul 1948 a adus o situație de remiză militară; ambele tabere se pregăteau pentru viitorul conflict decisiv. Cu ajutorul americanilor, armata grecească și-a sporit efectivele de la 132 000 la începutul lui 1948 la o cifră finală a tuturor forțelor ei de 232 500 de militari. Au fost de asemenea trimiși ofițeri și consilieri americani ca să-i ajute. Cu toate că fondurile erau alocate pentru economie, cea mai mare parte a ajutorului Statelor Unite era destinată înzestrării cu echipament militar și întăririi armatei. Pînă în septembrie 1948 acestea furnizaseră 140 de avioane, 3 890 de automate

⁸ Citat din John O. Iatrides, „Greece and the Origins of the Cold War“, în John T. A. Koumoulides, ed., *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974*, Zeno, London, 1977, p. 237.

⁹ Cuvîntarea ținută de Truman în fața Congresului la 12 martie 1947, în *Documents on International Affairs, 1947-1948*, Oxford University Press, London, 1952, pp. 2-7.

¹⁰ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 235.

și mortiere, 97 000 de puști și 10 000 de automobile și camioane.¹¹ În ciuda protestelor sovietice, Națiunile Unite au fost de acord cu aceste acțiuni de ajutorare.

KKE nu a putut face față acestei provocări. În ciuda faptului că primea provizii din Iugoslavia și Bulgaria, guvernul sovietic nu le dădea rebelilor nici o încurajare sau sprijin. De fapt, Stalin dorea încetarea revoltei, deoarece ea provoca greutăți politicii Uniunii Sovietice în alte părți ale lumii. El și-a exprimat dezaprobarea față de liderii iugoslav și bulgar aflați în vizită la Moscova, afirmând că rebeliunea nu avea

absolut nici o șansă de reușită. Credeți că Marea Britanie și Statele Unite – Statele Unite, cel mai puternic stat din lume – vă vor permite să le tăiați liniile de comunicație din Marea Mediterană ! Prostii. Iar noi nu avem nici o flotă șacoloș. Revolta din Grecia trebuie oprită și asta cât mai repede posibil.¹²

Această atitudine a sovieticilor nu a pus capăt nici ajutorului iugoslav și nu a dus nici la schimbarea politicii KKE. Cu toate acestea, era evident că națiunile balcanice nu puteau ține piept Statelor Unite în domeniul acordării sprijinului militar. Rebelii greci erau tot timpul dezamăgiți de calitatea ajutoarelor primite. În plus, a devenit curînd clar că ei nu puteau obține sprijinul celei mai mari părți a țăranilor greci. Deși reușiseră la început să atragă tineretul de la sate, Markos a recunoscut după aceea că, pe la jumătatea anului 1947, aproximativ 90 % din recrutările lor trebuiau făcute cu forța.¹³ Mai mult, o mare parte a acțiunilor lor provocau nemulțumiri profunde. De pildă, atunci cînd erau forțați să evacueze o zonă, rebelii îi luau adesea cu ei pe copiii din partea locului. Circa 28 000 de copii au fost duși departe de casele lor, iar mulți dintre ei au fost trimiși peste hotare; numai 10 000 s-au întors cu timpul la căminele lor.¹⁴

Tabăra insurgenților era slăbită și de dezbinarea din cadrul conducerii și de dezacordurile în privința strategiei. Zachariadis nu avea nici o experiență personală în domeniul luptelor purtate în munți. Influențat de ideologia marxistă, el era convins că victoria va fi repurtată în orașele industriale. Această credință a dus bineînțeles la declanșarea unui conflict între el și Markos, satele constituind punctul forte al influenței celui din urmă. Avînd experiență în luptele de gherilă, comandantul militar dorea să continue aplicarea acestor metode, dar a fost învins de cei care preferau adoptarea principiilor războiului convențional. În decembrie 1947, influențați tot de experiența iugoslavilor, rebelii au înființat un Guvern Democrat Provizoriu al Greciei, care semăna cu AVNOJ (Consiliul Anti-Fascist de Eliberare Națională a Iugoslaviei). Markos era prim-ministru și ministru de război. Este interesant să observăm că nici unul dintre guvernele est-europene nu a recunoscut acest regim.

În timpul războiului civil, Armata Democrată, care avea 25 000 de oameni pe la sfîrșitul anului 1948, se bizaia pe proviziile aduse de peste graniță și apoi trecute prin munți de caravane de catîri. Datorită acestei dependențe de ajutorul străin, conflictul izbucnit între Iugoslavia și Uniunea Sovietică în primăvara lui 1948 s-a dovedit un dezastru pentru cauza rebelilor. Disputa aceasta nu a implicat numai Belgradul și Moscova, avînd drept rezultat ruperea completă a relațiilor dintre Iugoslavia și vecinele ei – Albania, Bulgaria, Ungaria și România. În ciuda acestei

¹¹ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 247.

¹² Djilas, *Conversations with Stalin*, p. 182.

¹³ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 212.

¹⁴ Woodhouse, *The Struggle for Greece*, p. 209.

crize, ajutorul iugoslav a continuat să fie acordat pe toată durata anului 1948, dar perspectiva era tot mai sumbră pentru forțele KKE. Către sfârșitul anului, Markos era convins că războiul era pierdut. Într-un raport din noiembrie 1948, el considera că principalele cauze ale eșecului erau problema găsirii de noi resurse, lipsa de sprijin din mediul urban și insuficiența ajutorului din afară. El a fost înlocuit din funcția de comandant al Armatei Democrate în februarie 1949 și a plecat în Iugoslavia.

Cauzei insurgenților i-au fost aduse prejudicii și de aprobarea de către KKE a formării statului macedonean. Postul lui de radio, care emitea din România, a sprijinit această idee în martie 1949. În cadrul disputei ivite în lagărul socialist, Zachariadis sprijinise poziția sovieticilor, acceptând deci soluția bulgarilor în problema macedoneană. Se părea acum că o victorie a KKE putea foarte bine duce la o pierdere teritorială pentru Grecia. Legăturile comuniștilor cu guvernele țărilor vecine, care aveau toate pretenții asupra ținuturilor grecești, constituiseră întotdeauna un punct vulnerabil. Trebuie de asemenea să menționăm că macedonenii slavofoni, organizați în NOF (fost SNOF, adică Frontul Slavo-Macedonean de Eliberare Națională), alcătuiau o parte importantă a trupelor KKE. Numărul lor era apreciat ca fiind de 11 000 de oameni la începutul anului 1948 și de 14 000 spre sfârșitul revoltei.¹⁵

Revolta s-a încheiat în cele din urmă în 1949. În ianuarie, generalul Papagos a preluat comanda armatei; la Atena se afla la putere un regim stabil de centru moderat. Era pusă acum în balanță ponderea ajutorului Statelor Unite. În primăvară armata a început să lichideze centrele rebelilor, pornind din Pelopones și deplasându-se apoi spre nord. În iulie 1949 Tito a închis granița cu Grecia, întrerupând astfel liniile de aprovizionare ale insurgenților. Luptele s-au încheiat în septembrie; o mare parte a forțelor învinse au fugit din țară. În octombrie conducerea KKE a acceptat realitatea și l-a blamat pe Tito pentru înfrângerea suferită.

Războiul civil a constituit un dezastru pentru națiunea greacă. S-a estimat că fuseseră uciși circa 70 000 de oameni din tabăra guvernamentală și 38 000 din cea a rebelilor. Pagubele fizice provocate țărilor erau imense, mult mai mari decât cele din războiul european anterior. Pe lângă aceasta, guvernul dusese o politică de curățire a satelor din zonele amenințate, acțiune care a dat naștere unei enorme probleme a refugiaților. Către sfârșitul anului 1947 existau aproximativ 400 000 de astfel de oameni, iar numărul lor a crescut prin 1949 la aproape 700 000; a fost nevoie ca toți aceștia să fie îngrijiți în timpul conflictului și recolonizați ulterior. Și mai rău era faptul că îndelungatul conflict lăsase drept moștenire multă înverșunare și ură. Ca toate războaiele civile, el a fost dus cu violență și cruzime. Un autor grec modern oferă o imagine dramatică a acestei atmosfere într-unul din romanele lui. Într-un sat, scrie el, locuitorii

nu au fost surprinși când frații au început să se ucidă între ei. Nu le era frică și nici nu și-au schimbat modul de viață. Dar ceea ce mocnise lent, muștește și într-ascuns în ei, a izbucnit cu impetuoșitate și neînfrinat acum. Patima primitivă a omului de a ucide țigăna din ei. Fiecare avea un vecin, un prieten sau un frate pe care îl ura de ani de zile, fără motiv, adesea fără să-și dea măcar seama. Ura mocnea acolo, incapabilă să găsească o ieșire. Iar acum, dintr-o dată, li s-au dat puști și grenade de mână. Clerul, armata, presa, toate îi îmoldeau să-și ucidă vecinul, prietenul, fratele. Numai astfel, strigau ele la ei,

¹⁵ R. V. Burks, *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1961, pp. 102-104.

puteau fi salvate credința și țara. Crima, cea mai veche nevoie a omului, a dobândit o înaltă semnificație mistică. Și a început vînătoarea – fratele vînîndu-și fratele.¹⁶

EVOLUȚIA IUGOSLAVIEI

Obiectivele iugoslavilor

La sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, Iugoslavia era fără îndoială cea mai puternică țară din Balcani – practic, cu excepția Uniunii Sovietice, cel mai influent stat din Europa de Est. Ea avea o armată impresionantă formată din 800 000 de luptători experimentați aflați sub un comandament pur național și un regim revoluționar care avea evident relații strînse și prietenești cu Moscova. Încrăzători în puterea pe care o dețineau, liderii partizanilor elaboraseră un program de perspectivă vast și ambițios. Pe lângă schimbările economice, sociale și politice pe care voiau să le introducă în țară, ei doreau în același timp să atingă anumite obiective teritoriale și țeluri legate de politica externă. Așa cum am văzut, partizanii iugoslavi dobîndiseră deja o poziție dominantă la Tirana. În afară de aceasta, cu toate că aveau controlul deplin al Macedoniei Vardarului, ei urmăreau unirea sectorului pirinean cu cel egeean sub conducerea guvernului de la Skopje. Această acțiune avea să fie dusă la bun sfîrșit prin negocieri cu guvernul bulgar și cu KKE și avea să facă parte dintr-un aranjament menit să facă din Bulgaria a șaptea republică iugoslavă. Guvernul iugoslav spera să obțină teritorii situate în partea de nord prin tratatele de pace care urmau să fie negociate cu Italia și Austria. Marile premii ale acestei zone erau peninsula istriană și orașul Istria, care constituia ținta majoră a iugoslavilor. În plus, ei nădăjduiau să anexeze și provincia austriacă a Carintiei, a cărei populație era parțial alcătuită din sloveni.

În calea realizării acestui program ambițios se aflau însă mari obstacole, mai ales în privința Istriei și a Carintiei. O dificultate importantă era constituită de faptul că Iugoslavia nu era susținută în planurile ei de nici o mare putere. Opoziția sovietică avea să se dovedească a fi în cele din urmă deosebit de eficientă în blocarea încercării de constituire a unei federații balcanice. Sprijinul occidental a fost pierdut datorită unor anumite acțiuni ale Iugoslaviei care au dus la îndepărtarea de ea a Marii Britanii și a Statelor Unite. După cum am menționat, principalele legături cu o putere străină ale partizanilor fuseseră în timpul războiului cele cu britanicii prin intermediul misiunii militare a acestora. Churchill se așteptase să obțină cel puțin 50 % din influența din zona aceasta după război. După repurtarea victoriei, partizanii își manifestaseră însă imediat preferința clară pentru lagărul socialist prin stabilirea unei strînse cooperări cu reprezentanții sovietici și declarînd fără echivoc că vor respinge orice amestec occidental. Acordurile dintre Tito și Šubašić au fost încălcate și se părea că nu va fi organizat vreodată nimic care să semene cu alegerile libere cerute de Declarația de la Yalta. Mai rău, a izbucnit curînd un conflict pe față cu Statele Unite. În august 1946, după mai multe proteste privind violarea spațiului lor aerian, avioanele iugoslave au obligat un avion de transport american să aterizeze, după care au doborât un alt avion, ceea ce a dus la pierderea a cinci vieți omenești. Cu toate că guvernul a plătit în cele din urmă o despăgubire, incidentul acesta a marcat începutul unei perioade de relații foarte proaste cu Washingtonul. Bineînțeles

¹⁶ Nikos Kazantzakis, *The Fratricides*, Simon & Schuster, New York, 1964, p. 8.

că Iugoslavia nu se putea aștepta la susținerea Statelor Unite sau a Marii Britanii în atingerea obiectivelor ei teritoriale mai controversate.

Pe lângă atitudinea ei negativă față de anumite aspecte ale cooperării balcanice, Uniunea Sovietică avea rezerve și în privința chestiunilor legate de Carintia și de Triest. Referitor la Carintia, guvernele occidentale considerau menținerea ei în stăpânirea Austriei drept vitală pentru existența acesteia, pe care erau decise să o reinstituie ca stat independent. Din punctul ei de vedere, Uniunea Sovietică nu era interesată în urgentarea rezolvării statutului Austriei. Atât timp cât nu era încheiat un tratat, trupele sovietice puteau rămâne pe teritoriul ei și păstra linii de comunicație prin România și Ungaria, ținând astfel aceste două state sub ocupație militară. În problema Triestului guvernul sovietic s-a dovedit pînă la urmă reticent să intre în conflict cu Occidentul sau să-și pericliteze interesele din alte părți doar ca să-i facă pe plac Belgradului. Soarta acestui oraș juca un rol important în politica Italiei și trebuia să se țină cont și de poziția comuniștilor italieni.

În cadrul negocierilor de pace, Iugoslavia a revendicat inițial toată fosta provincie italiană Venezia Giulia. În mai 1945 forțele partizanilor ocupau cea mai mare parte a acestei regiuni. În urma puternicei presiuni a Statelor Unite și Marii Britanii, ele au fost nevoite să se retragă din Istria apuseană pe o linie care lăsa în mîinile aliaților occidentali orașe importante ca Pula, Triest și Gorizia. În negocierile legate de formularea unui tratat de pace pentru Italia, Uniunea Sovietică a susținut la început pretențiile iugoslave, inclusiv pe cele relativ la Triest. Guvernele britanic și american voiau în schimb să-i permită Italiei să păstreze Triestul și Istria de vest. În iulie 1946, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite au acceptat o soluție de compromis propusă de Franța prin care îi era atribuită Iugoslaviei cea mai mare parte a Istriei, dar care prevedea totodată instituirea unui „Teritoriu Liber al Triestului” compus din orașul propriu-zis și din cîteva ținuturi din jurul acestuia; acest teritoriu urma teoretic să aibă în cele din urmă un guvern internațional. El era împărțit în două zone (vezi harta 14). Cea de nord, din care făcea parte și Triestul, cunoscută sub numele de Zona A, se afla sub administrație britanică și americană. Zona B, situată la sud, a fost trecută sub control iugoslav. Prin tratatul de pace semnat cu Italia în februarie 1947, Iugoslavia primea un teritoriu de 2 995 de mile pătrate (aproximativ 8 000 de kilometri pătrați - n.t.) cu aproape 600 000 de locuitori. În ciuda acestor cîștiguri mari, guvernul iugoslav era în continuare nemulțumit de aranjamentul referitor la Triest și dezamăgit din cauza a ceea ce el considera drept eșecul sovieticilor de a-i susține în mod corespunzător interesele.

Deși granița de nord a Iugoslaviei a fost trasată de marile puteri, problemele teritoriale ale celorlalte frontiere au fost rezolvate prin negocieri între statele din Balcani și partidele lor comuniste naționale. Datorită superiorității lui militare, avantajul era deținut în acest cadru de guvernul iugoslav. Regiunea Kosovo a fost reocupată. Au fost luate măsuri de represiune împotriva populației albaneze și au izbucnit lupte crîncene. Zona a fost ulterior anexată la Serbia ca regiune autonomă, iar albaneza a fost recunoscută ca limbă oficială. Practic însă, a fost restabilită dominația sîrbilor. În Albania propriu-zisă, reprezentanții iugoslavi au preluat pur și simplu vechiul rol al italienilor. Era exercitată o puternică influență politică; au fost trimiși în țară experți și consilieri și au fost elaborate planuri de exploatare a resurselor economice locale.

Harta 14. Controversa asupra Triestului

Chestiunea cu adevărat dificilă era cea referitoare la Macedonia. Am văzut că Partidul Comunist Iugoslav reușise în timpul războiului să dobândească o poziție dominantă în sectorul Vardarului, care a devenit una dintre cele șase republici ale noii Iugoslavii. Cele mai mari probleme implicau statutul Macedoniei pirineene și egeene. Întrucât întreaga controversă macedoneană avea să rămână motivul major al tensiunii dintre statele balcanice, fundalul problemei, care a fost deja menționat în mai multe secțiuni ale relatării de față, este revăzut aici în amănunțime.

Controversa macedoneană: „mărul discordiei“

După cum am văzut, soarta ținuturilor macedonene fusese principala cauză de înverșunări și controverse între statele din Balcani încă din 1878. Chiar și guvernul României avansase revendicări pe baza populației vlahe. Prin Tratatul de la San Stefano din 1878, Bulgariei îi fusese atribuită cea mai mare parte a acestor ținuturi, precum și Tracia, un aranjament care corespundea cu ceea ce era considerat la vremea aceea drept caracterul național al regiunii. După împărțirea statului bulgar prin Tratatul de la Berlin, opinia publică bulgară a rămas convinsă că macedonenii erau în fond bulgari. Zona a devenit ulterior centrul unor conflicte violente. Interesele sîrbilor, grecilor și bulgarilor au dus la organizarea de societăți culturale și de bande teroriste. Unele grupuri sprijineau ideea unei Macedonii independente pe baza caracterului etnic distinct al populației ei. Trebuie să menționăm că guvernul bulgar nu era deloc indiferent față de acest punct de vedere. Dacă anexarea directă a întregii regiuni s-ar fi dovedit imposibilă, liderii bulgari erau în general în favoarea creării unui stat macedonean separat; ei erau siguri că acesta va colabora strîns cu Sofia și că se va realiza în cele din urmă unirea. După războaiele balcanice din 1912 și 1913, însă, în locul acestei alternative, Bulgaria a trebuit să fie de acord cu împărțirea Macedoniei, cea mai mare parte a teritoriului acesteia fiind atribuit Serbiei. Districtul pirinean, care alcătua doar 10 % din suprafața ei totală, constituia o substituie lipsită de importanță față de obiectivele mai largi ale bulgarilor.

În anii scurși între cele două războaie mondiale, Macedonia a rămas un centru al violențelor și controverselor. Belgradul a încercat să administreze ținuturile ei sub numele de „Serbia de Sud“ și să-i trateze pe locuitorii ei drept sîrbi. Deși conflictele naționale nu au avut aici intensitatea celor dintre sîrbi și croați, ele au constituit realmente un element care avea să slăbească pe viitor statul iugoslav. Deja menționata IMRO (Organizația Revoluționară Macedoneană Internă) a Macedoniei, care era acum pro-bulgară, coopera cu *Ustașa* croată, ambele primind sprijin din partea italienilor și a ungurilor. În aceeași perioadă s-a produs o schimbare foarte importantă în Macedonia grecească. Colonizarea refugiaților greci din Anatolia și schimbul de populații făcuseră ca regiunea aceasta și Tracia de vest să aibă o populație predominant grecească.

Chestiunea macedoneană, ca și alte controverse naționale, au fost discutate pe larg la întrunirile Partidului Comunist Iugoslav și ale Kominternului. Pentru partidul iugoslav, principalul punct al problemei era dacă statul lor reprezenta o uniune a celor trei „triburi“, adică sîrbii, croații și slovenii, sau era într-adevăr bazat pe o naționalitate iugoslavă. La început, macedonenii nu erau considerați drept o entitate separată. O conferință din 1923 a partidului a acceptat poziția federală și a fost chiar de acord cu faptul că națiunile componente aveau dreptul să instituie state separate. Cu toate că macedonenii și muntenegrenii nu erau puși pe același plan cu cele trei popoare dominante, ei erau de asemenea priviți ca fiind victime ale „hegemoniei“ sîrbești.¹⁷ Era acceptat dreptul fiecărei „națiuni“ iugoslave la autodeterminare și succesiune.

¹⁷ Wayne S. Vucinich, „Nationalism and Communism,“ în Wayne S. Vucinich, ed., *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, University of California Press, Berkeley, 1969, p. 243.

Decizia aceasta reflecta punctul de vedere al Kominternului. În anii '20, organizația a adoptat ceea ce era de fapt punctul de vedere al bulgarilor: înființarea unei Macedonii autonome, care urma să includă Vardarul, Pirinul și regiunile egeene și apartenența ei la o federație balcanică. Poziția Kominternului era pe linia obiectivului urmărit de ORMI și era sprijinită de Partidului Țărănesc Croat, care era și el în favoarea reorganizării pe baze federale a Iugoslaviei. Este important să menționăm că Stalin juca un rol foarte important în discuțiile purtate de Komintern; el sprijinea totodată dreptul naționalităților iugoslave componente de a se separa și a institui propriile lor guverne.

Aceste probleme au continuat firește să fie dezbătute aprins în cadrul cercurilor de partid iugoslave. Ca și în organizația de partid grecească, membrilor acestora le era greu să fie entuziaști față de pierderea unor ținuturi ale statului lor. Cu toate acestea, în mai 1926, la cel de al treilea congres al partidului iugoslav, ținut la Viena, a fost adoptat punctul de vedere al Kominternului. Iugoslavia a fost declarată drept un stat multinațional în care Macedonia constituia o componentă aparte. Țara urma deci să fie reorganizată într-o federație de republici muncitorești-țăărănești pe criteriul naționalității. Politica aceasta a fost reafirmată la al patrulea congres, care a avut loc la Dresda în 1928. Cu alte cuvinte, în ciuda efectelor devastatoare pe care o asemenea acțiune le-ar fi avut asupra intereselor generale ale Iugoslaviei și a echilibrului de forțe din Balcani, era aprobată desfacerea ei în teritorii care aveau să fie controlate de autorități separate.

O modificare a acestei atitudini în privința chestiunii naționale și implicit a Macedoniei s-a produs în 1935. În perioada aceasta, Kominternul a decis o schimbare a tacticii gen *front popular* aplicată de membrii lui și cooperarea acestora cu alte partide în vederea contracarării influenței tot mai mari a aripii drepte și a fascismului. Partidul iugoslav a adoptat ca atare o atitudine mai favorabilă față de stat, care era descris ca fiind o uniune firească și nu artificială. Obiectivul lui declarat era reorganizarea acestuia într-o federație de naționalități egale. Au fost de asemenea depuse eforturi mai mari în scopul întăririi organizațiilor comuniste din Bosnia, Herțegovina și Macedonia, cărora li se acordase până atunci o atenție mai mică. Într-o întrunire de partid desfășurată în 1940 la Zagreb, participanții au cerut aplicarea principiului autodeterminării în Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, Macedonia și în regiunile albaneze. Programul acesta a constituit după aceea politica fundamentală a comuniștilor iugoslavi. Partidul nu mai sprijinea măsurile care ar fi dus la împărțirea statului sau la cedarea vreunui teritoriu; urma să fie garantată „autodeterminarea”, dar numai în cadrul federației iugoslave. Guvernul provizoriu de la Jaice a fost instituit pe baza a șase republici constituente, Macedonia fiind una dintre acestea. Au fost apoi depuse eforturi de lărgire a zonei în vederea includerii regiunilor pirineană și egeeană.

Era firesc ca aceste obiective să ducă la declanșarea unui conflict nu numai între liderii iugoslavi și guvernele statelor vecine, ci și cu partidele comuniste ale acestora. Problemele ivite în timpul războiului au fost deja menționate. Cea care va domina Macedonia depindea bineînțeles de rezultatul conflictului. După cum am văzut, guvernul bulgar din timpul domniei lui Boris sperase să obțină regiunea aceasta și Tracia; aceste realizări i-ar fi conferit statului lui poziția dominantă în Balcani. După lovitura bulgară din 1944 și intrarea armatei sovietice în țară, bulgarii puteau spera încă să-și exercite influența în Macedonia. Guvernul Frontului Patriei a trecut pur și simplu în tabăra adversă în timpul războiului; drept urmare, soldații bulgari care ocupau Macedonia erau teoretic de aceeași parte ca și partizanii. Cu

toate acestea, nici un guvern bulgar, fie ele comunist sau monarhist, nu putea renunța la Macedonia. Existau totuși speranțe în privința înființării unui stat autonom – soluție acceptată în continuare de Sofia. Protestînd față de deciziile luate la Jaice, Frontul Patriei a emis în 1943 o declarație în care își reafirma poziția:

Macedonia este un veritabil măr al discordiei. Riuri de sînge au fost vărsate pentru ea... Ea constituie leagănul renașterii bulgare... Pentru a fi evitate noi greșeli istorice și a i se acorda Macedoniei o pace de durată, Frontul Patriei proclamă cuvîntul la ordinea zilei – „Macedonia e a macedonenilor“... Singura soluție salvatoare este o Macedonie integră, liberă și independentă. Numai astfel poate ea înceta să mai fie un măr al discordiei și să devină o legătură sănătoasă și unificatoare între toate popoarele balcanice.¹⁸

Așa cum am văzut, liderii balcanici ai diverselor partide și națiuni găsiseră în secolul trecut în ideea federalizării un răspuns la permanentele controverse dintre statele din regiune. Propunerea aceasta constituise un element fundamental al programelor anterioare ale comuniștilor în privința acestei zone, dar principala piedică rămînea lipsa unui acord general asupra modului în care ar fi trebuit să fie instituită o astfel de federație. Fiecare guvern avansa propuneri care slujeau cel mai bine propriile lui interese. Planurile Iugoslaviei din perioada aceasta erau cu siguranță menite să-i sporească puterea. Unul dintre obiectivele de bază era realizarea unirii cu Skopje a Macedoniei pirineane. S-a propus apoi ca statul bulgar să se alătore unei federații iugoslave, dar pe o bază care ar fi redus-o la o poziție asemănătoare celorlalte republici constituyente. Bulgaria ar fi avut deci un statut egal cu cel al Bosniei sau Muntenegrului și, firește, cu cel al Serbiei sau Croației.

Negocierile asupra Macedoniei și a unei posibile federații dintre Bulgaria și Iugoslavia au început în noiembrie 1944. Poziția bulgarilor era extrem de slabă în comparație cu cea a iugoslavilor. Propunerea iugoslavă ca Bulgaria să constituie o a șaptea republică a fost firește respinsă. Nici guvernul iugoslav nu putea accepta propunerea bulgară de unire a celor două țări pe picior de egalitate. Era în același timp exercitată o mare presiune asupra Bulgariei pentru ca aceasta să cedeze Macedonia pirineană. Partidul Comunist Bulgar a mers foarte departe în august 1946 în direcția acceptării propunerilor iugoslave, fiind de acord cu stabilirea de relații culturale între sectoarele Pirin și Vardar. Unirea trebuia însă avută în vedere numai după stabilirea altor relații politice între Bulgaria și Iugoslavia, cum erau încheierea unui tratat de alianță și desființarea barierelor vamale și a graniței. Totuși, în ciuda sprijinului de tot felul acordat ideii autonomiei Macedoniei, autoritățile bulgare nu au luat nici o măsură de garantare a unui statut separat zonei pirineane.

Punctul culminant al politicii de cooperare a fost atins în august 1947, cînd a avut loc la Bled o întîlnire între Tito și Dimitrov. Au fost puse aici bazele unei apropieri treptate și ale instituirii în cele din urmă a unei federații. În ceea ce privește chestiunea Macedoniei, s-a stabilit ca Iugoslavia să inițieze un program activ de propagandă culturală în regiunea pirineană. Drept rezultat al acestei înțelegeri, guvernul iugoslav a inaugurat o masivă campanie de propagandă, din care făcea parte trimiterea a

nouăzeci și trei de profesori... „ca să asigure predarea corectă a limbii literare și a istoriei Macedoniei.“ Acești profesori nu s-au limitat totuși la îndeplinirea acestei sarcini. Ei au

¹⁸ Citat din Elisabeth Barker, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*, Royal Institute of International Affairs, London, 1950, p. 97.

ținut cursuri pentru analfabeți și pentru adulți în limba macedoneană și de istorie a Macedoniei. Au ținut conferințe asupra vieții din Republica Populară Macedoneană și au fondat la Gorna Djumaja un Teatru Național Macedonean pentru reprezentarea pieselor macedonene. Ei au înființat un trust de presă, numit „Cartea macedoneană”, care a publicat în câteva luni peste 80 000 de cărți, broșuri și reviste... Guvernul Republicii Populare Macedonene a acordat 149 de burse studenților din Macedonia pirineană și a înființat cursuri pentru profesori la care s-au înscris un număr de 135 de profesori din Macedonia pirineană.¹⁹

În ciuda acordului de la Bled și a relațiilor ostentativ prietenești cu Belgradul, guvernul bulgar era extrem de îngrijorat de aceste activități. Situația din timpul războiului era complet răsturnată. În timp ce în 1941 fusese organizată o imensă campanie de propagandă bulgară în Macedonia Vardarului, acum era în curs de desfășurare o mișcare pro-Skopje în Macedonia pirineană.

În noiembrie 1947 Tito i-a făcut lui Dimitrov o vizită la Sofia, cu care ocazie a fost semnat un tratat de prietenie. Să ne amintim că ambele state erau în această perioadă profund implicate în războiul civil din Grecia și că aveau legături strânse cu rebelii, în special cu NOF (fostul SNOF, adică Frontul Slavo-Macedonean de Eliberare Națională). Atât Bulgaria cât și Iugoslavia erau în favoarea cedării în cele din urmă a Macedoniei egeene și a unirii ei cu celelalte două regiuni. Tito își exprimase în octombrie 1945 poziția fermă față de unitatea macedoneană. Sprijinul acordat forțelor lui Markos și menținerea granițelor deschise pentru ajutorarea rebelilor au fost deja discutate. Soarta Macedoniei grecești, ca și aceea a celorlalte două sectoare, avea să fie hotărâtă de rezultatul războiului civil din Grecia și de ruptura dintre Belgrad și Moscova.

Conflictul sovieto-iugoslav

Pe durata primilor ani de după terminarea celui de-al doilea război mondial, se părea nu numai că Iugoslavia va rămâne cel mai puternic stat balcanic, dar și că ea va ocupa un loc important în cadrul afacerilor Europei. Tito avea cu siguranță intenția să dețină un rol major în tabăra comunistă. El a negociat în 1946 tratate cu Albania, Polonia și Cehoslovacia, cu Bulgaria în 1946 și 1947 și cu România în 1947. Influența iugoslavă în cercurile comuniste internaționale era destul de puternică. Partidele sovietic și iugoslav sprijineau acum formarea unei organizații internaționale care să înlocuiască parțial Kominternul desființat de Stalin în 1943. În septembrie 1947, reprezentanții partidelor din Bulgaria, Ungaria, România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Uniunea Sovietică, Franța și Italia s-au întâlnit în Polonia și au înființat Biroul de Informații al Partidelor Comuniste, sau Kominformul. Așa cum indica titlul acestuia, principalul lui obiectiv era instituirea unui centru de schimburi de informații, al cărui cartier general era Belgradul. Ulterior a fost editat și un ziar, *Pentru o pace durabilă, pentru o democrație populară*.

¹⁹ Barker, *Macedonia*, p. 104.

Cu tot rolul relativ independent asumat de liderii partizanilor în timpul războiului, ei se așteptau cu toții la stabilirea pe viitor a unei strînse cooperări cu Uniunea Sovietică. În afară de Tito, guvernul era dominat în acest moment de patru oameni, care dețineau puteri dictatoriale: Ranković în domeniul securității, Edvard Kardelj în cel al politicii externe, Milovan Djilas la propagandă și Boris Kidrič în planificarea economiei. Toți erau profund devotați Uniunii Sovietice. Exprimînd o atitudine comună tuturor membrilor loiali de partid, Djilas scria mai târziu: „Întrucît și eu, ca orice alt comunist, aveam înrădăcinată în mine ideea aceasta și eram convins că nu putea exista vreo opoziție între Uniunea Sovietică și un alt popor, mai ales față de un partid marxist revoluționar cum era într-adevăr partidul iugoslav.” Comuniștii iugoslavi, scria el în continuare, idealizau situația din Uniunea Sovietică; pentru ei

Moscova nu era doar un centru politic și spiritual, ci și realizarea unei idei abstracte – „societatea fără clase” –, ceva care făcea ca sacrificiile și suferințele lor să fie nu numai ușor de suportat și plăcute, dar care le justifica în ochii lor însăși existența.

Stalin devenea și el mai mult decît o ființă umană:

În temnițele subterane și în holocaustul războiului și în nu mai puțin violentele crize și înceștări spirituale cu dușmanii interni și externi ai comunismului, Stalin era ceva mai mult decît un comandant militar. El era întruchiparea unei idei transfigurate în mințile comuniștilor sub forma unei idei pure și deci a ceva infailibil și lipsit de păcate. Stalin reprezenta lupta victorioasă a zilelor noastre și fraternitatea oamenilor zilei de mîine.²⁰

Cu toate că Tito petrecuse o lungă perioadă de timp la Moscova înainte de război, el rămăsese într-o poziție subordonată și nu beneficiase de încrederea oficialilor din vîrfurile ierarhiei de partid sovietice. Tito îi făcuse totuși în septembrie 1944 o vizită secretă lui Stalin ca să negocieze trecerea armatei sovietice prin Iugoslavia. În ciuda entuziasmului inițial al Iugoslaviei pentru cooperarea cu marea putere comunistă, au apărut imediat probleme. În trecerea lor prin țările „eliberate”, trupele sovietice au produs mari nemulțumiri prin violența și comportamentul lor nedisciplinat; frații și dușmanii au avut de suferit în egală măsură. Deși armata aceasta a străbătut numai colțul de nord-est al Iugoslaviei, Djilas nota că, printre alte delictе, au fost înregistrate „121 de cazuri de viol, dintre care 111 au fost urmate de crime, și 1 204 de jafuri însoțite de agresiune.” Spre deosebire de alte regimuri care aveau o poziție mai slabă, oficialii iugoslavi au protestat cu vehemență, dar personal și neoficial. Acuzațiile îl nemulțumeau foarte mult pe Stalin, care i-a declarat unei delegații iugoslave că nu vedea cum te puteai plînge dacă un soldat rus, după ani de luptă, „se distra cu o femeie” sau punea mîna pe „cîteva fleacuri”.²¹

Un alt motiv de fricțiune era provocat de faptul că sovieticii nu apreciau cum se cuvine ceea ce partizanii considerau drept realizările lor majore din timpul războiului. Extrem de încrezătoare în ea însăși, chiar arogantă, conducerea iugoslavă era convinsă că adusese o contribuție însemnată la victoria Aliaților. Se pare că nu numai oficialii sovietici nu înțelegeau greutățile speciale ale luptei partizanilor, dar nici Stalin însuși nu ezita să-l ia peste picior pe Tito în legătură cu

²⁰ Djilas, *Conversations with Stalin*, pp. 26-27, II, 57.

²¹ Djilas, *Conversations with Stalin*, pp. 88-89, 95.

performanțele superioare ale soldaților bulgari, comentînd: „Iar ai dumneavoastră, iugoslavii, ei sunt tot partizani, nepregătiți pentru luptele serioase de pe linia frontului.”²²

Și mai gravă era convingerea din ce în ce mai fermă a liderilor Iugoslaviei că guvernul sovietic nu intenționa să le susțină interesele pe plan internațional. Ei erau deosebit de îngrijorați de comunicatele privind înțelegerile dintre cei trei mari Aliați asupra împărțirii Balcanilor în sfere de influență și de lipsa de sprijin a sovieticilor în problema Triestului și în cea a Carintiei. Persista sentimentul de nesiguranță că țara avea să fie iar victima mașinațiunilor marilor puteri. Existau și multe nemulțumiri în privința chestiunilor economice. În loc să ajute dezvoltarea economică a Iugoslaviei, se părea că Uniunea Sovietică avea de gînd să ia măsuri împotriva riscului de a avea o potențială rivală. Așa cum comenta un tînăr comunist la vremea aceea:

De-a lungul întregii istorii, sîrbii și croații au trudit pentru alții –, ei bine, am fost la fel de buni pe cît se spunea despre noi, așa că nu trebuia decît să fim tot așa și pe mai departe. Urma să săpăm ca să scoatem cărbune și minereuri, dar nu să construim uzine ca să ne prelucrăm fierul și să-l transformăm în oțel cu care să facem mașinile de care aveam nevoie... Nu, urma să ne trimitem bogățiile peste hotare sub formă brută ca întotdeauna, să fim ca și mai înainte o colonie. După luptele din vremurile trecute împotriva turcilor, austrieților și ungarilor, după propriile noastre lupte cu naștii și italienii, urma să avem în continuare drumuri înnoiroite, să pășim pe ele în *apanke*-le șsandaleț noastre țărănești și să ne dăm la o parte la trecerea pe lingănoi a inginerilor ruși în automobilele lor, exact așa cum făceau sîrbii atunci cînd treceau turcii călare pe catirii lor!²³

Autoritățile iugoslave erau profund nemulțumite și de penetrarea sovieticilor în țara lor pe alte două căi: prin intermediul agenților secreți și prin cel al propagandei. Ele erau conștiente de faptul că reprezentanții sovietici urmăreau să recruteze agenți și prieteni din cadrul centrelor vitale ale armatei și poliției secrete și din rîndul vîrfurilor ierarhiei administrației economice. Guvernul rus exercita totodată presiuni asupra iugoslavilor ca să includă în programele lor de radio muzică rusească, în repertoriul teatrelor și cinematografelelor lor piese și filme rusești, iar în presă articole referitoare la glorioasele realizări ale Uniunii Sovietice. Nu exista nici o reciprocitate: în Iugoslavia erau publicate 1 850 de cărți sovietice, iar la Moscova apăreau în schimb două cărți iugoslave.²⁴

Analizînd cauzele rupturii dintre guvernele sovietic și iugoslav, probele cele mai importante provin firește din surse iugoslave. Unii dintre participanții la aceste evenimente au publicat ulterior relatări despre propriile lor experiențe, iar guvernul a dat publicității multe dintre documentele de bază care reflectau opiniile celor două părți. Din aceste relatări reiese că motivul principal al discordiei era atitudinea independentă a Iugoslaviei și faptul că guvernul sovietic nu era consultat în privința fiecărei acțiuni a acesteia, fie ea internă sau internațională. Desigur, liderii iugoslavi făcuseră în trecut mișcări majore fără să ceară avizul sovieticilor. Ei informaseră Moscova despre deciziile de la Jaice abia după luarea acestora și nu instalaseră un adevărat guvern de tip *front popular* după război, ceea ce

²² Djilas, *Conversations with Stalin*, p. 112.

²³ Hamilton Fish Armstrong, *Tito and Goliath*, Macmillan, New York, 1951, pp. 101-102.

²⁴ Wolff, *The Balkans in Our Time*, p. 355.

contravenea dorinței guvernelor sovietic, britanic și american. Amestecul în războiul civil din Grecia și negocierile dintre Iugoslavia și Bulgaria în privința federației constituiseră o inițiativă pur iugoslavă. Dominația Iugoslaviei în Albania, ceea ce Stalin numea „înghițirea” acestei țări, era rezultatul unilateral al deciziei Belgradului, chiar dacă dictatorul sovietic nu o dezaprobase.

În ciuda semnelor de fricțiune manifestate frecvent după încheierea războiului, o criză a relațiilor sovieto-iugoslave s-a declanșat abia în primăvara anului 1948. În februarie, Stalin a convocat la Moscova delegații atât din Iugoslavia cât și din Bulgaria ca să-i dojenească în legătură cu politica „greșită” dusă de guvernele lor. Reprezentanții Iugoslaviei erau Kardelj, Djilas și Vladimir Bakarić, premierul Croației. Delegația Bulgariei era și mai impresionantă, din ea făcând parte Gheorghe Dimitrov, pe atunci prim-ministru, Traiko Kostov, vice-premier, și Vasil Kolarov, președintele Republicii Populare Bulgare. La aceste întâlniri Stalin și-a exprimat limpede nemulțumirea față de acțiunile independente ale vizitatorilor lui, mai ales față de recenta trimitere în Albania a două divizii iugoslave. Atunci când acest fapt a fost justificat prin faptul că acestea erau necesare în cazul apariției unor complicații în cadrul războiului civil din Grecia, dictatorul sovietic și-a exprimat energic dezaprobarea în legătură cu intervenția și dorința de a se pune capăt revoltei grecești. El a criticat aspru și planurile iugoslavilor și bulgarilor de formare a unei federații. Înainte de a se întoarce acasă, Kardelj a fost nevoit să semneze un acord prin care Iugoslavia se obliga pe viitor să consulte Uniunea Sovietică în problemele de politică externă de interes comun.

Relațiile dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică ajunseseră într-un moment de criză. Era clar că problema cu care se confrunta guvernul iugoslav era dacă avea să-și mențină atitudinea independentă sau să se supună Moscovei. Deciși să-și păstreze libertatea de acțiune, liderii iugoslavi și-au exprimat limpede refuzul de a accepta o relație de satelit. Sovieticii au trecut imediat la represalii. În februarie 1948, guvernul sovietic a întrerupt negocierile aflate în plină desfășurare pentru încheierea unui nou tratat comercial. În martie au fost rechemati consilierii militari și civili sovietici. Punctele fundamentale aflate în dispută au fost formulate într-un schimb de scrisori publicate ulterior de guvernul iugoslav. Acestea erau semnate pe de o parte de Tito și Kardelj, iar pe de alta de Stalin și Molotov. Înviniuirile sovieticilor acopereau un spectru larg, în care erau incluse acuzațiile părții iugoslave, organizarea politică a statului, tratamentul aplicat consilierilor sovietici și atitudinea „arogantă” a liderilor iugoslavi, „care nu suferă de modestie excesivă și sunt încă îmbătați de succesele lor, care nu sunt chiar așa de mari.” Într-un paragraf extrem de jignitor tot din scrisoarea sovietică din 4 mai, pretențiile partizanilor față de comportarea lor deosebit de eroică în timpul războiului erau tratate astfel:

Trebuie de asemenea să spunem că serviciile aduse de partidele comuniste polonez, cehoslovac, maghiar, român, bulgar și albanez nu sunt mai prejos decât cele ale PCI. Cu toate acestea, liderii acestor partide se comportă modest și nu se laudă cu succesele lor așa cum fac liderii iugoslavi, care au împuiat urechile tuturor cu laudele lor de sine fără limită [...] Chiar dacă partidele comuniste francez și italian au reputat pînă acum succese mai mici decât PCI, acest fapt nu se datorează vreunor calități speciale ale PCI, ci în primul rînd din cauză că, după distrugerea cartierului general al partizanilor iugoslavi de către trupele de parașutiști germane, într-un moment cînd mișcarea de eliberare a poporului din Iugoslavia trecea printr-o criză serioasă, armata sovietică a venit în ajutorul poporului iugoslav, l-a zdrobit pe invadatorul german, a eliberat Belgradul și a creat

astfel condițiile necesare venirii la putere a PCI. Din nefericire, armata sovietică nu a dat și nu a putut da un asemenea ajutor și partidelor comuniste francez și italian.²⁵

În replicile lui, Tito și-a apărat partidul de acuzațiile concrete și a justificat punctul de vedere al iugoslavilor. Ca expresie politică, scrisoarea lui din 13 aprilie prezintă o importanță deosebită. El afirma aici că: „Indiferent cât de mult ar îndrăgi fiecare dintre noi țara socialismului, URSS-ul, el nu-și poate în nici un caz iubi țara mai puțin, ceea înseamnă tot socialism pus în practică.“ Într-o secțiune de mai jos a aceleiași scrisori este enunțată teza căilor diferite ale socialismului, care avea să devină baza poziției iugoslave:

Studiem și luăm drept exemplu sistemul sovietic, dar noi aplicăm socialismul în țara noastră în forme oarecum diferite. Într-o perioadă dată, în condițiile specifice ale țării noastre și ținând seama de situația internațională creată după războiul de eliberare, noi încercăm să punem în aplicare cele mai bune forme de acțiune pentru a realiza socialismul. Nu facem aceasta ca să dovedim că drumul urmat de noi este mai bun decât cel ales de sovietici, că inventăm ceva nou, ci pentru că acest lucru ne este impus de viața noastră de zi cu zi.²⁶

Poziția sovieticilor a beneficiat firește de sprijinul deplin al guvernelor din blocul comunist. În iunie a avut loc la București o întrunire a Kominformului la care iugoslavii au refuzat să participe. La 28 iunie, încă o dată în fatidica zi a aniversării bătăliei de la Kosovo, membrii Kominformului au exclus Iugoslavia și au emis o declarație dură care repeta acuzațiile anterioare și îi ataca personal pe Tito, Ranković, Kardelj și Djilas. Partidul iugoslav era incitat pe față să-și răstoarne conducerea: „Biroul de Informații consideră că un asemenea regim terorist curat turcesc și degradant nu poate fi tolerat de partidul comunist. Interesele legate de însăși existența și de dezvoltarea Partidului Comunist Iugoslav cer să i se pună capăt acestui regim.“²⁷

Atacul deschis și direct la adresa liderilor iugoslavi le dădea acestora puține șanse: ei erau puși în fața destituirii, întemnițării și poate chiar a dispariției fizice. Bineînțeles că ei au ales calea sfidării Uniunii Sovietice și a Kominformului. Au fost imediat luate măsuri pe plan intern. Cei doi oficiali de frunte care aveau simpatii pro-sovietice, Andrija Hebrang și Streten Žujović, fuseseră deja dați afară din partid și întemnițați încă din mai. În august, generalul Arso Jovanović, fostul șef al Statului Major al trupelor de partizani, a fost împușcat în timp ce încerca să treacă granița în România. Cei suspectați că ar fi adepți ai Kominformului din cadrul guvernului sau al partidului au fost destituiți și întemnițați. În iulie, la primul congres ținut după război, Tito a vorbit timp de nouă ore în fața a 2 300 de delegați. Cu toate că și-a apărat poziția, el nu a adus critici pe față la adresa lui Stalin sau a Uniunii Sovietice. Această politică avea să fie menținută timp de încă un an. În intervalul acesta Uniunea Sovietică nu a atacat direct Iugoslavia, ci prin intermediul Kominformului.

Statele comuniste erau acum divizate în două tabere în problema relațiilor cu Uniunea Sovietică. La 5 decembrie 1948, ziarul Kominformului seria următoarele: „Atitudinea față de Uniunea Sovietică constituie acum testul de devotament față de

²⁵ *The Soviet-Yugoslav Dispute: Text of the Published Correspondence*, Royal Institute of International Affairs, London, 1948, p. 51.

²⁶ *The Soviet-Yugoslav Dispute*, pp. 19, 27.

²⁷ *The Soviet-Yugoslav Dispute*, p. 65.

cauza internaționalismului proletar.²⁸ Ultimele două cuvinte aveau să rămână cuvintele de cod ale loialității față de Uniunea Sovietică. Campania împotriva Iugoslaviei s-a intensificat în 1949. În septembrie, urmată de toate statele comuniste, Uniunea Sovietică a denunțat tratatele încheiate de ea cu Belgradul. O rezoluție adoptată la întrunirea Kominformului care a avut loc la București în noiembrie 1949 avea drept titlu un raport ținut de Gheorghiu-Dej: „Partidul Comunist din Iugoslavia în slujba asasinilor și spionilor.” Reprezentanții iugoslavi erau hărțuiți și insultați pe tot cuprinsul Europei de est. Radioul și presa din țările membre ale Kominformului erau pline de insulte la adresa abuzurilor partidului iugoslav, de o duritate rareori folosită pînă atunci în relațiile dintre state, dar care avea să facă parte începînd din acest moment din arsenalul verbal obișnuit al comuniștilor. Termenii aceștia insultători includeau formule cum ar fi:

„Clica criminală a lui Tito,” „Tito Iuda și complicii lui,” „trădătoridemni de dispreț și lachei imperialiști,” „haită de rechini faliți,” „trădători ai internaționalismului proletar,” „mesagerii sinistri ai lagărului războiului și morții, așiftători trădători la război și demni urmași ai lui Hitler,” „bandă de spioni, provocatori și ucigași,” „cîini ținuți în lesă de americani, rozînd oasele imperialiștilor și lătrînd ca să apere capitalul american,” „noul țar al pan-sîrbilor și al întregii burghezii iugoslave.”²⁹

Ruptura de Uniunea Sovietică și de statele comuniste a izolat Iugoslavia și a pus-o în fața unor serioase pericole militare și economice. Atacurile deschise și veninoase ale statelor vecine și numeroasele incidente de frontieră care au urmat ridicau problema unei posibile acțiuni militare a guvernelor Kominformului. De un interes imediat era însă apariția dificultăților economice. Drept replică la Planul Marshall, statele comuniste au înființat în ianuarie 1949 Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, cunoscut sub numele de Comecon, CEMA sau CAER. În ciuda cererii de a face parte din acest organism, Iugoslavia a fost exclusă, iar prin vara anului 1949 era în plină desfășurare o boicotare economică a Belgradului. Toate membrele CAER aveau fie acorduri economice limitate cu Iugoslavia, fie le denunțaseră pe cele vechi, fie nu le mai reînnoiseră. Aceste acțiuni au obligat guvernul iugoslav să aducă modificări planurilor lui economice, dar ele nu au dus la schimbarea politicii lui fundamentale. Măsurile privind naționalizarea și colectivizarea și-au urmat cursul. Cu toate acestea, toată lumea își dădea seama că trebuia să se pună capăt izolării totale a națiunii față de afacerile internaționale.

Prin 1949, dezbinarea dintre puterile occidentale și Uniunea Sovietică sprijinită de aliații ei sateliți era evidentă. Organizate în alianțe militare și economice separate, cele două tabere erau realmente despărțite prin ceea ce Churchill numea „Cortina de Fier.” Așa cum am văzut, Statele Unite veniseră în 1947 în ajutorul guvernului grec confruntat cu o revoltă comunistă. Doctrina Truman conferise acestei acțiuni baza ideologică a apărării „popoarelor libere care se opun încercărilor de a fi subjugate de către unele minorități înarmate sau presiunilor externe.” Dat fiind că Tito declarase clar că nu intenționa să-și schimbe obiectivele sau metodele de pînă atunci, s-a pus firesc problema dacă Statele Unite și aliații lor vor fi dispuse să ajute un regim comunist ca să-și apere poziția națională independentă.

²⁸ Armstrong, *Tito and Goliath*, p.81.

²⁹ Wolff, *The Balkans in Our Time*, p. 371.

Controversa se dovedise deja a constitui un mare avantaj pentru aliații occidentali; cele treizeci și trei de divizii ale armatei iugoslave au fost retrase în cazărmi. În 1949 a fost închisă granița cu Grecia, acțiune care a pus efectiv capăt războiului civil de aici. Sistemul defensiv față de Italia a fost considerabil simplificat, întrucât Iugoslavia putea fi considerată drept o țară neutră. Dându-și seama de avantajele situației, guvernele occidentale au luat hotărîrea să sprijine poziția iugoslavă și să depună eforturi pentru menținerea lui Tito la putere. Principalul ajutor financiar a venit din partea Statelor Unite. Ca prim exemplu de un astfel de sprijin extins asupra unui regim comunist, guvernul american a acordat Iugoslaviei în septembrie 1949 un împrumut în valoare de 20 de milioane de dolari, alte ajutoare urmând să fie trimise nu peste multă vreme. Situația iugoslavilor era extrem de mult complicată de marea secetă care a afectat țara în 1950 și 1952. Pentru a contracara greutățile prin care trecea Iugoslavia, Congresul Statelor Unite a emis în 1950 Actul de ajutorare urgentă a iugoslavilor, care prevedea un ajutor în valoare de 50 de milioane de dolari. De la jumătatea anului 1949 pînă în 1955, Iugoslavia a primit un total de 585,5 milioane de dolari sub formă de ajutor economic din toate sursele și 588,5 milioane de dolari ca ajutor militar. Tito a obținut deci aproximativ 1.2 miliarde de dolari, din care trebuia să restituie doar 55 de milioane de dolari.³⁰

Puterile occidentale au obținut foarte multe în schimb. Avantajele strategice ale Iugoslaviei neutre au fost deja menționate. În plus, deși țara nu s-a alăturat nici unui sistem de alianțe occidental, au fost încheiate înțelegeri cu Grecia și Turcia, care făceau parte din acest aliniament. În 1953, Iugoslavia, Grecia și Turcia au semnat un tratat de prietenie și cooperare, care a fost extins în 1954, devenind o alianță pe o perioadă de douăzeci de ani. Statutul Triestului a fost renegociat în octombrie 1954. Italia a preluat de la britanici și americani administrarea Zonei A, iar Iugoslavia deținea în continuare controlul asupra Zonei B, cu unele rectificări de frontieră minore în favoarea ei. De o valoare și mai mare a fost pentru adversarii sovieticilor efectul poziției lui Tito asupra întregului bloc comunist. Conceptul comunismului național și al căilor diferite de atingere a țelurilor socialiste avea să prezinte o atracție enormă pentru liderii altor state est-europene, iar succesul iugoslavilor în rezistența opusă de ei dominației sovietice avea să încurajeze alte guverne să încerce să inițieze acțiuni similare. Asemenea politici urmau însă să fie adoptate abia peste cîțiva ani. Cît timp a trăit Stalin, celelalte regimuri comuniste au rămas sub controlul ferm al sovieticilor.

REPERCUSIUNILE ÎNFIINȚĂRII BLOCULUI SOVIETIC

Efectul imediat al rezistenței iugoslave a fost căderea mai multor lideri din țările comuniste vecine. Aflat într-o perioadă de declin a sănătății și capacității sale mintale, Stalin deținea totuși rolul suprem în orientarea politicii sovietice. Sub presiunea Moscovei, partidele satelite au fost obligate să se debaraseze de membrii lor suspectați de sentimente titoiste sau naționaliste. „Internaționalismul proletar“, adică încrederea oarbă în Uniunea Sovietică, era testul supraviețuirii. Practic, politica aceasta

³⁰ John C. Campbell, *Tito's Separate Road: America and Yugoslavia in World Politics*, Harper & Row, New York, 1967, pp. 27-29.

însemna că orice comunist ridicat la putere și care avea influență în țara lui era sacrificat în favoarea celor care trăiseră în timpul războiului în Uniunea Sovietică sau erau apropiați de reprezentanții sovietici. În toate statele est-europene, atitudinea despotică a sovieticilor, amestecul lor în afacerile interne și exploatarea economică stârneau mari nemulțumiri pînă și în rîndul celor mai convinși comuniști. Sentimentele naționale erau puternice în cercurile de stînga chiar și înainte ca Tito să adopte o poziție proprie în privința principiului ideologic. Dar nici un alt stat comunist nu dispunea de avantajele strategice și militare ale Iugoslaviei. Rezistența față de directivele Moscovei, care erau la urma urmei susținute de puternica armată sovietică, era evident imposibil de pus în practică peste tot.

Epurarea opoziției naționaliste a fost realizată printr-o serie de destituiri, înlăturări din funcții și procese regizate. Primele evenimente de acest fel au avut loc în Polonia și Ungaria. La Varșovia, Wladislaw Gomulka, un adept al politicii naționaliste, a fost inițial îndepărtat din funcția de secretar al partidului în toamna anului 1948, apoi, spre sfîrșitul lui 1949, privat treptat de orice influență în guvern. Mai norocos decît colegii lui din alte părți, el a fost pus sub arest la domiciliu, dar nu a fost judecat sau executat. În Ungaria, în schimb, László Rajk a fost victima celui mai jalnic proces regizat. După ce petrecuse toți anii războiului în închisoare, acesta devenise în 1946 ministru de interne. Destituit în august 1948, i s-a întentat în cele din urmă un proces în septembrie 1949, fiind acuzat de titoism și troțkism. Pe parcursul unor proceduri legale cu vădit caracter de farsă, el a mărturisit numeroase crime, inclusiv participarea la o conspirație organizată de Iugoslavia împotriva Uniunii Sovietice. Depozițiile lui au fost folosite în justificarea denunțării tuturor tratatelor dintre statele comuniste și Iugoslavia. Rajk a fost executat în octombrie.

Evenimente asemănătoare s-au petrecut și în România și Bulgaria. În România, epurarea comuniștilor români fusese practic deja înfăptuită. Principalul lider autohton, Lucrețiu Pătrășcanu, a jucat, după cum am văzut, un rol major în evenimentele care au adus la putere un guvern frontist. El se opunea însă comuniștilor moscoviți, adică celor care trăiseră în timpul războiului în Uniunea Sovietică, printre care se numărau Ana Pauker și Vasile Luca. În februarie 1948, chiar înainte ca disputa dintre Tito și Stalin să ia formă deschisă, Pătrășcanu a fost înlăturat din funcție, deși a fost judecat și executat abia în 1954. Evenimentele din Bulgaria au urmat modelul polonez și maghiar, victima fiind aici Traiko Kostov, un comunist local reprezentativ. Experiențele trăite de el cu oficialii sovietici semănau cu cele relatate de iugoslavi.

Cu toate că Dimitrov și Kolarov se bucurau de un prestigiu mult mai mare în cercurile comuniste internaționale, Kostov era mai experimentat în problemele interne ale Bulgariei. Cu o îndelungată carieră în cadrul partidului, el fusese întemnițat și torturat de mai multe ori în timpul vechiului regim. Alături de ceilalți comuniști autohtoni, Anton Iugov și Dobri Terpeșev, lui Kostov i s-au acordat posturi importante după război. Răspunzînd de planificarea economiei, pe lîngă faptul că ocupa o poziție-cheie, el colabora totodată cu reprezentanții sovietici. Asemeni omologilor lui iugoslavi, Kostov a ajuns să fie nemulțumit de practicile sovietice. Un exemplu tipic al acestor metode s-a produs în 1946-1947: agenții ruși cumpărau esență de trandafiri și tutun bulgăresc la prețuri scăzute stabilite de guvernul lor; ulterior, cînd bulgarii au încercat să vîndă ce mai rămăsese din cele două culturi pe piața mondială, au descoperit că erau subminați de agenții sovietici, care ofereau produsele cumpărate de la bulgari la prețuri scăzute. Kostov și-a făcut cunoscute obiecțiile.

Căderea ulterioară a lui Kostov a fost strâns legată de lupta internă pentru putere. Cele mai înalte poziții din guvern erau deținute de Dimitrov și Kolarov, ambii apropiindu-se evident de sfârșitul carierelor lor. Figura cea mai ambițioasă și mai agresivă era Vulko Cervenkov, cumnatul lui Dimitrov, care voia să moștenească poziția și puterea acestuia. Atacul împotriva lui Kostov a fost declanșat în martie 1949, el fiind acuzat în cadrul unei ședințe a comitetului central al partidului de sentimente anti-sovietice și de naționalism, precum și de lipsă de cooperare cu Misiunea Comercială Sovietică. Kostov a fost destituit din funcțiile de vice-premier și de președinte al Comisiei Economice și Financiare, fiind la început numit în posturi inferioare. După înlăturarea lui Kostov, principala putere se afla în mâinile lui Dimitrov, Kolarov, Cervenkov și Iugov. În mai 1949 au avut loc noi alegeri la nivel național. În iunie au fost luate măsuri și mai severe împotriva lui Kostov: el a fost exclus din partid și și-a pierdut locul în adunarea națională. În iulie, după moartea lui Dimitrov, prim-ministru a devenit Kolarov. A urmat o epurare masivă a partidului. Kostov, victima cea mai proeminentă, a fost judecat în decembrie, aducându-i-se o întreagă listă de acuzații absurde, inclusiv de colaborare cu poliția și cu britanicii în timpul războiului, de complot pentru asasinarea lui Dimitrov cu aprobarea americanilor și de ascunderea de Uniunea Sovietică a planurilor iugoslave și bulgare de constituire a unei federații. Procesul a durat foarte puțin, iar Kostov a fost executat la 16 decembrie.

SCHIMBAREA DE DIRECȚIE A ALBANIEI

Excluderea Iugoslaviei din blocul comunist a avut un efect direct asupra evoluției Albaniei. Așa cum am văzut, după încheierea războiului iugoslaviei au exercitat o influență puternică asupra acestei țări. Cele două state au semnat în iulie 1946 un tratat de prietenie, cooperare și ajutor reciproc, care se adăuga altor acorduri asupra diferitelor aspecte ale colaborării strânse dintre ele. Aranjamente asemănătoare au fost făcute și cu Bulgaria și au fost discutate planurile în vederea constituirii unei federații a celor trei state. Între timp, relațiile cu puterile occidentale se înrăutățeau tot mai mult. În primăvara lui 1945, Statele Unite și Marea Britanie au trimis misiuni la Tirana, dar acestea au fost rechemate în urma unei serii de incidente, dintre care cel mai grav îi implica pe britanici. Guvernul albanez declarase că jurisdicția lui în Marea Adriatică se întindea pînă la trei mile (circa 5,5 kilometri – n.t.) de coastă, fapt care afecta în special statutul Canalului Corfu. Contestînd această pretenție a albanezilor, guvernul britanic a trimis în apele Adriatice patru distrugătoare; în ziua de 22 octombrie 1946, două din ele s-au lovit de mine și au fost uciși patruzeci și patru de oameni. Ulterior, culegătorii de mine britanici au curățat zona. Chestiunea aceasta a fost mai întîi supusă organismelor juridice ale Națiunilor Unite, apoi Curții Internaționale de Justiție, care a decis că guvernul albanez trebuia să plătească despăgubiri. Relațiile cu Occidentul s-au deteriorat și mai mult atunci cînd Marea Britanie și Statele Unite s-au opus admiterii Albaniei în Organizația Națiunilor Unite, iar Senatul american a sprijinit revendicările grecilor asupra teritoriului din sudul acesteia.

Date fiind relațiile proaste cu statele occidentale și consimțămîntul sovieticilor în privința dominației iugoslave, conducerea albaneză nu avea altă soluție decît cooperarea cu Belgradul. Țară extrem de săracă, Albania avea nevoie disperată de

ajutor extern. Cele 26 de milioane de dolari primite de la UNRRA (Administrația de Ajutorare și Reabilitare a Națiunilor Unite) fuseseră de mare ajutor inițial, dar erau necesare ajutoare suplimentare și mai mari pentru refacere și dezvoltare economică. La început, relațiile cu Iugoslavia au rămas foarte apropiate. Constituția albaneză din 1946 era asemănătoare celei iugoslave, iar consilierii iugoslavi continuau să sosească în mare număr în țară. Foarte curînd au apărut însă problemele obișnuite. Mulți albanezi aveau impresia că, așa cum făcuse și Italia anterior, Iugoslavia intenționa să-și transforme vecina într-o colonie economică. Existau plîngerii că iugoslavii plăteau prețuri incredibil de mici pentru materiile prime, că exploatau țara prin înființarea de companii mixte și că puneau intenționat piedici dezvoltării economice a țării. Albanezii voiau să fie ajutați să înființeze industrii pentru producerea bunurilor de consum și să construiască rafinării de petrol. La rîndul lor, iugoslavii doreau ca ei să se concentreze asupra îmbunătățirii metodelor de cultivare și a exploatării resurselor lor minerale. Acuzațiile albanezilor împotriva consilierilor iugoslavi și a politicii lor semănau deci foarte mult cu reproșurile făcute de Belgrad sovieticilor pentru practicile economice ale acestora. Oficialii albanezi erau nemulțumiți și de acțiunile și atitudinea experților și tehnicienilor iugoslavi.

Ca și în celelalte capitale comuniste, și la Tirana existau opinii contradictorii în privința căii pe care trebuia să meargă țara pe viitor. Unul dintre grupuri, moderații, era în favoarea unui curs independent și a unor relații mai bune cu Occidentul. Aceștia credeau că măsurile comuniste mai dure trebuiau amîinate pînă cînd țara avea să atingă un nivel mai înalt de dezvoltare economică. Lor li se opuneau militanții, care doreau să copieze modelul iugoslav atît în politica internă cît și în cea externă. Enver Hodja, care deținea posturile de prim-ministru, de ministru de externe, al apărării și de comandant șef al armatei, precum și funcția de secretar general al partidului, era cel mai puternic lider albanez; al doilea ca putere după el era Koci Xoxe, ministrul de interne. În decembrie 1945, Hodja și-a acordat sprijinul deplin militanților, iar moderații au fost excluși din comitetul central în luna octombrie a anului următor.

În acest timp, nemulțumirile față de influența iugoslavă erau din ce în ce mai mari. Criticul cel mai vehement era Nako Spiru, care, în calitate sa de șef al comisiei de stat a planificării, se afla în contact direct cu oficialii iugoslavi și trebuia să se ocupe de cererile acestora. El a ajuns la convingerea că guvernul Iugoslaviei dorea să mențină țara într-o stare înapoiată și să o țină sub control strict. În 1947, neputînd schimba politica Albaniei, Spiru s-a sinucis. Cu tot eșecul lui, au fost făcute unele încercări de limitare a controlului iugoslav; a fost de exemplu respinsă propunerea în legătură cu un plan cincinal comun. În perioada aceasta Xoxe era principalul partizan al legăturilor cu iugoslavii, dar și Hodja, cel puțin la început, a fost de acord cu avantajele financiare ale acestei oferte: în iulie 1947, guvernul lui a primit din partea Belgradului un credit de 40 de milioane de dolari, sumă care reprezenta 58 % din bugetul Albaniei.

Într-o încercare de a găsi o sursă alternativă de sprijin, Hodja a făcut în aceeași lună o călătorie în Uniunea Sovietică. În ciuda acordului lui Stalin față de controlul iugoslav, guvernul sovietic a promis să ajute Albania în construirea de fabrici și în dezvoltarea ei economică generală. Cu toate acestea, în septembrie, cînd a fost fondat Kominformul, Albania nu a fost invitată să devină membră a acestuia. În plus, așa cum menționam mai sus, Stalin i-a sfătuit pe reprezentanții iugoslavi să „înghită” această țară. Influența iugoslavă atinsese practic punctul culminant la Tirana în

momentul în care se apropia ruptura cu Moscova. La şedinţele de partid ţinute în februarie şi martie 1948, facţiunea pro-iugoslavă a reuşit să excludă membri proeminenţi, cum erau Kiri Belișova, văduva lui Spiru, şi Mehmet Shehu, şeful Statului Major al Armatei.

Situaţia s-a schimbat radical în iunie 1948, după expulzarea Iugoslaviei din Kominform. Realinierea, efectuată sub conducerea lui Hodja, a fost bruscă. În iulie 1948, consilierilor iugoslavi li s-au dat patruzeci şi opt de ore ca să părăsească ţara, acordurile economice au fost denunţate şi a fost declanşată o violentă campanie de presă. Au fost apoi adresate Uniunii Sovietice apeluri pentru ajutor economic, încununate de succes. Au fost denunţate vehement planurile constituirii unei federaţii cu Iugoslavia, considerate drept o acoperire a intenţiilor de anexare ale acesteia şi o reînviere a vechilor planuri imperialiste. Stalin a devenit eroul Albaniei, iar Hodja s-a înveşmîntat în mantia liderului naţional care îşi apără naţiunea împotriva agresiunii străine. Astfel, în timp ce Tito învinuia Uniunea Sovietică de amestec şi dominaţie, premierul albanez profera aceleaşi acuzaţii la adresa Iugoslaviei.

Modificarea politicii externe a dus bineînţeles la schimbări în conducerea albaneză. Xoxe şi-a pierdut în octombrie postul de ministru de interne, iar Shehu a fost reabilitat, reluîndu-şi locul în ierarhia partidului şi redevenind totodată şeful Statului Major al armatei. În noiembrie 1948, la primul congres al Partidului Comunist Albanez ţinut vreodată, Hodja a declarat că principala vină a dificultăţilor Albaniei aparţine lui Xoxe şi guvernului Iugoslaviei. Primul a fost judecat în mai 1949 şi condamnat la moarte. Alături de membrele Kominformului, Albania se afla deci ferm în tabăra pro-sovietică şi anti-iugoslavă.

RĂZBOIUL RECE

Evenimentele din Balcani din intervalul 1944-1950 au fost analizate destul de amănunţit din cauză că ele au constituit un model care avea să rămînă constant în anii următori. Pe la sfîrşitul anilor '40, fuseseră instalate regimuri comuniste strîns legate de Uniunea Sovietică în Albania, Bulgaria şi România; fiind o monarhie constituţională, Grecia rămînea în tabăra occidentală. Avînd un guvern comunist, Iugoslavia va încerca de acum înainte să ocupe o poziţie centrală neutră. Divizarea politică a Peninsulei Balcanice nu era diferită de cea a restului Europei, care era de asemenea împărţit în două alianţe militare şi ideologice. La sfîrşitul anilor '40, controversa majoră era legată de soarta Germaniei. Teritoriile germane erau împărţite în această perioadă în zone de ocupaţie, sectoarele răsăritene fiind sub control sovietic şi polonez, iar celelalte sub cel al guvernelor apusene. Austria era şi ea sub o ocupaţie asemănătoare. O criză majoră s-a declanşat în iarna 1948-1949, cînd Uniunea Sovietică a blocat drumurile şi căile ferate care deserveau sectoarele controlate de occidentali ale Berlinului, acest oraş cu o populaţie de 2 milioane de oameni fiind brusc privat de liniile de aprovizionare cu alimente şi combustibil. Aliaţii occidentali au rezolvat problema organizînd un uriaş pod aerian.

În perioada aceasta, puterile de ocupaţie au instituit în zonele lor instituţii politice corespunzătoare propriilor lor modele de guvernare. Republica Federală Germană, care beneficia de susţinerea Occidentului, cu capitala la Bonn, a fost înfiinţată oficial în mai 1949. În octombrie 1950 a fost proclamată Republica Democrată Germană, care era sprijinită financiar şi militar de Uniunea Sovietică.

Ultima decizie asupra fostelor teritorii germane a fost luată în privința Austriei: în 1955, după negocieri extrem de tergiversate și numeroase amânări, a fost semnat un tratat care obliga țara aceasta să nu se alăture nici unei alianțe internaționale. Ea urma să aibă un sistem politic parlamentar de tip occidental, dar să rămână neutră în relațiile ei externe.

Situația din Europa a fost influențată ulterior și de victoriile reputate de comuniști în alte părți ale lumii. Unica schimbare de anvergură s-a produs în China, unde, după înfrângerea în cele din urmă a armatelor naționaliste, forțele lui Mao Zedong au preluat în 1949 controlul deplin asupra părții continentale a țării. În 1950 a izbucnit un război în Coreea între nordul dominat de comuniști și guvernul din sud aliat cu Occidentul; intervenția americanilor și a Națiunilor Unite a dus la împărțirea țării printr-un acord de pace încheiat în 1953. Ca și Europa, Asia era astfel și ea organizată în două tabere, Japonia, Taiwanul, și Coreea de Sud fiind aliate cu Occidentul, iar China și Coreea de Nord, care aveau regimuri comuniste, cu Uniunea Sovietică. Majoritatea liderilor occidentali, cel puțin la început, erau convinși că statele cu guverne comuniste vor constitui un bloc ferm și de durată.

Pe durata acestei perioade, atât aliații occidentali cât și blocul sovietic au încheiat acorduri economice și militare oficiale care îi uneau pe membrii lor prin legături strânse. În iunie 1947, secretarul Departamentului de Stat al Statelor Unite, George C. Marshall, a lansat propunerea ajutorării economice a tuturor statelor europene, indiferent de sistemele lor politice. După ce guvernul sovietic a blocat însă încercările cehilor de a deveni beneficiari ai acestui ajutor, Planul Marshall s-a limitat doar la națiunile aliate cu Occidentul. Programul acesta, care s-a bucurat de un succes enorm, a dus la progresul rapid al participanților la el. O serie de alte eforturi depuse în domeniul cooperării economice au avut drept rezultat instituirea în 1957 a Pieței Comune Europene. Drept contramăsură, blocul comunist a înființat în ianuarie 1959 Comecon-ul (CAER-ul), care, date fiind resursele relativ limitate ale membrilor lui, nu putea atinge un nivel de performanță similar.

În aprilie 1949, puterile occidentale au încheiat o alianță militară oficială, Tratatul Atlanticului de Nord (reintitulat ulterior Organizația Tratatului Atlanticului de Nord-NATO, n.t.), semnat de Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, Danemarca, Islanda, Norvegia, Italia, Portugalia, Canada și Statele Unite. Grecia și Turcia i s-au alăturat în 1952, iar Germania de Vest în 1955. În mai 1955, statele blocului sovietic au fondat Pactul de la Varșovia. Între timp, în 1949, Uniunea Sovietică a efectuat explozia primei ei bombe atomice. Odată cu modernizarea armamentului sovietic, cele două tabere au ajuns prin 1970 la paritate din punct de vedere militar.

Prin 1950 fusese deci stabilit un model standard pentru anii care aveau să vină. Cu excepția unei perioade de șapte ani de dictatură militară, Grecia avea să rămână o democrație parlamentară aliată cu Occidentul. Celelalte patru state balcanice, Bulgaria, România, Albania și Iugoslavia, aveau să-și mențină sistemele comuniste, dar să evolueze în direcții diferite. Iugoslavia și ulterior și Albania aveau să opună cea mai mare rezistență conducerii sovietice și să-și decidă alianțele internaționale pe baza intereselor lor naționale. Bulgaria, cea mai fidelă prietenă a Moscovei, avea să rămână în această postură. În anii '60 s-a produs o schimbare în România, manifestându-se unele tentative de afirmare a independenței față de orientarea sovietică. Ca și în trecut, cele cinci state din Balcani aveau să se dovedească incapabile să se unească pentru a rezista dominației marilor puteri. Fiecare din ele își urma propria cale și căuta mijloace de adaptare la o situație internațională dominată de cele două mari puteri militare, Uniunea Sovietică și Statele Unite.

Guvernele comuniste, 1950-1980

Deși blocul statelor comuniste a început să se fisureze doar la trei ani după victoria sovieticilor, guvernele acestora au continuat să împărtășească multe poziții ideologice și să aibă diferite interese în comun. Vom încerca în paginile următoare să analizăm mai întâi sistemele politice și economice ale statelor respective, apoi relațiile lor externe atît cu restul lumii cît și în cadrul blocului sovietic și, în sfîrșit, evoluția lor individuală. Secțiunile care tratează evenimentele interne ale fiecărei națiuni scot în evidență deosebirea radicală dintre politica externă și internă a Iugoslaviei și cea a celorlalte țări din blocul comunist.

EVOLUȚIA SITUAȚIEI INTERNE

Teoria: marxism-leninismul

Așa cum am văzut, înainte de 1945, cea mai mare parte a regimurilor din Balcani aveau ca bază teoretică ideologiile național-liberale comune Europei Occidentale și Centrale. Într-o scurtă trecere în revistă, să ne amintim că doctrinele liberale fuseseră elaborate ca o reacție împotriva guvernelor autocrate și despotice aflate la putere și a sistemului mercantil. Cu toate că existau multe dezacorduri asupra obiectivelor finale și a metodelor, majoritatea liberalilor puneau mare accent pe înființarea unor instituții politice care să-l elibereze pe individ de constrîngerile sociale, economice și politice. Ei credeau că cetățenii își puteau dezvolta cel mai bine capacitățile într-o atmosferă de libertate și că societatea putea obține beneficii dacă amestecul guvernului era cît mai redus posibil. Constituția elaborată în timpul Revoluției Franceze și cele din secolul al XIX-lea erau considerate drept contracte sociale menite să afirme clar drepturile cetățeanului față de autoritățile statului. Separarea puterilor guvernului în ramurile executivă, judecătorească și legislativă – sistemul verificărilor și echilibrelor – era destinată asigurării faptului ca nici un individ sau grup să nu poată domina guvernul. Proprietatea privată era în general considerată ca un „drept natural” și ca o asigurare suplimentară împotriva tiraniei. Acest sistem politic și economic funcționa bine în Europa

Occidentală și în America de Nord. Prin 1914, Marea Britanie, Franța, Germania și Statele Unite deveniseră cele mai puternice națiuni din lume, cu economii industriale bogate și un standard de viață ridicat al cetățenilor lor. Guvernele constituționale și un sistem economic al liberei inițiative permiteau indivizilor să profite din plin de posibilitățile inerente oferite de revoluția industrială; în plus, americanii populau un întreg continent.

Un astfel de curs al evenimentelor nu a fost însă urmat în Peninsula Balcanică. Într-un moment în care, în ciuda frecventelor crize politice și economice, Europa făcea pași rapizi înainte, statele balcanice rămăneau într-o stare de stagnare agrară și primitivă. Acolo unde erau introduse îmbunătățiri moderne, acestea se limitau la orașele-capitală și de ele beneficia doar o minoritate privilegiată. Mai mult, în ciuda formulării a numeroase constituții, nici un guvern balcanic nu a reușit să se apropie de standardele sistemelor democrate occidentale. Au fost foarte puține alegeri corecte. Și mai alarmante erau condițiile sociale și economice tot mai grele din regiune. Populația din ce în ce mai numeroasă exercita o presiune insuportabilă asupra pământului și a resurselor; nu fusese atins un nivel de industrializare destul de ridicat pentru absorbirea excesului populației rurale. Înainte de 1945 fuseseră înființate partide socialiste și agrariene care căutau să rezolve chestiunile interne arzătoare prin reforme radicale, cea mai mare parte a lor revendicând un anumit grad de intervenție a statului în problemele economice, ceea ce constituia o derogare de la programele liberale de pînă atunci.

Dintre toate planurile alternative de regenerare politică, socială și economică, programul comunist era cu siguranță unul dintre cele mai radicale. O înțelegere a principiilor lui este deosebit de importantă, din cauza rolului central jucat de aspectul teoretic în activitatea politică a comuniștilor. Doctrinile liberal-naționale elaborate în secolul al XIX-lea aveau multe puncte comune, dar ele nu au fost niciodată sintetizate într-un program definitiv și nici reprezentanții lor de frunte nu au fost vreodată considerați ca autorități ale căror opinii trebuiau privite ca fiind infailibile. Scriitori și filosofi ca John Locke, Adam Smith, Thomas Jefferson, J.-J. Rousseau și Voltaire au contribuit la îmbogățirea gândirii occidentale în domenii majore, dar cu tot respectul de care s-au bucurat ei, criticii nu au ezitat niciodată să le contrazică vehement ideile sau să facă anumite comentarii negative asupra vieții lor. Firește, tablourile lor nu împodobesc pereții tuturor oficiilor poștale, garilor, școlilor și ai altor clădiri publice din lumea apuseană. În schimb, guvernele comuniste i-au privit întotdeauna cu venerația acordată în secolele trecute doar figurilor religioase, textelor sfinte și eroilor naționali semi-mitici pe Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Ilici Lenin și o vreme și pe Iosif Stalin, precum și operele acestora. Tablourile și statuile lor ies în evidență în toate locurile publice, unde îndeplinesc aceleași funcții ca și icoanele sfinților și tablourile înfățișându-i pe monarhi și pe eroii mișcărilor naționale de pînă atunci. Orice critică adusă activității guvernelor comuniste sau relațiilor dintre state trebuie făcută pe baza faptului că măsura sau programul respectiv nu este „cu adevărat marxist” sau nu exprimă adevărata învățătură a lui Lenin. Ideea că Marx și Lenin ar fi putut greși profund în orice problemă nu este în general un punct de vedere acceptabil. Sistemele comuniste sunt militant ateiste; cu toate acestea, ele îi înzestreză pe acești oameni cu atribute supraomenești. Cît timp Stalin a fost în viață, această atitudine era adoptată conform cuvintelor și faptelor lui, chiar dacă ea a fost ulterior catalogată în cazul lui drept „cult al personalității.” Critici similare nu au fost aduse și lui Marx, Engels sau Lenin. O analiză a opiniilor lor constituie deci un pas esențial într-un studiu consacrat evoluției statelor din blocul sovietic.

Marx își baza în mare parte teoriile pe lucrările unor economiști britanici ca David Ricardo, Adam Smith și John Stuart Mill și pe cele ale unor filosofi germani, în special pe opera lui Georg W. F. Hegel. Marx și Engels erau amândoi influențați foarte mult și de propriile lor constatări privind consecințele revoluției industriale asupra Marii Britanii și a regiunii germane a Rinului de la mijlocul secolului până în anii '80, perioadă în care au devenit evidente cele mai mari abuzuri ale sistemului capitalist. Mai pe șleau, Marx credea că istoria urmează o cale predestinată, cu fenomene economice ca element fundamental al evoluției. În orice stadiu al dezvoltării, propovăduia el, mijloacele prin care oamenii fabricau bunurile de care aveau nevoie sau exploatau resursele naturale disponibile influențau toate celelalte aspecte ale vieții lor. În orice epocă a istoriei, baza economică, adică infrastructura, corespunde unei anumite suprastructuri, care include instituțiile sociale, politice, culturale și economice corespunzătoare perioadei respective. Întrucât acestea au tendința să rămână fixe sau să se schimbe lent, în vreme ce baza economică evoluează odată cu dezvoltarea noilor mijloace de producție sau cu o exploatare mai bună a resurselor naturale, suprastructura rămâne cu timpul în urmă. Discrepanța aceasta poate fi corectată prin instrumentalizarea luptei de clasă. Conform acestei teorii, în fiecare perioadă, una dintre clase beneficiază de o poziție privilegiată pe baza abilității ei de a se folosi de condițiile economice ale timpului. Aceasta domină societatea și creează instituții de stat după propria ei imagine, instituții menite să-i apere interesele specifice. În același timp ia ființă o clasă antagonistă alcătuită din cei exploatați sau înrobiți de sistemul respectiv. La un moment dat, între cele două elemente izbucnește un conflict violent, eveniment care duce la apariția unei noi clase dominante, a unei noi societăți, și la declanșarea unei alte lupte de clasă.

În literatura marxistă există doar câteva epoci istorice: istoria este împărțită în doar cinci mari perioade. Pe durata celei dintâi din acestea, care includea primele faze ale evoluției umanității, oamenii se întrețineau din vînat și pescuit; proprietatea era deținută în comun. A doua, aceea a civilizației clasice, era marcată de predominanța muncii sclavilor. Caracteristica celei de a treia epoci, feudalismul, era iobăgia. Cea de a patra, a capitalismului modern, acoperea perioada revoluției industriale. O a cincea și ultimă fază avea să urmeze după victoria totală a comunismului. În privința luptei de clasă, conflictul din epoca clasică îi pune fața în față pe sclav și pe stăpîn, cel din epoca feudală pe iobag și latifundier, iar în perioada capitalistă pe muncitori și pe „burghezi”, aceștia din urmă fiind definiți ca aparținînd clasei care profita sau beneficia de pe urma posibilităților oferite de revoluția industrială. Pe parcursul celei de a cincea perioade, cînd muncitorii urmau să vină la putere și majoritatea populației să controleze guvernele, nu avea să mai existe teoretic nici o clasă exploataată, iar lupta de clasă avea să ia sfîrșit. Dat fiind că statul este prin definiție un instrument al dominării unei clase, odată cu instituirea unei stări generale de egalitate socială, acesta urma să dispară.

Marx a scris într-o perioadă cînd se părea într-adevăr că societatea va fi nevoită să se împartă în două tabere aflate la extreme, cu un număr mic de bogați și puternici opuși masei de muncitori împovărați de sărăcie. De fapt, situația a evoluat într-o direcție destul de diferită. În loc să se polarizeze în două grupuri antagoniste, societățile capitaliste au manifestat o creștere a numărului de familii mediu prospere aflate în centru, din care făceau parte membrii categoriilor profesionale, comercianții, meșteșugarii și chiar și muncitorii calificați. Pe lîngă aceasta, cea mai mare parte a proletariatului industrial nu era atrasă de mișcările comuniste militante, ci de sindicate și de partidele socialiste, care doreau să funcționeze în cadrul sistemelor politice

existente. Dându-și seama de această tendință, liderii socialiști „revizionisti” au acceptat această evoluție și căutau să obțină beneficii pentru muncitori mai curînd prin cîștigarea alegerilor decît prin pregătirea unei revoluții. Aspectele mai violente ale luptei de clasă și ale dobîndirii puterii erau fie negate, fie privite ca evenimente legate de un viitor îndepărtat.

Punctul de vedere revizionist, care era dominant în cercurile socialiste înainte de primul război mondial, era vehement atacat de cei care erau convinși că o posibilă schimbare trebuia realizată mai degrabă prin revoluție decît prin reforme treptate și moderate. Lenin era de departe liderul și teoreticianul reprezentativ al acestui grup. Recunoscînd faptul că muncitorimea nu era pregătită pentru declanșarea unei revolte, preferînd să aibă încredere în mișcarea sindicală și în doctrinele socialiste moderate, el punea accentul principal nu pe proletariat, ci pe partidul comunist, acesta fiind după părerea lui veritabilul catalizator al schimbărilor politice radicale. Considerînd că doar o mică parte din muncitori, „avangarda proletariatului”, organizată în cadrul partidului comunist, era conștientă de situația reală, Lenin chema partidul să fie gata să profite de posibilitățile oferite de repetatele crize mondiale ca să pună mîna pe putere în statul respectiv. Schimbarea politică urma deci să se producă prin revoluție, nu prin intermediul urnelor electorale. Odată victorioasă, conducerea comunistă ar fi fost la început nevoită să apeleze la măsuri dure, trebuînd, de exemplu, să se debaraseze de poliția și de armata burgheză a statului și să le înlocuiască cu propriile echivalente. Perioada aceasta, a „dictaturii proletariatului”, urma să dureze pînă la distrugerea ultimului „dușman de clasă”. Statul proletar și instituțiile lui aveau apoi să „dispară treptat”, întrucît, după lichidarea opoziției de clasă, nu va mai fi nevoie de instrumente coercitive, inclusiv de guvern.

Trebuie să menționăm că termenii de *comunist* și *socialist* sunt utilizați în acest studiu unul în locul celuilalt în referirile la Albania, Bulgaria, România și Iugoslavia. Înșiși liderii lor își numesc sistemele „socialiste.” Într-o scrisoare citată mai sus, Tito numea Uniunea Sovietică „țara socialismului”. Folosit în acest context, cuvîntul acesta se referă firește exclusiv la socialismul de tip marxist și nu la celelalte programe socialiste prezentate pînă acum. Teoretic, statele balcanice din zilele noastre au sisteme socialiste controlate de conducerea partidelor comuniste, care se presupune că înaintează spre o viitoare societate comunistă „fără clase.” Toate chestiunile doctrinare de acest fel sunt însă în prezent dezbătute cu înflăcărare în cadrul organizațiilor partidelor comuniste din lumea întreagă.

Nu este necesar să precizăm aici slăbiciunile și deficiențele acestui program. Unele aspecte vor fi prezentate în paginile următoare în contextul dezbaterilor din cadrul partidelor comuniste ale blocului socialist. Cu toate acestea, ca sistem absolutist, marxism-leninismul prezintă anumite avantaje. El le oferă o doctrină relativ inflexibilă celor care au nevoie de siguranța unei perspective fixe asupra lumii, în special celor a căror victorie finală este considerată drept sigură. Deși nici unul dintre „părinții” comunismului nu a elaborat un orar, instituirea sistemului este privită ca un rezultat inevitabil al evoluției istorice predefinite. În latura lui negativă, comunismul are totuși două aspecte menite să intre în conflict violent cu tradițiile balcanice anterioare: el este ateist și urmărește să pună capăt sistemului proprietății private. Am văzut pe tot parcursul relatării de față cît de important a fost rolul jucat de biserică în dezvoltarea națională și cît de strînse erau legăturile dintre instituțiile religioase și cele ale statului. Bazată pe experiența Occidentului, învățătura comunistă neagă în întregime ideea creștină și consideră biserica drept un alt instrument prin care

burghezia îi înrobește pe muncitori și îi ține legați mintal și emoțional de sistemul capitalist. Țăranii din Balcani considerau totodată proprietatea privată ca fiind o instituție sacră; scopul lor era achiziționarea de cât mai multe pământuri și bunuri și nu cedarea proprietăților lor statului. Această contradicție dintre obiectivele partidului și cele ale țăranimii avea să provoace, după cum vom vedea, mari dificultăți în toate statele socialiste balcanice.

În ciuda faptului că teoriile marxist-leniniste joacă un rol major în cadrul controverselor din rîndul statelor socialiste și sunt predate în școli, este dificil să găsești individualități est-europene, mai ales din rîndul claselor educate, care să le accepte ca reprezentînd adevărul absolut. Cu toate acestea, mulți dintre cetățenii acestor state sprijină regimurile lor din alte motive decît valabilitatea ideologiei pe care sunt ele bazate. Dîndu-și seama că problema majoră a întregii peninsule e constituită de înapoierea economică și de sărăcie, ei consideră socialismul dirijat de stat drept cel mai bun mijloc de remediere a acestei situații. Controlul central strict și o administrație deținînd puterea de a se face ascultată sunt privite ca o atribuție necesară a oricărui guvern care dorește să obțină rapid avantajele legate de industrializare. Alții, mai ales cei care criticau extrem de violent vechile regimuri, văd în comunism o cale de asigurare a justiției sociale. Astfel de partizani ai modernizării și egalității sociale pot vedea avantaje într-un regim care proclamă cel puțin că aceste idealuri constituie principalele lui obiective. Partidele comuniste din Balcani au, bineînțeles, printre membrii lor un mare număr de oportuniști, dar și membri care, deși s-ar putea să nu accepte toate punctele doctrinei marxiste, cred că programele concrete ale partidelor comuniste sunt cheia viitoarei fericiri și prosperități a țărilor lor și că, pe scurt, noile instituții politice și economice vor aduce într-adevăr poporului lor binecuvîntările revoluției industriale, fără relele sociale considerate inerente lumii capitaliste a zilelor noastre.

Am văzut că în Europa Răsăriteană dintre cele două războaie mondiale existau foarte puțini comuniști convinși. Regimurile postbelice au venit la putere prin forță și violență. Comunismul a fost introdus în Bulgaria și în România datorită prezenței militare a sovieticilor. În Iugoslavia, unde partizanii au cîștigat realmente un război revoluționar, victoria lor finală s-a datorat practic faptului că Uniunea Sovietică a cîștigat războiul pe frontul de răsărit. A fost nevoie să se apeleze la metode la fel de dure pentru menținerea la putere a conducerii acestor state. Cu tot relativul lui liberalism și în ciuda popularității, guvernul iugoslav nu a îndrăznit niciodată să introducă un sistem pluripartit sau să organizeze alegeri naționale cu adevărat libere. Cel mai totalitarist regim din Balcani, cel albanez, este dictatura unei mici minorități menținute la putere de poliție și de armată. Adepții sistemului ar putea argumenta că metodele acestea sunt necesare realizării obiectivelor sociale ale statului, că o transformare radicală a societății se poate efectua doar prin mijloace revoluționare – instalarea dictaturii proletariatului și concentrarea puterii în mîinile minorității comuniste luminate.

Practica: guvernul și organizația de partid

Întrucît noile regimuri erau produsul preponderenței militare și ideologice a sovieticilor, era de așteptat ca instituțiile sovietice să constituie modelul noilor guverne,

ceea ce s-a și întâmplat. Chiar și în Iugoslavia, instituțiile politice erau copii ale echivalentelor lor din Uniunea Sovietică. Inițial nu s-a făcut nici o încercare și nici nu s-a considerat necesară modificarea formelor instituite de statul sovietic, cu teritoriile și resursele lui extinse, atunci când acestea au fost adoptate de statele balcanice mici și sărace. Noile instituții aveau o oarecare asemănare cu cele ale regimurilor anterioare; toate statele aveau în continuare, de pildă, constituții și adunări naționale. Schimbarea radicală era constituită de natura sistemului partinic. În general, sub regimurile de pînă atunci, luptaseră pentru putere mai multe partide; țelul lor comun era dominarea guvernului. Ele nu dețineau o autoritate reală decît dacă ieșeau victorioase în alegeri, prin mijloace cinstite sau prin fraude, și își instalau propriile lor administrații. În noul sistem, puterea în stat aparținea mai curînd partidelor politice legale, comuniștilor și organizațiilor frontiste, decît serviciilor guvernamentale. Alegerile nu puteau în nici un caz înlătura sau diminua influența lor. Constituțiile recunoșteau poziția dominantă a partidului. În plus, documentele acestea nu includeau nici o prevedere referitor la controale și aprecieri în cadrul departamentelor guvernamentale. Astfel, conducerea partidului deținea practic controlul total al țării în fiecare din statele acestea. Toate constituțiile garantau un program standard de drepturi civile, ca libertatea de vorbire, a presei, și așa mai departe, dar fiecare din ele conținea paragrafe îngrăditoare sau propoziții care subordonau aceste drepturi „binelui societății” sau intereselor oamenilor muncii.

Cu toate că au apărut cu timpul unele variații, instituțiile de partid și de stat ale celor patru state au rămas asemănătoare. Toate au constituții după model sovietic, acestea fiind revizuite de mai multe ori ca să corespundă nou elaboratelor teorii ale înaintării spre comunism. Fiecare stat are o adunare națională aleasă de poporul respectiv, dar candidații aparțin în general partidului unic și există un singur buletin de vot. Aceste organisme, care au în realitate o autoritate minimă, se întrunesc de obicei de două ori pe an. În trei din aceste țări, membrii adunării naționale aprobă alegerea unui organism mai mic numit Consiliu de Stat în România și în Bulgaria și Prezidiu în Albania, care exercită prerogativele adunării atunci când aceasta nu este în sesiune. Adunarea iugoslavă diferă prin aceea că ea este formată din două camere, ceea ce reflectă caracterul federal al statului: Camera Federală și Camera Republicilor și a Provinciilor Autonome. Pe lîngă aceasta, fiecare din cele patru guverne au un Consiliu de Miniștri alcătuit din premier, adjuncții lui și miniștrii respectivi. În Iugoslavia, această funcție este îndeplinită de un Consiliu Executiv Federal format din treizeci și trei de membri.

Puterea reală în stat nu se află totuși în mîinile organismelor guvernamentale, ci în cele ale organizațiilor de bază ale partidului comunist. Structura acestora este copiată după modelul sovietic și este asemănătoare în toate statele. Teoretic, organismul suprem este congresul partidului, la care participă delegați ai organizațiilor locale și care este în general convocat odată la fiecare cinci ani. Rolul principal al acestuia este să asculte rapoartelor liderilor asupra realizărilor din perioada de la ultimul congres și să primească indicații în privința direcțiilor viitoare ale politicii partidului. Hotărîrile majore sunt luate de Comitetul Central, ales să dirijeze afacerile partidului între congrese și mai ales de un grup și mai restrîns, numit în general, după echivalentul lui sovietic, Biroul Politic. Practic, statele socialiste sunt guvernate de membrii acestui comitet. Dat fiind că toți cei care candidează pentru un loc în adunări și delegații la congresele partidului sunt numiți de conducerea partidului, este limpede că statele se află în mîinile unor oligarhii restrînse. Autoritatea

funcționează de sus în jos. Dominația aceasta este și mai eficientă prin faptul că figurile majore din rîndul comuniștilor dețin de obicei cele mai înalte poziții atât în stat, cît și în ierarhia partidului. Aceste „directorate cuplate” întăresc poziția partidului și asigură faptul ca exercitarea controlului să rămînă în mîinile cîtorva oameni. Cu toate evidentele rămîineri în urmă, sistemul prezintă marele avantaj de a asigura un guvern stabil. Cei mai importanți lideri ai comuniștilor din Balcani au rămas la putere un număr de ani care poate fi comparat favorabil cu domnia monarhilor ereditari; atât Tito cît și Hodja dețin fără întrerupere puterea din 1944, din primele zile ale instalării regimurilor comuniste în țările lor. În 1980, moartea lui Tito a pus capăt îndelungatei lui dominații; în acel an, Hodja se bucura încă de ea.

Odată cu concentrarea puterii în mîinile cîtorva oameni, a căror activitate nu era controlată nici prin alegerile electorale, nici de alte instituții ale statului, se pune firesc problema rolului individului în viața politică a națiunii și a măsurii în care politica poate fi determinată de presiunea populară. Aproape toți cetățenii pot deveni desigur membri ai Partidului Comunist. Teoretic, această organizație ar trebui să-și recruteze membrii din rîndul membrilor activi sub aspect politic ai clasei muncitoare industriale. Practic, în Balcani și în Uniunea Sovietică, după 1917, nivelul scăzut al industrializării a pus piedici în calea disponibilității unui mare număr de muncitori conștienți din punct de vedere politic. Partidele originare, care aveau puțini membri, erau conduse de intelectuali și includeau un procentaj ridicat de țărani săraci. Începînd cu 1944, organizațiile au fost dominate de grupurile care participau la și beneficiau de pe urma sistemului socialist: oficialii, directorii de întreprinderi, oamenii aparținînd categoriilor profesionale, membrii poliției și ai sistemelor de securitate și alții numiți în general în statistici „muncitori cu gulere albe”. Adeseori bine educați și beneficiind de venituri mai mari decît muncitorul sau țăranul de rînd, ei erau în măsură să exercite o influență destul de mare. Deși au fost făcute încercări de asigurare a unui procentaj adecvat de muncitori, conform standardelor ideologice, partidele comuniste balcanice nu pot fi considerate drept organizații muncitorești. În anii '70, compoziția de clasă a partidelor era următoarea: în 1976, din cei 789 796 de membri ai partidului bulgar, 41,4 % erau muncitori, 23 % țărani și 30,2 % muncitori cu gulere albe; în același an, organizația României avea 2 655 000 de membri, din care 50 % erau muncitori, 20 % țărani și 22 % muncitori cu gulere albe; relativ puțin numerosul Partid Albanез al Muncii, cu 101 500 de membri, avea 38 % muncitori, 29 % țărani și 33 % muncitori cu gulere albe; Liga Comuniștilor din Iugoslavia avea în 1976 un număr de 1 302 836, iar compoziția ei socială era de 41,8 % gulere albe, 28,1 % muncitori și 5,1 % țărani.

În afara rețelei de partid, statele socialiste au organizații de masă care încearcă să-i implice pe toți cetățenii lor. În Bulgaria, Frontul Patriei și Uniunea Agrară sunt active încă de la sfîrșitul războiului. Frontul Unității Socialiste din România și Frontul Democrat Albanез îndeplinesc funcția similară de mijloc prin care pot fi aplicate programele guvernului, poate fi stîrnit entuziasmul popular și cîștigată aprobarea opiniei publice. Organizațiile muncitorești și de tineret, conduse bineînțeles de comuniști, au sarcini importante asemănătoare. Sindicatele muncitorești sunt folosite în încercarea de a menține moralul ridicat atunci cînd presiunile la care este supusă masa de muncitori sunt deosebit de puternice. Ritmul rapid al industrializării afectează în special clasa muncitoare, care prestează adesea ore în șir de muncă grea într-o perioadă în care bunurile de consum și chiar și alimentele nu sunt disponibile ca să-i compenseze truda.

Pe lângă participarea la activitățile organizațiilor politice și de partid, cetățeanul individual ia parte și este de așteptat ca el să ia parte la viața comunității și a locului său de muncă, fie că acesta este o fabrică, un serviciu guvernamental sau o asociație agricolă. Statele socialiste sunt societăți birocratice. O multitudine de decizii minore, rareori avînd importanță politică, sunt luate în comitete și la ședințe de către cei direct implicați. Discuțiile privind chestiuni de primă urgență și participarea la diverse activități de această natură ocupă o mare parte a timpului și energiei cetățeanului obișnuit. Aici există libertatea „criticii și autocriticii” atîta vreme cît aceasta nu are drept obiect natura conducerii comuniste, partidul însuși sau directivele majore legate de probleme politice sau economice. Mai mult, conform principiului „centralismului democratic”, o decizie luată în urma discutării ei devenea ulterior obligatorie pentru toată lumea, toți fiind datori să o susțină fără să pună întrebări.

Sistemul economic

Accentul ideologic pus pe modernizare, pe bunăstarea socială și pe egalitatea dintre clase, nucleul programului partidului comunist și baza pe care trebuie judecate succesele sau eșecurile lui constituie proiectul lui detaliat de progres economic. Ca și sistemele politice, politicile economice adoptate după război urmau modelele sovietice și erau implementate cu ajutorul experților și a managerilor sovietici.

În anii care au urmat imediat după război, toate țările balcanice s-au confruntat cu necesitatea reconstrucției după dezordinea și distrugerea din perioada anterioară. În plus, ca națiuni învinse, Bulgaria și România au fost nevoite să plătească despăgubiri și să întrețină armatele sovietice de ocupație. În acest timp, guvernul sovietic folosea resursele țărilor est-europene ca să-și refacă propriile lui ținuturi devastate. Cea mai mare povară era în general suportată de fostele state inamice, dar chiar și regimurile prietene au trebuit să plătească un preț. În afară de costul întreținerii pe timpul ocupației și de sumele primite ca despăgubiri, autoritățile sovietice duceau o politică care nu era altceva decît jaf curat. Ele au demontat fabrici întregi, vagoane de tren și alte articole similare și le-au expediat în Uniunea Sovietică. În relațiile lor cu toate țările blocului socialist, sovieticii pretindeau prețuri ridicate pentru exporturile lor, dar plăteau prețuri sub cele de pe piața mondială pe cumpărăturile lor. Ei au înființat de asemenea companii mixte, în cadrul cărora contribuția sovietică consta de obicei în proprietățile confiscate de la germani. Întreprinderile de acest fel asigurau guvernului de la Moscova controlul asupra unor sectoare importante ale economiilor statelor balcanice. S-a apreciat că costul total al acestei politici a sovieticilor suportat de toate regimurile socialiste est-europene pînă la moartea lui Stalin (1953) se ridica la aproximativ 14 miliarde de dolari, sumă echivalentă cu cea pe care Statele Unite au investit-o pentru refacerea Europei prin Planul Marshall.¹ Din suma aceasta, cea mai mare parte a fost de departe suportată de Germania de Răsărit, iar România a plătit 1,7 miliarde de dolari. Și aliații sovieticilor au avut de suferit; plîngerile Iugoslaviei împotriva exploatarei economice au fost deja discutate. Dintre țările balcanice, se pare că Bulgaria a beneficiat de un tratament deosebit de favorabil.

¹ Paul Marer, „East European Economies: Achievements, Problems, Prospects”, în Teresa Rakowska-Harmstone și Andrew Gyorgy, editori, *Communism in Eastern Europe*, Indiana University Press, Bloomington, 1979, p. 248.

Drept urmare a acestei politici a sovieticilor, regimurile comuniste au pornit pe noua cale cu un dezavantaj evident: ele trebuiau nu numai să înlăture propriile lor pagube din timpul războiului, dar erau totodată nevoite să contribuie substanțial la reconstrucția Uniunii Sovietice.

După 1947, statele comuniste erau pregătite să lanseze programele lor individuale de industrializare și modernizare. În ciuda marilor diferențe ca mărime și resurse dintre Uniunea Sovietică și statele mici, au fost adoptate politicile sovietice aplicate în anii '30 în timpul dictaturii lui Stalin. Caracteristica acestora erau puternicul control central și accentul pus pe marile ramuri ale industriei. În plus, în loc să încurajeze dezvoltarea economică pe bază regională, cu fiecare zonă concentrată asupra producerii a ce putea ea fabrica mai bine, influența sovietică a făcut la început ca toate statele să aibă economii industriale similare și paralele. Planurile autarhice, practicate în Uniunea Sovietică, date fiind rezervele ei bogate de resurse naturale, aveau să se dovedească totodată nerecomandabile în Balcani, dar odată implementate, erau dificil de schimbat. Modelul stalinist a fost adoptat inițial, cel puțin parțial, din cauză că experții sovietici și liderii comuniști locali credeau sincer că exemplul sovietic era preferabil oricărei alte alternative. Din punctul de vedere al Moscovei, sistemul avea avantajul de a asigura producerea bunurilor de care avea nevoie Uniunea Sovietică la vremea aceea și de a menține statele socialiste izolate unul de celălalt. Fiecare din ele își dezvoltă propria lui structură economică și păstra principalele lui legături comerciale cu Uniunea Sovietică.

Noile sisteme economice adoptate de statele comuniste aveau la început multe trăsături asemănătoare. Calea diferită urmată de iugoslavi după 1950 va fi discutată în amănunțime mai încolo. Primul obiectiv era asigurarea proprietății statului asupra tuturor mijloacelor de producție, fie prin naționalizare, fie, în cazul pământului, prin colectivizare. Administrația centrală de stat a preluat deci producerea și distribuirea majorității bunurilor și serviciilor. Ea trebuia să decidă în privința unor probleme cum erau ce produse trebuiau fabricate și unde anume, specificațiile precise și prețul acestora, chestiuni stabilite pînă atunci de oamenii de afaceri particulari și de cooperarea pe piața liberă. Comerțul exterior a trecut și el sub controlul guvernului. De acum înainte, importul și exportul de bunuri erau efectuate prin intermediul unor oficii speciale ale statului, organizațiile de comerț exterior. Inițial, relațiile comerciale cu exteriorul nu erau încurajate; programele autarhice din perioada de început încercau să limiteze comerțul la procurarea articolelor care nu puteau fi produse de economia internă a statului respectiv.

O nouă povară era deci pusă pe umerii guvernului central și ai aparatului birocratic al statului. Cu toate că multe dintre regimurile balcanice antebelice încercaseră să faciliteze dezvoltarea economică, ele interveniseră doar în domenii limitate, cum ar fi stabilirea tarifelor sau impunerea unor taxe preferențiale. Acum însă, se pretindea ca autoritatea centrală să ia decizii ce reveneau pînă atunci unor mii de persoane individuale la diverse niveluri ale sistemului economic. Planificarea centrală a devenit sarcina principală a statului socialist, a cărui economie funcționa „la comandă”. Începînd din această perioadă, planurile economice, elaborate de obicei pe cinci ani și numite *cincinale*, au constituit obiectivul major al preocupării guvernelor și oficialilor de partid. Biroul Politic, Consiliul de Miniștri și mai ales Comitetele de Stat ale Planificării (CSP-urile) erau implicate toate în această activitate. Trebuiau bineînțeles

organizate consultări și păstrate toate legăturile din cadrul acestui lanț economic. Unele dintre problemele care trebuiau rezolvate sunt elocvent ilustrate de următorul exemplu:

Să presupunem că CSP-ul descoperă că în planul întocmit de întreprinderi, producția planificată de camioane este mai mică decât cererea planificată. CSP-ul poate mări parametrii producției și informa Ministerul Industriei Construcției de Mașini asupra modificărilor făcute, iar acesta poate apoi trasa întreprinderilor constructoare de camioane sarcina de a mări cu un anumit număr producția acestora. Aceste întreprinderi vor pretinde însă ulterior o mai mare cantitate de materiale de producție, adică mai mult oțel, mai multă sticlă și un număr mai mare de anvelope. Presupunând că nu există nici o rezervă disponibilă de asemenea produse, trebuie modificată parametrii producției acestor articole. Dar oțelul, de pildă, necesită minereu de fier, astfel că și parametrii acestui sector trebuie măriți. O producție sporită de minereu de fier *necesită însă mai multe camioane* pentru transportarea acestuia. Așa încît procesul o ia de la început.

Din cauza detaliilor care trebuiau să fie incluse, planul trimis de autoritățile centrale unei întreprinderi putea fi de „mărimea unei cărți de telefon dintr-un mare oraș american.”²

Urmînd exemplul sovietic, guvernele comuniste din Balcani puneau accent aproape exclusiv pe industria grea, în special pe metalurgie și pe construcția de mașini. Planificatorii socialiști preferau totodată să-și consacre eforturile înălțării unor întreprinderi impresionante de genul uriașelor complexe metalurgice și siderurgice și hidrocentrale, în scopul construirii unei viitoare baze industriale. Întrucît statele balcanice nu dispunea de capitalul necesar, iar creditele sovieticilor, chiar dacă puteau fi obținute, erau mici, costul acestui progres accelerat al unui sector al economiei trebuia să fie plătit de țărănime și de consumatori. Nu numai că erau investiți foarte puțini bani în agricultură, dar producătorul rural suporta o mare parte a poverii acestei revoluții economice. Cetățeanul de rînd era de asemenea nevoit să accepte un nivel de viață scăzut, dat fiind că industriile producătoare de bunuri de consum și serviciile destinate publicului larg erau de obicei sacrificate în favoarea atingerii altor țeluri. Se argumenta că astfel de măsuri erau necesare pentru bunăstarea viitoare a națiunii și că numai atunci cînd va fi fost atins un nivel suficient de ridicat de dezvoltare industrială va putea statul să-și permită să-și îndrepte atenția spre bunurile de consum și să depună eforturi în vederea ridicării nivelului de trai.

Economiile centralizate planificate puteau obține și obțineau într-adevăr realizări mari; ele marcase ră succese în anumite sectoare. Aceste economii puteau mobiliza resurse, forță de muncă și bani și să le dirijeze în vederea atingerii unui obiectiv dat. Ele puteau ca atare folosi rezervele neexploatate de forță de muncă, cum ar fi de exemplu, excesul de populație din agricultură și femeile. În condițiile începuturilor industrializării, tehnologiile avansate, fie ele din Uniunea Sovietică sau din Occident, puteau fi mai ușor de introdus de sus. Anumite slăbiciuni sunt totuși inerente sistemului și ele devin din ce în ce mai evidente. Desigur, multe depindeau de capacitatea planificatorilor și de accesul acestora la tipul de informații care să le permită să ia deciziile corecte. O deficiență majoră a unui plan constă în faptul că el tinde să fie rigid și deci extrem de costisitor și relativ dificil de remediat. Acest lucru e demonstrat de hotărîrea bulgarilor de a construi un mare

² Edward A. Hewett, *The Economies of Eastern Europe*, Cliff's Notes, Lincoln, Nebr., 1978, pp. 22-23, 24.

complex metalurgic și siderurgic într-un loc ce s-ar putea dovedi pe viitor deosebit de nefavorabil. Deși o restricție relativă la societatea civilă de consum din zilele noastre poate fi justificată dacă ea va duce realmente la o situație mai bună ulterior, altfel stau lucrurile dacă economiile realizate astfel sunt risipite pentru construirea sau funcționarea unor întreprinderi neprofitabile.

Alte probleme au apărut datorită lipsei de stimulente și a competiției în cadrul sistemului. Deoarece o întreprindere dată nu trebuia să obțină profituri, de cele mai multe ori nu exista nici un motiv ca aceasta să funcționeze la un nivel ridicat de eficiență. În cazul în care întreprinderea pierde bani, statul acordă o subvenție. În același mod, relativa egalitate a scalei salariilor, lipsa bunurilor de consum de pe piață și siguranța virtuală că nu vor fi concediați îi fac pe mulți muncitori să depună doar eforturi minime la locul de muncă. Tot astfel, absența concurenței duce adeseori la producerea de bunuri calitativ inferioare la prețuri ridicate. Dacă un anume produs, să spunem o pereche de pantofi, este singurul articol de acest fel la îndemîna cumpărătorului, producătorul va avea mai puține motive de îngrijorare în privința stilului sau a calității acestui bun.

Firește, aceste slăbiciuni proveneau din evidenta incapacitate a indivizilor de a munci pentru întreprinderile de stat la fel de eficient ca pentru patron sau pentru ei înșiși. Conform teoriei marxiste, o asemenea situație nu ar trebui să apară, sau, în caz contrar, ea trebuia schimbată pe viitor. Întrucît atitudinile și valorile umane erau judecate ca fiind o reflectare a condițiilor sociale și economice ale oricărei epoci date, s-a argumentat că „omul de tip nou“ ar evolua în socialism spre un cetățean care nu se va gândi în primul rînd la interesele lui egoiste, ci la binele general al societății. Unul dintre țelurile majore ale școlilor din statele comuniste este propovăduirea acestor valori și crearea unui tip de individ diferit, un obiectiv departe de a fi atins.

Cel mai mare eșec este poate cel înregistrat în agricultură. Am văzut că înainte de 1945 statele din Balcani erau în primul rînd societăți agrare, cu populații rurale care munciau pămîntul după metode tradiționale. Doctrina marxistă a întîmpinat întotdeauna dificultăți în tratarea problemei țărănimii, ale cărei atitudini independente și individualiste și modul de viață în general sunt privite ca fiind primitive și constituind un obstacol în calea progresului. Transformarea clasei țărănești într-un fel de proletariat rural a fost considerată drept soluția problemelor din agricultură, acțiune care putea fi transpusă în viață fie prin înființarea unor ferme de stat, unde țăraniî urmau să devină echivalenții muncitorilor din industrie, sau a unor gospodării agricole colective, în care pămînturile și vitele urmau să fie ale tuturor. Indiferent de varianta aleasă, planificatorii statului puteau dicta toate amănuntele legate de producție și ajusta nivelul acesteia la nevoile generale ale economiei. Teoretic, această agricultură pe scară largă ar fi mai eficientă: putea fi introdus echipament mecanizat și aduse îmbunătățiri moderne, ca îngrășăminte mai bune, semințe selecționate și insecticide mai puternice. Grație controlului total al statului, puteau fi de asemenea implementate irigațiile și proiectele de îmbunătățiri funciare.

Cel mai important obstacol în calea acestor scheme a fost opoziția violentă a țărănimii față de ideea colectivizării în general. Aceasta a întîmpinat pretutindeni o rezistență îndrîjită. Oamenii preferau să-și măcelărească animalele decît să le predea statului. Atitudinea aceasta a fost atît de violent manifestată, încît a trebuit să se renunțe la întregul efort din punct de vedere practic atît în Iugoslavia cît și în Polonia, unde guvernele erau receptive la sentimentele populației lor rurale. Chiar și în țări ca România și Bulgaria, în care colectivizarea s-a făcut cu forța, țăraniî depun mai multe eforturi în cadrul gospodăriilor individuale pe care li se permite să le păstreze, decît în

munca prestată de ei în altă parte. Una dintre piedicile de bază ale efortului privind colectivizarea a fost și este eșecul guvernului de a face investiții corespunzătoare în domeniul îmbunătățirii situației din agricultură. Preferind să se concentreze asupra dezvoltării industriei, planificatorii nu asigură introducerea mașinilor și a tehnicilor avansate care ar putea face această formă de organizare a agriculturii mai atrăgătoare pentru populația de la sate.

Transformările sociale

Introducerea programului politic și economic socialist a avut, evident, un efect zguduitor asupra structurii sociale existente. Propaganda comunistă și-a îndreptat în general cele mai puternice atacuri împotriva „burgheziei”. Deținătorii de proprietăți din rîndul clasei de mijloc, de la proprietarii de mici magazine sau chiar de tarabe din piețele comerciale pînă la marii industriași, erau puși în fața pericolului de a li se confisca proprietățile și de a-și schimba dramatic ocupația obișnuită. Dacă erau norocoși, puteau primi posturi de directori în întreprinderile aflate în proprietatea statului. În caz contrar intrau și ei în rîndul muncitorilor. Membrii claselor profesionale – avocații, medicii, stomatologii, inginerii și cei care asigurau servicii similare – au devenit funcționari de stat supuși controalelor inerente acestui statut. Aceștia s-au pomenit totodată cu venituri dramatic reduse. Și muncitorii au descoperit că situația era alta, chiar dacă schimbarea nu era șocantă. Ca angajați în întreprinderile statului, ei își pierdeau o parte din drepturile de care se bucuraseră pînă atunci. Nu puteau de pildă să facă greve, iar posibilitatea de a-și schimba slujba era limitată. Ei se aflau tot sub controlul „șefilor”, dar aceștia reprezentau acum statul și partidul. La început, în condițiile grele ale primilor ani ai noului sistem, salariile lor erau mici iar nivelul de viață scăzut. Regimul socialist garanta totuși realmente locuri de muncă și oferea servicii sociale, cum era îngrijirea sănătății. Toți muncitorii dețineau în același timp avantajul psihologic, cel puțin în teorie, de a fi clasa favorizată în cadrul noului sistem. Propaganda guvernului îi încuraja să fie convinși că, în ciuda faptului că situația era deocamdată dificilă, viitorul le aparținea.

Cu toate schimbările radicale impuse de evenimentele politice, muncitorii și membrii clasei de mijloc din domeniile profesionale, manageriale și comerciale realizaseră anterior adaptarea la viața modernă. Ei făceau parte din societatea urbană a societății lor și acceptaseră în general de bunăvoie atributele unei civilizații industriale. Cea mai anevoiasă transformare a fost aceea a populației rurale. După cum am văzut, obiectivul planificatorilor socialiști era metamorfozarea țărănimii într-un proletariat agricol care să muncească în gospodăriile colective sau la fermele de stat. O asemenea tranziție însemna o rupere bruscă de modelul ei de viață tradițional. Desigur, puțini sau poate chiar nici unul dintre țărani din Balcani erau de acord cu planurile marxist-leniniste referitoare la viitorul lor. Astfel de schimbări modificau dramatic relațiile lor cu trei centre care dominaseră pînă atunci viața lor: pămîntul, familia și satul.

Am menționat deja că dreptul de proprietate asupra pămîntului a jucat un rol major în societatea rurală. Atunci cînd un om avea ceva bani în plus, îi investea în pămînt. Prestigiul lui era legat de extinderea proprietăților pe care le deținea. Pierderea controlului asupra propriei gospodării, cum s-a întîmplat în Bulgaria, Albania și

România, sau limitarea întinderii posesiunilor sale, ca în Iugoslavia, a dus la schimbarea atitudinii lui, deşi pretutindeni s-a manifestat o rezistenţă, care a luat pe alocuri forme violente, împotriva noii situaţii. Dat fiind că nu se mai putea cumpăra pământ, era mai probabil ca orice venit suplimentar să fie după aceea cheltuit pe bunuri de consum. Întrucît produsele industriale erau tot mai greu de găsit pe piaţă, o mai mare parte a veniturilor ţăranului putea fi investită în scopul îmbunătăţirii situaţiei lui personale – pentru îmbunătăţirea vechilor case, construirea de case noi sau pentru îmbrăcăminte, de exemplu. Exceptînd poate Iugoslavia, această acţiune nu a mers foarte departe; condiţiile materiale din zonele rurale ale ţărilor socialiste rămîneau proaste. Eforturile cele mai mari în vederea ridicării nivelului de trai erau depuse în oraşe chiar şi sub regimurile anterioare.

Destrămarea gospodăriei familiei i-a afectat bineînţeles pe foştii membri ai acesteia, deşi nu în măsura în care ar fi fost de aşteptat. Deoarece deţinerea proprietăţii asupra pămîntului nu mai constituia principala cale de transmitere a bogăţiei din generaţie în generaţie, era firesc ca legăturile din cadrul familiei să slăbească. Mai mult, statul preluase o mare parte a sarcinilor atribuite cîndva familiei, inclusiv responsabilităţile faţă de cei bolnavi şi de cei în vîrstă. Noile condiţii au dus şi ele la anumite schimbări în sînul familiei. Doctrina socialistă proclama egalitatea dintre bărbaţi şi femei. La fel de important era faptul că situaţia economică le obliga şi le încuraja în acelaşi timp pe femei să caute slujbe în afara căminelor lor. Statul insista totodată asupra drepturilor lui de a interveni în relaţiile dintre părinţi şi copii, astfel încît autoritatea taţilor şi a bătrînilor din cadrul familiilor era şi ea subminată. Cu toate acestea, vechile obiceiuri şi moduri de a gîndi sunt greu de schimbat. Pe lîngă faptul că alcătuiă un ansamblu de relaţii economice şi emoţionale, familia asigurase întotdeauna ajutorul şi apărarea necesară împotriva pericolelor din afară. O serie de elemente, cum ar fi lipsa generală de locuinţe şi nevoia ca bunicii să aibă grijă de nepoţi, încurajau apariţia gospodăriilor locuite de trei generaţii. În acest fel, legăturile familiale şi tradiţionale rămîneau în multe privinţe intacte atît în mediul urban cît şi în cel rural.

Cu toate că familia era în continuare puternică, comunităţile din satele izolate erau condamnate, tendinţă deja existentă în toate ţările balcanice încă înainte de război. Odată cu îmbunătăţirea drumurilor şi a transportului şi mai ales după răspîndirea pe scară largă a aparatelor de radio şi a televizoarelor, lumea din afara lor a pătruns pînă şi în cele mai îndepărtate zone ale Balcanilor. Mutarea masivă a populaţiei din mediul rural la oraş, fenomen care s-a manifestat pe tot cuprinsul peninsulei, a depopulat satele şi a dus, fireşte, la distrugerea modelelor tradiţionale. Din nefericire, nu a apărut nici un echivalent cu adevărat corespunzător al comunităţilor săteneşti. Noua clasă muncitoare abia sosită de la ţară s-a confruntat de la bun început cu marea problemă a găsirii unui acoperiş cît de cît. Ca să rezolve problema, toate guvernele socialiste au înălţat „oraşe noi” alcătuite din complexe mamut de apartamente tip baracă. În acest mediu s-a perpetuat supra-aglomerarea cu cei plecaţi din comune şi sate, dar cartierele acestea erau în general prevăzute cu facilităţi moderne, ca apă curentă caldă şi rece, instalaţii de electricitate, băi moderne, telefoane şi alte avantaje similare care nu fuseseră disponibile pe scară largă pînă atunci. Schimbările acestea, chiar dacă însemnau adesea un confort material sporit, erau extrem de nocive. Înfrăţirea cu partidul şi cu fabrica nu putea înlocui pe deplin biserica şi comunitatea satului; din punct de vedere psihologic, mutarea de la ţară la oraş era adeseori dureroasă. La începutul anilor '80, societăţile balcanice erau încă în plin proces de schimbare şi readaptare.

Credem că este necesar în încheierea acestei scurte prezentări a transformărilor sociale să trecem în revistă unele dintre beneficiile pe care s-au străduit să le ofere guvernele comuniste popoarelor lor. În acest context, trebuie să scoatem în evidență în primul rând faptul că, atât teoretic cât și practic, noile regimuri au acordat într-adevăr bunăstării sociale o atenție mult mai mare decât guvernele anterioare. După 1945 au fost construite spitale, case de odihnă, arene sportive, teatre, centre de vacanță, săli de concert și alte facilități asemănătoare destinate marelui public. Au fost făcute încercări de asigurare cu servicii medicale moderne chiar și a celor mai înapoiate zone și au fost introduse noi prevederi în privința pensionarilor, a celor suferinzi și a accidentaților. În Albania, Bulgaria și România locurile de muncă sunt garantate. În ciuda multelor slăbiciuni ale programelor privind bunăstarea socială, implementarea lor se înscrie printre cele mai importante realizări ale conducerii partidelor comuniste.

Supravegherea ideologică

Obiectivul major declarat de regimurile socialiste în primii lor ani era pregătirea înaintării spre societatea comunistă a viitorului. Nu numai că au fost introduse noi instituții, dar, lucru la fel de important, s-a considerat necesară suprimarea oricăror organizații care ar fi putut fi ostile guvernului sau care reprezentau bastioane ale „dușmanului de clasă”, burghezia. Atitudinea aceasta a afectat profund bisericile, școlile și universitățile, precum și pe scriitori și artiști. Toate guvernele comuniste, pînă și cel iugoslav într-o oarecare măsură, au considerat necesar să instituie o cenzură strictă asupra vieții culturale naționale, inclusiv asupra presei, educației și religiei – control impus prin intermediul poliției și al tribunalelor.

Primele afectate de venirea comuniștilor la putere au fost comunitățile religioase, fie ele catolice, ortodoxe sau musulmane. Toate jucaseră un rol foarte important în viața națiunii respective, credința religioasă făcînd parte integrantă din caracterul național balcanic. Bisericile dețineau multe proprietăți și constituiseră un sprijin foarte important pentru sistemul politic antebelic. Dat fiind că acestea erau declarate anti-comuniste și întrucît ateismul constituia linia doctrinară oficială, noua conducere a avut inițial o atitudine destul de dură față de ele. Proprietățile lor au fost confiscate și li s-a interzis să patroneze școli. Au fost depuse eforturi susținute pentru descurajarea populației sau chiar interzicerea participării acesteia la slujbe. Mai multe biserici și instituții religioase au fost închise sau transformate în „muzee ale ateismului.” Mai tîrziu, odată cu potolirea zelului revoluționar, liderii politici au ajuns să-și dea seama de importanța rolului jucat de biserici în viața culturală națională și s-a produs o oarecare schimbare de atitudine. Guvernul României, de pildă, a cheltuit sume imense pentru restaurarea bisericilor și mănăstirilor, pe care el le considera ca fiind o parte esențială a moștenirii culturale a poporului român. Deși bisericile nu joacă rolul proeminent de odinioară, religia nu mai este asuprită în măsura în care era în perioada care a urmat imediat după război. Instituțiile religioase și clerul sunt sprijinite de stat și de contribuțiile enoriașilor.

Schimbări radicale similare s-au produs și în sistemele de învățămînt postbelice. Așa cum menționam mai sus, teoria marxistă stabilea că o modificare a atitudinii oamenilor va însoți sau va fi rezultatul înaintării spre o societate comunistă. Școlile erau deci nu numai o cale de propovăduire a ideologiei comuniste, ci și de formare a elevilor conform modelului „omului de tip nou.” Bineînțeles, trebuia

efectuată o revizuire radicală a tuturor manualelor pentru ca acestea să reflecte ideologia comunistă. În plus, paralel cu accentuarea industrializării societății, instituțiile școlare, în special cele de învățământ superior, trebuiau să acorde o atenție mai mare științei și tehnologiei.

Deși relatarea de față nu va trata amănunțit istoria culturii, trebuie să facem unele comentarii asupra atitudinii față de artă și de literatură. Aceste generalizări sunt valabile numai pentru Albania, Bulgaria și România; situația cu totul specială a Iugoslaviei este descrisă într-o secțiune separată mai jos. În general, regimurile comuniste au pretins nu numai ca scriitorii și artiștii să adopte o abordare pozitivă a sistemului, ci și să preamărească virtuțile acestuia. Se pretinde deci ca ei să fie într-un anumit sens agenți propagandiști și să-și aducă obolul la eforturile guvernului de a obține susținerea generală a populației față de programele lui politice și economice. Pe lângă aceasta, s-au făcut încercări de îngrijire a relațiilor cu țările occidentale. Ziarele, cărțile și periodicele străine au o circulație limitată în țările acestea; sunt descurajate contactele strânse cu cetățenii țărilor din vest și cu prietenii sau colegii din străinătate. Politica aceasta nu a fost aplicată uniform, ea diferind în funcție de loc și de timp. A existat în anumiți ani o anumită relaxare, dar au fost și ani când controlul din sfera culturii a fost exercitat extrem de strict.

Strîns legată de această supraveghere este atitudinea acestor regimuri față de acordarea vizelor de călătorie sau de emigrare. Una dintre cele mai mari temeri a tuturor țărilor socialiste, cu excepția Iugoslaviei, a fost și este că introducerea unei politici deschise în privința călătoriilor peste hotare ar duce la o stare de nemulțumire față de situația de acasă sau chiar la o emigrare pe scară largă. Două exemple relativ la aceasta din urmă ilustrează situația generală din Europa de est. Între 1949 și 1961, un număr de 2,5 milioane de oameni au trecut granița din Germania de răsărit în cea de Vest. Un exod masiv similar s-a produs în 1956, când aproximativ 180 000 de unguri au plecat în Occident. Întrucît majoritatea emigranților proveneau din rîndul celor mai tinere și în general mai bine educate elemente ale societății, dezertarea lor a fost profund resimțită. Înainte ca standardele de viață și libertățile politice din țările lor să se poată compara cu cele din Occident, cea mai mare parte a guvernelor comuniste sunt convinse că trebuie să aibă un control ferm asupra cetățenilor lor.

POLITICA EXTERNĂ

Teoria: războaiele imperialiste

Doctrinile comuniste acoperă și domeniul relațiilor internaționale, conceptele lui Lenin fiind deosebit de importante în această privință. Așa cum am văzut, polarizarea societății scontată de teoreticienii marxiști nu se produsese pînă în 1914. În locul unei sărăcii tot mai accentuate, clasa muncitoare beneficia de condițiile oferite de noua societate industrială. Programele socialiste revizioniste sprijineau ideea colaborării cu statul burghez. Îndreptîndu-și atenția spre această problemă, Lenin susținea că îmbunătățirea statutului muncitorului era rezultatul politicii externe a statelor capitaliste aflate în cel mai înalt stadiu al dezvoltării lor – cel imperialist. După ce puseseră stăpînire pe teritorii întinse din Asia și Africa, aceste guverne exploataseră resursele forței de muncă din zonele acestea și obținuseră

profituri enorme. Ele puteau deci satisface cererile muncitorilor lor, dar pe spinarea popoarelor înapoiate. Cu toate acestea, dat fiind că ținuturile coloniale aveau o întindere limitată, națiunile capitaliste urmau să intre inevitabil în conflict în privința împărțirii lor, din care avea să rezulte declanșarea unor războaie. Comentariile lui Stalin asupra originilor celui de-al doilea război mondial citate mai sus constituie un exemplu elocvent pe linia acestui raționament.

În ciuda distrugerilor provocate de ele, războaiele imperialiste aveau să fie privite favorabil datorită posibilităților oferite de ele pentru izbucnirea revoluțiilor. Ar fi fost create astfel condițiile propice preluării puterii de către partidele comuniste, avangarda proletariatului. Să observăm că acesta constituia un program revoluționar, nu unul evoluționist, și că implica recurgerea la acțiuni violente. Doctrinile coexistenței pașnice și ale destinderii, susținute de Uniunea Sovietică după 1953, aveau să fie respinse de liderii albanezi și chinezi, care preferau interpretarea clasică a doctrinei marxiste.

După 1945, guvernele Albaniei, Bulgariei, României și Iugoslaviei aveau să fie implicate în afaceri externe la două niveluri: relațiile cu cei din afara sistemului sovietic, inclusiv aliații NATO și cu noile state din Asia și Africa, și legăturile mai strânse cu celelalte state comuniste, mai ales cu vecinele lor est-europene și cu Uniunea Sovietică. Chestiunile acestea vor fi examinate în secțiunea următoare, unde va fi acordată o atenție specială celor două organizații supranaționale: Comecon (CAER) și Pactul de la Varșovia.

Practica: Uniunea Sovietică și politica externă a statelor comuniste

În anii de după 1945, guvernele est-europene au rămas la început strâns legate de Uniunea Sovietică în domeniul relațiilor externe, încît erau inevitabil influențate de toate problemele care implicau statul acesta și restul lumii. Evenimentele majore erau în contextul acestor relații dintre Moscova și Washington, destrămarea marilor imperii coloniale europene și extinderea mișcării revoluționare, în primul rînd victoria lui Mao Zedung în China. Problemele Europei continentale și soarta teritoriilor germane aveau și ele să constituie în continuare chestiuni importante. Pe parcursul primelor trei decenii de după încheierea celui de-al doilea război mondial, trei state balcanice, Albania, România și Iugoslavia, aveau să reușească într-un fel sau altul să beneficieze de o oarecare libertate în politica lor externă. Capacitatea Albaniei și a României de a urma căi independente a fost afectată de schimbările care au avut loc în conducerea sovietică, de ajungerea la putere a Partidului Comunist Chinez și de modificarea echilibrului internațional de forțe. Independența Iugoslaviei a fost obținută, după cum știm deja, în primul rînd datorită propriilor eforturi depuse de acest stat.

Atîta vreme cît a trăit Stalin, relațiile internaționale au fost dominate de conflictul deschis dintre blocul condus de sovietici și Statele Unite și aliații lor. Democrațiile din Europa Occidentală s-au unit în cadrul NATO. Lagărul socialist a fost slăbit în 1948 de dezertarea Iugoslaviei, dar a fost evident întărit de aderarea Chinei. După victoria finală a lui Mao, se presupunea în general că statul chinez avea să constituie un aliat de nădejde al Uniunii Sovietice, așa cum erau și cele din Europa răsăriteană. Cele două țări au semnat în februarie 1950 o alianță militară, iar China s-a angajat să le acorde sovieticilor sprijin economic. La mijlocul secolului lumea era deci

împărțită în două blocuri puternice adverse: Statele Unite, puterile europene membre ale NATO, Japonia și aliații ei mai puțin importanți se opuneau Uniunii Sovietice, Chinei și tuturor statelor din blocul socialist care le sprijineau.

Între 1950 și 1954, principalul punct de confruntare dintre cele două blocuri a devenit Asia. După război, Coreea a fost împărțită în două zone, sovieticii dominând guvernul instalat în jumătatea de nord a acesteia. În iunie 1950 acest regim a invadat sudul, lui opunându-i-se Statele Unite, care beneficiau și de sprijinul Națiunilor Unite. Cu toate că armatele occidentale au obținut la început o serie de victorii, au intrat ulterior în luptă „voluntarii” chinezi. Prin vara anului 1951, luptele ajunseseră într-o situație de remiză, forțele celor două tabere aflându-se în mare pe granița dintre cele două zone stabile anterior. În cele din urmă, după îndelungate negocieri, în iulie 1953 a fost încheiat un armistițiu, iar cele două guverne coreene au continuat să dețină controlul asupra vechilor lor teritorii. Sprijinul sovietic și chinez îi permiseseră deci nordului să se mențină pe poziții.

Centrul conflictului s-a mutat apoi în Indochina, o posesiune colonială a Franței. Încercărilor francezilor de a institui un stat vietnamez independent bazat pe vechiul sistem social și legat strâns de Franța li s-a opus o mișcare radicală autohtonă condusă de Ho Și Min. Activitățile încununate de succes ale acestuia, susținute de detașamentele de partizani, au obligat din nou puterile să fie de acord și cu împărțirea acestei țări; în 1954, a fost instalat în nord un regim dominat de comuniști, guvernul din sud fiind pro-occidental. Luase astfel ființă un alt stat socialist.

Între timp însă, în martie 1953, a murit Stalin. Transferul puterii nu a fost deloc ușor. Inițial, guvernul sovietic s-a aflat în mâinile a trei oameni: în cele ale primului ministru, G. M. Malenkov, ale ministrului de externe, V.M. Molotov, și în cele ale puternicului șef al poliției secrete, L. D. Beria. Nikita Sergheevici Hrușciiov, i-a urmat lui Malenkov în funcția de Secretar general al partidului. Toți acești oameni erau în favoarea conceptului unei conduceri colective, idee pe care au încercat să o impună și celorlalte state socialiste. Perioada de cooperare dintre ei a fost însă de scurtă durată. În lupta pentru putere care a urmat, primul eliminat a fost Beria, care a fost executat în decembrie 1953, în cadrul ultimei măsuri radicale de acest gen luată împotriva unui oficial sovietic de frunte. Malenkov a fost nevoit să demisioneze în februarie 1955 și a fost înlocuit cu N. A. Bulganin; la vremea respectivă era limpede că Hrușciiov avea cea mai mare influență. Următorul pas a fost făcut în martie 1958, când Bulganin a fost la rândul lui obligat să demisioneze. Hrușciiov a preluat după aceea funcția de prim-ministru, rămânând totodată și în fruntea partidului, poziții deținute în același timp până atunci doar de Stalin; se renunțase deci la ideea conducerii colective.

Venirea lui Hrușciiov la putere a avut impactul principal asupra liderilor est-europeni în 1956. În cadrul unei cuvântări secrete ținută la cel de al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic în februarie, Hrușciiov l-a atacat violent pe Stalin, criticându-i în termeni extrem de duri atât politica internă și externă, cât și deciziile luate în timpul războiului. Acest atac, al cărui text a devenit curînd de notorietate publică, a constituit un șoc extraordinar pentru unii dintre liderii comuniști est-europeni. O mare parte a lor, cum era Djilas, se obișnuiseră să-l venereze pe Stalin sau cel puțin să-i admire mîna de fier și victoriile. În controversa cu Tito, punctul de vedere stalinist fusese acceptat de toate statele blocului comunist; opoziția fusese exclusă din rîndurile partidului și mulți dintre critici fuseseră întemnițați sau executați. Se pretindea acum ca partidele să-și reexamineze pozițiile și să condamne deciziile

luate pînă atunci și mai ales „cultul personalității“, atribuirea unor trăsături ieșite din comun sau chiar supraomenești unor anumiți lideri.

Hrușciov a adus modificări importante și în politica externă sovietică. Am văzut că sub Stalin avuseseră loc o serie de conflicte între cele două mari sisteme de alianțe militare. Deținînd armament nuclear încă de la sfîrșitul anilor '40, Uniunea Sovietică a dobîndit în 1953 și bomba cu hidrogen. Dat fiind că ambele tabere erau în posesia devastatoarelor arme nucleare, a devenind curînd evident pentru observatorii raționali că un război între marile puteri ar constitui un dezastru total pentru omenire; nu putea exista nici un învingător în urma unui al treilea război mondial. Ținînd seama de aceste considerații, noua conducere de la Kremlin a adoptat o politică de „coexistență pașnică“ și poziția potrivit căreia un război cu „statele capitalist-imperialiste“ nu era inevitabil. Atitudinea aceasta s-a reflectat într-o serie de întîlniri între reprezentanții sovietici și omologii lor occidentali, în cadrul cărora s-a făcut încercarea de rezolvare a problemelor importante din Europa. În 1955 a fost semnat un Tratat de Stat cu Austria, iar trupele sovietice s-au retras din sectorul lor. Problema celor două regimuri germane și cea a statutului Berlinului continuau totuși să fie dificil de negociat.

În ciuda faptului că relațiile Est-Vest s-au îmbunătățit într-adevăr, o confruntare majoră a avut loc între Uniunea Sovietică și Statele Unite în problema Cubei. Aflată anterior în sfera americanilor, insula aceasta a trecut în 1959 sub controlul unei mișcări de partizani condusă de Fidel Castro, care a apelat apoi la sprijinul Uniunii Sovietice și al blocului socialist. În aprilie 1961, Agenția Centrală a Serviciilor Secrete (CIA) a încercat să răstoarne regimul în cadrul dezastruosului episod din „Golful Porcilor“. Peste un an, în octombrie 1962, sursele serviciilor americane au descoperit că pe insulă se construiau baze pentru rachete cu rază medie de acțiune sovietice. După o criză tensionată, guvernul sovietic a acceptat să-și retragă rachetele și să distrugă bazele. Cu toate acestea, regimul lui Castro a rămas ferm la putere și un nou stat s-a adăugat aliniamentului socialist.

În 1964 Hrușciov a fost obligat să renunțe la funcțiile sale mai ales din cauza eșecurilor înregistrate în politica internă. În locul lui au fost numiți doi politicieni, Leonid Brejnev și Alexei Kosîghin, care nu au făcut nici o schimbare majoră în politica sovietică față de națiunile occidentale sau în interiorul blocului comunist. Relațiile dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite din anii '60 au fost influențate foarte mult de implicarea în Vietnam a americanilor. Cu toate că țara aceasta fusese împărțită în două state în 1954, o puternică mișcare de gherilă sponsorizată de nordul comunist, care era la rîndul lui sprijinit de Uniunea Sovietică și de China, a continuat să acționeze în sud. După 1963 au fost trimise din ce în ce mai multe trupe americane și ajutoare de tot felul, dar acest sprijin masiv nu era suficient ca să salveze regimul pro-occidental. În 1973, după negocieri prelungite, Statele Unite s-au retras din regiune într-o acțiune care a marcat o înfrîngere serioasă a politicii duse de guvernul american în Asia de sud-est. După unirea ulterioară a nordului și sudului, blocul comunist a cîștigat un membru important.

Cu toate conflictele lor din multe zone, guvernele american și sovietic au continuat să negocieze în alte domenii, în special în legătură cu limitarea înarmării nucleare și, după noiembrie 1969, în cadrul discuțiilor privind limitarea armelor strategice (SALT). Au avut de asemenea loc întîlniri între șefii celor două state; președintele Richard Nixon a făcut o vizită în Uniunea Sovietică în 1972, iar Brejnev i-a întors vizita în 1973. Politica de destindere a continuat deci pe parcursul anilor '70.

În cadrul conflictelor importante dintre Uniunea Sovietică și statele NATO, toate regimurile socialiste s-au aliniat ferm în spatele Moscovei în sprijinirea regimurilor prietene din Coreea, Cuba și Vietnam și în spatele Germaniei de Est în problema Berlinului. Totuși, numeroase puncte de controversă au apărut în cadrul blocului în privința unor chestiuni majore ce implicau atitudinea guvernelor față de Uniunea Sovietică și a relațiilor economice și militare dintre ele.

Relațiile din cadrul blocului

Deși marxism-leninismul oferea anumite teorii relativ la conflictele dintre sistemul comunist și cel capitalist, el nu constituia un ghid clar asupra relațiilor dintre statele socialiste. Guvernul sovietic prefera firește principiul „internaționalismului proletar” – adică acceptarea de către toate statele socialiste a dominației sovietice. Acest aspect a fost criticat nu numai de Iugoslavia, ci și de alte regimuri comuniste. După cum am văzut, în cele trei decenii de după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, China, Cuba, Coreea de nord și Vietnamul (plus Mongolia) s-au alăturat acestui alinament. Date fiind creșterea numărului membrilor și imensele distanțe geografice care îi separau pe aceștia, era normal să apară tensiuni în relațiile dintre guverne și partide. Succesul acțiunii de sfidare a Moscovei de către Tito a avut bineînțeles o influență foarte mare asupra celorlalte state socialiste. Pentru Uniunea Sovietică aveau să apară probleme în relațiile ei atât cu China, cât și cu statele est-europene vecine. Trei crize majore s-au declanșat în interiorul blocului comunist: revoluția din Ungaria din 1956, disputa chino-sovietică de după 1960 și intervenția sovieticilor în Cehoslovacia din 1968. Cu toate că nici unul din aceste evenimente nu implica teritoriul Balcanilor, ramificațiile directe ale acestora au afectat și statele socialiste de aici.

După 1953, guvernul sovietic a redus intensitatea controlului exercitat asupra propriei lui populații și a guvernelor sateliților lui est-europeni. Perioada aceasta de relaxare a permis exprimarea unui număr mai mare de diferențe de opinie și le-a acordat celor nemulțumiți de sistemul comunist o șansă mai bună de a spune ce gândesc. Cît de mult va permite guvernul sovietic să se extindă această diversitate de păreri rămîne însă o chestiune deschisă. În toate țările socialiste, condițiile economice determinate de planurile centralizate impuseseră poveri grele întregii populații. Existau foarte multe nemulțumiri și tulburări serioase. Muncitorii din zona sovietică a Berlinului au declanșat în iunie 1953 o grevă, protestînd împotriva condițiilor lor de muncă; greva s-a răspîndit în toată Germania de est și a fost nevoie de intervenția trupelor sovietice staționate în țară. Au avut loc revolte și în Cehoslovacia.

Impactul politicii sovietice post-staliniste s-a manifestat deosebit de puternic în Polonia și în Ungaria, unde conflictul dintre Tito și Stalin dusesese la epurarea din partid a așa-ziselor elemente pro-iugoslave. Se făceau acum încercări de reabilitare a acestor oameni, inclusiv a celor care fuseseră executați, și de adoptare a unor politici mai independente. Atracția prezentată de ideea iugoslavă a căilor diferite de înaintare spre socialism era realmente foarte puternică. Primele semne vădite de neliniște au apărut în Polonia, unde au izbucnit în iunie 1956 o serie de revolte. Partidul Comunist Polonez a cerut în acest moment reinstalarea în fruntea partidului a epuratului Wladislaw Gomulka. După o perioadă de tensiune, timp în care diviziile sovietice înaintau spre

Varșovia, Hrușciov a acceptat revendicările polonezilor. Acestea nu reprezentau firește nici o amenințare la adresa regimului comunist polonez sau a controlului sovietic asupra regiunii. O serie de alte reforme introduse ulterior în Polonia includeau desființarea gospodăriilor agricole colective organizate, privilegiile mai mari pentru biserica catolică și o diminuare generală a intensității controlului.

Evenimentele din Ungaria aveau să urmeze un curs foarte diferit. În octombrie 1956, după izbucnirea mai multor revolte studențești și demonstrații populare, un nou guvern condus de Imre Nagy a declarat clar că intenționa să retragă Ungaria din organizația Pactului de la Varșovia, să introducă un sistem pluripartit și să se orienteze spre formele constituționale occidentale. Întrucât aceste acțiuni constituiau o provocare față de atît la adresa poziției militare și a controlului lui ideologic în regiune, guvernul sovietic a acționat prompt. În noiembrie 1956 trupele sovietice au intrat în Budapesta, au înăbușit mișcarea revoluționară și au instalat un guvern obedient sub conducerea lui János Kádár. Nagy a fost executat în 1958.

Intervenția aceasta a produs o impresie puternică asupra țărilor europene occidentale și a celor din cadrul blocului socialist. În Balcani, acțiunea a fost aplaudată de guvernele albanez, bulgar și român și acceptată chiar și de Tito. După moartea lui Stalin, succesorii lui depuseseră mari eforturi în vederea îmbunătățirii relațiilor cu Iugoslavia. Hrușciov și Bulganin au făcut în 1955 o vizită la Belgrad, unde ambii au declarat că principalul vinovat pentru conflictul anterior fusese recent epuratul Beria. Așa cum vom vedea, relațiile sovieto-iugoslave au urmat după aceea un curs inegal. Cu toate că nu a mai apărut nici o ruptură comparabilă cu criza din 1948-1949, Iugoslavia nu s-a realăturat sistemului de alianțe socialist. După înăbușirea revoluției ungare, relațiile dintre statele blocului au redevenit la normal pînă în 1964, cînd rezistența României față de încercările de întărire a Comecon-ului (CAER-ului) și a organizației Pactului de la Varșovia a devenit o chestiune de notorietate publică. În acest timp, o tulburare majoră în sînul lagărului comunist fusese însă provocată de China, care încerca să ocupe în cadrul blocului un loc pe măsura pretențiilor ei de a avea un statut de mare putere.

După victoria lui Mao, relațiile dintre Pekin (Beijing) și Moscova au rămas prietenești pînă în 1958. În toți acești ani, cele două țări au fost aliate, iar Uniunea Sovietică a depus unele eforturi de sprijinire a industrializării Chinei. Problemele au apărut abia după ascensiunea lui Hrușciov și mai ales după atacurile lansate de acesta împotriva lui Stalin. Dictatorul sovietic fusese admirat foarte mult în cercurile de partid chineze, iar Mao era cu siguranță un beneficiar al cultului personalității dus pînă la extrem. În ciuda faptului că liderii chinezi fuseseră de acord cu intervenția sovietică în Ungaria, au apărut mai multe controverse între cele două state, ale căror detalii au fost discutate în cadrul diferitelor conferințe de partid. A devenit treptat evident că Uniunea Sovietică avea o rivală la conducerea lumii socialiste.

Ca și Tito mai înainte, liderii chinezi nu se limitau la contestarea dominației sovietice în lagărul comunist, ci ofereau totodată doctrine pe care le considerau superioare oricăreia dintre cele echivalente ale sovieticilor. În 1958 a fost inaugurat *Marele Salt Înainte*, obiectiv care urma să ducă China direct în comunism, fără a mai trece prin stadiul intermediar al socialismului. În același timp guvernul a adoptat o poziție ideologică militantă în problemele internaționale. În timp ce Hrușciov și liderii sovietici cereau ducerea unei politici de coexistență pașnică, Mao era în favoarea continuării luptei deschise împotriva puterilor „imperialiste”. Chinezii îi înspăimîntau pe unii dintre aliații lor afirmînd că nu le era teamă de un conflict nuclear

sau de pierderile uriașe care ar fi urmat. În Europa, poziția chinezilor era sprijinită de Albania, care a trecut în 1961 în tabăra Beijingului.

Cu toate că relațiile chino-sovietice s-au îmbunătățit oarecum după căderea lui Hrușciiov, ele s-au înrăutățit din nou atunci cînd a devenit evident că echipa Brejnev-Kosîghin va continua politica de coexistență cu statele occidentale. Începînd din 1966 s-a declanșat o criză majoră în relațiile dintre cele două state. Confruntat cu o opoziție crescîndă în sînul partidului său și pentru a le închide gura criticilor, Mao a luat decizia să apeleze la armată și la tineretul revoluționar organizat în cadrul Gărzii Roșii. Pe lîngă schimbările interne radicale introduse de ea, Revoluția Culturală a fost de asemenea însoțită de o violentă campanie de propagandă împotriva Uniunii Sovietice și de incidente la granița manciuriană. Conflictul sovieto-chinez a avut reverberații în toată lumea comunistă; diferendurile dintre cele două părți au fost dezbătute în numeroase ședințe de partid ținute în anii '60. În ciuda faptului că au fost restabilite relații mai normale după 1968, cele două state au rămas rivale în privința influenței în cadrul blocului socialist. Poziția chineză a fost afectată de o modificare substanțială a atitudinii față de statele occidentale, în special față de Statele Unite. În 1972, președintele Nixon a făcut o vizită în China, care a marcat un punct culminant al încercării chinezilor de a fi mai flexibili în politica lor externă.

Spre sfîrșitul anilor '60, dominația sovietică în rîndul statelor socialiste fusese pusă la îndoială de China, de Iugoslavia și – într-o manieră mai puțin periculoasă – de Albania și de România. Cu toate acestea, în ciuda criticării politicii sovietice, ideologic, toate statele acestea aveau convingeri comuniste ferme. Chiar dacă se opusese dictatului Moscovei, Tito a rămas tot timpul un comunist loial; liderii celorlalte state socialiste disidente – China, România și Albania – duceau o politică internă stalinistă. Prin 1968 a apărut însă în Cehoslovacia o situație asemănătoare în unele privințe cu aceea din Ungaria anului 1956. Regimul a inițiat o serie de reforme, mai ales cu caracter cultural, care au stîmțit neliniște în rîndul vecinilor ei, îngrijorate de faptul că acest stat ar fi putut ieși din blocul socialist. Au fost adresate proteste Moscovei, în special din partea guvernelor est-german și polonez, care se temeau de efectele asupra propriilor lor țări. În august 1968, împreună cu trupele Pactului de la Varșovia ale Germaniei de răsărit, Poloniei, Bulgariei și Ungariei, Uniunea Sovietică a ocupat Cehoslovacia și a schimbat cu forța guvernul acesteia. Această acțiune, pusă în aplicare în pofida faptului că guvernul cehoslovac nu amenințase cu ieșirea din Pactul de la Varșovia sau că avea de gînd să modifice baza socialistă a statului, a fost vehement condamnată de conducătorii Iugoslaviei și României, care au luat măsuri de rezistență împotriva oricărei intervenții militare similare în propriile lor teritorii. Justificarea inițiativei sovieticilor, care a ajuns să fie cunoscută sub numele de *Doctrina Brejnev*, se aprijinea pe ideea că Uniunea Sovietică avea dreptul și datoria de a acționa ori de cîte ori socialismul era în pericol. Nu era nevoie ca asemenea intervenții să fie solicitate; guvernul sovietic era cel care decidea momentul cînd ele deveneau necesare.

Cu toate vastele implicații ale acestei doctrine, nu a mai fost nevoie să se apeleze la ea pînă la invadarea Afganistanului din 1980. Practic, nici o criză importantă de semnificație internațională nu a apărut în Europa de est în deceniul următor. Ca și mai înainte, Bulgaria și România erau în perioada aceasta asociate cu celelalte țări est-europene în cadrul celor două alinamente, Comecon (CAER) și Pactul de la Varșovia. Deși Iugoslavia nu a intrat în această alianță militară, guvernul ei

avea în continuare legături economice strânse cu membrii CAER. Așa cum vom vedea, Albania își urma propria ei cale.

Comecon-ul (CAER-ul) și Pactul de la Varșovia

Poziția dominantă a Uniunii Sovietice în stabilirea relațiilor internaționale ale națiunilor din blocul comunist era reflectată de asocierile economice și militare dintre acestea. Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria și România au format în ianuarie 1949 Comecon-ul (CAER-ul); lor li s-au alăturat curînd Albania și Republica Democrată Germană. Numărul membrilor acestuia s-a mărit prin includerea Mongoliei (1962), a Cubei (1972) și a Vietnamului (1978). Iugoslavia, Coreea de Nord, China, Laosul și Angola au primit statut de observatori. După cum am văzut, organizația aceasta era menită să constituie o replică la Planul Marshall și mai târziu la Piața Comună Europeană.

Cît timp a trăit Stalin, Comecon-ul (CAER-ul) nu a jucat un rol major în afacerile blocului. Fiecare stat ducea o politică de dezvoltare a propriei lui economii, mai curînd competitivă decît complementară. Toate depindeau de Uniunea Sovietică, iar accentul era pus pe relațiile comerciale bilaterale dintre fiecare națiune și centrul sovietic. Să ne amintim că Uniunea Sovietică se folosea totodată în perioada aceasta de resursele întregii regiuni pentru refacerea propriei ei economii; ea exploata zona prin intermediul despăgubirilor, al mutării fabricilor și a altor bunuri capitale, al organizării de companii mixte pe baze inechitabile și prin aplicarea unui sistem de prețuri avantajoase doar pentru ea în tranzacțiile comerciale. Erau oferite în același timp o cantitate limitată de credite și un acces minim la materiile prime sovietice.

În 1953, după introducerea noilor politici s-au făcut unele încercări de îmbunătățire a relațiilor economice. Cuantumul ajutorului sovietic a crescut, i s-a pus capăt exploatării fățișe și au fost făcute propuneri în vederea transformării Comecon-ului (CAER-ului) într-o asociație mai eficientă. Deveniseră între timp evidente multe dintre dezavantajele modelului stalinist de dezvoltare economică. Statele mici puseseră în aplicare programe exagerat de ambițioase și se concureau unele pe altele. După cum comenta Hrușciov:

Este imposibil să dezvoltăm totul și peste tot în același timp [...] Ungurii, polonezii, românii și alții au încercat să clădească totul doar prin propriile lor puteri [...] În privința producției de tractoare sau de vehicule motorizate, de exemplu, în zilele noastre situația se prezintă astfel: se fabrică tractoare și vehicule motorizate nu numai în Uniunea Sovietică, ci și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România, astfel încît producția nu aduce întotdeauna profit. Cu cît vom institui mai curînd o mai bună diviziune a muncii între țările noastre, cu atît vor fi mai puternice economiile noastre.³

Pe linia acestui raționament, guvernul sovietic a cerut instituirea așa-numitei „diviziuni socialiste a muncii”: fiecare țară urma să se concentreze asupra a ceea ce putea ea produce mai bine. Din nefericire pentru țările din Balcani, orice plan rațional de specializare regională i-ar fi pus în ceea ce ele considerau drept o

³ Citat din Michael Kaser, *COMECON: Integration Problems of the Planned Economies*, Oxford University Press, London, 1967, pp. 64-65.

poziție dezavantajoasă. Planul sprijinit în acest moment stabilea concentrarea industriei în statele mai dezvoltate, în special în Germania de Est și în Cehoslovacia, în timp ce Albania, Bulgaria și România erau condamnate să rămână în primul rînd agricole. O altă obiecție era faptul că implementarea acestui tip de organizare ar fi necesitat crearea unor agenții supranaționale care urmau să aibă o mare autoritate asupra planurilor centrale ale fiecărei economii naționale. Propunerea aceasta a stîrnit indignare în special în România, al cărei guvern nu avea deloc intenția să-și vadă statul redus la postura de a fi un furnizor de produse alimentare și de materii prime pentru restul blocului. Nu trebuie să uităm nici că întregul program comunist punea un mare accent pe modernizarea prin industrializare; statele agrare erau în general privite ca fiind înapoiate și slabe. Obiecțiile românilor au fost susținute într-un fel sau altul de Albania, China și Iugoslavia, care considerau întregul proiect pur și simplu drept o nouă încercare a Uniunii Sovietice de a dobîndi un control mai strict asupra statelor socialiste.

Cu toate că opoziția României a împiedicat integrarea economică sau instituirea unor veritabile agenții centrale de planificare pentru întregul bloc, au fost totuși făcuți unii pași spre o cooperare mai strînsă. Au fost elaborate planuri de construire a unei rețele de transport, a unei conducte de petrol și a unui sistem de rețele electrice comune. Au fost încheiate unele acorduri referitoare la specializarea în unele domenii limitate. S-a intensificat de asemenea schimbul de informații, de proiecte industriale și de experți; problemele financiare legate de comerțul din cadrul blocului constituiau atribuția unor comisii mixte.

Prin anii '70, statele acestea, inclusiv Uniunea Sovietică, manifestau un interes mai mic față de continuarea integrării economiilor blocului. Ele erau pe vremea aceea preocupate mai ales de stabilirea unor legături mai strînse cu națiunile occidentale, care produceau bunuri superioare și aveau avantajul de a putea oferi tehnologii avansate. În foarte mare parte datorită insistenței României, membrii Comecon-ului (CAER-ului) căzuseră de acord ca fiecare stat să fie liber să participe la sau să se retragă din cadrul proiectele mixte. Pe lîngă aceasta, problemele mai vechi nu fuseseră încă rezolvate. Fiecare stat se dezvoltase conform modelului stalinist originar, iar economiile lor industriale continuau să producă bunuri competitive. Guvernele erau și acum convinse că statele socialiste moderne trebuiau să aibă industrii de anvergură. Ele erau deosebit de mîndre de întreprinderile lor gigantice și de proiectele mai spectaculoase, indiferent cît de mari erau costurile acestora.

În aceeași perioadă, situația aceasta produsese o răsturnare interesantă în relațiile economice ale sovieticilor cu țările din cadrul blocului socialist. Dezvoltîndu-și economiile industriale, aceste state deveniseră extrem de dependente de sursele sovietice de materii prime și de energie. Ele oferiseră în schimb produsele noilor lor industrii. Totuși, deoarece prețurile materiilor de bază, în special cel al petrolului, au crescut pe piața mondială, guvernul sovietic a început la un moment dat să constate că ajunsese să constituie partenerul în pierdere din acest aranjament. Se întîmpla destul de des ca bunurile manufacturiere ale industriilor blocului să nu fie de înaltă calitate; rușii se plîngeau frecvent de faptul că Uniunea Sovietică devenea o piață de dumping pentru mărfuri de proastă calitate, fapt ilustrat de următoarea afirmație făcută în 1974:

E regretabil, dar există multe dovezi că țările socialiste [...] furnizează bunuri de consum de calitate slabă, inclusiv îmbrăcăminte, tricotaje, încălțăminte, țesături, articole din piele și mobilă [...] Există de asemenea defecte latente [...], sortimentul de bunuri nu satisface

întotdeauna nevoile poporului sovietic, deoarece moda și modelele moderne sunt uneori neluate în seamă [...], furnizorii încălcă câteodată contractele prin expedierea de bunuri care nu numai că nu respectă termenii contractuali, dar nu corespund nici mostrelor alese.⁴

În ciuda acestor constatări, guvernul sovietic nu putea face mare lucru. Statele socialiste aveau nevoie de Uniunea Sovietică ca sursă de materii prime și energie și ca piață de desfacere. Consecințele politice ale unei schimbări a orientării comerțului sau ale unei modificări dramatice a termenilor acordurilor comerciale erau inadmisibile. Guvernul sovietic era deci forțat să plătească un preț economic ridicat ca să-și atingă obiectivele politice.

Probleme similare, în special în privința chestiunii suveranității naționale, au apărut în legătură cu Pactul de la Varșovia. Acest tratat a fost semnat în mai 1955 de Uniunea Sovietică, Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană, Ungaria, Polonia și România. Motivul oficial al înființării acestui tratat era reînarmarea Germaniei apusene și admiterea ei în NATO, cu toate că, așa cum am văzut, pactul prevedea avantajul suplimentar de a permite Uniunii Sovietice să mențină trupe în Ungaria și România după semnarea tratatului cu Austria. Chestiunea germană era totuși și ea vitală pentru guvernul sovietic, iar amenințarea „revanșardismului” Germaniei era util pentru menținerea unității blocului.

Firește că Uniunea Sovietică nu avea deloc nevoie în anii de după sfârșitul războiului de o alianță oficială a statelor socialiste. Armata sovietică deținea controlul militar total al regiunii; ea nu avea nici un interes să permită întărirea capacității militare a statelor satelit. Cu toate acestea, au fost depuse unele eforturi de asigurare ca la conducerea armatelor lor să se afle comandanți comuniști sau pro-comuniști. O mare atenție a fost acordată alcătuirii forțelor de securitate, care erau considerate drept principalul sprijin al regimurilor socialiste. Uniunea Sovietică a semnat după 1948 o serie de tratate militare bilaterale cu fiecare stat și a menținut legături strânse cu comandamentele armatelor acestora. Consilierii sovietici jucau un rol foarte important în toate problemele militare; organizarea militară a sovieticilor constituia un model pentru țările blocului, iar ofițerii din armatele est-europene erau aduși în Uniunea Sovietică ca să fie instruiți. Conscriptia a fost introdusă în 1949 în toate țările blocului, cu excepția Germaniei de est, unde luarea acestei măsuri a fost întârziată pînă în 1962.

După încheierea Pactului de la Varșovia au apărut multe din problemele pe care le-am întîlnit și în legătură cu Comecon (CAER). Toate statele semnatare doreau să participe la planurile militare comune, dar erau în același timp deosebit de preocupate de apărarea suveranității lor. Conducătorii acestora erau deci îngrijorați de existența autorităților supranaționale și de prezența trupelor străine pe pămîntul lor. Dominația sovietică a fost evidentă încă de la început. Comandantul șef al forțelor comune și șeful Statului Major General erau întotdeauna ruși; erau atașați ofițeri de legătură sovietici pe lângă armatele blocului și ministerele lor de apărare, dar nu și reprezentanți similari ai statelor membre la Moscova. Pactul prevedea instituirea unui

⁴ V. Zoloyev, „Soviet Foreign Trade in the First Half of the Decisive Year”, *Foreign Trade* (Moscow), noiembrie 1974, citat în Paul Marer, „Has Eastern Europe Become a Liability to the Soviet Union? The Economic Aspect”, în Charles Gati, ed., *The International Politics of Eastern Europe*, Praeger, New York, 1976, p. 70.

Comitet Politic Consultativ alcătuit din reprezentanți ai țărilor semnatare. Acesta s-a întrunit însă doar de cincisprezece ori între 1956 și 1976, cu toate că fuseseră stabilite sesiuni bianuale. Participantele Pactului de la Varșovia erau îngrijorate mai ales de faptul ca nu cumva Uniunea Sovietică să profite de poziția ei în organizație ca să impună mai curînd luarea anumitor decizii politice în cadrul blocului, în loc să se concentreze asupra apărării Europei de est împotriva unui atac din afară. Aceste temeri erau justificate; așa cum am văzut deja, Uniunea Sovietică a intervenit unilateral în afacerile interne ale statelor membre, iar în cazul Cehoslovaciei a apelat și la trupele altor națiuni din blocul socialist.

Ca și în secolul al XIX-lea, strategia militară rusească s-a concentrat în secolul al XX-lea în primul rînd în direcția teritoriilor germane și poloneze situate pe drumul spre inima Rusiei. Liderii sovietici erau deci mai atenți la evenimentele interne din Polonia, Germania de Est, Cehoslovacia și Ungaria decît la cele din statele balcanice. Nici o intervenție militară de felul celor din Germania Răsăriteană, Ungaria și Cehoslovacia nu a dus la adoptarea unor atitudini energice de sfidare din partea Albaniei și a Iugoslaviei. Controlul ferm asupra lanțului de state din nord este privit drept o necesitate militară. Experții militari sovietici și cei ai NATO în domeniul planurilor de perspectivă consideră că al treilea război mondial ar putea începe printr-o ofensivă sovietică lansată din regiunea aceasta împotriva Germaniei de Vest. Fie ca bază de atac, fie ca tampon împotriva agresiunii externe, statele din zona aceasta ale blocului au o importanță crucială pentru Uniunea Sovietică.

În epoca Hrușciiov și sub regimul Brejnev de mai tîrziu s-au făcut încercări de întărire a organizării alianței. Rezistența cea mai îndîrjită față de o mai strînsă cooperare militară, ca și împotriva integrării economice, era opusă de România, a cărei atitudine a devenit și mai fermă după invazia din Cehoslovacia. Celelalte state din tratat criticau și ele dominația sovietică și povara cheltuielilor pentru apărare suportate de economiile lor. Ele nu aveau însă altă alternativă decît să rămînă în cadrul lui. Unul dintre cele mai importante motive ale intervenției sovietice în Cehoslovacia fusese teama că aceasta ar fi putut dezerta. Deși Albania s-a retras din organizație, sunt puține șanse ca vreunele alte membre să i se permită să-i urmeze exemplul.

Cu toate încercările făcute în direcția apărării autonomiei lor, armatele statelor din blocul sovietic ar fi fost fără îndoială obligate în orice război viitor să lupte sub autoritatea nemijlocită a comandamentului sovietic. Sistemul acesta a fost aplicat în faza finală a celui de-al doilea război mondial, cînd armatele română, bulgară și iugoslavă, ca și unitățile mai puțin numeroase ale altor state est-europene mai mici, au luptat alături de armata sovietică. Cînd au fost folosite la invadarea Cehoslovaciei, trupele Pactului de la Varșovia au fost desfășurate și comandate de ofițeri sovietici. Nu a existat nici o consultare oficială între liderii militari ai membrilor pactului înainte de declanșarea acțiunii; a fost o decizie unilaterală a Uniunii Sovietice.⁵

⁵ A. Ross Johnson, „Has Eastern Europe Become a Liability to the Union Soviet? The Military Aspect,” în Gati, *International Politics*, p. 51.

REGIMURI COMUNISTE CONTRASTANTE:
BULGARIA, ROMANIA, ALBANIA

Deși statele socialiste, așa cum am arătat, aveau într-adevăr multe caracteristici generale comune, ele erau totodată diferite în multe privințe. În secțiunea aceasta este trecută în revistă istoria internă a Bulgariei, României și Albaniei atât în privința evoluției acestor țări, cât și referitor la reacția fiecăreia dintre ele față de evenimentele majore ale epocii.

Bulgaria

Prin 1950, Vulko Cervenkov, care deținea atât funcția de prim-ministru, cât și pe aceea de secretar al partidului, devenise omul cel mai puternic din Bulgaria. Fiu al unui subofițer din armata bulgară, el își petrecuse tinerețea activând în cadrul partidului comunist. În 1925 a plecat în Uniunea Sovietică, unde a urmat atât o școală militară, cât și una de partid. Având legături strânse cu Gheorghe Dimitrov, cumnatul lui, Cervenkov a jucat un rol de frunte în activitățile Kominternului. S-a întors în Bulgaria în 1945, după o perioadă de absență de douăzeci de ani, și a urcat pînă în vîrfurile ierarhiei în 1949, după moartea lui Dimitrov. Dat fiind că era un adept al sistemului stalinist, poziția lui Cervenkov a avut de suferit după 1953. Conform directivelor Moscovei, el a fost nevoit să aplice mai puțin strict măsurile de control și să pună un mai mare accent pe „legalitatea socialistă”. Au existat în acest timp unele tentative de îmbunătățire a condițiilor din mediul rural, în special a celor din gospodăriile colective. Membrii docilei Uniuni Agrare au fost trimiși să încerce să-i convingă pe țărani de avantajele colectivizării și de faptul că politica aceasta se înscria pe linia doctrinelor lui Stamboliski. S-a acordat o mai mare atenție problemei locuințelor și producției de bunuri de consum. Pentru a merge pe urma modelelor sovietice, posturile de partid și cele de stat au fost separate. Cervenkov l-a ales pe cel de premier, iar Todor Jivkov a devenit secretarul partidului. Ajungînd în acest post în 1954, cînd era relativ tînăr, avea patruzeci și trei de ani, Jivkov nu a fost considerat inițial ca un posibil succesor al lui Cervenkov. Gheorghe Ciankov, șeful Comisiei de Stat a Planificării, se bucura de o reputație mai mare.

După 1944, Bulgaria a menținut cele mai strînse relații cu Uniunea Sovietică, comparativ cu toate statele est-europene. Guvernul și conducătorii lui aveau deci să copieze ulterior orice schimbare din sistemul intern sovietic și să urmeze întocmai orientarea Moscovei în politica externă. Sistemul economic stalinist, care acorda atenția principală construirii de mari întreprinderi industriale în detrimentul industriei ușoare și al agriculturii, fusese deja adoptat cu entuziasm. Ca și în alte state, obiectivele erau defalcate în cadrul unei serii de planuri, primul dintre acestea fiind cel de doi ani pentru intervalul 1947-1948, după care au urmat mai multe planuri cincinale. După cum am văzut, Bulgaria este o țară extrem de săracă și nu posedă cărbune, fier și petrol, elementele fundamentale ale dezvoltării industriale. Aproape toate aceste resurse vitale trebuiau importate din Uniunea Sovietică. Pe lîngă aceasta, țara nu avea tehnicieni și manageri experimentați, deficiență suplinită în parte de experții sovietici, ale căror salarii erau aproape de patru ori mai mari decît cele ale colegilor lor bulgari.

În ciuda faptului că Bulgaria s-a bucurat de un tratament mai favorabil decât oricare alt stat din bloc, ea a suferit realmente după război de pe urma unui anumit grad de exploatare din partea sovieticilor; produsele sovietice, de pildă, aveau prețuri mari, iar cele de export ale bulgarilor erau subevaluate. După 1953 s-a renunțat la cea mai mare parte a acestor politici, iar companiile mixte și-au încetat activitatea în 1954-1955. Odată cu punerea accentului pe industrie, economia bulgară a cunoscut într-adevăr o oarecare ameliorare în acest domeniu; au fost puse bazele unei industrii metalurgice și siderurgice. Electricizarea țării a făcut de asemenea progrese rapide. Există însă în continuare o foarte mare lipsă de locuințe în mediul urban și de bunuri de consum.

Agricultura Bulgariei, ca și aceea a celorlalte state socialiste, constituia punctul slab al sistemului. Bulgarii se bucuraseră până atunci de o mare reputație de mici fermieri și grădinari în toată Europa. Deținând un teritoriu în care predominau gospodăriile țărănești, statul dispunea de o bună bază agricolă. Urmind exemplul sovietic, guvernul a depus un efort de colectivizare rapidă a pământurilor, dar nu a investit fonduri suficiente în echipament mecanizat și în îmbunătățirile moderne necesare eficientizării gospodăriilor colective. Producția agricolă a cunoscut un declin semnificativ. Țăranilor li se permitea să folosească pentru propriile lor nevoi loturi mici de 0,5 pînă la 1.3 acri (2 pînă la 5 decari). Șun decar # 10 ari, adică 0,1 ha – n.t. Pământul acesta se afla teoretic tot în proprietatea statului, dar vitele crescute pe el constituiau proprietatea particulară a individului. Producția era ridicată în acest domeniu. În 1958, o treime din oi, 38 % din bovine și 40 % din porci proveneau din acest sector; 52 % din carne și 40 % din lapte erau asigurate de gospodăriile private, nu de cele colective. Deși aceste procentaje s-au modificat în anii care au urmat, loturile individuale erau cultivate și acum cu mai multă grijă și preocupare decât pământul gospodăriilor colective. Cu toate acestea, nu s-a renunțat niciodată la colectivizare, iar ea a schimbat înfățișarea satelor. Drept urmare a importanței acordate marilor unități, terenul arabil al Bulgariei era organizat pe la sfîrșitul anilor '50 în 932 gospodării colective mari, a căror întindere medie era de 42 000 de decari (10.378 de acri). Șcirca 4 200 ha – n.t.⁶ În ciuda rezistenței permanente a țăranilor, aceste forme de organizare agricolă, a apărut totuși un nou model al satului și al vieții acestuia.

Între timp, poziția lui Cervenkov a continuat să se deterioreze. După ce a renunțat la funcția de secretar în favoarea lui Jivkov, influența lui a scăzut. Ulterior, în cadrul luptei pentru putere care era încă în plină desfășurare în Uniunea Sovietică, el s-a alăturat facțiunii lui Malenkov. Pe măsură ce dobîndea o influență tot mai mare, Hrușciiov a început să manifeste o oarecare ostilitate față de liderii est-europeni staliști; întrucît urmîrea reconcilierea cu Tito, el avea totodată tendința să-i dezaprobe pe cei care se aflaseră printre cei mai vehemenți critici ai liderului iugoslav. Profitînd de situație, Anton Iugov, ministru de Interne în perioada 1944-1948, a reușit să-și recapete poziția pierdută. În plus, cei întemnițați sub acuzația de presupuse legături cu Kostov au fost eliberați și reabilitați. Cervenkov se confrunta astfel cu o opoziție crescîndă. Lovitura de grație i-a fost dată în 1956 de cuvîntarea secretă a lui Hrușciiov. Implicațiile acuzațiilor i-au adus daune extrem de mari lui Cervenkov, care fusese practic considerat un reprezentant tipic al cultului personalității. Comitetul Central al partidului bulgar s-a întrunit în aprilie ca să discute viitorul lui în lumina noului curs al

⁶ J. F. Brown, *Bulgaria under Communist Rule*, Praeger, New York, 1970, pp. 205-208.

politicii sovietice. Cervenkov a fost nevoit în aceeași lună să demisioneze din funcția de premier, cu toate că a rămas în guvern ca vice prim-ministru.

Iugov a devenit noul premier. Deși au fost introduse unele schimbări, conducerea fundamental conservatoare a partidului nu a fost niciodată în favoarea reformelor. Reprimarea de către sovietici a revoltei ungare din 1956 a constituit o ușurare pentru ea. Cervenkov, care, în ciuda demiterii sale, era încă activ, a devenit în februarie 1957 ministru al educației și culturii și a dus o politică de control strict al statului. În primăvara și vara aceluiași an, în perioada când Hrușciov a luat măsuri împotriva lui Molotov și a lui Malenkov, s-au produs epurări și în cadrul partidului din Bulgaria, iar Cervenkov și-a pierdut total influența.

Singura derogare de la politica perseverent conservatoare a conducerii bulgare a avut loc în 1958. Cel de al treilea plan cincinal al Bulgariei, elaborat pentru perioada 1958-1962, avea obiective moderate; el insista în mai mare măsură decât cele anterioare pe dezvoltarea industriei ușoare și a prelucrării alimentelor. O delegație bulgară a făcut însă o vizită în China în octombrie și noiembrie. Erau multe asemănări evidente între cele două țări, amândouă avînd o populație predominant rurală și dorința de a se moderniza. Sub influența exemplului chinez, guvernul Bulgariei a decis să aplice unele aspecte ale *Marelui Salt Înainte*. S-a anunțat deci că planul urma să fie îndeplinit nu în cinci, ci mai curînd, în trei sau patru ani. Au fost făcute încercări de mobilizare a populației în vederea acestui efort deosebit; au fost organizate adunări cu participarea maselor menite să trezească entuziasmul necesar. În ciuda acestui fapt, inițiativa s-a dovedit a fi un eșec. Deși guvernul a anunțat oficial obținerea unui succes deplin, el a reușit să-și justifice afirmația doar prin modificarea definirii obiectivelor care urmau să fie atinse. Pe viitor, nici un program de acest fel nu avea să mai fie elaborat. După accentuarea dezbinării chino-sovietice, Bulgaria a încetat să mai fie atrasă de ideile chinezilor.

În acest timp, disputele dintre facțiuni au continuat să divizeze partidul, iar Cervenkov și Iugov rămîneau ostili. O nouă criză a fost precipitată de evenimentele din timpul celui de al XXII-lea congres al PCUS ținut în octombrie 1961, la care Hrușciov a lansat o nouă campanie anti-stalinistă. În Bulgaria, Cervenkov era încă o țintă evidentă, astfel încît el a fost înlăturat la sfîrșitul anului din Biroul Politic. În momentul acesta, Iugov și Jivkov erau figurile principale de pe scena politică bulgară. Hrușciov a făcut în mai 1962 o vizită de mai lungă durată în această țară, prima de după 1958. Pe parcursul acesteia, el și-a arătat preferința pentru Jivkov, această alegere fiind confirmată la o conferință a partidului care a avut loc mai tîrziu în același an. Iugov nu numai că și-a pierdut postul de premier, dar a și fost exclus din partid, fiind acuzat de mai multe încălcări ale „legalității socialiste.” Cervenkov a avut aceeași soartă. Deținînd ferm controlul, Jivkov, deja prim-ministru, a preluat și funcția de secretar al partidului.

Născut în 1911, Todor Jivkov provenea dintr-o familie de țărani săraci. El a intrat în partid în 1932 și a fost ulterior activ în cadrul mișcării de partizani. A devenit membru al Comitetului Central în 1948 și, așa cum am menționat, secretar al partidului în 1954. După eliminarea lui Cervenkov, Ciankov și Iugov, el nu mai avea nici un concurent puternic. Suporterii lui dominau ierarhia partidului. În anii următori a existat o singură amenințare la adresa poziției lui Jivkov, dar și aceasta a fost relativ minoră. În aprilie 1965, generalul-maior Ivan Todorov-Gorunia s-a împușcat în apartamentul său din Sofia. Au fost apoi arestați nouă oameni, dintre care cel mai

important era generalul-maior Tviatko Anev, comandantul garnizoanei capitalei. Toți au fost condamnați sub acuzația de implicare într-o pretinsă conspirație pro-chineză. Anev a primit o sentință relativ ușoară de doisprezece ani de închisoare, ceilalți primind între trei și cincisprezece ani.⁷ Cu excepția acestui incident de mică importanță, afacerile interne ale Bulgariei s-au desfășurat în liniște, regimul menținându-și poziția conservatoare în problemele politice, culturale și economice.

După cum am menționat deja, atât ca organizare cât și ca perspectivă, planificarea economică bulgară se înscria pe linia stalinistă. Enorma barieră aflată în calea dezvoltării industriale rămânea baza slabă a materiilor prime esențiale, mai ales în privința zăcămintelor de cărbune și de minereu de fier, care trebuiau importate aproape în întregime din Uniunea Sovietică. Petrolul constituia o altă problemă majoră. Aceste deficiențe nu au împiedicat totuși guvernul bulgar să întreprindă construirea combinatului metalurgic de la Kremikovți. Acest gigantic complex metalurgic și siderurgic, realizat grație unui substanțial ajutor sovietic, a fost înălțat în apropiere de Sofia și inaugurat în noiembrie 1963. Menit să constituie o mostră a marilor realizări ale regimului comunist, acesta a absorbit o cincime din totalul investițiilor de capital din industrie pe anii 1962 și 1963. Numit adesea „cimitirul economiei bulgare,” el a fost construit într-o zonă unde rezervele de fier și de cărbune nu numai că erau de calitate slabă, dar erau și limitate.⁸ În viitor, cea mai mare parte a cărbunelui și fierului necesar va trebui importat pe cale maritimă; plasarea combinatului în interiorul uscatului face ca transportul acestora să fie foarte scump. Portul Varna ar fi fost o alegere mult mai bună. Întreprinderea este o ilustrare elocventă a capcanelor planificării centrale și ale conceptelor economice staliniste. Ea contribuie de asemenea la explicarea comentariului unui cetățean bulgar: „Nici o națiune nu muncește atât de din greu și de încordat ca a noastră și cu toate acestea nici una nu trăiește atât de mizerabil ca ea.”⁹

În relațiile sale externe, guvernul bulgar era în continuare loial orientării sovietice, loialitate pe care am văzut-o manifestându-se și pe plan intern. O dificultate foarte importantă o constituia însă hotărîrea lui Hrușciiov de a stabili relații normale cu Iugoslavia. Cu toate directivele Moscovei, atitudinea Sofiei față de Belgrad era tot critică și prudentă. Problema majoră era și acum tot Macedonia, regiune la revendicarea căreia bulgarii nu puteau renunța. De fapt, vechiul conflict avea să devină și mai înverșunat. Am văzut mai sus că guvernul Bulgariei recunoscuse existența naționalității macedonene și fusese dispusă să accepte crearea unui stat macedonean, dar ca parte integrantă a unei federații balcanice. Chestiunea aceasta avea o importanță aparte pentru districtul Petrici, numit și Macedonia pirineană. La recensămîntul din 1956 au fost înregistrați oficial 187 789 de macedoneni în Bulgaria, majoritatea locuind doar în regiunea aceasta. Ulterior s-a produs o schimbare radicală a politicii. Odată cu intensificarea ostilității în legătură cu această dispută, guvernul bulgar a decis că era necesară o abordare diferită; începînd din acest moment existența unei naționalități macedonene separate a fost vehement negată. La recensămîntul din 1965, doar 8 750 de locuitori s-au declarat ca fiind macedoneni. Problema era extrem de complicată: două dintre figurile de frunte ale mișcării comuniste bulgare, Blagoev și Dimitrov, erau născuți în Macedonia. Scrierile istorice bulgare erau

⁷ Brown, *Bulgaria under Communist Rule*, pp. 175-177.

⁸ Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, Doubleday, Anchor Books, New York, 1969, pp. 311, 312.

⁹ Citat din Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, p. 321.

bazate pe ideea că bulgarii și macedonenii constituiau un popor unic, adică cel bulgar. Pe lângă aceasta, dacă se considera că exista cu adevărat o naționalitate macedoneană, putea fi atunci pus în discuție controlul Bulgariei asupra Macedoniei pirineane.

În ceea ce privește relațiile cu celelalte țări vecine, atitudinea Bulgariei față de România a devenit mai puțin cordială după ce Bucureștiul a început să opună rezistență controlului sovietic în domeniile economic și militar. Bulgaria sprijinea întotdeauna poziția sovietică, indiferent care ar fi fost aceasta. Au existat de asemenea fricțiuni foarte serioase cu Turcia, în special în anii care au urmat imediat după sfârșitul războiului. Dobrogea de sud, pe care Bulgaria o anexase în 1940 și a cărei stăpânire o deținea din 1945, avea o numeroasă populație turcească. Guvernul bulgar a exercitat presiuni puternice asupra acestor oameni ca să-i forțeze să emigreze, deoarece avea nevoie de pământurile lor în cadrul programului de colectivizare. Cu toate că aproximativ 150 000 de turci au plecat la începutul anilor '50, în 1965 mai erau încă în jur de 750 000 de turci în țară.¹⁰ În plus, nu mult după aceea, 45 000 de evrei au plecat în Israel. Numărul membrilor minorităților din Bulgaria s-a redus astfel și mai mult.

O îmbunătățire majoră s-a produs în atitudinea față de Grecia. După cum era de așteptat, în primii ani de după încheierea războiului civil din țara aceasta, relațiile erau încordate. Mai mult, conform tratatului de pace din 1948, Grecia urma să primească 45 milioane de dolari ca despăgubiri. Pe lângă aceasta, deși același acord limita efectivele armatei bulgare la 65 000 de oameni, ele fuseseră mărite la 150 000-200 000 de militari.¹¹ Controversa își avea originea și în naționalizarea de către bulgari a proprietăților grecești. Din cauza acestor conflicte, pe toată durata anilor '50 granița dintre cele două state a rămas închisă; drumurile și căile ferate directe au fost blocate, iar legăturile telefonice au fost întrerupte. Situația s-a schimbat în anii '60, după venirea la putere la Atena a unui nou guvern grec condus de Ghiorgghios Papandreu. Cele două națiuni au semnat în 1964 o serie de acorduri referitoare la relațiile comerciale și diplomatice și la cooperarea culturală. În acest moment, reprezentanții Greciei renunțaseră la multe din revendicările lor anterioare; guvernul bulgar a plătit numai șapte milioane de dolari sub formă de bunuri în contul despăgubirilor.

Așa cum am subliniat, principala trăsătură distinctivă a politicii Bulgariei de după 1945 era constituită de legăturile strânse cu Uniunea Sovietică și de favorurile speciale dobândite datorită acestei atitudini. Țara funcționa în multe privințe în perioada aceasta ca și cum ar fi fost o republică făcând parte din URSS. Ambasadorul bulgar la Moscova avea la Sofia statutul unui membru din oficiu al guvernului; ambasadorul sovietic îl însoțea pe primul-ministru în vizitele făcute în țară de acesta și lua loc printre miniștri cu ocazia manifestărilor publice.¹² Reprezentanții sovietici încurajau totodată adoptarea unei atitudini servile și era limpede că se așteptau la dovezi frecvente de devotament, cum era declarația lui Jivkov după vizita lui Hrușciiov din 1962, care afirma următoarele: „cadranul ceasului politic al bulgarilor este identic la secundă cu cel al Uniunii Sovietice ș...ț ceasul nostru merge după ora Moscovei. Acest fapt constituie un motiv de mare mândrie pentru poporul bulgar.”¹³

¹⁰ Nissan Oren, *Revolution Administered: Agrariansim and Communism in Bulgaria*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1973, p. 122.

¹¹ Brown, *Bulgaria under Communist Rule*, p. 275.

¹² Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, pp. 255, 256.

¹³ Citat din Brown, *Bulgaria under Communist Rule*, p. 129.

Cu toate că această atitudine poate fi aspru criticată, așa cum a și fost, bineînțeles, în alte capitale socialiste unde era adoptată o poziție mai independentă față de Moscova, Bulgaria poate fi perfect înțeleasă. Era clar că nu exista nici o altă putere care să ia, atunci sau mai târziu, locul Uniunii Sovietice în ceea ce privește sprijinirea țării. Bulgaria are nevoie de materii prime, iar bunurile ei manufacturiere nu au calitatea care să le acorde o valoare competitivă pe piața mondială. În 1974, comerțul Bulgariei cu Uniunea Sovietică se ridica la 46,9 % din totalul relațiilor ei în acest domeniu.¹⁴ Ar fi dificil să găsim un partener comercial echivalent. În privința statutului țării pe plan internațional, situația este aproape identică. Asemeni tuturor guvernelor vecine, guvernul bulgar este perseverent în privința obiectivelor lui naționale și are într-adevăr nevoie de o mare putere pe post de patron. Și în privința aceasta nici un alt stat nu i-ar putea acorda un ajutor și o protecție similare. Relația aceasta ridică totuși chestiuni serioase. Iată cum comenta situația o autoritate în domeniu: „A fost oare ego-ul acestui popor mic prejudiciat în cadrul procesului? O teologie sanctificată a 'celui de pe locul doi', care afirmă că bulgarii sunt mari, dar care le amintește tuturor de leagănul în care rușii sunt și mai mari, continuă să acționeze nestingherită.”¹⁵

România

Liderii români, ca și cei bulgari, și-au concentrat după 1948 atenția asupra construirii economiei socialiste. Ei întâmpinau mai multe dificultăți decât vecinii lor, întrucât, spre deosebire de Bulgaria, România fusese complet jefuită. S-a apreciat că pagubele suferite în timpul războiului împreună cu despăgubirile plătite Uniunii Sovietice reprezentau o sumă de trei ori și jumătate mai mare decât venitul național al țării din 1938.¹⁶ Exploatarea economică îmbrăca formele obișnuite ale exproprierii fabricilor și echipamentelor industriale, ale percepției de sume mari pentru întreținerea trupelor de ocupație, ale înființării de companii mixte și ale aplicării unui sistem inechitabil al prețurilor pe care l-am întâlnit și în alte părți. Pe lângă aceasta, în comparație cu celelalte țări din Balcani, România pierduse o mare parte a teritoriului ei de dinaintea războiului. Basarabia și nordul Bucovinei, anexate de Uniunea Sovietică în 1940, și sudul Dobrogei, returnat Bulgariei, însumau o cincime din vechiul teritoriu național și 15 % din populația anterioară.

Deși România pierduse o serie de ținuturi în favoarea a două dintre vecinele ei, ea primise înapoi partea din Transilvania cedată Ungariei în 1940. Stăpîn din nou pe pămîntul Transilvaniei antebelice, guvernul român era din nou confruntat cu problema minorității maghiare. Această chestiune delicată avea să rămînă un subiect de dispută cu Ungaria, cu toate că cele două state făceau parte din același tratament diplomatic și militar. Basarabia și Transilvania continuau deci să constituie o sursă potențială de controversă pe plan internațional.

În aprilie 1948 a fost adoptată o nouă Constituție, iar guvernul a trecut la implementarea unor masive schimbări economice. În iunie 1948 au fost naționalizate băncile, fabricile, companiile de asigurări, minele și toate mijlocele de transport. Prin

¹⁴ Robert R. King, „Bulgaria,” în Rakowska-Harmstone și Gyorgy, *Communism in Eastern Europe*, p. 183.

¹⁵ Oren, *Revolution Administered*, p. 172.

¹⁶ Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, p. 345.

1950 fuseseră preluate 1 060 de întreprinderi, adică 90 % din capacitatea de producție a țării.¹⁷ Firește, companiile mixte sovietice nu puteau fi atinse; ele au continuat să funcționeze sub conducerea managerilor sovietici cu privilegii speciale extrateritoriale, în care intra și scutirea de taxe. În iulie 1948 a fost inaugurată planificarea de stat centralizată. Autoritățile române au întâmpinat problemele obișnuite în introducerea acestor măsuri. Cu toate că regimul antebelic manifestase un interes deosebit față de industrie, el făcuse doar ceva mai mult decât să instituie unele tarife protecționiste și o serie de reglementări privind taxele speciale. Asemeni guvernului bulgar, cel român era și el nevoit să se bizuie foarte mult pe Uniunea Sovietică în ceea ce privește asistența tehnică și în alte domenii. Adoptarea modelului economic sovietic a constituit și aici cauza apariției unor dificultăți. România avea petrol, dar nu și fier, care trebuia importat din Uniunea Sovietică la un preț foarte ridicat la început. În ciuda acestui fapt, accentul era pus tot pe construirea de mari complexe industriale.

Colectivizarea a avut însă un ritm mai lent decât în Bulgaria. Pus în fața unei rezistențe violente din partea țăranilor, guvernul și-a pus în practică politica treptat. Au fost mai întâi confiscate marile moșii, iar proprietarii lor expropriați. Pământul nu a fost împărțit între țărani, fiind în schimb organizat în ferme de stat și gospodării colective. În iarna 1949-1950 a fost aplicată o politică de colectivizare forțată, care nu a dat rezultate inițial. Dat fiind faptul că au fost făcute investiții mici în acțiunea aceasta, gospodăriile colective erau lipsite de uneltele necesare și de alte utilaje care le-ar fi putut permite să fie eficiente. Atunci când producția a scăzut, guvernul a dat înapoi și a trecut la o politică de percepere a unor cote pe produsele provenite din gospodăriile particulare. Cu toate acestea, obiectivul era în continuare colectivizarea, aceasta fiind aproape complet realizată până în 1962.

Chiar dacă fusese nevoită să cedeze unele teritorii, România avea totuși un mare număr de cetățeni neromâni, mai ales unguri, germani, sârbi, turci și evrei, care reprezentau la un loc peste 12% din totalul populației. Ca și în Bulgaria, cea mai mare parte a evreilor rămași la sfârșitul războiului au emigrat în Israel. Mulți turci au plecat în Turcia, iar oficialitățile române, aidoma celor bulgare, încurajau emigrarea lor ca să pună mâna pe mai mult pământ în Dobrogea. Extinderea acestei schimbări demografice este ilustrată de următoarele cifre: în 1930 erau 728 115 evrei în țară, dar numărul lor a scăzut la 146 264 în 1956 și la 42 888 în 1966; din cei 154 772 turci existenți în 1930, în 1956 mai rămăseseră în România doar 14 329.

Problema majoră în privința minorităților rămânea însă tot cea din Transilvania. Elementul german se diminuase foarte mult în timpul războiului și după terminarea acestuia, când zeci de mii de sași au fost uciși, forțați să emigreze sau au plecat împreună cu armata germană. Din totalul de 745 000 de germani care trăiau în 1930 în România, mai rămăseseră 385 000 în 1956. Ca și în perioada interbelică, această minoritate nu a creat mari probleme politice. Dificultățile cele mai mari constau în relațiile românilor cu grupul maghiar, care număra 1,6 milioane de oameni în 1956, majoritatea lor locuind în centrul Transilvaniei. Conflictele crâncene din timpul războiului nu au făcut decât să agraveze controversile de până atunci. Încercând să detensioneze situația, Constituția emisă în 1952 prevedea instituirea în Transilvania a unei Regiuni Autonome Maghiare, formată dintr-un teritoriu în care 77 % din locuitori erau unguri. Cu toate că evreilor și turcilor li se permisesse, ba chiar fuseseră încurajați să emigreze imediat după război, politica aceasta nu a fost aplicată și în cazul ungarilor.

¹⁷ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford University Press, London, 1964, p. 162.

Mai mult, peste puțin timp a fost blocată orice emigrație, atât a românilor cît și a minorităților.

Așa cum am văzut, imediat după război, puterea în stat se afla în miinile grupului moscoviților, format din Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, ministrul de interne. Cel mai influent comunist autohton era Gheorghe Gheorghiu-Dej, care fusese secretar al partidului începînd din 1944. Un alt comunist local important, Lucrețiu Pătrășcanu, fusese epurat în timpul perioadei de agitație anti-Tito. Prin mai 1952 Gheorghiu-Dej deținea o poziție suficient de puternică pentru a putea porni ofensiva împotriva celor trei rivali ai săi. El beneficia nu numai de sprijinul partidului, dar avea și aprobarea lui Stalin; Pauker, Luca și Georgescu și-au pierdut toți trei pozițiile. Luca a fost judecat și condamnat la moarte în 1954, dar sentința i-a fost apoi comutată în închisoare pe viață. Pauker a fost pur și simplu trecută pe linie moartă.

În iunie 1952, Gheorghiu-Dej a preluat postul de prim-ministru, rămînînd totodată în fruntea partidului. Născut în Moldova în 1901, el participase în tinerețe la activitățile revoluționare. În 1933 a fost arestat și condamnat la doisprezece ani de închisoare din cauză că participase la greva feroviarilor de la Grivița din acel an. Stalinist în politica internă, el a sprijinit entuziast condamnarea deviaționismului lui Tito. Moartea lui Stalin și schimbarea ulterioară a politicii sovietice, care s-au produs în același timp cu perioada consolidării proprii lui puteri, au produs firește tulburări. Nici lui, nici adepților săi nu le plăcea ideea conducerii colective, dar, datorită atitudinii Moscovei, Dej a fost totuși nevoit să ia unele măsuri în direcția aceasta. Astfel, el a renunțat în 1954 la postul de secretar al partidului, dar a rămas premier. După un an însă și-a reluat funcția în cadrul partidului, numindu-l prim-ministru pe Chivu Stoica, unul dintre suporterii lui. De teama unei eventuale opoziții el a ordonat în aprilie 1954 executarea lui Pătrășcanu.

Ca stalinist într-o perioadă de destalinizare, Gheorghiu-Dej se afla într-o postură dificilă. Întrucît avea nevoie de un țap ispășitor, el i-a învinuit pentru excesele anterioare pe Pauker, Luca și Georgescu, care au fost catalogați drept „stalinisti.” Lui i se mai opuneau unele persoane din cadrul partidului, în primul rînd Iosif Chișinevski și Miron Constantinescu, dar aceștia au fost înlăturați din Biroul Politic în cadrul unei epurări inițiate în iulie 1957. Miron Constantinescu a devenit după aceea ministru al culturii și educației. Între timp, politica lui Gheorghiu-Dej pe plan intern fusese considerabil întărită drept urmare a revoltei din Ungaria și a intervenției ulterioare a sovieticilor, pe care a aprobat-o fără rezerve. Linia lui dură părea justificată de evenimentele de la Budapesta, care dovedeau, din punctul lui de vedere, că orientarea liberală puneă realmente în pericol controlul comunist.

Izbucnirea revoluției maghiare a provocat desigur o reacție puternică în România, unde s-a manifestat o mare simpatie față de rebeli, mai ales în rîndul ungarilor din Transilvania. Exprimarea sentimentelor naționale a dus în perioada aceasta la o restrîngere a drepturilor lor culturale. O măsură foarte importantă în acest sens a fost luată în iulie 1959, cînd Universitatea maghiară „Bolyai” de la Cluj a fuzionat cu Universitatea românească „Babeș.” Rezultatul a fost reducerea numărului de ore predate în limba maghiară. Aveau să fie inițiate și alte acțiuni anti-maghiare. În 1960, limitele Regiunii Autonome Maghiare, numită acum Regiunea Autonomă Maghiară-Mureș, au fost artificial modificate pentru ca aceasta să includă mai mulți români, iar procentajul populației maghiare să scadă astfel la 62 %.

Sigur pe puterea pe care o deținea, Gheorghiu-Dej a trecut la colectivizarea completă a țărănimii; realizarea acestui obiectiv a fost anunțată în 1962. Accentul

principal era însă pus în continuare pe industrializare. Stalinist și marxist convins, Dej era deosebit de interesat de dezvoltarea industrială a țării, iar hotărîrea lui de a urmări atingerea acestui obiectiv avea să ducă în curînd la declanșarea unor controverse între guvernul român și cele ale țărilor vecine. În domeniul afacerilor externe, el colabora strîns cu Ion Gheorghe Maurer, care a devenit ministru de externe în 1957 și prim-ministru în 1961, fiind deci al doilea om ca influență în cadrul conducerii de la București. Gheorghiu-Dej și Maurer au adoptat o politică de rezistență față de eforturile de a realiza integrarea economică a blocului prin Comecon (CAER) și o mai strînsă unitate militară prin organizația Pactului de la Varșovia.

Inițial, în anii '50, politica externă a României era strîns legată de aceea a Moscovei, ea sprijinind intervenția din Ungaria. În ciuda lipsei de simpatie față de măsurile de destalinizare, conducătorii români și-au dat seama de avantajele noii politici sovietice. Mai puțin interesat de afirmarea deplinei sale dominații, guvernul sovietic a vîndut României prin 1954 majoritatea companiilor mixte, cu excepția celor care aveau drept obiect de activitate petrolul și uraniul. Deși presiunea economică a scăzut, trupele sovietice au fost retrase total din țară abia în 1958. Pe tot parcursul acestei perioade, oficialitățile române nu numai că au cooperat cu Uniunea Sovietică, dar au jucat totodată un rol de frunte în atingerea obiectivelor urmărite de sovietici în Balcani. În 1957, membrii Pactului de la Varșovia au elaborat un plan de creare a unei zone denuclearizate în Europa Centrală și în Balcani, propunere care avea să se bucure de un larg sprijin popular și să aducă avantaje strategiei militare a Uniunii Sovietice. Chivu Stoica a trimis în septembrie 1957 note oficiale Albaniei, Bulgariei, Greciei, Turciei și Iugoslaviei, propunînd convocarea unei conferințe pentru discutarea problemelor comune, inclusiv chestiunea armelor nucleare. Dată fiind poziția lor pe scena diplomatică internațională, Bulgaria și Albania au acceptat imediat, dar Grecia și Turcia au refuzat să participe. Guvernul iugoslav a fost de acord doar în principiu. În 1958, după ce Iugoslavia a introdus un nou program mult mai liberal de reforme economice, relațiile acestui stat cu restul blocului s-au deteriorat din nou. Cu toate acestea, în iunie 1959, cînd Statele Unite au instalat baze de rachete în Grecia, Stoica a cerut încă o dată instituirea unei zone neutre în regiune și interzicerea rachetelor și a armelor nucleare. Guvernul sovietic a sugerat chiar extinderea dezarmării nucleare pînă la Marea Adriatică, incluzînd astfel și instalațiile similare din Italia.

Afirmarea independenței României în afacerile externe și în relațiile ei cu statele din cadrul blocului avea să se realizeze însă treptat. Era normal ca adoptarea unei poziții de rezistență în fața presiunii sovietice să fie mult mai populară în România decît, de pildă, în Bulgaria. România nu avea nici o tradiție în privința atitudinii filoruse sau pro-slave. De fapt, după cum menționam mai sus, mișcarea națională românească fusese îndreptată în egală măsură împotriva dominației rusești și a suveranității otomane. Evenimentele din ultimele două decenii nu duseseră în nici un caz la îmbunătățirea relațiilor. Anexarea în 1940 a Basarabiei și a nordului Bucovinei de către sovietici era încă profund resimțită. Comportamentul armatelor sovietice de ocupație și exploatarea economică de după aceea nu făcuseră decît să adîncească marile nemulțumiri anterioare.

Ca prim pas spre o poziție mai independentă, guvernul român a început să se implice în mai mare măsură în diplomația internațională; el era deosebit de interesat să stabilească legături cu noile națiuni din Asia și Africa. Aceste eforturi ale românilor au fost ajutate foarte mult de sfidarea Moscovei de către iugoslavi. Cu toate că românii

condamnaseră acțiunile lui Tito, relațiile României cu Iugoslavia s-au îmbunătățit destul de ușor, în special datorită faptului că, în ciuda deosebirilor ideologice dintre ele, cele două state aveau multe interese comune și nici un diferend teritorial. Ele s-au angajat în anii '60 într-un proiect comun de construire a unei hidrocentrale la Porțile de Fier, pe Dunăre. Contestarea de către chinezi a hegemoniei sovietice asupra lumii comuniste a constituit de asemenea un avantaj pentru români. În controversa aceasta, ei au încercat să ocupe o poziție de mijloc și să joace rolul de mediatori între cele două puteri: ei sprijineau revendicarea chinezilor în privința egalității dintre partidele comuniste, dar nu și atitudinea lor ostilă față de lumea capitalistă. Guvernul român făcea în acest timp tot posibilul ca să-și îmbunătățească relațiile cu Europa Occidentală.

Cauza imediată a conflictului dintre România și Uniunea Sovietică nu avea însă drept obiect chestiuni legate de relațiile diplomatice generale, ci mai curând probleme referitoare la dezvoltarea economică și la drepturile statelor din blocul socialist de a-și implementa propriile programe fără intervenții sau directive din afară. Conducerea comunistă a românilor era decisă să nu renunțe la programul ei de industrializare. Planul Comecon-ului (CAER), sprijinit de Uniunea Sovietică, relativ la „diviziunea socialistă a muncii” constituia o amenințare directă la adresa acestei politici. Guvernul român nu se opunea numai programului, care ar fi redus țara la rolul de furnizoare de materii prime și de produse agricole, ci și instituirii unor instituții de control supranațional care s-ar fi putut amesteca în politica internă a statelor membre ale Comecon-ului (CAER). După părerea românilor, întregul concept era înjositor și periculos. Sensibilitățile naționale și ideologice erau șocate de ideea ca România să fie pusă în postura permanentă de stat agrar, dat fiind că industrializarea era în continuare considerată ca fiind condiția esențială a progresului. Ca țară eminentă agricolă, România fusese slabă și înapoiată. Prin 1963, guvernul român își afirmase limpede opoziția fermă față de planificarea centrală a Comecon-ului (CAER), față de specializarea strictă în cadrul blocului și față de instituirea unor autorități supranaționale. Chestiunea urgentă a momentului era soarta giganticei întreprinderi metalurgice și siderurgice aflate în curs de construcție la Galați.

Partidul Muncitoresc Român a dat publicității în aprilie 1964 textul unei declarații care afirma poziția lui oficială în privința Comecon-ului (CAER) și a propunerilor de integrare ale acestuia. Intitulată „Declarație asupra poziției Partidului Muncitoresc Român în privința problemelor mișcării comuniste și muncitorești internaționale”, ea este cea mai importantă luare de poziție în domeniul relațiilor externe ale României din perioada postbelică. Atacul ei principal era îndreptat împotriva ideii instituirii unei autorități supranaționale:

Ideea [instituirii] unui organism unic de planificare pentru toate țările membre ale Comecon-ului prezintă cele mai grave implicații economice și politice. Conducerea planificată a economiei naționale constituie unul dintre atributele fundamentale, esențiale și inalienabile ale suveranității statului socialist – planul de stat fiind mijlocul principal prin care statul socialist își atinge obiectivele politice și socio-economice, își stabilește orientarea și ritmul dezvoltării sale naționale, limitele sale fundamentale, acumulările și creșterea nivelului de trai și cultural al poporului său. Suveranitatea statului socialist impune ca el să profite din plin și eficient de avantajele acestor mijloace și să nu lase să-i scape din mâini pîrghiile conducerii vieții lui economice și sociale.

A lăsa aceste pîrghii în seama competenței unor organisme super-sau extra-statale ar însemna să transformăm suveranitatea într-un concept lipsit de orice conținut real.¹⁸

România a adoptat o atitudine similară și în discuțiile referitoare la organizația Pactului de la Varșovia. Și aici a fost luată o poziție fermă împotriva instituirii unei autorități militare centrale cu puteri extinse de amestec în afacerile interne.

Sarcina implementării acestei politici avea să fie realizată mai ales de noua conducere. Gheorghiu-Dej a murit în 1965, poziția lui ca lider al partidului fiind moștenită de Nicolae Ceaușescu, colaboratorul său apropiat. Născut în ianuarie 1918 într-o familie de țărani, Ceaușescu a intrat în partid în 1936. După victoria comuniștilor, el a fost activ în cadrul partidului și în domeniul militar. A devenit membrul al Comitetului Central în 1952 și al Biroului Politic în 1955. După 1965, noul lider a împărțit puterea cu Stoica și cu Maurer, dar spre sfîrșitul anului 1967, el și suporterii lui dețineau controlul asupra celor mai importante posturi din cadrul guvernului și din structura partidului. Sub conducerea lui, puterea în stat a rămas concentrată în mîinile unui grup restrîns. Un nou organism, Biroul Permanent al Comitetului Politic Executiv, a fost plasat în fruntea problemelor partidului în ianuarie 1974. Acesta era format în 1977 din nouă membri, printre care se afla și Elena Ceaușescu, soția liderului român. Ceaușescu și-a rezervat posturile principale, inclusiv pe acela de președinte al țării, creat în 1974. Pe la mijlocul anilor '70, el deținea astfel pozițiile de:

Președinte al Republicii Socialiste România, Președinte al Consiliului de Stat, Președinte al Consiliului Suprem de Dezvoltare Economică și Socială, Președinte al Consiliului Apărării, Comandant Suprem al Forțelor Armate Române și Secretar General al Partidului Comunist Român. El ocupa deci toate posturile importante din țară și prin instituirea în același timp a unui incredibil de extins și intens aplicat cult al personalității a făcut ca expresia *l'état c'est moi* să constituie o realitate în România.¹⁹

Deși poziția sa personală era sigură pe plan intern, Ceaușescu era un fel de dansator pe sîrmă pe scena politică internațională. Pe lîngă noile legături cu națiunile africane și asiatice, guvernul român depunea mari eforturi ca să-și îmbunătățească relațiile cu statele Europei Occidentale, în primul rînd cu Franța, prietena tradițională a României. În ianuarie 1967 au fost stabilite relații diplomatice oficiale cu Republica Federală a Germaniei, acțiune importantă pentru comerțul exterior român. Chiar dacă România se opunea unora dintre politicile acesteia, trebuia să se procedeze cu mare atenție în tratamentul aplicat Uniunii Sovietice. Dominația militară sovietică era copleșitoare. Cu toate disputele privind Comecon-ul (CAER), cel mai mare procentaj al comerțului românilor era alcătuit de relațiile cu blocul socialist. Uniunea Sovietică era încă unicul partener comercial major și sursa unor materii prime esențiale, în special de minereu de fier, a cărei pierdere ar fi avut repercusiuni dezastruoase asupra economiei industriale. Mai mult, ca și Bulgaria, România avea puține alternative în relațiile internaționale; nici o altă mare putere nu i-ar fi acordat sprijinul. În ciuda tentativelor lor anterioare de a-l ajuta pe Tito, Statele Unite nu intenționau evident să provoace Uniunea Sovietică de dragul intereselor românilor. Chinezii au dat clar de înțeles că nu le puteau oferi sprijin militar prietenilor lor din Europa de Est.

¹⁸ Citat din David Floyd, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, Praeger, New York, 1965, p. IX.

¹⁹ Aurel Braun, *Romanian Foreign Policy since 1965: The Political and Military Limits of Autonomy*, Praeger, New York, 1978, pp. 200-201.

Rezistînd integrării economice, guvernul român se opusese politicii susținute mai ales de Hrușciiov. Căderea acestuia în 1964 nu a adus însă nici o schimbare fundamentală a relațiilor dintre cele două țări. Pe lângă deosebirile economice și militare, apăruse o altă problemă. Sprijinit de opinia publică, guvernul român nu recunoscuse niciodată legalitatea cedării Basarabiei, a căreia populație majoritară era la urma urmei formată din români. Nu exista nici un resentiment asemănător față de renunțarea la nordul Bucovinei, care avea într-adevăr o populație predominant ucraineană. Cu toate că era evident că Uniunea Sovietică nu va fi niciodată dispusă să retrocedeze acest teritoriu, chestiunea legată de el a devenit o problemă în politica internațională. Într-un interviu acordat presei în 1964, Mao a menționat regiunea ca fiind unul dintre teritoriile pe care rușii puseseră pe nedrept stăpînire în trecut. Întreaga problemă s-a complicat și mai mult datorită poziției sovieticilor. Încurajați de guvern, unii istorici și scriitori din Republica Sovietică Moldovenească, majoritatea lor fiind nu de origine română, ci slavă, au început să afirme existența unei naționalități moldovenești unice, cu o limbă și o istorie distincte față de cele ale românilor. Pe lângă faptul că a dat naștere unor interpretări foarte stranie ale istoriei trecute, implicațiile acestui efort erau foarte periculoase: dacă moldovenii constituiau cu adevărat o naționalitate separată, atunci putea fi pusă în discuție soarta Moldovei românești. Integritatea teritorială a României putea fi astfel încă o dată periclitată. Deși a recunoscut oficial în cadrul unei vizite făcute la Moscova în 1965 granițele dintre România și Uniunea Sovietică, chestiunea a rămas o sursă de controverse.

Între timp, vechile dispute în privința Transilvaniei erau în continuare de actualitate. Problema era aici tot statutul ungarilor din România și efectul acestei chestiuni asupra relațiilor dintre București și Budapesta. Chiar dacă guvernul român depunea eforturi reale în vederea încurajării activităților culturale ale ungarilor și a promovării lor în unele posturi în funcție de ponderea numerică a acestora, multe dintre aspectele problemelor acestei naționalități erau rezolvate într-o manieră care provoca destule nemulțumiri. Cu toate numeroasele declarații elegante despre egalitatea tuturor cetățenilor țării, adevărul era că oficialitățile române nu aveau pur și simplu încredere în acest segment al populației, ale cărui legături naționale erau, evident, cele cu statul maghiar. În 1968, după o reorganizare administrativă radicală a țării, regiunea autonomă a fost desființată și înlocuită cu trei județe obișnuite. Deși era permisă editarea de cărți și ziare și transmiterea de programe radiofonice și de televiziune în limba maghiară, tipărite și, respectiv, produse în România, nu erau importate publicații din Ungaria. Erau descurajate schimburile de vizite peste graniță, iar schimburile culturale erau puțin numeroase. Problema era justificată de faptul că nivelul de viață din Ungaria era mai ridicat, situație care constituia un element de atracție suplimentar pentru ungurii din România. Chestiunea populației germane nu a provocat controverse de acest fel. Cu toate că membrii acesteia întîmpinau greutăți ca să emigreze, practic mulți au plecat. Nemulțumirile lor nu găseau o înțelegere adecvată în nici unul din cele două state germane.

Inviaza din 1968 din Cehoslovacia a fost un șoc neașteptat pentru relațiile româno-sovietice. Întrucît o asemenea intervenție în afacerile interne ale unui stat care era membru al blocului constituia una dintre temerile principale ale liderilor români, ei s-au alăturat Iugoslaviei în condamnarea vehementă a acestei acțiuni. Ambele state și-au afirmat clar hotărîrea de a ține piept oricărei amenințări la adresa țărilor lor și au declarat mobilizarea trupelor. România nu putea accepta implicațiile *Doctrinei Brejnev*. Ulterior, relațiile cu Moscova s-au îmbunătățit totuși, iar

în iulie 1970 România a semnat un nou tratat de prietenie și asistență mutuală. Textul acestuia era foarte generos în acordarea autonomiei militare a românilor și în privința neamestecului în problemele ei interne.

Un anumit echilibru în relațiile sovieto-române a fost menținut pe toată durata anilor '70. Cu toate punctele de fricțiune existente în continuare, nu s-a produs nici o criză majoră. Chiar dacă atitudinea românilor îl deranja, guvernul sovietic își putea permite să rămână calm. La urma urmei, din punct de vedere militar, el controla complet situația. În plus, guvernul român nu contestase niciodată sistemul comunist. Ceaușescu și suporterii lui erau membri loiali a unui partid de tip sovietic; dușmani convinși ai liberalizării, ei mențineau un control ferm al țării lor. Cât timp erau la putere, era puțin probabil ca România să urmeze calea unor reforme interne reale sau să urmeze exemplul iugoslav.

Albania

Cel mai doctrinar și mai rigid regim avea să fie instalat în cel mai mic și mai sărac dintre toate statele socialiste. Către sfârșitul anilor '70 guvernul albanez era încă riguros stalinist ca spirit și ferm convins de valabilitatea principiilor războiului rece în relațiile internaționale. Să ne amintim că țara a trecut în 1948 de la o legătură strânsă cu Belgradul la o dependență asemănătoare față de Uniunea Sovietică. Sprijinul acestei mari puteri nu a dus decît în mică măsură la potolirea temerilor legate de supraviețuirea politică și de capacitatea de a apăra integritatea teritorială a statului. Pericolele de ordinioară erau încă prezente. Vechile pretenții ale Greciei asupra sudului Albaniei erau și acum actuale; era de asemenea de așteptat ca guvernul iugoslav să sprijine orice acțiune serioasă care ar fi dus la înlăturarea lui Hodja. În plus, serviciile secrete britanice și americane și-au unit forțele în organizarea unui complot menit să răstoarne regimul.²⁰ Am văzut că britanicii fuseseră activi în timpul războiului în organizarea forțelor de rezistență din zona aceasta; ei erau deci familiarizați cu operațiunile de gherilă din Balcani. După 1946 au fost elaborate planuri de încurajare și înarmare a forțelor regaliste anti-comuniste din interiorul Albaniei. Se spera că putea fi declanșată o revoltă care să se răspîndească și în alte țări din cadrul blocului sovietic. Nu era deloc greu să fie găsiți voluntari pentru astfel de acțiuni în lagărele de refugiați și în cercurile emigranților. O parte a acestora au fost instruiți și trimiși în Albania în 1947.

Operațiunea a devenit mai serioasă în 1949, iar CIA s-a implicat profund în ea. Peninsula Balcanică părea să fie în acest moment deschisă în fața influenței occidentale. Războiul civil din Grecia era aproape pe sfîrșite, iar Tito era în conflict cu Stalin. Deși făcea parte din tabăra sovieticilor, Albania era izolată. Serviciile secrete ale Marii Britanii și ale Statelor Unite colaborau cu regele Zog și apelau la membrii gărzii acestuia. O serie de refugiați albanezi din Italia, Egipt și Grecia erau recrutați și apoi instruiți în Cipru. Primul dintre aceste grupuri a fost trimis în Albania în 1950, iar ultimul în primăvara anului 1952. Toate eforturile depuse s-au soldat cu un veritabil dezastru: detașamentele de gherilă au fost fie decimate, fie capturate. Se pare că armata și poliția albaneză erau la curent cu mișcările lor, lucru perfect adevărat.

²⁰ Bruce Page, David Leitch și Phillip Knightley, *The Philby Conspiracy*, Doubleday, Garden City, 1968, pp. 196-203.

Deficiența esențială a conspirației în ansamblu era că toate planurile erau cunoscute de H. A. R. (Kim) Philby, un agent dublu britanic. Angajat de serviciile secrete britanice, acesta a fost trimis în 1949 ca ofițer de legătură cu CIA. El a jucat la Washington un rol major în organizarea aventurii albaneze și a transmis informațiile despre aceasta la Moscova. Circa trei sute de oameni au fost uciși în cadrul acestei operațiuni. Eșecul a discreditat orice alt plan al britanicilor sau americanilor de a pune la cale o revoltă anti-comunistă. Aceste activități au avut desigur un efect profund asupra guvernului albanez, care a învinuit nu numai serviciile secrete britanice și americane, ci și pe cele ale Greciei, Iugoslaviei și Italiei. Deși au fost blocate încercările de amestec din afară, putem înțelege de ce liderii albanezi au adoptat după aceea o atitudine defensivă, fiind convinși că ei „construiau socialismul în condițiile unei încercuiri dușmănoase din partea dușmanilor imperialiști și revizioniști.”²¹

Cu toate numeroasele lui trăsături distinctive, guvernul albanez a fost unul dintre cele mai stabile din perioada postbelică. În intervalul 1956-1971, un singur membru al Biroului Politic, Kiri Belishova, și cinci membri ai Comitetului Central au fost îndepărtați din motive politice.²² Enver Hodja deținea un control ferm în stat. Născut în 1908, Hodja provenea dintr-o familie burgheză de religie musulmană. El era un caz neobișnuit printre liderii comuniști est-europeni datorită nivelului înalt al educației primite și a extinsei lui experiențe în problemele Europei Occidentale, în special în cele ale Franței, unde locuise între 1930 și 1936. S-a întors apoi în Albania și a devenit profesor de franceză la un liceu, fiind totodată activ în cadrul partidului comunist și mai târziu al mișcării de partizani. După cum am văzut, Hodja a devenit prim-ministru în guvernul instalat în 1944. El a colaborat strâns cu Mehmet Shehu, care avea și el o experiență europeană la fel de vastă. Născut în 1913 într-o familie de musulmani, Shehu urmărea la Tirana cursurile unei școli americane și apoi pe cele ale unui colegiu militar italian. Exmatriculat din acesta din urmă din cauza activității lui comuniste, el s-a întors în Albania și a intrat la o școală de ofițeri de aici. A participat ulterior la războiul civil din Spania. După o perioadă de internare într-un lagăr francez și în Italia, Shehu a revenit în Albania în timpul războiului și a devenit unul dintre liderii rezistenței. Între 1945 și 1946 a urmat cursurile unei academii militare la Moscova.

În cea mai mare parte de origine burgheză toască, cercurile conducătoare albaneze nu numai că erau strâns unite, dar erau bine cunoscute și pentru nepotismul lor predominant. În februarie 1962, într-un moment când relațiile sovieto-albaneze erau deosebit de proaste, radio Moscova a prezentat rețeaua acestor relații, din care includem aici doar o parte a listei:

Jumătate sau chiar mai mulți din cei 53 de membri ai Comitetului Central al Partidului Muncii din Albania sunt înrudiți între ei. Avem în primul rând patru cupluri: Enver Hodja și soția lui, Nexhmije Hodja, Mehmet Shehu și soția lui, Fiqrete Shehu, Hysni Kapo și soția lui, Vito Kapo și Josif Pashko și soția acestuia, Eleni Terezi. Soțiile lui Manush Myftiu, membră a Biroului Politic, și cea a lui Pilo Peristeri, membră supleantă a Biroului Politic, sunt surori. Kadri Hasbiu, membru supleant al Biroului Politic și

²¹ Citat din Peter R. Pifti, *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1978, p. 42.

²² Nicholas C. Pano, „Albania,” în Rakowska-Harmstone și Gyorgy, *Communism in Eastern Europe*, p. 202.

ministru al Afacerilor Interne, e soțul surorii lui Mehmet Shehu. Piro Kondi, și el membru al Comitetului Central, este fratele soției lui Hysni Kopo.²³

În afara pericolelor din partea statelor vecine, acest regim albanez se confrunta poate cu cea mai dificilă situație internă în comparație cu orice alt stat socialist din cauza condițiilor înapoiate și a nivelului scăzut de trai. Cu toate acestea, conducerea comunistă a încercat din răspuțeri să facă față acestei situații prin adoptarea obișnuitelor metode staliniste. A fost introdusă o economie planificată extrem de centralizată, cu accentul pus pe independența în domeniul industriei grele. Colectivizarea era considerată drept soluția problemelor din agricultură. În decembrie 1944, statul a preluat controlul asupra industriei, băncilor și al transporturilor. Primul plan economic a fost elaborat în 1947 pe o perioadă de nouă luni, iar cel de al doilea acoperea intervalul 1949-1950. În toată perioada aceasta, ruptura cu Iugoslavia și sistarea ajutorului economic al acesteia au provocat dificultăți enorme. Curînd au sosit însă ajutoarele sovietice. Primul plan cincinal a fost inaugurat în 1951.

Dezvoltarea economică a Albaniei a fost ajutată de faptul că, în ciuda sărăciei ei extreme, țara dispunea de rezerve bogate de anumite minereuri. După 1950 s-a pus accent pe exploatarea resurselor de crom, cupru, nichel, petrol și cărbune, ca și pe creșterea industrială. A fost de asemenea acordată atenție industriei ușoare și de prelucrare a alimentelor. Asemeni celorlalte state socialiste, guvernul albanez a elaborat un program ambițios de electrificare.

Agricultura constituise dintotdeauna un punct slab pentru albanezi. Cu doar 10 % din teritoriu adecvat cultivării și alte 31 % potrivite pășunatului, problema majoră era realizarea unei producții suficiente pentru întreținerea populației. Pe lângă aceasta, terenurile cele mai bogate erau situate în regiunea litoralului, zonă caracterizată prin prezența a numeroase mlaștini și a malariei. Cu tot caracterul său doctrinar, guvernul a adoptat la început un ritm lent în atingerea obiectivului final al colectivizării totale. În august 1945 au fost confiscate marile proprietăți funciare, acțiune care a pus capăt puterii economice a clasei dominante pînă în momentul acela. În 1955, circa 87 % din producția agricolă provenea tot de pe pămînturile particulare. Ulterior, colectivizarea a fost accelerată, 87 % din produse provenind prin 1960 din cadrul gospodăriilor colective și al fermelor de stat.²⁴ Aici, ca și în alte părți, procesul era foarte nepopular în rîndul țărănimii.

În politica dusă în agricultură, guvernul a depus mari eforturi în scopul de a mări cuantumul resurselor de hrană. Acțiunea aceasta era deosebit de necesară, deoarece Albania avea cea mai înaltă rată a natalității din Europa. Mai multe planuri cincinale succesive au pus accentul pe mecanizare și pe introducerea de îmbunătățiri moderne, cum erau utilizarea îngrășămintelor și a insecticidelor. Pe la 1976, Albania declara că se poate întreține singură din punct de vedere al cerealelor; 1980 era stabilit drept anul atingerii acestui obiectiv și pentru alte produse alimentare.

După ruptura cu Iugoslavia din 1948, Albania a trecut din absolut toate punctele de vedere în tabăra Uniunii Sovietice. Cu toate că existau plîngeri în privința incapacității sovieticilor de a-i acorda un sprijin suficient în planurile ei de industrializare, relațiile au rămas foarte bune atît timp cît a trăit Stalin. Sistemele politice erau

²³ William E. Griffith, *Albania and the Sino-Soviet Rift*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1963, pp. 319-320.

²⁴ Pifti, *Socialist Albania since 1944*, pp. 65, 66.

similare și exista o admirație autentică față de liderul sovietic în rîndul comuniștilor albanezi. După 1953, ca și în celelalte capitale socialiste, au fost exercitate și la Tirana mari presiuni în direcția copierii noilor curente revizioniste. Au fost realmente luate unele măsuri pentru instituirea unei conduceri colective. Hodja a renunțat la ministerul afacerilor externe și la cel al apărării, dar a continuat să fie atît prim-ministru, cît și secretar al partidului. El a renunțat în 1954 la postul de premier în favoarea lui Shehu. În ciuda unor dezacorduri, Albania rămînea deci strîns legată de Moscova și de blocul socialist. Ea s-a aflat în 1955 printre membrele fondatoare ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Țara nu făcuse parte pînă atunci din nici un sistem de alianțe militare; pactul acesta îi acorda o oarecare siguranță.

Multe dintre aspectele programului lui Hrușciiov se aflau însă în contradicție flagrantă cu politica lui Hodja. Conducerii albaneze nu-i conveneau în primul rînd hotărîrile luate la cel de al XX-lea congres al PCUS. A existat puțin entuziasm în legătură cu conceptul coexistenței pașnice și cu ideea căilor diferite de înaintare spre socialism. Considerînd că Iugoslavia era în continuare o amenințare, guvernul albanez a manifestat un interes limitat în privința eforturilor lui Hrușciiov de reconciliere cu Tito. Cu toată insistența sovieticilor, el a refuzat să-l reabiliteze pe Koci Xoxe, care fusese executat în 1949 sub acuzația de a fi fost în fruntea facțiunii pro-iugoslave, ca un semn de bunăvoință față de Belgrad, deși s-au înregistrat unele îmbunătățiri reale ale relațiilor dintre cele două țări. Așa cum era de așteptat, înăbușirea de către sovietici a revoluției maghiare a fost extrem de favorabil primită la Tirana; evenimentele din Ungaria erau considerate ca un rezultat logic al ideilor revizioniste ale lui Tito. Relațiile cu Iugoslavia au cunoscut din nou un curs descendent, iar acuzațiile privind situația din Kosovo și-au făcut iar apariția. Această problemă, care este analizată în secțiunea de mai jos, a rămas un subiect de controversă permanentă între cele două state.

Pe lîngă nemulțumirea generală față de politica lui Hrușciiov, guvernul albanez, ca și cel român, nu era de acord cu planurile de integrare ale Comecon-ului (CAER). Asemeni celorlalte state balcanice, Albania urma să fie o sursă de produse agricole și de materii prime. Nici albanezii nu doreau să fie furnizori de grapefruit și de alte articole asemănătoare, în timp ce națiunile mai norocoase construiau automobile și avioane. Mai mult, albanezii descoperiseră prin 1960 un alt aliat, astfel că țara nu mai era nevoită să respecte directivele Moscovei.

Rolul tot mai important jucat de China în lumea comunistă și rivalitatea ei tot mai mare cu Uniunea Sovietică au fost deja prezentate. O mare parte dintre argumentele chinezilor erau privite cu mare simpatie de către comuniștii albanezi, care nu-și pierduseră niciodată sentimentul de admirație pentru Stalin și erau extrem de ostili față de politica de coexistență. China și Albania erau în egală măsură potrivnice lui Tito și poziției lui revizioniste. Prin 1960 s-au deteriorat și relațiile cu Uniunea Sovietică. Pe lîngă dezacordurile în privința politicii și a doctrinei în domeniul relațiilor externe, existau și fricțiuni în problemele economice. Diferențele au devenit publice pentru prima oară în iunie 1960 la o întrunire de partid care a avut loc la București, unde, în cadrul unei polemici lipsite de orice echivoc dintre reprezentanții chinezi și cei sovietici, albanezii i-au sprijinit pe chinezi. Represaliile sovieticilor au luat forma sistării imediate a atît de necesarelor transporturi de grîne. În plus, aceștia au acordat sprijin membrilor unei conspirații anti-Hodja condusă de Kiri Belishova și de Koco Tashko. Avînd controlul asupra armatei și a forțelor de securitate, lui Hodja nu i-a fost deloc greu să rezolve această problemă. China a reacționat și ea imediat, trimițînd griu ca să contracareze acțiunea punitivă a sovieticilor.

În noiembrie 1960, cînd reprezentanții a optzeci și unu de partide comuniste s-au întîlnit la Moscova, conflictul chino-sovietic a constituit centrul atenției tuturor. Delegații chinezi au atacat direct poziția de lider a Uniunii Sovietice în cadrul lagărului socialist, declarînd că nu puteau exista partide comuniste superioare sau inferioare. În dezbaterea aceasta, albanezii au fost din nou de partea Chinei. La întrunirile acestea, cele două mari puteri comuniste au condus ostilitățile prin intermediari. Reprezentanții sovietici și-au îndreptat criticile împotriva albanezilor, deși ținta reală erau chinezii. Aceștia din urmă au replicat condemnîndu-i pe iugoslavi în termeni destinați de fapt Moscovei. Continua dușmănie a chinezilor față de Tito era cauzată în primul rînd de politica internă a Iugoslaviei, care deviasse foarte mult în perioada aceasta de la modelul stalinist sprijinit încă de Mao.

După această conferință, relațiile diplomatice dintre Albania și Uniunea Sovietică s-au deteriorat repede. Aceasta din urmă a rupt oficial relațiile cu Albania în decembrie 1961, măsură care nu a fost însă luată și de celelalte state ale blocului. Cu toate acestea, în acest moment Albania nu putea conta pe ajutorul Uniunii Sovietice sau al suporterilor ei din lagărul socialist. Consecințele au fost foarte grave pentru economia albaneză. În afară de faptul că experții sovietici au fost retrași, au fost stopate și livrările din Uniunea Sovietică, inclusiv a pieselor de schimb pentru echipamentele deja expediate. Deși chinezii promisese că vor trimite ajutoare Albaniei, era evident că acestea nu puteau ajunge imediat. În ciuda acestui fapt, albanezii au rămas ferm pe poziții. Mai mult, China nu și-a onorat asigurările date: ea a acordat credite și asistență în alte domenii care acopereau 90 % din ceea ce se așteptase Albania să primească din partea blocului sovietic. Deosebit de importantă a fost livrarea a 430 200 de tone de grîu și porumb în perioada critică a anilor 1960-1963. Ajutorul chinezilor prezenta și unele avantaje. Împrumuturile, care au totalizat 500 de milioane de dolari în intervalul 1954-1975, erau garantate pe o bază mai favorabilă decît cele ale Uniunii Sovietice.²⁵ Tehnicienii chinezi primeau același salariu ca și cei albanezi și trăiau în condiții asemănătoare. Ciu En-Lai, însoțit de o delegație chineză, a sosit în țară pentru o vizită de zece zile la sfîrșitul lui decembrie 1963. În acest timp, relațiile albanezilor cu țările socialiste est-europene erau în continuare foarte proaste. Reprezentanții țărilor blocului au fost rechemati, iar Albania nu mai participa la acțiunile Pactului de la Varșovia sau la cele ale Comecon-ului (CAER). Căderea lui Hrușciiov în 1964 nu a dus la schimbarea acestei situații tensionate. În 1968, după invazia din Cehoslovacia, Albania s-a retras oficial din Pactul de la Varșovia.

Exact așa cum partidul albanez urmasse pînă atunci exemplele iugoslave și sovietice, acum le copia pe cele ale chinezilor. După cum am văzut, între 1965 și 1969, China a trăit experiența *Revoluției Culturale*. Albania a cunoscut o mișcare similară, dar destul de diferită în unele privințe. Hodja deținea controlul total al partidului său, astfel încît el nu a fost nevoit să recurgă la mobilizarea tineretului și a armatei. În ciuda acestui fapt, s-a profitat de ocazie în direcția stîrnirii unui mai mare entuziasm față de sistem și a unei mai mari înflăcărări revoluționare în rîndul tinerilor. Au fost reluate atacurile împotriva religiei, ca și a înapoierii și a superstițiilor. Ca și în China, au fost elaborate programe în cadrul cărora, pe lîngă orele de curs, studenții prestau un număr de ore de muncă în producție.

Prin 1970, relațiile dintre Albania și China începuseră să se modifice. Existaseră de la bun început o serie de dificultăți evidente: Conducerea chineză era

²⁵ Prifti, *Socialist Albania since 1944*, pp. 80-82.

realistă; ea declarase clar că statele socialiste, inclusiv Albania, România și Iugoslavia, nu se puteau aștepta la ajutor militar în atitudinea lor de sfidare a Uniunii Sovietice. China nu putea concura cu puterile membre ale Comecon-ului (CAER) nici în domeniul economic. Săracă ea însăși, ea nu putea furniza bunuri în cantități suficiente sau de calitate fără un sacrificiu real din partea ei. Plus că, în acest moment, China avea mai puțină nevoie de sprijinul Albaniei. Alianța aceasta îi oferise guvernului chinez posibilitatea de a pune piciorul în Europa și o scenă de pe care să-și poată expune ideile; dar pe măsură ce China ieșea din izolare și își extindea relațiile cu alte state, conducătorii ei erau obligați să-și revizuiască angajamentele față de Albania. Guvernul chinez a reluat în 1970 relațiile cu Iugoslavia, măsură luată și de Albania peste un an. Și mai importante au fost negocierile cu Statele Unite, care au dus în 1972 la vizita în China a președintelui Nixon, eveniment criticat energic de Tirana. În acest timp Albania începuse și ea să-și lărgască contactele cu lumea din afară. Au fost inițiate negocieri comerciale și diplomatice cu Franța, Italia și Grecia, de pildă, precum și cu noile state din Asia și Africa.

Relațiile alban-chineze au fost afectate de moartea în 1976 a lui Mao și a lui Ciu En-Lai. Succesorii lor aveau să urmeze căi destul de diferite în politica externă și să caute să lărgască legăturile Chinei cu lumea capitalistă. Deși guvernul albanez își lărgise și el orizontul, perspectiva lui ideologică era încă relativ inflexibilă. În ochii lui, Uniunea Sovietică și Statele Unite erau tot principalii lui inamici; el nu dorea să stabilească relații strânse cu statele „revizioniste” și „imperialiste.” Era firesc ca liderii Albaniei să se simtă trădați atunci când China a stabilit relații cu Statele Unite și a reluat legăturile cu Iugoslavia. Relațiile dintre Tirana și Beijing au devenit tot mai încordate pînă în iulie 1978, când chinezii a pus punct programului lor de asistență pentru Albania.

Se poate deci deduce că, dintre toate statele socialiste, Albania a făcut cele mai puține schimbări în domeniul doctrinei. Stalin era și acum un erou. Ziarul partidului, *Zëri i Popullit* (Vocea Poporului), din noiembrie 1961 îl lăuda pe dictatorul sovietic în următorii termeni: „I. V. Stalin a fost și rămîne un titan în istoria omenirii, în istoria mișcării comuniste și muncitorești internaționale și în lupta pentru eliberarea popoarelor de sub jugul imperialist și...” Istoria zilelor noastre îl cunoaște pe I. V. Stalin drept un revoluționar neînfriecat, un mare teoretician și un strălucit organizator.”²⁶ Atitudinea aceasta avea să rămînă constantă. Hodja continua să sprijine conceptele staliniste în politica internă. Nu a existat nici o relaxare în problemele culturale și, cu puține excepții, țara era închisă față de lumea din afară. Cu toate că au fost stabilite relații cu Franța și Italia, Albania era singura țară socialistă europeană care nu avea legături diplomatice normale cu Marea Britanie și Statele Unite. Această orientare intransigentă a dus totuși la veritabile schimbări semnificative în viața națiunii.

VARIANTA IUGOSLAVĂ

Așa cum am văzut, începînd din 1945, conducerea comunistă iugoslavă a beneficiat de o poziție mult mai favorabilă decît cea a altor partide. Dat fiind faptul că partizanii controlau întreaga țară, nu a fost nevoie de o perioadă de tranziție înainte de preluarea puterii politice depline și de introducerea unui program comunist de

²⁶ Griffith, *Albania and the Sino-Soviet Rift*, p. 240.

dezvoltare internă. Spre deosebire de România și Bulgaria, ca stat victorios, Iugoslavia nu a fost nevoită să negocieze un tratat de pace sau să plătească despăgubiri. Nu au existat trupe de ocupație, iar Uniunea Sovietică nu a avut prilejul să transfere mari cantități de bunuri industriale, așa cum procedase în alte zone. Țara suferise totuși distrugerii enorme în timpul războiului, astfel că prima sarcină a guvernului era înlăturarea urmărilor acestor pagube. Între 1945 și 1949, statul a urmat îndeaproape modelele staliniste pe care le-am văzut introduse și în alte părți. Accentul era pus tot pe dezvoltarea marilor industrii și pe proiectele de electrificare. Boris Kidrić a răspuns de planificarea centrală pînă la moartea sa, care a survenit în 1953. În contrast cu omologii lor din Uniunea Sovietică și din celelalte state socialiste, planificatorii iugoslavi erau nevoiți să țină seama de problemele naționale și regionale. Au fost astfel dezvoltate industrii noi în zonele înapoiate, ca Bosnia-Herțegovina, Macedonia și Muntenegru, care fuseseră întîmplător centrul activității anterioare a partizanilor. Deși intenția era egalizarea situației economice din cadrul republicilor iugoslave, aceste „fabrici politice” aveau să provoace ulterior multe dificultăți.

Politica de naționalizare a înfîmpinat la început puține obstacole majore. Autoritățile de ocupație germane preluaseră controlul asupra industriilor, minelor, băncilor, ca și a rețelelor de transport și de comunicații iugoslave. Mulți dintre proprietarii particulari rămași au fost acuzați de colaboraționism cu Axa sau cu Mihailović, sau, pur și simplu, de faptul că erau „dușmani de clasă.” Pe la jumătatea anului 1947, cea mai mare parte a industriei și a comerțului cu amănuntul ale Iugoslaviei, ca și transportul, se aflau sub controlul guvernului.

Colectivizarea avea să se dovedească mai dificilă. Inițial, măsurile radicale s-au limitat la confiscarea marilor proprietăți și a gospodăriilor deținute pînă atunci de etnicii germani și de alții care colaboraseră cu autoritățile Axei. Cu toate acestea, în ciuda bazei ei sociale țărănești, conducerea comunistă iugoslavă a fost la început foarte doctrinară în chestiunile agricole. Gospodăriile colective erau considerate drept cel mai bun mijloc de creștere a producției și de îmbunătățire a vieții din mediul rural. În ianuarie 1949, la șase luni după declanșarea conflictului cu Uniunea Sovietică, guvernul a inițiat o politică de colectivizare forțată, în parte ca să contracareze criticile sovieticilor. Ca și în alte părți, țărani au ripostat violent. Ei și-au omorît vitele și au refuzat să mai livreze produse agricole. Situația s-a înrăutățit din cauza secetelor care au devastat țara în 1950 și în 1952. Producția agricolă a scăzut în 1950 la 73 % față de nivelul antebelic, livrările de grîne ajungînd la 43 %.²⁷ Guvernul iugoslav nu dispunea de mijloace ca să asigure funcționarea gospodăriilor colective cu eficiența scontată; el nu putea investi suficient în ele sau să le ofere echipamentul mecanizat și tehnologia modernă de care aveau nevoie acestea. Regimului îi era greu să ia măsuri împotriva rezistenței și a violenței țăranilor deoarece majoritatea membrilor de partid aparțineau acestei clase.

Guvernul iugoslav era în acest moment controlat de un grup restrîns format din Tito și din membrii Biroului Politic, numit Prezidiu în perioada aceasta. Pe lîngă Djilas, Ranković, Kardelj și Kidrić, care au fost deja menționați, se mai aflau în fruntea guvernului Moša Pijade în domeniul problemelor juridice, Franc Lekošek la industria grea, generalul Ivan Gošnjak la armată și Blagoje Nešković, care era președintele Comisiei Centrale de Stat.

²⁷ Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment, 1948-1974*, University of California Press, Berkeley, 1977, p. 36.

Poziția dominantă deținută de Tito era pur și simplu copleșitoare. Născut în mai 1892 la Kumrovec, în Croația, el era al șaptelea dintr-o familie de cincisprezece copii. Tatăl lui era croat, iar mama slovenă. A urmat cursurile școlii din satul natal, apoi a fost ucenic la un lăcătuș, muncind ulterior ca mecanic în Croația, Austria și Germania. În timpul primului război mondial, a devenit subofițer în armata austro-ungară. Grav rănit, el a fost luat prizonier de ruși în 1915 și a rămas în țara aceasta pe durata perioadei revoluționare până în 1920. S-a întors apoi în Iugoslavia, unde a activat în cadrul partidului comunist și a fost închis între 1928 și 1934. A stat după aceea o vreme în Uniunea Sovietică și în alte țări europene, lucrând pentru Komintern. În ianuarie 1939, după ce a fost numit secretar general al partidului, s-a întors în Iugoslavia. Cariera lui din timpul războiului a fost relatată mai sus.

Dintre colaboratorii apropiați ai lui Tito, Kardelj, Djilas și Kidrič erau deosebit de preocupați de aspectul doctrinar. Ruptura cu Uniunea Sovietică a fost deosebit de dificilă pentru comuniștii convinși. Dându-și seama că trebuie să-și justifice acțiunile pe bază ideologică, liderii partidului au încercat să demonstreze că politica lor reprezenta adevărata gândire marxistă și că poziția sovietică deviasse de la linia acesteia. Ei au restudiat textele marxiste ca să-și motiveze atitudinea critică. Atacurile lor s-au concentrat asupra deficiențelor evidente ale sistemului sovietic, în special a extremei centralizări a guvernului, a dimensiunilor și influenței aparatului birocratic și a naturii relațiilor cu statele blocului. Acuzația consta în faptul că guvernul sovietic era practic mai curînd o formă a capitalismului de stat decît a socialismului: statul nu avea mai puține prerogative, dimpotrivă, devenea și mai puternic, iar birocrăția profita de poziția ei, creîndu-se astfel o prăpastie adîncă între ea și populație. Mai mult, în relațiile ei cu alte națiuni, Uniunea Sovietică avea o atitudine imperialistă. Ea se folosea de alte state ca surse de materii prime și obținea profituri din zonele dependente de ea.

Lovind astfel guvernul sovietic în punctele lui cele mai sensibile, sistemul centralizat și relațiile statale din sfera lui de influență, teoreticienii iugoslavi au trecut la expunerea propriilor lor idei. În privința celorlalte state din blocul comunist, cel mai important concept era cel al necesității adoptării unor căi diferite de înaintare spre socialism. S-a argumentat că, date fiind condițiile materiale diferite ale statelor est-europene, era logic ca fiecare să-și dezvolte instituțiile și strategiile în vederea atingerii țelului comun conform nevoilor locale. Iugoslavia ataca astfel modelul stalinist de dezvoltare economică și politică.

Teoreticienii iugoslavi ofereau idei alternative și asupra organizării vieții statului. Întrucît condamnaseră în primul rînd centralizarea și birocratizarea socialismului sovietic, ei erau, firește, obligați să se orienteze spre descentralizare și să restituie „poporului” controlul politic. Implicațiile teoriilor lor includeau întregul domeniu guvernamental și pe cel al organizației de partid, dar efectul lor cel mai important avea să se manifeste în sistemul economic. Adunarea Națională a aprobat în iunie 1950 legea conducerii întreprinderilor economice de stat și a asociațiilor economice de nivel înalt de către colectivele de muncă, măsură numită de o autoritate în domeniu „cel mai faimos act legislativ al perioadei postbelice din Iugoslavia.”²⁸ Bazat pe principiul „autoconducerii muncitorești”, noul sistem priva teoretic statul de proprietatea asupra mijloacelor de producție, care erau declarate „proprietate socială.” Muncitorii erau considerați acum mandatarai ai conducerii întreprinderilor individuale. Producătorii urmau deci să aibă controlul asupra propriilor lor produse. Era de așteptat

²⁸ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, pp. 57-58.

ca muncitorii să-și exercite în fiecare fabrică influența prin intermediul comitetelor alcătuite din 15 pînă la 200 de reprezentanți, în funcție de mărimea întreprinderii, aleși prin vot secret. La rîndul lui, comitetul alegea un consiliu de conducere. Cel mai important post individual era cel de director. Numit de comitetul oamenilor muncii după consultări cu sindicatul și cu oficialitățile administrative locale, acesta răspundea afiș în fața comunității, cît și a întreprinderii lui individuale. Partidul iugoslav era extrem de mîndru de acest nou concept, pe care îl considera ca fiind o formă superioară a socialismului, o reîntoarcere la leninism și o corectare a devierilor staliniste.²⁹

La început, comitetele nu au funcționat conform teoriei. Situația economică era încă foarte grea în 1950. Fusesse instituită blocada Cominformului, iar seceta dusesse la scăderea producției agricole. În plus, sistemul prezenta deficiențe evidente. Deoarece majoritatea muncitorilor din fabrici erau țărani analfabeți sau muncitori cu un nivel de educație scăzut, se întîmpla adesea ca aceștia să nu poată înțelege complicatele aspecte tehnologice și financiare ale unei mari întreprinderi, avînd astfel tendința să aprobe orice proiect prezentat de conducere. Ei își exercitau influența de obicei atunci cînd era vorba de mărirea salariilor, chiar dacă această acțiune nu putea fi justificată. Pe lîngă aceasta, comitetele muncitorești s-au dovedit a avea o putere relativ mică în practică. Controlul real se afla în mîinile managerilor, care erau în general apropiați de organizația locală de partid sau chiar numiți de aceasta.

Firește că înființarea comitetelor muncitorești contravenea direct principiului planificării centralizate. O mare parte a deciziilor majore erau acum luate în teorie la un nivel inferior. Urmău să fie elaborate în continuare planuri centrale, dar ele aveau să constituie mai curînd ghiduri generale decît programe ale căror prevederi trebuiau îndeplinite. Contradicția dintre existența unui mecanism central de planificare și teoreticul control local nu a fost niciodată rezolvată satisfăcător. În plus, sistemul iugoslav a început să se deplaseze lent spre o economie de piață. După cum am văzut, întreprinderile nu trebuiau pînă acum să realizeze profituri: dacă aveau pierderi financiare, ele puteau fi subvenționate de stat. Situația aceasta s-a schimbat în anii '60, cînd subvențiile au fost desființate. În noul sistem era de așteptat ca orice activitate să fie lucrativă; cel puțin o parte a salariului muncitorilor urma să fie stabilită în funcție de profitul realizat de fabrica respectivă.

După 1951 au fost aduse modificări și politici de colectivizare forțată. Opoziția țărănimii era prea îndîrjită ca să i se poată rezista. În martie 1953 au fost instituite măsuri prin care li se permitea țăranilor să iasă din gospodăriile colective și să ia cu ei ceea ce aduseseră la început în măsura în care pămîntul lor nu depășea 24,7 acri (10 hectare). Ulterior, gospodăriile acestea s-au dizolvat într-un ritm rapid. Prin 1957, sectorul socialist din totalul terenurilor arabile scăzuse la 9 %, față de cele 25 % din 1952.³⁰ În același timp a fost însă emisă o lege care stabilea limitarea proprietății particulare la 24,7 acri. Iugoslavia continua deci să fie o țară de mici gospodării țărănești, cu toate dezavantajele care decurgeau din această situație.

Accentul pus pe descentralizare a afectat desigur structurile guvernamentale și de partid. Partidul Comunist și-a schimbat în 1952 numele în Liga Comuniștilor din Iugoslavia. Teoretic, sarcina fundamentală a partidului avea să fie de acum înainte educarea politică a populației și elaborarea programelor generale. Comuniștii urmau

²⁹ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 58.

³⁰ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 78.

să-și exercite influența ca cetățeni și indivizi, iar organizațiilor locale li s-a acordat o mai mare autoritate în cadrul structurii de partid.

Au apărut schimbări și în administrația statului, care reflectau noua direcție. Deosebit de important era faptul că republicile au primit puteri sporite. A fost acordată mai multă autoritate și comunelor, unitățile de bază ale administrației locale. Aici, ca și în reorganizarea economiei și a partidului, obiectivul era instituirea unui tip de democrație socialistă nemijlocită și implicarea populației în luarea deciziilor care urmau să-i afecteze viața. Influența persoanelor individuale urma să fie exercitată prin participarea cetățenilor la activitatea comitetelor de oameni ai muncii și a administrației locale și la cea a partidului și a organizațiilor de masă controlate de comuniști. Cu toate că multe dintre noile scheme nu au funcționat pe măsura intenției din momentul aplicării lor, iar controlul Partidului Comunist a rămas o realitate efectivă, aceste experimente conțineau multe elemente care le făceau demne de urmat. Bineînțeles, sistemul iugoslav a demonstrat în anii care au urmat o mai mare flexibilitate și libertate decât guvernele din celelalte state socialiste. Pe lângă aceasta, cu toată atenția acordată doctrinei, liderii iugoslavi erau preocupați de adoptarea instituțiilor eficiente, fiind astfel dispuși să modifice sau să renunțe la practicile care nu dăduseră rezultate, indiferent de baza lor ideologică.

Unul dintre rezultatele evidente ale reformelor iugoslave a fost instalarea unei atmosfere culturale mai libere. Spre deosebire de guvernele socialiste vecine, cel iugoslav nu a încercat să impună standarde rigide în artă și literatură atît timp cît nu erau depășite anumite limite. O atitudine asemănătoare era manifestată și față de religie; relațiile dintre autoritățile statului și toate instituțiile religioase au devenit mult mai bune. Îmbunătățiri similare au apărut de asemenea în tribunale și în sistemul juridic. A existat începînd din perioada aceasta o preocupare față de legalitate, cu excepția cazurilor care implicau contestarea controlului partidului asupra statului sau suspectarea unei subversiuni externe.

Granițele privind libertatea politică aveau să devină curînd evidente. În octombrie 1953, Djilas a început să publice o serie de articole în ziarul partidului, *Borba (Lupta)*, în care critica partidul și guvernul și cerea să fie redusă birocrația și să fie introdusă mai multă libertate. Comentariile lui au fost bine primite inițial, fiind privite ca un exemplu de autocritică la cel mai înalt nivel al Partidului Comunist. Nu mult după aceea însă, atacurile lui au devenit mai directe și s-au concentrat asupra partidului însuși. Practic, se părea că Djilas milita pentru desființarea acestuia. De exemplu, într-unul dintre articole, el scria:

Liga Comuniștilor se va schimba din vechiul partid într-o uniune reală și vitală de oameni strîns legați din punct de vedere ideologic [...] Liga Comuniștilor din acest moment „va slăbi” și „va avea un rol tot mai mic” ca partid clasic... Șeaf va dobîndi treptat natura unui nucleu puternic, ideologic și extrem de difuz, dar își va pierde caracterul de partid. Va fuziona cu Alianța Socialistă, iar comuniștii se vor pierde printre cetățenii de rînd.³¹

Djilas critica totodată traiul în puf al liderilor comuniști. Asemeni colegilor lor din alte țări, vechii revoluționari se auto-răsplătiseră într-adevăr pentru sacrificiile făcute. Avînd locuințe bune, magazine speciale și stațiuni de vacanță, ei beneficiau de condiții mult mai bune decât cetățeanul obișnuit, în ciuda idealurilor socialiste egalitariste, și

³¹ Citat din Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 84.

mulți abuzau de puterea conferită de poziția lor. Orice critică la adresa acestei situații nu putea decît să provoace o reacție violentă din partea grupului care constituia ținta atacurilor.

Chestiunea Djilas a fost discutată în ianuarie 1954 în cadrul Comitetului Central al Ligii Comuniștilor. Deși Djilas erau unul dintre camarazii apropiați ai lui Tito încă de pe vremea partizanilor, acest fapt nu l-a împiedicat pe liderul iugoslav să-i condamne ereziile. În acest cadru, Tito s-a referit direct la problema reducerii influenței partidului:

Am fost primul care a vorbit despre reducerea rolului Partidului și al Ligii. Nu am spus însă că acest lucru avea să se petreacă în șase luni sau peste un an sau doi, ci că va fi un proces de lungă durată. Pînă cînd ultimul dușman de clasă nu va fi devenit incapabil de acțiune, pînă cînd conștiința socialistă nu va fi pătruns în toate straturile șsociale ale cetățenilor noștri nu se poate pune problema reducerii rolului Ligii Comuniștilor sau a desființării ei.³²

Djilas a fost ulterior exclus din Comitetul Central, iar mai tîrziu a demisionat din partid. În ciuda acestor măsuri, el a continuat să scrie pe un ton critic. Lucrările lui au fost publicate în foarte multe țări din Europa și în Statele Unite, unde cele mai cunoscute erau *The New Class (Noua clasă)* (1957) și *Coversations with Stalin (De vorbă cu Stalin)* (1962), carte din care am inclus multe citate în volumul de față. Djilas avea să-și petreacă următorii ani cînd în închisoare, cînd în libertate.

Moartea lui Stalin și încercările ulterioare ale lui Hrușciiov de a pune capăt tensiunii dintre cele două guverne au fost deja menționate. Punctul culminant al politicii de apropiere a sovieticilor a fost atins în mai 1962, cînd liderul sovietic a făcut o vizită la Belgrad. El a dat citire la aeroport unei declarații prin care accepta de fapt poziția iugoslavă asupra căilor separate de înaintare spre socialism. Un document asupra relațiilor reciproce ale celor două state emis în iunie stabilea principiile pe care trebuiau să le respecte amîndouă: „respect reciproc și neamestecul în afacerile interne ale celuiilat, indiferent de motivația acestuia, fie el de natură economică, politică sau ideologică, întrucît chestiunile privind organizarea internă, diferențele de sistem social și formele concrete ale dezvoltării socialiste constituie exclusiv preocuparea popoarelor țărilor respective.”³³ Reconcilierea aceasta oficială era deci bazată teoretic pe o recunoaștere reciprocă a egalității națiunilor socialiste, a coexistenței pașnice și a neamestecului în afacerile interne ale celorlalte state. Cu toate că fuseseră restabilite relațiile amicale cu Moscova, guvernul iugoslav nu s-a alăturat aliniamntului socialist nici din punct de vedere militar și nici economic. Chiar dacă avea să capete mai tîrziu statut de observator în cadrul Comecon-ului (CAER), el nu a semnat Pactul de la Varșovia. Restul blocului a urmat exemplul sovietic de reluare a relațiilor cu Belgradul, dar existau multe nemulțumiri față de politica acestuia, mai ales în rîndul celor care sprijiniseră deosebit de vehement condamnarea deviaționismului iugoslav de către Stalin. Se părea că Tito era răsplătit pentru atitudinea lui independentă, în timp ce aceia care fuseseră tot timpul loiali erau discreditați.

Cu toate că relațiile cu celelalte state socialiste se îmbunătățiseră, guvernul iugoslav nu dorea să se alătore aliniamntului sovietic în aceeași măsură în care nu voia

³² Citat din Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, pp. 85-86.

³³ Citat din Paul E. Zinner, ed., *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, Columbia University Press, New York, 1956, p. 6.

să facă parte nici din NATO. Drept urmare, el a încercat să ducă o politică de neutralitate sau nealiniere în afacerile lui externe. Tito a colaborat cu Nehru al Indiei, cu Sukarno al Indoneziei și cu Nasser al Egiptului, toți trei depunând eforturi de constituire a unui fel de forțe a „lumii a treia” care să joace rolul de contragreutate față de blocurile american și sovietic. Drept recunoaștere a rolului Iugoslaviei, prima întâlnire la vîrf a șefilor de stat ai mișcării de nealiniere a avut loc în 1961 la Belgrad, Tito fiind deci gazdă. Au fost depuse eforturi speciale în direcția stabilirii unor legături economice în cîteva din aceste țări și au fost aduși studenți ca să studieze la universitățile și școlile tehnice ale Iugoslaviei.

Cuvîntarea secretă a lui Hrușciiov din februarie 1956 conținea o justificare suplimentară a poziției lui Tito. În ea, noul lider sovietic se referea direct la ruptura anterioară ca exemplu elocvent al diplomației autoritare și incompetentă a lui Stalin:

Rolul jucat de Stalin aici a fost o rușine. „Chestiunea iugoslavă” nu conținea nici o problemă care nu ar fi putut fi rezolvată prin discuții de partid, ca între camarazi. Nu exista nici o bază importantă pentru apariția unei „chestiuni”; evitarea rupturii cu țara aceasta era perfect posibilă. Aceasta nu înseamnă însă că liderii iugoslavi nu au făcut greșeli sau că nu aveau lipsuri. Dar aceste greșeli și lipsuri au fost exagerate monstruos de Stalin, ceea ce a avut drept rezultat ruperea relațiilor cu o țară prietenă.³⁴

Kominformul a fost dizolvat în aprilie. În iunie, cînd Tito a făcut o vizită la Moscova ca răspuns la vizita lui Hrușciiov din mai 1955, au fost restabilite și relațiile de partid dintre cele două țări. Cu toate acestea, abia se crease impresia că vechile politici staliniste de intimidare și intervenție fuseseră realmente abandonate, că mișcările reformatoare din Polonia și Ungaria au și declanșat o criză majoră a relațiilor blocului. Tito a sprijinit la început măsurile reformatoare moderate din ambele țări, dar atitudinea lui s-a schimbat brusc atunci cînd a apărut posibilitatea ca Ungaria să treacă la un sistem pluripartit și să introducă modificări radicale. În noiembrie, după intervenția sovietică, Tito a ținut o cuvîntare în orașul Pula, în care a afirmat că motivele de bază ale revoltei ungarilor erau rezultatul politicii staliniste, dar a și luat atitudine față de zdrobirea de către sovietici a mișcării în termeni surprinzător de energici:

Este limpede, așa cum am spus deja și vom continua să spunem, că suntem împotriva amestecului și a folosirii forțelor armate străine. Care era acum răul cel mai mic? Putea fi ori haos, război civil, contra-revoluție și un nou război mondial, ori intervenția trupelor sovietice aflate acolo. Prima soluție ar fi fost o catastrofă, cea de a doua o greșeală. Și, firește, fiind vorba de salvarea socialismului în Ungaria, atunci, tovarăși, cu toate că suntem împotriva amestecului, putem spune că intervenția sovietică era necesară [...] intervenția sovieticilor a fost în același timp dăunătoare, dar dacă ea duce la menținerea socialismului în Ungaria, adică la construirea în continuare a socialismului în țara aceasta și la pace în lume, atunci ea va deveni într-o zi un lucru pozitiv, cu condiția ca trupele sovietice să se retragă în momentul în care situația din această țară se va rezolva și va fi liniștită.³⁵

³⁴ Citat din Dan N. Jacobs, ed., *The New Communist Manifesto and Related Documents*, Harper Torchbooks, New York, 1965, pp. 150-151.

³⁵ Citat din Zinner, *National Communism and Popular Revolt*, p. 529.

În ciuda acestei declarații de sprijin, relațiile iugoslave cu blocul s-au deteriorat din nou. Deși nu s-a produs nimic comparabil cu evenimentele din anii '40, fricțiunile și-au făcut din nou apariția. Programul partidului adoptat de cel de al șaptelea congres al Ligii Comuniștilor din 1958, care prevedea o și mai mare liberalizare, a fost întâmpinat cu critici și neîncredere de către celelalte state socialiste. Relațiile cu Occidentul rămăneau în mare parte cele din perioada anterioară. Cea mai mare parte a asistenței militare acordate de americani a fost sistată în 1957, dar ajutorul economic a continuat să sosească.

Creșterea influenței chineze în cercurile comuniste internaționale avea să aibă repercusiuni deosebit de puternice asupra Iugoslaviei. Liderii chinezi l-au considerat după 1958 pe Tito drept cel mai mare eretic și cauza unei mari părți a problemelor din lagărul comunist. Ei și-au îndreptat deci cele mai puternice atacuri împotriva Belgradului. Trecerea Albaniei în tabăra chineză a dus firește din nou la înrăutățirea relațiilor dintre cele două state. În 1964, în momentul înlăturării de la putere a lui Hrușciiov, atât Iugoslavia cât și Albania și China adoptaseră deschis o atitudine independentă față de Moscova, iar România rezistase și ea încercărilor sovieticilor de a-și întări controlul. La începutul anilor '60, poziția iugoslavilor era deci în general favorabilă în domeniul relațiilor externe. Nu mai exista un singur lagăr comunist; Albania, China și într-o măsură mai mică România duceau fiecare o politică independentă. Iugoslavia avea relații mulțumitoare cu națiunile occidentale, cu statele afro-asiatice și cu cele din blocul comunist. Cu toată atitudinea ostilă a Albaniei și Chinei, nici una din aceste țări nu constituia o amenințare reală. În lipsa unor presiuni serioase din afară, Tito își putea îndrepta atenția spre problemele interne.

Pe toată durata anilor '50, în ciuda unor opoziții, curentul general fusese cel de liberalizare a sectorului economic. Anii '60 aveau să se caracterizeze printr-o luptă și mai intensă și permanentă între punctul de vedere liberal și cel conservator. Liberalii voiau să se meargă și mai departe în această direcție: ei doreau permiterea unui control mai mare al întreprinderilor individuale asupra propriilor câștiguri, închiderea fabricilor care nu reușeau să obțină profituri, stabilirea prețurilor pe baza cererii și ofertei și adoptarea unor măsuri aplicate mai curînd într-o economie de piață decît într-una socialistă cu planificare centralizată. Aceștia susțineau totodată necesitatea acordării unei atenții sporite producției de bunuri de consum și ridicării nivelului de trai. În problemele de partid și în cele guvernamentale, liberalii erau în favoarea introducerii unei descentralizări mai mari și a mai multor libertăți civile. În schimb, conservatorii doreau menținerea autorității partidului și a controlului de la centru asupra economiei. Ei erau de asemenea extrem de preocupați de unele aspecte ale reformelor. Una dintre intențiile inițiale ale programului comunist fusese dezvoltarea regiunilor înapoiate; fuseseră construite în acest scop așa-zisele *fabrici politice*. Totuși, tocmai aceste întreprinderi, adeseori înființate pe o bază economică precară, nu reușeau să treacă testul profitabilității. Practic, în condițiile noului sistem, republicile bogate deveneau și mai bogate, iar cele sărace ceva mai sărace ca înainte. În același mod, dacă fabricile nu aveau bilanțuri financiare pozitive, acestea trebuiau închise, iar dacă salariile urmau să depindă de puterea financiară a unei întreprinderi, atunci puteau să apară diferențe și mai mari ale veniturilor între republici, ca și un șomaj ridicat, rele presupuse a fi caracteristice doar statelor capitaliste. Conservatorii puneau deci accent pe obiectivele sociale generale și pe asigurarea egalității cetățenilor iugoslavi din toate republicile federației. Apăruseră deja multe probleme. Cu toate eforturile depuse,

situația economică a zonelor înapoiate nu s-a îmbunătățit nici măcar cît de cît. Creșterea șomajului a dus la emigrarea în Europa Occidentală a unui tot mai mare număr de muncitori tineri apti de muncă, astfel că în 1973 peste un milion de iugoslavi și de persoane aflate în întreținerea acestora munceau peste hotare. În 1975, la fiecare sută de muncitori angajați în Iugoslavia, douăzeci lucrau în afara țării. Să menționăm că Iugoslavia era singura țară comunistă care permitea emigrarea forței de muncă.

În ciuda multelor probleme, puterea politică rămînea în mîinile reformatorilor. Noile legi emise în 1965 au eliminat controlul statului asupra majorității investițiilor și au fost introduse o serie de schimbări care limitau ajutoarele speciale acordate regiunilor înapoiate. Au fost luate în același timp măsuri de ajutorare a micilor gospodării individuale. În perioada aceasta, un număr de 2,6 milioane de țărani dețineau 88 % din terenul arabil și 91 % din totalul șeptelului; lor li se datora 76 % din producția agricolă.³⁶ Ca și în celelalte state comuniste, sectorul agricol al economiei a rămas în urma celui industrial. Fie că pămînturile erau colectivizate sau nu, guvernele socialiste nu acordau agriculturii o atenție la fel de mare ca industriei; situația țăranului și problema cultivării pămîntului nu figurau printre marile priorități ale comuniștilor.

Descentralizarea economiei, a administrației și a organizării partidului avea să aibă un rezultat în mare parte neașteptat. Cele șase republici federale erau bazate pe vechile diviziuni naționale și istorice. După slăbirea legăturilor cu centrul, o mai mare autoritate a fost transferată capitalelor acestora. Cele mai multe fuseseră și erau și acum bastioane ale unor puternice sentimente naționaliste. Cînd se iveau dispute în chestiuni economice sau politice, liderii locali aveau tendința să șteargă de praf toate vechile stindarde și simboluri și să reînvie plini de entuziasm violențele din trecut. Problema națională avea să devină din nou un aspect dominant al politicii interne a Iugoslaviei și să ducă la o serie de crize. Se declanșase deja un conflict fundamental între zonele dezvoltate, Slovenia, Croația și, într-o măsură mai mică, Serbia și regiunile înapoiate, Macedonia, Muntenegru și Bosnia. Disputele cu adevărat ranchiunoase aveau să-i implice însă pe vechii adversari, sîrbii și croații, și, în cadrul republicii sîrbești, sîrbii și albanezii.

În 1966 a izbucnit un conflict în legătură cu chestiunile sensibile ale opoziției față de reformele liberale, de puterea poliției secrete și de poziția puternică a republicii Serbia în cadrul Iugoslaviei. Potrivit recensămîntului din 1971, sîrbii alcătuiau 8,4 milioane din cele 20,5 milioane de locuitori ai Iugoslaviei și, ca și în trecut, ei stîrneau și acum gelozia celorlalte naționalități. Din cauza faptului că Belgradul era atît capitala Serbiei cît și a națiunii, se manifesta o tendință puternică de identificare a centralizării guvernului cu dominația sîrbească. Nu numai croații, ci și albanezii, musulmanii bosniaci, macedonenii și slovenii priveau cu suspiciune acțiunile sîrbilor. Există o oarecare justificare a atitudinii lor: armata, poliția și forțele de securitate erau într-adevăr formate în cea mai mare parte din sîrbi. Să ne amintim că în timpul războiului sursa de recrutare a partizanilor fusese populația sîrbească din Muntenegru, Bosnia și Croația. În plus, se pare că sîrbii aveau un lider puternic în persoana lui Alexandru Ranković, care, după 1963, ca vice-președinte al Iugoslaviei, era al doilea om în stat și era considerat de multă lume drept succesorul lui Tito.

Pe lîngă faptul că era în general identificat cu sîrbii, Ranković era conservator în privința politicii economice. Liberalii aveau impresia că acest fost șef al forțelor de securitate se folosea de legăturile lui cu poliția secretă ca să blocheze reformele din

³⁶ Stevan K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, Praeger, New York, 1971, p. 305.

1965. El constituia deci o piedică în calea progresului economic pe viitor. Din fericire pentru adversarii săi, Ranković era vulnerabil la atacuri. Sub conducerea lui, UDBA, Serviciul de Securitate al Statului, utilizase metode teroriste; dosarul activității acestuia în Kosovo era deosebit de încărcat. Mai mult, el inaugurase o serie de practici foarte riscante. În vara lui 1966 s-a descoperit că agenții Securității instalaseră derivații telefonice secrete și microfoane în locuințele și birourile figurilor politice de frunte, chiar și la reședința lui Tito. Cu toate că Ranković avea o influență puternică în domeniul Securității și se bucura de un mare sprijin în rândul sîrbilor naționaliști, el nu era sprijinit nici de armată și nici de cea mai mare parte a conducerii partidului. Când a fost informat despre supravegherea locuinței sale, Tito s-a întors și el împotriva vechiului său tovarăș de pe vremea partizanilor. Comitetul Central al partidului s-a întrunit în iulie 1966 la Brioni ca să analizeze cazul. Ranković a fost acuzat că transformase UDBA într-o bază a puterii lui personale. Pe lângă aceasta, s-a demonstrat că acest organism era un centru al corupției și brutalității polițienești. Ranković a fost obligat să demisioneze din toate posturile pe care le ocupa, dar nu a fost adus în fața instanței. El și colaboratorii lui apropiați au fost pur și simplu pensionați. Atît sîrbii cît și nesîrbii au privit cazul Ranković ca pe o chestiune națională; croații și celelalte naționalități considerau că repurtaseră o victorie.

Relativa libertate de care se bucurau cetățenii iugoslavi în comparație cu vecinii lor socialiști era în a doua jumătate a anilor '60 demonstrată în multe privințe de viață dusă de aceștia. Deosebit de important era faptul că iugoslavii puteau călători aproape complet liber. Vizele, cu foarte puține restricții, erau de asemenea acordate sau nici măcar nu erau cerute vizitatorilor străini. Cu excepția zonelor militare, nu s-au făcut încercări de limitare a călătoriei turiștilor în interiorul țării. De fapt, toate regiunile căutau să profite de vizitatorii sezonieri. Erau puse puține piedici în calea circulației cărților, periodicelor și ziarelor străine în țară. Muncitorii care plecau peste hotare în căutare de lucru erau și ei liberi să plece și să se întoarcă cînd voiau.

Reformele din sectorul economic au continuat și exista un curent la fel de liberal și în politică. Deși nu a fost introdus nimic de genul unui sistem pluripartit, votantul descoperea adesea că avea de ales din mai multe nume aflate pe lista candidaților. Iugoslavia acorda în același timp mai multe libertăți civile decît alte state dominate de comuniști. Chiar dacă nu exista o libertate deplină a presei, controalele aveau un caracter mai tolerant decît în alte părți. Un exemplu îl constituie controversa stîrnită în jurul revistei *Praxis*, o publicație bilunară care a început să apară la Zagreb în 1964. În ciuda faptului că grupul de colaboratori ai acesteia se declarau marxiști, articolele lor erau vădit critice la adresa situației sociale și politice din țară. Cu toate atacurile constante din partea instituțiilor de partid și a lui Tito însuși, revista și-a încetat forțat apariția abia în 1975. O grevă a studenților și intelectualilor din Belgrad organizată în iunie 1968 pentru exprimarea nemulțumirii lor față de anumite aspecte ale sistemului a fost și ea tratată într-o manieră moderată; Tito a rezolvat această problemă vorbind la televiziune pe un ton patern și exprimîndu-și simpatia pentru o mare parte din revendicări.

Intervenția sovietică în Cehoslovacia a contribuit mult la popularitatea guvernului Iugoslaviei. Cetățenilor ei li s-au demonstrat clar avantajele de care beneficiau, iar creșterea numărului membrilor de partid a reflectat acest sentiment favorabil. În 1968 au intrat în partid 100 000 de noi membri, majoritatea lor sub douăzeci și cinci de

ani, cea mai mare parte a lor depunându-și adevăratul după invazia Cehoslovaciei din august.³⁷ În ciuda afirmațiilor făcute în 1956 la Pula, Tito a condamnat vehement noua acțiune a sovieticilor; de data aceasta el nu considera că intervenția era justificată. Au fost imediat luate măsuri de precauție cu caracter militar, iar Iugoslavia a declarat limpede că dacă va fi nevoie va lupta. Ulterior, guvernul a emis legi suplimentare pentru apărarea țării, cu accentul pus pe instruirea în vederea ducerii luptelor în cadrul unităților de partizani. Toți bărbații din Iugoslavia în vârstă de optsprezece pînă la șaiszeci și cinci de ani și femeile între nouăsprezece și patruzeci de ani urmau să fie pregătiți să lupte în orice război care ar fi putut izbucni. În fabrici și birouri au fost împărțite arme.

Deși problemele internaționale și chestiunile economice și politice interne continuau să rețină atenția, cel mai delicat aspect rămăneau conflictele naționale. Următoarea criză a avut drept centru Croația. Temerile poporului croat față de viitorul lui național erau foarte mari. În anii '60, republica aceasta avea cel mai mare număr de emigranți și o rată a natalității dintre cele mai scăzute. Un procentaj de 5,2 % din populație lucra în 1971 în străinătate; dintre aceștia, 50,7 % aveau sub treizeci de ani, iar 63,2 % erau bărbați.³⁸ Există o îngrijorare foarte răspîndită în privința influenței sîrbești asupra guvernului croat. Faptul că profundele antagonisme din trecut erau încă vii poate fi dedus din următorul citat referitor la atitudinea croaților:

Metafora pentru tot ce era învechit, centralist și totalitarist era "Belgrad." Belgradul, capitala Serbiei. Serbia, a cărei faimoasă "burghezie sîrbească" a dominat și exploatat nemilos mai bogatele și mai sofisticatele Croația și Slovenia în timpul Iugoslaviei antebelice și care a încercat recent să repete performanța prin Ranković și un partid și o birocrație polițienească dominate de sîrbi. Politicienii sîrbi, primitivi ca educație, grosolani prin pregătire și deci „neo-staliști” sau cel puțin „comuniști dogmatici” prin definiție. Hegemonia sîrbă, exploatatoare și autoritară, principalul – poate unicul – motiv pentru care Croația nu era la fel de bogată și democrată ca... Danemarca?³⁹

Prima reacție națională croată majoră s-a produs în 1967. În acest moment, 130 de intelectuali, din care făcea parte și cel mai reprezentativ scriitor croat, Miroslav Krleža, au semnat o petiție, cerînd ca sîrba și croata să fie recunoscute ca limbi separate, iar croata să fie folosită în școlile republicii. Sîrbi au ripostat imediat, pretinzînd acordarea acelorași drepturi celor 700 000 de conaționali de-ai lor care locuiau în Croația. Problema reînvierii limbii, care a apărut și în alte părți ale țării în rîndul altor minorități naționale, a marcat împușinarea, dacă nu chiar spulberarea tuturor speranțelor nutrite cîndva de unii în privința creării unui sentiment național „iugoslav.” În 1967 a fost instalată în Adunarea Federală aparatul destinat traducerii simultane.

Chiar dacă problema limbii era importantă, cele mai mari nemulțumiri croate erau de natură economică. Ca membri ai unei republici bogate, croații susținuseră pînă atunci tendința democratică și descentralizatoare în domeniul economic, precum și în cel politic și cultural. Ei doreau astfel acordarea unei autorități cît mai mari posibile

³⁷ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 239.

³⁸ Fred Singleton, *Twentieth-Century Yugoslavia*, Columbia University Press, New York, 1976, p. 226.

³⁹ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 249.

administrației și organizațiilor de partid din republica lor. În ciuda economiei lor relativ bogate, croații pretindeau că Belgradul, adică Serbia, exploata celelalte republici. Ei scoteau în evidență faptul că marile bănci, cele mai importante companii de asigurări și cele mai prospere întreprinderi își aveau sediile în capitală. Viața financiară a țării era concentrată tot aici. Oficialii croați erau deosebit de preocupați de situația comerțului exterior; ei erau convinși că republica lor nu primea partea care i se cuvenea din valuta străină, susținând că sume mari erau obținute de industria turismului pe coasta dalmată și că 80 % din comerțul exterior al Iugoslaviei era realizat prin porturile croate. Existau plângeri și față de faptul că 30 % din venitul statului croat era transferat în favoarea altor părți ale țării.⁴⁰

O serie de membri importanți ai Partidului Comunist Croat erau de acord cu aceste acuzații. Conducătorii Miko Tripalo și de Savka Dabčević-Kučar, grupul acesta cerea o mai mare descentralizare politică a guvernului și o reformă a prevederilor din domeniile bancar și valutar. S-a manifestat în același timp o puternică reînviere a sentimentului național al croaților, care a atins punctul culminant în ultimele luni ale anului 1971. Un rol de frunte în cadrul acestei mișcări a fost jucat de *Matica Hrvatska* (Mama Croația – n.t.), care a devenit un veritabil partid politic naționalist. Aceasta era o organizație culturală fondată în anii '40 ai secolului al XIX-lea care încuraja învierea amintirilor trecutului istoric al Croației, inclusiv a nemulțumirilor, precum și a realizărilor națiunii și ale eroilor ei. Naționaliștii croați prezentaseră spre sfârșitul anului o serie de propuneri extremiste care, după cum au fost rezumate de o autoritate în problemele iugoslave, cereau o modificare a constituției croate ce urma să includă

o definiție precisă a Croației ca „stat național suveran al națiunii croate“ [...] a cărui suveranitate să fie bazată pe „dreptul la autodeterminare, inclusiv cel la secesiune.“ Croația urma să fie unica limbă oficială, autoritățile croate aveau să exercite controlul deplin asupra tuturor taxelor pe venit percepute în Croația [...] să existe o politică monetară croată și o bancă cu putere de emisie separate. Recruții croați din Armata Populară Iugoslavă urmau, firește să-și presteze stagiul militar numai în Republică și să existe o armată teritorială croată autonomă.⁴¹

Tito urmărise cu atenție în tot acest timp evenimentele din Croația. În iulie 1971 el atrăsese în termeni duri atenția conducerii de partid croate asupra pericolelor situației, avertizând-o că naționalismul „luase forme extrem de violente și... în unele sate, datorită nervozității, sîrbii se instruiesc și se înarmează [...] Vreți un nou 1941?“ El era totodată îngrijorat și de o intervenție străină, astfel că, făcînd aluzie la sovietici, declara: „Alții stau cu ochii pe noi. Vă dați seama că aceștia vor fi prezenți de îndată ce se vor produce dezordini? Dar prefer mai curînd să restabilesc ordinea cu armata noastră decît să-i las pe alții s-o facă.“⁴² În decembrie, după o intensificare și mai mare a activităților naționaliste, conducerea de partid din Croația neținînd cont de avertismentele lui Tito, acesta a intervenit hotărît. Declarația sa din ziua de 2 decembrie, citită la radio și la televiziune, îi ataca pe naționaliștii croați și considera că vinovate de declanșarea crizei erau în primul rînd problemele ideologice din cadrul partidului, lipsa unei educații marxiste adecvate și tolerarea ideilor pro-occidentale în

⁴⁰ Singleton, *Twentieth-Century Yugoslavia*, p. 225.

⁴¹ Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 305.

⁴² Citat din Rusinow, *The Yugoslav Experiment*, p. 299.

școli și universități. Înăbușirea activităților naționaliste care a urmat a fost ajutată de faptul că partidul croat era extrem de dezbinat. Tripalo și Dabčević-Kučar au fost forțați să demisioneze. Peste patru sute de lideri naționaliști și simpatizanți acestora au fost destituiți sau și-au dat demisia din posturile lor oficiale. *Matica Hrvatska* a fost reorganizată, iar activitățile ei au fost strict limitate.

Demiterea lui Ranković ridicase problema controlării forțelor de securitate, precum și pe cele ale politicii economice și a naționalismului sîrb. Mișcarea croată demonstrase măsura în care un partid dintr-una dintre republici putea duce o politică independentă. După experiența aceasta, Tito a sprijinit întărirea organizației centrale; el a aprobat totodată intervenția autorităților centrale în afacerile republicilor atunci cînd sistemul comunist, cum îl numea el, ar fi fost în pericol. Astfel, deși era de acord cu autodeterminarea și cu neamestecul ca elemente standard ale relațiilor dintre statele socialiste, el nu avea intenția să aplice aceste principii și în cazul republicilor iugoslave. Nu putea fi vorba de căi separate de înaintare spre socialism în cadrul Iugoslaviei. Nu numai Croația, ci și alte republici au simțit greutatea acestor decizii. Naționaliștii croați militaseră pentru politici economice liberale și pentru descentralizare în politică. Erau luate acum măsuri împotriva elementelor „liberale” din Slovenia, Macedonia și Serbia. În octombrie 1972, șeful Partidului Comunist Sîrb, Marko Nikezić, și-a pierdut funcția, fiind făcute și alte schimbări de personal în cadrul partidului și statului. Motivele acțiunilor singulare nu erau întotdeauna clare, dar Tito demonstrase că putea lua măsuri energice atît în Serbia, cît și în Croația.

Cu toate că rivalitățile naționale sîrbe și croate erau deosebit de primejdioase pentru statul luat ca un tot, problema albaneză continua să provoace în egală măsură dificultăți internaționale și interne. Pînă în anii '60, populația albaneză din districtul Kosovo a fost foarte dezavantajată comparativ cu sîrbii, care dețineau un număr disproporționat de posturi-cheie în stat și în cadrul structurii de partid și dominau viața culturală și economică. Ofițerii sîrbi aveau de asemenea controlul asupra poliției și a forțelor de securitate locale, ale căror abuzuri au făcut parte din acuzațiile aduse lui Ranković. Situația aceasta s-a schimbat după 1966 și din nou după noiembrie 1968, cînd au izbucnit o serie de mișcări de revoltă în regiune. După aceea, Kosovo, ca și Vojvodina, au căpătat un statut aproape egal cu cel al republicilor. Kosovo a primit dreptul de a avea propriul ei steag și un imn separat și s-a pus un accent tot mai mare pe folosirea limbii albaneze în administrație și învățămînt. În 1970, ceea ce fusese la Priština practic un campus anexă al universității belgradene a devenit o universitate de sine stătătoare, cu cea mai mare parte a cursurilor predate în albaneză.

Populația albaneză din Iugoslavia ar putea pune pe viitor unele probleme demografice. Avînd cea mai înaltă rată a natalității din țară, este de așteptat ca albanezii să-i depășească la un moment dat pe sloveni ca număr. În 1971 erau 1,3 milioane de albanezi în Iugoslavia, adică mai mult de jumătate din populația Albaniei propriu-zise. Majoritatea acestora, 920 000, locuiau în Kosovo, unde alcătuiau 74 % din populație. Ei formau de asemenea 17 % din populația Muntenegrului și 7 % din cea a Macedoniei, în fiecare din acestea trăind în grupuri compacte în apropiere de granița cu Kosovo. Există deci o bază pentru crearea unei republici iugoslave albaneze separate sau pentru unificarea acestor ținuturi cu Albania învecinată. Situația contrastantă a Iugoslaviei în comparație cu Albania ar putea totuși limita atracția față de o posibilă unire. Ca cetățean iugoslav, țăranul albanez își poate cultiva pămîntul și practica religia musulmană. Serioasele demonstrații iredentiste care au avut loc în

aprilie 1981 și după aceea indică totuși faptul că statul albanez vecin exercită o puternică influență asupra populației din Kosovo.

Problema macedoneană a provocat dificultăți și mai mari decât cea albaneză politicii externe iugoslave, constituind o barieră în calea relațiilor bune cu Bulgaria. Republica aceasta nu a provocat totuși declanșarea nici unei crize majore pe plan intern. Așa cum am văzut, Macedonia devenise una dintre cele șase republici în sistemul stabilit la Jaice în 1943. În 1944 fuseseră înființate instituțiile de partid și de stat. Conducerea și-a îndreptat apoi atenția asupra instituirii unei naționalități macedonene. Procesul acesta era asemănător celui la care am asistat în cazul altor grupuri naționale în trecut: accentul principal era pus pe stabilirea unei limbi literare standard. Guvernul de la Skopje a declarat în august 1944 macedoneana ca limbă a republicii; a fost alcătuită o comisie care să decidă forma acesteia. Membrii ei trebuiau să aleagă unul dintre dialectele locale și să aprobe un vocabular standard, alegerea căzînd asupra dialectului macedonean, care semăna cel mai puțin atît cu cel bulgar, cît și cu cel sîrb. A fost constituit un vocabular care conținea cît mai puține cuvinte străine posibil, deși s-a acordat o mai mare atenție îndepărtării cuvintelor rusești și bulgare decât eliminării celor sîrbești. Drept urmare, guvernul bulgar a atacat limba oficială, susținînd că aceasta era o formă artificială și serbizată a bulgarei.

Instituirea unei limbi literare era doar un pas spre declararea unei naționalități macedonene. Se considera de asemenea că era necesar să se asigure o origine istorică adecvată și aici au apărut probleme serioase. Era extrem de dificil să se facă o distincție netă între istoria Macedoniei și cea a Bulgariei. Greutăți similare s-au ivit și în legătură cu literatura atunci cînd autoritățile de la Skopje au încercat să-i separe pe scriitorii macedoneni de cei bulgari. Într-un efort de sprijinire a mișcării, biserica ortodoxă macedoneană a fost scoasă în 1968 de sub jurisdicția Belgradului și i s-a acordat statut de biserică autocefală. Avînd o limbă standard, o istorie oficială și propria lor biserică națională, macedonenii aveau deci multe dintre atributele unei națiuni moderne.

Chiar dacă s-a acordat o mare atenție conflictului iugoslavo-bulgar în privința acestei regiuni, trebuie să scoatem în evidență faptul că liderii macedoneni de la Skopje erau aproape la fel de inflexibili în respingerea influenței ambelor state. După 1945 problema a devenit însă confuză datorită faptului că, fiind o regiune înapoiată, Macedonia susținea energic ideea asistenței economice a centrului și voia ca în republică să fie construite o serie de așa-numite *fabrici politice*. Deși ea a primit într-adevăr un ajutor considerabil, populația continua să considere că era exploatată. Această atitudine a fost clar exprimată de Nikola Mincev, primul-ministru al republicii, în 1966:

Orice fabrică poate primi numele de fabrică politică, dar în republica noastră nu există nici una; numai o fabrică de țigarete a avut pierderi anul trecut. Cu tot ajutorul federal, poziția noastră relativă în Iugoslavia nu s-a îmbunătățit, ci, dimpotrivă, a devenit mai rea. Dacă luăm cifra 100 ca reprezentînd venitul național mediu al federației, atunci Macedonia avea 68 % din acesta după război, dar anul trecut a scăzut la 62 %.⁴³

⁴³ Citat din Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, p. 174.

La sfârșitul anilor '60, Krste Crvenkovski, șeful Partidului Comunist Macedonean, avea o părere asemănătoare:

Principalul pericol este reprezentat de hegemonia Serbiei Mari [...] Noi suntem alergici și la hegemonia economică a Sloveniei. Nu trebuie să vorbești tot timpul despre ajutor, ci și despre faptul că noi trebuie să plătim pentru mașinile livrate de contractorii iugoslavi pentru uzinele noastre metalurgice prețuri cu 40 % mai mari decât cele de pe piața mondială.⁴⁴

Cu toate că, în afară de Serbia, de Croația, de regiunea Kosovo și de Macedonia, au apărut controverse și în alte zone, acestea erau mai puțin fățișe și acute. Ca și sub vechiul regat, slovenii s-au adaptat relativ bine regimului comunist. Limba lor distinctă, care a beneficiat de o recunoaștere deplină, și lipsa unei alte soluții politice practice i-au determinat să devină suporteri de nădejde ai federației iugoslave. Cu toate acestea, ei s-au alăturat plîngerilor croaților în privința sprijinului financiar pentru construirea fabricilor politice și și-au exprimat temerile relativ la numărul mare de emigranți care plecau să lucreze în străinătate. La celălalt capăt al scăării economice, locuitorii Muntenegrului erau relativ mulțumiți. Considerîndu-se în general ca fiind sîrbi, ei nu se temeau de dominația sîrbă. În plus, dat fiind că regiunea fusese în timpul războiului un centru al activității partizanilor, muntenegrenii au primit ulterior un număr disproporționat de mare de posturi în stat. Zona s-a bucurat de asemenea de o atenție destul de mare în cadrul programului de redresare a regiunilor înapoiate.

În două dintre zonele cu naționalități mixte, Bosnia-Herțegovina și regiunea autonomă a Vojvodinei, s-a încercat evitarea fricțiunilor naționale majore prin menținerea atentă a echilibrului. Grupul dominant din Bosnia-Herțegovina era în 1971 cel al musulmanilor, care alcătuiau 39,6 % din populație, față de 37,2 % sîrbi și 20,6 % croați. Luînd prin 1968, după multe oscilații și compromisuri, decizia de a-i considera pe musulmanii vorbitori de limbă sîrbă drept o a șasea „națiune” separată și aflată pe același plan cu slavii de sud, pe motiv că islamul este în egală măsură o cultură și o religie, autoritățile de stat au încurajat dezvoltarea lor. În Vojvodina, care avea o majoritate sîrbă de 55,8 %, cea mai puternică minoritate era cea maghiară, care forma 21,7 % din populație; regiunea avea și locuitori slovaci, români și croați. O grijă deosebită era manifestată față de concilierea ungurilor, precum și față de acordarea de drepturi culturale tuturor grupurilor. Astfel, limbile naționalităților majore erau toate recunoscute oficial.

În anii '70, conducerea iugoslavă s-a confruntat cu o perpetuare a problemelor analizate pînă acum; cea mai serioasă implica tot conflictele economice și naționale. Controversele naționale erau rezolvate prin menținerea atentă a echilibrului: numirile în posturile de stat și de partid erau determinate de o „cheie etnică” în vederea asigurării faptului ca fiecare popor să dispună de o influență proporțională cu numărul oamenilor din care era format acesta. Am văzut că, după suprimarea mișcării croate, Tito a luat măsuri de întărire a autorității centrale. Liberalismul putea fi discreditat de asocierea lui cu naționalismul. La cel de al zecelea congres al partidului din mai 1974, accentul a fost pus pe „centralismul democratic” și pe afirmarea autorității partidului în cadrul întregului sistem politic. Cu toate că au fost aduse o serie de modificări, congresul al unsprezecelea din iunie 1978 a mers tot pe linia centralismului și a rolului lui Tito.

⁴⁴ Citat din Lendvai, *Eagles in Cobwebs*, p. 175.

În ciuda reluării criticilor la adresa naționalismului din republici, a fost totuși făcută o încercare de schimbare a bazei federale a statului. Au fost practic rezolvate multe dintre obiecțiile naționaliștilor croați din domeniul economic. Croației i s-a acordat dreptul de a păstra o mai mare parte a valutei străine câștigate de ea, iar rolul marilor bănci și întreprinderi care își aveau sediile la Belgrad s-a redus. Deosebit de important era faptul că noua constituție emisă în februarie 1974 includea articole care prevedeau practic ca republicile federale și cele două provincii să aibă drept de veto asupra problemelor vitale ale statului. Acest document lung și complicat sublinia rolul autoconducerii și al partidului în sistemul iugoslav.

Cea mai mare parte a problemelor economice discutate mai sus rămîneau de actualitate. Înainte de a le trece în revistă, trebuie să subliniem încă o dată că, în ciuda numeroaselor probleme inerente sistemului, consumatorii iugoslavi beneficiau de o gamă mult mai largă de produse de calitate decît omologii lor din oricare altă țară a blocului comunist, inclusiv Uniunea Sovietică. Țara luată ca un tot dădea impresia unei prosperități net superioare vecinilor ei. Cu toate acestea, idealul autoconducerii muncitorești conținea încă multe contradicții interne. În cadrul întreprinderilor, muncitorii erau adesea mai interesați de propriile lor beneficii și de condițiile lor de muncă decît de chestiunile legate de politica generală. Așa cum comenta un fost director: „În loc să însemne o autoconducere a și pentru întreprindere și societate ca un întreg, sistemul nostru de autoconducere înseamnă pentru majoritatea oamenilor autoconducerea lor înșiși – să muncească doar cînd și cît de din greu vrea fiecare, dar avînd siguranța că va avea oricînd un loc de muncă și că salariul lui va continua să crească.”⁴⁵

Și alte dificultăți economice erau la fel de stînjenitoare. Deși producția agricolă se afla în cea mai mare parte tot în mîinile micilor fermieri, ea nu arăta o rată de creștere suficient de mare ca să îndeplinească rolul scontat de planificatori. Și mai controversată era continua inegalitate dintre bogăția republicilor favorite, în primul rînd a Sloveniei și Croației, și cea a Macedoniei, Muntenegrului și a regiunii Kosovo, mult mai sărace. O parte din celelalte probleme economice existau și în restul lumii. Iugoslavia era și ea afectată de o rată ridicată a inflației, care ajunsese în 1980 la 30 %. Asemeni restului puterilor europene, poziția ei economică era foarte mult prejudiciată de creșterea prețului petrolului, care contribuia la înrăutățirea deficitului extern deja alarmant, acesta fiind în 1980 de 15 miliarde de dolari; plata dobînzilor pentru datoriile contractate reprezenta pînă la 25 % din valuta străină obținută. Șomajul depășise cifra de 800 000 în perioada aceasta.

În relațiile externe guvernul ducea aceeași politică de nealiniere, chiar dacă poziția aceasta era tot mai greu de susținut. În vreme ce principiul de bază al acestei mișcări reclamase pînă atunci menținerea unui grad extins de unitate a națiunilor subdezvoltate din Asia și Africa, această alianță liberă a dus la apariția unor serioase fisuri. În ochii iugoslavilor, nealinierea însemna o separare de ambele blocuri ale marilor puteri, atît de „hegemonismul” sovietic cît și de „imperialismul” american. Această poziție neutră era combătută tot mai mult de Uniunea Sovietică, ai cărei diplomați se foloseau de Cuba ca să dirijeze mișcarea doar împotriva puterilor occidentale. Tito a jucat un rol de frunte la conferința țărilor nealiniate de la Havana din 1979, încercînd să mențină caracterul cu adevărat neutru al alianței.

⁴⁵ Citat din *New York Times*, 11 mai 1980, p. 2E.

În ciuda acestui fapt, relațiile cu Uniunea Sovietică rămăneau în centrul politicii externe iugoslave. Iugoslavia era la urma urmei un stat socialist, iar aliații sovieticilor erau vecinii ei apropiați. Brejnev a vizitat Belgradul în august 1971, iar Tito i-a întors vizita în iulie 1972. S-a pus astfel capăt oficial înstrăinării de după invazia din Cehoslovacia din 1968. Suspiciunile iugoslavilor față de intențiile sovieticilor rămăneau totuși puternice. Conștient de aceste sentimente, Brejnev i-a condamnat în timpul unei vizite făcute la Belgrad în noiembrie 1976 pe „autorii unor astfel de basme șcareș încercă să prezinte Iugoslavia drept o Scufiță Roșie neajutorată pe care teribilul lup însetat de sânge – agresiva Uniune Sovietică – se pregătește să o sfișie și să o devoreze.”⁴⁶ Pe lângă aceasta, cu toate schimburile de vizite, Tito rămânea un adversar inflexibil al încercărilor sovieticilor de a domina partidele comuniste din toată lumea. El insista asupra ideii că ele trebuie să formeze o asociere de parteneri egali și că toate trebuie să recunoască principiul căilor diferite de înaintare spre socialism. Opuându-se energic intervenției militare sovietice în alte țări, el a condamnat invazia din Afganistan din decembrie 1979.

Spre consternarea sovieticilor, Tito și-a îmbunătățit totodată relațiile cu China. De fapt, relațiile au început să se îmbunătățească după 1969. În 1977, Tito a vizitat China, iar în august 1978, primul-ministru și președintele partidului chinez, Hua Guofeng, a fost oaspetele lui în Iugoslavia. Erau menținute relații bune și cu majoritatea statelor membre ale Comecon-ului (CAER), care constituiau și acum parteneri comerciale importante. După cum era de așteptat, Tito era de acord cu încercarea lui Ceaușescu de a adopta și pe viitor o poziție independentă. Fricțiunile în privința Macedoniei continuau să stîrnească sentimente puternice atât în Bulgaria, cât și în Iugoslavia și împiedicau stabilirea unei cooperări strînse între cele două guverne.

În ceea ce privește Occidentul, comerțul cu țările Pieței Comune era deosebit de important pentru economia iugoslaviei. În plus, statele apusene angajau un mare număr de muncitori iugoslavi și primeau mase de turiști ca să dezvolte această industrie acum înfloritoare. Nu mai puțin de 6,15 milioane de turiști au venit în Iugoslavia în 1973, cifră care a scăzut la aproximativ 5,6 milioane în 1976 și 1977. Nici o controversă majoră nu a apărut la nivel diplomatic oficial într-un deceniu relativ lipsit de evenimente pentru continentul european.

Poate că problema politică centrală a anilor '70 – cu siguranță aceea care a suscitat cel mai mare interes și a atras cea mai mare atenție – era găsirea unui succesor al lui Tito, care era trecut de optzeci de ani. Așa cum am menționat, tensiunile și conflictele anterioare din sistemul iugoslav fuseseră în foarte mare măsură ameliorate de faptul că Tito deținea puterea și prestigiul de a impune o soluție ori de câte ori apărea o criză reală. El a fost un lider neobișnuit de capabil. După cum scria un fost ambasador britanic la Belgrad: „Una dintre cele mai mari forțe ale lui era pragmatismul. El nu era un doctrinar interesat în primul rînd să-și impună punctele de vedere asupra structurii politice ideale dacă era clar că acestea nu puteau fi puse în aplicare.”⁴⁷ Pe toată durata perioadei cît s-a aflat la putere, Tito s-a folosit într-adevăr foarte des de marea lui autoritate ca să impună compromisuri și să constituie un element de mediere între forțele competitive din cadrul populației sale multinaționale și combative.

⁴⁶ Citat din Dennison I. Rusinow, „Yugoslav Domestic Developments“, *American University Field Staff: Reports*, nr. 25, 1978, p. 19.

⁴⁷ Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 259.

Nu exista nici un succesor evident. Către sfârșitul anilor '70 Tito supraviețuise majorității contemporanilor săi. Unul dintre ultimii vechi tovarăși apropiați lui din vremea partizanilor, Kardelj, a murit în februarie 1979. Ranković, deși încă în viață, era în dizgrație și părăsise evident scena politică. În acest deceniu au fost făcute încercări de a se face față situației și de găsire a unei soluții acceptabile pentru toate naționalitățile. Tito a fost președintele statului din 1953 până în 1971, când un amendament adus constituției a instituit o președinție colectivă alcătuită din douăzeci și trei de membri, Tito fiind ales președinte pe viață. Constituția din 1974 a redus numărul membrilor la nouă: câte un reprezentant pentru fiecare republică și provincie autonomă, plus Tito. După moartea lui, conducerea avea să fie asigurată anual, prin rotație, de fiecare dintre aceștia. Au fost făcute aranjamente similare și pe linie de partid. În ianuarie 1980, Tito s-a îmbolnăvit grav; el a murit în cele din urmă în mai 1980 în vîrstă de optzeci și șapte de ani. Conform înțelegerii anterioare, Lazar Koliševski, care reprezenta Macedonia, a devenit șeful președinției statului, iar Ștefan Doronjski din Vojvodina a preluat conducerea Ligii Comuniștilor. Transmiterea în ordine a puterii a contribuit realmente în mare măsură la calmarea temerilor în privința viitorului Iugoslaviei după dispariția omului care fusese incontestabil cel mai puternic și mai încununat de succese lider socialist est-european.

Cu toate multele dificultăți cu care s-a confruntat guvernul iugoslav după 1945, trebuie menționate unele realizări remarcabile. În primul rînd, statul a rămas unit. Iugoslavia, o federație de grupuri naționale cu limbi, religii, legături istorice și resurse economice diferite, era expusă unor mai mari presiuni decît vecinele ei din Balcani, care aveau populații mai omogene.⁴⁸ În al doilea rînd, la fel de important era faptul că asocierea era suficient de puternică ca să permită efectuarea de experimente sociale și politice. Spre deosebire de colegii lor din celelalte state ale blocului, liderii comuniști iugoslavi putea încerca forme diferite de organizare socialistă. Pe lîngă aceasta, ei le puteau acorda locuitorilor lor o gamă de libertăți civile mai largă decît își permitea orice alt guvern comunist. Cetățenii iugoslavi erau liberi să călătorească, să lucreze în afara țării și să emigreze. În al treilea rînd, statul a putut adopta o poziție neutră între lagărul sovietic și Occident și să reziste amestecului în afacerile lui interne.

⁴⁸ În martie 1981 a fost organizat în Iugoslavia un nou recensămînt, ale cărui rezultate au fost parțial publicate mai tîrziu în același an. În cadrul acestei acțiuni, un număr de 1 215 000 de oameni au declarat că sunt de naționalitate iugoslavă, ceea ce reprezenta o creștere cu 450 % față de 1971. Semnificația acestei schimbări a fost interpretată în mod divers. Creșterea populației era de 9,2 %, cea mai mare creștere fiind înregistrată în districtul autonom Kosovo (27,47 %). Albanezii aveau cel mai spectaculos spor de populație, de la 1 309 000 în 1971 la 1 730 000 în 1981. Republicile prezentau următoarele creșteri: Bosnia și Herțegovina – 10,11 %; Croația – 3,95 %; Macedonia – 16,07 %; Muntenegru – 10,08 %; Slovenia – 9,49 %; Serbia (fără provinciile autonome) – 8,36 %. Provincia autonomă Vojvodina a înregistrat un procentaj de creștere scăzut (3,87 %), ceea ce reflecta descreșterea populației maghiare de la 477 374 în 1971 la 425 000 în 1981. *Radio Free Europe Research*, RAD Background Reports/59 (Yugoslavia), 10 martie 1982.

CONCLUZIE

În acest capitol au fost discutate evenimentele interne din patru state socialiste balcanice. În 1945, după terminarea războiului, ele aveau multe trăsături comune. Toate au adoptat guverne bazate pe teoria marxist-leninistă și, cu excepția Albaniei, care s-a aflat inițial sub controlul Iugoslaviei, toate erau supuse la început puternicei influențe sovietice. Fiecare națiune avea un sistem politic monopartit, iar libertățile civile au fost suspendate. Efortul major al guvernului era îndreptat spre o reorganizare totală a vieții economice a țării. Au fost adoptate modelele sovietice staliniste. Accentul principal a fost pus pe industrializare; agricultura, un fel de copil vitreg al comuniștilor, urma să constituie responsabilitatea fermelor de stat și a gospodăriilor colective.

În ciuda acestor începuturi similare, au apărut curînd diferențe. Dintre cele patru state, Bulgaria avea să sufere cele mai puține schimbări. Statul acesta a urmat cu devieri relativ puține modelul original adoptat după victoria comuniștilor și a rămas apropiată de Uniunea Sovietică în afacerile externe. Cu toate că România va menține un sistem intern rigid, guvernul ei a reușit să manifeste după 1964 o oarecare independență în politica lui externă. Albania a menținut și ea o organizare internă doctrinară, dar a urmat un curs contestat în relațiile internaționale. Într-adevăr, legăturile prietenești cele mai strînse ale albanezilor erau cele din cadrul blocului socialist, adică cu Iugoslavia, Uniunea Sovietică și China, dar statul lor nu a ezitat să intre într-o serie de controverse înverșunate cu o parte din țările din cadrul blocului.

Iugoslavia a avut o poziție aparte în rîndul acestor patru state. Țara aceasta nu numai că a dus o politică externă extrem de independentă, dar a și permis o foarte mare libertate în interiorul țării. Menținînd un sistem monopartit și controlul ideologic, ea nu a instituit însă aceeași supraveghere strictă a vieții și persoanelor ca în statele vecine. În plus, avînd o structură națională complexă, conducerea ei a încercat cel puțin să găsească un sistem care să le permită naționalităților ei, fiecare avînd propriul ei trecut istoric și dificultăți economice singulare, să trăiască împreună într-o relativă armonie. Nemulțumirile din trecut nu au fost în nici un caz date uitării, dar a fost măcar recunoscută existența problemelor.

Din cauza situației internaționale generale, statele acestea au fost scutite după 1945 de poverile războiului și ale revoltelor naționale care constituiseră o sursă majoră de pierderi pentru resursele lor în secolele anterioare. Ele puteau astfel să-și dedice energiile dezvoltării interne, iar obiectivele și dificultățile întîmpinate de fiecare stat în acest context au fost deja descrise aici. Prin anii '80, națiunile balcanice puteau face bilanțul ultimilor treizeci și cinci de ani cu sentimente diferite. Fuseseră incontestabil realizate multe lucruri, dar situația economică internațională dificilă, ale cărei efecte au frînat dezvoltarea și au redus pînă și prosperitatea celor mai bogate țări, a dus firește la mărirea greutăților pentru această regiune relativ săracă. Aici, ca și în alte părți, perspectiva viitorului economic al oamenilor a devenit mai puțin optimistă.

Alternativa greacă

PROBLEMELE ECONOMICE: INTERVENȚIA AMERICANILOR

Anii de după cel de al doilea război mondial au constituit pentru poporul grec o repetare a experienței anterioare. Războiul se încheiase în 1918 pentru cea mai mare parte a Europei, dar armata grecească a luptat aproape fără întrerupere pînă în 1922. De asemenea, cu toate că în mai 1945 în Europa continentală era pace, grecii au fost angajați într-un sîngeros război civil pînă în 1949. Ambele perioade au avut drept rezultat o masivă recolonizare și o dislocare a așezărilor grecești. În anii '20, ca urmare a dezastrului din Anatolia și a schimbului de populații, aproximativ 1,3 milioane de greci aveau cămine noi. Războiul civil a dus după 1946 la crearea unui grup de circa 700 000 de refugiați, care trebuiau ori să fie trimiși înapoi în satele lor, ori să li se ofere alte locuri de muncă. Cei care aveau propriile gospodării sau ateliere au întîmpinat cele mai mici greutăți ca să-și reia o existență normală. O mare parte a lor nu s-au mai întors niciodată în casele lor sărace din munți: unii au emigrat, alții s-au mutat în orașe.

Cel de-al doilea război mondial și războiul civil provocaseră distrugerii economice enorme. Pe lîngă aceasta, situația din timpul războiului dusesse la intensificarea problemelor economice fundamentale analizate mai sus. Suprafața limitată de pămînt arabil și lipsa multor cerințe de bază necesare unei economii industriale rămîneau marile impedimente ale progresului economic al Greciei. În 1950 agricultura era încă ocupația majoră a jumătate din populație. Ca și înainte, fragmentarea proprietăților individuale, datorată în primul rînd obiceiurilor în privința moștenirii, făcea dificilă introducerea metodelor moderne. Dezvoltarea industrială rămînea modestă, predominînd fabricile și atelierele mici. Majoritatea firmelor reprezentau afaceri de familie; ele erau furnizoarele unui grup restrîns de clienți locali și nu fuseseră înființate cu scopul de a face față competiției de pe piața internațională. Protejate pînă atunci de tarife ridicate, ele aveau nevoie de continuarea acestei politici ca să supraviețuiască. Era dificil pentru aceste afaceri să adopte noile tehnologii sau să achiziționeze echipament modern scump. Ele se biziiau în schimb pe forța de muncă ieftină. Grecii ezitau în același timp să investească în industrie, continuînd să prefere să cumpere proprietăți imobiliare și să intre în comerț. În anii aceștia multe familii grecești aveau mai curînd tendința să achiziționeze case și apartamente decît să investească în întreprinderile locale chiar și pe scară mică.

Izbucnirea războiului civil determinase firește cursul evenimentelor viitoare; Grecia avea să-și mențină sistemul politic și economic vest-european. Țara urma însă să fie supusă acum unei noi și extrem de controversate influențe, cea a Statelor Unite. În capitolele anterioare au fost analizate amestecul sovietic în țările blocului comunist și cel al britanicilor la Atena după 1944 și a fost scoasă în evidență extrema sensibilitate a tuturor acestor state față de intervenția străină. Era deci inevitabil ca orice încercare a oficialilor americani de a influența politica internă a grecilor să fie întâmpinată cu mare suspiciune și, din păcate, amestecul american era adeseori flagrant. În plus, în vreme ce guvernul sovietic reușea de obicei să-și ascundă activitățile din Europa de est sub un vâl de secretism prin impunerea unei cenzuri stricte, acțiunile americanilor beneficiau de o mare publicitate nu numai în presa opoziției grecești, ci și în aceea din toată Europa, precum și din Statele Unite.

Semnul cel mai evident al implicării americanilor era marea cantitate de bani furnizată, fără care Grecia nu s-ar fi putut redresa. Acestei națiuni de aproximativ 8 milioane de oameni i s-au acordat între 1947 și 1966 un ajutor economic de 1895 milioane și o asistență militară în valoare de 1 854 milioane, adică un total de 3749 milioane de dolari. În 1966-1967, ea a primit o asistență militară care s-a ridicat la circa 65 de milioane de dolari, sume asemănătoare fiind furnizate și în anii următori.¹ Furnizând acești bani, guvernul american insista asupra faptului ca oficialii lui să fie consilieri sau să participe la programele finanțate cu aceste sume. Condiția aceasta se datora îngrijorării americanilor față de corupția extrem de răspândită în cercurile politice grecești. De experții americani era nevoie și în domeniul asistenței tehnice în vederea realizării anumitor proiecte. Oficialii și misiunile americane supravegheau deci o mare parte a activităților grecilor și le controlau cheltuielile, mai ales pe cele legate de atribuțiile Ministerului Coordonării, care includea departamentele finanțelor și comerțului. Intervenția americanilor era de asemenea extrem de mult simțită în problemele militare. Ofițerii americani făceau parte din Statul Major al armatei grecești și erau atașați pe lângă unitățile acesteia la nivel de divizie. Prezența reprezentanților americani în atât de multe posturi importante îi implica desigur profund în afacerile interne ale Greciei și în conflictele politice. Dat fiind că erau asociați cu partidele și cu persoanele aflate la putere, cei care își pierduseră pozițiile oficiale sau cei a căror mândrie națională fusese rănită au luat firește atitudine împotriva influenței străine. În plus, din moment ce ambasada americană de la Atena era implicată în alcătuirea și schimbarea cabinetelor, era de așteptat ca ea să poarte blamul pentru eșecurile și slăbiciunile regimurilor pe care le sprijinea.

Multe probleme aveau să învenineze relațiile greco-americane, unele dintre ele fiind obișnuitele fricțiuni pe care le-am văzut făcându-și apariția ori de câte ori o mare putere europeană încerca să se erijeze în postură de călăuză sau să controleze un stat balcanic. Deși Statele Unite, spre deosebire de atitudinea Uniunii Sovietice în Europa de est în anii care au urmat imediat după sfârșitul războiului, nu au profitat de poziția lor, existau multe dificultăți, unele dintre ele de natură personală. Misiunile britanice anterioare fuseseră formate din oficiali cu educație clasică; cea mai mare parte a lor erau filo-eleni care admirau sincer civilizația antică grecească. Ei aveau de asemenea mai multă experiență în înțelegerea mentalității grecești decât omologii lor americani. Consilierii americani proveneau dintr-un mediu diferit. Cu toate

¹ Jane Perry Clark Carey și Andrew Galbraith Carey, *The Web of Modern Greek Politics*, Columbia University Press, New York, 1968, p. 213.

că o mare parte a lor lucrau cu mare bunăvoință și mult devotament, alții îi deranjau pe sensibili greci. Resentimentele au răbufnit cu violență abia în anii '60, când, pe drept sau pe nedrept, Statele Unite au fost identificate cu regimurile nepopulare.

Poziția americanilor era bineînțeles influențată și de modificarea situației internaționale. După deviaționismul lui Tito și evidenta dispariție într-o oarecare măsură a pericolului de la granița de nord, Grecia avea mai puțină nevoie de o putere protectoare. În ceea ce privește recunoștința pentru sprijinul acordat până atunci, unii susțineau că Statele Unite acționaseră în propriul lor interes în această privință și că, de fapt, majoritatea ajutoarelor fuseseră acordate după ce nu mai era nevoie de ele. În anii de după războiul civil, când prezența americanilor era încă masivă, după cum era de așteptat, politica Statelor Unite în partea de est a Mediteranei era mai curînd bazată pe interesele americanilor decît pe nevoile și preocupările grecilor. Obiectivele urmărite de americani nu coincideau întotdeauna cu cele ale grecilor mai cu seamă în privința Ciprului, singura problemă majoră a relațiilor externe ale Greciei.

PAPAGOS ȘI KARAMANLIS: GUVERNELE GRECEȘTI PÎNĂ ÎN 1963

Liderii partidelor Liberal și Populist au colaborat în timpul războiului civil. Cabinetele erau alcătuite din reprezentanții centrului și ai dreptei spectrului politic; cel mai puternic partid din adunare era Partidul Populist. Influența dreptei a crescut în același timp în armată și în poliție. Așa cum era de așteptat, măsurile de pedepsire și de recompensare au fost luate împotriva liderilor rebeli și a suporterilor lor după încheierea luptelor. Între iunie 1946 și octombrie 1949 au fost pronunțate 3150 de condamnări la moarte, dintre care 1233 au și fost executate. Mii de persoane au fost condamnate la închisoare pe diferite termene.² Aceste procese și continuarea întemnițării deținuților politici aveau să devină problemele politice majore în anii următori.

După încheierea conflictului civil, politica Greciei a revenit la normal. Un mare număr de facțiuni grupate în jurul unor personalități puternice luptau iar pentru putere. Fragmentarea aceasta a vieții politice a fost ilustrată elocvent de alegerile din martie 1950, în care patruzeci și patru de partide s-au angajat în competiție pentru ocuparea a 250 de locuri. Sistemul reprezentării proporționale introdus în 1946 asigura unui mare număr din aceste grupări obținerea unui anumit număr de locuri. În ciuda faptului că populiștii erau singurul partid unic care a obținut cel mai mare număr de locuri, 62, majoritatea voturilor au fost acordate candidaților liberali de centru, care aparțineau mai multor grupări conduse de lideri diferiți. Astfel, facțiunea lui Venizelos a cîștigat 56 de locuri, suporterii lui Papandreou 35, iar Plastiras, care era șeful Uniunii Naționale Progresiste, sau EPEK, 45. Partidul Comunist fusese scos în afara legii în 1948, dar membrii lui au putut participa la alegeri în cadrul Noului Front Democrat, care a obținut 18 locuri. Acest echilibru dintre partide făcea dificilă formarea unui guvern stabil. Folosindu-se de amenințarea sistării ajutoarelor, oficialii americani au încercat să unească partidele de centru și de dreapta, dar situația a continuat să fie confuză. În următoarele optsprezece luni au fost formate cinci cabinete de coaliție slabe, patru

² John Campbell și Philip Sherrard, *Modern Greece* Benn, London, 1968, p. 249.

conduse de Venizelos și unul de Plastiras. Acest sistem eșuase prin toamna anului 1951, astfel că a fost nevoie să fie organizate alegeri noi.

Dorința americanilor de instalare a unui guvern stabil nu se împlinise deci; partidele de centru nu reușiseră să colaboreze în vederea instituirii unei administrații care să funcționeze armonios. După izbucnirea războiului din Coreea, la care trupele grecești au participat ca parte a contingentului Națiunilor Unite, politica americană s-a schimbat, în sensul sprijinirii unor cabinete mai conservatoare și nu a coalițiilor liberale. A fost astfel susținut Alexandros Papagos, care dobândise o reputație națională în campania grecilor împotriva Italiei și comandase armata la sfârșitul războiului civil. Întrucât petrecuse cea mai mare parte a anilor celui de-al doilea război mondial în mai multe lagăre de prizonieri germane, el nu luase parte la complicatele manevre politice din perioada aceasta. Fiind în primul rînd militar, Papagos, care a devenit în 1949 singurul feldmareșal al Greciei, nu avea o părere prea bună despre politicienii de profesie. El a format acum o coaliție a partidelor de dreapta cunoscută sub numele de Alianța Grecească, intenționat copiată după Alianța Poporului Francez organizată de generalul Charles de Gaulle. Papagos a reușit să obțină sprijinul a patru oameni care aveau să joace pe viitor un rol major în afacerile Greciei: Panaghiotis Kanellopoulos, Ștefan Ștefanopoulos, Constantin Karamanlis și Spiros Markezinis. Acest nou front politic nu a obținut succese imediat. În alegerile ținute în 1951, care s-au bazat pe un sistem modificat al reprezentării proporționale, Alianța Grecească a obținut 114 din 258 de locuri. Ea le-a dat totuși o lovitură decisivă populștilor, care au cîștigat doar două locuri, dar nu a obținut majoritatea necesară. Alegerile acestea au însemnat cîștigarea a 10 locuri de către o nouă coaliție, Stînga Democrată Unită, sau EDA, care avea să rămînă o combinație stabilă în anii următori. Ea i-a absorbit pe foștii membri ai Partidului Comunist, care au jucat un rol important, poate rolul dominant, în activitățile acesteia. Dintre locurile rămase, Uniunea Națională Progresistă (EPEK) a lui Plastiras și secțiunea Partidului Liberal condusă de Venizelos aveau împreună 131 de locuri. Deoarece Papagos a refuzat să intre într-o coaliție, guvernul a fost bazat pe ultimele partide menționate, iar Plastiras a devenit prim-ministru.

Guvernul acesta a inițiat unele acțiuni importante. În ianuarie 1952 a intrat în vigoare o constituție revizuită și au început negocierile pentru intrarea Greciei în NATO. Au fost luate o serie de măsuri în favoarea celor care fuseseră închiși pentru activitățile depuse în timpul războiului civil. Aproape toate condamnările la moarte au fost comutate, unora dintre inculpați le-au fost reduse sentințele, iar alții au fost achitați. Guvernul se confrunta totuși cu o opoziție constantă, iar situația economică se înrăutățea. Chiar dacă era sprijinită de americani, coaliția era prea slabă ca să facă față situației. Încercînd să asigure baza unui guvern stabil, Papagos a propus adoptarea în alegerile următoare a sistemului majoritar în vigoare în Statele Unite în locul celui al reprezentării proporționale. Plastiras era și el de acord cu schimbarea aceasta. Ambasada Statelor Unite a intervenit din nou în momentul acesta în politica Greciei, avertizînd-o că va sista orice ajutor dacă nu se va institui o situație politică stabilă. Pe lîngă aceasta, ambasadorul american, John E. Peurifoy, a făcut o declarație publică în sprijinul schimbării legii electorale, în care se declara:

Deoarece guvernul american consideră că restabilirea sistemului electoral al „proporționalității simple”, cu inevitabilele lui consecințe privind continuarea instabilității guvernului, ar avea rezultate restrictive asupra utilizării efective a ajutorului acordat Greciei de Statele Unite, Ambasada americană se simte obligată să facă public

cunoscutul ei sprijin față de poziția patriotică a primului-ministru Plastiras în legătură cu acest subiect.³

Declarația aceasta este citată în general ca ilustrare a extinderii presiunii exercitate de americani asupra politicii Greciei. În ciuda faptului că depășea cu siguranță limitele procedurilor diplomatice normale și era desigur neînțeleaptă, ea nu se compara în nici un caz cu amestecul sovietic din cadrul blocului socialist. Firește, votantul grec avea într-adevăr alternativa de a vota pur și simplu în favoarea partidelor anti-americane, respingînd astfel dolarii acestora. Statele Unite nu-și puteau impune dorințele prin mijloace militare: ele nu aveau o armată de ocupație, deși aveau o mare influență asupra politicii și armatei grecești.

Au fost într-adevăr adoptate proceduri de votare diferite, iar alegerile au avut loc în noiembrie 1952. După cum era de așteptat, schimbarea a favorizat Alianța, care a obținut 49 % din voturi și 247 din cele 300 de locuri în adunare. Fostele partide de guvernămînt, liberalii și EPEK, au cîștigat 34% din voturi, dar numărul reprezentanților lor s-a redus la 51. Stînga Democrată Unită (EDA) și populaștii nu au obținut nici un loc. Puterea politică a trecut astfel în mîinile drepte, cu toate că o parte din liberali, inclusiv Papandreou, sprijineau noul regim.

Cu o conducere conservatoare la cîrmă și Papagos ca premier, Grecia a beneficiat de unsprezece ani de stabilitate politică, între 1952 și 1963. Atenția principală putea fi acum schimbată de la certurile dintre facțiuni la rezolvarea problemelor interne. Au fost depuse mari eforturi în privința îmbunătățirii situației economice generale, o serie dintre aceste măsuri bucurîndu-se de un succes deosebit de mare. În mediul rural s-a acordat o mare atenție îmbunătățirii metodelor agricole. Introducerea de semințe selecționate a dus la recolte mai bogate, iar proiectele de irigații, inclusiv cele de asanare a mlaștinilor, au dus la intrarea în circuit a unor suprafețe mai mari de pămînt cultivabil. Să ne amintim că Grecia nu reușise în trecut să-și hrănească propria populație. Țara se dezvoltase suficient de mult prin 1957 ca să facă față cererilor interne; 31 % din terenurile arabile erau destinate acestui scop. Deși realizarea aceasta era importantă, ea însemna totodată că exista mai puțin pămînt disponibil pentru recoltele menite exportului, afit de importante pentru balanța de plăți a Greciei. Ca și în anii anteriori, acestea erau în primul rînd tot tutunul, bumbacul și fructele proaspete și uscate. La mijlocul anilor '60, produsele acestea reprezentau 51 % din valoarea totală a exporturilor grecești.⁴

Pe lîngă îmbunătățirile din agricultură au fost făcute progrese și în alte sectoare ale economiei. Markenizis a fost numit la Ministerul Coordonării și, cu toate că își părăsise postul în 1954, și-a continuat politica. Asemeni suporterilor americanilor, el era în favoarea unei economii deschise a liberei inițiative, dar cu introducerea unor reforme stricte în anumite domenii. El a redus de pildă ponderea serviciilor civile și a încercat să le facă mai eficiente. În scopul asigurării unei valute stabile, Markenizis a devalorizat în 1953 dragma cu 50 %. Un sprijin puternic a fost acordat în perioada aceasta planurilor de dezvoltare economică, cum ar fi construirea de noi centrale electrice și exploatarea resurselor minerale ale Greciei. Cu ajutorul americanilor, în 1955 a intrat în funcție un sistem energetic național; în următorii cincisprezece ani, chiar și cel mai îndepărtat sat de munte avea să beneficieze

³ David Holden, *Greece without Columns* Lippincott, Philadelphia, 1972, pp. 177-178.

⁴ Campbell și Sherrard, *Modern Greece*, p. 299.

de avantajele acestei facilități moderne. O rețea de drumuri, începută în timpul războiului civil din necesități militare, unea strâns toate regiunile țării.

Influența americană a rămas puternică pe tot parcursul acestei perioade, dar obiectivele cabinetului Papagos coincideau cu cele ale Statelor Unite. Imediat după încheierea războiului civil, scopul central al consilierilor americani era restabilirea cât mai curând posibil a situației normale. Au fost introduse în acest moment reforme evidente care implicau restrângerea numerosului aparat birocratic, accentul pe stringerea taxelor și o reducere a efectivului armatei, care înghițea o mare parte a bugetului național. Măsurile de sprijinire a agriculturii erau și ele importante. Reformele impuse guvernului grec se înscriau în mare parte pe linia Noii Politici Economice a epocii Roosevelt din Statele Unite. Punându-i pe greci pe același plan cu propriii lor cetățeni, consilierii americani sperau să introducă o schimbare de atitudine și să pună capăt relațiilor tradiționale de patronaj pe care le considerau corupte. Era de așteptat ca sprijinul financiar american să nu dureze mult timp; ajutorul din cadrul Planului Marshall era prevăzut să se încheie în 1952. Cu toate acestea, după izbucnirea războiului din Coreea și inerenta deteriorare a relațiilor dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, intențiile americanilor s-au schimbat. Drept urmare, guvernul american a acordat o importanță mai mare rolului jucat de Grecia în NATO și locului ei în politica de blocare a influenței sovietice. Reprezentanții americani colaborau bine în acest sens cu guvernul Papagos, care voia totodată să aibă o armată puternică și se opunea ferm comunismului. Aspectele militare ale relațiilor greco-americane au dobândit astfel o nouă importanță și era limpede că sprijinul financiar avea să fie acordat și pe mai departe.

Cele două țări au semnat în octombrie 1953 un acord adițional privind coope-rarea militară. Acest pact conferea Statelor Unite privilegii extraordinare în Grecia, mult dincolo de cele acordate în mod obișnuit altui guvern de un stat care nu se afla sub directă stăpânire colonială a acestuia. Personalul american putea folosi drumurile și căile ferate, precum și să construiască și să controleze baze militare. El avea de asemenea drepturi extinse de extrateritorialitate, un subiect care fusese întotdeauna extrem de delicat. Era firesc ca intensificarea prezenței militare americane să stîrnească ostilitate. Atacurile la adresa influenței americane au devenit curînd un element fundamental al programelor politice ale partidelor de stînga. Mai mult, atunci cînd relațiile Greciei cu Iugoslavia și Turcia s-au îmbunătățit se părea că prezența aceasta era mai puțin necesară. Să nu uităm că Grecia a semnat în august 1953 o alianță militară cu aceste două state: foștii inamici erau acum aliați. Deși acest aliniament avea să se destrame curînd, el a dat pe moment naștere unui sentiment de siguranță.

Guvernul Papagos reprezenta firește o influență conservatoare în viața Greciei. O mare parte a legislației din perioada războiului civil, instituită între 1947 și 1949, era încă în vigoare; practic, ea avea să fie schimbată abia în 1974. Poliția avea o autoritate covârșitoare, puțînd întemnița sau deporta pe oricine fără judecată. Închisorile erau în continuare pline cu cei condamnați din motive politice. Erau încă valabile și Certificatele oficiale relativ la Convingerile Sociale din perioada războiului civil, de care oamenii aveau nevoie ca să obțină orice slujbă la stat, ca să fie admiși în instituțiile de învățămînt superior și să obțină documente ca, de exemplu, permise de conducere sau pașapoarte. În aceste certificate se afirma că nici deținătorii lor, nici vreuna dintre rudele acestora nu aveau legături cu vreo organizație „antinațională.”

Papagos a murit în octombrie 1955. Pus în fața necesității de a numi un succesor în postul de prim-ministru, regele Paul a luat neașteptata decizie de a-l alege pe Constantin Karamanlis, un om care va exercita începînd din acest moment o influență majoră asupra politicii Greciei. Născut în 1907 la Serres, în nordul țării, Karamanlis provenea dintr-o familie săracă; tatăl lui fusese dascăl de țară. El reușise totuși să facă studii superioare și să devină avocat. După ce deținuse o serie de posturi guvernamentale de mîna a doua, Karamanlis a devenit în 1955 ministru al Lucrărilor Publice. Avînd un comportament brutal și direct, el a cîștigat respectul colaboratorilor săi. Era agreat și de consilierii americani, care au ajuns să-l cunoască în contextul proiectelor din domeniul construcțiilor de drumuri.

Numirea lui nu s-a bucurat de acceptul tuturor membrilor Alianței. Papagos îl declarase el însuși ca succesor pe Stefanopoulos. Deoarece dezamăgitul candidat, împreună cu douăzeci și nouă de suporteri, a părăsit coaliția, Karamanlis a înființat propriul lui partid, Uniunea Națională Radicală, sau ERE, pe care o domina. El a fost figura dominantă a vieții politice pînă în 1963 și din nou după 1974. Modificînd de mai multe ori procedurile de votare, el a cîștigat alegerile din 1956, 1958 și 1961 și le-a pierdut „la mustață” în 1963, revenind la putere în 1974. Karamanlis a deținut deci puterea mai mult timp decît oricare alt premier al Greciei de pînă atunci. În ciuda faptului că era nou în domeniu în anii '50, el a dobîndit imediat susținerea din partea elementelor care contau: cei mai influenți politicieni de centru și de dreapta, reprezentanții americani și, la început, curtea regală, care avea încă o mare influență.

Desigur, opoziția a încercat tot timpul să răstoarne guvernul. În alegerile din februarie 1956, centrul și stînga, inclusiv EDA (Stînga Democrată Unită), au format Uniunea Democrată, o combinație care s-a destrămat imediat după anunțarea rezultatelor. ERE (Uniunea Națională Radicală) a obținut atunci 47,3 % din voturi și 165 din cele 300 de locuri. Următoarele alegeri au avut loc în mai 1958. În campania aceasta, partidele de opoziție au întâmpinat mari dificultăți ca să alcătuiască un front unit. Cu toate că Venizelos și Papandreou puteau colabora, acest lucru nu era valabil și pentru ceilalți. ERE a cîștigat din nou o majoritate de 171 de locuri, dar cota ei din totalul voturilor a scăzut la 41 %. Marea schimbare produsă la alegerile acestea a fost constituită de forța demonstrată de EDA, care a obținut un sfert din voturi și 79 de locuri.

Victoriile Uniunii Naționale Radicale (ERE) au fost incontestabil ajutate de faptul că partidul acesta se afla la putere. Ea putea deci apela la poliție și beneficia de sprijinul membrilor ei, care dețineau cea mai mare parte a posturilor din serviciile civile și din armată. În plus, situația economică era bună; viața cetățeanului de rînd se îmbunătățea vizibil. Din nefericire pentru Karamanlis, avea să apară o problemă de politică externă care urma să constituie o năpastă pentru toate guvernele grecești de după 1955. Centrul disputei era insula Cipru, dar soarta acesteia era strîns legată de chestiunea relațiilor cu americanii și de cea a participării la NATO.

DISPUTA ÎN PRIVINȚA CIPRULUI

Cu toate că Grecia făcuse parte din tabăra victorioasă în cel de-al doilea război mondial, victoria nu adusese satisfacția scontată în privința obiectivelor ei teritoriale. Insulele Dodecanese, care fuseseră sub stăpînirea italienilor, au fost anexate, dar situația internațională a impus modificări ale frontierei de nord. Pretențiile

asupra Albaniei au rămas neîmplinite. Schimbarea granițelor nordice ar fi fost oricum dificilă, din cauză că Grecia atinsese în Europa frontierele ei etnice. De fapt, insula Cipru era singurul teritoriu locuit majoritar de greci care nu se afla sub controlul Atenei. Evenimentele care au avut loc în Cipru în anii '50 aveau să transforme această regiune în focarul pasiunilor naționale ale grecilor și să constituie oarecum o supapă pentru frustrările zbuciumului din timpul războiului și din perioada postbelică. Toate cabinetele care s-au succedat în Grecia, indiferent de orientarea lor în ceea ce privește politica externă, au avut de-a face cu această problemă majoră.

Să ne amintim că Marea Britanie a preluat administrarea Ciprului de la Imperiul Otoman în 1878. Când imperiul s-a alăturat Germaniei în primul război mondial, Britania a anexat insula. Această acțiune a fost confirmată de Tratatul de la Lausanne. Populația ei era în 1950 de circa 600 000 de locuitori, din care 80 % erau greci, iar 18 % turci. Ca și în alte părți ale Balcanilor, cele două popoare trăiau separat, fiecare sat avînd propriul lui caracter etnic. În trecut, mai multe guverne grecești succesive reclamaseră așa-numitul *enosis*, adică unirea. Dificultatea fundamentală consta în faptul că insula era situată doar la patruzeci de mile (circa 65 de km – n.t.) de coastele Turciei, dar la cinci sute de mile (circa 810 km – n.t.) de cele ale Greciei. Opoziția violentă a turcilor față de anexarea insulei de către greci era motivată de considerații privind securitatea națională și de perfect justificatele temeri privind eventuala soartă a locuitorilor turci sub stăpînirea grecească. După cum am văzut în trecut, ori de cîte ori era instituită în Balcani o administrație creștină într-o fostă regiune otomană, populației musulmane i se aplicase un tratament dur. Experiența populației turcești din România și Bulgaria după 1945 constituia un exemplu elocvent. Nu exista absolut nimic în situația din Cipru care să fi putut înlătura îngrijorarea turcilor.

Populația grecească a insulei împărțase bineînțeles punctul de vedere al Atenei. Au fost înființate organizații naționale, al căror obiectiv era expulzarea englezilor și unirea cu Grecia. Biserica ortodoxă a jucat din nou un rol de frunte în lupta pentru atingerea acestui țel național. Makarios, arhiepiscopul Ciprului, a devenit principala figură politică a insulei și liderul comunității grecești; el avea totodată legături cu detașamentele înarmate organizate cu scopul de a obliga forțele britanice să plece. Principalul conducător al detașamentelor de gherilă era colonelul Ghiorgios Grivas, activ în timpul războiului ca lider al grupului de dreapta X (sau Chi). El era șeful Organizației Naționale a Luptătorilor Ciprioți, sau EOKA, din insulă.

Naționaliștii greci aveau oarecari speranțe de reușită. Papagos simpatiza cu telurile lor, deși nu a făcut cine știe ce ca să-i ajute cît timp a fost la putere. Pe lîngă aceasta, guvernul britanic părea inițial că are de gînd să-și lichideze posesiunile coloniale. În ciuda acestui fapt, curînd a devenit evident că, din contra, Marea Britanie intenționa să-și mențină statutul de putere în Marea Mediterană și să-și stabilească de acum înainte baza de operațiuni în Cipru. Autoritățile britanice au declarat limpede că nu intenționau să acorde insulei independența sau să modifice statutul ei într-o manieră radicală. Apelurile ciprioților la Națiunile Unite au rămas și ele fără urmări.

Deoarece era clar că obiectivele lor nu puteau fi atinse pe calea negocierilor, o mare parte a ciprioților greci au recurs la teroare. Grivas, care adoptase pseudonimul de Dighenis Akritas, a devenit figura de frunte. Detașamentele lui inițiau acțiuni violente nu numai împotriva ocupanților englezi, ci și a populației turcești. Așa cum era de așteptat, evenimentele acestea au provocat o reacție violentă din partea Turciei, care era dispusă să accepte continuarea dominației britanice, dar nu și trecerea insulei sub controlul Greciei. Disputa care s-a iscat în legătură cu Ciprul a

produs o animozitate foarte mare între aceste două parteneri ale NATO, complicând astfel politica Statelor Unite în estul Mediteranei. Ulterior, în mare parte datorită patimilor stîrnite în rîndul oamenilor de această problemă, nici unul dintre cele două guverne, turc sau grec, nu putea renunța la intenția lui de a sprijini partea respectivă a populației insulei. Ambele naționalități au recurs la violență. În timp ce teroriștii ciprioți greci îi atacau pe turcii din insulă, populația turcească a Istanbulului s-a năpustit în septembrie 1955 asupra celor circa 100 000 de greci care locuiau încă în oraș. Drept urmare a tulburărilor de aici, majoritatea grecilor au fost nevoiți să emigreze.

Extrem de deranjați de situația aceasta, diplomații britanici au încercat să joace rolul de mediatori între guvernele grec și turc și între cele două comunități din Cipru. În martie 1956, autoritățile britanice l-au exilat pe arhiepiscopul Makarios în insulele Seychelles, unde acesta a rămas pînă în aprilie 1957, cînd s-a întors în Grecia. Atît acum cît și mai tîrziu, guvernul turc era de acord cu o împărțire a insulei, soluție de care Atena nici nu voia să audă: opinia publică grecească cerea dobîndirea controlului asupra întregului teritoriu, ceea ce a dus la instalarea unei situații de remiză. În insulă, detașamentele înarmate de greci și turci aveau ciocniri intermitente; liderii celor două comunități nu puteau ține situația sub control. Erau livrate în secret arme combatanților turci, care erau depășiți numeric.

După eliminarea soluției împărțirii și a celei a unirii, rămînea o singură soluție – independența. Marea Britanie era dispusă să cedeze controlul, dar numai în anumite condiții specifice. Într-o încercare de a ajunge la o înțelegere, Karamanlis s-a întîlnit la Zürich în februarie 1959 cu premierul turc, Adnan Menderes. Propunerile lor, susținute de ambele guverne și de Marea Britanie, au fost apoi supuse aprobării lui Makarios și a lui Fazil Küçük, liderul comunității cipriote turce, dar fără opțiunea modificării lor. Toți cei implicați în negocieri au fost de acord că insula trebuia să devină o republică independentă, fără legături cu Grecia sau Turcia. A fost elaborat un sistem sofisticat în vederea menținerii unui echilibru național, minoritatea turcă beneficiind însă de un avantaj numeric. Președintele urma să fie grec, iar vice-președintele turc. Avea să fie aleasă o cameră a reprezentanților alcătuită din cincizeci de membri: treizeci și cinci greci și cincisprezece turci. Posturile din administrație urmau de asemenea să fie împărțite conform criteriului național. În august 1960 Ciprul a devenit deci stat independent, președinte fiind Makarios, iar vice-președinte Küçük.

În ciuda independenței teoretice a Ciprului, puterile au rămas profund implicate în problemele locuitorilor lui. Marea Britanie deținea două baze aeriene și existau încă o serie de trupe de ocupație britanice și turcești. Britania, Grecia și Turcia aveau totodată statut de puteri garante ale insulei, ale cărui prevederi îi permiteau oricăreia dintre ele să intervină unilateral. Cele trei state au fost de asemenea de acord în privința faptului că nu urma să fie vorba de nici o împărțire sau unire.

Această soluție moderată și inteligentă nu o satisfăcea pe nici una din părți. Atît grecii de pe continent, cît și cei din insulă erau deosebit de agitați, obiectivul ambilor rămînînd unirea. Deoarece Statele Unite sprijineau noul aranjament, problema afecta direct influența americană la Atena. Firește, Stînga Democrată Unită (EDA) a atacat acest acord. Partidul acesta dorea ca Grecia să adopte o poziție neutră, să stabilească mai multe legături cu blocul socialist și să iasă din NATO. Toți cei care i se opuneau lui Karamanlis s-au folosit de problema aceasta ca să slăbească guvernul acestuia și să-l facă să pară o unealtă a americanilor. Întregul episod a dus la creșterea numărului celor care erau împotriva prezenței americane. Chiar și prietenii Statelor Unite au considerat că Washingtonul ar fi trebuit să-i sprijine mai mult

pe greci în chestiunea Ciprului, ignorînd deci faptul evident că Turcia, ca națiune mai numeroasă și mai puternică, constituia pentru NATO un aliat mai valoros.

Sentimentul anti-american s-a manifestat atunci cînd blocul socialist a propus crearea unei zone neutre în Balcani și, mai intens, în decembrie 1957, atunci cînd a fost pusă în discuție plasarea rachetelor balistice cu rază medie de acțiune. Nu numai stînga, dar și mulți dintre cei de centru s-au opus instalării acestora. A fost dezbătut pericolul reprezentat pentru Grecia de prezența pe pămîntul ei a armelor nucleare și a fost atacată valoarea pentru ea a alianței cu Statele Unite. Pe lîngă aceasta, o mare parte a grecilor cu funcții de răspundere au ajuns să pună sub semnul întrebării necesitatea cheltuielilor uriașe făcute pentru apărarea națională. În perioada aceasta, Grecia cheltuia, proporțional cu bugetul ei, un procentaj mai mare din acesta decît oricare altă țară din NATO. Fondurile ajutorului american fuseseră de asemenea mult reduse, astfel că sursa această de bani s-a diminuat și ea.

Sentimentul crescînd de dezamăgire față de Statele Unite i-a determinat pe mulți greci moderați să prefere strîngerea relațiilor cu țările europene continentale și slăbirea celor cu Washingtonul și cu Londra. Guvernul grec a solicitat în acest sens în iunie 1959 intrarea în Comunitatea Economică Europeană (EEC), căreia Marea Britanie nu i se alăturase încă. În iulie 1961 a fost semnat un acord care prevedea că Grecia urma să devină membră cu drepturi depline a acesteia abia în 1984. Pe toată durata acestei perioade, economia grecească avea posibilitatea să se pregătească în vederea asocierii cu țările industriale mai dezvoltate.

SCHIMBĂRI SOCIALE ȘI ECONOMICE

În ciuda creșterii opoziției față de Karamanlis și a controversei asupra Ciprului, perioada aceasta de relativă stabilitate politică a fost marcată de mari schimbări în viața Greciei. Deosebit de importantă era prosperitatea tot mai mare: venitul mediu pe cap de locuitor era în 1951 de 112 dolari, dar crescuse prin 1956 la 270 dolari, iar prin 1964 era de 500 dolari – desigur, încă scăzut în comparație cu standardele europene. Îmbunătățirile economice și sociale erau însoțite de tensiunile și nemulțumirile care apar de obicei în perioadele de schimbări rapide. Extrem de evidente au fost în acest moment deplasările de populație. Emigrația celor din districtele rurale sărace la care am asistat și în trecut a continuat. Mulți greci plecau permanent în căutare de case și slujbe peste mări și oceane, mai ales în Statele Unite, Canada și Australia; un punct culminant al acestui fenomen a fost atins în 1965, cînd au emigrat 117 167 de oameni. S-a apreciat că în intervalul 1951–1970 au emigrat 850 000 de persoane, adică 25,9 % din forța de muncă a țării. Dintre aceștia, 600 000 au rămas definitiv peste hotare. Pe lîngă aceasta, mulți alții au găsit de lucru în centrele industriale ale Europei, în special în Germania de vest. Statutul acestora era reglementat prin acordurile dintre guvernele german și grec în privința condițiilor de muncă ale așa-numiților *muncitori temporari*: salariile lor corespundeau sistemului de plăți salariale în vigoare în Germania, urmînd să primească și beneficii sociale, dar se prevedea ca ei să se întoarcă în cele din urmă în Grecia. Banii trimiși de muncitorii temporari au constituit un ajutor decisiv pentru echilibrarea balanței de plăți a Greciei.

În afara emigrației peste hotare, a avut loc și o masivă mișcare din zonele rurale spre orașe. Populația Atenei a crescut între 1951 și 1961 de la 1,37 la 1,85 milioane de locuitori; astfel, aproape un sfert din cele 8 milioane de cetățeni greci locuiau în capitală. Prin 1961 s-a realizat un echilibru între populația urbană și cea rurală. Ne putem foarte bine imagina efectul acestei mișcări asupra mediului sătesc. Drept rezultat al migrației interne și externe, în multe sate au rămas doar cei foarte bătrâni și cei foarte tineri, ceea ce a dus la o penurie a forței de muncă din agricultură.⁵

Noile populații ale orașelor întâmpinau mari dificultăți în adaptarea la viața urbană. Pentru mulți dintre ei, condițiile oferite de orașe nu corespundeau așteptărilor lor. În plus, chiar dacă situația lor personală s-a îmbunătățit, viața la oraș îi pune în contact cu cei mai mari beneficiari ai sistemului politic și social. Ei erau martori oculari ai vieții clasei privilegiate și ai obiectelor de lux din vitrinele magazinelor. Tulburările și nemulțumirile au avut drept rezultat creșterea opoziției față de guvernul aflat la putere.

Cabinetul Karamanlis, ca și regimurile socialiste, trebuia să facă față problemei alegerii celui mai bun mijloc de asigurare a unei situații economice mai bune. Grecii din toate partidele erau în favoarea modernizării; și ei doreau ca statul lor să beneficieze de toate avantajele națiunilor industrializate din Europa Occidentală. Problema investiției în industrie nu fusese însă rezolvată. Guvernul nu putea desigur să aplice metodele economiilor socialiste de planificare centralizată. Pe lângă aceasta, cetățenii greci ezitau încă să-și investească banii ca persoane fizice în întreprinderile industriale. S-a apelat la o alternativă, încercându-se atragerea capitalului străin, dar aceste eforturi au devenit imediat o sursă de controverse politice. Uzinele de aluminiu de la Péchiney, care erau controlate de francezi, plus o rafinărie de petrol și uzina petrochimică construită la Salonic de Standard Oil din New Jersey erau ținta unor critici acerbe. Ambelor întreprinderi li s-au acordat concesiuni speciale și mulți erau convinși că ele erau implicate în corupția politică. Refuzând să admită faptul că țara lor nu avea capitalul, resursele sau tehnica necesare unei dezvoltări economice complet independente, o mare parte a grecilor erau foarte suspicioși față de toți investitorii străini. Ei manifestau o atitudine la fel de neîncrezătoare și în privința cetățenilor greci care deveniseră extrem de bogați, ca, de pildă, a armatorului Stavros Niarchos, care construise o serie de șantiere navale în apropiere de Atena, și a lui Aristotel Onassis, care, printre alte acțiuni, achiziționase liniile aeriene naționale.

Marile concesiuni acordate străinilor și milionarii locali constituiau ținte sigure ale atacurilor sfîngii, chiar dacă investiția străină era practic relativ mică. Putea fi zugrăvit un tablou al unei țări aflate la cheremul exploatatorilor străini care erau în cîrdășie cu un guvern corupt. Regimul Karamanlis era extrem de vulnerabil față de acest tip de critici. Ca și în trecut, sistemul distribuirii posturilor era aplicat pe scară largă; suporterii Uniunii Naționale Radicale (ERE) dețineau posturile cele mai importante din administrație și exista încă un grad ridicat de corupție. Mai mult, guvernul depusese efortul principal în direcția dezvoltării economice, neglijînd serviciile sociale. Bogații beneficiaseră într-adevăr de mai multe avantaje decît cei săraci. Aceștia din urmă nu numai că primeau foarte puțin de la stat, dar sistemul de impozitare apăsa mai mult pe umerii lor. Taxele indirecte constituiau încă o parte majoră a veniturilor statului. Păturile privilegiate ale populației erau experte în

⁵ William H. McNeill, *The Metamorphosis of Greece since World War II*, University of Chicago Press, Chicago, 1978, pp. 105, 106, 117.

evaziunea fiscală și reușeau să se eschiveze de la a contribui la cheltuielile naționale cu sume proporționale cu veniturile lor.

Sistemul de învățământ, care avea nevoie disperată de o reformă radicală, era de asemenea sursa unor amărăciuni deosebit de răspindite. Școlile și instituțiile de învățământ superior sufereau de pe urma faptului că statul investea în educație doar 2,1 % din veniturile lui. Numai o mică parte a populației putea urma cursurile acestora din urmă. Deschiderea acestei uși spre progresul social și economic era una dintre problemele majore ale atacurilor opoziției la adresa cabinetului Karamanlis și a lui personal.

Prin anii '60 acesta s-a confruntat cu toate problemele care puteau fi acumulate de un regim care se aflate prea mult timp la putere. Politica economică și disputa asupra Ciprului provocaseră o mare nemulțumire. În plus, un număr important din partidele politice de opoziție au reușit în cele din urmă să depășească diferențurile dintre ele și să se unească în scopul atingerii obiectivului lor comun: răsturnarea lui Karamanlis. Spre deosebire de anii '50, anii '60 aveau să fie anii schimbărilor politice.

PERIOADA PAPANDREOU

Formarea Uniunii de Centru

Lunga perioadă de dominare a ERE (Uniunea Națională Radicală) fusese posibilă cel puțin parțial datorită fragmentării centrului și a handicapurilor suferite de stînga ca urmare a războiului civil. În vreme ce ERE în partea dreaptă și EDA (Stînga Democrată Unită) în cea stîngă a spectrului politic erau combinații politice stabile, centrul era împărțit în diverse partide rivale. Polarizarea aceasta prezenta unele pericole evidente. Pe măsură ce opoziția împotriva lui Karamanlis se intensifica, apărea posibilitatea ca EDA, despre care se credea că era controlată de comuniști, să aibă avantajul de a fi singura alternativă politică stabilă la ERE și să cîștige viitoarele alegeri. Dezavantajul lipsei unui centru puternic era recunoscut și de Washington. În 1960 a venit la putere administrația Kennedy. Simpatizînd mai puțin cu dreapta, noii lideri și-au dat totodată seama că nu era înțelept să identifice influența americană doar cu un singur partid. O poziție similară a fost adoptată și de cercurile regale. Presiunile în privința instituirii unei coaliții de centru proveneau deci atît din afara sistemului politic, cît și din interiorul acestuia.

Dîndu-și seama de necesitatea inițierii unei acțiuni, liderii centrului au luat măsuri de formare a unui front comun. În cadrul discuțiilor care au durat din februarie pînă în septembrie 1961, șefii celor nouă partide, sub conducerea lui Papandreu, care colabora cu Venizelos, și-au rezolvat neînțelegerile astfel ca să poată colabora cel puțin în alegeri. Din cauza obiectivelor și a conducerii lor diferite, ele nu au putut prezenta electoratului un program unic. În ciuda acestui fapt, coaliția lor politică, Uniunea de Centru, a intrat într-adevăr în alegeri în octombrie 1961 ca partid unit, dar nu le-a cîștigat: ERE a obținut 50,8 % din voturi, fiindu-i astfel atribuite 176 de locuri în adunare. Împreună cu Partidul Progresist al lui Markenizis, Uniunea de Centru a cîștigat 100 de locuri, iar EDA 24.

După înfrîngerea suferită, Uniunea de Centru a declanșat prompt o campanie activă și agresivă împotriva guvernului lui Karamanlis, care rămăsese la putere.

Papandreou, principalul purtător de cuvânt al Uniunii, un orator de mare talent capabil să mențină trează atenția maselor largi și să le convingă, a contestat valabilitatea alegerilor. Faptul dacă acuzațiile de fraudă și violență erau justificate sau nu rămîne o chestiune deschisă, dar candidații ERE beneficiaseră incontestabil de avantajele tradiționale ale partidului aflat la putere și de posibilitatea de a apela la sprijinul poliției. Pe lângă aceasta, electoratul putea foarte bine să creadă că oficialitățile falsificaseră rezultatele, pentru că acest lucru se mai întîmplase în trecut. În afara cererii de organizare a unor alegeri noi, Papandreou a scos în evidență slăbiciunile deja analizate ale administrației Karamanlis: influența americană, eșuarea anexării Ciprului, numărul mare al investitorilor străini și mai ales lipsa serviciilor sociale și inegalitatea crescîndă dintre clasele sociale. Fiind un vorbitor abil și cu mare priză la public, el avea o mare influență asupra celor îngrijorați și nemulțumiți de situație. Programul lui nu era revoluționar, Papandreou nemilitînd pentru ruperea alianței cu NATO sau pentru o modificare fundamentală a sistemului politic. El pune pur și simplu accentul pe problemele care stîrniseră cele mai multe controverse și care îi atrăgeau pe cei mai mulți dintre alegători. Popularitatea lui ca persoană era de asemenea importantă:

Nu numai abilitatea inegalabilă a lui Papandreou de a se adresa maselor le captiva pe acestea. El sesizase pur și simplu setea de dreptate socială a muncitorilor și mai ales a țărănimii. În timp ce guvernul anunța cu mîndrie coeficienții impresionanți ai creșterii economice, ideologia și legăturile lui cu afacerile aducătoare de profituri îi împiedica să se gîndească la redistribuirea veniturilor.

Papandreou și-a dat seama în schimb de faptul că creșterea economică rapidă însemna adîncirea inegalității, în primul rînd pentru masele de țărani săraci, care începuseră în perioada aceasta să emigreze peste hotare. Ceea ce nu era, într-un sens, nimic mai mult decît lozinci, pensii pentru țărani în vîrstă, sprijinirea produselor lor prin mărirea prețurilor, tratament medical gratuit și un învățămînt mai eficient pentru copiii lor – devenea astfel ceea ce nici un program politic rațional nu putea deveni vreodată. Timp de un an întreg, în vreme ce politicienii sofisticați se întrebau dacă stratagema avea să reușească, bătrînul a trecut din sat în sat într-o comuniune ciudat de entuziasă și totuși aproape mistică cu oamenii.⁶

Criza care a dus la căderea guvernului Karamanlis a fost totuși precipitată dintr-o altă direcție. Am văzut că premierul fusese alegerea regelui și că influența curții, în ciuda unor dezacorduri, susținuse ulterior guvernul. Menținerea monarhiei, cu tot plebiscitul din 1946, rămînea o chestiune deschisă dezbaterii. Persoana regelui și mai ales soția lui, regina Frederika, o femeie autoritară care participa activ la viața politică a țării și exercita evident o mare influență în acest domeniu, erau ținta multor critici. Criticii puteau de asemenea susține că, pentru o țară săracă, monarhia costa prea mult. În 1964, de pildă, Paul a primit 566 000 de dolari, din care 313 000 au fost destinați întreținerii personalului și a palatelor sale, călătoriilor familiei regale în străinătate și altor cheltuieli similare.⁷ Existau de asemenea tot timpul întrebări în privința finanțelor Fondului Reginei, o fundație de caritate ai cărei bani proveneau din surse publice, ca taxele de import pe automobile, dar ale cărei documente nu erau niciodată supuse controlului. Era firesc să apară suspiciuni asupra faptului că banii aceștia erau folosiți pentru interesele personale ale monarhului și pentru coruperea politicianilor.

⁶ Constantin Tsoucalas, *The Greek Tragedy*, Penguin Books, Baltimore, 1969, pp. 174-175.

⁷ Carey și Carey, *Web of Modern Greek Politics*, p. 168.

Problema cheltuielilor regale a provocat un dezacord major între Karamanlis și familia regală. În 1962, prințesa Sofia, fiica cea mai mare a lui Paul, s-a căsătorit cu Don Juan Carlos al Spaniei. După obicei, acesteia i-a fost asigurată o zestre, fiind cheltuiți 300 000 de dolari din fondurile guvernului. Curtea dorea acordarea unei dote asemănătoare și fiicei mai mici, Irina. Folosirea banilor din impozite într-un astfel de scop era extrem de nepopulară; să ne amintim că venitul mediu anual pe cap de locuitor era în acest moment de 500 dolari. Ruptura finală dintre primul-ministru și curte s-a datorat unei chestiuni relativ banale. În aprilie 1963, când regina Frederika a făcut o vizită neoficială la Londra, ea a fost ținta unei mici, dar foarte mediatizate demonstrații organizate în semn de protest împotriva încarcerării în continuare a deținuților politici din timpul războiului civil. Era prevăzută o vizită oficială a regelui și a reginei mai târziu în același an. Karamanlis a cerut ca aceasta să fie amînată, întrucît se temea de alte incidente care ar fi putut avea un efect nefavorabil asupra intereselor Greciei. Dat fiind că Paul a refuzat, în ziua de 11 iunie 1963 Karamanlis a demisionat. După aceea, el a plecat la Paris, unde avea să rămînă timp de zece ani.

După demisia premierului au fost necesare numirea unui guvern interimar și organizarea de noi alegeri. La început, regele i-a oferit postul lui Panaghiotis Pipinelis, dar atunci cînd opoziția a obiectat că acesta era atît membru al ERE, cît și regalist, el a fost schimbat cu Stylianos Mavromichalis, președintele Curții Supreme. Rezultatul alegerilor putea fi prevăzut. Forțele opuse ERE deveniseră puternice, iar atacurile la adresa caracterului represiv și corupt al administrației ei au dobîndit o nouă greutate datorită afacerii Lambrakis. În mai, înaintea demisiei lui Karamanlis, Dr. Grigorios Lambrakis, un lider socialist extrem de popular al coaliției EDA, a fost asasinat la Salonic după un raliu al păcii. A fost ucis de un vehicul cu trei roți, iar probele indicau implicarea poliției. Lambrakis a devenit imediat simbolul represiunii oficialităților și un erou al stîngii.

Alegerile ținute în noiembrie 1963 s-au desfășurat într-o atmosferă de preocupare față de respectarea strictă a legalității. Uniunea de Centru a cîștigat 138 de locuri; ERE s-a clasat pe locul doi la mică distanță, obținînd 132 de locuri. EDA a primit 28 de locuri, iar progresiștii lui Markezinis 2. Cu toate că a format guvernul, Papandreou nu era dispus să depindă de sprijinul stîngii, astfel că și-a dat demisia ca să poată fi organizate alte alegeri. Rezultatele celor din februarie 1964 au însemnat o victorie decisivă a Uniunii de Centru, aceasta obținînd 53 % din voturi și 171 de reprezentanți. ERE și Markezinis au cîștigat împreună 107 locuri, iar EDA 22. Victoria Uniunii de Centru a fost ajutată de hotărîrea Stîngii Democratice Unite (EDA) de a nu înscrie candidați în aproape jumătate, adică în douăzeci și patru din cele cincizeci și cinci de circumscripții, astfel ca voturile împotriva ERE (Uniunea Națională Radicală) să nu fie divizate.

Papandreou la putere

Aflat în fruntea noului guvern format de Uniunea de Centru, Papandreou avea un mandat clar din partea votanților de a introduce reforme interne. El dăduse naștere unor mari speranțe. Programul lui fusese relativ moderat, dar el promisese personal implementarea unei reforme sociale. Papandreou era direct interesat de învățămînt, așa că a devenit atît ministru al educației, cît și premier. Era evident că întregul sistem avea

nevoie de o reorganizare totală, cărțile și programele școlare fiind de mult depășite. Instituțiile de învățământ superior erau într-o stare deosebit de proastă. Accentul era și acum pus pe educația clasică, ea fiind considerată încă cea mai bună pregătire pentru viitorii avocați, funcționari publici și pentru alte profesii. Liceele și universitățile nu asigurau o instruire adecvată a elevilor și studenților în domeniul matematicii și al științelor necesare unei societăți tehnologice moderne. Pe lângă aceasta, folosirea în continuare a katharevousi, limba artificială utilizată în scris, constituia un obstacol pentru copiii din familiile sărace. Deși reforma era necesară, Papandreou a reușit să aplice doar un număr limitat de schimbări. La cei șase ani de școală elementară au fost adăugați trei ani de școală secundară, ambele accesibile tuturor elevilor. A existat o oarecare reorganizare și a universităților, precum și a altor instituții.

Au fost introduse măsuri și pe linia promisiunilor din campania electorală. Au fost făcute încercări de a se realiza o creștere a salariilor și acordarea unor beneficii de bunăstare socială muncitorilor. Pentru ajutorarea țăranilor, prețul minim al grâului a fost mărit pînă cînd prețurile din Grecia au ajuns să reprezinte 80 % din prețul de pe piața mondială. A fost negociat cu compania Standard Oil un contract nou și mai echitabil în privința rafinării de la Salonic. S-au făcut încercări de îmbunătățire a relațiilor cu țările socialiste; acordul cu Bulgaria încheiat în perioada aceasta a fost deja prezentat. Deținuții politici aflați încă în închisoare au fost eliberați. În ciuda acestor realizări, Uniunea de Centru a putut iniția doar un program relativ modest. Grecia a rămas o țară săracă, neputîndu-și permite reforme costisitoare de creștere a bunăstării sociale. Chiar și cu aceste schimbări limitate, repercusiunile lor economice s-au manifestat pe la mijlocul anului 1965. Balanța de plăți a țării, care constituise întotdeauna un aspect major, s-a înrăutățit, iar inflația a devenit din nou o problemă.

Marea slăbiciune a guvernului Papandreou nu va fi totuși constituită de programul politic al acestuia, ci de prevalența intereselor și pasiunilor personale manifestată în afacerile publice. Principala atenție a opiniei publice avea să fie curînd îndreptată nu spre chestiunile sociale și economice imediate, ci spre aceste conflicte. Scena politică grecească deținea toate elementele marii drame în care premierul, fiul lui, regele și arhiepiscopul Makarios și-au asumat rolurile principale.

În timpul campaniilor electorale, Papandreou și candidații Uniunii de Centru îl atacaseră puternic pe Karamanlis în problema Ciprului și în legătură cu incapacitatea lui evidentă de a susține în mod corespunzător interesele grecilor. Odată venit la putere, guvernul Uniunii de Centru s-a confruntat imediat cu o criză declanșată în insulă în decembrie 1963. După cum am văzut, nici grecilor de pe continent, nici celor din Cipru nu le plăcea aranjamentul la care se ajunsese în 1959. Obiectivul lor comun rămînea fie unirea, fie cel puțin preluarea controlului deplin asupra insulei de către comunitatea greacă. Avînd acest țel în față, Makarios și suporterii lui greci au făcut o tentativă de afirmare a autorității lor asupra populației turcești, acționînd deci contra prevederilor acordului anterior. Grecii erau din nou agresorii, iar turcii victimele. Detașamentele înarmate au devenit active, iar cifra pierderilor a început să urce. Ca și în situațiile dinainte, guvernul turc a sărit în apărarea minorității amenințate. Au fost reluate negocierile dintre Grecia, Turcia și Marea Britanie chiar în timp ce lupte sporadice continuau să se desfășoare în insulă. Problema era aproape imposibil de rezolvat. Partea turcă era de acord cu menținerea acordului din 1959 sau cu împărțirea regiunii pe criteriul naționalității; cea grecească cerea unirea sau controlul deplin asupra administrării teritoriului. În februarie, Britania a adus problema în fața Națiunilor Unite, care au trimis în cele din urmă o forță de menținere a păcii.

Între timp, conflictele continuau. Deși dezavantajată numeric, populația turcă era întărită de armele și de voluntarii sosiți din Turcia. Detașamentele grecilor, care dețineau armament greu, au lansat în august 1964 un atac decisiv asupra enclavei turcești de la Kokkina, situată în nord-vestul insulei. Guvernul turec a reușit să salveze punctul amenințat doar recurgând la forțele lui aeriene. O criză majoră apăruse acum în relațiile dintre partenerii NATO. Cu toate criticile aduse acțiunilor guvernului anterior, guvernul Papandreu nu putea face mare lucru. Turcia era un stat mult mai puternic decât Grecia. Guvernul Statelor Unite era de acord să adreseze un avertisment Turciei, dar nu avea cu siguranță de gând să sprijine cererile de unire ale grecilor. Drept urmare a acestei crize, comunitățile greacă și turcă au devenit și mai dezbinat; fiecare dintre ele rămânea concentrată asupra propriei ei zone, iar împărțirea fusese practic realizată. Există pe insulă o forță de ocupație a Națiunilor Unite, plus o serie de trupe grecești și turcești.

În acest moment s-a produs o schimbare în atitudinea lui Makarios. Deoarece nu primise din partea Occidentului ceea ce considera el drept un ajutor pe măsură în perioada crizei, arhiepiscopul a apelat la sprijinul Uniunii Sovietice. Ulterior, nutriend încă un sentiment de nemulțumire, el a încercat să obțină susținerea blocului socialist și pe cel al națiunilor din Asia și Africa. Dat fiind că era furios și pe Atena, în loc să sprijine în continuarea unirea, Makarios a trecut de partea menținerii independenței Ciprului. Țelul lui a devenit acum instituirea unui stat cipriot neutru sub controlul elementului grec al populației. Această orientare spre lagărul socialist l-a făcut foarte popular pe arhiepiscop în rîndul comunistilor din insulă și al grecilor din EDA. Astfel că politica Uniunii de Centru în privința Ciprului nu numai că nu a dus la un progres, ci, dimpotrivă, la instalarea unei tensiuni și mai mari între Atena și Nicosia. Nereușita în cheștiunea Ciprului avea să rămînă un spin în coasta guvernului Uniunii de Centru.

Pe cînd Ciprul constituia problema majoră cu care se confrunta Papandreu în politica externă, relațiile lui tot mai proaste cu curtea și problemele legate de fiul său reprezentau principalele lui slăbiciuni pe plan intern. În momentul în care Papandreu a preluat pentru prima oară puterea, au avut loc unele schimbări care păreau avantajoase pentru el. În februarie 1964, Venizelos, vechiul său rival din tabăra liberală, a murit. În martie a murit și regele Paul, pe tron urcînd Constantin al II-lea, fiul său în vîrstă de douăzeci și trei de ani, care s-a căsătorit în același an cu o prințesă daneză. Se părea la început că guvernul Uniunii de Centru va reuși să coopereze cu curtea și că problema monarhiei nu se va acutiza din nou. Într-adevăr, problema extrem de importantă a relațiilor sale personale cu care se confrunta premierul își avea originea în sînul propriei lui familii. Papandreu era mai curînd șeful unei coaliții decât al unui partid bazat doar pe proprii suporteri. Astfel de organizații sunt întotdeauna greu de stăpînit și o mare parte a fricțiunilor erau cauzate de acțiunile și de atitudinea lui Andreas, fiul primului-ministru. Ghiorghios Papandreu avea șaptezeci și șase de ani și multora li se părea că își considera fiul ca un fel de prinț desemnat să moștenească poziția și onorurile tatălui său. O asemenea succesiune nu contravenea obiceiurilor din Balcani: familiile Venizelos și Brătianu, printre multe altele, deveniseră dinastii politice. Andreas avea totuși o origine și unele idei care îl făceau foarte nepopular pentru mulți greci. El trăise timp de aproape douăzeci de ani în Statele Unite și devenise cetățean american. Educat la Harvard, fiul premierului grec fusese profesor de economie la Universitatea californiană de la Berkeley. S-a întors în 1959 în Grecia, unde a lucrat la un centru de cercetări finanțat de Fundația Ford. El era deci lipsit de experiență în domeniul politicii grecești și nu participase la evenimentele

cruciale din timpul conflagrației mondiale și din anii războiului civil. Pe lângă faptul că apariția lui pe scena politică a fost neașteptată, el a și pornit dintr-o poziție înaltă. Andreas Papandreou a fost ales mai întâi în adunare de districtul care constituia fieful tatălui său. După victorie a fost numit ministru adjunct al coordonării, acțiune care i-a adus porecla de „parașutistul politiciii”. După obținerea postului, el a adoptat o serie de atitudini controversate. Identificat cu aripa stângă a Uniunii de Centru, Papandreou-junior era adesea în dezacord cu tatăl lui, care îi acorda totuși un sprijin total. Era firesc ca ascensiunea lui rapidă să stîrnească invidie, mai ales că el era adesea lipsit de tact în relațiile cu colegii săi, trecînd la o adică peste ei și apelînd la autoritatea lui Papandreou-senior. Mai mult, cu toate că ataca vehement corupția, era evident că beneficia de pe urma politiciii de nepotism și favoritism.

În ciuda acestor critici, Andreas Papandreou avea mulți suporterți personali. Cu toată experiența americană, el a făcut din Statele Unite țapul ispășitor pentru multe din problemele grecilor. Tema aceasta avea să constituie un element major în programul lui de mai târziu și să-i atragă pe cei care urau amestecul străin. Prezentînd un puternic program de reforme și crezînd ferm în „ingineria socială”, el beneficia de susținere mai ales în rîndul tinerilor educați care aveau idei asemănătoare. Iată cum erau descrise avantajele sale:

Reputația lui de expert în economie cu înclinații spre planificare, orientarea lui liberală la modă, care mergea pînă la flirturile sale troțkiste din tinerețe, se combinau cu puterea oferită de descendența lui din familia Papandreou ca să facă din el un lider firesc al tinerilor, al celor extrem de dezorientați din clasa managerială și profesională crescută după război cu banii și posibilitățile oferite de americani și care ajunseseră să fie nemulțumiți de dominația americană. Pentru toți aceștia, el era mai mult decît pur și simplu unul de-al lor – ci un om “nou” care poseda atît capacitatea intelectuală, cît și legăturile politice ca să modeleze „noua” Grecie; și căutau să pună mîna prin el pe partidul și pe guvernul tatălui său și să le transforme într-un instrument al reformelor radicale.

Chestiunea doctrinelor politice ale lui Andreas avea să devină curînd o problemă majoră a politicii grecești. Ghiorgios Papandreou l-a trimis din nou pe Grivas în Cipru în iunie 1964 cu misiunea de a controla activitățile lui Makarios și de a menține vie ideea unirii. Extrem de naționalist și conservator, Grivas a descoperit curînd în rîndul trupelor grecești cantonate în insulă un grup de conspiratori intitulat *Aspida* (*Scutul*). Programul politic al acestuia milita pentru înstituirea la Atena a unui regim socialist și neutru, opunîndu-se deci monarhiei și participării Greciei la NATO. Scandalul a izbucnit atunci cînd s-a bănuir, deși nu s-a dovedit niciodată, că Andreas era implicat în activitățile lui. Opoziția dispunea astfel de o armă ideală cu care putea ataca guvernul și s-a folosit de afacerea *Aspida* așa cum alții se folosiseră de asasinarea lui Lambrakis împotriva lui Karamanlis. Rezultatul atacurilor a fost exagerat de mare în comparație cu problema în cauză. Au fost inițiate investigații, iar după optsprezece luni de cercetări au fost inculpați douăzeci și opt de ofițeri, dintre care cincisprezece au fost condamnați în martie 1967 sub acuzația de înaltă trădare și încercare de răsturnare a guvernului. În acest timp însă, chestiunea avea să ducă la căderea guvernului Papandreou.

⁸ Holden, *Greece without Columns*, p. 226.

Afacerea *Aspida* a provocat desigur o mare îngrijorare în cadrul armatei. Am scos în evidență de mai multe ori rolul istoric major jucat de militari în viața politică a Greciei. În diferite perioade, armata sprijinise în trecut când politici regaliste, când republicane. În anii '20, orientarea dominantă fusese aceea republicană, dar ulterior s-a impus aceea regalistă și conservatoare. În perioada lui Karamanlis, armata asigurase un sprijin major regimului, NATO-ului și legăturilor cu americanii. După venirea la putere a Uniunii de Centru, această coaliție politică a fost, firește, preocupată de coloratura politică a forțelor armate. Erau puțini ofițeri care aveau legături cu Uniunea de Centru, astfel încât partidul dorea să remedieze situația. Politica aceasta a alarmat bineînțeles corpul ofițeresc. Atacurile împotriva Statelor Unite și NATO, eșecurile din Cipru și în cele din urmă conspirația grupului *Aspida* i-au făcut pe mulți să aibă temeri nu numai în privința pozițiilor lor, ci și a viitoarei orientări a țării lor.

Întreaga atmosferă a dus în iulie 1965 la declanșarea unei crize. Ministrul apărării, Petru Garoufalias, avea legături foarte strânse cu curtea și cu cercurile politice de dreapta. Când Papandreou i-a prezentat o listă a ofițerilor, pretinzând ca aceștia să fie scoși în rezervă sau transferați, ministrul a refuzat să facă aceste schimbări sau să demisioneze din funcție. Premierul a apelat atunci la Constantin al II-lea, cerându-i să-l demită pe Garoufalias și s-a prezentat pe el însuși drept cel mai bun candidat pentru portofoliul apărării. Regele l-a refuzat, argumentând că Papandreou era deja premier și ministru al educației. El a subliniat de asemenea că, atît timp cît Andreas era investigat în legătură cu complotul celor din *Aspida*, nu ar fi fost corect ca tatăl lui să fie numit ministru al apărării și a declarat că era dispus să accepte orice alt candidat. Ceea ce s-a întîmplat acum este o chestiune controversată. Evident, Papandreou și-a oferit demisia, iar regele i-a acceptat-o, dar nu a existat nici un document scris.

Fiind un tactician politic strălucit, Papandreou a făcut uz de toate talentele sale de orator ca să-l atace pe Constantin, anunțînd că fusese de fapt demis și că regele își depășise prerogativele constituționale. Premierul (demis) susținînd că în această calitate avea dreptul să numească pe cine voia, a redus chestiunea la problema persoanei care trebuia să guverneze practic Grecia: regele sau omul care reprezenta majoritatea în adunare? Papandreou a organizat demonstrații împotriva monarhului și a apelat din plin la abilitățile lui de orator al străzii. Începînd din acest moment, situația politică s-a deteriorat cu repeziciune.

Constantin al II-lea era un conducător tînăr, lipsit de experiență și nu foarte popular. Situația era într-adevăr periculoasă. Papandreou a pretins fie renunțarea lui ca prim-ministru, fie organizarea de alegeri noi. Regele nu putea fi de acord cu nici una din aceste soluții. Era limpede că noile alegeri s-ar fi transformat într-un nou plebiscit în privința monarhiei și că ar fi fost foarte posibil ca regele să piardă. După două tentative nereușite, Stefanopoulos a reușit să formeze un guvern sprijinit de ERE, de partidul lui Markezinis și de patruzeci și cinci de membri disidenți ai Uniunii de Centru. Cabinetul acesta a rămas la putere timp de optsprezece luni. În tot acest timp, Papandreou și suporterii lui au desfășurat o campanie intensă pe tot cuprinsul țării. Principalul lor argument era tot faptul că premierul care dispune de majoritatea locurilor din adunare are dreptul să-i numească pe miniștri fără intervenția regelui. Au fost organizate în sprijinul lui Papandreou greve și demonstrații, toate fiind sprijinite de EDA.

În decembrie 1966, cînd ERE și-a retras sprijinul, guvernul a căzut. Era evident că unica alternativă rămasă era organizarea de alegeri noi. Papandreou a fost de acord că acestea nu trebuiau să se transforme într-un plebiscit în legătură cu monarhia. Era

totuși foarte dificilă formarea unui regim interimar pe perioada alegerilor. Primul, condus de Ioannis Paraskevopoulos, a fost confruntat cu chestiunea delicată a statutului lui Andreas Papandreou. Era în curs de desfășurare o investigație asupra rolului său în afacerea *Aspida*, dar avînd imunitate parlamentară ca reprezentant în adunare, el nu putea fi arestat. Dacă însă acest organism era dizolvat pe perioada alegerilor, atunci acesta putea fi întemnițat. Atunci cînd Uniunea de Centru a încercat să prelungească perioada imunității pentru ca aceasta să o acopere și pe aceea a alegerilor, cabinetul interimar a demisionat. Un alt cabinet, aflat sub conducerea lui Kanellopoulos, a fost format cu mare greutate. Continua între timp pregătirea alegerilor, care erau prevăzute să aibă loc la 28 mai 1967. Toate lumea se aștepta la o victorie a lui Papandreou, dar erau foarte răspîndite și zvonurile legate de o posibilă revoltă a armatei.

Dictatura militară

Coloneii preiau puterea

Situația a stîrnit desigur o mare îngrijorare în rîndul militarilor și al partidelor politice de dreapta. Dacă, așa cum era de așteptat, Uniunea de Centru cîștiga alegerile, era firesc să se producă schimbări radicale la comanda armatei și în privința trecerii forțate în rezervă a multor ofițeri. În plus, vîrsta înaintată a lui Ghiorgios Papandreou stîrnea temeri că acesta nu avea să rămînă multă vreme în fruntea guvernului. Fiul lui era deci succesorul logic. Se considera că Andreas va fi susținut de cea mai mare parte a suporterilor tatălui său. Cu acest grup, cu propriii lui suporteri și cu partidele de stînga, el putea forma un guvern care urma mai mult ca sigur să ia orice măsuri ca să-și asigure controlul asupra armatei. Era posibil să se producă și o modificare în sensul adoptării unei politici externe neutre și al ieșirii din NATO.

Pus în fața acestei amenințări reale sau imaginare, un mic grup de ofițeri au elaborat planurile unei revolte. Ei erau ajutați de existența unui plan de mobilizare a armatei pentru apărarea guvernului împotriva preluării puterii de către comuniști. Planul acesta nu era unic; proiecte similare existau și în alte țări. Conform prevederilor variantei grecești, dacă o asemenea primejdie era iminentă, regele și generalii urmau să preia puterea deplină în țară. Ei puteau apoi apela la forțele militare grecești pentru ca acestea să acționeze în direcția apărării țării împotriva revoltelor interne sau a invaziei din afară. Era proclamată legea marțială, iar constituția era suspendată. Decizia punerii în aplicare a planului trebuia semnalată prin cuvîntul de cod „Prometeu“. Schema aceasta era cunoscută de rege, de comandanții militari, de unii ofițeri NATO și de ambasadorul Statelor Unite.

Prin aprilie 1967, conspiratorii erau pregătiți să preia controlul asupra guvernului. Acțiunea a fost efectuată într-o oarecare măsură de ofițeri inferiori și au fost implicați doar un mic număr din aceștia. Lideri erau coloneii Ghiorgios Papadopoulos și Nikolaos Makarezos și colonelul brigadier Stilianos Pattakos. Fiind la comanda unităților de tancuri și de securitate de la Atena, ofițerii au acționat inițial în direcția dobîndirii controlului posturilor cheie din guvern, al serviciilor militare și al rețelei de comunicații. Dintre toate acestea, obiectivul lor major era cartierul general al armatei de la Atena, numit *Pentagonul*, după clădirea Departamentului de Apărare american. Pe

acesta a pus stăpînire o companie de parașutiști. Ofițerii au emis apoi cuvîntul de cod „Prometeu“, care era pentru armată semnalul de ocupare a altor clădiri publice, de închidere a granițelor și aeroporturilor și de impunere imediată a legii marțiale. Militarii urmau de asemenea să aresteze și să pună în detenție persoanele considerate potențial periculoase, ale căror nume se aflau pe o listă pregătită dinainte.

Pentru ducerea la îndeplinire a planului era nevoie de aprobarea lui Constantin al II-lea și de aceea a șefului Statului Major, generalul Grigorios Spandidakis, nici unul dintre aceștia nefiind implicat în primele faze ale loviturii. Papadopoulos a rezolvat problema folosind pur și simplu numele regelui, fără știrea acestuia, și convingîndu-l pe Spandidakis să se alăture acțiunii. Pattakos, care comanda corpul de tancuri de la Atena, a avut puține dificultăți în a pune stăpînire pe capitală, astfel că lovitura și-a continuat cursul fără a întîmpina o opoziție deosebită și fără vărsare de sînge. Constantin a aprobat și el acțiunea. El voia totuși un civil în fruntea guvernului și l-a propus pe Constantin Kollias, un monarhist apropiat de curte. Acceptînd numirea aceasta, ofițerii au format un guvern cu Kollias ca premier, Spandidakis ca vice prim-ministru și ministru al apărării și Makarezos ca ministru al coordonării. Mulțumindu-se să dețină adevărata putere, Papadopoulos a preferat postul de șef de cabinet al primului ministru.

Regimul militar

Astfel, încă o dată, ca și în 1843, 1862, 1909 și în anii '20, armata intervenise în politica Greciei. Noii lideri militari aveau multe atribute comune, fiind toți de origine țărănească și neavînd o experiență reală în afara Greciei. Din familii sărace, ei proveneau din pătura societății grecești care își trimitea fiii în armată ca să le asigure o viață mai bună. Ei absorbiseră în școală pe vremea lui Metaxas ideile acelei perioade. Luptaseră după aceea împotriva comuniștilor în timpul războiului civil. O parte a lor aparțineau societăților de dreapta, cum era Uniunea Sfîntă a Ofițerilor Greci (IDEA). Ca și omologii lor din regimul Metaxas, ei aveau să pună accent pe loialitate, pe religie și pe naționalism, declarînd că revolta împiedicase preluarea puterii de către comuniști.

Pretenția aceasta, precum și o dezaprobarea vehementă a regimului constituțional anterior, au fost exprimate de Kollias într-o cuvîntare ținută în ziua de 21 aprilie, în care premierul s-a referit la crimele trecute considerate de el că ar fi fost comise împotriva poporului grec:

afacerile de partid fără scrupule și rușinoase, conduita greșită a unei mari părți a presei, asaltul metodic împotriva tuturor instituțiilor, corodarea acestora, decăderea parlamentului, defăimarea a orice, paralizarea mașinăriei statului, totala lipsă de înțelegere a problemelor arzătoare ale tineretului nostru, tratamentul greșit aplicat studenților noștri, declinul moral, confuzia și deruta, cooperarea secretă și pe față cu elementele subversive și, în sfîrșit, permanentele lozinci incendiare ale demagogilor nerușinați, toate acestea au distrus pacea în țară, au creat un climat de anarhie și haos, au favorizat ura și dezbinarea

și ne-au dus în pragul unui dezastru național. Nu mai rămânea nici o altă cale de salvare decât intervenția Armatei.⁹

Înarmat cu aceste convingeri, guvernul a trecut la introducerea măsurilor de represiune aplicate, după cum am văzut, și de alte regimuri asemănătoare. Legea marțială instituită în aprilie a rămas în vigoare. O serie de articole din constituție, cum erau cele referitoare la drepturile civile, au fost suspendate. Partidele politice au fost desființate, iar grevele interzise. Se apreciază că au fost arestați peste 6500 de oameni; mulți dintre cei eliberați în timpul regimului anterior s-au întors în închisori. Deținuții politici erau trimiși adesea în lagărele de pe insule, ale căror condiții proaste au atras atenția opiniei publice internaționale. Poliția putea face arestări fără mandat, iar o persoană putea fi deținută timp de o perioadă nelimitată fără să fie judecată. A fost introdusă o cenzură strictă a presei, care interzicea firește criticarea situației politice; întrunirea a mai mult de cinci persoane era și ea interzisă. După luarea în forță a acestor măsuri, liderii militari s-au confruntat cu o opoziție internă ne semnificativă.

Constantin al II-lea continua însă să provoace necazuri regimului. Cu toate că acceptase revoluția, relațiile lui cu noii lideri erau proaste. Chestiunea comandai armatei a precipitat din nou izbucnirea unei crize. Lovitura fusese realizată de ofițerii inferiori; mulți dintre superiorii acestora nu participaseră la acțiune și aveau o atitudine de dezaprobare. Guvernul dorea să-i scoată în rezervă sau să-i transfere pe unii din acești ofițeri superiori, din rîndul cărora mulți erau apropiați de curte. Înțelegînd foarte bine că problema reală era controlul asupra armatei, Constantin a fost de acord cu unele schimbări, dar nu cu toate, și era sprijinit de Spandidakis. Regele a început în același timp să organizeze propria lui lovitură-surpriză. După ce a făcut o serie de pregătiri total necorespunzătoare, el a plecat la 13 decembrie împreună cu familia sa la Kavalla, de unde a lansat un apel țării să se ridice în sprijinul lui. Cea mai mare parte a armatei era concentrată în nordul Greciei întrucît se declanșase o nouă criză cu Turcia în privința Ciprului. Regele spera că toți comandanții acestor trupe i se vor alătura, dar nu s-a întîmplat nimic în acest sens. După cincisprezece ore de manevre inutile, Constantin al II-lea și familia sa au plecat în exil.

Deoarece regele nu era în țară, trebuia numit un regent care să îndeplinească funcțiile oficiale ale monarhului. Generalul Gheorghios Zoitakis și-a asumat răspunderea aceasta, iar guvernul a fost reorganizat. Suporterii regelui, Kollias și Spandidakis, trebuiau și ei înlocuiți. Papadopoulos se autonumise în posturile de premier și de ministru al apărării. Nu s-a înregistrat totuși nici o încercare de abolire a monarhiei. Se ținea în schimb tot timpul legătura cu Constantin, care era în Italia, iar venitul lui nu a fost tăiat. Conform constituției elaborate în acest moment, monarhia era menținută. După cum era de așteptat, documentul acesta prevedea instituirea unui regim conservator și totalitar. Adunarea urma să fie alcătuită parțial din membri aleși, restul fiind numiți. Drepturile civile erau strict limitate, iar forțele armate beneficiau de privilegii speciale. În urma plebiscitului organizat în septembrie 1968 pentru aprobarea noii Constituții, guvernul a obținut 92 % din voturi în favoarea acesteia. Nu mai este nevoie să spunem că procentajul acesta a fost realizat prin metodele tradiționale folosite de orice guvern dictatorial. Deși Constituția a intrat în vigoare în noiembrie 1968, șapte

⁹ Citat din Kenneth Young, *The Greek Passion: A Study in People and Politics*, Dent, London, 1969, p. 341.

din prevederile ei au fost suspendate, iar țara a rămas sub dominația legii marțiale. În 1969, când Papadopoulos a decis că monarhia trebuia abolită, a fost organizat un al doilea plebiscit, cu rezultate previzibile. Grecia a devenit astfel republică; Papadopoulos a fost ales președinte pe o perioadă de opt ani.

Programul dictaturii militare era în mare parte negativ. Reforma din învățământ a lui Papandreou a fost de asemenea abolită și mulți dintre cei aflați în slujba statului, profesori, funcționari publici și judecători, a căror loialitate față de noul regim era pusă sub semnul îndoielii, au fost destituiți. Firește, asemenea acțiuni caracterizaseră și schimbările de guvern anterioare. Presa și radioul erau folosite ca să facă propagandă în favoarea Revoluției de la 21 aprilie 1967, cum era numită mișcarea. Asemeni lui Metaxas, conducătorii armatei au încercat să elaboreze o ideologie bazată pe idealurile vagi ale unei noi civilizații eleno-creștine.

În ciuda faptului că regimul nu se confrunta cu o opoziție periculoasă pe plan intern, el nu se bucura de sprijin în rândurile nici uneia dintre marile diviziuni ale populației. Liderii lui proveneau dintr-o secțiune a armatei care nu avea legături puternice peste hotare sau în interiorul țării și nici nu făceau parte din instituția politică și intelectuală tradițională a Greciei, căreia îi aparțineau desigur Papandreou și majoritatea politicianilor de frunte. Lovitura militară nu a reușit practic să promoveze nici o figură populară; Papadopoulos nu prea avea suporterii. Pe lângă aceasta, regimul a devenit ținta unor critici aspre peste hotare din partea celor ale căror simpatii politice acopereau o gamă largă, de la moderați pînă la comuniști. Atacînd în primul rînd suprimarea libertăților civile și condițiile din închisori, aceste grupuri se foloseau de toată puterea influenței lor pentru a discredita guvernul de la Atena, care era mult mai vulnerabil la astfel de acțiuni decît regimurile comuniste, unde situația era și mai rea.

Perioada dominației militare a ajuns să fie asociată cu influența americană nu numai după părerea celor de stînga, ci și în rîndul opiniei publice generale din Grecia. O mare parte a populației considera că CIA era răspunzătoare de succesul inițial al coloneilor și de rămînerea lor la putere. Dat fiind că Papadopoulos era implicat în organizația grecească echivalentă cu aceste servicii secrete și întrucît avea relații cu oficialii americani, legătura aceasta părea evidentă. În plus, era răspîndită opinia că puterea americanilor era atît de covîrșitoare, încît nimic nu putea fi schimbat la Atena fără aprobarea Washingtonului. Se comenta că „grecii din toate clasele cred că puține lucruri de importanță majoră care să nu fie rezultatul direct al acțiunii, presiunii sau cel puțin al asentimentului americanilor se pot petrece în Grecia. Se considera ca fiind axiomatic faptul că nici o lovitură militară nu putea fi organizată fără complicitatea americanilor, în special din cauza legăturilor strînse dintre instituțiile militare grecească și americană.”¹⁰

Liderii militari depuneau firește eforturi ca să aibă relații prietenești cu Statele Unite. Fiind anti-comuniști militanți, ei se considerau îndreptățiți să fie tratați cu o considerație specială și erau dezamăgiți de reacția rece a americanilor față de lovitură lor. Statele Unite nu au făcut de fapt cine știe ce în vreuna din aceste direcții. Ele au protestat împotriva răsturnării guvernului constituțional și au sîstat o vreme livrarea echipamentului militar greu, dar nu și pe cea a armamentului ușor necesar menținerii controlului asupra populației civile. Practic, americanii nici nu puteau face mare lucru în nici un sens. Dat fiind că ajutorul economic masiv din trecut nu mai era acordat, metoda aceasta de presiune nu mai putea fi aplicată. În timpul administrației

¹⁰ Keith R. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford University Press, Stanford, 1969, p.229.

Nixon, relațiile s-au îmbunătățit. Vice-președintele Spiro Agnew și-a vizitat în 1971 satul natal și a făcut unele remarci favorabile în privința regimului. Mai mult, după intervenția sovietică în Cehoslovacia din 1968, Statele Unite și aliații NATO voiau un guvern stabil în acest bastion mediteranean. Apăruseră iar temeri față de intențiile sovieticilor. Sprijinul acordat de Statele Unite Israelului în 1967 și 1973 impunea ducerea unei politici similare în Marea Mediterană. Este interesant să observăm că o mare parte a grupurilor grecești care atacaseră vehement pînă atunci amestecul american voiau acum luarea unor măsuri energice împotriva regimului militar.

În afara măsurilor de represiune și a programului general negativ, guvernul militar a depus unele eforturi pentru a veni în ajutorul păturilor mai sărace ale populației. Ca să-i sprijine pe țărani au fost anulate datoriile acestora la Banca Agricolă. Deși grevele și activitatea sindicatelor muncitorești erau interzise, salariile muncitorilor s-au mărit. Venitul pe cap de locuitor a crescut între 1967 și 1973 de la 700 dolari la 1 200 dolari, un spor în mare parte contrabalansat de o inflație periculoasă, care era de 30 % în 1973, cea mai ridicată din Europa. Cu toată dorința lui de a-și crea o imagine populistă, regimul favoriza interesele burgheziei și pe ale celor care deținuseră anterior puterea. Un mare prejudiciu a fost adus guvernului de luarea unor măsuri care îl făceau ridicol mai ales în ochii intelectualilor, atît greci cît și străini. Regimul a emis legi privind chestiuni cum ar fi lungimea fustelor și a părului sau spargerea paharelor în cîrciumi. Într-o încercare de revenire la respectul față de valorile fundamentale, manualele școlare au fost revizuite și li s-au adus o serie de modificări; printre aceste îmbunătățiri se afla și o schimbare făcută în manualul de chimie pentru gimnaziu, care „mergea pînă la a declara că Dumnezeu a făcut ca gheața să plutească pe apă datorită solitudinii pe care o manifesta El față de pești.”¹¹

În ciuda lipsei lor crescînde de popularitate, conducerea militară era ajutată de incapacitatea liderilor de partide de a alcătui un front unit. Pînă și comuniștii se împărțiseră în două facțiuni rivale, ale căror puncte comune majore erau opoziția față de NATO și față de influența americană. Centrul prezenta obișnuita lui imagine fragmentată. Dreapta era divizată între cei care îi considerau pe colonei drept mai buni decît orice altă soluție și cei ale căror preferințe se îndreptau spre alți lideri, adică spre Karamanlis sau spre Constantin al II-lea. Nici unul dintre partidele tradiționale nu părea capabil să asigure conducerea unei eventuale revolte. Incidentul care a zguduit regimul a fost provocat de către studenți. În noiembrie 1973, un grup s-a baricadat în Institutul Politehnic din Atena, cu sprijinul unui mare număr de simpatizanți adunați în stradă. În cadrul acțiunii de înăbușire a acestei demonstrații, armata a ucis cel puțin treizeci și patru de participanți și cîteva sute dintre aceștia au fost răniți. Evenimentul acesta a dus la dezbinarea grupului conducător.

În ziua de 25 noiembrie, o nouă lovitură l-a forțat pe Papadopoulos să demisioneze, acesta fiind apoi arestat. Un grup de lideri militari au pretins din nou că acționaseră ca să salveze țara de haos. În fruntea lor se afla generalul Dimitrios Ioannidis, comandantul poliției militare; a fost numit președinte un alt general, dar cabinetul se afla în mîinile civililor. Acest regim s-a dovedit și mai conservator decît cele dinaintea lui; nu a fost făcută nici o încercare de restabilire a constituționalității normale. După ce a rămas la putere doar opt luni, din noiembrie 1973 pînă în iulie 1974, guvernul acesta a fost dat jos de o nouă criză declanșată în Cipru.

¹¹ Holden, *Greece without Columns*, p. 267.

Problema Ciprului și căderea regimului militar

În timp ce în Grecia se desfășurau aceste evenimente, situația din Cipru devenise din nou periculoasă. Arhiepiscopul Makarios era în continuare în favoarea statului independent al insulei, firește sub controlul lui exclusiv, dar depunea totuși eforturi în direcția îmbunătățirii relațiilor dintre comunitățile greacă și turcă. Lui i se opuneau cei care sprijineau încă ideea unirii, punct de vedere care se bucura de o puternică susținere militară. În timpul lui Papandreou fuseseră trimiși în insulă mai mulți soldați greci, astfel că aceste forțe se ridicau prin 1967 la 12 000 de oameni, în ciuda limitei de 950 stabilită prin acordul internațional. Pe lângă aceasta, Grivas, un adept fervent al unirii, era comandantul Gărzii Naționale Cipriote și putea conta pe sprijinul multor simpatizanți, înarmați și ei. Ca să-i anihileze influența, Makarios a încercat să întărească poliția aflată sub controlul lui. Arhiepiscopul beneficia și de susținerea facțiunilor aripii stângi din insulă; acestea nu voiau unirea cu Grecia, unde Partidul Comunist era acum în ilegalitate. De fapt, insula devenise o ascunzătoare pentru cei care fugeau de regimul militar.

Existau deci trei facțiuni: Makarios și suporterii lui, Grivas și detașamentele sale înarmate și comunitatea turcă, aceasta din urmă primind arme din Turcia. În 1967, ajutate de soldații trimiși din Grecia, detașamentele lui Grivas au început să atace satele turcești. Total depășită numeric, populația turcă a suferit pierderi grele. Guvernul turc era din nou gata să vină în ajutorul ciprioților turci. În noiembrie 1967, ministru de externe al Greciei a devenit experimentatul Pipinelis. Atena părea să fie în pragul unui război cu Ankara vecină, o acțiune care ar fi putut însemna sinucidere curată: Turcia avea o populație de 34 de milioane și o armată de 300 000 de oameni, iar Grecia, la o populație de circa 9 milioane, avea 118 000 de soldați. În această situație, guvernul grec nu avea altă soluție decât retragerea. Ea a acceptat să reducă efectivele trupelor ei din Cipru la 950 de oameni și să plătească o serie de compensații pentru ciprioții turci uciși. Grivas a fost rechemat la Atena. Statele Unite au avertizat Ankara să nu întreprindă nici o acțiune.

Situația rămânea totuși în mare parte neschimbată; relațiile dintre Atena și Nicosia erau proaste. Grivas a murit în ianuarie 1974 și a avut parte de funeralii demne de un erou național. Cu toate că dăduse înapoi în 1967, guvernul grec dorea totuși să pună stăpânire pe insulă. În iulie 1974, într-o acțiune extrem de rapidă, el a sprijinit o revoltă împotriva lui Makarios inițiată în primul rînd de Garda Națională Cipriotă, căreia i s-au alăturat trupele grecești staționate în insulă. Arhiepiscopul a fost răsturnat și înlocuit cu un nou președinte, Nikos Sampson, un terorist din EOKA (Organizația Națională a Luptătorilor Ciprioți) care își câștigase o reputație proastă de ucigaș și bandit. Noul regim cipriot a fost recunoscut doar de Atena. Grecia era izolată și în domeniul diplomatic; nici un alt stat nu a aprobat acest act violent. În plus, liderii militari precipitaseră o acțiune fără o pregătire corespunzătoare în privința reacției inevitabile a Turciei.

Conform acordului din 1959, guvernul turc, ca putere protectoare, avea dreptul legal de a interveni unilateral. La 20 iulie a debarcat pe insulă o armată turcească ca să apere populația turcească. Guvernul grec a replicat declarînd mobilizarea generală, ordin care a produs o foarte mare confuzie. Cu toți cei șapte ani de stăpînire militară, țara nu era pregătită de război. Armata nu dispunea de armele sau de proviziile

necesare. Dându-și seama de caracterul disperat al situației, comandanții armatei din nordul Greciei și-au sfidat superiorii de la Atena. Ei au refuzat să-și asume riscul declanșării unui război, deoarece erau conștienți că o astfel de acțiune putea duce la o catastrofă națională. A urmat o nouă lovitură militară și un alt contingent de ofițeri de armată l-a obligat pe Ioannidis să se retragă. Odată la putere, aceștia au cerut reînstituirea guvernului constituțional. A fost rechemat Karamanlis, care trăia la Paris, ca să preia controlul acestei situații aproape dezastruoase.

REVENIREA LUI KARAMANLIS

Întors în țară la 24 iulie 1974, Karamanlis a dat imediat asigurări că va fi restabilit guvernul constituțional, dar el era nevoit să se miște cu foarte multă precauție. La urma urmei, el fusese readus la putere de o parte a armatei. Controlul militar era încă ferm pe tot teritoriul statului, iar menținerea dominației societății civile depindea de cooperarea armatei. Mai mult, enorma problemă a Ciprului rămânea de actualitate. Atât timp cât era posibilă izbucnirea războiului cu Turcia, nu putea fi luată nici o măsură care ar fi avut drept rezultat slăbirea sau demoralizarea forțelor armate. La început, nu a fost făcută deci nici o încercare de epurare în rîndul acestora sau de aducerea în fața instanței a celor care colaboraseră cu regimul Papadopoulos.

Harta 15. Impărțirea Ciprului, 1974

Între timp, situația din Cipru se deteriorase și mai mult. Deși se ajunsese în ziua de 23 iulie la un acord de încetare temporară a focului, câteva săptămîni mai tîrziu, în ziua de 14 august, armata turcă a lansat o nouă ofensivă. Ea a ocupat acum întregul sector nordic, adică 38 % din insulă, regiune care includea cele mai importante resurse economice ale Ciprului și aproximativ 200 000 de locuitori greci. S-a declanșat un flux masiv, 170 000 de refugiați părăsind zona aceasta. În ciuda faptului că a fost încheiat un nou acord de încetare a focului, Turcia stăpînea cea mai bogată parte a țării (vezi harta 15). Makarios a fost restabilit în funcția deținută anterior și au reînceput negocierile. De data aceasta însă, Turcia avea o poziție favorabilă, așa că nu avea nici un motiv să precipite ajungerea la o soluție imediată.

În primele luni de premierat, Karamanlis a trebuit astfel să se ocupe de probleme majore atît pe plan intern, cît și pe cel extern. Afacerea Cipru a provocat o reacție extrem de energică împotriva Statelor Unite. Cu toate că regimul Ioannidis jucase un rol important în declanșarea crizei, cea mai mare parte a grecilor considerau că Washingtonul ar fi trebuit să intervină în favoarea lor și să fi oprit invazia turcilor. Deși Statele Unite au sistat într-adevăr pentru o anumită perioadă ajutorul militar acordat Ankarei, dat fiind că în cadrul încălcării acordului anterior fuseseră folosite arme americane, acest fapt nu a satisfăcut opinia publică grecească. Ca să țină piept acestui sentiment popular, Karamanlis a retras forțele armate grecești din NATO și a pus în discuție chestiunea existenței în continuare a bazelor americane pe teritoriul Greciei.

În privința politicii interne, guvernul Karamanlis a restabilit constituția din 1952 și a abrogat legea marțială. Au fost reînstați în posturi cei care și le pierduseră sub regimul anterior, iar deținuții politici au fost eliberați. Au fost luate unele măsuri împotriva conducătorilor loviturii din 1967, dar nu au existat execuții sau măsuri extreme de represalii. Cei trei colonei întemnițați într-o insulă au fost aduși în fața instanței abia după alegeri. Aceștia, precum și figurile centrale din guvernul lor au fost condamnați pe viață.

Pentru a forma un guvern stabil, Karamanlis a stabilit ca alegerile să aibă loc în noiembrie 1974, adică doar la patru luni după restabilirea guvernului constituțional, după care urma să fie organizat un plebiscit în privința monarhiei. După înlăturarea dictaturii militare, politica și-a reluat, ca de obicei, cursul. Și-a făcut apariția un nou spectru de coaliții politice. În extrema dreaptă a acestuia, Uniunea Națională Democrată era singurul partid care susținea monarhia și simpatiza cu regimul trecut. Apoi, în dreapta moderată se situa partidul lui Karamanlis, Noua Democrație, care era succesoarea Uniunii Naționale Radicale (ERE). Fosta Uniune de Centru și-a menținut numele; noul ei lider era Ghiorgios Mavros. În partea stîngă a spectrului politic, un partid nou condus de Andreas Papandreou, Mișcarea Socialistă Pălenă (PASOK), avea un program socialist și neutru. Partidul Comunist (KKE), acum legal, se situa în extrema stîngă. El s-a divizat în 1968 în Partidul comunist Exterior, care mergea pe linia Moscovei, și Partidul Comunist Interior, care era adept al eurocomunismului și avea o poziție mai independentă. Din moment ce comuniștii puteau face campanie electorală pe față, EDA (Stînga Democrată Unită) a decăzut rapid. În urma alegerilor, partidul lui Karamanlis a obținut 54 % din voturi și deci 219 locuri în adunare. Uniunea de Centru, cu 21 %, a primit 60 de locuri. PASOK a cîștigat 14 % și 13 locuri. Alte partide de stînga care făceau parte din coaliția EDA au obținut 9 % și 8 locuri. Uniunea Națională Democrată, cu doar 1,1 %, nu avea

nici un reprezentant. În plebiscitul din decembrie în privința monarhiei, 69 % au votat împotriva întoarcerii regelui. O problemă majoră a trecutului fusese astfel rezolvată: Grecia rămânea republică.

Cu autoritatea confirmată de un mandat popular, Karamanlis putea trece la schimbarea componenței guvernului. Noua constituție emisă în 1975 acorda președintelui puteri foarte extinse. El îi putea numi și demite pe miniștri, inclusiv pe premier, putea dizolva adunarea și avea drept de veto. Pentru a anula deciziile lui era nevoie de o majoritate de trei cincimi din Parlament. În acest post a fost ales Constantin Tsatsos, dar Karamanlis ca premier se bucura de principala influență în guvern. Grecia nu a intrat din nou în NATO, dar nu și-a modificat orientarea occidentală, fapt reflectat de hotărîrea de a continua eforturile în vederea obținerii statutului de membră cu drepturi depline a Comunității Economice Europene chiar înainte de 1984, dată stabilită anterior.

Chiar dacă a suferit unele mici înfrîngeri, Karamanlis a reușit în anii următori să-și mențină poziția puternică în viața politică grecească. În alegerile din noiembrie 1977, partidul său, Noua Democrație, a primit doar 42 % din voturi și 172 din cele 300 de locuri din Parlament. Cea mai interesantă schimbare a fost creșterea manifestată de PASOK, care a cîștigat 25 % din voturi și 93 de locuri; Uniunea de Centru, cu doar 12 % din voturi, a obținut numai 15 locuri. Partidul Comunist a rămas divizat, cel Exterior (aripa moscovită) înregistrînd 9 %, adică 11 locuri. Restul locurilor au fost cîștigate de o serie de partide fragmentate de dreapta și de stînga. În alegerile prezidențiale din Adunarea din mai 1980, Karamanlis, în vîrstă de șaptezeci și trei de ani în acel moment, a cîștigat după al treilea tur de scrutin. Sperînd să impună noi alegeri înainte de data prevăzută (noiembrie 1981), cei 93 de membri ai PASOK nu au participat la vot. Ghiorgios Rallis, noul prim-ministru, și-a anunțat intenția de a menține legături strînse cu Europa Occidentală și de a încerca să îmbunătățească relațiile deteriorate cu Statele Unite.

Afacerile externe, mai cu seamă chestiunea Ciprului, în care erau de asemenea implicate NATO și Statele Unite, s-au dovedit și acum greu de rezolvat pentru guvern. Makarios a murit în august 1977 și a fost urmat la președinție de Spiros Kiprianou. Deși negocierile dintre guvernele grec și turc și cele dintre comunitățile din insulă au continuat, nu s-a putut ajunge la nici o formulă de rezolvare acceptabilă pentru toate părțile. Karamanlis a avut mai mult succes în alte probleme. Relațiile cu statele din Balcani au rămas bune. În 1971 au fost restabilite legăturile diplomatice oficiale cu Albania. Karamanlis a făcut vizite în celelalte capitale balcanice și a încurajat venirea în Grecia a liderilor acestora. Cel mai mare succes pe care l-a realizat el a fost însă acceptarea în iunie 1979 de către Parlamentul Greciei a intrării anticipate în Comunitate Economică Europeană. Principala opoziție față de acțiunea aceasta a venit tot din partea Mișcării Socialiste Panelene (PASOK). Cu toate că acest partid și aripa moscovită a KKE au părăsit adunarea, aderarea a fost acceptată cu 193 de voturi, mai mult decît majoritatea de trei cincimi necesară ratificării ei. Fiind cel de al zecelea membru al acestui organism, Grecia a intrat oficial în CEE la 1 ianuarie 1981. Legăturile cu Europa Occidentală s-au întărit și mai mult în octombrie 1980, cînd țara s-a alăturat din nou structurii de comandă integrată a NATO.

ANDREAS PAPANDREOU:
ALEGERILE DIN OCTOMBRIE 1981

În cel de al doilea mandat, guvernul Noii Democrații, cu Rallis ca premier, dar Karamanlis fiind figura cea mai importantă, s-a confruntat cu probleme tot mai mari. Dificultățile economice și permanenta chestiune a Ciprului rămăneau nerezolvate. Pe lângă aceasta, această administrație, asemeni altora dinaintea ei, a devenit ținta unor acuzații de corupție și favoritism. De situația aceasta au profitat Papandreu și suporterii lui din PASOK. Papandreu ceruse până atunci inițierea unor acțiuni energice în politica externă și adoptase o poziție naționalistă fermă în privința Ciprului. Extrem de critic față de influența Statelor Unite în Grecia, el voia desființarea bazelor americane. Chiar mai mult, Papandreu susținea retragerea Greciei din NATO și din CEE. În afacerile interne, programul PASOK reclama introducerea unor reforme radicale, printre care și naționalizarea unora dintre industriile țării. Cu toate acestea, chiar înainte de alegeri, Papandreu și-a modificat atitudinea față de o serie de probleme critice, în ceea ce avea să fie un efort încununat de succes în câștigarea voturilor părții moderate a electoratului.

Alegerile, care au avut loc la 18 octombrie 1981, i-au acordat PASOK 48,06 % din voturi și 172 de locuri în adunare; Noua Democrație, cu 35,8 %, a obținut doar un număr de 115 reprezentanți. Partidul Comunist Exterior a înregistrat un ușor progres, primind 10,9 % și 13 locuri. Noua administrație se afla sub autoritară conducere personală a lui Papandreu; bineînțeles, președinte era tot Karamanlis. Să nu uităm că prevederile constituției din 1975 acordaseră acestei funcții puteri extinse, care puteau însemna o piedică în calea oricărei acțiuni radicale. Firește că guvernul PASOK nu a inițiat în primele luni după preluarea puterii nici o modificare drastică a politicii Greciei. În ciuda declarațiilor sale anterioare, Papandreu nu a luat nici o măsură în direcția retragerii țării din NATO sau CEE, iar bazele americane nu au fost închise. Relațiile cu Turcia rămăneau încordate. Dezacordurile aveau drept motive nu numai Ciprul, ci și conflictul referitor la pretențiile de jurisdicție asupra apelor Mării Egee, mai ales asupra celor din jurul insulelor grecești.

Schimbările erau la fel de limitate și în politica internă. Au fost introduse totuși unele reforme: căsătoriile civile au devenit legale și au fost elaborate o serie de planuri de îmbunătățire a serviciilor sanitare. Guvernul și-a declarat intenția de a face ceva în legătură cu ineficiența aparatului birocratic și de a acorda mai multe puteri administrațiilor locale. Cu toată decizia lui declarată de implementare a unui program ambițios de îmbunătățire a stării sociale, PASOK întâmpina mari dificultăți, provocate cel puțin parțial de problemele economice internaționale. Din cauza ratei ridicate a inflației și a ritmului tot mai lent al creșterii economice, țara nu prea avea posibilitățile financiare necesare reformelor sociale sprijinite de PASOK. Deși turismul rămânea profitabil, cu 5,6 milioane de vizitatori în 1981, un alt domeniu important al economiei, transporturile navale, era confruntat cu mari dificultăți. Astfel că, în ciuda mării lui victorii în alegeri, Papandreu a întâmpinat la începutul mandatului său de șef al guvernului obstacole concrete extrem de mari în realizarea programului declarat în campania electorală.

CONCLUZIE

Așa cum am văzut, Grecia a trecut după 1945 prin cea mai diversă experiență politică dintre toate statele balcanice. Cu toate că sistemul economic și social de bază a rămas stabil, schimbările politice au fost dramatice. După războiul civil, țara a avut inițial un guvern conservator moderat sub Papagos și Karamanlis, apoi regimul liberal de centru al lui Ghiorgios Papandreou; guvernul acesta a fost răsturnat de o lovitură militară, conducerea fiind la început deținută de Papadopoulos, apoi de Ioannidis. În 1974, când Karamanlis a restabilit sistemul constituțional, s-a produs o revenire la primul stadiu. Mișcarea Socialistă Pălenă (PASOK) condusă de Andreas Papandreou a câștigat alegerile din 1981. Deși partid socialist, aceasta nu avea baza ideologică marxistă a regimurilor socialiste din statele balcanice vecine.

Pe toată durata perioadei postbelice, Grecia a avut o orientare occidentală în politica externă, dar țara a avut și multe conflicte cu aliații ei. Marea Britanie și-a recăpătat influența dominantă tradițională imediat după război, dar a fost nevoită să o cedeze în 1947 Statelor Unite. Grecia a devenit astfel parte integrantă a sistemului de apărare al NATO din estul Mediteranei. Acest aliniament a slăbit în timpul crizei din Cipru din 1974, când guvernul grec a considerat că americanii nu le acordaseră un sprijin corespunzător. Îndepărtarea de aceștia i-a determinat pe liderii greci să stabilească relații mai strânse cu țările Europei Occidentale; Grecia a intrat în Comunitatea Economică Europeană și a căutat totodată să strângă legăturile cu vecinele ei din Balcani. Chestiunea Ciprului a rămas preocuparea centrală a politicii externe. Chiar dacă a susținut în campania din 1981 un program care ataca apartenența Greciei la NATO și CEE, după venirea la putere Papandreou nu a inițiat nici o acțiune imediată în acest sens.

În ciuda faptului că Grecia a avut în general un guvern constituțional de tip occidental în perioada postbelică – cu excepția celor șapte ani de dictatură militară –, țara a suferit schimbări enorme. Ca și vecinele ei, Grecia a trecut printr-o revoluție demografică. După terminarea războiului civil a apărut un exod masiv spre zona urbană; emigrația dinaintea războiului a continuat până în 1975, când a început să se manifeste o tendință contrarie. Smulsă din satele ei tradiționale, fosta populație rurală a trebuit să se adapteze la noile condiții, dar, ca toți grecii, beneficia de avantajele oferite de tehnologia modernă și de eforturile vizibile depuse în vederea ridicării nivelului economic al țării. Permanentele probleme sociale și economice ale începutului anilor '80 erau, cel puțin într-o oarecare măsură, împărtășite și de celelalte state și reflectau situația internațională dificilă a perioadei.

Concluzii

Acest studiu, care are drept punct final începutul anilor '80, a prezentat transformările succesive din viața locuitorilor Peninsulei Balcanice începînd de la sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea. La vremea respectivă, cea mai mare parte a lor se aflau sub jurisdicția Imperiului Otoman și aparțineau bisericii ortodoxe; credința și faptul că erau cu toții sub stăpînirea otomană au constituit sursele majore ale unității lor. O mică parte, croații și slovenii catolici, românii și sîrbii ortodocși se aflau sub dominație habsburgică. Locuitorii Balcanilor, în mare parte țărani, au trăit anumite experiențe comune. Principalele lor legături erau cele cu familiile și comunitățile lor locale; ocupațiile care le asigurau traiul erau mai ales cele de țărani, păstori și pescari. O parte din ei erau negustori și meșteșugari și un număr și mai mic au ajuns să dobîndească statutul de lideri politici. În mare parte analfabeți și vorbind dialecte ale principalelor limbi, oamenii aceștia aveau totuși opinii asemănătoare asupra vieții lor și a societății căreia îi aparțineau. Avînd o perspectivă modelată de biserică și de o moștenire complexă a tradițiilor locale transmise din generație în generație, ei au alcătuit societăți stabile și ordonate, ale căror concepte și reguli de comportare fundamentale erau acceptate de membrii lor. Întrucît trăiau într-o epocă cînd nu era de așteptat ca guvernele centrale să asigure servicii sociale, ei depindeau de unitățile reprezentate de sat și familie, care ofereau protecție unei populații cu o economie de subzistență și care îi adăpostea pe bătrîni, bolnavi, tineri și pe cei care nu puteau rezolva altfel problemele acestor vremuri zbuciumate. În împrejurări normale, autoritățile locale și cele bisericești aveau putere de decizie asupra celei mai mari părți a problemelor legate de viața satului și de menținerea ordinii. Dreptatea era împărțită pe baza legii eclesiastice și a cutumei.

Sub atacurile din afară și dinăuntru, Imperiul Otoman a devenit în secolul al optsprezecelea o organizație politică tot mai instabilă. Guvernul central nu reușea să-i respingă pe invadatorii străini și să-și mențină autoritatea în propriile lui domenii. Pe parcursul acestui secol o serie de ținuturi otomane au fost pierdute în favoarea cuceritorilor ruși și habsburgi. Mai tîrziu, în timpul Revoluției Franceze și al războaielor napoleoniene, forțele franceze, britanice, rusești și habsburgice au intrat în competiție pentru dobîndirea controlului asupra guvernului otoman sau a unor părți ale teritoriilor acestuia. Pentru stabilitatea internă și mai rău era faptul că notabili musulmani locali, ayanii, reușeau să sfideze cu succes autoritățile centrale și să obțină astfel controlul anumitor regiuni. Toate evenimentele acestea aduceau prejudicii extrem de mari bunăstării populației balcanice. Puse în fața dublei catastrofe a invaziei străine și a creșterii anarhiei în mediul rural, comunitățile locale erau nevoite să preia responsabilități și mai mari. Unele părți ale imperiului, ca insulele grecești, Peloponesul și Muntenegru, practic se autoguverneau deja. Am văzut mai sus că tocmai asemenea împrejurări au dus la izbucnirea revoluției sîrbe.

Evenimentele acestea din Peninsula Balcanică aveau loc în același timp cu intensificarea naționalismului în Europa Occidentală și Centrală. Ideologia liberală și națională a revoluționarilor europeni i-au influențat atît de mult pe liderii din Balcani deoarece ea era aplicabilă imediat la condițiile locale. Urmînd calea naționalismului

romantic european, intelectualii balcanici au devenit și ei preocupați de limbile lor naționale și, deosebit de important, de trecutul istoric și de eroii lor. Căutându-și rădăcinile în Grecia clasică, în Roma antică, în Bizanț și în imperiile medievale sîrb și bulgar, naționaliștii din Balcani aveau pretenții la fel de mari la glorie istorică precum oricare altă mișcare europeană contemporană. Deși aceste aspecte ale renașterilor naționale erau strîns legate de instituțiile și tradițiile autohtone, liderii balcanici au acceptat unele instituții politice europene, în special monarhia constituțională și sistemul administrativ al statului centralizat. Opțiunea aceasta, care, practic, reflecta într-adevăr opinia balcanică, era făcută necesară și de imensa influență directă a marilor puteri asupra evenimentelor din peninsulă.

Mișcările de eliberare națională ale tuturor naționalităților au devenit mai complexe datorită intervențiilor frecvente ale guvernelor europene. Poziția strategică centrală a peninsulei și a Imperiului Otoman au transformat deci regiunea în ținta intențiilor de cucerire imperiale ale Britaniei, Franței, Rusiei și Imperiului Habsburgic, iar ulterior ale Italiei și Germaniei. Chiar dacă liderii balcanici reușeau adesea să profite de situație – dat fiind că războaiele cu Rusia au avut drept rezultat eliberarea Balcanilor de sub controlul otoman –, noile guverne naționale au fost obligate să suporte amestecul permanent al puterilor din afară în afacerile lor interne. Chestiunea Orientală a făcut într-adevăr ca Balcanii să devină „butoiul de pulbere al Europei,” dar vina pentru crearea acestei situații aparține în egală măsură marilor puteri și principiului menținerii echilibrului de forțe dintre statele balcanice.

Spre sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea, așa cum am văzut, fuseseră înstitute guverne independente sau autonome în Bulgaria, Grecia, România, Serbia și Muntenegru și și-a făcut apariția mișcarea națională albaneză. Pe lîngă aceasta, chestiunea naționalităților din cadrul Imperiului Habsburgic se acutizase odată cu creșterea conștiinței politice în rîndul populațiilor croată, română, sîrbă și slovenă, precum și al altor popoare din acest stat. Liderii acestora susțineau în general atît ideea națională ca bază a organizării politice, cît și principiul guvernelor constituționale reprezentative. Acolo unde au fost întemeiate state naționale, populația beneficia de anumite avantaje; eliberarea de sub controlul otoman era incontestabil marea cerință populară. Noile regimuri au dus totuși la apariția unor probleme specifice. Instituirea lor a pus într-adevăr capăt vechiului control imperial, dar a însemnat totodată și o restrîngere a puterii administrației locale, unde o mare parte a autorității rămăsese în mîinile notabililor rurali. Prin adoptarea practicilor administrative occidentale, mai ales a celor franceze, conducerile naționale au preferat concentrarea puterii politice în capitale și să trimită reprezentanți guvernamentali ca să administreze satele, distrugînd astfel legăturile și loialitățile tradiționale. Noul sistem politic, chiar dacă se conforma în aspectele lui exterioare idealurilor liberale contemporane, a acordat practic controlul fiecărei națiuni unei minorități restrînse.

Din nefericire, instituirea guvernelor naționale nu a avut drept rezultat diminuarea problemelor peninsulei ca pion în cadrul relațiilor internaționale. În multe privințe, situația s-a înrăutățit de fapt. La răscrucea dintre veacuri, odată cu intensificarea rivalităților imperiale mondiale, Balcanii au dobîndit o importanță diplomatică tot mai mare. La concurența istorică a marilor puteri s-au adăugat acum conflictele dure dintre naționalități, care mocniseră în cea mai mare parte în perioada otomană. Trasarea granițelor statelor balcanice era deosebit de dificilă; atît sub stăpînire habsburgică, cît și sub cea otomană, populațiile se amestecaseră. Drept urmare, toate statele noi erau într-o măsură mai mare sau mai mică multinaționale. În plus, nici una

din conducerile naționale nu era mulțumită de frontierele ei; fiecare stat avea o serie de pretenții asupra teritoriilor vecinilor lui, astfel că toate acordau o atenție exagerat de mare politicii externe și pregătirilor militare. Ele căutau de asemenea să încheie alianțe străine care le-ar fi apropiat de împlinirea țărilor lor. La rindul lor, marile puteri încercau să exploateze situația în avantajul lor și să găsească state clientelare care să le slujească interesele. Minoritățile oprimate și naționaliștii militanți aflați sub autoritate străină considerau încă teroarea și acțiunea revoluționară drept cea mai mare speranță de viitor. Primul război mondial, ale cărui cauze imediate le-au constituit evenimentele din Balcani și care a provocat pierderi enorme de vieți și distrugerii masive de bunuri, a marcat punctul culminant al acestei situații explozive.

Tratatul de pace încheiat după această conflagrație, cu toate problemele numeroase pe care le-au provocat ele, au stabilit cel puțin chestiunea granițelor politice, care au rămas relativ stabile. Forma exterioară a statelor naționale balcanice fusese deci fixată. Marile probleme ale organizării interne și ale dezvoltării economice rămăneau însă tot nerezolvate. În ciuda faptului că peninsula avea o economie complet agrară, puterea politică se afla în toate capitalele în mâinile unui număr relativ mic al populației, a cărui perspectivă era adesea foarte diferită de cea a majorității țărănești. Acest grup era format în primul rînd din cei care reușeau să dobîndească o educație universitară și intrau ulterior în guvern, armată, profesii, afaceri sau optau pentru alte ocupații burgheze similare. Partidele politice care concureau în cadrul sistemelor parlamentare reprezentau interesele divergente manifestate în sinul acestui grup. Concentrîndu-se asupra îndeplinirii propriilor lor ambiții, partidele tradiționale acordau în schimb o mică atenție evenimentelor din mediul rural. Guvernele statelor din Balcani considerau populația lor rurală în primul rînd ca sursă de încasare a impozitelor și de recrutare în armată; au fost făcute doar unele încercări sporadice în privința asigurării unor beneficii compensatorii.

În ciuda faptului că erau oarbe la o serie de aspecte ale vieții lor naționale, conducerile balcanice erau competitive și mîndre. Dîndu-și seama de caracterul înapoiat al societăților lor, ele aveau de gînd să introducă pe viitor un program de schimbări radicale. Cea mai mare parte a lor doreau să copieze modelele din statele occidentale avansate. Industrializarea și modernizarea erau obiectivele lor comune, dar ele aveau de înfruntat o serie de obstacole extrem de greu de trecut. Lipsa capitalului corespunzător, a unei cantități suficiente de materii prime și a personalului calificat a fost deja menționată. Și mai dificilă era rezolvarea implicațiilor revoluționare sociale și politice ale unei transformări economice radicale. Practic, foarte puține obiective au fost atinse înainte ca peninsula să treacă printr-o altă perioadă de războaie devastatoare. Între timp, problema agriculturii a devenit și mai acută, în special din cauza creșterii continue a populației și a restricțiilor impuse emigrării externe. Marea Depresiune a avut un efect deosebit de nociv asupra acestei situații fragile.

Perioada scurtă dintre cele două războaie mondiale a constituit un interludiu ciudat. Toate dificultățile împărțirii pe criterii naționale a Balcanilor au devenit extrem de evidente. Statele din regiune nu numai că au continuat să se războiască între ele, dar, în cadrul politicii interne, problemele naționale amenințau adeseori să pună în dilemă guvernele oficiale. Cele mai crîncene conflicte au izbucnit în Iugoslavia, dar și problema Macedoniei a produs dezastre în politica Bulgariei. Nici relațiile cu marile puteri nu s-au îmbunătățit. Sistemul de alianțe francez de după război a menținut vie încredințarea în privința aranjamentelor de pace și a dus la intensificarea nemulțumirii naționalităților care considerau că fuseseră nedreptățite. Diplomații

italieni și apoi cei germani au exploatat în avantajul lor indignarea ungarilor față de pierderea Transilvaniei, nemulțumirea croaților față de dominația sârbilor în Iugoslavia și hotărîrea bulgarilor de a menține în actualitate chestiunea Macedoniei. Toate acestea și alte fricțiuni istorice au constituit piedici în calea încercărilor de asigurare a unității balcanice sau de organizare a unor eforturi comune în vederea blocării amestecului marilor puteri.

Situația politică din Balcani s-a înrăutățit dramatic atunci cînd Marea Depresiune a subminat serios stabilitatea economiei mondiale. Confruntate cu probleme sociale și economice tot mai dificile, statele balcanice, ca și vecinii lor germani și italieni, nu-și puteau menține vechile sisteme parlamentare. Au fost instituite regimuri dictatoriale în fiecare din ele, acestea avînd drept nucleu monarhia și armata. Țelul lor principal era asigurarea ordinii interne și menținerea structurii sociale existente. Dictaturile regale au constituit măsuri de urgență; ele serveau apărării *statu-quo*-ului intern și căutau să se pună în slujba intereselor naționale într-o perioadă de creștere a pericolului internațional. Cînd Europa a fost din nou implicată în război, regimurile acestea au recurs zadarnic la măsuri disperate pentru ca teritoriile lor să nu devină teatru de luptă.

Conflictele armate dintre marile puteri au produs încă o dată schimbări majore în peninsulă. Deosebit de importante a fost revoluția diplomatică care a avut loc odată cu încheierea păcii. Cu Germania și Italia învinse și Franța și Marea Britanie extrem de mult slăbite, Uniunea Sovietică și Statele Unite au devenit singurele puteri supraviețuitoare care puteau avea pretenții la supremație. Nici unul dintre aceste două state nu fusese implicat direct în perioada interbelică în evenimentele din Balcani. După război însă, ele au reușit să exercite influența cea mai mare în determinarea formelor de guvernămînt a statelor din zona aceasta și chiar să-i numească sau să aprobe numirea liderilor acestora. Poziția dominantă în politica Greciei a fost deținută mai întîi de Britania, apoi de Statele Unite; Uniunea Sovietică, cel puțin la început, s-a bucurat de un statut special în celelalte țări, dar după 1948 a reușit să controleze direct situația din Bulgaria, România și, pînă în 1960, din Albania.

După terminarea războiului civil din Grecia și stabilizarea relațiilor dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică, peninsula balcanică nu a mai fost un focar important al conflictelor internaționale. Atenția lumii s-a concentrat în schimb asupra fostelor zone coloniale din Asia și Africa și a luptei pentru control de aici. Cele mai mari probleme ale Europei erau unificarea economică din cadrul ambelor blocuri, chestiunea Germaniei și, în ceea ce privește statele comuniste, intervenția militară a sovieticilor în Ungaria și Cehoslovacia. Cu toate că toate statele balcanice participau activ la afacerile internaționale, ele își pierduseră într-o oarecare măsură libertatea de acțiune. În ciuda perpetuării multora dintre vechile controverse interbalcanice, era improbabil ca vreunul dintre aceste guverne să declanșeze un război fără aprobarea măcar tacită a marii puteri care o patrona. Deși teoretic nealiniată, Iugoslavia era nevoită să fie cu ochii pe ambele mari puteri. Mai mult, spre deosebire de situația din secolul al nouăsprezecelea, nu mai era posibil ca națiunile din Balcani să antreneze marile puteri aliate cu ele într-un război legat de chestiuni strict locale. Modificarea aceasta, alături de schimbarea importanței strategice a Balcanilor, era cauzată în parte de transformările revoluționare petrecute în tehnologia militară. Micile state balcanice nu posedau nici finanțele, nici capacitatea tehnică de a construi bombe cu hidrogen sau sisteme sofisticate de rachete. Epoca luptătorilor de gherilă balcanici, înarmați cu puști și grenade și dependenți de satele din partea locului în privința proviziilor trecuse probabil, chiar dacă această generalizare rămîne încă o chestiune deschisă.

Mai importante decît schimbările produse în statutul internațional al țărilor balcanice au fost cele radicale din politica lor internă apărute după război. În foarte multe cazuri, aceste modificări au avut efecte mai dramatice asupra vieții de zi cu zi a individului decît cele la care am asistat în cele trei secole anterioare ale evoluției Balcanilor. Marile războaie și revoluții creaseră într-adevăr multe pagube materiale și pierderi de vieți la nivel local; existaseră de asemenea schimbări de populație în cadrul peninsulei, ca și emigrări peste ocean. Cu toate acestea, evenimentele acestea lăseseră relativ netulburată structura socială fundamentală. În această societate agrară, relațiile din cadrul familiei și al satului aveau cea mai mare importanță; idealul majorității populației țărănești era stăpînirea unei gospodării prospere. După revoluțiile naționale, guvernele centrale încercaseră să impună un control politic mai intens asupra mediului rural, dar schimbările modelelor de viață tradiționale erau relativ minore. Pe lângă aceasta, doctrina revoluționară a secolului al nouăsprezecelea era în egală măsură liberală și națională. Intenția declarată a noilor sisteme constituționale era să le permită indivizilor să-și aleagă fără nici o restricție calea, fiind preocupate de eliberarea individului, nu de îmbunătățirea stării sociale. Ele nu-și propuneau să traseze linii călăuzitoare absolute în privința viitorului sau să-i indice cetățeanului rolul pe un plan mai vast. Spre deosebire de acestea, sistemele socialiste aveau drept obiective progresul social și modernizarea economică; planul de acțiune al liderilor lor prevedea realmente constrîngerea individului și precizarea locului fiecărui cetățean într-o schemă generală. Țelul declarat era egalitatea, nu libertatea. Atît scopurile finale cît și instrumentele de atingere a acestora intrau în conflict cu tradițiile și idealurile vieții satului patriarhal. Adevărata revoluție din Balcani nu a fost decîi preluarea cu forța a puterii politice de către comuniști, ci lenta distrugere ulterioară a modelelor de viață existente de veacuri. S-au produs desigur și în Grecia schimbări asemănătoare, unde progresul economic a fost inevitabil însoțit de transformări radicale în mediul rural. Aceste procese, care continuă și astăzi, nu sunt ușor de caracterizat și nici rezultatele lor finale nu pot fi zăgrăvite cu precizie.

Faptul că schimbările radicale erau necesare fusese bineînțeles recunoscut încă înainte de 1945. Guvernele monarhice făcuseră numeroase, chiar dacă ineficiente încercări de realizare a progresului economic. Eforturile lor erau zădărnice de situația din momentele respective și de natura regimurilor lor, dar și de faptul că ele nu aveau capacitatea de a introduce schimbări cu adevărat violente ale vechilor șabloane. Armatele lor puteau suprima opoziția politică, dar nu și să impună, de pildă, măsuri avînd drept obiectiv industrializarea. Politicienii balcanici dinaintea războiului, cu toate multele lor abuzuri de putere, nu puteau manipula grupuri numeroase de oameni și nici să numească sute de „voluntari” care să îndeplinească sarcini neplăcute, firește cu excepția vremurilor de război. Noile conduceri socialiste nu cunoșteau astfel de restricții. Ele aveau un plan elaborat de Moscova. Sprijinite de puterea armată a Uniunii Sovietice și avînd controlul deplin al organelor coercitive și de propagandă, ele puteau implementa programele fără să țină seama de opinia publică. Acești lideri puteau lua deci măsuri, cum ar fi scăderea drastică a nivelului de trai pentru a putea finanța construirea unor fabrici, sau legi menite să înăbușe exprimarea oricărei opoziții politice, ceea ce nu ar fi fost posibil sub regimurile anterioare.

Deși aspectele mai dure ale sistemelor comuniste s-au bucurat de o vastă publicitate, în special în Statele Unite și în Europa Occidentală, cel mai bine ar fi poate să le judecăm după propriile lor standarde. Guvernele naționale pe care le înlocuiseră ele își justificau dominația prin rolul lor în întemeierea unor state independente și prin regimurile lor constituționale, care, la rîndul lor, cel puțin în teorie, se bazau pe conceptul libertății individului și pe egalitatea politică, chiar dacă nu și pe

cea socială și economică. Liderii socialiști puneau în schimb accent pe modernizarea economică și pe egalitatea socială. Firește că ei s-au străduit de asemenea să înlocuiască concepția creștină privind destinul uman cu doctrina marxistă, care consideră viața fiecărui individ ca fiind inevitabil legată de un model prestabilit al dezvoltării istorice. Ca element pozitiv, regimurile comuniste au adus incontestabil multe beneficii materiale cetățenilor lor, mai ales în Iugoslavia, care este cea mai puțin doctrinară din aceste guverne. În comparație cu predecesorii lor, liderii comuniști pot scoate în evidență realizări importante în domeniul serviciilor sociale, inclusiv introducerea programelor naționale de îngrijire a sănătății, sistemele educaționale accesibile tuturor, locuințele subvenționate și pensiile pentru cei bolnavi și pentru cei vîrstnici. În Albania, Bulgaria și România au fost asigurate locuri de muncă pentru toată lumea. Acolo unde astfel de măsuri au fost bine administrate, ele au constituit o atenuare a efectelor schimbărilor radicale produse și le-au adus beneficii multora dintre cei care nu se bucuraseră pînă atunci de o asemenea protecție. Planificatorii socialiști au încercat cel puțin să ridice locuințe moderne pentru cît mai multă lume posibil și au reușit să asigure unele dintre cele mai prețuite bunuri de consum, mai ales aparate de radio, televizoare și chiar automobile, unei mari părți a populației lor.

Cu toate progresele evidente, guvernele comuniste se confruntă cu probleme majore. O parte dintre acestea sunt comune și restului lumii, în timp ce altele sunt specifice situației din Balcani sau din țările socialiste. Ca și alte națiuni, statele balcanice au suferit de pe urma creșterii mondiale a prețurilor la petrol din anii '70; alte materii prime de bază, cum ar fi cărbunele și fierul, rămîn deficitare. Multitudinea problemelor care afectează toate societățile industrializate sunt greu de rezolvat în cadrul economiilor balcanice relativ sărace. În viața politică, dezavantajele dominației unui partid unic și efectele descurajante ale unei birocratii atotstăpînitoare au rămas nerezolvate încă. Deși a fost realizată stabilitatea politică, prețul plătit a fost instituirea unui control individual și social destul de strict. Pe lîngă aceasta, asemeni predecesoarelor lor de pe tot parcursul istoriei Balcanilor, toate guvernele, inclusiv cel al Greciei, depind de loialitatea forțelor lor armate, o chestiune cu valabilitate generală în toate timpurile.

Este deosebit de dificil să judeci societățile contemporane, iar să prevezi viitorul lor este aproape imposibil. Pentru Balcani, efectele schimbărilor recente, în special transformările economice, migrarea populației și adoptarea de noi modele sociale vor fi desigur de durată. Legăturile tradiționale au fost rupte; dacă noi loialități la fel de stabile le vor lua locul, rămîne de văzut. Va fi la fel de interesant să urmărim în ce măsură vor reuși guvernele respective să respecte asigurările date popoarelor lor; desigur, una dintre problemele aparte cu care s-au confruntat regimurile comuniste este cea a speranțelor tot mai mari. Propaganda socialistă prezintă o imagine utopică a viitorului care mărește speranțele nu numai în relații sociale mai bune, ci și într-o creștere a nivelului de trai oarecum disproporționată față de resursele peninsulei. Toate programele partidelor comuniste conțin o asigurare implicită că cetățenii statelor socialiste se vor bucura în cele din urmă de condiții de viață egale sau chiar mai bune decît cele ale omologilor lor din sistemele capitaliste occidentale. Avînd posibilitatea de a analiza calea alternativei grecești, ar trebui să putem face cel puțin o comparație brută. Cetățenii Balcanilor au însă tendința să se compare ei înșiși nu cu vecinii lor, ci cu cele mai avansate state europene, în special cu Franța sau cu Republica Federală a Germaniei. Firește, factorii externi, aflați în mare parte în afara controlului lor, vor determina probabil viitorul tuturor națiunilor balcanice. Deoarece aparțin unei comunități umane cu legături strînse, soarta lor depinde totodată și de situația economică mondială, precum și de relațiile dintre marile puteri puternic înarmate.

Bibliografie

Bibliografia celui de al doilea volum al acestei istorii a Balcanilor se limitează la cărțile tipărite în limba engleză care l-ar putea interesa pe cititorul doritor de mai multe informații referitoare la subiectele tratate în acest text. Ea nu include toate cărțile disponibile scrise despre istoria Balcanilor. Toate articolele și lucrările apărute în alte limbi au fost omise. Deși accentul principal este pus pe istorie, secțiunile finale cuprind, pe lângă o selecție a trecerilor în revistă a literaturii balcanice, unele studii asupra vieții satelor și relatări de călătorie. Pentru informații suplimentare relativ la studiile din toate disciplinele, cititorului i se recomandă cartea lui Paul L. Horecky, ed., *Southeastern Europe: A Guide to Basic Publications* (Chicago: University of Chicago Press, 1969), și eseurile bibliografice din volumele VIII și IX ale lucrării *A History of East Central Europe*, editată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, citat aici. O analiză a contribuției științifice americane la studiile asupra Balcanilor poate fi găsită în Charles Jelavich, ed., *Language and Area Studies: East Central and Southeastern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1969). Publicațiile care au apărut în deceniul de după terminarea acestei cărți sînt recenzate în revista *Balkanistica* 4 (1977-1978), într-o ediție dedicată acestei probleme.

ISTORII GENERALE ALE BALCANILOR

- Berend, Iván T. și György Ránki. *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Columbia University Press, 1974.
- Djordjevic, Dimitrije și Stephen Fischer-Galați. *The Balkan Revolutionary Tradition*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Hösch, Edgar. *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day*. Traducere de Tania Alexander. New York: Crane, Russak, 1972.
- Jelavich, Charles și Barbara Jelavich. *The Balkans*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1965.
- Jelavich, Charles și Barbara Jelavich, editori. *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*. Ediție retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.
- Lampe, John R. și Marvin R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550-1950*. Bloomington: Indiana University Press, 1982.
- Ristelhueber, René. *A History of the Balkan Peoples*. Editată și tradusă de Sherman David Spector. New York: Twayne, 1971.
- Schevill, Ferdinand. *The History of the Balkan Peninsula*. New York: Harcourt, Brace & Co., 1933.
- Seton-Watson, Robert W. *The Rise of Nationality in the Balkans*. London: Constable, 1917.
- Stavrianos, L. S. *The Balkans, 1815-1914*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1963.
- _____. *The Balkans since 1453*. New York: Rinehart, 1958.
- Stoianovich, Traian. *A Study in Balkan Civilization*. New York: Knopf, 1967.
- Sugar, Peter F. și Ivo J. Lederer, editori. *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle: University of Washington Press, 1969.
- Sugar, Peter F. și Donald W. Treadgold, editori. *A History of East Central Europe*. Seattle: University of Washington Press. Vol. VIII, *The Establishment of the Balkan National*

States, 1804-1920, de Charles Jelavich și Barbara Jelavich, 1977; Vol. IX, *East Central Europe between the Two World Wars*, de Joseph Rothschild, 1974.

ISTORII NAȚIONALE ȘI IMPERIALE

Naționalitățile balcanice

ALBANEZII

- Frasheri, Kristo. *The History of Albania*. Tirana: n.p., 1964.
- Logoreci, Anton. *The Albanians: Europe's Forgotten Survivors*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.
- Marmullaku, Ramadan. *Albania and the Albanians*. Traducere de Margot Milosavljević și Boško Milosavljević. London: Hurst, 1975.
- Swire, Joseph. *Albania: The Rise of a Kingdom*. London: William & Norgate, 1929.

BULGARII

- Koshev, D., H. Hristov și D. Angelov. *A Short History of Bulgaria*. Sofia: Foreign Languages Press, 1963.
- Macdermott, Mercia. *A History of Bulgaria, 1393-1885*. London: Allen & Unwin, 1962.
- Michew, D. *The Bulgarians in the Past: Pages from the Bulgarian Cultural History*. Lausanne: Librairie Centrale des Nationalités, 1919.

GRECII

- Campbell, John și Philip Sherrard. *Modern Greece*. London: Benn, 1968.
- Clogg, Richard. *A Short History of Modern Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Forster, Edward S. *A Short History of Modern Greece, 1821-1956*. London: Methuen, 1960.
- Heurtley, W. A., H. C. Darby, C. W. Crawly și C. M. Woodhouse. *A Short History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
- Kousoulas, D. George. *Modern Greece: Profile of a Nation*. New York: Scribner, 1974.
- Miller, William. *Greece*. New York: Scribner, 1928.
- Sophocles, S. M. *A History of Greece*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1961.
- Woodhouse, C. M. *The History of Modern Greece*. London: Faber & Faber, 1968.

ROMÂNII

- Chirot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony*. New York: Academic Press, 1976.
- Giurescu, Dinu C. *Illustrated History of the Romanian People*. Bucharest: Editura Sport-Turism, 1981.
- Oțetea, Andrei, ed. *The History of the Romanian People*. New York: Twayne, 1970.
- Seton-Watson, Robert W. *A History of the Rumanians from Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1934.

SÂRBII, CROAȚII ȘI SLOVENII

- Auty, Phyllis. *Yugoslavia*. New York: Walker, 1965.
- Clissold, Stephen, ed. *A History of Yugoslavia from Early Times to 1966*. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
- Dedijer, Vladimir, Ivan Božić, Sima Ćirković și Milorad Ekmečić. *History of Yugoslavia*. Traducere de Kordija Kveder. New York: McGraw-Hill, 1974.
- Gazi, Stephen. *A History of Croatia*. New York: Philosophical Library, 1973.

- Temperley, H. W. V. *History of Serbia*. New York: Fertig, 1969.
- Tomasevich, Jozo. *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955.

Imperiul Otoman

- Davison, Roderic H. *Turkey*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 1961.
- Miller, William. *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927*. Cambridge: Cambridge University Press, 1936.
- Shaw, Stanford J. și Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 2 vol. Cambridge: Cambridge University Press, 1967, 1977.
- Vucinich, Wayne S. *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*. Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1965.

Imperiul Habsburgic

- Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley: University of California Press, 1974.
- The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*. 2 vol. New York: Columbia University Press, 1950.
- Macartney, C. A. *The Habsburg Empire, 1790-1918*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.
- May, Arthur J. *The Habsburg Monarchy, 1867-1914*. New York: Norton Library, 1968.
- Tapié, Victor. *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*. Traducere de Stephen Hardman. New York: Praeger, 1971.
- Taylor, A. J. P. *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*. New York: Harper Torchbooks, 1948.

SELECȚIE DE STUDII ASUPRA PERIOADEI DINAINTEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Dezvoltarea economică

- Blaisdell, D. C. *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt*. New York: Columbia University Press, 1929.
- Evans, Ifor L. *The Agrarian Revolution in Roumania*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press (Belknap Press), 1962.
- Feis, Herbert. *Europe the World's Banker, 1870-1914*. New York: Norton, 1965.
- Hočevár, Toussaint. *The Structure of the Slovenian Economy, 1848-1963*. New York: Studia Slovenica, 1965.
- Sugar, Peter F. *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918*. Seattle: University of Washington Press, 1963.

Studii generale asupra diplomației

- Anastasoff, Christ. *The Tragic Peninsula: A History of the Macedonian Movement for Independence since 1878*. St. Louis: Blackwell & Wielandy, 1938.
- Anderson, M. A. *The Eastern Question, 1774-1923*. New York: Macmillan, 1966.
- Brailsford, H. N. *Macedonia: Its Races and Their Future*. London: Methuen, 1906.
- Dedijer, Vladimir. *The Road to Sarajevo*. New York: Simon & Schuster, 1966.
- Georgevitch, Tihomir R. *Macedonia*. London: Allen & Unwin, 1918.

- Geshov, Ivan E. *The Balkan League*. Traducere de Constantin C. Minkoff. London: Murray, 1915.
- Helmreich, Ernst C. *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.
- Jelavich, Barbara. *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*. Ediție retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1975.
- St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*. Bloomington: Indiana University Press, 1974.
- Remak, Joachim. *Sarajevo: The Origins of a Political Murder*. New York: Criterion Press, 1959.
- Rossos, Andrew. *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914*. Toronto: University of Toronto Press, 1981.
- Thaden, Edward C. *Russia and the Balkan Alliance of 1912*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1965.
- Wilkinson, H. R. *Maps and Politics: A review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool: University Press of Liverpool, 1951.

Dezvoltarea națională

ALBANEZII

- Great Britain, Office of the Admiralty, Naval Intelligence Division. *Albania: Basic Handbook*, 2 părți, 1943, 1944.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967.
- Stickney, Edith Pierpont. *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs, 1912-1923*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1926.

BULGARI

- Beaman, A. Hulme. *M. Stambuloff*. London: Bliss, Sands & Foster, 1895.
- Hall, William W. *Puritans in the Balkans: The American Board Mission in Bulgaria, 1878-1918*. Sofia: Cultura Printing House, 1938.

GRECII

- Augustinos, Gerasimos. *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.
- Coulumbis, T. A., J. A. Petropoulos și H. J. Psomiades. *Foreign Interference in Greek Politics: An Historical Perspective*. New York: Pella, 1976.
- Dakin, Douglas. *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.
- The Unification of Greece, 1770-1923*. London: Benn, 1972.
- Kaltchas, Nicholas S. *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*. New York: Columbia University Press, 1940.
- Koumoulides, John T. A. *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974*. London: Zeno, 1977.
- Levandis, John A. *The Greek Foreign Debt and the Greek Powers, 1821-1898*. New York: Columbia University Press, 1944.
- Papacosma, S. Victor. *The Military in Greek Politics: The 1909 Coup d'état*. Kent, Ohio: Kent State University Press, 1977.
- Vlastos, Doros. *Venizelos: Patriot, Statesman, Revolutionary*. London: Lund Humphries, 1942.

ROMÂNII

- Constantinescu, Miron, et. al., editori. *Unification of the Romanian National State: The Union of*

Transylvania with Old Romania. Bucharest: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1971.

Eidelberg, Philip Gabriel. *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*. Leiden: Brill, 1974.

Jowitt, Kenneth, ed. *Social Change in Romania, 1860-1940*. Berkeley: Institute of International Studies, 1978.

SÎRBIÎ, CROAȚII ȘI SLOVENII

Djilas, Milovan. *Land without Justice*. New York: Harcourt, Brace & Co., 1958.

Petrovich, Michael Boro. *A History of Modern Serbia, 1804-1918*. 2 vol. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

Rogel, Carole. *The Slovenes and Yugoslavism, 1890-1914*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Seton-Watson, Robert W. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London: Constable, 1911.

Vucinich, Wayne S. *Serbia between East and West: The Events of 1903- 1908*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1954.

IMPERIUL OTOMAN

Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*. Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1969.

Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press, 1964.

Ramsaur, Ernest E. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI ARANJAMENTELE DE PACE

Adams, John C. *Flight in Winter*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1942.

Dallin, Alexander, ed. *Russian Diplomacy and Eastern Europe, 1914-1917*. New York: King's Crown Press, 1963.

Djordjevich, Dimitrije și Stephen Fischer-Galați, editori. *The Creation of Yugoslavia, 1914-1918*. Santa Barbara, Calif.: Clio Books, 1980.

Evans, Laurence. *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914- 1924*. Baltimore: John Hopkins Press, 1965.

Frucht, Richard C. *Dunărea Noastră; Romania, the Great Powers and the Danube Question, 1914-1921*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1982.

Genov, Georgi P. *Bulgaria and the Treaty of Neuilly*. Sofia: Danov, 1935.

Helmreich, Paul C. *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus: Ohio State University Press, 1974.

Howard, Harry N. *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*. New York: Fertig, 1966.

Lederer, Ivo J. *Yugoslavia at the Paris Conference: A Study in Frontier-Making*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1963.

Leon, George B. *Greece and the Great Powers, 1914-1917*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974.

Mamatey, Victor S. *The United States and East Central Europe, 1914-1981*. Princeton: Princeton University Press, 1957.

- Pallis, Alexander A. *Greece's Anatolian Venture and After: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor, 1915-1922*. London: Methuen, 1937.
- Petsalis-Diomidis, N. *Greece and the Paris Peace Conference, 1919*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1978.
- Seton-Watson, Hugh și Christopher Seton-Eaton. *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Seattle: University of Washington Press, 1981.
- Smith, C. Jay. *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy during the First World War*. New York: Greenwood Press, 1969.
- Smith, Michael Llewellyn. *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*. London: Allen Lane, 1973.
- Spector, Sherman David. *Rumania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*. New York: Bookman Associates, 1962.
- Theodoulou, Christos. *Greece and the Entente, August 1, 1914-September 25, 1916*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1971.
- Živojinović, Dragan R. *America, Italy, and the Birth of Yugoslavia, 1917-1919*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1972.

ANII INTERBELICI

- Bell, John D. *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian Union, 1899-1923*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977.
- Hoptner, J. B. *Yugoslavia in Crisis, 1934-1941*. New York: Columbia University Press, 1962.
- Macartney, C. A. și A. W. Palmer. *Independent Eastern Europe*. New York: St. Martin's Press, 1966.
- Maček, Vladko. *In the Struggle for Freedom*. Traducere de Elizabeth Gazi și Stjepan Gazi. University Park: Pennsylvania State University Press 1957.
- Mitrany, David. *The Land and the Peasant in Rumania: The War and the Agrarian Reform, 1917-1921*. London: Oxford University Press, 1930.
- Nagy-Talavera, Nicholas M. *The Green Shirts and the Others*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970.
- Pearson, Maurice. *Oil and the Roumanian State, 1895-1948*. Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1971.
- Pentzopoulos, Dimitri. *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*. Paris: Mouton, 1962.
- Pribichevich, Stoyan. *World without End: The Saga of Southeastern Europe*. New York: Reynal & Hitchcock, 1939.
- Ristić, Dragiša N. *Yugoslavia's Revolution of 1941*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1966.
- Roberts, Henry L. *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951.
- Rogger, Hans și Eugen Weber, ed. *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley: University of California Press, 1966.
- Rothschild, Joseph. *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936*. New York: Columbia University Press, 1959.
- Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*. New York: Harper & Row, 1967.
- Sugar, Peter F., ed. *Native Fascism in the Successor States, 1918-1945*. Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio, 1971.

CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI PERIOADA POSTBELICĂ

Studii generale

- Barker, Elisabeth, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*. London: Royal Institute of International Affairs, 1950.
- Brzezinski, Zbigniew K. *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.
- Burks, R. V. *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1961.
- Davis, Lynn Etheridge. *The Cold War Begins*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1974.
- Fejtő, François. *A History of the People's Democracies: Eastern Europe since Stalin*. Traducere de Daniel Weissbort. New York: Praeger, 1971.
- Gati, Charles, ed. *The International Politics of Eastern Europe*. New York: Praeger, 1976.
- The Politics of Modernization in Eastern Europe: Testing the Soviet Model*. New York: Praeger, 1974.
- Gianaris, Nicholas V. *The Economies of Balkan Countries*. New York: Praeger, 1982.
- Hewett, Edward A. *The Economies of Eastern Europe*. Lincoln, Neb.: Cliff's Notes, 1978.
- Hoffman, George W., ed. *Eastern Europe: Essays in Geographical Problems*. London: Methuen, 1971.
- Höhmman, Hans-Hermann, Michael Kaser și Karl C. Thalheim, editori. *The New Economic Systems of Eastern Europe*. Berkeley: University of California Press, 1975.
- Ionescu, Ghiță. *The Break-Up of the Soviet Empire in Eastern Europe*. Baltimore: Penguin Books, 1965.
- Kaser, Michael. *Comecon: Integration Problems of the Planned Economies*. London: Oxford University Press, 1967.
- King, Robert R. *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1973.
- Kostanick, Huey Louis, ed. *Population and Migration Trends in Eastern Europe*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.
- Lendvai, Paul. *Eagles in Cobwebs*. New York: Doubleday, Anchor Books, 1969.
- Macleane, Fitzroy. *Eastern Approaches*. London: Jonathan Cape, 1949.
- Mastny, Vojtech. *Russia's Road to the Cold War*. New York: Columbia University Press, 1979.
- Mellor, Roy E. I. *Eastern Europe: A Geography of the COMECON Countries*. New York: Columbia University Press, 1975.
- Orlov, Dietrich. *The Nazis in the Balkans: A Case Study of Totalitarian Politics*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1968.
- Pounds, Norman J. G. *Eastern Europe*. Chicago: Aldine, 1969.
- Rakowska-Harmstone, Teresa și Andrew Gyorgy, editori. *Communism in Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 1979.
- Remington, Robert Alison. *The Warsaw Pact: Case Studies in Communist Conflict Resolution*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1971.
- Seton-Watson, Hugh. *The East European Revolution*. New York: Praeger, 1951.
- Shub, Anatole. *An Empire Loses Hope: The Return of Stalin's Ghost*. New York: Norton, 1970.
- Staar, Richard F. *Communist Regimes in Eastern Europe*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1977.
- Triska, Jan F. și Paul M. Cocks. *Political Development in Eastern Europe*. New York: Praeger, 1977.
- Van Creveld, Martin L. *Hitler's Strategy, 1940-1941: The Balkan Clue*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973.

Wolff, Robert Lee. *The Balkans in Our Time*. New York: Norton, 1978.

ALBANIA

- Amery, Julian. *Sons of the Eagle: A Study in Guerilla War*. London: Macmillan, 1948.
 Griffith, William E. *Albania and the Sino-Soviet Rift*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963.
 Hamm, Harry. *Albania: China's Beachhead in Europe*. Traducere de Victor Anderson. New York: Praeger, 1963.
 Pano, Nicholas C. *The People's Republic of Albania*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1968.
 Prifti, Peter R. *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1978.
 Thomas, John I. *Education for Communism: School and State in the People's Republic of Albania*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1969.

BULGARIA

- Brown, J. F. *Bulgaria under Communist Rule*. New York: Praeger, 1970.
 Chary, Frederick B. *The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940-1944*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1972.
 Dellin, L. A. D. *Bulgaria*. New York: Praeger, 1957.
 Miller, Marshall Lee. *Bulgaria during the Second World War*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1975.
 Oren, Nissan. *Bulgarian Cimmunism: The Road to Power, 1934-1944*. New York: Columbia University Press, 1971.
Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria.
 Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

GRECIA

- Athenian şpseud.†. *Inside the Colonels' Greece*. Traducere de Richard Clogg. New York: Norton, 1972.
 Carey, Jane Perry Clark şi Andrew Galbraith Carey. *The Web of Modern Greek Politics*. New York: Columbia University Press, 1968.
 Clogg, Richard şi George Yannopoulos, editori. *Greece under Military Rule*. London: Secker & Warburg, 1972.
 Coulombis, Theodore A. *Greek Political Reaction to American and NATO Influences*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1966.
 Holden, David. *Greece without Columns*. Philadelphia: Lippincott, 1972.
 Iatrides, John O. *Revolt in Athens: The Greek Communist "Second Round," 1944, 1945*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1972.
 Koumoulides, John T. A., ed. *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece*. London: Zeno, 1977.
 Kousoulas, D. George. *Revolution and Defeat: The Story of the Greek Communist Party*. London: Oxford University Press, 1965.
 Legg, Keith. *Politics in Modern Greece*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1969.
 McNeill, William H. *The Metamorphosis of Greece since World War II*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
 Stavrianos, L. S. *Greece: American Dilemma and Opportunity*. Chicago: Henry Regnery, 1952.
 Tsoucalas, Constantine. *The Greek Tragedy*. Baltimore: Penguin Books, 1969.
 Woodhouse, C. M. *Apple of Discord*. London: Hutchinson, 1948.
The Struggle for Greece, 1941-1949. London: Hart-Davis, MacGibbon, 1976.
 Xydis, Stephen G. *Greece and the Great Powers, 1944-1947*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963.

Young, Kenneth. *The Greek Passion: A Study in People and Politics*. London: Dent, 1969.

ROMÂNIA

Braun, Aurel. *Romanian Foreign Policy since 1965*. New York: Praeger, 1978.

Fischer-Galați, Stephen. *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1967.

The Socialist Republic of Rumania. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1969.

Floyd, David. *Rumania: Russia's Dissident Ally*. New York: Praeger, 1965.

Gafencu, Grigore. *Prelude to the Russian Campaign*. London: Frederick Müller, 1945.

Gilbert, Trond. *Modernization in Romania since World War II*. New York: Praeger, 1975.

Ionescu, Ghiță. *Communism in Rumania, 1944-1962*. London: Oxford University Press, 1964.

Jowitt, Kenneth. *Revolutionary Breakthroughs and National Development*:

The Case of Romania, 1944-1965. Berkeley: University of California Press, 1971.

King, Robert R. *History of the Romanian Communist Party*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1980.

Montias, John Michael. *Economic Development in Communist Rumania*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1967.

Tsantis, Andreas C. și Roy Pepper. *Romania: The Industrialization of an Agrarian Economy under Socialist Planning*. Washington, D.C.: World Bank, 1979.

IUGOSLAVIA

Apostolski, Mihailo și Haralampié Polenakovich. *The Socialist Republic of Macedonia*. Skopje: Macedonian Review Editions, 1974.

Armstrong, Hamilton Fish. *Tito and Goliath*. New York: Macmillan, 1951.

Auty, Phyllis. *Tito: A Biography*. London: Longman, 1970.

Avakumovic, Ivan. *History of the Communist Party of Yugoslavia*. Aberdeen, Scotland: University Press of Aberdeen, 1964.

Campbell, John C. *Tito's Separate Road: America and Yugoslavia in World Politics*. New York: Harper & Row, 1967.

Deakin, F. W. D. *The Embattled Mountain*. London: Oxford University Press, 1971.

Dedijer, Vladimir. *The Battle Stalin Lost: Memoirs of Yugoslavia, 1948-1963*. New York: Viking, 1971. *Tito*. New York: Simon & Schuster, 1953.

Denitch, Bogdan Denis. *The Legitimation of a Revolution: The Yugoslav Case*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1976.

Djilas, Milovan. *Conversations with Stalin*. Traducere de Michael B. Petrovich. New York: Harcourt, Brace & World, 1962.

The New Class: An Analysis of the Communist System. New York: Praeger, 1957. *Tito: The Story from Inside*. Traducere de Vasilije Kojić și Richard Hayes. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1980. *Wartime*. Traducere de Michael B. Petrovich. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977.

Hoffman, George W. și Fred Warner Neal. *Yugoslavia and the New Communism*. New York: Twentieth Century Fund, 1962.

Kofos, Evangelos. *Nationalism and Communism in Macedonia*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1964.

Johnson, A. Ross. *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945-1953*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1972.

Marković, Mihailo. *From Affluence to Praxis: Philosophy and Social Criticism*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1974.

Mates, Leo. *Nonalignment: Theory and Current Policy*. Dobbs Ferry, N.Y.: Oceana Publications, 1972.

Mićunović, Veljko. *Moscow Diary*. New York: Doubleday, 1980.

- Milazzo, Mateo J. *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.
- Milenkovitch, Deborah D. *Plan and Market in Yugoslav Economic Thought*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1971.
- Palmer, Stephen E. și Robert R. King. *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*. Hamden, Conn.: Archon, 1971.
- Pavlowitch, Stevan K. *Yugoslavia*. New York: Praeger, 1971.
- Roberts, Walter R. *Tito, Mihailović and the Allies, 1941-1945*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1973.
- Rubinstein, Alvin Z. *Yugoslavia and the Nonaligned World*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1970.
- Rusinow, Dennison. *The Yugoslav Experiment, 1948-1974*. Berkeley: University of California Press, 1977.
- Schrenk, Martin, Cyrus Ardalan și Nawal A. El Tatawy. *Yugoslavia: Self-management Socialism and the Challenges of Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.
- Sher, Gerson S. *Praxis: Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia*. Bloomington: Indiana University Press, 1977.
- Shoup, Paul. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York: Columbia University Press, 1968.
- Singleton, Fred. *Twentieth Century Yugoslavia*. New York: Columbia University Press, 1976.
- Stojanović, Svetozar. *Between Ideals and Reality: A Critique of Socialism and Its Future*. Traducere de Gerson S. Sher. New York: Oxford University Press, 1973.
- Tomasevich, Jozo. *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1975.
- Ulam, Adam. *Titoism and the Cominform*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952.
- Vucinich, Wayne S., ed. *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*. Berkeley: University of California Press, 1969.
- Wilson, Duncan. *Tito's Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Zaninovich, M. George. *The Development of Socialist Yugoslavia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1968.
- Zukin, Sharon. *Beyond Marx and Tito: Theory and Practice in Yugoslav Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

CĂRȚI DE CĂLĂTORIE ȘI STUDII SOCIOLOGICE ASUPRA VIEȚII DIN BALCANI

- Adamic, Louis. *My Native Land*. New York: Harper & Bros., 1943.
- Campbell, John K. *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1964.
- Erlich, Vera St. *Family in Transition: A Study of 300 Yugoslav Villages*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966.
- Friedl, Ernestine. *Vasilika: A Village in Modern Greece*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1962.
- Garnett, Lucy M. J. *Turkish Life in Town and Country*. New York: Putnam, 1904.
- Graves, Sir Robert. *Storm Centres in the Near East*. London: Hutchinson, 1933.
- Halpern, Joel M. *A Serbian Village*. New York: Columbia University Press, 1958.
- Halpern, Joel M. și Barbara K. Halpern. *A Serbian Village in Historical Perspective*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972.
- Lodge, Olive. *Peasant Life in Yugoslavia*. London: Seeley, Service, n.d.

- Sanders, Irwin T. *Balkan Village*. Lexington: University of Kentucky Press, 1949.
- Rainbow in the Rock: The People of Rural Greece*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961.
- Trouton, Ruth. *Peasant Renaissance in Yugoslavia, 1900-1950*. London: Routledge & Kegan Paul, 1952.
- West, Rebecca. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia*. 2 vol. New York: Viking Press, 1941.
- Winner, Irene. *A Slovenian Village: Zerovnica*. Providence, R.I.: Brown University Press, 1971.

ISTORII ALE LITERATURILOR BALCANICE

- Barac, Antun. *A History of Yugoslav Literature*. Traducere de Peter Mijušković. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1973.
- Dimaras C. Th. *A History of Modern Greek Literature*. Traducere de Mary P. Gianos. Albany: State University of New York Press, 1972.
- Mann, Stuart E. *Albanian Literature: An Outline of Prose, Poetry and Drama*. London: Quaritch, 1955.
- Moser, Charles A. *A History of Bulgarian Literature, 865-1944*. The Hague: Mouton, 1972.
- Munteano, Basil. *Modern Romanian Literature*. Bucharest: Editura Cuvântul, 1943.

Balkanii: zonă de interes pentru istoric

Postfață

Literatura de specialitate cuprinde zona sub denumiri multiple: Balcanii, Peninsula Balcanică, Europa de Sud-Est, Europa Centrală și de Sud-Est, Sud-Estul european, Europa Centrală și de Est. Folosirea denumirii de Europa de Est la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice (București, august 1980) declanșa, firesc, discuții și naștea întrebarea dacă este potrivită introducerea în zonă a Republicii Democrate Germane și, eventual, scoaterea Iugoslaviei...¹

Ambiguitățile provin din realitatea că ne aflăm în fața unei entități *geografice* și *culturale*, cea de a doua dimensiune fiind articulată anevoios în timp și acoperită, de la o vreme, din *Occident*, cu denumirea de *Orient*.

Că dificultatea denumirii corecte a zonei este reală se vede și din faptul că un studiu sistematic asupra Europei Centrale și de Est concretizat în mai multe volume determină pe editorii seriei să precizeze în *Cuvîntul înainte* atașat la volumul intitulat *Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920*: „Limitele «Europei Centrale și de Est», pentru scopurile pe care și le propune această serie de volume, sînt, la vest, frontiera lingvistică de est a popoarelor care vorbesc germana și italiana, iar la est granițele politice ale Rusiei, respectiv ale Uniunii Sovietice. Aceste limite nu sînt precise nici măcar în interiorul unei perioade date, acoperite de unul sau altul dintre volumele seriei”².

Merită semnalată corelația cu faptul că probleme asemănătoare, pînă la un punct, ridică stabilirea graniței de răsărit a Europei. De asemenea, rămîne fecundă întrebarea formulată de N. Iorga, la Cleveland (17 februarie 1930): *E oare România un stat balcanic?*³

Din perspectiva celui nevoit să acorde prioritate informației privitoare la probleme de istorie a secolului al XX-lea, se pot face observații și se pot formula întrebări de neocolit în legătură cu interesul istoricului pentru zona Balcanilor. Evident, observațiile și întrebările se subsumează dorinței existente la fiecare istoric de a atinge „înălțimea culturală” de la nivelul căreia devin sesizabile liniile de continuitate ale efortului omenesc de a dobîndi libertate și prosperitate.

În percepția noastră, istoria acestei părți de lume se constituie din nou în temă de actualitate. Dintre motivele care explică această reactualizare a temei, două se cuvin subliniate acum: extinderea Uniunii Europene și schimbarea contextului geopolitic datorată prăbușirii Uniunii Sovietice și a comunismului, reunificării Germaniei și revoluționării tehnologiei militare.

Cuprinderea Europei de Est în Uniunea Europeană ridică nenumărate probleme; unele de metodă. În esență, toate se reduc la a vedea *cît* și *ce* se conservă din specificul național? Armonizarea intereselor națiunilor europene este o himeră, sau un obiectiv vrednic de urmărit pe plan politic?

S-a observat pe bună dreptate că *integrarea* Centrului și Estului european nu poate însemna *occidentalizare*; că voința comună de a clădi un nou sistem de relații poate să apară în urma unei temeinice dezbateri politice în care să fie aduse în discuție patrimoniul cultural comun, tradițiile diverse de gîndire și drepturile fundamentale ale omului⁴.

Dacă este admis acest punct de vedere – și ar trebui –, atunci lumea balcanică, lumea Europei Centrale și de Est – o lume în sine – ar trebui regândită, rejudecată, eliberată de stereotipuri/clișee/părerii gata făcute și preconcepute.

În acest proces amplu, istoricul are locul lui – unul dat de urmărirea calificată a... genezei formelor contemporane, după expresia inspirată a lui N. Iorga. Același Iorga formula simplu și atât de adevărat: „Pentru a șșei înțelege *ce este*, trebuie să șșei *știe ce a fost*”⁵.

S-au scris și lucrări de calitate despre istoria zonei balcanice, dar mai este mult de făcut, mai ales din perspectiva actuală semnalată mai sus, dacă o specialistă ca Maria Todorova⁶ formulează întrebarea cu irizări dramatice: „Cum poate o denumire geografică șBalcanii să fie transformată într-una din cele mai puternice etichete peiorative în istorie, relații internaționale, științe politice și, mai nou, în discursul intelectual curent?”⁷

„Eticheta peiorativă” poate fi îndepărtată dacă demersul pornește de la premisa că relația Occident-Orient nu este una între *civilizație* și *barbarie*, ci una între componente diferite ale civilizației europene. Din această perspectivă, preferința pentru spațiile economice mari existentă de-a lungul timpului și revigorată în Europa acum, sub presiunea altor spații economice mari, ar putea fi însoțită de tendințe imperialiste mai atenuate; zona balcanică ar putea fi primită în acest spațiu economic, în Uniunea Europeană, dorit, performant și competitiv, cu energiile ei specifice. Nimeni nu tăgăduiește nevoia performanței economice și a monitorizării ei pînă la atingerea parametrilor compatibili cu accesul în Uniunea Europeană.

Există cîteva elemente care fac zona de mare interes pentru istoric. Între ele, varietatea etnică era subliniată încă o dată de Victor Papacostea, în 1936, după conferințele balcanice și realizarea Înțelegerii Balcanice⁸. Apoi, se adaugă prezența aici a intereselor marilor imperii: roman, bizantin, otoman (și tot N. Iorga vorbea de „Roma musulmană a turcilor...” – *Bizanț după Bizanț*). S-ar cuveni adăugată și prezența Imperiului Rus mai ales în ipostaza de imperiu sovietic, acum în cel de-al XX-lea secol. Presiunea asupra zonei poate fi pusă și în perspectivă sincronică pentru ultimele trei secole și vom găsi interferîndu-se interesele otomane, habsburgice și rusești.

S-a acumulat în zona balcanică o experiență semnificativă în conviețuirea cu marile puteri ale timpului, o experiență cu vicisugurile și violențele ei. S-a constituit zona într-un veritabil „laborator” în care s-au desfășurat mărirea și decăderea omului ca ființă precum și mărirea și decăderea structurilor politice pînă la imperii.

Cum se pune în acest „laborator” problema modernizării? Care este raportul între tradiție și înnoire? Probabil că răspunsurile corecte la acest gen de întrebări presupun rejudecarea momentului în care Orientul a rămas în urmă, în care a început abandonarea lui într-o manieră care, spre exemplu, permitea unui Francisc Delaisi să scrie despre existența a două Europe în perioada interbelică: una industrială și una agrară. Europa industrială tinde să se suprapună pe ceea ce astăzi numim Europa Mică/Uniunea Europeană.

Această diferență și originile înapoierii preocupă în Occident⁹; la București, în 1992, Institutul de Studii Sud-Est Europene organizează simpozionul cu titlul semnificativ: *Modernizarea sud-estului european*.

Interesul zonei pentru istoric poate proveni și din întîlnirea în acest spațiu a confesiunilor creștine și a creștinismului cu islamismul; din întîlnirea ideologiilor ultimelor două secole. Iată, spre exemplu, că analiza naționalismului devine și mai interesantă în Europa Centrală și de Est, în zona balcanică. Brusc, raportul dintre tendințele particulare duse spre limită de aplicarea riguroasă a principiului autodeterminării și reacțiile unificatoare atrage atenția și se impune analizat retrospectiv. Și, din nou, ce se întîmplă în Balcani – parte a Europei și a lumii, caracterizată și prin accelerarea schimbării? Unde trebuie căutate șansele omogenizării vitezei de reacție în fața acestor schimbări? Dar dacă pe ceea ce *este*, ca vigoare a tradiției culturale, se poate răspunde mai temeinic și mai adecvat provocărilor lumii actuale?

Cercetarea focalizată pe istoria mentalităților cu inițiative românești remarcabile se dovedește fertilă și istoricul constată că se află în fața unui spațiu individualizat sub teroare și amenințări, sub valuri de spaimă („vin turcii...”, „vin rușii”); spațiul balcanic se prezintă însă acum ca un mănunchi de energii naționale care, este adevărat, pot cheltui excesiv în anihilarea reciprocă. Atunci trebuie găsite metode pentru atenuarea acestei risipe de energie, dar nu este de conceput realizarea unității europene printr-o întoarcere în timp la trecerea dintre primele milenii după Hristos. Există procese ireversibile ca acela al așezării lumii în cadre naționale, procese însoțite și de anomalii (ermetizarea frontierelor și mobilitatea lor), anomalii care nașteau în perioada interbelică cerința *spiritualizării frontierelor*. Acesta este contextul care explică discuțiile prelungi în perioada interbelică în legătură cu „contradicția dintre etnic și economic; între unitatea etnică și diversitatea economică indispensabilă vieții”¹⁰.

Astfel pusă problema, se atenuază / *ar trebui* percepția occidentală că zona balcanică a Europei Centrale și de Sud-Est este una periferică. Voci autorizate prin calitatea experienței acumulate în istoria culturii românești precizează: „Orizontul Sud-Est European al trecutului nostru nu ne izolează într-o perspectivă de istorie regională periferică, ci ne asociază evoluțiilor dintr-o parte a Europei care a definit un timp continentul însuși și civilizația lui. Nu trebuie uitat că mult timp s-a intrat în Europa nu prin Bruxelles sau Strasburg, ci prin Roma și Bizanț”¹¹. Acum, când se intră în Europa prin Bruxelles și Strasburg, „România găsește în trecutul ei rațiunea și speranța, adică forța de a face față destinului ei, românesc și european”¹².

Pentru istoric, împlinirea destinului țărilor din zonă, destine deopotrivă naționale și europene, stă încă sub influența a două noțiuni încărcate de conotații negative: „balcanism” și „balcanizare”. „Balcanismul” a apărut „atunci când statele nou create au început să se bată între ele, când naționalismul a stîrnit antisemitismul, când frontierele păreau în permanentă mișcare, iar cruzimea din timpul ciocnirilor militare depășea normele internaționale”; „balcanizarea” a însemnat tocmai această „voluptate de a muta tot timpul frontierele”¹³. Așa cum se întâmplă, noțiunile, cu încărcătura lor negativă, supraviețuiesc realităților care le-au dat naștere. Tot Maria Todorova remarcă faptul că „Balcanismul și semnificația lui sînt prizonierii unui orizont de discurs în care termenul «Balcani» se opune termenului de «Occident» și «Europa», în timp ce «Balcanismul» este perechea întuneată a termenului de «civilizație occidentală»”¹⁴.

Eliberarea de prejudecăți dă consistență interesului istoricilor pentru zona care stă să intre în Uniunea Europeană. Actualitatea temelor de istorie balcanică rezultă și din importanța strategică a zonei. Schimbarea contextului geopolitic în Europa de Sud-Est s-a bucurat de studii temeinice de specialitate și merită alt spațiu pentru o analiză temeinică. Acum, se cuvine menționată doar întâlnirea interesantă a componentelor militare și economice în contextul definirii și redefinirii părților beligerante sau pe cale de a deveni.

*
* *

Am analizat elemente care compun contextul ideatic al momentului în care s-a făcut opțiunea pentru traducerea în românește a lucrării în două volume intitulată *Istoria Balcanilor*, alcătuită de Barbara Jelavich, apărută în 1983 și reeditată de mai multe ori. Analiza de mai sus poate fi luată în considerare și ca una care conține și «chei» de lectură a volumelor care acoperă – primul, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și al doilea, secolul al XX-lea.

Volumele trebuie și pot fi citite cu folos, autoarea fiind preocupată rezonabil de problema accesibilității; lucrarea este adresată omului de știință nespecializat în istoria zonei și studentului care vrea să se specializeze.

Apreciem utilă pentru cititorul de limbă română reunirea citorva informații care să dea seama de dimensiunea personalității autoarei, de caracterul lucrării și locul ei între realizările autoarei și în cadrul bibliografiei de specialitate.

Barbara Brightfield, căsătorită Jelavich (1923-1995), a reușit să-și construiască o personalitate în domeniul cercetării și predării istoriei Europei de Sud-Est. A scris și a publicat singură și împreună cu soțul ei, Charles Jelavich, realizând o operă impresionantă¹⁵. A contribuit la formarea unor generații de studenți în direcția prețuirii valorilor culturale din această parte a Europei și a înțelegerii istoriei făcute și suportate de oamenii acestei părți de lume. A condus doctoranzi care s-au consacrat studiului istoriei Europei de Sud-Est și mai ales istoriei României. A acționat pentru încurajarea cooperării pe plan cultural și științific cu oameni de cultură din Europa de Est și aceasta în ciuda obstacolelor ridicate de confruntarea dintre ideologii de-a lungul războiului rece. Prezența ei ca bursieră Fulbright la München în 1960-1961 este semnificativă în sine. Contribuția Barbarei Jelavich la cunoașterea și imaginea României în Statele Unite este remarcabilă. Crearea în 1973 a Societății de Studii Românești i se datorește în calitate de lider al cercetărilor de istoria României în SUA. De altfel, a fost și președinte a Societății între 1988 și 1990.

Recunoașterea acestei energii cheltuite cu folos și în stare să înfrunte timpul sub forma cărților și a urmașilor pe linie de cercetare și de predare este, de asemenea, remarcabilă¹⁶.

Cărțile au fost reeditate în engleză și traduse în mai multe limbi; în 1994, volumul *Modern Austria (Austria modernă)* apărea în japoneză.

A predat cu succes și farmec în mai multe universități americane și din 1984 a fost recunoscută ca *profesor emerit*. La 12 martie 1992, Academia Română a cinstit-o cu calitatea de *membre de onoare*, la recomandarea doamnei academician Cornelia Bodea. Propunerea se baza pe meritele științifice incontestabile și pe ceea ce reprezintă Barbara Jelavich „pentru știința istorică română și pentru cunoașterea României în afara hotarelor țării”. A fost onorată cu premii care recunosc contribuțiile la studiile slave în istoriografia americană.

Apreciem ca deosebit de semnificativă și onorantă instituirea *Premiului Barbara Jelavich* pentru recunoașterea și încurajarea studiilor asupra Europei de Est și asupra Imperiului habsburgic în secolele al XIX-lea și al XX-lea, precum și a studiilor de istoria diplomației imperiilor rus și otoman. Gestul immortalizează profilul personalității Barbara Jelavich.

Istoria Balcanilor, în două volume, este considerată de specialiști drept cea mai importantă realizare a Barbarei Jelavich. Rămîne neîmplinită aspirația noastră de a cerceta „radial” impactul lucrării în revuistica vremii și mai ales în publicațiile din zona balcanică. Vina nu este numai a noastră.

Observațiile – unele aspre – cu care sînt întîmpinate lucrările soților Jelavich și *Istoria Balcanilor* scrisă de Barbara, din partea lui Stephen Fischer-Galați de la Universitatea din Colorado¹⁷, de comun acord cu Roger E. Kanet, Universitatea din Illinois, Urbana – Champaign¹⁸, au în percepția noastră o explicație. Totul se raportează la ceea ce *Istoria Balcanilor este și vrea să fie*.

Autoarea vede cartea ca o *Introducere* în istoria Balcanilor. Aprecierea este prudentă și autoarea știa că scrie lîngă realizări recunoscute precum acelea semnate de L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453 (Balcanii după 1453)*, apărută în 1958; Hugh Seaton-Watson, *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941 (Europa de Est între războaie, 1918-1941)*, publicată în 1962; Joseph Rothschild, *East-Central Europe between the Two World Wars (Europa Centrală și de Est între cele două războaie mondiale)*, tipărită în 1974. Evident, lista ar trebui completată cu lucrări apărute în spațiul european.

Noi credem că este vorba de o sinteză, un bilanț necesar al momentului *apreciat* din *dublă* perspectivă: a împlinirii profesionale a autoarei și a cerințelor istoriografiei asupra Balcanilor. Să recunoaștem că postura celui care îndrăznește sinteza are vulnerabilitățile aceleia

de artist care aspiră a realiza tabloul unui grup de meseriași... Contestațiile pot începe de la percepția fiecăruia dintre meseriași că artistul nu l-a văzut cum și cât trebuia...

Aducem unele din elementele recenziilor făcute nu pentru a face noi una, deși sîntem convinși că *Istoria Balcanilor* s-ar putea bucura și de o recenzie tirzie. Scopul nostru este să sensibilizăm și să rafinăm „filtrele” cititorului și mai ales ale studentului care, citind lucrarea, ar putea hotărî să se consacre realizării unui proiect de cercetare. El trebuie să se deprindă a năzui omeneste spre perfecțiune fără a rata șansa de a face ceva de calitate. Așadar, receptarea lucrării interesează mai ales pe aceia care năzuiesc la performanța de a... *rescrie mintal* cartea atunci cînd o citesc cu atenție maximă.

Din această perspectivă, trebuie remarcat faptul că, la diferență de aproape un deceniu (1975-1984), atît Kanet, cît și Fischer-Galați se întreabă dacă lucrările recenzate depășesc cu ceva realizările notorii în domeniu. Cu alte cuvinte, ei se plasează, firesc, în perspectiva cerințelor istoriografiei domeniului. Răspunsul ambilor recenzanți, alcătuit imediat după apariția lucrărilor, este negativ. Peste mai bine de zece ani, Paul E. Michelson¹⁹ formulează aprecierea că Barbara Jelavich a încercat „să aducă la zi” cartea lui L.S. Stavrianos, *Balcanii după 1453*, citată ca realizare reper a istoriografiei americane și prevede că în viitor ambele vor fi citite și citate. Paul E. Michelson menționează, de asemenea, faptul că săvîrșirea din viață a Barbarei Jelavich a întrerupt capitole în lucru menite să completeze istoria diplomatică a Rusiei pînă la Gorbaciov și *Istoria Balcanilor* pînă în 1989. Finalizată, intenția ar fi putut atenua critica ambilor recenzanți că perioada mai nouă și prezența Uniunii Sovietice sînt tratate mai superficial și numai pe bază de „surse secundare”, ceea ce ar situa lucrările recenzate sub nivelul acelor realizate de, să zicem, un Adam Ulam și Alvin Rubinstein.

Ambii recenzanți repropoază alcătuirea lucrărilor prin reunirea de texte elaborate și publicate anterior, un fel de antologii; Stephen Fischer-Galați merge mai departe și scrie că o altă manieră de reluare a propriilor texte, mai economicoasă și cu accente distribuite mai vizibil pe interpretare, ar fi ajutat mai eficient pe începătorii în probleme de istorie a Balcanilor și ar fi costat mai puțin, atît pe sponsori, cît și pe cumpărători.

S-ar putea ca recenzanții să aibă dreptate, dar cartea în forma în care a apărut are destinul ei, iar cititorului de limbă română nu-i stau la îndemînă celelalte volume ale autoarei, din care s-au preluat texte pentru *Istoria Balcanilor*. Acest cititor poate beneficia de o sinteză realizată *din afara zonei*, prin absorbirea, în limite omenesti, și a experienței acumulate în cercetarea efectuată în țările balcanice. Atrage atenția un amănunt tehnic: *Bibliografia* cuprinde numai lucrări de limbă engleză, aceasta, probabil, și pentru a atenua impresia cuprinderii neechilibrate a literaturii țărilor componente ale zonei balcanice. Oricum, lucrările semnate de Barbara Jelavich și mai ales *Istoria Balcanilor* o consacra pe autoare ca *specialistă* în istoria sud-est europeană/balcanică. Pentru a evita confuziile, precizăm că noțiunea trimite pentru noi la cel care *scrie și vorbește* (ordinea este obligatorie) în cunoștință de cauză despre o temă dată. O idee bună, că profesorul trebuie să cerceteze și să scrie – și *trebuie* – riscă să se transforme într-un fel de prejudecată pentru unii tineri – una defavorizantă actului predării. Să acceptăm că există un fel și un ritm al cercetării și al scrierii care face rostirea economicoasă și memorabilă. Se știe că în multe medii culturale stenogramele cursurilor devin cărți, recuperîndu-se pentru actul de predare dimensiunea creatoare. Barbara Jelavich a dat consistență legăturii firești dintre scrierea și predarea istoriei. Această realitate trebuie să fi inspirat caracterizarea ei drept „comandant autoritar în propriile ape teritoriale”, recunoscut internațional²⁰. Firește, trebuie să acceptăm că există niveluri de specializare corelate, de regulă, și cu deschiderea unghiului de cercetare.

Există și alt aspect al dimensiunii de *specialist* a autoarei *Istoriei Balcanilor*. A obținut titlul de doctor în 1948, la Universitatea din California la Berkeley, cu o teză de istorie contemporană: *The German Alliance System, 1939-1941 (Sistemul german de alianțe, 1939-*

1941), 348p. Teza n-a fost publicată și ipostaziază un nivel al specializării. *Istoria Balcanilor* și celelalte lucrări deschid astfel unghiul de cercetare, prima acoperind nu mai puțin de trei secole, iar celelalte focalizînd, cel mai frecvent și mai ales în cazul României, pe probleme de istorie modernă. Această mobilitate a specializării pe niveluri diferențiate este dictată de mai mulți factori, între care se cuvine subliniață logica intrinsecă a problemei propuse ca temă de cercetare.

Am vrea să insistăm asupra opțiunii de a cerceta în Statele Unite istoria balcanică/sud-est europeană. Astfel pusă problema, este de neevitat întrebarea: care pot fi scopurile unei asemenea Istorii a Balcanilor, pe lângă cel științific, de cunoaștere?! Există, în opinia noastră, și o dimensiune politică a acestui proiect de anvergură și de durată. S-a menționat faptul că *Istoria Balcanilor* face parte dintr-o serie de 11 volume rezultată dintr-un program inițiat în 1972 și sponsorizat de mai multe instituții între care și de *Oficiul Educației din Departamentul Sănătății, Educației și Bunăstării* din SUA.

Există mai multe rațiuni pentru direcționarea cercetării spre această zonă a Europei. Putem observa și continuarea unei tradiții cu un traseu mai lung pe care pregătirea Conferinței de Pace de după Marele Război din 1914-1918 este un reper sigur. Putem să luăm în considerare – și se cuvine să o facem – preocuparea grupurilor etnice care dau eterogenitatea „mojarului uriaș” cu numele de Statele Unite de a-și cunoaște moștenirea culturală, veche, europeană, cu care să se mîndrească cetățenii americani cu strămoși în spațiul fostei Serbii, să zicem, și numele Jelavich îngăduie o asemenea corelare. Nu sînt de subestimat scopurile pur comerciale.

Peste toate acestea și, poate, altele nementionate, am vrea să atragem atenția asupra faptului că *proiectul* ia naștere în prelungirea reacției firești de a explora pe planul culturii căi de conviețuire peste stranițetea confruntării ideologice materializate în... munți de arme nucleare gata să provoace autodistrugerea Planetei²¹.

Interesul pentru zona balcanică intra în raza relațiilor cu inamicul probabil și prietenul posibil – cu trimiterea la perioadele de «dezgheț» și... „coexistență pașnică”; era vorba de Uniunea Sovietică. Ca urmare, zona balcanică, sub influența sovietică, devine brusc mai interesantă și în perspectiva smulgerii vreunei „piese” din blocul sovietic. Că lucrurile stau așa există mărturii multiple ale încurajării oricărei disidențe, a oricărei „fisuri în monolit”, după expresia inspirată a unui cercetător american al fenomenului totalitar²².

Comportamentul administrațiilor americane are ceva înrudit cu esența reproșului adresat englezilor de Giuseppe Mazzini, pe la 1855, că nu ajută *Balcania*, popoarele balcanice, pe balcanici, „...să alcătuiască, uniți, o mare confederație, sustrăgîndu-i astfel influenței rusești..., să ridice în fața împărăției moscovite *un zăgaz viu*, de tinere Națiuni asociate”²³. Se știe că, peste timp, îndemnul prinsese forma – firesc efemeră – a... „cordonului sanitar”, după Marele Război din 1914-1918.

În aceste condiții, ale acutizării pericolului moscovit în forma bolșevică, încurajarea cercetării zonei balcanice devine logică și se asociază cu efortul cunoașterii problemelor regimului sovietic cu trimitere la formula *Europa de Est*, vagă și discutabilă. Cariera soților Jelavich și destinul lor ca persoane se corelează interesant, în percepția noastră, cu acest context geopolitic de după cel de-al doilea război mondial.

Istoricul Barbara Jelavich percepe zona balcanică drept „o enigmă de o complexitate derutantă”; scrie *Istoria Balcanilor*, amplificînd masa informației de calitate și încîntînd interpretarea aptă să cuprindă tot mai adecvat această complexitate. „Enigma” rămîne încă... și lasă loc și altor minți pentru a o desface...

Dr. I. Ciupercă
Iași, 14 decembrie 2000

1. XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucharest, 10-17 août 1980, *Rapports I, Grands Thèmes et Méthodologie*, Editura Academiei R.S. România, 1980, pp. 9-87 (Em. Condurachi et Răzvan Theodorescu – Roumanie – *L'Europe de l'Est – aire de convergence des civilisations*); *Actes*, IV (1), p. 78 și urm.
2. Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920*, Traducere de Jean Crețiu, Cuvînt introductiv și control științific de prof.univ.dr. Camil Mureșanu, Cluj-Napoca, 1999, Editura Dacia, pp. 5-6. Editorii Seriei: Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold făceau precizarea în 1977.
3. „Secolul 20”, nr. 7-9, 1997, pp. 10-13. Tema numărului este: *Balkanismul*.
4. Alexandru Dușu, *Conștiință europeană și specific național*, în „Academica”, an V, r. 11 (59), septembrie 1995, p. 3.
5. N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913 (Prefață).
6. Vezi și Maria Todorova, *Balkanii și balkanismul*, Traducere din engleză de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, București, Editura Humanitas, 1997, 398p.
7. Idem, *Balkanii – de la descoperire la invenție*, în „Secolul 20”, nr. 7-9, 1997, p. 95.
8. Victor Papacostea, *Balkanica*, în „Secolul 20”, nr. 7-9, 1997, pp. 14-18.
9. Un titlu între multe altele este semnificativ: *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economies and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*, Editat de Daniel Chirot, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, London, 1989, 260p.
10. Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 18
11. Acad. Virgil Cândea, *Nicolae Iorga și Europa de Sud-Est*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice*, seria IV, tomul XX, 1995, p. 65.
12. Acad. Ștefan Ștefănescu, *Românii și conștiința europeană*, în idem, p. 81.
13. Alexandru Dușu, „Bizantini”, „Orientali”, „Balkanici”, în „Secolul 20”, nr. 7-9, 1997, p. 62.
14. Maria Todorova, *Op. cit.*, p. 100
15. Paul E. and Jean T. Michelson, Huntington College, *Nationality, Foreign Policy, and the Balkans: Barbara Jelavich and Southeast European Studies*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Tome XXXI, N. 3-4, Juillet-Décembre 1992, pp. 345-360. Vezi și Richard Frucht ed., *Labirinth of Nationalism Complexities of Diplomacy: Essays in Honor of Barbara and Charles Jelavich*, Columbus; Slavica, 1992. Vezi și Paul E. și Jean T. Michelson, *Charles și Barbara Jelavich la 70 de ani*, în „Magazin istoric”, Serie Nouă, an XXVII, nr. 6 (315), iunie 1993, pp. 83-85.
16. Mai vezi: Paul E. Michelson, *Barbara Jelavich: 1923-1995*, în „Slavic Review”, volume 54, Numer 1, Spring 1995, pp. 258-259. Prof. Cornelia Bodea, *Barbara Jelavich*, în „Analele Academiei Române”, an 126 (1992), Seria V, vol. III, 1997. Acad. Cornelia Bodea, *Barbara Jelavich 1923-1995*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice”, Seria IV, t. XX, 1995, București, 1996, pp. 199-201.
17. „The American Historical Review”, volume 89, Number 4, October 1984, pp. 116-117.
18. Idem. Volume 80, Number 5, December 1975, pp. 1367-1368 (recenzie la lucrarea *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Bloomington, Indiana University Press, 1974, 480p.).
19. Paul E. Michelson, *Op. cit.*, în „Slavic Review...”.
20. *Apud* Paul E. Michelson.
21. Vezi și Martin MacCauley, *Rusia, America și Războiul Rece, 1949-1991*, Traducerea de Mihaela Barbă, Iași, Editura Polirom, 1999, passim.
22. *Apud*, I. Ciupercă, *Totalitarismul, fenomen al secolului XX*, partea I, Iași, Editura Universității „A.I. Cuza”, 1997, passim.
23. *Apud* Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 16.

Indice

A

Abdul Aziz, sultan, 125
 Acordul de la Rapallo (1922), 134; 179
 Adrianopol, 97
 Aehrenthal, Alois von, 93; 109
 Agnew, Spiro, 386
 Ahmed Izzet Paşa, 122
 Aimone, prinţ de Savoya, duce de Spoleto, 240
 Alba Iulia, 153
 Albania, 6; 7; 11; 17; 21; 79; 83; 84; 85; 97; 98;
 99; 100; 102; 113; 116; 119; 129; 134; 147;
 164-170; 177; 178; 182; 184; 194; 195; 197;
 199; 200; 208; 209; 217; 220; 221; 225; 247-
 249; 261; 269; 277; 278; 284; 286; 291; 294;
 300-302; 306; 308; 314; 316; 316-318; 323-
 327; 336; 340-345; 352; 358; 363; 390; 396;
 398; 400; 402; 406
 Alexandroupolis, 97
 Alexandru de Battenberg, 17; 37; 51
 Alexandru, prinţ-regent al Serbiei, rege al
 Iugoslaviei, 13; 37; 38; 107; 113; 135; 137;
 139; 141; 142; 146; 147; 154; 183; 184; 185
 Alexandru, regele Greciei, 115; 160
 Ali Kelmendi, 170
 Ali Paşa de Janina, 13
 Alianţa Celor Trei Împăraţi, 17; 92
 Anatolia, 95; 115; 119; 122-126; 160; 161; 163;
 164; 197; 251; 288; 364
 Andrásy, Gyula, 66
 Anev, Tsviatko, 331
 Ankara, 123; 124; 125; 164; 274; 387
 Antonescu, Ion, 206; 207; 216; 228; 230; 231;
 263
 Antonescu, Mihai, 230; 263
 ARLUS (România), 261
 Armistiţiul de la Mudanya (1922), 125
Aspida, 380; 381; 382
 ASTRA (Transilvania), 76
 Atatürk, *vezi* Kemal, Mustafa, 197

Atena, 49; 50; 115; 163; 166; 192; 195; 251;
 254-257; 260; 263; 270; 277; 280-282; 284;
 332; 365; 372; 374; 379; 380; 383; 385-388
 Attlee, Clement, 274
Ausgleich, 5; 15; 55; 56; 60; 66; 67; 73; 75; 77;
 136; 147; 187
 Austria, *vezi de asemenea* Austro-Ungaria,
 Imperiul Habsburgic, 5; 15; 36; 55-58; 67;
 101; 105; 116; 119; 126; 128; 130; 133; 134;
 135; 138; 169; 177; 182; 187; 199; 247; 285;
 301; 320; 326; 347; 404
 Austro-Ungaria, 17; 34; 36; 42; 44; 50; 55; 56;
 62; 77; 87; 88; 92; 93; 95; 98; 103; 105; 114;
 121
 Averescu, Alexandru, 32; 151
 AVNOJ (Iugoslavia), 245; 246; 254; 267; 283
 Axa Roma-Berlin, 197; 209; 213; 214; 225;
 226; 236; 241; 244; 245; 246; 251; 252; 346

B

Babeş, Vincenţiu, 335
 Bačka, 238
 Badoglio, Pietro, 227
 Bagrianov, Ivan, 237
 Bakarić, Vladimir, 294
Balli Kombëtar (Albania), 248; 249; 250
 Banatul Timişoarei, 117; 238
 Bar, 42; 231
 Baranja, 238
 Barişiu, George, 75; 76
 Barthou, Louis, 185
 Basarabia, 12; 17; 32; 103; 114; 117; 128; 132;
 147-149; 151; 152; 178; 203; 205; 213; 230;
 235; 277; 333
 Belgrad, 29; 36; 41; 51; 52; 63; 70; 71; 93; 108;
 109; 134; 137; 139; 142; 145; 158; 187; 215;
 216; 244; 270; 291; 300; 322; 331; 343; 350;
 351; 354; 355; 360; 361
 Belishova, Kiri, 341; 343
 Belomorie, 233
 Berat, 84; 250
 Berchtold, Leopold von, contele, 97; 109

Beria, L.D., 319; 322
 Berlin, 16; 17; 32; 33; 35; 40; 62; 63; 79; 81;
 85; 88; 110; 182; 197; 204; 208; 211; 214;
 216; 232; 288
 Bevin, Ernest, 274
 Bihać, 245
 Biroul de Informații al Partidelor Comuniste,
vezi Kominform, 291; 295
 Bismarck, Otto von, 33
 Bitola, 84; 86; 88; 89; 92
 Blagoev, Dimităr, 131; 331
 Blocul Popular (Bulgaria), 159
 Blum, Leon, 182
 Bodnăraș, Emil, 261; 264
 Bonnet, Georges, 182
Borba, 349
 Boris al III-lea, regele Bulgariei, 119; 135; 155;
 158; 160; 183; 191; 212; 213; 214; 233-235;
 237; 289; 292; 346
 Bosnia, 5; 11; 16; 17; 21; 35; 42; 44; 47; 57; 61;
 62; 64; 65; 69; 70; 72; 73; 79; 83; 87; 88; 90;
 93; 102; 105-109; 116; 138; 144; 187; 239;
 245; 246; 268; 289; 346; 353; 359; 362; 401
 Brějnev, Leonid, 320; 323; 327; 361
Breslau, 112; 121
 Britania, 12; 93; 103; 115; 125; 371; 372; 379;
 396
 Brătianu, Constantin, 230; 379
 Brătianu, Ion, 31; 379
 Brătianu, Ion, C., 114; 115; 117; 147; 151; 152;
 153; 231; 262; 379
 Brătianu, Vintilă, 153; 379
 Brusilov, 114
 Buchlau, 93
 Bucovina, 12; 32; 55; 58; 62; 73; 103; 114; 117;
 126; 128; 132; 149; 205; 230; 235; 261
 București, 12; 33; 34; 36; 50-52; 76; 82; 97;
 114; 131; 147; 149; 152; 189; 205; 206; 228-
 231; 237; 260; 262; 295; 296; 332; 336; 339;
 343
 Budapesta, 2
 Bulganin, N.A., 319; 322
 Bulgaria, 5; 6; 17; 21; 23; 25; 28-30; 34; 35; 37;
 39; 43-45; 48; 51; 79; 81; 83; 85; 87-91; 94-
 97; 105; 109; 113; 115; 116; 119; 121; 129;
 131; 134; 147; 155-157; 159; 164; 171; 173;
 176; 177; 178; 183; 184; 190; 191; 194; 195;
 197; 198; 208; 209; 211-214; 216; 217; 220;
 221; 225-227; 232-237; 239; 242; 247; 259-
 261; 264; 266; 267; 277; 278; 283; 284; 285;
 288; 290; 291; 294; 298; 299; 301; 302; 306-
 310; 313; 314; 316; 317; 324-326; 328-334;
 336; 338; 346; 358; 361; 363; 371; 378; 394;
 396; 398; 400; 402; 403; 404; 406
 Bunaciu, 264

C

Cairo, 227; 231; 250; 254
 Carintia, 58; 286
 Carol al II-lea, rege al României, 153; 154; 188-
 190; 206
 Carol, prinț și rege al României, 14; 30; 31; 113;
 114; 115
 Carp, P.P., 31
 Caserta, (înțelegerea de la), 255
 Castro, Fidel, 320
 Caucaz, 121
 Ceaușescu, Elena, 338; 340; 361
 Ceaușescu, Nicolae, 338; 340; 361
 Cehoslovacia, 126; 133; 177; 178; 181; 185;
 199; 291; 321; 323-327; 339; 344; 355; 361;
 386; 396
 CEMA, *vezi* Comecon, 296
 Cerniaev, M.G., 35
 Cervenkov, Vulko, 299; 328-330
 Chamberlain, Neville, 183; 200
 Chestiunea Orientală, 13; 46; 110; 394
 Chișinevschi, Iosif, 335
 Chișinău, 148; 150
 China, 302; 318; 320-325; 330; 343; 344; 345;
 352; 361; 363; 406
 Churchill, Winston, 112; 246; 254-260; 273;
 274; 285; 296
 Ciankov, Gheorghe, 328; 330
 Ciano, Galeazzo, conte, 197; 199; 200; 204;
 206; 208
 Cipru, 340; 370-372; 378; 380; 381; 386; 387;
 389; 392
 Cirenaica, 95
 Călinescu, Armand, 190
 Clubul Național (Muntenegru), 42
 Codreanu, Corneliu Zelea, 188; 190
 Comecon, 296; 302; 322; 324-326; 336-338;
 343-345; 350; 361; 405
 Comitetul Eliberării Naționale, *vezi* CONARE
 (Albania), 86; 91; 169
 Comitetul Iugoslav, 119; 135-138
 Comitetul politic de Eliberare Națională, *vezi*
 PEEA (Grecia), 254
 Comitetul Uniunii și Progresului, *vezi* „Junii
 Turci” (Imperiul Otoman), 82; 83
 CONARE (Albania), 169; 170
 Conferința de Pace de la Paris, *vezi* și Tratatul
 de Pace de la Versailles, 140; 147; 179
 Congresul de Pace de la Berlin (1878), *vezi*
 Tratatul de la Berlin, 16; 35; 62; 63; 79; 83;
 88; 89
 Consiliul Anti-Fascist de Eliberare Națională a
 Iugoslaviei, 245; 250; 283
 Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc, 296

Conrad von Hötzenndorf, Franz, 109
 Constanța, 29
 Constantin al II-lea, regele Greciei, 161; 162;
 379; 381; 383; 384; 386
 Constantin I, prinț și rege al Greciei, 47; 113;
 115; 160; 162
 Constantinescu, Miron, 74; 231; 335; 403
 Constantinopol, 35; 43; 45; 81-86; 88-90; 101;
 109; 121-125; 162
 Coreea, 302; 319; 321; 324; 367; 369
 Corfu, 113; 119; 135; 137; 164; 299
Cortina de Fier, 296
 Creta, 11; 17; 45-48; 81; 93; 95; 163; 216; 251
 Crișana, 117
 Cristea, Miron, 190
 Croația, 11; 12; 15; 61; 63; 65; 68-71; 73; 77;
 78; 105; 111; 126; 132; 139; 141; 142; 145;
 150; 186; 187; 216; 218; 226; 241; 242; 248;
 268; 347; 353; 355-357; 359; 362
 Crucea Roșie, 163, 251
 Cuba, 321; 360
 CUP, *vezi* „Junii Turci, 82; 83; 86; 120; 123
 Cuza, Alexandru, domnitorul României, 14; 24;
 190
 Cvetković, Dragiša, 187; 197; 199; 215

D

Daladier, Edouard, 183
 Dalmăția, 12; 15; 55; 58; 61; 62; 68-71; 73; 78;
 105; 112; 126; 134; 142; 187
 Damaskinos, arhiepiscopul Greciei, 251; 256
 Dardanele, *vezi* și Strimtorile, 112; 115; 122;
 212; 274
 Davidović, Ljubomir, 139; 145; 146
 de Gaulle, Charles, 367
 Declarația de la Yalta pentru Europa Eliberată,
 260; 263; 266; 268; 273; 275; 285
 Delcev, Goțe, 92
 Deligiannis, Theodoros, 46; 47
 Delvina, Suleiman, 165; 167
 Demertzis, Constantin, 192; 193
 Departamentul de Apărare a Poporului, *vezi*
 OZNA, 268
Digenis Akritas, *vezi* Grivas, Ghiorgios, 371
 Dimitrijević, Dragutin, 108; 137
 Dimitrov, G.M., 235; 265
 Dimitrov, Gheorghe, 266; 290; 291; 294; 298;
 299; 328; 331
 Djilas, Milovan, 272; 273; 283; 292-295; 319;
 346; 347; 349; 350; 403; 407
 Dobrogea, 32; 114; 115; 128; 132; 235; 332;
 334
 Dobrogeanu-Gherea, Constantin, 53
 Doctrina Brejnev, 323; 340

Dojčić, Stjepan, 107
 Domobranici, 241
 Don Juan Carlos al Spaniei, 377
 Doronjski, Ștefan, 362
 Dragounis, Ion, 53
 Drvar, 246
 Durrës, 95; 97; 98; 99; 165; 169
 Dušan, Ștefan, 106; 215; 242; 248

E

EAM (Grecia), 252; 254-256; 271; 278
 EDA (Grecia), 367; 368; 370; 372; 375; 377;
 379; 389
 Eden, Anthony, 256; 259
 EDES (Greece), 252; 254; 256
 EEC, 373
 Egipt, 81; 85; 121; 166; 251; 254; 255; 340
 EKKKA (Grecia), 253-255
 ELAS (Grecia), 252; 254-256; 271; 279
 Elbasan, 87
 Eminescu, Mihai, 53; 189
 Engels, Friedrich, 179; 304; 305
 Enver Pașa, 112; 120; 121
 EPEK (Grecia), 366; 367; 368
 Epir, 21; 99
 ERE (Grecia), 370; 374-377; 381; 382; 389
 Erzurum, 123
Ethniki Etairia, 47
 Etiopia, 182; 204
 Evert, colonel, 251

F

Ferdinand, prințul Bulgariei, 17; 42; 43; 44;
 119; 155
 Ferdinand, regele României, 31; 108; 113; 114;
 151; 153
 Filipović, Josip, 63
 FND (România), 262; 263; 264
 Franța, 12; 14; 38; 39; 51; 93; 103; 120; 121;
 125; 132-134; 168; 170; 178; 179; 181-183;
 191; 196; 197; 201; 202; 204; 217; 221; 235;
 253; 286; 291; 302; 304; 319; 338; 345; 396;
 398
 Franco, Francisco, 182; 184; 208
 Frank, Josip, 70; 72; 105; 185
 Franz Ferdinand, arhiducele de Habsburg, 108
 Franz Joseph, împăratul de Habsburg, 15; 55;
 57; 58; 62; 67; 69; 73; 75; 76; 92; 107; 109;
 138
 Frashëri, Mehdi, 169
 Frashëri, Midhat, 249
 Frashëri, Naim, 85

Frederika, regina Greciei, 376; 377
 Frontul de Eliberare Națională, *vezi* EAM
 (Grecia), 252; 278
 Frontul Democrat (Albania), 269; 270; 309
 Frontul Național de Eliberare Slavo-
 Macedonean (Grecia), 279; 284; 291
 Frontul Național Democrat, *vezi* FND
 (România), 261
 Frontul Patriei (Bulgaria), 237; 264; 265; 266;
 289; 290; 309
 Frontul Național (Albania), 248
 Frontul Patriei (Bulgaria), 237; 265; 266; 290;
 309
 Frontul Plugarilor (România), 261; 264
 Frontul Renașterii Naționale (România), 190
 Frontul Unității Socialiste (România), 309

G

Gafencu, Grigore, 203; 205; 407
 Galați, 337; 399
 Galiția, 57; 62; 111
 Gallipoli, 112; 113; 115
 Garda de Fier, 184; 188; 189; 190; 206; 218
 Garda Portocalie, 156; 158
 Garoufalias, Petru, 381
 Geok Tepe, 81
 Georgescu, Teohari, 262; 263; 264; 335
 Germania, 17; 23; 25; 27; 33; 34; 39; 56; 58; 77;
 81; 93; 98; 103; 109; 110; 112; 114; 116;
 117; 120; 121; 130; 134; 149; 171; 177-183;
 186; 196; 198; 199; 201-207; 209-217; 221;
 225; 226; 228-231; 233; 234; 237-239; 241;
 247; 261; 274; 278; 302; 304; 310; 317; 321;
 325; 327; 347; 373; 396
 Germania de Est, 325; 327
 Germania de Vest, 302
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 161; 262-264; 296;
 335; 336; 338
 Ghiorgios I, regele Greciei, 43; 250
 Ghiorgios al II-lea, regele Greciei, 250
 Ghiorgios, prințul Greciei, 47; 49
 Giovanna, prințesă din Casa de Savoya, 135
 Gjirrokastër, 164
 Goeben, 112; 121
 Goga, Octavian, 190
 Gomulka, Wladislaw, 298; 321
 Gonatas, Stylianos, 162; 254; 278
 Gorgopotamos, 253
 Gorizia, 58; 112; 113; 286
 Gradisca, 58; 112
 Grecia, 5; 6; 11; 13; 14; 16; 17; 23-25; 28; 30;
 44; 45-49; 53; 89; 90; 91; 94; 95; 97; 102;
 105; 113; 115; 116; 119; 122; 124; 125; 129;
 131; 134; 147; 155; 158; 160; 161-166; 169;

173; 175-178; 182; 184; 192-195; 197-199;
 205; 206; 208-210; 212-214; 216-218; 220;
 221; 225; 233; 236; 238; 245; 247; 249-251;
 253-257; 259; 260; 270-273; 277-279; 282-
 284; 291; 293; 294; 297; 301; 302; 332; 336;
 340; 345; 365; 366; 368-373; 378-380; 381;
 385; 387; 390; 391; 392; 394; 396; 397
 Grey, Edward, 98; 409
 Grivas, Ghiorgios, 371; 380; 387
 Grivița (reduta), 261; 335
 Grol, Milan, 267; 268
 Groza, Petru, 261; 262; 263; 264
 Grujić, Jevrem, 35

H

Hațieganu, Emil, 264
 Hahn, J.G. von, 84
 Halepa (Pactul), 47
 Hasbiu, Kadri, 341
 Hebrang, Andrija, 295
 Hegel, Georg W.F., 305
 Herțegovina, 5; 16; 17; 21; 35; 36; 39; 40; 42;
 44; 57; 61; 62-65; 68-73; 79; 83; 87; 88; 90;
 93; 97; 105-110; 116; 136; 138; 144; 187;
 239; 268; 289; 346; 359; 362
 Hiroșima, 225; 275
 Hitler, Adolf, 180; 181; 183; 196; 199; 201;
 204; 207-209; 211-216; 228; 234; 240; 258;
 274; 296; 406
 Hodja, Enver, 248; 250; 269; 300; 301; 309;
 340; 341; 343-345
 Hrușciiov, Nikita, 319-324; 327; 329-332; 339;
 343; 344; 350-352
 Hua Guofeng, 361

I

Iași, 2; 33; 114
 IDEA (Grecia), 383
 Imbros, 120
 Imperiul Habsburgic, 12; 15; 24; 25; 33; 34; 36;
 37; 42; 44; 61; 62; 70; 75; 76; 83; 93; 94; 95;
 106; 112; 116; 131; 133; 136; 137; 142; 401
 Imperiul Otoman, 5; 11; 12; 16; 17; 21; 28; 40;
 44; 45; 47; 48; 80; 81; 87; 90; 94; 96-98;
 101; 107; 112-116; 122; 124; 125; 371; 393;
 401
 IMRO, 288
 Inculeț, Ion, 148
 Insulele Dodecanese, 113; 124; 164; 277; 370
 Ioannidis, Dimitrios, 386; 388; 389; 392
 Iorga, Nicolae, 206
 Irina, prințesă a Greciei, 377

Ismail Kemal Vlora, 86
 Ismet İnönü, *vezi* Ismet Paşa, 124; 125; 197
 Ismet Paşa, 124
 Istria, 12; 58; 60; 112; 113; 134; 285; 286
 Iugoslavia, 7; 117; 128; 129; 131; 133-135; 139;
 145; 147; 149-152; 157; 159; 164; 166-169;
 173; 177; 178; 182-184; 186; 187; 194-199;
 208; 212; 214-217; 220; 221; 225; 236; 238;
 242; 244-247; 249; 250; 255; 257; 260; 261;
 267-271; 277; 278; 283; 285; 286; 289; 290-
 298; 300-302; 306-309; 313; 315; 318; 321-
 325; 331; 336; 337; 342; 343; 345-348; 352-
 355; 357; 358; 360-363; 369; 396; 398
 Izmir, 115; 122; 123; 125; 161
 Izvolsky, Alexandru, 93; 109

J

Jajce, 245; 247
 Janina, 13; 84; 95; 97
 Japonia, 39; 182; 201; 210; 216; 226; 227; 274;
 302; 319
 Jefferson, Thomas, 304
 Jemal, 120
 Jivkov, Todor, 328-330; 332
 Jovanović, Arso, 295
 Jovanović, Slobodan, 295
 Jukić, Luka, 107
 Junii Turci, 82; 86; 107

K

Kalemegdan, 51
 Kállay, Benjamin, 63-65; 70
 Kanellopoulos, Panagiotis, 278; 367; 382
 Kapo, Hysni, 341
 Kapo, Vito, 341
 Karageorghe Petrović, 13
 Karageorghević, Alexandru, 13
 Karageorghević, Petru, 37; 38; 42; 93; 135
 Karamanlis, Constantin, 6; 367; 370; 372-378;
 380; 381; 386; 388-392
 Karavelov, Petko, 43
 Kardelj, Edvard, 292; 294; 295; 346; 347; 362
 Kasche, Siegfried, 241
 Kavalla, 97; 115; 384
 Kemal, Mustafa, 86; 97; 98; 122-125; 161; 162;
 197
 Kennedy, John F., 375
 Kidrić, Boris, 292; 346; 347
 Kioseivanov, Gheorghii, 197
 KKE (Grecia), 250; 255; 271; 278; 280; 283;
 284; 285; 389; 390
 Klissura, Ali, 249

Kogălniceanu, Mihail, 31
 Kolarov, Vasil, 294; 298; 299
 Kollias, Constantin, 383; 384
 Kominform, 301
 Komintern, 132; 179; 182; 202; 210; 236; 247;
 289; 347
 Kondi, Piro, 342
 Kondylis, Ghiorgios, 163; 192; 193
 Korçë, 85; 86; 164
 Korošec, Anton, 136; 138; 139; 141; 143; 144;
 146; 185
 Koryzis, Alexandru, 209; 216; 250
 Kosighin, Alexei, 320; 323
 Kosovo, 35; 84; 87-90; 98; 101; 108; 128; 142;
 194; 215; 221; 238; 243; 247-250; 268; 270;
 272; 286; 295; 343; 354; 357; 359; 360; 362
 Kossuth, Ferenc, 67
 Kossuth, Lajos, 67
 Kostov, Traicho, 294; 298; 299; 329
 Kota, Koço, 169
 Kragujevac, 243
 Krestintern, 145
 Krleža, Miroslav, 355
 Kruja, Mustafa, 248
 Kütük, Fazil, 372
 Kun, Béla, 117; 130; 151
 Kunev, 266
 Kupi, Abas, 248; 250
 Kurdistan, 124
 Kursk, (ofensiva), 226

L

Legea naționalităților din 1868 (Ungaria), 67;
 74
 Legiunea Arhanghelui Mihail, *vezi* Garda de
 Fier (România), 184; 188; 189
 Lambrakis, Grigorios, 377; 380
 Lenin, Vladimir Ilici, 179; 304; 306; 317
 Liapcev, Andrei, 159
 Liga de la Prizren, 84
 Liga Națiunilor, 157; 166; 180; 182
 Lim, 35
 Liman von Sanders, Otto, 121; 122
 Linhart, Anton, 60
 Litvinov, Maxim, 180; 202
 Ljotić, Dimitrije, 186; 238; 246
 Lloyd George, David, 160
 LNC (Albania), 249; 250; 269
 Locke, John, 304
 Logothetopoulos, I., 251
 Luca, Vasile, 261; 263; 264; 298; 335
 Luisa de Parma, 233
 Lukov, Hristo, 234
 Lupescu, Magda, 153; 154

Lupu, Nicolae, 150
Lushnjë, 165; 166

M

Macedonia, 5; 16; 17; 21; 30; 35; 44-48; 79; 81-83; 85-92; 95; 98; 106; 113; 120; 121; 129; 132; 141; 144; 163; 176; 185; 192; 216; 217; 221; 233-235; 241; 244; 247; 268; 278; 280; 287-291; 331; 346; 353; 357-359; 362; 401; 402; 405; 407
Maček, Vladko, 144; 145; 147; 185; 186; 187; 215; 216; 240; 241; 404
Maclean, Fitzroy, 257; 271; 405
MacVeagh, Lincoln, 282
Madgearu, Virgil, 206
MADOSZ (România), 261
Magenot, (linia), 182; 183
Măiorescu, Titu, 31; 53
Makarezos, Nicolaos, 382; 383
Makarios, arhiepiscopul Ciprului, 371; 372; 378-380; 387; 389; 390
Malenkov, G.M., 319; 329; 330
Malinov, Alexandru, 155; 159
Manchukuo, 182
Maniu, Iuliu, 148; 154; 188; 230; 231; 262; 264; 275
Mao Zedong, 302
Marea Britanie, *vezi și* Britania, 12; 14; 16; 27; 81; 88; 93; 98; 103; 110; 112; 120; 121; 133; 134; 160; 170; 179; 181; 194; 197; 200; 201; 204; 205; 207; 208; 210; 214; 217; 221; 225; 227; 233; 237; 255; 258; 260; 263; 274; 277; 283; 286; 299; 302; 304; 345; 371-373; 378; 392; 396
Marea Depresiune, 159; 180
Marea Idee, 106; 160
Marele Salt Înainte, 322
Marghiloman, Alexandru, 31; 149; 151
Marița, riul, 125; 212-215
Markezinis, Spyros, 367; 377; 381
Marković, Svetozar, 53; 197; 215; 408
Marshall, planul, 213; 232; 282; 296; 302; 310; 324; 369; 406
Marx, Karl, 178; 304; 305; 408
Masaryk, Thomas C., 70
Mašina, Draga, 38
Matica Hrvatska, 356; 357
Maurer, Ion Gheorghe, 336; 338
Mavromichalis, Stylianos, 377
Mavros, Ghiorgios, 389
Mažuranić, Ivan, 63; 69
Mein Kampf, 180
Menderes, Adnan, 372

Metaxas, Ioannis, 184; 192-194; 197; 198; 209; 215; 250-252; 383; 385
Metković, 62
Mica Antantă, 133; 181-183; 185; 191; 195-198
Miercurea, 75
Mihai, regele României, 3; 53; 153; 189; 206; 230; 231; 263; 264
Mihailov, Ivan, 159; 191
Mihailović, Draža, 242; 244-246; 251; 346; 408
Mihalache, Ion, 150; 151; 264
Mihov, Nikola, 234; 235; 265
Mijatović, Čedomil, 36
Mill, John Stuart, 305
Mincev, Nikola, 358
Mironescu, George, 188
„Mina Albă”, 137
„Mina Neagră”, 137
Moldova, *vezi și* România, 11; 13; 32; 33; 147; 188; 261; 262; 335
Molotov, Viaceslav M., 202; 211; 259; 294; 319; 330
Monarhia Dualistă, *vezi* Austro-Ungaria, 55; 63; 66; 69; 105; 106
Moravia, 58; 93
Mugoša, Dušan, 248
Mukaj, 249; 250
München, acordul de la, 50; 183; 189; 196; 200; 202
Muntenegru, 5; 14; 16; 24; 39; 40-42; 79; 94-96; 98; 105; 106; 113; 119; 138; 139; 141; 144; 146; 164; 238; 248; 289; 346; 353; 362; 393; 394
Muraviev, 237; 265
Mussolini, Benito, 134; 181; 183; 184; 185; 196; 197; 199-201; 204; 208; 227; 240; 254
Myftiu, Manush, 341

N

Națiunile Unite, 258; 275; 283; 371
Nagasaki, 227; 275
Nagodba din 1868, 70; 72
Nagy, Imre, 322; 404
Narodna Odbrana, 107; 108
Nasser, Gamal Abdel, 351
NATO, *vezi* Organizația Tratatului Nord Atlantic, 302; 318; 321; 326; 327; 351; 367; 369; 370; 372; 373; 376; 379; 380-382; 386; 389-392; 406
Nedeljković, Raja, 272
Nedić, Milan, 238; 244-246
Nehru, Jawaharlal, 351
Niarchos, Stavros, 374

Nicolae, prinț și rege al Muntenegrului, 37; 39-42; 92; 94; 113; 114; 119; 137; 139; 150; 206; 238; 262; 338
 Nikezić, Marko, 357
 Niš, 29; 35; 36; 158; 159
 Nixon, Richard M., 320; 323; 345
 NOF (Grecia), 279; 284; 291
 Noli, Fan S., episcopul Albaniei, 166; 167; 170
 Noua Democrație (Grecia), 389-391
 Novi Pazar, sangeacul, 16; 35; 42; 62; 79; 83; 88; 97

O

Obbov, Alexandru, 265
 Obrenović, Alexandru, regele Serbiei, 38; 70
 Obrenović, Mihail, prințul Serbiei, 13; 38; 70
 Obrenović, Milan, prințul Serbiei (domnește începînd din 1839), 13; 37; 38; 70
 Obrenović, Miloš, prințul Serbiei, 13; 38; 70
 Obrenović, Natalija, 37; 38; 70
 Onassis, Aristotel, 374
 Operațiunea Barbarossa, 212; 216; 217
 Operațiunea Marița, 214; 215
 Organizația Tratatului Nord Atlantic, 302
 OZNA, 268

P

Pactul Anti-Komintern, 182; 202; 210; 239
 Pactul de la Varșovia, 302; 318; 323; 324; 326; 344; 350
 Pactul de Oțel, 201
 Pactul Național (Turcia), 124
 Pactul Tripartit, 210; 211; 213-215
 Pangalos, Theodoros, 162; 163; 254
 Papadopoulos, George, 382-386; 388; 392
 Papandreou, Andreas, 6; 380-382; 385; 387; 389; 391
 Papandreou, Ghiorgios, 6; 255; 256; 278; 332; 366; 368; 370; 375-380; 382; 392
 Paraskevopoulos, Ioannis, 382
 Partidul Țărănesc (Croatia), 70; 72; 130; 139-141; 145-147; 150; 153; 157; 186; 187; 240; 264; 268
 Partidul Țărănesc (România), 70; 72; 130; 139-141; 145-147; 150; 153; 157; 186; 187; 240; 264; 268
 Partidul Țărănesc Croat (Iugoslavia), 72; 130; 139; 141; 157; 186; 187; 240; 268
 Partidul Autonomist (Dalmatia), 61
 Partidul Democrat (Serbia), 139
 Partidul Independenței (Ungaria), 67
 Partidul Independent Sîrb (Croatia), 69; 71

Partidul Liberal (Grecia), 161; 164
 Partidul Liberal (România), 31; 53; 150; 152; 153; 154
 Partidul Liberal (Ungaria), 66; 74
 Partidul Național (Dalmatia), 61
 Partidul Național (Serbia), 61; 185
 Partidul Național Țărănesc (România), 154; 157
 Partidul Național din Transilvania (România), 75-77; 147; 150; 151; 153
 Partidul Popular (Albania), 166; 167
 Partidul Popular (România), 264
 Partidul Popular (Slovenia), 136; 141; 186
 Partidul Populist (Grecia), 162; 164; 192; 280; 366
 Partidul Progresist (Albania), 166
 Partidul Progresist (Grecia), 375
 Partidul Progresist (Serbia), 36
 Partidul Radical (Serbia), 27; 38; 39; 43; 107; 139; 186
 Partidul Social Democrat (Bulgaria), 131
 Partidul Social Democrat (Croatia), 70
 Partidul Social Democrat (Germania), 178
 Partidul Social Democrat (România), 264
 Pashko, Josif, 341
 Pašić, Nikola, 37; 39; 107; 113; 135-139; 141; 145; 146
 PASOK (Grecia), 389-392
 Pasvanoglu Osman, Pașa, 13
 Pattakos, Stylianos, 382; 383
 Pauker, Ana, 261-264; 298; 335
 Paul, prințul Iugoslaviei, 185; 187; 196; 197; 199; 214; 215
 Paul, regele Greciei, 160; 370; 376; 377; 379
 Pavelić, Ante, 185; 240; 242; 246
 PEEA (Grecia), 254; 255
 Pejč, 85
 Penescu, Nicolae, 262
 Peristeri, Pilo, 341
 Petkov, Nikola, 235; 265; 266
 Petru al II-lea, regele Iugoslaviei, 185-187; 196; 215; 242; 245; 246; 267
 Peurifoy, John E., 367
 Philby, H. A. R. (Kim), 340; 341
 Pijade, Moša, 346
 Pipinelis, Panagiotis, 377; 387
 Pireu, 115
 Pirin, 290
 Piroćanac, Milan, 36
 Pirot, 35
 Pladne, 235; 237; 265
 Planinščak, Ivan, 107
 Plastiras, Nikolaos, 162; 192; 253; 256; 278; 366-368
 Ploiești, 28; 32; 210; 230
 Plovdiv, 29; 51

Polonia, 133; 177; 181; 183; 196; 200-205; 230;
291; 298; 313; 321; 324; 326; 327; 351
Popov, Grigori, 255
Popov, Ivan, 213
Popović, Mladen, 248
Potsdam, 274; 281
Praga, 70; 138; 157; 200
Praxis, 354; 408
Preporod, 60
Prešeren, France, 60
Pribičević, Svetozar, 138; 139; 146; 147; 185
Princip, Gavriilo, 108
Pristina, 87; 98; 357
Protić, Stojan, 139
Psaros, Dimitrios, 253
Pătrășcanu, Lucrețiu, 231; 261; 263; 264; 298;
335

R

Rîmniceanu, Mihail, 264
Rațiu, Ioan, 75; 76
Racconigi, 94
Rački, Franjo, 70
Racovski, Christian, 131
Radić, Ștefan, 130; 139-141; 145-147
Radić, Pavle, 146; 147
Radoslavov, Vasil, 43; 113; 155
Rajk, László, 298
Rallis, D., 251
Rallis, Ghiorgghios, 390; 391
Ranković, Alexandru, 268; 292; 295; 346; 354;
355; 357; 362
Rădescu, Nicolae, 262; 263
Regatul Sirbilor, Croaților și Slovenilor, *vezi și*
Iugoslavia, 116; 117; 184
Reichsrat, 55; 136
Ribar, Ivan, 246
Ribbentrop, Joachim von, 202; 206; 211; 214;
216; 241
Ricardo, David, 305
Rijeka, 69; 119; 134; 166; 241
Ristić, Jovan, 35; 38; 215; 404
România, *vezi și* Războaiele Balcanice,
Moldova, Valahia, 2; 5; 6; 14; 16; 17; 23; 24;
27-34; 45; 50; 53; 64; 66; 74-78; 85; 89; 90;
96; 97; 102; 103; 105; 109; 113-117; 126;
128; 129; 131; 133; 147-149; 151; 152; 154;
157; 171; 173; 177; 178; 184; 188; 195; 196;
198; 202; 205-208; 212; 217; 220; 221; 225-
228; 230-232; 234; 239; 242; 259-264; 277;
284; 286; 291; 295; 298; 301; 302; 306-310;
313; 314; 316-318; 323-327; 332-340; 345;
346; 352; 363; 371; 394; 396; 398

Roosevelt, Franklin Delano, 254; 257; 259; 260;
273; 274; 369
Rosetti, Teodor, 31
Rousseau, J.J., 80; 304
Russia, *vezi și* Uniunea Sovietică, 338; 402;
405; 407
Rustem, Avni, 167
Rutenia, 199
Războaiele Balcanice, 81; 95

S

Said Halim, 120
Sakarya, riul, 124; 161
Sakazov, Ianko, 131
SALT, 320
Salvador, arhiducele, 107
Sampson, Nikos, 387
Samsun, 123
Sarajevo, 5; 62; 65; 101; 108; 402
Šatarov, Metodi, 247
Sazan, 112
Scînteia, 261
Scobie, Sir Ronald, 255; 256
Šefer, Jakov, 107
Serbia, *vezi și* Războaiele Balcanice, Iugoslavia,
5; 13; 14; 16; 17; 23; 25; 28-30; 33-37; 39;
40; 44-46; 50; 61; 63; 65; 66; 69; 70; 72; 73;
79; 89; 90; 91; 93-95; 97; 105-114; 116; 119;
129; 131; 136-140; 144-146; 152; 155; 158;
164; 165; 185; 216; 218; 238; 243; 251; 268;
286; 288; 353; 355-357; 359; 362; 394; 401;
403
Serviciul Securității de Stat, *vezi* UDBA, 268
Sfatul Țării, 148
Shehu, Mehmet, 301; 341; 343
Shkodër, 84; 95; 165
Siantos, George, 251; 278
Sibiu, 75; 76; 77
Sicilia, 225; 227; 249; 253
Sima, Horia, 190; 206; 230; 400
Simeon, regele Bulgariei, 234; 266
Simović, Dušan, 215; 242
Sivas, 123; 124
Škerlec, Ivo, 107
Skopje, 87; 216; 247; 285; 290; 291; 358; 407
Slavonia, 12; 15; 68; 69; 71; 105; 142; 187
Slovacia, *vezi și* Cehoslovacia, 212; 217; 226;
239
Slovenia, *vezi și* Iugoslavia, 60; 63; 111; 126;
132; 138; 144; 216; 218; 268; 353; 355; 357;
362
Smith, Adam, 304; 305; 404
SNOF (Grecia), *vezi și* NOF (Grecia), 279; 284;
291

Sănătescu, Constantin, 231; 261; 262
 Sobolev, Arkadi I., 213
 Societatea pentru Dezvoltarea Economică a
 Albaniei, *vezi* și SVEA, 168
 Sofia, 29; 50-52; 92; 96; 158; 159; 173; 198;
 209; 213; 233; 237; 260; 265; 266; 288; 290;
 291; 330-332; 377; 400; 402; 403
 Sofia, prințesă a Greciei, 377
 Sofoulis, Themistoklis, 193; 278
 Spandidakis, Grigorios, 383; 384
 Spiru, Nako, 300; 301
 Sporazum, 1929, 187; 242
 Srbobran, 69
Srpski List, 61
 Stadler, Josip, arhiepiscop de Sarajevo, 65
 Stalin, Iosif, 179; 180; 202; 204; 211; 216; 257-
 260; 273; 274; 281; 283; 289; 291; 292; 294;
 295; 297; 298; 300; 301; 304; 310; 311; 318-
 322; 324; 335; 340; 342; 343; 345; 350; 351
 Stalingrad, 226; 228-230; 234
 Stamboliski, Alexandru, 43; 44; 119; 130; 155-
 159; 328; 404
 Stambolov, Ștefan, 42
 Starčević, Ante, 61; 68-70; 77; 105
 Statele Unite, 24; 27; 41; 85; 107; 163; 166;
 170; 173; 180; 219; 227; 237; 253; 260; 263;
 265; 267; 274-277; 281-283; 285; 286; 296;
 299; 302; 304; 310; 318-320; 323; 336; 345;
 350; 365-369; 372; 373; 379; 380; 385; 387;
 389; 390; 396; 397
 Stefanopoulos, Stefanos, 367; 370; 381
 Stepinac, Aloysius, arhiepiscopul Croației, 240
 Stiria, 58
 Stoica, Chivu, 335; 336; 338
 Stoilov, Constantin, 43
 Stojadinović, Milan, 186; 187; 196; 197; 199
 Strimtorile, *vezi* Dardanele, 121; 122; 124; 211
 Strossmayer, Josip Juraj, episcop de Djakovo,
 70; 71
 Struma, riul, 94; 97; 214
 Sturdza, Dimitrie, 31
 Šubašić, Ivan, 187; 246; 267; 268; 285
 Sukarno, Achmed, 351
 Supilo, Frano, 136
 Šutej, Juraj, 267
 SVEA (Albania), 168
 Szeged, 114

T

Taaffe, Eduard von, contele, 58; 60
 Talat, 120
 Tanzimat, 82
 Tempo, 247; 249
 Tenedos, 120

Terazija, 51
 Terezi, Eleni, 341
 Terpeșev, Dobri, 298
 Tesalia, 16; 45; 79
 Tevfik, Pașa, 122; 125
 Thessaloniki, 400; 402; 404; 407
 Timișoara, *vezi* Banatul de Timișoara, 75
 Timoc, riul, 37
 Tirana, 165; 166; 249; 250; 269; 285; 299; 300;
 341; 343; 345; 400
 Tirol, 58
 Tirolul de Sud, 113
 Tisa, riul, 114; 117
 Tisza, István, 67; 109
 Tisza, Kálmán, 66; 67; 74
 Tito, Josip Broz, 242; 244-246; 248; 249; 257;
 260; 267; 268; 270; 273; 284; 285; 290-298;
 301; 306; 309; 319; 321-323; 329; 335; 337;
 340; 343; 344; 346; 347; 350-352; 354-357;
 359; 361; 362; 366; 407; 408
 Toptani, Esad, 98; 99; 166; 167
 Topulli, Bajo, 86
 Tracia, 16; 17; 21; 45; 79; 95; 97; 121; 122;
 124-126; 132; 160-163; 166; 197; 213; 216;
 217; 232-235; 241; 288; 289
 Transilvania, 11; 12; 15; 17; 32; 68; 73; 75-78;
 103; 114; 117; 126; 128; 132; 147; 148; 150;
 152; 154; 196; 206; 217; 221; 229; 261; 333;
 335
 Transnistria, 228
Transylvania, 403
 Tratatul de la Ankara (1930), 164
 Tratatul de la Berlin (1878), 40; 81; 288
 Tratatul de la Best-Litovsk (1918), 114
 Tratatul de la București (1918), 12; 97
 Tratatul de la Karlowitz (1699), 12
 Tratatul de la Lausanne (1923), 126; 162; 371
 Tratatul de la Londra (1913), 95
 Tratatul de la Londra (1915), 112; 113; 119;
 134; 164
 Tratatul de la Montreux (1936), 126
 Tratatul de la Paris (1856), 14; 132
 Tratatul de la Rapallo (1920), 134
 Tratatul de la San Stefano (1878), 16; 35; 40;
 45; 198; 288
 Tratatul de la Sèvres (1920), 124; 160
 Tratatul de la Trianon (1920), 117
 Tratatul de la Versailles, *vezi* și Conferința de
 Pace de la Paris, 185; 179; 181; 182; 185;
 228
 Tratatul pentru Limitarea Armelor Strategice,
vezi SALT, 320
 Truman, Harry S., 274; 282; 296
 Trumbić, Ante, 136-139; 143; 185
 Tsaldaris, Panagis, 164; 192; 193; 278; 280

Tsatsos, Constantin, 390
 Tsolakoglou, George, 216; 251
 Tsouderos, Emmanuel, 216; 251; 255
 Tătărașcu, Gheorghe, 190; 262-264
 Turcia, *vezi* Imperiul Otoman, 126; 129; 164;
 177; 195-197; 201; 208; 209; 212; 214; 217;
 233; 297; 302; 332; 334; 336; 369; 372; 373;
 378; 379; 384; 387-389; 391
 Turhan Pașa, 165

U

UDBA, 268; 354
Ujedinjenje ili Smrt, *vezi* „Mîna Neagră”, 107;
 108
 Ulcinj, 40
 Ungaria, 5; 7; 15; 17; 34; 36; 42; 44; 50; 55-58;
 62; 65-68; 72-75; 77; 87; 88; 92; 93; 95; 98;
 103; 105; 114; 116; 117; 119; 121; 126; 129;
 130; 133-135; 138; 147; 150; 177; 178; 182;
 183; 185; 187; 196; 199; 206; 212-214; 216;
 217; 221; 226; 238-240; 284; 286; 291; 298;
 321-324; 326; 327; 333; 335; 336; 339; 343;
 351; 396
 Uniunea Agrară (Bulgaria), 27; 43; 44; 113;
 119; 131; 155; 156; 159; 235; 265; 266
 Uniunea de Centru (Grecia), 375; 377; 378; 381;
 382; 389; 390
 Uniunea Ofițerilor în Rezervă (Bulgaria), 158
 Uniunea Politică Națională (Grecia), 278
 Uniunea Radicală (Iugoslavia), 186
 Uniunea Sfîntă a Ofițerilor Greci, *vezi* și IDEA
 (Grecia), 383
 Uniunea Sovietică, 130; 134; 145; 169; 170;
 177-179; 181-183; 191; 196; 201-205; 207;
 208; 210-214; 225; 226; 230; 231; 234; 237;
 242-244; 246; 247; 251; 255; 258; 260-262;
 265; 274; 275; 281; 283; 286; 291; 292; 294;
 300; 301; 302; 306-312; 318-340; 361; 363;
 396
 UNRRA, 278; 279; 300
Ustașa, mișcarea, 185; 186; 197; 216; 240; 241;
 244; 245; 247; 288

V

Vișinski, Andrei, 263
 Vafiadis, Markos, 280
 Vaida-Voievod, Alexandru, 151
 Valahia, *vezi* și România, 11; 14; 33; 147
 Vardar, riul, 233; 290
 Varkiza, acordul (1945), 256; 279
 Varna, 29; 51; 233; 331
 Velcev, Damian, 190; 191; 237; 266

Veneția, 12
 Venizelos, Eleftherios, 47; 48; 49; 113; 115;
 160-164; 192; 193
 Venizelos, Sofoklis, 193; 251; 255; 278; 366;
 367; 370; 375; 379; 402
 Verlaci, Șefcet, 166; 167; 199; 200; 248
 Vișoianu, Constantin, 231
 Viena, 12; 15; 29; 39; 50; 51; 55-57; 61; 63; 66;
 67; 70; 75; 76; 90; 97; 109; 147; 170; 206;
 211; 215; 228; 258; 289
 Vietnam, 320; 321
 Vis, 246
 Vladimirescu, Tudor, 13; 32
 Vlorë, 84; 97-99; 112; 113; 119; 165; 168
 Vodnik, Valentin, 60
 Vojvodina, 12; 15; 116; 136; 139; 216; 268;
 357; 359; 362
 Voltaire, 80; 304
 Vranje, 35; 36
 Vulturul Alb, 186

W

Wilhelm al II-lea, 115
 William, prinț de Wied, 10; 271; 342; 374; 400-
 402; 406
 Wilson, Woodrow, 116; 133; 165; 217; 257;
 258; 361; 408
 Woodhouse, C.M., 232; 252; 253; 256; 271;
 278; 280-283; 400; 407

X

Xoxe, Koci, 269; 300; 301; 343

Y

Yalta, 260; 263; 266; 268; 273; 275; 285

Z

Zachariadis, Nikos, 251; 278; 280; 283; 284
 Zadar, 61; 134; 166
 Zagreb, 65; 72; 107; 119; 135; 138; 139; 140;
 142; 145; 146; 216; 240; 244; 270; 289; 354
 Zaimis, Alexander, 163
 Zaimov, Vladimir, 236
 Zbor, 186
 Zeka, Haxhi Mulla, 85
 Zelinski, 188
 Žerajić, Bogdan, 108
Zëri i Popullit, 345
 Zervas, Napoleon, 253; 254; 278

- Zog, regele Albaniei, 166-170; 184; 199; 209;
248- 250; 340
Zogu, Ahmed Bey, *vezi* Zog, regele Albaniei,
166
Zoitakis, George, 384
Zorbas, N.K., 48
Zorka, prințesă muntenegreană, 37
Žujović, Sreten, 295
Zveno (Bulgaria), 190; 191; 237; 266

BCU "AL. I. CUZA" IAI
ISTORIE

În aceeași colecție

1. * * *, *Ortografia limbii române*
2. George Nicolescu, *Magia aurului*
3. Ioan Oprea, *Lingvistică și filosofie*
4. Alexandru Husar, *Ideea europeană*
5. Anton Carpinski, *Deschidere și sens în gândirea politică*
6. Alexandru Husar, *Lecțiile istoriei*
7. Jean Borella, *Criza simbolismului religios*
8. Stelian Dumitrăcel, *Sate dispărute – sate amenințate*
9. Pavel Chihaia, *Țara Românească între Bizanț și Occident*
10. Petru Ioan, *Logică și filosofie*
11. Daniel Combes, *Epopeea vinului*
12. Anton Adămuț, *Filosofia substanței*
13. I. Saizu & Al. Tacu, *Europa economică interbelică*
14. Jean-Noël Jeanneney, *O istorie a mijloacelor de comunicare*
15. Roland Barthes, *Mitologii*
16. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 1
17. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 2
18. Ioan Lobiuc, *Lingvistică generală*
19. Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*
20. Z. Ornea, *Medalioane*
21. Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*
22. Petru Ursache, *Etnoestetica*
23. Alain Renaut, *Era individului*
24. Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*
25. Michel Pastoureau, *Stofa diavolului*
26. J. A. Barnes, *Sociologia minciunii*
27. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 1 (ed. II)
28. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 2 (ed. II)
29. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 3
30. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 4
31. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 5
32. Adrian Nicolescu, *Istoria civilizației britanice*
33. Dumitru Dorobăț, *Din țara fângăduinței*
34. Ștefan Lupașcu, *Universul psihic*
35. Jean Baechler, *Capitalismul*
36. Al. Zub, *Orizont închis*

PRINTED IN ROMANIA • Tiparul executat la Imprimeria *Institutului European pentru Cooperare Cultural-Științifică* Iași • str. Cronicar Mustea nr. 17 • C.P. 161 • cod 6600 • Tel. Difuzare: 032/233731 • Fax: 032/230197 • euroedit@hotmail.com

Acest volum, care are în vedere în special evenimentele din sec. XX, debutează cu o analiză a situației interne din Bulgaria, Grecia, Muntenegru, România și Serbia în jurul anului 1878, ca și cu o trecere în revistă a naționalităților română și sud-slave din Imperiul Habsburgic după 1867. Statele balcanice independente s-au preocupat în primul rând de cîștigarea unor teritorii aflate încă sub stăpînire otomană sau habsburgică. Războaiele balcanice din 1912 și 1913 și, parțial, chiar primul război mondial au pornit din dorința cercurilor naționaliste de a-și desăvîrși unitatea teritorială. Tratatul de pace de după 1918, care au trasat hotare valabile, în mare, și astăzi, au îndeplinit cele mai multe din doleanțele românilor și sîrbilor, dar i-au nemulțumit pe albanezi, bulgari, croați și greci. În anii interbelici guvernele balcanice au traversat criza economică și politică mondială și s-au confruntat cu diverse conflicte interne și externe. După 1941 Balcanii s-au transformat într-un teren de luptă între armatele Aliatilor și cele ale Axei, în scena unor mișcări de rezistență cu importante consecințe în tratatele postbelice. Cea mai mare parte a cărții se ocupă de participarea statelor balcanice la război, de instaurarea guvernelor comuniste, de evoluția internă a acestor regimuri pînă în 1980. De o analiză detaliată beneficiază căile divergente parcurse de cele cinci state după anul 1945.

Din cuprins:

- Monarhiile naționale balcanice;
- Primul război mondial;
- Guvernele comuniste, 1950 - 1980;
- Alternativa greacă etc.

INSTITUTUL EUROPEAN